

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2020

Dizin Bilgileri | Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

27 Ekim 2020 | 27 October 2020

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2020

GŞÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GŞÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Fatih IŞIK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Oğuz Han KARAHAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2020

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey
&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkey
&

Doç. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey
&

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey
&

Doç. Dr. Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey
&

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selcuk University, Konya-Turkey

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBIYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey

&

Doç. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Adilhan ADILOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, Istanbul-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2020

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Nuri KAVAK

(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir-Turkey)

&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey)

&

Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey)

&

Prof. Dr. Ercan OKTAY

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman-Türkiye | Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman-Turkey)

&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Prof. Dr. Hakan UZUN

(Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey)

&

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

(Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey)

&

Prof. Dr. Sırrı AKBABA

(Üsküdar Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Uskudar University, İstanbul-Turkey)

&

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN

(Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey)

&

Doç. Dr. Fatih YALÇIN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL

(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas-Türkiye | Sivas Cumhuriyet University, Sivas-Turkey)

&

Doç. Dr. Alper BAŞER

(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye | Afyon Kocatepe University, Afyon-Turkey)

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2019

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK

(Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli-Türkiye | Kocaeli University, Kocaeli-Turkey)

&

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur-Türkiye | Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur-Turkey)

&

Doç. Dr. Bilal TUNÇ

(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı-Türkiye | Agri İbrahim Cecen University, Agri-Turkey)

&

Doç. Dr. Ümmügülüm CANDEĞER

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye-Türkiye | Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye-Turkey)

&

Doç. Dr. Nihat YILMAZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Asaf ÖZKAN

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)

&

Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir-Türkiye | Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Nevşehir-Turkey)

&

Doç. Dr. Hatem TÜRK

(Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun-Turkey)

&

Doç. Dr. Ayhan DEVER

(Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkey)

&

Doç. Dr. Metin KILIÇ

(Düzce Üniversitesi, Düzce-Türkiye | Duzce University, Duzce-Turkey)

&

Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN

(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara-Turkey)

&

Doç. Dr. Hasan ŞENER

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara-Turkey)

&

Doç. Dr. Fatma İNCE

(İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye | Inonu University, Malatya-Turkey)

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2020

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZTÜRK

(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Utku ÖZENSOY

(Muş Alparslan Üniversitesi, Muş-Türkiye | Mus Alparslan University, Mus-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan AY

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan-Türkiye | Erzincan Binali Yıldırım University, Erzincan-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Sevda Özen ERATALAY

(Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van-Türkiye | Yuzuncu Yil University, Van-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Adilhan ADILOĞLU

(Akdeniz Üniversitesi Antalya-Türkiye | Akdeniz University, Antalya-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi İlater Kutlu HATİPOĞLU

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğ. Üyesi Selim ERASLAN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğ. Üyesi Mehmet ÜZÜLMEZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selman YİĞİT

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Oktay YAĞIZ

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ensar MACİT

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 8 – Sayı 2, Güz 2020 | Volume 8 – Issue 2, Autumn 2020

Hakem Kurulu | Board of Referees [4]

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL

(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-Türkiye | Recep Tayyip Erdogan University, Rize-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Faruk AYLAR

(Amasya Üniversitesi, Amasya-Türkiye | Amasya University, Amasya-Turkey)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Necdet AYSAL – Hasan DİNÇER. Türkiye'nin Sıhî ve İctimaî Coğrafyası Raporlarına Göre: Kırklareli | Kırklareli: In View of Turkey's Sanitary and Social Geography Report, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 235-255.
- [2]. Refik TURAN. 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri (Aksaray İli Örneği) | Teacher Opinions on 2017 Social Studies Course Curriculum (Example of Aksaray Province), *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 256-277.
- [3]. Damla BOSTANCI - Gülay KARADAĞ ÇINAR. Zeynîzâde Hüseyin ve Münşe'âtına Dair Bir Değerlendirme | Zeynizade Huseyin and the Analysis of His Munshaat, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 278-297.
- [4]. Servet AVŞAR. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Takip Fişine Alınma Uygulamasının Bir Örneği: Milis Yüzbaşı Haydar Erku'tun Fişe Dâhil Edilmesi ve Hazırladığı Savunma Raporu | An Example of the Application of Follow-Up Plugin the Early Years of the Republic: The Inclusion of Militia Captain Haydar Erku't in the Voucher and His Defence Report, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 298-322.
- [5]. Ahmet YÜKSEL. İstanbul, Kahire ve Beyrut Üçgeninde Fırarî Bir Osmanlı Polisi | An Escaped Ottoman Police in the Triangle of Istanbul, Cairo and Beirut, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 323-342.
- [6]. Engin GÖKÇÜR. Türkmen Türkçesinde Metafor Yoluyla Oluşturulan Birleşik Adlar | Compound Nouns Created via Metaphors in Turkmen Turkish, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 343-349.
- [7]. Hande YILMAZ - Fatih YAVUZ. A Study on Turkish EFL Teachers' Motivations through in-service Trainings | Hizmet-içi Eğitim Almış Türk İngilizce Öğretmenlerinin Çalışma Motivasyonlarına Yönelik Bir Araştırma, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 350-361.
- [8]. Ceyda POLATEL. Tercüme Dergisinde Kadın Kimliğinin İnşası: Bir Yapısöküm Denemesi | Female Identity Construction in Journal Tercüme: A Deconstructive Reading, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 362-388.
- [9]. Fatma OKUR ÇAKICI - Özgür BAYRAKTAR. Siyasi Parti Bölünmeleri ve 1946 Sonrasında Gelişen Parti Bölünmelerine İlişkin Siyasi Süreçlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma | A Research on the Evaluation of Political Party Divisions and the Political Processes Regarding the Party Divisions After 1946, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 389-411.
- [10]. Ersoy ZENGİN. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Örnek Bir İdareci: Vali İbrahim Ethem Aykut'un Hayatı ve İdari Faaliyetleri | A Successful Administrator from the Ottoman to the Republic; the Life and Administrative Activities of the Governor İbrahim Ethem Aykut, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 412-426.

[11]. Burcu YILDIRAY - Seher BALCI ÇELİK. **Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerini ile Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutumları | University Students' Gender Roles and Their Attitudes Towards Out-of-Marriage Sexual Intimacy**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 427-440.

[12]. Musa TILFARLIOĞLU. **Leylâ Hanım'ın Gözünden Şiir ve Şair | Poetry and Poet from the Eyes of Leylâ Hanım**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 441-455.

[13]. Serkan ÖZER. **Selâhaddîn Eyyûbî'nin Fâtımîlerle İmtihani: Komplolar ve İsyanlar | The Ordeal of Salâh al-Dîn Ayyûbî in Face of Fâtîmids: Conspiracies and Rebellions**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 456-472.

[14]. Zülfikar ÖZKAN. **Sağlığın Sosyolojik Boyutu | Sociological Dimension of Health**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 473-489.

[15]. Yasemin AKTAŞ. **Salgurlular'da Naibe Türkan Hatun ve Atabeg Abiş Hatun'un İdaresi | Naibe Türkan Hatun in Salghurids and the Administration of Atabeg Abiş Hatun**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 490-506.

[16]. Osman ORUÇ. **Orhan Kemal'in Bereketli Topraklar Üzerinde ve Gurbet Kuşları Adlı Romanlarında Taşralı İnsanın Değişim Süreci | The Change Process of the Rural People in Orhan Kemal's Novels titled On Fertile Lands (Bereketli Topraklar Üzerinde) and Birds of Exile (Gurbet Kuşları)**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 507-516.

[17]. Mustafa AYYILDIZ. **Yeni Edebiyat ve Nesiller | New Literature and Generations**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 517-525.

[18]. Fatih IŞIK - Muhammet BAHADIR - Halil İbrahim ZEYBEK - Savaş ÇAĞLAK. **Karadere Çayı Taşkını (Araklı-Trabzon) | Karadere Creek Flood (Araklı-Trabzon)**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 526-547.

[19]. Şerif Can HATİPOĞLU - Muhammet BAHADIR. **Altınordu (Ordu) İlçesindeki Jeosit ve Jeomorfofitlerin Turizm Potansiyellerinin "Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)" ile Ölçümü | Measurement of Tourism Potentials of Geosite and Geomorphosites in Altınordu (Ordu) District with "Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)"**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 548-564.

Çeviri | Translation

[20]. Gül Nihal KUL. **Ahmet Mithat Efendi'nin Hokkabaz Kitabı | Hokkabaz (Juggler) Book of Ahmet Mithat Efendi**, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 565-584.

Mavi Atlas Hakkında | About Mavi Atlas, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 585-586.

Yayın İlkeleri | Publication Principles, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 587-590.

Yazar Rehberi | Author Guidelines, *Mavi Atlas* 8(2)/2020: 591-597.

Makale Geliş | Received: 29.05.2020.
Makale Kabul | Accepted: 06.06.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.745162

Necdet AYSAL

Doç. Dr. Assoc. | Prof. Dr.
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara-TÜRKİYE
Ankara University, Institute of Turkish Revolution History, Ankara-TURKEY
ORCID: 0000-0001-9574-6208
aysal@ankara.edu.tr

Hasan DİNÇER

Öğr. Gör. Dr. | T. Asst. Dr.
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara-TÜRKİYE
Ankara University, The Institute of Turkish Revolution History, Ankara-TURKEY
ORCID: 0000-0002-4289-9953
hdincer@ankara.edu.tr

Türkiye'nin Sıhî ve İctimaî Coğrafyası Raporlarına Göre: Kırklareli

Öz

Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında Edirne vilayetine bağlı bir sancak merkezi olan Kırklareli, 19. yüzyıl resmî kayıtlarına göre dokuma, bağcılık ve hayvancılık ürünleri ile Avrupa pazarlarında revaçta olan bir şehirdir. Savaş yıllarında büyük bir göç akınına uğrayan kent, aynı zamanda 1920'de Yunan işgaline de maruz kalmıştır. İşgal yıllarında üretimde keskin bir düşüş yaşanmış özellikle Yunanlıların planlı yağmacılığı sonucu yoksulluk had safhaya ulaşmıştır. Kırklareli, Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrası 10 Kasım 1922'de Yunan işgalinden kurtulmuştur. İşgal sonrası, halkın üretimi artırma gayreti ve devletin özellikle tarımı destekleme konusundaki çabasına karşın, savaşların yarattığı yıkım öylesine büyüktür ki, 1925 yılında dahi birçok alanda üretim miktarı 1894 yılının gerisindedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kırklareli'de batıl inanç ve hurafeler halkın günlük yaşamında önemli yer tutmaktadır. Ancak eğitimin önemini çok erken kavrayan ve yeniliklere son derece açık olan şehir halkı, Cumhuriyetin bütün kazanımlarını coşkuyla sahiplenmiştir. Bugün itibarıyla Kırklareli'de yaşamakta olan gelenekler, zihniyet, dünyevî sorunları çözme usulleri ve üretim düzeyinin; 1920'li yılların verileri ve somut gerçekliği ile karşılaştırılması, kent halkının olduğu kadar Cumhuriyetin başarısını da değerlendirebilmeyi mümkün kılacaktır. 1922-1938 yılları arasında Türkiye'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve sağlık konularındaki gerçekliğini ortaya koymak amacıyla hazırlanan raporlardan birisi de Kırklareli vilayetine aittir. Bu çalışmada, Kırklareli'nin Cumhuriyet Dönemi'ne devrolunan sosyal, kültürel ve iktisadi koşulları 1925 tarihli rapor çerçevesinde değerlendirilmiş ve şehrin Cumhuriyet Dönemi'nde kat ettiği gelişmeler tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırklareli, Cumhuriyet, Umur-ı Sıhiye ve Muavenet-i İctimaîye Vekâleti, Dr. Rıza Nur, Dr. Ahmed Hamdi.

Kırklareli: In View of Turkey's Sanitary and Social Geography Report

Abstract

Kırklareli, which was once a sanjak centre of the Ottoman Empire in the European territory of Edirne province, is a popular city in European markets with its weaving, viticulture and animal husbandry products according to the 19th century official records. The city, which was flooded in during the years of war, was also subjected to Greek occupation in 1920. There was a sharp decline in production during the occupation years, and especially as a result of planned looting of the Greeks, poverty reached peak levels. Kırklareli came through the Greek occupation on 10 November 1922 after the Mudanya Ceasefire Treaty. Despite the efforts of the people to increase production after the occupation and the state's efforts to support agriculture, the destruction caused by the wars was so great that the amount of production in many areas was behind 1894 levels even in 1925. During the initial years of the republic, superstitions and superstitious beliefs in Kırklareli had an important place in the daily life of the people. However, the people of the city, who grasped the importance of education very early and were extremely open to innovations, enthusiastically embraced all the achievements of the Republic. Comparing the traditions still living, mentality, methods of solving worldly problems and the level of production in Kırklareli today with the data and concrete

reality of the 1920s will make it possible to evaluate the success of the Republic as well as the people of the city. One of the reports which were prepared in order to establish the reality about Turkey's social, cultural, economic and health issues between the years 1922 and 1938 also belongs to Kırklareli province. In this study, the social, cultural and economic conditions of Kırklareli transferred to the Republican period were evaluated within the framework of the report dated 1925 and the developments that the city made during the Republican period were analysed.

Keywords: Kırklareli, Republic, Ministry of Health, Ministry of Internal Affairs, Grand National Assembly of Turkey, Dr. Rıza Nur, Dr. Ahmed Hamdi.

Giriş

Türk Ulusal Mücadelesi, “kurtuluş ve kuruluş” çalışmalarının iç içe geçtiği tarihsel bir süreçtir. Yurdu kurtarmaya dönük silahlı mücadele, yasama-yürütme yetkilerini uhdesinde toplayan TBMM’nin devletleşme yolundaki eylemleri ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Olağanüstü şartlarda Ankara’da açılan TBMM, daha ilk günden itibaren yeni bir devlet kurmanın bütün gereklerini adım adım gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede 25 Nisan’da altı kişilik Geçici İcra Heyeti, 3 Mayıs 1920’de 11 kişilik “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” kurulmuştur (TBMM Albümü, 2010: XVIII).

Meclis Hükümeti sistemi içerisinde Türk tarihinde ilk kez “Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaîye Vekâleti” adı ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmuştur (Şehsuvaroğlu ve Demirhan, 1984: 63). Savaşlar ve sağlık sorunları başta olmak üzere ekonomik-sosyal geriliğin toplumsal sonuçlarının saptanması ve bunlarla mücadele edilmesi amacıyla kurulan bakanlığın ele aldığı başlıca konular arasında, cehalet, fakirlikten kaynaklanan yetersiz beslenme ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele gelmektedir (Türkiye’de Sıhhat ve İctimaî Muavenet Teşkilatının Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı, 1937: 4-6). Bakanlık, yurt sathında gerçekleştireceği çalışmaların ülke gerçekleriyle uyumlu olması için 1921 yılında Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası adıyla bazı iller hakkında raporlar oluşturmak için bir çalışma başlatmıştır (Sayılır, 2013: 2). Sancak ve vilayetlerde görevli sıhhiye müdürleri ve doktorlar adı geçen raporları hazırlamaları için görevlendirilmiş ve 1922 yılında Sinop Sancağı hakkında ilk rapor hazırlanarak yayınlanmıştır. Adı geçen raporun sunuş yazısında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Rıza Nur, söz konusu çalışmanın Dr. Refik (Saydam) Bey’in bakanlığı döneminde başlatıldığını belirtmektedir (Mehmed Said, 1922: 2-3): “... Refik Beyefendi, ... Yurdumuzun sıhî ve ictimaî tedkiki gibi mühîm bir nokta Vekâlet-i Muâvenet-i İctimaîye müdürü Doktor Muhyiddin Celal Bey tarafından Vekâlete teklif olunarak sıhhiye müdürlerinden bu bâbda ma’lûmat talep edilmiş, sıhhiye müdürleri tedkikât yaparak ...”

Akademik çalışmalara konu olan raporların toplam sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur: Koz (Koz, 1992: 39) on sekiz, Sayılır (Sayılır, 2013: 2) yirmi beş, Doğruöz (Doğruöz, 2011: 276) on sekiz, Gökçe-Yaprak (Gökçe ve Yaprak, 2012: 39) on dokuz, Gümüşçü (Gümüşçü, 1999: 944) on dokuz, Aysal-Arslan (Aysal ve Arslan, 2018: 425) yirmi bir rakamını kaydetmektedir. Tarafımızca basılmış ve ulaşılabılır durumda olan rapor sayısı yirmi olarak saptanmıştır:¹ Bayezid, Sinop, Muğla (Menteşe), Çatalca, Kırkkilisa (Kırklareli), Gelibolu, Kengri (Çankırı), Kayseri, Gazi Ayıntab (Gaziantep), Kastamonu, Kırşehir, Urfa, Konya, Niğde, Tokat, Sivas, Hamidabad (Isparta), Erzurum, Ankara, Cebel-i Bereket (Osmaniye).

Kentler hakkındaki raporlarda bilgiler genellikle altı başlık altında sunulmuştur (Gümüşçü, 1999: 947):

Birinci kısım: Hudutlar, dağlar, nehirler, madenler, ormanlar, tarım ürünleri, hayvanlar, mülki taksimat; İkinci kısım: İklim, mevsimler, sıcaklık, yağışlar; Üçüncü kısım: Nüfus, giyim-kuşam, gelenekler; Dördüncü kısım: Sağlık kurumları mektep ve medreseler, oteller,

¹ İstanbul için hazırlanmış monografi Milli Kütüphane kataloglarında gözükmele birlikte, çalışanların samimi çabasına rağmen, söz konusu eser bulunamamıştır.

hanlar, hamamlar, fabrikalar, kabristanlar, bataklıklar, içme suları; Beşinci kısım: Zührevi hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar, salgınlar; Altıncı kısım: Doğum ve ölüm istatistikleri, sıtma ve frengi istatistik ve haritaları

Cumhuriyetin yönetim, hukuk ve eğitim alanlarındaki radikal değişimlerinin iktisadî ve sosyal hayatı değiştirebilen atılımlarından önce gerçekleştiği malumdur. Dolayısıyla 1920’li yıllarda yayınlanan monografiler (Türkçe Sözlük, 2005: 1364)², muhtevastaki bilgiler açısından Cumhuriyetin planlama ve uygulamalarını yönlendirici bir belge olmanın yanında, Osmanlıdan Cumhuriyete devrolan toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlık cephelelerinden tam bir gerçeklikle yansıtmaktadır. Monografilerde savaşların, geri kalmışlığın, yoksulluğun, geleneklerin, hurafelerin halkın gündelik yaşamındaki yansımalarını bulmak mümkündür. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yayınlanan monografilerden birisi de Kırklareli Vilayeti hakkındadır. Kırklareli Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaîye Müdürü Dr. Ahmed Hamdi Bey tarafından hazırlanan ve “Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaîye Vekâleti Neşriyatından” başlığı ile “Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilise ‘Kırklarili Vilayeti’” adıyla İstanbul Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından 1925 (1341) yılında basılmıştır (Ahmed Hamdi, 1925: 1-45).³

Kırklareli vilayeti hakkında ele alınan iki monografi bulunmaktadır. Bu monografilerden biri, kısa alıntılar içeren genel bir kitap tanıtım yazısı şeklinde (Doğruöz, 2011: 275-284) ve diğeri ise kent halkının geleneksel şifa bulma yöntemlerini konu alan çalışmadır (Gökçe ve Yaprak, 2012: 39-42). Bu makalede, Dr. Ahmed Hamdi Bey tarafından hazırlanan ve Osmanlıca olarak basılan monografinin tamamı, Latin harflerine çevrilmiş ve sadeleştirilerek değerlendirilmiştir. Kırklareli’nin, Osmanlı Devleti’nin, son döneminde yaşadığı askerî başarısızlıklar, işgaller ve sosyal yıkımlardan daha çok etkilenmiş bir kent olduğu gerçeğinden hareketle; monografide yer verilen eğitim düzeyi, halk inanışları, üretim düzeyi/ürünleri, işgallerin muhtelif etkileri, halkın gündelik yaşamı/sorunları hakkındaki bilgilerden alıntılar yapılırken, bu olgular, tarihin değişim kadar devamlılığı da yansıttığı prensibinin kabulü gereği, geçmişin sonuçları olarak da tahlil edilecektir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kırklareli

Kırklareli 1361’de Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir⁴ (Uzunçarşılı, 1994: 163). Osmanlı Dönemi’nde Kırkkilise olarak anılan şehir, Ayastefanos Antlaşması ile Bulgar Prenslığı’ne bırakılmışsa da 1878 Berlin Antlaşması ile tekrar Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Şehir, 1854’te kaza durumuna getirilmiş ve 1879’da sancığa dönüştürülmüştür. 1890 yılı başlarında Edirne vilayetinin sancaklarından birisi olan Kırklareli, Birinci Balkan Savaşı’nda 30 Ekim 1912’de Bulgarlarca işgal edilmiş ve şehir İkinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan İstanbul Antlaşması⁵ ile 8 Temmuz 1913’te geri alınmıştır (Özbek, 2018: 104). Kırklareli Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında İngiliz ve Fransızların desteğini alan Yunanlılarca, 26 Temmuz 1920’de işgal edilmiştir. İşgal sırasında zor günler geçiren ve çok ağır baskılara maruz kalan yöre halkı, silahlı birlikler oluşturarak direnişe katılmış, Lüleburgaz Kongresi ile Ulusal Mücadele ile bütünleşme yolunda adımlar atmıştır. Bu arada Trakya’daki örgütlenmelerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

² Monografi; tarih, coğrafya gibi alanlarda özel bir sorun üstüne yapılan inceleme şeklinde tanımlanmaktadır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın amacı ve kentler hakkındaki bilgilerin toplandığı başlıklar göz önüne alındığında yazımızda monografi tabirinin kullanılması daha uygun düşecektir.

³ Bkz., Ek-1.

⁴ Tarihi, Geç Kalkolitik Döneme kadar uzanan Kırklareli, Traklar (MÖ. 1200-513), Persler ve Odrisler (MÖ. 513-359), Makedonya Krallığı (MÖ. 359-334), İskender ve Diyakoklar (MÖ. 334-279), Galatlar (MÖ. 279-205), Bitinyalılar (MÖ. 205-74), Roma İmparatorluğu (MÖ. 74-MS 395) ve Bizans (395-1361) egemenliğinde kalmıştır. Bizans Dönemi’nde ise “*Saranta Ekklesies*” (Kırk Kilise) adıyla anılmıştır.

⁵ 1913 İstanbul Antlaşması ile Meriç Nehri sınır olarak kabul edilmiş ve Birinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan Londra Antlaşması ile kaybedilen Edirne, Dimetoka ve Kırklareli yeniden Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.

Hukuk Cemiyeti’ne bağlı Trakya Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi’ne bağlanmaları kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda TBMM’de Trakya’yı temsil etmek üzere üç kişi Edirne mebusu olarak seçilmiştir (Tanör, 2002: 154-291). Ulusal Bağımsızlık Savaşı, 11 Ekim 1922’de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sona ermiştir. Antlaşma hükümlerine göre Yunanlılar Doğu Trakya’dan çekilecekler ve bölge İtilaf Devletleri aracılığıyla Türk yönetimine devredilecekti. Bu bağlamda Mütarekenin 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girmesiyle Yunanlılar kentin işgalini sonlandırmış ve kenti Fransızlara teslim ederek bölgeden çekilmiştir. Fransızlar tarafından 10 Kasım 1922’de Türk yönetimine teslim edilen Kırkkilise, 1924’te vilayet merkezi haline getirilmiş ve adı Kırklareli’ne dönüştürülmüştür (Akin, 1997: 9-11).

Nüfus

Kırklareli’nin 1925 yılı itibarıyla sahip olduğu nüfus, Osmanlı’nın Rumeli coğrafyasında 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan siyasal gelişmelerin etkilerini yansıtmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Balkanlardan Trakya ve Anadolu’ya yoğun göç yaşanmış, Kırklareli de bu gelişmelerden payını almıştır. 1893 yılı Edirne Vilayet Salnamesine göre Kırklareli Sancağının nüfusu 138.678’dir (Edirne Vilayeti Salnamesi, 1894: 493). 1905/1906 genel nüfus sayımında ise 181.204 olan toplam nüfusun 78.338’i İslam, 102.866’sı gayrimüslimdir (Karpat, 2010: 346-347).

Balkan Savaşı’ndan sonra 1913’te Bulgaristan ile yapılan anlaşma gereği, Trakya’da yaşayan yaklaşık 100.000 Bulgar Trakya’dan ayrılmıştır. Balkan Savaşları esnasında, yöredeki Rum Ortodoksların bir kısmı Yunanistan’a göç etmiş, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bir bölümü geri dönmüş ve mübadele ile tamamı Yunanistan’a gönderilmiştir. 1919 yılında Kırklareli’nin nüfusu, 100.979 Türk, 21.611 Rum, 1.452 Bulgar olmak üzere toplam 124.042 olarak tespit edilmiştir (BCA., 1919: FK 272.0.0.12). Kırklareli’nin İslam nüfusundaki artış, Balkan Savaşları’nın kaybedilmesi ile ilgilidir. Zira 1912-1915 yılları arasında Balkanlardan göç eden Müslüman muhacirlerin yaklaşık üçte biri Edirne’ye yerleştirilmiştir⁶ (Arslan, 2008: 105-107).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın 1925 tarihli monografisine göre Merkez, Babaeski, Lüleburgaz, Vize, Pınarhisar ve Demirköy kazalarından oluşan Kırklareli’nin nüfusu 79.896’dır. Nüfusun % 97,3’ü İslâm, % 0,83’ü Bulgar ve % 1,2’si Musevî’dir. İslâmların % 83,2’i Türk, % 3,3’ü Arnavut, % 2,1’i Boşnak ve % 2,9’u Pomak’tır. Türk olmayan Müslüman gruplar hakkında şu açıklama mevcuttur (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilise “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 19-20):⁷

... Pomakların bir kısmı mübadele tarihiyle vürud edenlerden, diğer kısm-ı azamı 1293 senesinde Babaeski kazasında iskân edilen kadim pomaklardan ibarettir. Arnavut ve Boşnaklar ile yüzde on nispetinde bir kısım Türkler dahi Balkan Harbi’ni müteakiben Rumeli’den hicret eyleyenler olup o zaman vilayet dâhilinde iskân edilmişlerdir. Mütebaki Türkler vilayetin asıl yerlileridir.

Şehirde İstanbul lehçesine yakın bir Türkçe konuşulduğu, Babaeski’de ise Pomakça konuşulduğu, hatta Pomaklar arasında Türkçe bilmeyenlerin bulunduğu ve köylülerin kasabalılara nazaran biraz kaba bir şive ile konuştukları ifade edilmektedir. 93 Harbi ve Balkan Savaşları toprak ve insan kayıpları ile sonuçlanırken, Trakya ve Anadolu’daki Türk nüfus yoğunluğu artmıştır. Daha önce dil alanında başlamış olan Türkçülük, Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki eliyle kapsamı genişletilerek devlet politikası olarak sürdürülmüş (Tunaya, 1989: 310-316), aynı yaklaşım (Toprak, 1995: 10-22) daha gelişkin biçimde Cumhuriyet döneminde de devam

⁶ 1912-1915 yılları arasında gelen toplam 297.737 muhacirin 95.267’si ve 1915-1920 arası dönemde göç eden toplam 116.185 kişinin, 37.233’ü Edirne Vilayetinin sancaklarına (Kırklareli sancağı dâhil) yerleştirilmiştir.

⁷ Bkz., Ek-2.

ettirilmiştir⁸. Kırklareli’nde nüfus bağlamında Türkleşme, savaşlar ve anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Sosyal ve Ekonomik Hayat

Tarım

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri resmî kayıtlarında Kırklareli’ndeki tarımsal faaliyetler hakkında somut bilgiler mevcuttur. 1894 Edirne Vilayet Salnamesi, 1913 Tarım Sayımı⁹ ve 1923 yılı verilerine göre Kırklareli’nde üretilen tarım ürünlerinin ton cinsinden miktarları şu şekildedir. 1894 Yılı Vilayet Salnamesinde kızılcı (buğday) 6.300, arpa 4.348, çavdar 2.216, üzüm 1.253, kuşyemi 757, mısır 574, alaf (hayvan yemi) 553, keten 55, kenevir 12 ton olarak (Edirne Vilayeti Salnamesi, 1894: 269-273), 1913 Yılı Tarım Sayımında buğday 10.366, arpa 9.804, çavdar 3.414, üzüm 3.360, yulaf 2.971, mısır 6.191, keten 595, soğan 423 ve keten 595 ton olarak gösterilmektedir (Güran, 1997: 93-139). 1923 yılı verilerinde ise buğday 5.620, tütün 533, arpa 4.550, çavdar 3.330, yulaf 2.360, kapluca 2.220, burçak 2.050, darı 155, mısır 4.032, susam 42, nohut 57, fasulye 53 ve mercimek 33 ton olarak verilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 7).

1925 tarihli monografide, Kırklareli’nde üretilen ürünlerin rakamsal değerleri çerçevesinde ilçeler tarıma elverişlilik açısından sınıflandırılmıştır. Babaeski’de hububat ve bakliyat, Büyükdere çevresinde sebze yetiştirilmektedir. Pınarhisar’da hububat ve bakliyatta bire on ürün alınmaktadır. Bu yörede çok rağbet gören buğday yetiştirilmektedir. Lüleburgaz, tarıma uygunsuz da arazisinin yüzde sekseni meradır. İlçenin demiryolu güzergâhında yetiştirilen bostan mahsulü İstanbul’a satılmaktadır. Vize’nin, kuzeydoğusundaki arazi verimsizdir. İlçenin Sergen, Midye nahiyeleri baklagiller ve hububata müsait ise de halk kerestecilik ve kömürcülük ile geçinmektedir. Merkez ilçede hububat, bakliyat, çavdar, yüksek kalitede fasulye ve mercimek üretilmektedir. Demirköy, tarıma uygun değildir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 8-9).

Ekonomisi tarıma dayalı olan Kırklareli’nde hububat birinci sırayı almış, meyveciliğin tek gelişkin kolu bağcılık olmuştur. Balkan Savaşları’ndan önce en fakir ailenin bile üç dört dönüm bağı bulunmakta, ihtiyaçlarını pazar için ürettiği üzümün kazancıyla karşılamaya çalışmakta idi (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 6): “... Mahsulatından rakı, şarap, konyak, hardaliye, pekmez, cevizli sucuk imal ve külliyyetli miktarda İstanbul’a ve vilayât-ı saîreye ihraç edilmekte ve bu mahsulat oralarda fevkalâde rağbet görmekte idi.” 1913’te 3.360 ton üzümün yaklaşık 500 ton şarap ve 40 ton kadar rakı imal edilmiştir. Eski bir şarap diyarı olan Kırklareli’nin şarapları, Trakya’da makbul olmanın yanında 19. yüzyılda Fransa’ya da ihraç edilmektedir. Balkan Savaşları, Yunan işgali, muhaceretler ve filoksera hastalığı¹⁰ gibi sebeplerle harap olan bağlar (Gökbayrak, 2006: 37), 1925 yılı itibarıyla toplam 100.000-150.000 dönüme tekabül etmekte, yıllık 512-641 ton arası ürün alınmaktadır. Hâlbuki vaktiyle yıllık 1.500 tondan fazla şarap ihraç eden Kırklareli’nde, 1923’te ancak 128-200 ton civarında baş üzüm üretilebilmekte, kalanı ise Üsküp nahiyesinde yetiştirilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 6-7): “Bağcılığın zevalinden sonra çiftçilik halkın bilhassa vasıta-i intifa ve maişeti olmuştur.” Monografide bağcılığı geliştirme konusunda halkın kesinlikle devlet desteğine muhtaç olduğu vurgulanmaktadır.

⁸ Aydınların düşünceleri ve İttihat ve Terakki’nin politikalarında Türkçülüğün öne çıkmasında, Osmanlı Devleti’nin özellikle yirminci yüzyıl başlarında yaşadığı siyasal gelişmelerin ve kayıpların etkisi olmuştur.

⁹ 1913’te Kırklareli Sancağı aşağı yukarı bugünkü Kırklareli ilinin topraklarını kapsamakta ve Merkez, Lüleburgaz, Babaeski, Vize, Demirköy ve Pınarhisar’dan oluşmaktadır.

¹⁰ Üzüm bağlarında görülen asma filizi biti veya asma uyuzu olarak bilinen bir hastalıktır. Toprakta yaşayan filoksera zararlısı, asma köklerini emerek beslendiğinden kökleri zarar gören asmaların gelişmesine olumsuz etki yapmaktadır.

Tütün önceleri İnece ve Lüleburgaz’ın bazı köylerinde üretilmektedir. Monografide, Selanik ve Drama’dan gelen muhacirlerin tütünü Kırklareli’nde yetiştirmelerinin yerli ahaliyi de heveslendirdiği, 1925 yılında ise yüksek rekolte beklendiği ve halkın refahının artacağına inanıldığı ifade edilmektedir. Vilayet içerisinde 1925’de Alpullu Şeker Fabrikası’nın açılmasıyla tütün ve üzümün yerini şekerpancarı almış ve 1940’larda Bulgaristan’dan Türklerin gelmesiyle birlikte ayçiçeği ve mısır üretimi de yaygınlaşmıştır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 8-9).

Vilayet genelinde arıcılığın ilkel usullerle yapıldığı ve eski sistem sepet kovanlarının kullanıldığı dile getirilmektedir. Bununla birlikte birkaç arıcının Amerikan sistemi kovan sandıkları kullanmaya başladığı, özellikle Merkez kaza, Demirköy, Pınarhisar çevresinin arıcılığa fevkalâde müsait olmakla birlikte desteklenmeye muhtaç oldukları zikredilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 10).

Şehrin orman yönünden zengin olmakla birlikte, yüzde sekseninin baltalık olup yalnız odun, kömür, tütün sırgı imaline müsait olduğu belirtilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 4-5). Dereköy, Sazara, Beypınar, Çağlayık, Karadere ve Koçaz ormanlarından çeşitli ziraat aletleri yapıldığı, Trakya’nın il ve ilçelerine satıldığı ifade edilmiştir. Ormancılık faaliyetleri açısından zengin potansiyelin, yatırım yapacak girişimci sınıf yokluğu sebebi ile çok fazla değerlendirilemediği de vurgulanmıştır. Yunan işgalinin Trakya’da her alanda yarattığı yıkıcı etki, ilin orman varlığı için de geçerlidir. Yunanlıların, Merkez ve Pınarhisar kazalarında kuralsız aşırı kesim sonucu ormanları tamamen tahrip ettikleri belirtilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 5): “... Yunan orman fen memurları, vilayet ormanlarını zengin emsalsiz buldukları istifade cihetini düşünerek Dereköy ve civarındaki ormanlardan mevcut servet-i haşebiyenin yüzde yetmiş nispetinde travers keresteler imal ittirecek ahali-i mahalliyyeye angarya suretiyle ve şimendifer vâsıtasıyla son ricatleri zamanına kadar Yunanistan’a sevke devam itmişlerdir.”

Monografide ahalinin tarımsal faaliyetlerinde genellikle gelişmiş demir pulluklar kullandığı, kara sabanın pek az kullanıldığı belirtilmektedir. Bunun anlamı demir pullukların hayvanlarca çekildiğidir. Son yıllarda hükûmetçe gönderilen buharlı pulluk ve harman makinelerinin kullanıldığı belirtilmişse de, sayı verilmemiş olmasından bu modern araçların kayda değer miktarda olmadığına hükmedilebilir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 5-6). Alpullu Şeker Fabrikası’nın kuruluşu modern tarım araçları kullanımını arttırmışsa da, traktör kullanımı ancak 1950’lerden sonra yaygınlaşacaktır.

1927 yılı Türkiye sayımı verilerine bakıldığında Kırklareli’nde; üretilen tarım ürünleri ve yetiştirilen hayvan sayısında ciddi bir artışın olduğu ve ekonomisinin tarıma dayalı olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir. Zira nüfusun % 79,3’ü tarımda; sanayi kollarındaki toplam 1.524 işçinin 1.196’sı ağaç ürünleri, dokuma ve tarıma dayalı sanayi alanlarında çalışmaktadır. 1932 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan 13 işyerinden 10’u un fabrikasıdır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4840-4841).

Hayvancılık

Coğrafi yapısı hayvancılığa uygun olan Kırklareli’nin 1925 yılı öncesi sayımlarla tespit edilmiş hayvan varlığı hakkında şu bilgiler mevcuttur. 1894 Yılı Vilayet Salnamesinde 576.313 adet koyun, 175.943 keçi, 50.000 boğa-inek, 24.385 öküz, 7.346 manda, 8.710 beygir, 203 katır ve 30 eşek (Edirne Vilayet Salnamesi, 1894: 273-275); 1913 Yılı Tarım Sayımında 103.896 koyun, 44.064 keçi, 23.264 sığır, 2.180 manda, 1.549 at, 2.201 katır ve 513 eşek görülmektedir (Güran, 1997: 140-147). 1923 yılı verileri dikkate alındığında 8.091 adet Koşum hayvanı (manda ve öküz), 671 koşum beygiri, 311 katır, 2.502 eşek, 22.515 inek (boğa, tosun, düve, buzağı), 26.556 manda (boğa, malak), 1.044 at (aygır kısırak, tay), 141.791 koyun (koç, kuzu), 34.104 keçi (teke, oğlak) ve 90.750 adet kümes hayvanları (tavuk, hindi, kaz, ördek) yer almaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî

Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 13). Bu sayımlar karşılaştırıldığında 1894’ten 1913 yılına kadar artmış olması gereken hayvan varlığında bir düşüş görülmektedir. Bu azalışta en etkili unsurun Balkan Savaşları olduğu görülmektedir. Özellikle savaş sonunda Kırklareli’ndeki Bulgar nüfusun Türk nüfus ile değiş-tokuş edilmesi (Yıldırım, 2012: 80-81), savaş ortamından kaçan Türklerin İstanbul’a ulaşmak için inek ve manda arabalarını kullanmaları sayısal verilerde azalmalar söz konusu olmuştur (Arslan 2008: 95).

Birinci Dünya Savaşı, özellikle de 1920-22 dönemi Yunan işgali ve Mudanya Ateşkesi sonrasında Yunan ordusunun Trakya’dan çekilirken gerçekleştirdiği büyük çaplı, sistemli gasp ve hırsızlığın da Kırklareli hayvancılığı üzerinde yıkıcı bir etki yaptığı görülmektedir. Zira bazı hayvan gruplarına ait rakamlar 1913 yılı verilerinden bile düşüktür. Zor şartlara dayanıklılığı düşünüldüğünde manda ve eşek sayısındaki artışı, yoksulluğun yaygınlaşması olarak yorumlamak mümkündür. Hayvancılık konusunda, yavaş da olsa iyileşme ancak 1923’ten sonra başlayacaktır.

Monografide bazı hayvanlar ve elde edilen ürünler hakkında ayrıntılı bilgiler de yer almaktadır. Bir koyundan yıllık 15.384 kg peynir üretilecek kadar süt alındığı, tavukların senelik 150 yumurta verebildiği, atların ve ineklerin fiziksel özellikleri ve ırkları, kümes hayvanlarının (kaz, ördek, hindi) ağırlıkları hakkında bilgiler mevcuttur¹¹. Ancak elde edilen hayvansal ürünlerin il genelindeki toplam sayısal değeri verilmemiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 12).

Sanayi ve Madencilik

Kırklareli’nde 19. yüzyılda gelişkin sanayi dalı dokumacılıktır. Kent genelindeki 45 dokuma tezgâhında toplam 200 işçi çalışmakta ve yılda, 4.165 adet şayak ve fanila, 6.360 adet çul ve çuval üretilmektedir. Ayrıca kentte iki un fabrikasında 10.512.400 ton un üretimi yapılmaktadır. Bunların yanı sıra şarap, yapağı, sadeyağ ve çeşitli peynirler Avrupa ülkelerine ve çevre illere satılmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4815).

Kırklareli monografisinde, savaşlar ve nüfus kaybının etkisiyle tarıma dayalı sanayinin iyice gerilediği saptanmıştır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 22): “Memlekette sanayi pek çok geride kalmıştır. Daha doğrusu günden güne terakkisi lazım gelirken bilâkis düşür-ü tedennî olmaktadır (aşağı düşmektedir).” Merkez kasabada kurtuluştan evvel üç un, bir buz, üç yapağı fabrikası olduğu, Yunanlıların çekilirken iki un ve iki yapağı fabrikasının donanımını götürdüğü, kalan un fabrikalarından birinin ise tarım aletleri fabrikasına dönüştürüldüğü, diğer un fabrikasının faaliyet hâlinde olduğu ayrıca vilayette 20 kadar da su değirmeninin bulunduğu bilgileri yer almaktadır. Monografiye göre Lüleburgaz’da elektrikli bir un fabrikası çalışır durumdadır. İlçenin kuzey batısında gaz ile çalışan ancak tamire muhtaç ve çalışamaz hâlde bir un fabrikası ve köylerinde 18 kadar su değirmeni vardır. Vize, Pınarhisar ve Demirköy’ünde ise fabrikanın bulunmadığı, sadece su değirmenlerinin olduğu bilgisi vardır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 36)¹².

1925’te Alpullu Şeker Fabrikası’nın kuruluşu, kentin sanayi hayatı için çok önemli bir adım olmuş, tarımsal ürün farklılaşması ve fabrikada oluşturulan yapı sebebiyle işçiler aracılığıyla yeni kültürel alışkanlıkların toplumda yer etmesi gibi sonuçlar doğurmuştu. Monografi hazırlanırken fabrikanın kuruluş hazırlıkları devam ediyor olmalıdır ki monografide şeker fabrikası hakkında bilgi mevcut değildir. Kırklareli’nde birçok alandaki potansiyelin değerlendirilememesi sebebi olarak sermayedar yokluğu vurgulansa da, Lüleburgaz’da 1929 yılında tüccar ve çiftlik sahipleri, Ziraat Bankası’nın kredi taleplerini karşılamada yetersiz kalması üzerine Lüleburgaz Birlik ve Ticaret

¹¹ Adı geçen monografide kümes hayvanları için şu bilgiler verilmektedir: “Vilayet dâhilinde tavuk, horoz, hindi, kaz, ördek yetişir. Sıkletleri: Hindileri alekser (çoğunlukla) 3,0 ila 6 kıyye kadar geliyor. Yerli cins kazlar 5-9 kilodur. Ördeklerin müteaddid nevlere (çeşitli türleri) yetişmekte olup 7-8 kilo gelenlere de tesadüf olunmaktadır.”

¹² Bkz., Ek-3.

Bankası A.Ş.’yi kurabilmiştir.¹³ Adı geçen kurum, dönem içinde Trakya’da kurulmuş tek yerel bankadır (Bayer, 2020:1).

Kırklareli, 19. yüzyılda madencilik alanında pek fazla varlık gösterememiştir. Yalnızca Demirköy kazasında demir madenleri yüzyıllardır işletilmektedir. Bunların yanı sıra Tırnova’da bakır, gümüş ve kurşun madenleri tespit edilse de işletmeye açılmamıştır. Vilayet genelinde alçı ve lületaşı ocakları işler hâledir. Lüleburgaz’ın Satı Köyü’ndeki alçı madenleri ise ilgisizlikten körelmeye yüz tutmuştur. Monografide, ilin jeolojik özellikleri hakkında bir hayli bilgi mevcuttur (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 3): “Vilayet teşkilat-ı jeolojiye nokta-i nazarından arazi-i saniyeden olup merkez kaza ile Demirköy kazası jeoloji ve terkiât-ı arziyesi killi, şistli, marın tabakalarından müteşekkildir”. Merkez ilçe Dereköy nahiyesinde demir, kömür hatta damar hâlinde altın; Demirköy’ünde bakır, kömür, demir, pirit madeni bulunduğu belirtilmektedir. İyi cins demir madeninin ise bolca bulunduğu, Osmanlı döneminde tesis edilen demirhanenin 93 Harbi’nde Ruslarca tahrip edildiği ve kalıntılardan vaktiyle buranın bir yerleşim merkezi olduğu monografide dile getirilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 4): “... Elyevm duvarları, bir camiin harabesi, cesim-i çarhlar ve sahaları kaplayan cüruf-ı madeniye ve hatta cabeca göller meşhut olunur.” Bunların yanı sıra 1912’de ilçede keşif yapan bir İngiliz şirketine 99 yıllığına maden imtiyazı verildiği, diğer ilçelerde maden ve il genelinde tuzla bulunmadığı bilgisi de yer almaktadır.

Kırklareli monografisinde Yunan işgalinin şehrin ekonomik hayatına yaptığı olumsuz etki hakkında bilgi verilse de bu yetersizdir. İşgalin, şehrin maddî varlığına etkisi araştırmalarda ele alınmıştır ki; Yunanlıların altın, nakit para ve araç-gereç gasp etme, bina ve tarım-ulaşım araçlarını yakma/ tahrip etme konusundaki zararlarının dökümü mevcuttur. Yunanlılar, Kırklareli genelinde 14.829 altın, 274.575 adet evrak-ı nakdiye, 4.870.697 liralık devlete ait eşya, 5.826 ton hububat, 601.000 adet kereste ve araba tekerleği, 6.219 öküz arabası, 2.701 manda, 14.327 öküz, 1.455 at, 1.570 eşiği gasp etmiş; 307 han-dükân-mağaza ve 11 devlet binasını yakmış/tahrip etmiştir. Ayrıca 98 öldürme, 26 yaralama, 1.095 sürgün/esir etme, 1.054 darp/işkence ve namusa tecavüz suçu işlemleridir (Doğruöz, 2011: 201-205).

Meslekler

Kırklareli’nde 19. yüzyılda mesleklerin din gruplarına göre dağılımını gösteren araştırmalarda önemli bilgiler mevcuttur. Buna göre, kasap, attar (baharatçı), kürkçü, pabuççu, kiremitçi, çoban, bakkal, işçi, abacı, kuyumcu, dülger (marangöz), boyacı, arabacı, fırıncı, çerçi, terzi, celeb (sığır tüccarı) olanların tamamı ya da büyük çoğunluğu Gayrimüslimdir. Berber ve bekçilerin tamamı Müslüman, derici ve hizmetkârlar ise hem Müslüman hem de Gayrimüslimlerden oluşmaktadır (Kabakçı, 2013: 64-74).

Monografide 1925 yılında Kırklareli’nde icra edilen meslekler bahsi, savaşlar ve nüfus değişimleri ile beliren eksiklikleri yansıtmaktadır. Mevcut meslek dallarının şehrin ihtiyacına yetmediği; demirci, kuyumcu, marangoz, değirmenci, kasap, berber, ateşçi bulunduğu; doktor, avukat, eczacı, dişçi, nalbant, şişeci, sirkeci, saraç, saatçi, helvacı, bıçakçı, gibi sanatkârların ihtiyacı kısmen karşıladığı, dülger ve terzi bulunmadığı kaydedilmiştir. Başarıyla icra edilen alanlara da değinilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 22): “Hâl-i hazırda ekseriyet-i âzimiyesi Türk olan vilayet dâhilinde yemenicilik ve kunduracılık sanatı Türklerde müterakki bir hâlde olup bu kabil sanatkârların mevcudu da çoktur.” Bu bağlamda Türkler, Gayrimüslim unsurların gidişi ile oluşan boşluğu doldurmaya çalışmakta; doktorluk, eczacılık gibi uzun süreli eğitim; terzilik, dülgerlik gibi teknik bilgi gerektiren mesleklerde başarılı olabilmek uzun zamanı gerektirmektedir.

¹³ Adı geçen banka, otuz beş yıl faaliyet göstermiş ve 1 Eylül 1964 tarihinde bankacılık faaliyetini sonlandırmıştır.

Şehir halkının yeme-içme alışkanlıklarına da monografide geniş yer verilmiştir. Köylü, savaşlardan önce yetiştirdiklerinin yaklaşık dörtte üçünü satmakta, kalanı da ihtiyaçlarına yetmekte iken yaşadığı ekonomik sıkıntılardan dolayı hâlihazırda yetiştirdiği ürün ve hayvanlarının tamamını pazarlarda satmak zorunda kalmaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 21): “Kuvve-i maliyesi müsait olan buğday unundan has ekmeğe, et ve yağlı yemekler fakir halk ve köylüler buğday ve ekseriyetle çavdar ile mahlût mısır ve yalnız mısır ve arpa unu ekmeği yerler, yemekler de kendi mahsulleri mercimek, fasulye tarhanadan ibarettir.”

Yoksulluk o derecededir ki buğday ekmeği fakir evlerine nadiren girmekte, bulabilirlerse has ekmeği, karma undan yapılan ekmeğe katık yapmakta ve genellikle bir parça tuz ve bir soğanla beslenmektedirler (Doğruöz, 2005: 261-262). Özellikle köylerde bazı hane fertleri aylarca et yüzü görmemekte ve sonuçta sağlık sorunları yaşamaktadırlar (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 22): “... Fukara kısmı kendilerine elzem olan mevâdd-ı gıdaiyeyi alamamak dolayısıyla sıhhat nokta-i nazarından pek düşkün bir hâlde bulunuyorlar.” Günümüzde de Trakya köylerinde azla geçinmek anlamında “tuz soğan yemek” tabiri bir deyim olarak kullanılmaktadır.

Eğitim

Osmanlı Dönemi kayıtlarına göre 1892-1893 eğitim-öğretim yılında Kırklareli’nde Müslümanların 113 iptidaîsinde (ilkokulunda) 3.212 erkek ve 1.542 kız, toplam 4.754 öğrenci; Gayrimüslimlerin 85 iptidaîsinde ise 4.58 erkek ve 1.513 kız olmak üzere toplam 6.094 öğrenci eğitim görmektedir. Dönem içerisinde köylerin üçte ikisinde ilkokulun mevcut olduğu görülmektedir (Kanal, 2017: 114).

Kırklareli’nde ilk rüştiyenin (ortaokulun) 1870’te açıldığı kabul edilmektedir. 1898 yılı itibarıyla Müslümanların Merkez kazadaki kız rüştiyesinde 71, Vize erkek rüştiyesinde 23, Babaeski erkek rüştiyesinde 27, Lüleburgaz erkek rüştiyesinde 44 olmak üzere toplam 94 öğrenci eğitim almaktadır. 1898-1900 yılları arasında Bulgar Ortodoksların Merkez kaza ve Tırnova’da birer erkek rüştiyesi ve toplam 118 öğrenci; Rumların Merkez kazada iki, Lüleburgaz, Babaeski ve Üsküp nahiyesinde birer olmak üzere toplam beş erkek rüştiyesi bulunmakta ve bunların toplam öğrenci sayısı 328’dir (Tanilli, 1976: 14).

Kırklareli’nde ilk idadî (lise) 1892’de açılmıştır. Bu lisede 1895-1900 yılları arasında Müslüman öğrenciler çoğunlukta olup Gayrimüslim öğrencilerin oranı beşte bir düzeyindedir. Ayrıca bu lisede her yıl ortalama 102-122 öğrenci eğitim görmektedir. 1903 Maarif Salnamesine göre merkez kasaba ve Vize’de birer medrese ve bunların 14’er öğrencisi bulunmaktadır. Adı geçen monografide 1925 yılında vilayette medrese olmadığı da belirtilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 24-25). Osmanlı Devleti’ndeki genel uygulamaya uygun olarak Kırklareli’nde de her cemaatin bir meclisi vardı ve bu Meclisler okulların harcamalarını karşılamaktaydı¹⁴. Müslümanlarda ise bu görevi vakıflar üstlenmiştir. Köylerdeki iptidaî mekteplerinin öğretmen maaşı ve masrafları köylü tarafından ödenmektedir. Bu döneme dair ilginç saptamalardan birisi gayrimüslimlerin okul açmasına dair hukuksal kaidelerin pek titizlikle uygulanmamasıdır (Kanal, 2017: 130).

Okul ve öğrenci sayılarına bakıldığında Müslüman kesimin okul sayısının gayrimüslimlere kıyasla az olduğu düşünülebilirse de cemaatlerin toplam nüfus içindeki oranları göz önüne alındığında mevcut tablonun normal olduğu açıktır. Balkan Savaşları öncesinden şehrin 1922 yılında kurtuluşuna kadar geçen zaman aralığında merkez kasabada altı yıllık erkek ve kız okulları, anaokulları, bir lise, çırak okulları ve gece kursları mevcuttur.

¹⁴ 1886 tarihli Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği nizamnamesine göre altı ay içinde ruhsat almayan okullar kapatılacaktı. Ancak Merkez kazada 1880’de açılan Bulgar Ortodoks rüştiyesi 16, Tırnova’daki Bulgar Ortodoks rüştiyesi 18 yıl sonra ruhsat almıştır.

Monografiye göre 1925 yılı itibarıyla Kırklareli’ndeki okul ve öğrenci sayıları hakkında şu bilgiler mevcuttur. Merkez kasaba 2 erkek, 2 kız, 11 karma, 1 ana mektebi; Babaeski 2 erkek, 2 kız, 5 karma; Lüleburgaz 1 erkek, 1 kız, 6 karma, 1 ana mektebi; Vize 1 erkek, 1 kız, 6 karma, 1 ana mektebi; Pınarhisar 2erkek, 2 kız, 9 karma; Demirköy’de ise 1 karma mektep vardır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 33). Bununla birlikte vilayette eğitim konusunda özellikle müfredatın uygulanması ve nitelikli öğretmen temini konusunda sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Buna göre, Millî Eğitim Bakanlığı’nın belirlediği programlar kasabalarda büyük çapta uygulanırsa da köy okullarında mümkün olamamaktadır. Öğretmenlerin neredeyse yarısı Dârülmüâllim mezunu, diğerleri beş yıllık idadî veya sultanîyi bitirememiş kişilerden oluşmaktadır (Şimşek, 2014: 90-92). Ayrıca eğitim malzemesi yokluğu nedeniyle, mevcudu yetmiş seksen öğrenciyi bulan köy okullarında tek öğretmenin görevini tam yapmasının zorluğu vurgulanmıştır. Köy okulları ile ilgili diğer sorun; “... Çocukların mektebe devam mecburiyetinin hakkıyla tatbik edilememesidir. Bir köylü çocuğu kış mevsiminin ancak üç, dört ayını mektepte geçirir. Senenin mütebâkî günlerini çocuk köy işlerine hasır ider.” şeklinde ifade edilerek, bu sorunu çözecek düzenleme ihtiyacı belirtilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 33).

Vilayette eğitim konusundaki çabalara değinmeden önce savaşların ve eğitim alanındaki yenileşme adımlarının, okul tipleri konusunda toplum zihniyetinde yarattığı değişim hakkındaki tespitlere değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı var olan medreselerin kapanmasına sebep olmuş, akabinde medrese eğitimine talep olmadığı için bunların canlandırılmasına gerek görülmemiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 35).

Maarifin ve usul-i cedîdeye muvafık tedrisatın terakkisini halkın mekteplerden aldığı zevkü neşe medrese tahsili arzusunu azaltmıştır. Medreselerde yalnız ulum-ı dinîye Kur’an okumaktan başka bir şey öğretilmez idi. Medrese talebesi arasında hatta isimlerini bile yazmaktan aciz bulunanlar vardı. Usul-i cedîd-i maarif azim bir inkılap hâsıl itmiş, halktaki medrese tahsili hevesine kuvvetli bir sedd ...

Ancak, bazı köylerin eğitimde hocaları tercih ettiği, sadece dinî kitaplara dayalı eğitimi istedikleri de belirtilmiştir. Ayrıca yakın zamanda din adamı azlığı sorunuyla karşılaşılacağı belirtilerek tedbir alınması gereği de vurgulanmıştır. Eğitime dair sorunlar yanında olumlu eğilim ve girişimlerin daha büyük olduğu söylenebilir. Zira ne zaman hizmete açılacakları belirtilmese de Merkez kasabada 17, Babaeski’de 16, Lüleburgaz’da 4, Vize’de 8, Pınarhisar’da 3, Demirköy’de 2 okulun inşa edileceği belirtilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 33). Bu bilgilerden vilayette var olan okul sayısının neredeyse iki katına çıkarılması, kentte eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Monografide savaşların, göçlerin eğitimi sekteye uğrattığı, bununla birlikte halkın tutumunun bu konuda hızlı bir gelişmeyi mümkün kılacağı tespit edilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 24): “... Bu gün bütün halk maarifin kıymet ve ulviyetini her şeye tercih itmekte ve bu hususta bütün varlığını göstermektedir. Diyebilirim ki yıkılmış yıkılmış ve bütün yoksulluklar içinde çırpınmış olan on hanelik bir köy ahali, behemehâl bir gazeteye abone olması ve bunu kendi aralarında okumak ve anlamayı vazife edinmektedirler.”

Dârülmüâllimin ve Dârülmüâllimata yirmi beş çocuğun öğretmen olmak üzere gönderilmiş olduğu belirtilmiştir ki bu Kırklareli halkının eğitim konusundaki eksiklikleri kendi gençleri ile çözmeye çalıştığı anlamına gelmektedir. Ayrıca İl Meclisi’nin 110.000 liralık gelirin 70.000 liralık dilimini eğitim bütçesi olarak ayırmış olması, şehir yöneticilerinin bu konudaki samimi çabasını göstermektedir. Söz konusu çabaların geleceğe dair büyük umutlar yarattığı monografide ki cümlelerde somutlaşmaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa

“Kırklarili” Vilayeti, 1925: 25): “... Maarif hakkında kuvvet ve kudretle denilebilir ki Kırkkilise maarif hususunda Trakya vilayetleri arasında birinci dereceyi ihraz edebilecektir.”

Hastalıklar-Sağlık Kurumları

Sağlık, Cumhuriyet yönetiminin geçmişten devraldığı en sorunlu alanlardan birisidir (Türkiye’de Sıhhat ve İctimaî Muavenet Teşkilatı’nın Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı 1937: 5): “Sıtma şehirleri, köyleri mezarlığa çevirmiş, ... Frengi, trahom... Gelecek neslin bile keyfiyet ve kemiyetine tesir edecek meşum akıbetler doğuruyordu. Umumi sefalet, kültür düşkünlüğü... çocuk bakımsızlığı gibi dertler yurttaşlar arasında tahribat yapmaya sebep oluyordu.” Kırklareli monografisinde Midye ve İğneada köylerinde salgın bir halde sıtma, mide, cilt ve göz, kış mevsiminde ise grip, akciğer, zatürree ve eklem romatizması gibi hastalıkların görüldüğü; köylerde kasık fıtığının yaygın olduğu belirtilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilise “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 33).¹⁵

Monografide, Balkan Harbi’nden önce binde bir oranında iken, Birinci Dünya Savaşı ve sebep olduğu yoksulluk ve geçim darlığının fuhuşu arttırdığı, zührevî hastalıkların yayılmaması için merkez kasabada resmen bir umumhane açıldığı, kontrollerin yapıldığı ve zaman zaman belsoğukluğu vakasına rastlandığı ifade edilmektedir. Binde yarım oranında frengiye tesadüf olduğu, vakalara hızla müdahale edildiği, zabıta kuvvetinin olmaması sebebiyle frengiye ekseriyetle köylerde rastlandığı dile getirilmektedir (Tekir, 2019: 408-413). Bu arada frengi hakkında halkın bilgisiz olduğu ve hastanın doktora gitmek istemediği, yakınlarının da kendilerince tedavi uyguladığı görülmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilise “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 41-43):

... Bir hastanın yavaş yavaş başlayarak sesi kısalmış, evvelce öksürüğü ve sair araz-ı dereniyesi de mevcut imiş. Hastayı üç beş gün kadar aç bırakmakla beraber cıva tütsüsüne koymuşlar, hastanın bütün dişleri, lisatı (diş etleri) ve dili harabiyet kesb etmiş, hasta karnı aç olduğu hâlde hiçbir şey yiyememeye başlamıştır. Boğazındaki tezahürat daha ziyade ilerlemiş olduğu hâlde akrabası hekime müracaat ettirmemişlerdi. Bu garip vakada hastadaki larenjit tüberkülozun frengi diye tedavisine kalkışılmıştı...

Midye ve İğneada nahiyelerinde bataklıklar olduğundan civar halkın nerdeyse hepsi sıtmalıdır (Yavuz, 2018: 649-650). Dışarıdan ticari sebeplerle gelenler de sıtmaya tutulmaktadır. Hastalık kinin ve arsenik ile tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Kırklareli’nin iklimi soğuk olduğundan verem vakasına nadiren rastlanmaktadır. 1922-1924 yılları arasında vilayette 5 çiçek vakasının görüldüğü ve bu hastalığın Makedonya civarından gelen muhacirlerden bulaştığı, difteriye ise hiç rastlanmadığı ifade edilmektedir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilise “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 42-43). Yine bu yıllar arasında on iki lekeli humma, bir humma-yı nifasi, otuz bir kızamık, kırk beş boğmaca, dört grip vakası zuhur etmiştir. Bu arada on iki lekeli hummadan iki vefat söz konusu olmuştur. Lekenin bulaşma kaynağı olarak Selanik görülmektedir. Zira Yunanlılar Trakya’yı tahliye ederken esir aldıkları kişileri Selanik’e, Dedeağaç’a, Semadirek Adası’na götürmüşlerdir. Bu kişiler perişan bir halde dönmüşler ve lekeli hummayı Trakya’ya getirmişlerdir. Humma-yı nifasi ve kızamık da Selanik ve Drama’dan muhacirlerce getirilmiştir. Grip ve boğmaca yerliler ve muhacirler arasında görülmektedir. Boğmacadan beş, kızamıktan üç vefat gerçekleşmiştir. 1910’da yapılan tatbikat günlerinde Lüleburgaz’da asker arasında kolera vuku bulmuş ve yüze yakın vefat gerçekleşmiştir. O tarihten sonra kolera ve benzer hastalıklar vilayette görülmemiştir. Merkez Sıhhiye Dairesi’ne göre vilayette 1923 yılında 855 doğum ve 718 vefat olmuştur. Toplam nüfusa göre vefat % 2,3 ve çocuklarda % 0,1’dir (Türkiye’de Sıhhat ve İctimaî Muavenet Teşkilatı’nın Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı, 1937: 8). Çocuk ölümlerinde

¹⁵ Bkz., Ek-4.

yaygın sebepler, doğumdan iki yaşa kadar olan evrede bakımsızlık ve ishalden kaynaklanmıştır. Valiliğin çabasına rağmen nahiyeye ve köylerden sağlıklı nüfus bilgisi alınmamaktadır. Vilayette 1920-1922 yıllarına ait yalnız tapu ve kısmen vergi dairesi kayıtları mevcuttur. Bununla birlikte vilayete ilişkin pek çok resmi kayıt, işgal yıllarında Yunanlılar tarafından imha edilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 44-45).¹⁶

Şehirlerde yaşayan insanların, eğitim ve aile terbiyesinin sonucu olarak temizliğe özen gösterdikleri ancak köylerde kahvehanelerin, evlerin yakınlarında bulunan gübre ve çöp birikintilerinin yaydığı kötü kokunun, çeşitli hastalıkları beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Bu durum sıhhiye memurlarının almış olduğu bir takım önlemlerle çözülmeye başlamıştır. İlçelerde tuvaletlerin muntazam olduğu ancak köylerde ve Çöplüce deresi civarındaki hanelerde, derenin taşkın suyunun atıklar için kullanıldığı belirtilmiştir. Diğer semtlerde ise atıklar için çukurlar kullanılmaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 39): “Köylerde çukur da yoktur. Köy evlerinin bahçeleri, havlusu, zemin katı hülâsa her tarafı köylü tarafından hela ittihaz olunabiliyor. Bu gibilerce def-i hacet hissi nerede zuhur eder ise orada tatmin edilir.” Bu sebeple açılan çukurların çevreye aşırı bir koku yaydığı vurgulanmıştır.

Kırklareli’nin muhtelif yerlerinde bataklıklar olduğu; sivrisinek, dolayısıyla sıtmanın buralardan yayıldığı, sıtma ve sıtmadan kaynaklanan dalak büyümesi neticesinde hayli ölümler olduğu kaydedilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 40-41)¹⁷. İlçelerin içme suyu ihtiyacının membalardan, çeşmelere getirilerek karşılandığı belirtilmiştir. Merkez kasabadaki “*Babapınarı*” membainin, geçmişte askeriyece yapılan motorlu taşıma sisteminin işgal günlerinde Yunan askerlerince tahrip edildiği, kurtuluştan sonra tamir edildiği bilgisi mevcuttur. Vilayette hemen her evde, kuyu ve sarnıç bulunmaktadır. Pınarhisar ve Vize’deki zengin kaynak suları, içme ve tarımsal sulamaya yeter durumdadır. Babaeski, Demirköy’ünde kuyu ve memba suları; ova köylerinde kuyu ve orman köylerinde ise memba, dere suları içim amaçlı kullanılmaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 31).

Monografide kentteki sağlık kurumları hakkında bilgiler de mevcuttur. 1924 yılında Lüleburgaz ve Demirköy kazalarında beşer yataklı birer muayene ve tedavi evi yapıldığı, Merkez kasabada yirmi beş yataklı, iki doktorlu bir hastane olduğu ancak ameliyat yapılamadığı ve tıbbi malzeme eksikliği olduğu anlaşılmaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 41): “... Memleket hasta hanesi namına hediye edilen mikroskobu ile ufak ufak bir laboratuvar tesis edilerek vekâyi-i müstacele hâll idilmektedir (acil olaylara müdahale edilmektedir).”

Vilayette belediyeye ait Belediye Eczanesi, şahıslara ait Merkez Eczanesi ve Şevket Osman Eczanesi bulunmaktadır. Pınarhisar’da Çorun-zade Mustafa Arif Efendi’ye ait olan eczane, sahibi askere gittiğinden kapalıdır. Eczanelerde halkın ihtiyacını karşılayacak miktarda ilaç mevcuttur. Vize, Babaeski, Pınarhisar kazalarında birer dispanser mevcuttur. Pınarhisar dispanseri tam hizmet veriyorsa da diğerleri tamire muhtaç ve malzeme eksikliği sebebiyle açık değildir. Monografide, Kırklareli’nin ayrı bir il olmasından sonra dispanserler ile ilgili düzenlemelerin layıkıyla yapılamadığı vurgulanmıştır. Dispanserler için 1925 yılı Özel İdare bütçesinden 480 liralık ödenek ayrılmakla birlikte bunun yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, sağlık personelinin yetersiz olduğu belirtilirken ilaç ve sağlık malzemelerinin İstanbul Sıhhiye Müdüriyetinden temin edildiği açıklanmıştır. Vilayette halkın tıbbi güvensiz olduğu, monografideki önemli tespitlerdendir. Bunun öncelikli sebebinin yaygın olarak rastlanan üfürükçülerdir. Çeşitli

¹⁶ 1925 tarihli Kırklareli haritası için bkz., Ek-5.

¹⁷ Vize kazası ve Midye nahiyesinden geçen derelerin denize ulaştıkları yerde, İğneada nahiyesinin denize yakın alanlarında, Vize kazasının Aksicim köyü yakınında, Vize ile Saray kazaları arasındaki bir sahada bataklıklar bulunmaktadır.

örneklerde halkın modern tıbbı son çare olarak gördüğü saptanmıştır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 41):

... Halktan birinin başı ağrıdığı zaman tabibe müracaat etmeyip hevâcelere (hocalara) üfürükçülere giderek okuturlar ve bu okumakla iyi olmağa çalışırlar. Sarılık olduğu zaman derhâl berbere koşarlar dilinin altından kan aldırırlar, ustura ile iki üç yerinden çizdirirler, şifa bulmadıkları zaman hekime müracaat ederler. İsalet-i ayna ‘büyüye sihre’ cin çarpmasına itikatları olduğu gibi ateşli olan bir hastanın derece-i hararetinden sayıkladığı zaman ‘kim bilir ne tarafa su dökmüştür’ diye hemen hevâceyi davet ederler.

Benzer örneklerin çokluğuna karşın eğitimin yaygınlaşması ve doktorların çalışmaları ile halkın hurafelerden uzaklaştığı belirtilmiştir. Hükûmet de bu konuda takdire değer bir ciddiyetle çalışmaktadır. Monografide Balkan Savaşları, Cihan Harbi ve Yunan işgali ile gerçekleşen yoksulluğun Kırklareli halkının fiziksel yapısında yarattığı değişime de yer verilmiştir (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 30): “Eskiden kalma güçlü, nesil zevale yüz tutmaktadır ki esbabı arasında fakr ve sefalet, nezafete âdem-i riayet, bedenî terbiyeye âdem-i rağbet şayan-dikkatdir. Halkın birçoğu muhtaç olduğu mevâdd-ı gıdayeyi tedarikte izhâr-ı acz itmekde olduğu küül ibtilâsının (alkol düşkünlüğü) vesâir suî-istimalâtın eseridir.”

Geçmişte yaygın olan güreş, kalkan, cirit, at yarışı gibi halk sağlığına katkı yapan sporların giderek azalmasının da halkın bünyeye zayıflığının sebeplerinden olduğu vurgulanmıştır. Şehrin kurtuluşundan sonra halkın spora ilgisinde artış olduğu belirtilerek bir takım öneriler sunulmuştur (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 28-29). Spor okullarla sınırlanmamalı, uygun yerlerde spor salonları açılmalı, gelecek nesilleri fiziken güçlendirmek için binicilik, güreş ve diğer kolların desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Gelenekler

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e iktisaden geri, dünyevi sorunların bilimsel yollarla çözülemediği bir toplumsal yapı devrolmuştur. Yirminci yüzyıl başlarındaki Türk halk kültürü üzerine yapılan araştırmalar batıl inanç, hurafelerin toplum hayatındaki yaygınlığı, çeşitli istekler, özellikle de hastalıklara çare olacağı düşüncesiyle türbelerin ziyaret edilme gerçeğini işaret etmektedir (Boratav, 1973: 40-45). Bu olgunun Kırklareli için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Kırklareli halkının şeytan, peri, cin gibi şeylere inandıkları, türbe ve tekkelere de son derece rağbet ettikleri kaydedilmiştir. Monografide türbeler ve umulan çarelere bakıldığında, türbeler arası bir işbölümü de göze çarpmaktadır (Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 25-26):

... Kırklar ve Çömlek Baba buraya kırk günlük çocuğu hastalandığı zaman getirirler, bir çömlek suyu türbelerin üzerine dökerek şifa talep ederler. Merkeze tabi İnce nahiyesi civarında üç buçuk saat mesafede “Ariz baba” türbesi mevcuttur. Hasta olanlar neyl-i şifâ için buraya gelirler.

Pınarhisar dâhilinde ‘Bin bir Oklu Ahmet Baba’ hastanın ayakları tutmadığı zaman ayaklarını türbe sandukasının içine idhâl ederek bir müddet tutarlar, kurban zebh ederek Kur’an tilâvet ederler. Bilhassa bu Ahmet Babaya Kaza ve civar ahalsinin pek ziyade hürmet ve itikatları vardır. Halk dini günlerde Cuma ve Pazar geceleri bu türbelerde mum yakmakta, ecdat mezarları başında Kur’an okumaktadırlar.

... Kırkkilise’nin şimal-i şarkisinde Balaban Baba vardır, etraf-ı erbaası badem ve ceviz ağaçlarıyla muhat, çemen zar bir mesiredir. İlkbahar mevsiminde bütün Kırkkilise ahalsi öğleden sonra buraya giderek teferrüç ederler. Akşama kadar eğlenirler, türbeyi mumlarla tenvir ederek avdet ederler. Hızır Baba ve Mahya Baba Türbeleri de gezinti ve ziyaret mahalleridir. Halk bunlara pek ziyade hürmet ve riayet ederler ve bu zatları Kırkkilise’nin ve civarının fâtihi add ederler.

Monografide Kırklareli’ndeki diğer geleneklere de yer verilmiştir. Evliliklerin görücü usulü ile yapıldığı vurgulanmış, söz kesme ve düğün ile ilgili kız ve erkek tarafına düşen görevler, hediyeler, düğün günlerindeki eğlenceler, çeyiz serme ve takılar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Kasabalarda düğünlerin toplamda üç gün sürdüğü görülmektedir. Köylerdeki düğünlerle ilgili bilgi, geleneğin gücünü göstermesi bakımından ilginçtir. Ekonomik açıdan daha zor şartlarda yaşayan köylüler, kasabalılara göre daha fazla masraf etmekte, bazen haftalarca süren güreşler düzenlenmekte ve civar köyler ahali davet edilmektedir.

Halkın giyim konusu da monografide ele alınmıştır. Zenginler ve gençler setre pantolon; genç çiftçiler pantolon, yelek, mintan, aba, kuşak, fes, tülbent, tulumbacı yemenisi; esnaf kesiminin neredeyse tamamı setre pantolon, yelek kundura ve kısmen de potin; köylüler ise gaytanlı potur, salta, kuşak, çember, yemeni, kundura giymektedirler. Son zamanlarda köy gençlerinin bazıları şayaktan pantolon, setre, yelek; fakirler siyah bezden don, kuşak, keçe külah, çarık veya yemeni giymeye başlamışlardır. Hocalar dışında sarık saranlar nadirdir. Şehir kadınları oldukça muntazam siyah veya renkli çarşaf, iskarpin, moda muvafık ceket ve entari, açık giysi ve kısa don; yaşlı kadınlar hâlihazırda eski usul giyiniyorsa da yeni yetişenlerin giysileri İstanbul kadınlarının kıyafetlerine yakındır. Muhacirler, kendi dokudukları yünden yapılmış bürgü, uzunca don, gömlek yanında yerlilerin giysilerini de giymeye başlamışlardır. Köy kadınları adı basma veya dokumadan don, gömlek mintan, entari, adı kundura ve oyalı çember giymektedir (Türkiye’nin Sıhî-i İctimaî Coğrafyası Kırkkilisa “Kırklarili” Vilayeti, 1925: 23): “Köylerde ekseriya halk yalınayak gezerler. Köy kadınları Avrupa kumaş gibi şeylere özenmezler, bayram ve düğün zamanlarına ait olmak üzere Avrupa malı istimal ederler. Maalesef son zamanlarda yerli mallara rağbet gösterilmemekte ve Avrupa’nın süslü fakat kıymetsiz, çürük kumaşları yavaş yavaş köylere de sokulmaktadır.”

Sonuç

Belirli bir zaman diliminde şehirlerin; toplumsal hayatın bütün cephelerinde dışa vurdukları koşullar ve özelliklerin, parçası oldukları devletin geçirdiği aşamaların izlerini yansıtmak yanında, bir kentin diğer şehirlerden ayrı cereyan etmiş tarihsel seyrinin sonuçlarını da barındırdıkları aşikârdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kırklareli, tarıma dayalı iktisadî hayat, halkın günlük yaşamında gözlemlenebilen yoksulluğun/egitimsizliğin eseri cehalet yönleriyle, yirminci yüzyıl başlarındaki Osmanlı toplumunun genel vasıflarını yansıtmaktadır. Ancak bu geri sosyal-ekonomik şartlara ağırlıklı olarak, yirminci yüz yılın ilk çeyreğinde Osmanlı’nın Rumeli coğrafyasında yaşanan siyasal gelişmeler ve Kırklareli’nin bu coğrafyada yer alan bir kent olması ile ilgilidir.

Yirminci yüzyıl başlarında Kırklareli, Türklerin yanında, ticarî faaliyetlerindeki başarılarıyla bilinen gruplar da dâhil, farklı etnik ve dinsel toplulukları barındıran, bağıcılık, hayvancılık ve dokuma ürünlerini Avrupa pazarına satabilen bir kent idi. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Yunan işgali ile kentin nüfus yapısı değişmiş, üretimde çöküş yaşanmıştır. Cumhuriyet’in ulus-devlet inşa etme politikaları hayata geçirilirken, savaşların sonuçları bağlamında Kırklareli’nde Türk nüfusu çoğunluk hâline gelmişti. Muhaceret Rumeli’nin gerçeği ve bulaşıcı hastalıklar da yeni tarım ürünleri de muhacirlerce getirilmişti.

Osmanlı Devleti de cari olan geri kalmışlık koşullarının özellikle de anılan savaşların, Kırklareli halkının zihniyet ve çare arama yöntemlerine, birbirine zıt çaba ve eğilimler olarak yansıdığı görülmektedir. Sağlık sorunlarına türbelerde çare araması da, ayakta kalabilmek için eğitime dört elle sarılması da bu mealdedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadî açıdan Kırklareli, birçok şehir gibi, yüksek potansiyeli, cılız sermaye sınıfı ile devletin planlı desteğine muhtaçtır. Cumhuriyetin temsil ettiği ve topluma benimsetmeye çalıştığı değerler açısından bakıldığında ise olumlulukların Kırklareli toplumunda daha geniş yer tuttuğu açıktır. Yüzyıllarca farklı dinsel ve etnik topluluklar, dolayısıyla farklı kültürler ile iç içe yaşamaktan gelen hoşgörü ve yeniliklere açık

olma, Osmanlı eğitimindeki yenilikleri hızla benimseme, çaresizlikten kaynaklanan hurafelere karşılık kökleşmiş medrese zihniyetinin yokluğu, yoksulluğa rağmen gözlemlenebilen yaşama sevinci, şehir halkının Cumhuriyet’in prensip ve uygulamaları ile barışık olmasının temelini oluşturmuştur.

Günümüzde Kırklareli’nin ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle taşıdığı nitelikleri 1925 yılı koşulları ve verileri ile karşılaştırmak; geçen zaman zarfında Cumhuriyet’in ve kentin toplumsal kesimlerinin katkılarını değerlendirebilmek için bir zarurettir ki, başka bir yazının konusudur.

Kaynakça

- 1310 *Senesine Mahsus Edirne Vilayeti Salnamesi* (1894). Edirne: Vilayet Matbaası.
- AKIN, Veysi (1997). “Kırklareli Adının Tarihçesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2): 9-12.
- ARSLAN, Sezer (2008). Balkan Savaşları Sonrası Rumeli’den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti’nde İskânları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- AYSAL, Necdet ve Lütfi ARSLAN (2018). “Türkiye’nin Sağlık ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilâyeti”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (63): 419-451.
- BAYER, Ertan (2020). “Hürfikir Gazetesi Kırklareli”. Erişim tarihi: 29/05/2020 <http://www.hurfikir.com.tr/haber/7339/luleburgazin-bankasi-bile-var-di.html>.
- BORATAV, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BURNAZ KABAKCI, Burcu (2013). XIX. Yüzyıl Ortalarında Kırklareli (Kırkkilise)’de Sosyal ve Ekonomik Hayat, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- DOĞRUÖZ, V. Türkan (2011). “Kırklareli Tarihine Işık Tutacak Bir Eser: Türkiye’nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası Kırklareli Vilayeti”, *History Studies*, 3(1): 275-284.
- DOĞRUÖZ, V. Türkan (2005). Millî Mücadele’de Kırklareli, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Dr. Ahmed Hamdi (1341/1925). *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırkkilise “Kırklarili” Vilayeti*, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.
- Dr. Mehmet Said (1922). *Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Sinop Sancağı*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaîye Vekâleti, Ankara: Öğüt Matbaası.
- GÖKBAYRAK, Zeliha (2006). “Bağcılığın Belalı Zararlısı Filoksera”, *Alatarm*, Alata Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü, 5(1): 37-43.
- GÖKÇE, Nilifer- Mevlut YAPRAK (2012). “Türkiye’nin Sıhhi ve İctimaî Coğrafyası: Kırklareli Vilayeti Adlı Esere Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunda Kırklareli’nde Folklorik Tıp”, *Lokman Hekim Journal*, 2(1): 39-42.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (1999). “Millî Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye’nin Sıhhi-İctimaî Coğrafyası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(45): 939-968.

GÜRAN, Tefik (1997). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

KANAL, Hümmet (2017). “İkinci Abdülhamit Döneminde Kırkkilise (Kırklareli) Sancağında Eğitim ve Öğretim”, *OTAM*, (41): 107-144.

KARPAT, Kemal (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.

KOZ, M Sabri (1992). “Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: “Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası”, 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt I, ss. 37-58, Ankara: Feryal Matbaası.

ÖZBEK, Ahmet (2018). *Balkan Savaşlarında Kırklareli (Kırkkilise)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırklareli.

SAYILIR, Burhan (2013). “Millî Mücadele Döneminde Batı Karadeniz’in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Raporlarına Göre)”, *Akademik Bakış Dergisi*, (38): 1-20.

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedii Nuri ve Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR (1984). *Türk Tıp Tarihi*, Bursa: Taş Kitapçılık Yay. Ltd. Şti.

ŞİMŞEK, Hüseyin (2014). “Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları”, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(I): 77-95.

TANİLLİ, Server (1976). *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul: Cem Yayınevi.

TANÖR, Bülent (2002). *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TBMM Albümü 1920-2010 (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TEKİR, Süleyman (2019). “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65): 407-430.

TOPRAK, Zafer (1995). *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Millî İktisat-Millî Burjuvazî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer (1989). *Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türkçe Sözlük, Dil Derneği Yayınları, Ankara 2005.

Türkiye’de Sıhhat ve İctimai Muavenet Teşkilatının Cumhuriyet Devrindeki İnkışafı (1937). Ankara: Yayınevi Yok.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1994). *Osmanlı Tarihi*, Cilt I, Ankara: TTK Yayınları.

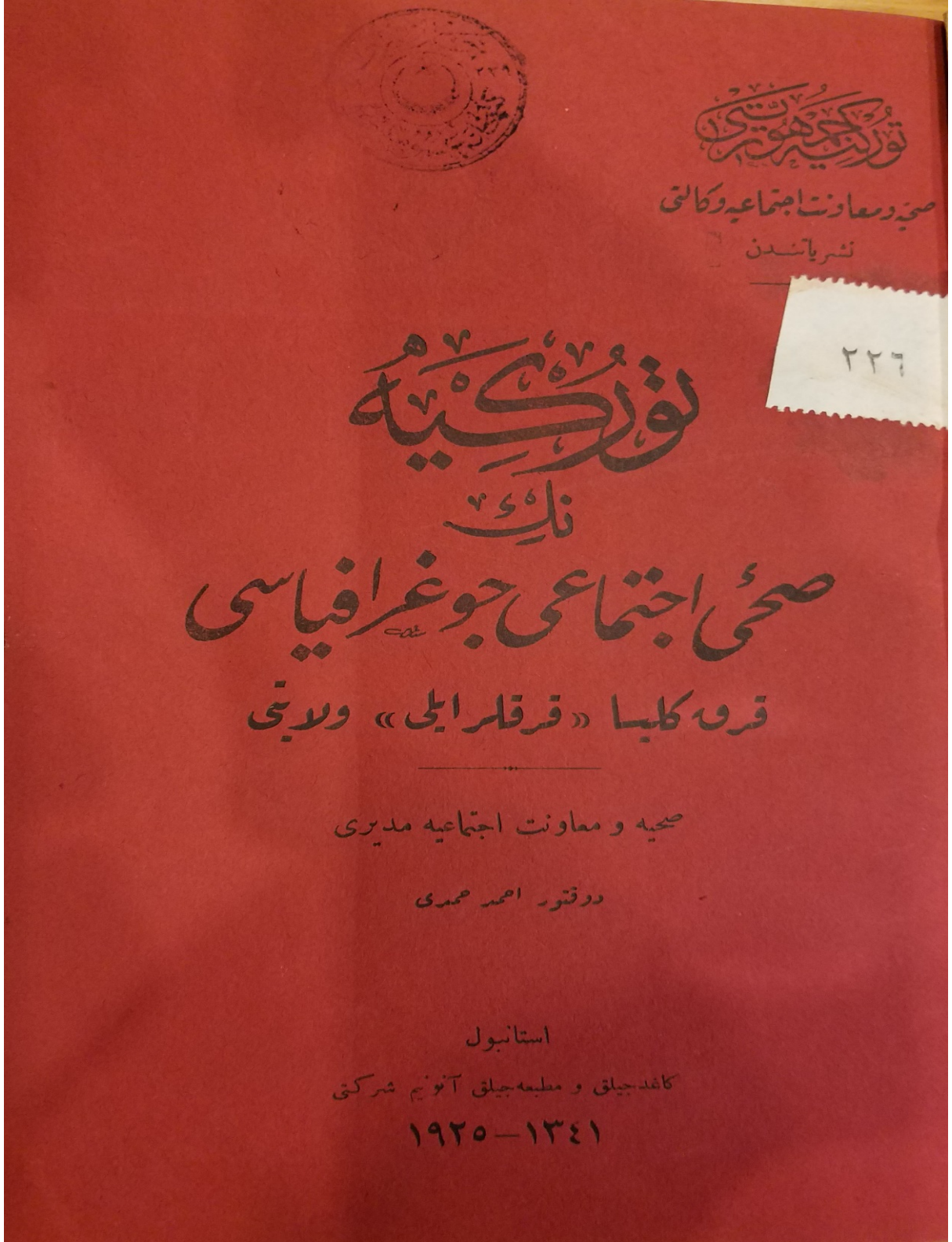
YAVUZ, Erdem (2018). “Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin 1924 Yılı Sıtma İle Mücadele Raporu - Sıtma ve Bataklik Haritası” *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(19): 639-653.

YILDIRIM, Seyfi (2012). “Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(16): 75-92.

Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt 7, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983.

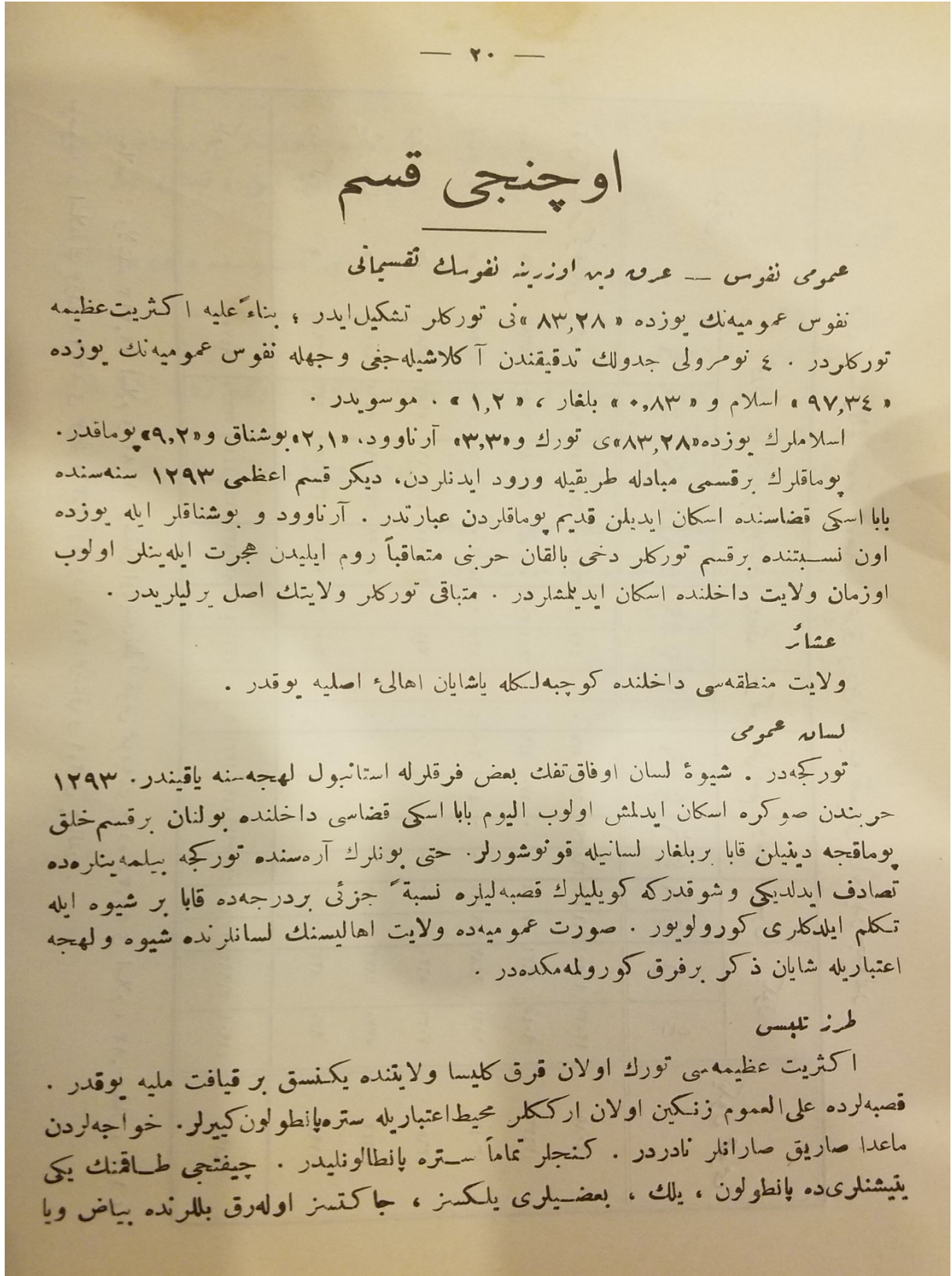
Ekler

Ek-1

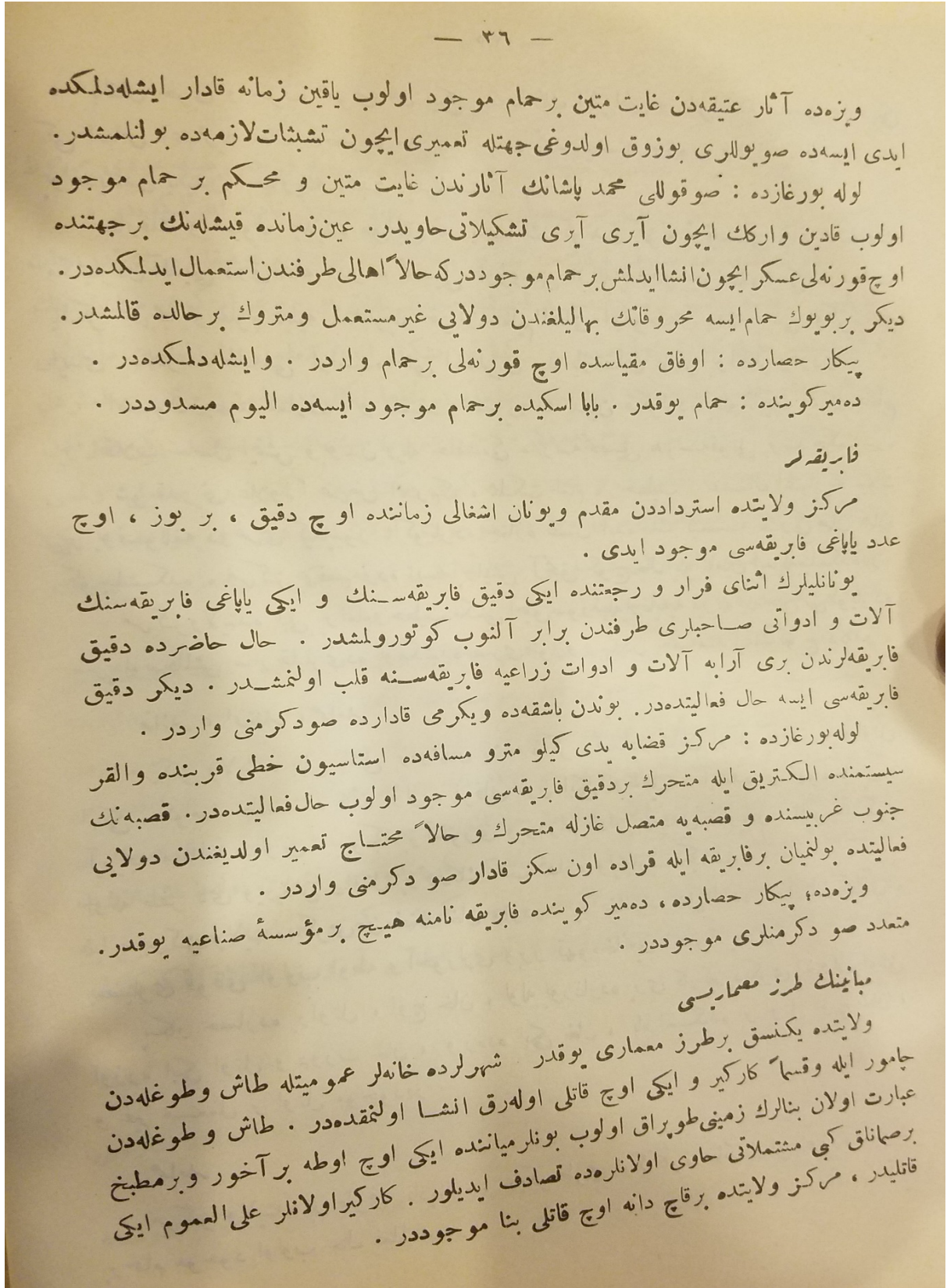
Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırklilisa "Kırklarili" Vilayeti (1925). (Haz. Dr. Ahmed Hamdi), İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Ek-2

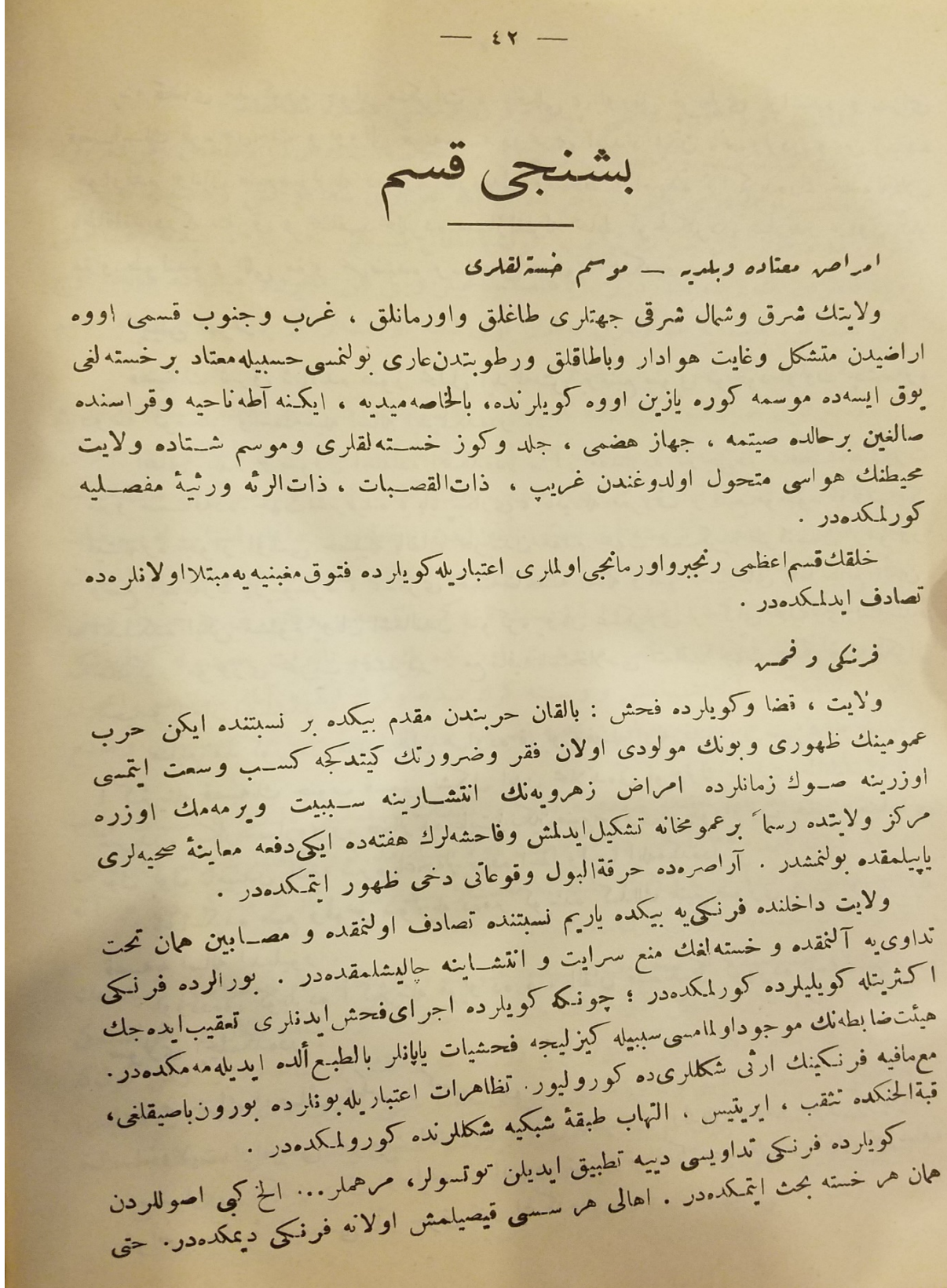
Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırklilisa "Kırklarili" Vilayeti (1925). (Haz. Dr. Ahmed Hamdi), s. 20, İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Ek-3

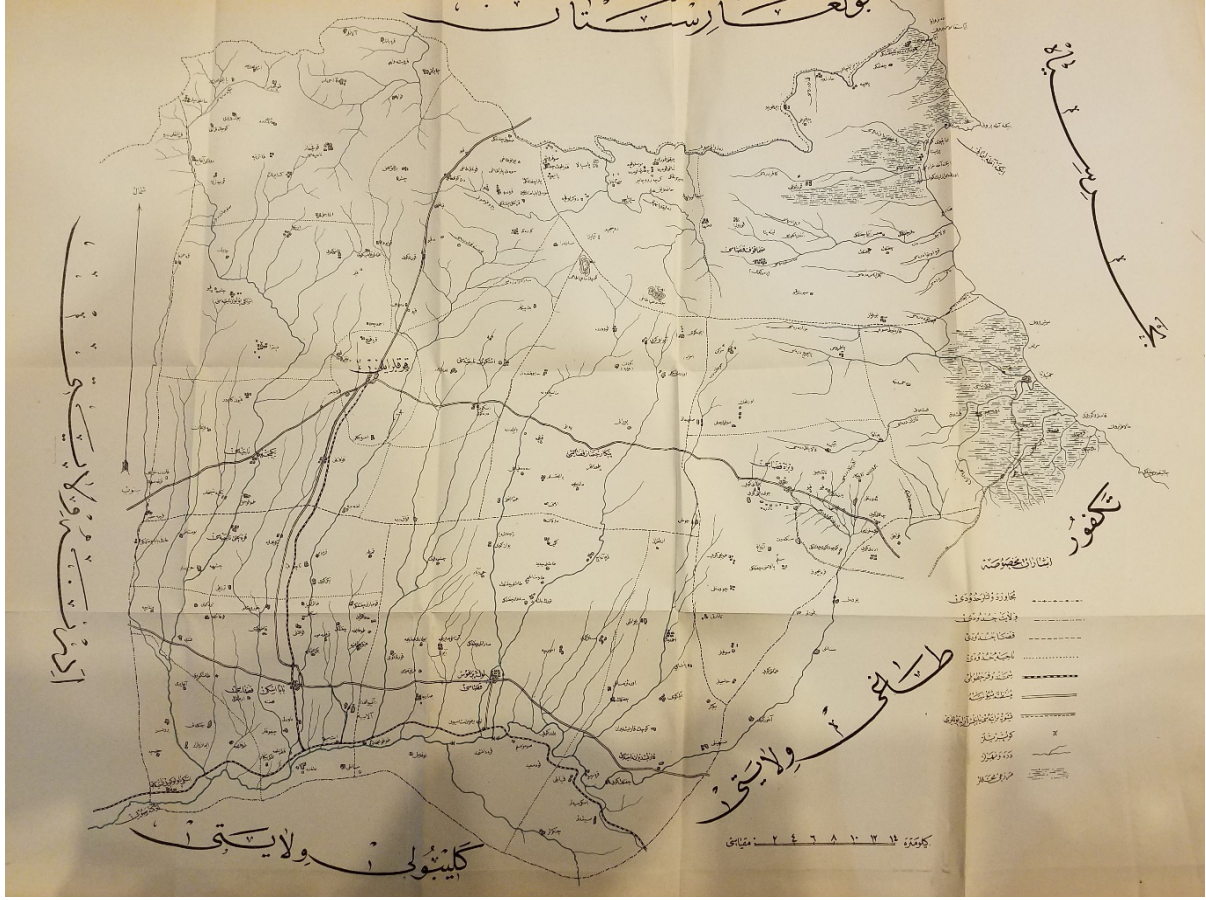
Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırklareli "Kırklareli" Vilayeti (1925). (Haz. Dr. Ahmed Hamdi), s. 36, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Ek-4

Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırklareli "Kırklarili" Vilayeti (1925). (Haz. Dr. Ahmed Hamdi), s. 42, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Ek-5

Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırklareli "Kırklareli" Vilayeti (1925). (Haz. Dr. Ahmed Hamdi), s. 45, İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Makale Geliş | Received: 29.05.2020.
Makale Kabul | Accepted: 18.08.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.744979

Refik TURAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitim Bölümü, Aksaray-TÜRKİYE
Aksaray University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Aksaray-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8369-800X
refikturan06@gmail.com

2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri (Aksaray İli Örneği)¹

Öz

İlk ve ortaokullarda 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanan 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programını (SBDÖP) öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada genel tarama modeli ile nitel araştırma modelinden oluşan karma model kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Aksaray ili merkez ve ilçelerinde 2018-2019 öğretim yılında görev yapan 164 sosyal bilgiler öğretmeni, örneklemini ise bu evren içerisinde tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 85 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nin perspektifi, yaklaşımı, vizyonu ve genel amaçları, beceri eğitimi, değer eğitimi, kavram öğretimi, ölçme ve değerlendirme, öğrenme alanları, ünite ve kazanım, ilişkilendirmeler ve kazanım tablosu boyutlarına ilişkin görüşlerini ortaya koyacak şekilde geliştirilen soru formu ile programın olumlu-güçlü ve eksik-zayıf yönleri ile programa ilişkin değişiklik önerilerini ortaya koyacak şekilde tasarlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu da kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Aksaray ilinde görev yapan sosyal bilgiler öğretmenlerinin genel olarak 2017 SBDÖP'na yaklaşımlarının olumlu olduğu, kazanımların azaltılmış olmasının programın en olumlu ve güçlü, kazanımlar için öngörülen sürelerin yetersiz olmasının ise programın en zayıf ve eksik yönü olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Programa ilişkin en sık dile getirilen öneri ise sosyal bilgiler dersine ayrılan haftalık ders saati miktarının artırılması olmuştur. Araştırma sonucunda öğretim programının öğretmenler tarafından yeterli görülme ve benimsenme oranlarını yükseltmeye çalışılması, bunun için uygulanma sürecinden elde edilen veriler, konuyla ilgili olarak gerçekleştirilmiş araştırma sonuçları ve öğretmenlerin değişiklik önerilerini dikkate alarak programın güncellenmesinin öğretmenlerin öğretim programının tanıma ve uygulama becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Öğretim Programı, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, Sosyal Bilgiler Öğretmeni.

Teacher Opinions on 2017 Social Studies Course Curriculum (Example of Aksaray Province)

Abstract

In this research, which aims to evaluate the 2017 Social Studies Curriculum; which has been started to be implemented in 2017-2018 academic year in primary and secondary schools, in line with the opinions of teachers, a Mixed Model consisting of a General Screening Model and a Qualitative Research Model was used. The universe of the research consists of 164 social studies teachers working in Aksaray province in 2018-2019 academic year and 85 social studies teachers selected from this universe. In the research, it was developed to reveal the views of the social studies teachers regarding the perspective, approach, vision and general objectives, skill education, value education, concept education, measurement and evaluation, learning areas, unit and achievement, associations and acquisition table dimensions of the 2017 Social Studies Curriculum. The questionnaire and the semi-structured interview form designed to reveal the positive and strong and incomplete and weak aspects of the Program and the proposals for changes related to the program were also used. As a result of the research, it was concluded that the social studies teachers working in Aksaray province generally have positive attitudes towards the 2017 Social Studies Curriculum, and that the achievements have been reduced and that the program is the most positive and strong, and the insufficient time for the achievements is the weakest and the most missing part of the program. As a result of the research, it was proposed to organize training

¹ Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 19.04.2019 tarih ve 2019/03-46 sayılı kararıyla bu araştırmanın etik ilkelere uygun olduğu onaylanmıştır.

activities aimed at improving the recognition and implementation skills of teachers by updating the program by taking into account the increase in the acceptance and acceptance rates of the curriculum by teachers, the data obtained from the implementation process, the results of the research carried out in relation to the subject, and the suggestions of the teachers' changes.

Keywords: Social Studies, Curriculum, Social Studies Curriculum, Social Studies Teacher.

1. Giriş

Öğretim programı bir dersin genel amaçlarını, ders aracılığıyla öğrencilere kazandırılması hedeflenen kazanım, beceri, değer, kavram vb. unsurlar ile öğrenme-öğretme sürecine ilişkin önerilerin yer aldığı bir kılavuzdur. Başka bir ifadeyle öğretim programı, “okul ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeniğidir” (Demirel, 2005: 6). Ülkelerin eğitim sistemlerinin bir parçası olan ve o ülkenin ideolojisini, eğitim felsefesini ve beklentilerini yansıtan öğretim programları katı, değişmez belgeler olmayıp, tam aksine uygulandığı ülkede ve dünyada gerek pedagoji gerekse bilimsel ve teknolojik alanlarda ortaya çıkan gelişmelerin yansıtılması suretiyle güncelliğinin korunması amacıyla belirli aralıklarla güncellenmesi gerekmektedir.

“Toplumsal gerçekle kanıtlanmaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonucunda elde edilen dirik bilgiler.” (Sönmez, 2010: 17) veya “Hemen her bakımdan değişen ülke ve dünya koşullarında bilgiye dayalı karar alıp, problem çözebilen etkin vatandaşlar yetiştirmek amacıyla sosyal ve beşerî bilimlerden aldığı bilgi ve yöntemleri kaynaştırarak kullanan bir öğretim programı” (Öztürk, 2012: 4) olan sosyal bilgiler dersinin temel amacı, demokratik bir ülkede demokratik süreçlerin gelişmesine katkı sağlayacak etkili vatandaşlar yetiştirmektir (Doğanay, 2002: 17). Söz konusu amaçları gerçekleştirebilmek için sosyal bilgiler dersi bireyin gündelik yaşamında etkileşim içerisinde bulunduğu toplumsal hayatın hemen her alanıyla ilgili konuları kapsamaktadır. Günümüzde bilimsel, teknolojik ve pedagojik alanda yaşanan hızlı gelişmeler yine aynı hızda toplumsal hayata da yansımakta; bu da sosyal bilgiler dersinin içeriğinin sürekli olarak güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de ilk defa ayrı bir ders olarak 1968 yılında ilkokullarda okutulmaya başlanan sosyal bilgiler dersi (Bektaş, 2019: 26) 1970-1971 öğretim yılından itibaren üç yıllık denemenin ardından 1973-1974 öğretim yılından başlayarak ortaokullara da yaygınlaştırılmıştır (Turan, 2016: 260). 1985-1986 öğretim yılından itibaren ortaokullarda okutulmakta olan sosyal bilgiler dersi kaldırılarak yerine Millî Tarih, Millî Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi dersleri okutulmaya başlanmıştır. Bu uygulamaya sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçiş faaliyetleri kapsamında 1998-1999 öğretim yılından itibaren son verilmiş; bu tarihten itibaren Millî Tarih ve Millî Coğrafya dersleri yerini daha önceden olduğu gibi sosyal bilgiler dersine bırakmıştır (Turan, 2016: 270).

Türkiye’de eğitim sisteminde 2005-2006 öğretim yılından itibaren yapılandırmacılık anlayışının esas alınmaya başlanmasıyla birlikte ilk ve ortaöğretimde okutulan tüm dersler gibi sosyal bilgiler dersi için de yeni anlayışa uygun öğretim programı hazırlanmıştır (Ersoy ve Kaya, 2009: 4). 2005-2006 öğretim yılında uygulanmaya başlanan bu öğretim programı, süreç içerisinde küçük değişikliklere uğrasa da 2017 yılına kadar uygulanmıştır. 2017 yılında ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan diğer dersler gibi ilkokul ve ortaokul sosyal bilgiler dersi içinde yeni öğretim programı hazırlanmıştır. Yeni öğretim programı 2017-2018 öğretim yılından itibaren 4. ve 5. sınıflarda, 2018-2019 öğretim yılından itibaren ise 6. ve 7. sınıflarda uygulanmıştır (Tebliğler Dergisi, 2017: 163; MEB, 2017a; Turan 2018a). MEB, bu program değişikliğinin sosyokültürel hayat, bilim ve teknolojiye bağlı hızlı değişim ve gelişmelere bağlı olarak toplumun ve ferdin ihtiyaçlarının değişmesinin yanı sıra MEB’in değişen felsefesinden kaynaklandığını öne sürmüştür (MEB, 2017b: 3). Bu program uygulanmaya başlandıktan yaklaşık dört ay sonra güncellenmiştir (MEB, 2018; Turan, 2018b). 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) ile (kendinden önceki programa kıyaslandığında) şu değişikliklerin gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür (Çoban ve Akşit, 2018; Taş ve Kiroğlu, 2018; Turan 2018a; Turan, 2018b; Demirci, 2019; Tonga, 2019): 1.

2017 SBDÖP’da daha önceki programda yer alan dersin genel amaçlarından birisi çıkarılarak ve iki yeni genel amaç eklemek suretiyle dersin genel amaçları on yediden on sekize çıkarılmıştır. 2. 2005 SBDÖP’da on beş beceri sayısı 2017 SBDÖP’da önce yirmi altıya; 2018 güncellemesiyle ise yirmi yediye çıkarılmıştır. 3. Önceki programda kavram öğretimiyle ilgili olarak yer alan temel bilgi ve açıklamalar, sınıflar düzeyinde öğretilecek kavramların listesine 2017 SBDÖP’da yer verilmemiştir. 4. 2005 SBDÖP’da yirmi olan değer sayısı 2017 SBDÖP’da on sekize indirilmiştir. 5. 2017 SBDÖP’da daha önceki programda yer alan “Güç, Yönetim ve Toplum”, “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” ve “Zaman, Süreklilik ve Değişim” öğrenme alanları programdan çıkarılmış, buna karşılık “Etkin Vatandaşlık” isimli yeni bir öğrenme alanı oluşturulmuştur. 6. 2017 SBDÖP’da ünite yapılandırmasına gidilmemiştir. 7. 2005 SBDÖP’da 175 olan kazanım sayısı 2017 SBDÖP’da önce 134’e, 2018 güncellemesiyle ise 130’a indirilmiştir. 8. 2005 SBDÖP’da göz önünde tutulan ilişkilendirmelere 2017 SBDÖP’da yer verilmemiştir. 9. 2017 SBDÖP’da ölçme ve değerlendirme ve rehberlik gibi konularla ilgili daha kısa ve derse özgü olmayan genel nitelikli bilgilere yer verilmiştir. 10. 2017 SBDÖP’da kazanım tablosu sadeleştirilmiş, önceki programda kazanım tablosu üzerinde gösterilen kavram, ilişkilendirme, yöntem ve teknik, ölçme ve değerlendirme, etkinlik vb. önerilere yer verilmemiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanan 2017 SBDÖP’na ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın perspektifi, yaklaşımı, vizyonu ve genel amaçlarına yönelik görüşleri nelerdir?
2. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın beceri eğitimi boyutuna ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın değer eğitimi boyutuna ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın kavram öğretimi boyutuna ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın ölçme ve değerlendirme boyutuna ilişkin görüşleri nelerdir?
6. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın öğrenme alanları, ünite ve kazanım boyutlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
7. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın ilişkilendirmeler boyutuna ilişkin görüşleri nelerdir?
8. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın kazanım tablosuna ilişkin görüşleri nelerdir?
9. Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre 2017 SBDÖP’nın olumlu ve güçlü yönleri nelerdir?
10. Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre 2017 SBDÖP’nın eksik ve zayıf yönleri nelerdir?
11. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’da gerçekleştirilmesini istedikleri değişiklikler nelerdir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Alanyazında 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanan 2017 SBDÖP’nı farklı boyutlarıyla ele alıp inceleyen birçok çalışmanın gerçekleştirildiği, ancak öğretim programını öğretmen görüşleri doğrultusunda farklı boyutlarıyla bir bütün olarak ele alıp değerlendiren çalışmaların yok denecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır. 2017 SBDÖP’nı bir bütün olarak

öğretmen görüşleri doğrultusunda tanılamayı amaçlayan bu araştırmanın alanındaki önemli bir boşluğu dolduracağı ve araştırmada elde edilen bulgular ve varılan sonuçların programın eksikliklerini gidermeye yönelik güncelleme çalışmalarına ışık tutacak önemli veriler sunacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada farklı yöntemlerin bir arada kullanılmasına olanak tanıyan Karma Model (Mixed Type) kullanılmıştır. Karma araştırma; tek bir çalışmanın ya da çalışmalar içerisindeki nitel ve nicel araştırma verilerinin toplanmasını, analiz edilmesini ve yorumlanmasını içerir (Leech ve Onwuegbuzie, 2009: 266). Bu araştırmada da Tarama Modeli ve Nitel Araştırma Modeli bir arada kullanılarak her iki modelin avantajlarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın nicel boyutunu oluşturan Tarama Modelinde “var olan bir durumun olduğu hâliyle tespit edilmesi ve ortaya konulması hedeflenir” (Karasar, 1998: 208). “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı; algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği” (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 391) şeklinde tanımlanabilen Nitel Araştırma Modeli ise araştırmacıya sorunları, içinde doğup geliştiği değerler sistemi, yani kendi bağlamı içerisinde ele alıp, yorumlama ve anlamlandırma olanağı sunar (Neuman, 2012: 224).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Aksaray ili merkez ve ilçelerinde 2018-2019 öğretim yılında görev yapan 164 sosyal bilgiler öğretmeni, örneklemini ise bu evren içerisinde Oransız Eleman Örnekleme (Basit Tesadüfî Örnekleme) yoluyla seçilen 85 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Oransız Eleman Örnekleme, evrendeki tüm elemanların birbirlerine eşit seçilme şansına sahip oldukları, evrendeki eleman türlerinden örnekleme girenlerin sayısının tümü ile şansa bırakıldığı bir örnekleme türüdür (Karasar, 1998: 113). Örnekleme dâhil olan sosyal bilgiler öğretmenlerinden 2017 SBDÖP’ni farklı boyutlarıyla değerlendirmelerine olanak sağlayacak şekilde hazırlanan soru formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formunu doldurmaları istenmiştir.

Aşağıda çalışma grubunun cinsiyet, yaş, mezun oldukları bölüm ve mesleki kıdem durumlarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Grubunun Cinsiyet Özellikleri

Cinsiyet	Sayı	Oran
Kadın	41	48,2
Erkek	44	51,8
TOPLAM	85	100

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 41’i (%48,2), 44’ü (%51,8) ise erkek öğretmenlerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Araştırma Grubunun Yaş Özellikleri

Hizmet Yılı	Sayı	Oran
20-30	15	17,6
31-40	37	43,5
41-50	28	33,0
51-60	5	5,9
TOPLAM	85	100

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 15’inin (%17,6) 20-30, 37’sinin (%43,5) 31-40, 28’inin (%33) 41-50, 5’inin (%5,9) ise 51-60 yaş aralığında oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Araştırma Grubunun Mezun Oldukları Bölüm

Mezun Olunan Bölüm	Sayı	Oran
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Mezunu	44	51,8
Diğer	41	48,2

TOPLAM	85	100
--------	----	-----

Araştırmaya katılan sosyal bilgileri öğretmenlerinin 44’ü (%51,8) sosyal bilgiler öğretmenliği lisans mezunu, 41’i (%48,2) diğer bölüm mezunlarından oluşmaktadır.

Tablo 4. Araştırma Grubunun Mesleki Kıdem Durumları

Mesleki Kıdem	Sayı	Oran
1-5 Yıl	12	14,1
6-10 Yıl	14	16,5
11-15 Yıl	16	18,8
16-20 Yıl	26	30,6
21-25 Yıl	11	12,9
26 Yıl ve üzeri	6	7,1
TOPLAM	85	100

Tablo 4.’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 12’si (%14,1) 1-5, 14’ü (%16,5) 6-10, 16’sı (%18,8) 11-15, 26’sı (%30,6) 16-20, 11’i (%12,9) 21-25 yıl arasında, 6’sı ise (%7,1) 26 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahiptirler.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmanın nicel boyutunda verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından ilgili alanyazından da yararlanılarak (Taş ve Kiroğlu, 2018; İnce ve Yavuz, 2018; Demirci, 2019) da yararlanılarak geliştirilen ve 2017 SBDÖP’nin temel unsurlarını ve özelliklerini sosyal bilgiler öğretmenlerinin gözünden değerlendirilmesine olanak tanıyan önermelerin yer aldığı soru formu kullanılmıştır. Soru formunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’ni farklı boyutlarıyla değerlendirmelerine olanak sağlayacak şekilde hazırlanan elli iki adet kapalı uçlu “beşli-Likert tipi soru”ya yer verilmiştir.

Araştırmanın nitel boyutunda ise yine araştırmacı tarafından geliştirilen, araştırmaya katılanların 2017 SBDÖP’nin olumlu ve güçlü, eksik ve zayıf yönleri ile programa ilişkin değişiklik önerilerini ortaya koymaya yönelik açık uçlu üç sorunun yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan “bana göre 2017 SBDÖP’nin olumlu ve güçlü yönleri şunlardır:”, “bana göre 2017 SBDÖP’nin eksik ve zayıf yönleri şunlardır:” ve “2017 SBDÖP’de şu değişikliklerin gerçekleştirilmesi uygun olur.” şeklindeki başlıkların altına düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir.

Soru formunda ve yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruların uygunluğu alan eğitimcisi ve eğitim bilimleri uzmanı tarafından kontrol edilmiş; ayrıca soruların yeterince açık ve anlaşılır olup olmadığı ve cevaplama süresinin uygunluğu çalışma grubuna dâhil olmayan on kişilik başka bir gruba uygulanmak suretiyle test edilmiştir. Alınan dönütler doğrultusunda soru formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formuna son şekli verildikten sonra 2019 yılının Mayıs-Kasım aylarında çalışma grubuna uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın kapalı uçlu sorulardan oluşan nicel boyutunda elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş; öğretmen yanıtlarının frekans ve yüzdeleri hesaplanmış ve ilgili kategoriler altında tablolaştırılmıştır.

Araştırmanın nitel boyutunu oluşturan yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan açık uçlu sorulara verilen öğretmen yanıtları içerik analizine tabi tutulmuştur. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize edilerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 162). Bu çalışmada da yarı yapılandırılmış görüşme formunu dolduran 52 sosyal bilgiler öğretmenin verdikleri yanıtlardan aynı anlama sahip olanlar bir araya getirilmek suretiyle frekansları hesaplanmış ve her üç kategorideki en yüksek frekansa sahip beş yanıt tablo hâlinde gösterilmiştir.

Son olarak araştırmanın nicel ve nitel boyutlarına ilişkin öğretmen görüşlerini frekans ve yüzde olarak gösteren tablolara ilgili kategoriler altında yer verilmiş ve yorumlanmıştır.

2.5. Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırmanın etik kurul onayını veren kurum: Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu

Etik kurul onay tarihi:19.04.2019

Etik kurul onay sayısı:2019/03-46

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacına yönelik olarak geliştirilerek uygulanan nitel ve nicel veri toplama araçlarından elde edilen verilerin analizinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, ilgili kategoriler altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

3.1. 2017 SBDÖP'nın Vizyonu, Perspektifi, Yaklaşımı ve Genel Amaçlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

2017 SBDÖP'nın vizyonu, yaklaşımı, perspektifi ve genel amaçlarına ilişkin öğretmen görüşlerinin ortaya konulmaya çalışıldığı araştırmanın bu kategorisinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin verdiği yanıtlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 5) gösterilmiştir.

Tablo 5. 2017 SBDÖP'nın Vizyonu, Perspektifi, Yaklaşımı Genel Amaçlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
1	2017 SBDÖP'nın vizyonu/perspektifi, genel yaklaşımı açık ve nettir.	<i>F</i> 6	9	11	51	8
		% 7,1	10,6	12,9	60,0	9,4
2	2017 SBDÖP bireyin bilişsel, duyuşsal ve devinışsel yönden bir bütün olarak gelişimini sağlayacak şekilde hazırlanmıştır.	<i>F</i> 3	17	13	44	8
		% 3,5	20,0	15,3	51,8	9,4
3	2017 SBDÖP'nda bilgi-beceri-değer dengesi yeterli düzeyde kurulmuştur.	<i>F</i> 4	21	16	36	8
		% 4,7	24,7	18,8	42,4	9,4
4	2017 SBDÖP'nda yerellik-ulusallık-evrensellik dengesi yeterli düzeyde kurulmuştur.	<i>F</i> 3	22	10	40	10
		% 3,5	25,9	11,8	47,0	11,8
5	2017 SBDÖP yapılandırmacı yaklaşımın temel ilkeleriyle uyumludur.	<i>F</i> 4	13	11	38	19
		% 4,7	15,3	12,9	44,7	22,4
6	2017 SBDÖP öğrenci merkezli bir eğitime yönelmektedir.	<i>F</i> 3	14	14	40	14
		% 3,5	16,5	16,5	47,0	16,5
7	2017 SBDÖP'da yer alan dersin genel amaçları Türk Millî Eğitiminin genel ve özel amaçlarıyla uyumludur.	<i>F</i> 5	5	14	46	15
		% 5,9	5,9	16,5	54,1	17,6
8	2017 SBDÖP'nın genel amaçları çağın genel yönelimlerine uygun olarak belirlenmiştir.	<i>F</i> 5	18	10	42	10
		% 5,9	21,1	11,8	49,4	11,8
9	2017 SBDÖP'nın genel amaçları açık ve anlaşılır olarak ifade edilmiştir.	<i>F</i> 4	14	8	45	14
		% 4,7	16,5	9,4	52,9	16,5
10	2017 SBDÖP'da yer alan dersin genel amaçlarına mevcut programla ulaşılabilir.	<i>F</i> 6	6	21	40	12
		% 7,1	7,1	24,7	47,0	14,1
11	2017 SBDÖP'da yer alan “programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar” başlığı altında verilen açıklamalar yeterlidir.	<i>F</i> 5	13	18	45	4
		% 5,9	15,3	21,2	52,9	4,7
12	2017 SBDÖP esnek olup, öğretmene şartlara göre uyarlama imkânı sunmaktadır.	<i>F</i> 3	11	11	42	18
		% 3,5	12,9	12,9	49,5	21,2
13		<i>F</i> 5	21	20	28	11

2017 SBDÖP, kendisinden önce kullanılan 2005 programının eksikliklerini %	5,9	24,7	23,6	32,9	12,9
---	-----	------	------	------	------

Tablo 5’de de görüldüğü gibi “2017 SBDÖP’nin vizyonu, perspektifi, genel yaklaşımı açık ve nettir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %69,4 iken; “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %12,9, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %17,7’dir. Bu yanıtlar katılımcıların yaklaşık %70’lik bölümünün yeni programın vizyonu, perspektifi ve genel yaklaşımının yeterince açık ve net olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır. “2017 SBDÖP bireyin bilişsel, duyuşsal ve devinışsel yönden bir bütün olarak gelişimini sağlayacak şekilde hazırlanmıştır.” önermesine araştırmaya katılanların %61,2’si “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verirken; “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %15,3, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %20,0, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise % 3,5’tir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaklaşık %40’lık bölümünün kararsız olduklarını ya da katılmadıklarını belirtmeleri program açısından önemli bir çekince olarak görülmelidir. “2017 SBDÖP’nda bilgi-beceri-değer dengesi yeterli düzeyde kurulmuştur.” önermesine “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %51,8’dir. Bu konuda “kararsız” olduğunu belirtenlerin oranı %18,8 ile bu kategorinin en yüksek oranlarındandır. “Katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı ise %29,4 ile bu kategorideki en yüksek orandır. “2017 SBDÖP’nda yerellik-ulusallık-evrensellik dengesi yeterli düzeyde kurulmuştur.” önermesine “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %58,8, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %11,8, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranının ise %29,4 olduğu anlaşılmaktadır. Bu yanıtlar öğretmenlerin önemli bir bölümünün 2017 SBDÖP’nda yerellik-ulusallık-evrensellik dengesinin yeterli düzeyde kurulmadığını düşündüklerini göstermektedir. “2017 SBDÖP yapılandırmacı yaklaşımın temel ilkeleriyle uyumludur.” önermesine “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %67,1, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %12,9, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı ise %20’dir. Bu yanıtlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli bir bölümünün öğretim programının yapılandırmacı yaklaşımın temel ilkelerini yansıttığını düşündüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bu önermeye “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%22,4) bu kategorinin en yüksek oranıdır. Bu önermeyle yakından ilgili olan “2017 SBDÖP öğrenci merkezli bir eğitime yönelmektedir.” önermesine “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %63,5, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %16,5, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı ise %20’dir. Bu yanıtlar “programın yapılandırmacı yaklaşımın temel ilkelerine uygunluğu” ile ilgili bir önceki önermeye verilen yanıtlarla uyumluluk göstermektedir. “2017 SBDÖP’da yer alan dersin genel amaçları Türk Millî Eğitiminin genel ve özel amaçlarıyla uyumludur.” önermesine “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı (%71,7) bu kategorideki en yüksek orandır. Bu önermeye “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %11,8 iken, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %16,5’tir. “SBDÖP’nin genel amaçları çağın genel yönelimlerine uygun olarak belirlenmiştir.” önermesine “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” yanıtlarını verenlerin toplam oranı %61,2, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %11,8, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtlarını verenlerin toplam oranı ise %27’dir. “2017 SBDÖP’nin genel amaçları açık ve anlaşılır olarak ifade edilmiştir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %68,4 olup bu kategorinin en yüksek ikinci oranıdır. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %9,4, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı ise %21,2’dir. “2017 SBDÖP’da yer alan dersin genel amaçlarına mevcut programla ulaşılabilir.” önermesine “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %61,1, “kararsızım” yanıtını verenler ise %24,7’lik bir oran ile bu kategorideki en yüksek düzeydir. Bu önermeye “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı

%7,1’lik oran ile bu kategorideki en düşük ikinci oran iken, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı da %7,1’dir. “2017 SBDÖP’nda yer alan ‘programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar’ başlığı altında verilen açıklamalar yeterlidir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %52,9 iken “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %4,7’lik bir oranla bu kategorinin en düşük oranıdır. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %21,2, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı ise %21,2’dir. “2017 SBDÖP esnek olup, öğretmene şartlara göre uyarılma imkânı sunmaktadır.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %49,5, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %21,2, “katılmıyorum” ve “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %12,9, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %3,5’tir. “2017 SBDÖP kendisinden önce kullanılan 2005 programının eksikliklerini gidermiştir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %32,9 olup, bu kategorideki en düşük orandır. Öyle ki bu kategorideki ikinci en düşük “katılıyorum” oranı %42,4 olup aradaki fark %10’dan daha fazladır. “Katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” oranlarının toplamı %45,8 olup yine bu kategorinin en düşük oranıdır. Bu önermeye ilgili “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %23,6’lık bir oran ile bu kategorinin en yüksek oranı iken “katılmıyorum” yanıtı da %24,7’lik oranla bu kategorideki en yüksek ikinci orandır. Bu önermeye “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %5,9’dur. Dolayısıyla bu sonuçlar katılımcıların 2017 SBDÖP’nda 2005 SBDÖP’nda var olan eksikliklerin giderilmediğini düşündüklerini ortaya koymaktadır.

3.2. 2017 SBDÖP’nin Beceriler Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Araştırmanın 2017 SBDÖP’nı öğretmen görüşleri doğrultusunda beceri boyutuyla değerlendirmeyi amaçlayan bu kategorisinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin verdikleri yanıtlar aşağıdaki tabloda (Tablo 6) gösterilmiştir.

Tablo 6. 2017 SBDÖP’nin Beceriler Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
1	2017 SBDÖP’nda beceriler ile ilgili yer verilen teorik bilgi ve açıklamalar yeterlidir.	f 6 % 7,1	20 23,5	13 15,3	39 45,9	7 8,2
2	2017 SBDÖP’nda yer verilen beceriler sayıca yeterlidir.	f 4 % 4,7	14 23,5	15 17,6	43 50,6	9 10,6
3	2017 SBDÖP öngörülen becerileri öğrencilere kazandırmaya imkân verecek şekilde hazırlanmıştır.	f 8 % 9,4	14 16,5	17 20,0	37 43,5	9 10,6
4	2017 SBDÖP üst düzey düşünme becerileri kazandırmaya uygundur.	f 1 % 1,2	22 25,9	20 23,5	29 34,1	13 15,3
5	2017 SBDÖP beceri eğitimi açısından 2005 SBDÖP’nın daha da ilerisindedir.	f 6 % 7,0	9 10,6	13 15,3	43 50,6	14 16,5

Tablo 6’da da görüldüğü gibi araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’nın beceri boyutuna ilişkin yanıtları şöyledir: “2017 SBDÖP’nda beceriler ile ilgili yer verilen teorik bilgi ve açıklamalar yeterlidir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” yanıtını verenlerin %45,9, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin %8,2’lik orana sahip olduğu görülmektedir. Bu önermeye “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı bu kategorideki en düşük oran iken, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%23,5) bu kategorideki en yüksek oranlardan biridir. Yine bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %15,3, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %7,1’dir. “2017 SBDÖP’nda yer verilen beceriler sayıca yeterlidir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin toplam oranı %61,2 iken; “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %17,6, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %16,5, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %4,7’dir. Bu önermeye “katılıyorum” yanıtı verenlerin oranı (%50,6) bu kategorideki en yüksek orandır. “2017 SBDÖP, öngörülen becerileri

öğrencilere kazandırmaya imkân verecek şekilde hazırlanmıştır.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenler %43,5, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenler %10,6, “kararsızım” yanıtını verenler %20,0, “katılmıyorum” yanıtını verenler %16,5, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler ise %9,4'lük bir orana sahiptir. Bu önermeye “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%43,5) bu kategorideki en düşük ikinci orandır. “2017 SBDÖP üst düzey düşünme becerileri kazandırmaya uygundur.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%34,1) bu kategorideki en düşük oran iken, “kararsızım” (%23,5) ve “katılmıyorum” (%25,9) yanıtları bu kategorideki en yüksek oranlardandır. Bu önermeye “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %15,3, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %1,2'dir. Bu oranlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin yeni programı öğrencilere üst düzey beceriler kazandırabilecek yapıda olmadığını düşündüklerini ortaya koymaktadır. Bu kategorinin “2017 SBDÖP beceri eğitimi açısından 2005 sosyal bilgiler programının daha da ilerisindedir.” şeklindeki son önermesine “katılıyorum” (%50,6) ve “tamamen katılıyorum” (%16,5) yanıtını verenler bu kategorideki en yüksek oranlara sahiptir. Buna karşılık “kararsızım” (%15,3) ve “katılmıyorum” (%10,6) yanıtını verenlerin oranları da bu kategorideki en düşük oranlardır. Bu önermeye “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %7,0'dır. Bu yanıtlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nın beceri eğitimi boyutuyla 2005 SBDÖP'ndan daha iyi durumda olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır.

3.3. 2017 SBDÖP'nın Değer Eğitimi Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Değer eğitimi Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nın değer eğitimine ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan araştırmanın bu kategorisinde öğretim programının bu boyutuyla ilgili önermelere verdikleri yanıtlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 7) gösterilmiştir.

Tablo 7. 2017 SBDÖP'nın Değer Eğitimi Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	2017 SBDÖP'nda değer eğitimi ile ilgili verilen kuramsal bilgi ve açıklamalar yeterli düzeydedir.	f	4	19	16	37	9
		%	4,7	22,4	18,8	43,5	10,6
2	2017 SBDÖP'nda kazandırılması öngörülen değerler sayıca yeterlidir.	f	4	19	9	40	13
		%	4,7	22,4	10,6	47,0	15,3
3	2017 SBDÖP, öngörülen değerleri kazandırmaya imkân verecek şekilde hazırlanmıştır.	f	4	21	15	35	10
		%	4,7	24,7	17,6	41,2	11,8
4	2017 SBDÖP değer eğitimi açısından 2005 SBDÖP'ndan daha ileri durumdadır.	f	3	12	11	43	16
		%	3,5	14,2	12,9	50,6	18,8

Tablo 7'de görüldüğü gibi bu kategoride yer alan “2017 SBDÖP'nda değer eğitimi ile ilgili verilen kuramsal bilgi ve açıklamalar yeterlidir.” önermesine katılımcıların %43,5'i “katılıyorum”, %10,6'sı ise “tamamen katılıyorum” yanıtını vermişlerdir. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %18,8, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %22,4, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %4,7'dir. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı (%18,8) bu kategorinin en yüksek oranıdır. “2017 SBDÖP'nda kazandırılması öngörülen değerler sayıca yeterlidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %47,0 “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %15,3'tür. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %10,6, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %22,4, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %4,7'dir. Bu oranlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin %62,3'lük bir bölümünün programda yer alan değerler sayıca yeterli gördüğünü ortaya koymaktadır. “2017 SBDÖP öngörülen değerleri öğrencilere kazandırmaya imkân verecek şekilde hazırlanmıştır.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” yanıtını verenler bu kategorinin en düşük oranına (%41,2), “tamamen katılıyorum” yanıtını verenler en yüksek ikinci orana (%11,8), “katılmıyorum” yanıtını

verenlerin oranı (%24,7) ise en yüksek orana sahiptir. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %17,6, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %4,7’dir. “2017 SBDÖP değer eğitimi açısından 2005 SBDÖP’ndan daha ileri durumdadır.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” (%50,6) ve “tamamen katılıyorum” (%18,8) yanıtları verenler bu kategorideki en yüksek oranlara; “katılmıyorum” (%14,2) ve “kesinlikle katılmıyorum” (%3,5) yanıtını verenler ise en düşük oranlara sahiptir. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %12,9’dur. Bu yanıtlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli ölçüde 2017 SBDÖP’ni değer eğitimi boyutuyla 2005 programından daha iyi durumda gördüklerini ortaya koymaktadır.

3.4. 2017 SBDÖP’nin Kavram Öğretimi Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Araştırmanın bu kategorisinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’ni kavram öğretimi boyutuyla ilgili görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kategoride yer alan beş adet önermeye araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin verdikleri yanıtlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 8) gösterilmiştir.

Tablo 8. 2017 SBDÖP’nin Kavram Öğretimi Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	
1		<i>f</i>	2	14	7	50	12
	SBDÖP’da kavram öğretimi ile ilgili kuramsal bilgilere yer verilmelidir.	%	2,3	16,5	8,3	58,8	14,1
2		<i>f</i>	5	8	11	48	13
	SBDÖP’da sınıflar düzeyinde öğrencilere öğretilmesi gereken kavramların listesine yer verilmelidir.	%	5,9	9,4	12,9	56,5	15,3
3		<i>f</i>	3	4	11	52	15
	SBDÖP’da ünite-kazanım-kavram ilişkisi gösterilmelidir	%	3,5	4,7	12,9	61,3	17,6
4		<i>f</i>	5	13	24	27	16
	2017 SBDÖP kavram öğretimi açısından yeterlidir.	%	5,9	15,3	28,2	31,8	18,8
5		<i>f</i>	3	10	10	49	13
	2017 SBDÖP kavram öğretimi açısından 2005 SBDÖP’den daha ileri durumdadır.	%	3,5	11,8	11,8	57,6	15,3

Tablo 8’de de görüldüğü gibi “SBDÖP’nda kavram öğretimi ile ilgili kuramsal bilgilere yer verilmelidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %58,8, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %14,1’dir. Toplam %72,9’a karşılık gelen bu oran araştırmaya katılan öğretmenlerin önemli ölçüde öğretim programında kavram öğretimi ile ilgili teorik bilgilerin yer alması gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır. Bu önermeye “kararsızım” (%8,3) ve “kesinlikle katılmıyorum” (%2,3) yanıtını verenler bu kategorideki en düşük; “katılmıyorum” (%16,5) yanıtını verenler ise en yüksek orana sahiptir. “SBDÖP’nda sınıflar düzeyinde öğrencilere öğretilmesi gereken kavramların listesine yer verilmelidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenler %12,9, “katılmıyorum” yanıtını verenler %9,4, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler ise %5,9’luk orana sahiptir. “SBDÖP’da ünite-kazanım-kavram ilişkisi gösterilmelidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenler bu kategorinin en yüksek oranına (%61,3) sahip iken “tamamen katılıyorum” yanıtını verenler %17,6, “kararsızım” yanıtını verenler %3,5, “katılmıyorum” yanıtını verenler ise %4,7’lik bir orana sahiptir. “2017 SBDÖP kavram öğretimi açısından yeterlidir.” önermesine “katılıyorum” (%31,8) yanıtını verenlerin oranı bu kategorinin açık ara en düşük oran iken, “kararsızım” yanıtını verenler (%28,2) ve “tamamen katılıyorum” (%18,8) yanıtını verenler bu kategorideki en yüksek oranlara sahiptir. Bu önermeye ayrıca “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %15,3 iken, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler %5,9 ile bu kategorideki en yüksek orana sahiptir. Bu sonuçlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin yaklaşık yarısının 2017 SBDÖP’ni kavram öğretimi açısından yeterli bulmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu kategorinin “2017 SBDÖP kavram öğretimi açısından 2005 SBDÖP’den daha ileri durumdadır.” şeklindeki son önermesine “katılıyorum” (%57,6) ve “tamamen katılıyorum” (%15,3) yanıtını verenlerin toplam oranı %72,9 gibi yüksek bir düzeydedir. Bu önermeye “kararsızım” yanıtı verenler %11,8,

“katılmıyorum” yanıtını verenler %11,8, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler ise %3,5’lik orana sahiptir.

3.5. 2017 SBDÖP’nin Ölçme ve Değerlendirme Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

2017 SBDÖP’nin ölçme ve değerlendirme boyutuna ilişkin öğretmen görüşlerinin saptanmasına yönelik bu kategoride yer alan dört önermeye araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri yanıtlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 9) gösterilmiştir.

Tablo 9. 2017 SBDÖP’nin Ölçme ve Değerlendirme Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	SBDÖP’da ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri ile ilgili bilgilere yer verilmelidir.	<i>f</i> 2 <i>%</i> 2,3	15 17,6	7 8,3	44 51,8	17 20,0
2	SBDÖP’nda üniteler bazında kullanılabilir ölçme ve değerlendirme teknikleri ilgili önerilere yer verilmelidir.	<i>f</i> 5 <i>%</i> 5,9	8 9,4	9 10,6	49 57,6	14 16,5
3	2017 SBDÖP’da ölçme ve değerlendirme ile ilgili yer verilen açıklama ve temel-teo bilgiler yeterli düzeydedir.	<i>f</i> 3 <i>%</i> 3,5	9 10,6	7 8,3	49 57,6	17 20,0
4	2017 SBDÖP ölçme ve değerlendirme boyutuyla 2005 SBDÖP’den daha işlevsel ileri durumdadır.	<i>f</i> 4 <i>%</i> 4,7	12 14,1	11 12,9	39 45,9	19 22,4

Tablo 9’da da görüldüğü gibi araştırmacının bu kategorisinde yer alan önermelerden “SBDÖP’da ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri ile ilgili bilgilere yer verilmelidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenler %51,8, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenler %20,0, “kararsızım” yanıtını verenler %8,3, “katılmıyorum” yanıtını verenler %17,6, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler ise %2,3’lük orana sahiptir. Bu önermeye “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%17,6) bu kategorideki en yüksek orandır. “SBDÖP’da üniteler bazında kullanılabilir ölçme ve değerlendirme teknikleri ile ilgili önerilere yer verilmelidir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” (%57,6) ve “tamamen katılıyorum” (%16,5) yanıtını verenlerin toplam oranı %74,1’dir. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenler %10,6, “katılmıyorum” yanıtını verenler %9,4, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler ise %5,9’luk orana sahiptir. Bu sonuçlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin yaklaşık dörtte üçünün sosyal bilgiler dersi öğretim programında ölçme-değerlendirme yöntem ve teknikleri ile derslerde kullanılabilir ölçme-değerlendirme önerilerine yer verilmesi gerektiği düşüncesinde olduklarını ortaya koymaktadır. “2017 SBDÖP’da “ölçme ve değerlendirme” ile ilgili yer verilen açıklama ve temel-teorik bilgiler yeterli düzeydedir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” (%57,6) ve “tamamen katılıyorum” (%20) yanıtını verenlerin toplam oranı %77,6 düzeyindedir. Buna karşılık “kararsızım” yanıtını verenler %8,3, “katılmıyorum” yanıtını verenler %10,6, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %3,5’lik orana sahiptir. Bu önermeye “katılıyorum” (%57,6) ve “tamamen katılıyorum” (%20,0) yanıtını verenlerin toplam oranı bu kategorinin en yüksek oranıdır. “2017 SBDÖP ölçme ve değerlendirme boyutuyla 2005 SBDÖP’den daha işlevsel ve ileri durumdadır.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%45,9) bu kategorideki en düşük, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%22,4) ise en yüksek düzeydedir. Bu önermeye ayrıca “kararsızım” yanıtı verenler %12,9, “katılmıyorum” yanıtını verenler %14,1, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler ise %5,9’luk orana sahiptir. Bu son iki önermeye verilen yanıtlar araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’da yer alan ölçme ve değerlendirme ile ilgili açıklama ve temel teorik bilgileri yeterli gördüklerini ve program bu boyutuyla 2005 programına oranla daha iyi durumda gördüklerini ortaya koymaktadır.

3.6. 2017 SBDÖP'nin Öğrenme Alanı, Ünite ve Kazanım Boyutlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nin öğrenme alanları, ünite ve kazanım boyutlarına ilişkin soru formunda yer alan önermelere verdikleri yanıtlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 10) gösterilmiştir.

Tablo 10. 2017 SBDÖP'nin Öğrenme Alanı, Ünite ve Kazanım Boyutlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	2017 SBDÖP'da yer verilen öğrenme alanları bireyin içinde yaşadığı sosyal hayatın her alanını yeterince kapsamaktadır.	<i>f</i> 4 % 4,7	15 17,6	15 17,6	39 45,9	12 14,1
2	2017 SBDÖP'nda yer verilen öğrenme alanları dersin amaçlarını gerçekleştirmeye imkân verecek şekilde belirlenmiştir.	<i>f</i> 7 % 8,3	11 12,9	12 14,1	39 45,9	16 18,8
3	2017 SBDÖP öğrenme alanları bakımından 2005 SBDÖP'ndan daha işlevsel ve ileri durumdadır.	<i>f</i> 4 % 4,7	17 20,0	10 11,8	40 47,1	14 16,4
4	2017 SBDÖP'da ünite yapılandırmasına gidilmeyerek ünite yapılandırmasının ders kitabı yazarı ve yayınevlerine bırakılmış olması doğru ve yerinde bir uygulamadır.	<i>f</i> 6 % 7,1	20 23,5	18 21,2	29 34,1	12 14,1
5	2017 SBDÖP kazanım sayısı bakımından yeterli düzeydedir.	<i>f</i> 5 % 5,9	14 16,5	6 7,0	44 51,8	16 18,8
6	2017 SBDÖP'nda yer alan kazanımlar kapsam açısından yeterlidir.	<i>f</i> 5 % 5,9	13 15,3	11 12,9	40 47,1	16 18,8
7	2017 SBDÖP'da kazanım sayılarının azaltılması doğru ve yerinde bir uygulama olmuştur.	<i>f</i> 6 % 7,1	12 14,1	5 5,9	42 49,4	20 23,5
8	2017 SBDÖP'nda yer alan kazanımlar öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine uygundur.	<i>f</i> 2 % 2,4	12 14,1	12 14,1	43 50,6	16 18,8
9	2017 SBDÖP'nda yer alan kazanımlar gerçek hayata uyarlanabilir niteliktedir.	<i>f</i> 1 % 1,2	13 15,3	14 16,4	38 44,7	19 16,5
10	2017 SBDÖP'ndaki kazanımlar öğrencilerin ilgisini çekecek niteliktedir.	<i>f</i> 8 % 9,4	9 10,6	16 18,8	38 44,7	14 16,5
11	2017 SBDÖP'nda kazanımlar için belirlenen süreler yeterlidir.	<i>f</i> 18 % 21,2	16 18,9	11 12,9	32 37,6	8 9,4
12	2017 SBDÖP'da kazanımlar Atatürkçülük konuları ile yeterince ilişkilendirilmiştir.	<i>f</i> 7 % 8,2	21 24,7	8 9,4	32 37,6	18 21,1
13	2017 SBDÖP'nda Atatürkçülük ile ilgili kazanımlar sayı ve kapsam bakımından yeterlidir	<i>f</i> 3 % 3,5	22 25,9	13 15,3	27 31,8	20 23,5

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu kategoride yer alan on üç önermeye verdikleri yanıtlar şöyledir: "2017 SBDÖP'da yer verilen öğrenme alanları bireyin içinde yaşadığı sosyal hayatın her alanını yeterince kapsamaktadır." önermesine "katılıyorum" yanıtını verenler %45,9, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenler %14,1, "katılmıyorum" yanıtını verenler %17,6, "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenler %4,7'lik orana sahiptir. Bu önermeye "kararsızım" yanıtını verenler ise %17,6 gibi yüksek bir orandadır. "2017 SBDÖP'da yer verilen öğrenme alanları dersin amaçlarını gerçekleştirmeye imkân verecek şekilde belirlenmiştir." şeklindeki önermeye "katılıyorum" (%45,9) ve "tamamen katılıyorum" (%18,8) yanıtını verenlerin toplam oranı %64,7 iken; "katılmıyorum" (%12,9) ve "kesinlikle katılmıyorum" (%18,8) yanıtını verenlerin toplam oranı %21,6'dır. Bu önermeye "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı %14,1'dir. "2017 SBDÖP öğrenme alanları bakımından 2005 SBDÖP'ndan işlevsel ve ileri durumdadır." önermesine "katılıyorum" yanıtını verenler %47,1, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenler %16,4, "katılmıyorum" yanıtını verenler %20,0, "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenler %4,7, "kararsızım" yanıtını verenler ise %11,8'lik orana sahiptir. "2017 SBDÖP'da ünite yapılandırmasına gidilmeyerek ünite yapılandırmasının ders kitabı yazarı ve yayınevlerine bırakılmış olması doğru ve yerinde bir uygulamadır" önermesine "katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %34,1

ile bu kategorideki en düşük oranlardan birisi iken, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı (%23,5) bu kategorideki en yüksek orandır. Bu önermeye “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %14,1, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %7,1, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %21,2’dir. “2017 SBDÖP kazanım sayısı bakımından yeterli düzeydedir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %51,8 ile bu kategorideki en yüksek oran iken, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı da %18,8 gibi yüksek bir düzeydedir. Bu önermeye “katılmıyorum” yanıtını verenler %16,5, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler %5,9, “kararsızım” yanıtını verenler ise %7,0’lik bir orana sahiptir. “2017 SBDÖP’da yer alan kazanımlar kapsam açısından yeterlidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %47,1, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %18,8, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %15,3, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %5,9, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %12,9’dur. “2017 SBDÖP’da kazanım sayılarının azaltılması doğru ve yerinde bir uygulama olmuştur.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %49,4 olup bu kategorideki en yüksek oranlardan birisi iken “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı da %23,5 ile bu kategorinin en yüksek oranıdır. Bu önermeye katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı %14,1, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %7,1, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %5,9’dur. “2017 SBDÖP’da yer alan kazanımlar öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine uygundur.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenler %50,6, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenler %18,8, “katılmıyorum” yanıtını verenler %14,1, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenler %2,4, “kararsızım” yanıtını verenler ise %14,1’lik orana sahiptir. Bu önermeye verilen “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” yanıtları bu kategorinin en düşük oranlardır. “2017 SBDÖP’da yer alan kazanımlar gerçek hayata uyarlanabilir niteliktedir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %44,7, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %22,4, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %15,3, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %1,2, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %16,4’tür. Bu önermeye “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı bu kategorideki en yüksek oranlardan birisi iken “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı bu kategorinin en düşük oranıdır. “2017 SBDÖP’ndaki kazanımlar öğrencilerin ilgisini çekecek niteliktedir.” önermesine verilen yanıtlardan “katılıyorum” %44,7, “tamamen katılıyorum” %16,5, “katılmıyorum” %10,6, “kesinlikle katılmıyorum” %9,4, “kararsızım” ise %18,8’lik bir orana sahiptir. Bu önermeye “kesinlikle katılmıyorum” ve “kararsızım” yanıtını verenler bu kategorideki en yüksek oranlar arasındadır. “2017 SBDÖP’nda kazanımlar için belirlenen süreler yeterlidir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %25,8 olup bu kategorideki en düşük oran iken, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenler %21,2 gibi oldukça yüksek bir orandadır. Bu önermeye “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %18,9, “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %21,2’dir ki bu oran aynı zamanda tüm kategorilerdeki en yüksek orandır. Bu önermeye “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı %12,9’dur. “2017 SBDÖP’nda kazanımlar Atatürkçülük konuları ile yeterince ilişkilendirilmiştir.” önermesine “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı %37,6, “tamamen katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %20,0’dır. Buna karşılık “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı bu kategorideki en yüksek oran olan %24,72’dür. Bu önermeye “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %8,2, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %9,4’tür. “2017 SBDÖP’nda Atatürkçülük ile ilgili kazanımlar sayı ve kapsam bakımından yeterlidir.” şeklindeki önermeye “katılıyorum” (%31,8) ve “tamamen katılıyorum” (%23,5) yanıtını verenlerin toplam oranı %55,3 iken, “katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %25,9, ile bu kategorideki en yüksek düzeydir. Bu önermeye “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı %3,5, “kararsızım” yanıtını verenlerin oranı ise %15,3’tür.

2017 SBDÖP’nın önceki programdan ayrılan bir başka yönü de programda ünite yapılandırmasına gidilmeyerek bu işin ders kitabı yazarları ve yayınevlerine bırakılmış olmasıdır. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin sadece %48,2’si bu uygulamayı doğru ve yerinde

bir uygulama olarak görmektedir. Araştırma bulguları katılımcıların önemli bir kısmının program kazanımlarının öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine uygun (%69,4), gerçek hayata uyarlanabilir (%61,2), öğrencilerin ilgisini çekebilecek nitelikte (%61,2) ve kapsam (%65,9) ve sayı (%70,6) bakımlarından yeterli bulduklarını ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin %72,9'u 2017 SBDÖP'nda kazanım sayısının azaltılmasını doğru ve yerinde bir uygulama olarak görürken, yarısından daha az bir bölümü (%47,0) kazanımlar için belirlenen süreleri yeterli bulmaktadırlar. Yine araştırmaya katılan öğretmenlerin %58,7'si kazanımların Atatürkçülük konuları ile yeterince ilişkilendirilmiş olduğunu, %55,3'ü ise programda yer alan Atatürkçülük ile ilgili kazanım sayısını ve kapsamını yeterli görmektedir.

3.7. 2017 SBDÖP'nin İlişkilendirmeler Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

2017 SBDÖP'nin "ilişkilendirmeler" boyutuna yönelik öğretmen görüşlerinin ortaya konulmasının amaçlandığı araştırmanın bu kategorisinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin verdikleri yanıtlar aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Tablo 11. 2017 SBDÖP'nin İlişkilendirmeler Boyutuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	SBDÖP'nda ders içi ilişkilendirmelere yer verilmelidir.	<i>f</i> 5	5	9	38	28
		<i>%</i> 5,9	5,9	10,6	44,7	32,9
2	SBDÖP'nda diğer derslerle ilişkilendirmelere yer verilmelidir.	<i>f</i> 4	4	10	40	27
		<i>%</i> 4,7	4,7	11,8	47,0	31,8
3	SBDÖP'nda ara disiplinlerle ilişkilendirmelere yer verilmelidir.	<i>f</i> 4	4	6	42	28
		<i>%</i> 4,7	4,7	7,0	49,4	32,9

Tablo 11'de de görüldüğü gibi "SBDÖP'nda ders içi ilişkilendirmelere yer verilmelidir." önermesine "katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %44,7, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %32,9, "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %5,9, "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı ise %10,6'dır. Bu önermeye "tamamen katılıyorum" yanıtını verenler bu kategorideki en yüksek orana sahiptir. "SBDÖP'nda diğer derslerle ilişkilendirmelere yer verilmelidir." önermesine "katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %47,0, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %31,8, "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %4,7, "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı ise %11,8'dir. "SBDÖP'da ara disiplinlerle ilişkilendirmelere yer verilmelidir." şeklindeki önermeye "katılıyorum" (%49,4) ve "tamamen katılıyorum" (%32,9) yanıtını verenlerin oranı bu kategorideki en yüksek oranlardır. Bu önermeye "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %4,7, "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı ise %7,0'dır.

3.8. 2017 SBDÖP'nin Kazanım Tablosuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

2017 SBDÖP'nin kazanım tablosunun özellikleriyle ilgili öğretmen görüşlerine yer verilen araştırmanın bu kategorisinde katılımcıların verdikleri yanıtlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 12) gösterilmiştir.

Tablo 12. 2017 SBDÖP'nin Kazanım Tablosuna Yönelik Öğretmen Görüşleri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak materyal önerilerine yer verilmelidir.	<i>f</i> 3	8	5	43	26
		<i>%</i> 3,5	9,4	5,9	50,6	30,6
2	SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak sınıf-okul içi etkinlik önerilerine yer verilmelidir.	<i>f</i> 1	8	4	43	29
		<i>%</i> 1,2	9,4	4,7	50,6	34,1
3		<i>f</i> 1	6	9	44	25

	SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak okul dışı etkinlik-inceleme gezisi önerilerine yer verilmelidir.	%	1,2	7,0	10,6	51,8	29,4
4	SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak kullanılabilecek yöntem ve teknik önerilerine yer verilmelidir.	f	2	6	9	35	33
		%	2,4	7,0	10,6	45,2	38,8
5	2017 SBDÖP program kitapçığı genel olarak sade ve işlevsel hazırlanmış olup öğretmenlere kullanım kolaylığı sağlamaktadır.	f	5	9	11	36	24
		%	5,9	10,6	12,9	42,4	28,2

Tablo 12'de de görüldüğü üzere "SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak materyal önerilerine yer verilmelidir." şeklindeki önermeye "katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %50,6, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %30,6, "katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %9,4, "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %3,5, "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı ise %5,9'dur. "SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak sınıf-okul içi etkinlik önerilerinde bulunulmalıdır." önermesine "katılıyorum" (%50,6) ve "kesinlikle katılıyorum" (%34,1) yanıtını verenlerin toplam oranı %84,7 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir. Bu önermeye "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı (%4,7) bu kategorideki en düşük oran iken, "katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %9,4, "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı ise %1,2'dir. "SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak okul dışı etkinlik-inceleme gezisi önerilerine yer verilmelidir." önermesine "katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %51,8, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %29,4, "katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %7, "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %1,2, "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı ise %10,6'dır. "SBDÖP'nin kazanım tablosunda ünite ve kazanımlarla bağlantılı olarak kullanılabilecek yöntem ve teknik önerilerine yer verilmelidir." önermesine "katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %45,2, "tamamen katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı %38,8, "katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %7,0, "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verenlerin oranı %2,4, "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı ise %10,6'dır. "2017 SBDÖP program kitapçığı genel olarak sade ve işlevsel hazırlanmış olup öğretmenlere kullanım kolaylığı sağlamaktadır." şeklindeki önermeye "katılıyorum" (%42,4) ve "tamamen katılıyorum" (%28,2) yanıtını verenlerin toplamı %70,6 olup bu kategorideki en düşük orandır. Bu önermeye "katılmıyorum" (%10,6), "kesinlikle katılmıyorum" (%5,9) ve "kararsızım" (%12,9) yanıtını verenlerin oranı bu kategorideki en yüksek oranlardır.

3.9. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre 2017 SBDÖP'nin Olumlu ve Güçlü Yönleri

Nitel araştırma modeline göre yarı yapılandırılmış görüşme formu ile gerçekleştirilen araştırmanın bu bölümünde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nin olumlu ve güçlü yönleri, programın eksik ve zayıf yönleri ile programa ilişkin görüş ve önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nin olumlu ve güçlü yönleri olarak ifade ettikleri özelliklerden en yüksek frekansa sahip olan beş yanıt aşağıda tablo hâlinde (Tablo 13) gösterilmiştir.

Tablo 13. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre 2017 SBDÖP'nin Olumlu ve Güçlü Yönleri

Sıra No	Öğretmenlerin İfadelerine Göre 2017 SBDÖP'nin olumlu ve güçlü yönleri	Frekans
1	Programda kazanımların azaltılmış olması etkinliklere daha fazla zaman ayrılmasına imkân yarattı	16
2	Günlük hayat ile konular arasındaki bağlantının iyi/ yeterli düzeyde kurulmuş olması	9
3	Kazanımların açık, anlaşılır ve net olması	8
4	Programın önceki programa oranla biraz daha basitleştirilmiş ve sadeleştirilmiş olması	8
5	Programda toplumumuzun geçmişi ve millî ve manevi değerlere önem verilmiş olması	8

Tablo 13'te de görüldüğü gibi Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri 2017 SBDÖP'nin olumlu ve güçlü yönlerini kazanımların azaltılmış olması, günlük hayat ile konular arasındaki bağlantının iyi/ yeterli düzeyde kurulmuş olması, kazanımların açık, anlaşılır ve net olması, programın önceki programa oranla biraz daha basitleştirilmiş ve sadeleştirilmiş olması, toplumumuzun geçmişi ve millî ve manevi değerlere önem verilmiş olması şeklinde sıralamışlardır.

3.10. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre 2017 SBDÖP'nın Eksik ve Zayıf Yönleri

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'nın eksik ve zayıf yönlerine ilişkin yanıtlarından en fazla tekrar ettikleri beş husus aşağıda tablo hâlinde (Tablo 14) gösterilmiştir.

Tablo 14. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre 2017 SBDÖP'nın Eksik ve Zayıf Yönleri

Sıra No	Öğretmenlerin İfadelerine Göre 2017 SBDÖP'nın Eksik ve Zayıf yönleri	Frekans
1	Programda kazanımlar için öngörülen sürelerin yetersiz olması	13
2	Programda üniteler ve konular arasında bağın yeterince kurulmamış olması ve konular arasında kopukluk olması	6
3	Programda kazanım sayıları azaltılmakla birlikte hâlâ çok yoğun olması	6
4	5. sınıf konularına dâhil edilen Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları konularının soyut olduğundan öğrencilerin anlama seviyelerine uygun olmaması	6
5	Atatürkçülük ile ilgili kazanımların azaltılmış olması	5

Tablo 14'te de görüldüğü gibi araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri 2017 SBDÖP'nın eksik ve zayıf yönlerini programda kazanımlar için öngörülen sürelerin yetersiz olması, üniteler ve konular arasında bağın yeterince kurulmamış olması ve konular arasında kopukluk olması, kazanım bakımından hâlâ çok yoğun olması, 5. sınıf konularına dâhil edilen Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları konularının soyut olduğundan öğrencilerin anlama seviyelerine uygun olmaması, Atatürkçülük ile ilgili kazanımların azaltılmış olması, bazı konu ve kazanımların öğrenci seviyelerine kıyasla çok karmaşık olması, etkinlik örneklerine yer verilmemesi, 5., 6. ve 7. sınıf konuları arasında tekrarların (binişiklik) olması, kavram öğretimi ve ilişkilendirmelere yer verilmemiş olması şeklinde sıralamışlardır.

3.11. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'da Gerçekleştirilmesini İstedikleri Değişiklikler

Araştırmaya katılan sosyal bilgileri öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'da hangi değişikliklerin gerçekleştirilmesini istersiniz? sorusuna verdikleri yanıtlar içerisinde en yüksek frekansa sahip olanlar aşağıda tablo hâlinde (Tablo 15) gösterilmiştir.

Tablo 15. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'da Gerçekleştirilmesini İstedikleri Değişiklikler

Sıra No	Gerçekleştirilmesi İstenen Değişiklikler	Frekans
1	Sosyal Bilgiler dersine ayrılan haftalık ders saati miktarları artırılmalıdır	15
2	Kültür ve Miras ünitesine (tarih konularına) ayrılan yer artırılmalıdır.	7
3	Öğretim programında etkinlik örneklerine yer verilmelidir.	6
4	Kazanım sayıları azaltılmalıdır	5
5	Anadolu Uygarlıkları ve harita ve ölçeklerle ilgili konular 6. sınıf konuları içerisine aktarılması	5
6	Atatürkçülük ile ilgili kazanım sayıları artırılmalıdır.	5

Yukarıdaki tabloda da (Tablo 15) görüldüğü gibi araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP'da gerçekleştirilmesi istedikleri değişikliklerden en yüksek frekansa sahip olanlar Sosyal Bilgiler dersine ayrılan haftalık ders saati miktarının artırılması, Kültür ve Miras ünitesine (tarih konularına) ayrılan yerin artırılması, programda etkinlik örneklerine yer verilmesi, kazanım sayılarının azaltılması, Anadolu Uygarlıkları ve harita ve ölçeklerle ilgili konuların 6. sınıf konuları içerisine aktarılması, Atatürkçülük ile ilgili kazanım sayılarının artırılması şeklinde sıralanmaktadır.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın programın vizyonu, perspektifi, yaklaşımı ve genel amaçları boyutuna ilişkin sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin genel olarak 2017 SBDÖP'nın vizyonu, perspektifi ve genel yaklaşımının açık ve net olduğu, bireyin bilişsel, duyuşsal ve devinışsel yönden bir bütün olarak gelişimini sağlayacak şekilde hazırlandığı, bilgi-beceri-değer dengesi ile yerellik-ulusallık-

evrensellik dengesinin yeterli düzeyde kurulduğu, yapılandırmacı yaklaşımın temel ilkeleriyle uyumlu olduğu, öğrenci merkezli bir eğitime yönelttiği, programda yer alan derslerin genel amaçlarının Türk millî eğitiminin genel ve özel amaçlarıyla uyumlu olduğu, genel amaçların çağın genel yönelimlerine uygun olarak belirlendiği ve açık ve anlaşılır olarak ifade edildiği, dersin genel amaçlarına mevcut programla ulaşılabileceği, programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar başlığı altındaki açıklamaların yeterli olduğu ve programın esnek olup, öğretmene şartlara göre uyarılma imkânı sunduğu düşüncesinde olduklarını ortaya koymaktadır. Alan yazın incelendiğinde Taş ve Kıroğlu'nun (2018) araştırmalarının, araştırmanın bu boyutunu destekler nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. İnce ve Yavuz (2018) ile Dursun'un (2018) araştırma sonuçları programın yapılandırmacılığa uygun olduğuna yönelik sonuçlarını desteklerken, Demirci (2019) programın öğrenci merkezliliği göz ardı ettiği, Pekuslu (2019) ise programın öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal seviyelerine uygun olmadığı ve öğrenci merkezli bir eğitime olanak tanımadığı şeklinde ulaştıkları sonuçlar araştırmamızın sonuçlarıyla çelişmektedir.

Araştırmanın programın beceriler boyutuna ilişkin sonuçları öğretmenlerin genel olarak program kitapçığında beceriler ile ilgili yer verilen teorik bilgi ve açıklamalar ile programda kazandırılması öngörülen becerileri sayıca yeterli bulduklarını; ayrıca programın genel yapısının öngörülen becerileri öğrencilere kazandırabilecek bir yapıda olduğunu ve 2017 SBDÖP'nı 2005 SBDÖP'nın daha ilerisinde olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanında araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısından daha az bir kısmı (%49,4) ise programın üst düzey düşünme becerilerini kazandırmaya uygun olduğunu düşünmektedirler. Alan yazın incelendiğinde İnce ve Yavuz (2018) ile Dursun'un (2019) araştırmalarında programda yer verilen becerilerin sayıca yeterli ve uygun olduğu sonucuna ulaşılırken, Demirci (2019) programın yer verilen becerileri kazandırabilecek yapıda olmadığını ortaya koymuştur. Çakmak vd., (2018) ile Büyükalan Filiz ve Baysal (2019) çalışmalarında programın üst bilişsel bilgi boyutunun yetersiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır ki bu sonuç araştırmamızın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Araştırmanın programın değer eğitimi boyutuyla ilgili sonuçları, öğretmenlerin programda yer alan değer eğitimiyle ilgili kuramsal bilgi ve açıklamaların yeterli olduğu, programın öngörülen değerleri öğrencilere kazandırmaya imkân verecek yapıda olduğu, programda yer verilen değerlerin sayıca yeterli olduğu ve programın bu boyutunun 2005 SBDÖP'ndan daha ileri durumda olduğu düşüncesini taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Araştırmanın programın kavram eğitimi boyutuna ilişkin sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli oranda program kitapçığında kavram eğitimi ile ilgili kuramsal bilgiler ile sınıflar düzeyinde öğretilmesi gereken kavram listelerine yer verilmesi ve kazanım tablosunda ünite-kazanım-kavram ilişkisinin kurulması gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %50,6'sı programı kavram eğitimi açısından yeterli görürken, %72,9'u programı bu boyutuyla 2005 programından daha ileri ve işlevsel bulmaktadır. Alanyazında konuyla ilgili Demirci (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da öğretmenlerin öğretim programında kazandırılması hedeflenen kavramların net bir şekilde belirtilmemiş olmasını olumsuz bir durum olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın 2017 SBDÖP'nın ölçme ve değerlendirme boyutuna ilişkin sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli bir bölümünün öğretim programında ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri ile ilgili bilgiler ile derslerde kullanılabilecek ölçme ve değerlendirme önerilerine yer verilmesi gerektiği düşüncesinde olduklarını ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin %77,6'sı programda ölçme ve değerlendirme ile ilgili yer verilen açıklama ve temel kuramsal bilgileri yeterli görürken, %68,3'ü de 2017 programını ölçme ve değerlendirme boyutuyla 2005 programından daha işlevsel ve ileri bulmaktadırlar. Alanyazın incelendiğinde Taş ve Kıroğlu (2018), Demirci (2019) ve Pekuslu (2019) araştırmalarında öğretmenlerin programın ölçüt, yöntem ve tekniklerinin açık, anlaşılır ve uygulanabilir buldukları sonucuna ulaşmışlardır. Taş ve Kıroğlu (2018), ölçme ve değerlendirme ölçütlerinin program hedefleriyle uyumlu olmadığı, İnce ve Yavuz

(2018) ise programın standart bir değerlendirme kriteri sunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum da araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri 2017 SBDÖP'nin öğrenme alanlarının bireyin içinde yaşadığı sosyal hayatın her alanını yeterince kapsadığı, öğrenme alanlarının dersin amaçlarını gerçekleştirmeye imkân verecek şekilde belirlendiği ve 2017 SBDÖP'nin öğrenme alanları boyutuyla 2005 programından daha iyi, işlevsel ve ileri durumda olduğunu düşünmektedirler. Öğretmenlerin programın kazanım boyutuna ilişkin düşünceleri de aynı doğrultudadır. Nitekim araştırma sonuçları katılımcıların programda yer alan kazanımların öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine uygun ve gerçek hayata uyarlanabilir nitelikte olduğu, kazanımların gerek sayı gerekse kapsam bakımından yeterli ve öğrencilerin ilgisini çekecek nitelikte olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin önemli bir bölümü programdaki kazanım sayısının azaltılmasını doğru ve yerinde bir uygulama olarak görürken, yarısından daha az bir bölümü kazanımlar için belirlenen süreleri yeterli görmektedirler. Araştırmaya katılan öğretmenlerin kazanımların Atatürkçülük ile ilişkilendirilme düzeyini ve Atatürkçülük ile ilgili kazanımların sayı ve kapsamını kısmen yeterli görmektedirler. İnce ve Yavuz (2018) ile Demirci (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları araştırmanın öğrenme alanları ile ilgili sonuçlarını destekler niteliktedir.

2017 SBDÖP'nin en belirgin özelliklerinden birisi programda yer alan kazanım sayısının önceki programa oranla önemli ölçüde azaltılmış olmasıdır. Nitekim 2005 programında toplam kazanım sayısı 175 iken 2017 programında 134'e; 2018 program güncellenmesinde ise 131'e düşürülmüştür (Turan, 2018a; Turan, 2018b). Ancak kazanım sayısındaki bu nicel azalmanın programın kapsam boyutunu olumsuz etkilemediği ve kapsamında kayda değer bir daralmaya yol açmadığı da genel olarak kabul görmektedir (Çoban ve Akşit, 2008; Turan, 2018a). Taş ve Kiroğlu (2018), Dursun (2019), Pekuslu (2019) ve Can (2019) araştırmalarında öğretmenlerin programın kazanımlar boyutuna ilişkin yaklaşımlarının olumlu olduğu sonucuna ulaşmış olup, genel olarak araştırmanın ilgili boyutuna ilişkin sonuçlarıyla paralellik arz etmektedir. Demir ve Hacat (2018) Tarih ve Coğrafya dışındaki konu alanlarıyla ilgili kazanım sayılarının artırılmasını önerirken, Çakmak vd., (2018) ile Büyükalan Filiz ve Baysal (2019) üst düzey bilişsel kazanımlara ilişkin kazanımların yetersiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır ki bu da araştırmamızda ortaya çıkan sonuçla örtüşmektedir.

Araştırma sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin yüksek sayılabilecek oranlarda sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında ders içi, dersler arası ve ara disiplinlerle ilişkilendirmelere yer verilmesi gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır. Alanyazın incelendiğinde İnce ve Yavuz (2018), Demirci (2019), Turan (2018a) ve Can (2019) ve Tonga (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda da Atatürkçülük ile ilgili kazanımlara daha fazla yer verilmesi gerektiği sonucuna ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Araştırma sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim programının kazanım tablosunda öğrenme alanları ve kazanımlarla bağlantılı olarak derslerde kullanılabilecek materyal, sınıf-okul içi etkinlik, okul dışı etkinlik-inceleme gezisi ile derste kullanılabilecek yöntem ve teknik önerilerine yer verilmesi gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra araştırmaya katılan öğretmenlerin önemli bir bölümünün (%70,6) 2017 sosyal bilgiler dersi öğretim programı kitapçığının genel olarak sade ve işlevsel hazırlanmış olduğunu ve bu yönüyle öğretmenlere kullanım kolaylığı sağladığını düşündükleri anlaşılmaktadır. İnce ve Yavuz (2018) ve Demirci (2019) araştırmalarında programda etkinliklere yer verilmesinin önemini vurgulamışlardır.

Araştırmanın nitel bölümünde araştırmaya katılan öğretmenler 2017 SBDÖP'nin en olumlu ve güçlü yönlerini “kazanımların azaltılmış olması”, “gündelik hayat ile konular arasındaki bağlantının iyi ve yeterli düzeyde kurulmuş olması”, “kazanımların açık, anlaşılır ve net bir şekilde ifade edilmiş olması”, “programın 2005 programına oranla biraz daha basitleştirilmiş ve sadeleştirilmiş olması” ve “toplumumuzun geçmişi ve millî-manevi değerleri ön planda tutması”

olarak; programın zayıf ve eksik yönlerini ise “kazanımlar için öngörülen sürelerin yetersiz olması”, “öğrenme alanları ve konular arasında kopukluk olması”, “kazanım sayısının hâlâ çok fazla olması”, “5. sınıf konularına dâhil edilen Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları konularının soyut olup, öğrencilerin anlama seviyelerinin üstünde olması” ve “Atatürkçülük ile ilgili kazanımların azaltılmış olması” şeklinde sıralamışlardır. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri sosyal bilgiler dersi öğretim programında gerçekleştirilmesini istedikleri değişiklikleri ise “sosyal bilgiler dersine ayrılan haftalık ders saati miktarının artırılması”, “Kültür ve Miras öğrenme alanına, tarih konularına daha fazla yer ayrılması”, “öğretim programında etkinlik örneklerine yer verilmesi”, “kazanım sayılarının azaltılması”, “Atatürkçülük ile ilgili kazanım sayılarının artırılması” ve “programda kavram öğretimi ile ilgili hususlara yer verilmesi” olarak sıralamışlardır.

Can’ın (2019) araştırmasında da sosyal bilgiler öğretmenleri programda kazanımların azaltılarak sadeleştirilmesini programın güçlü bir yönü olarak değerlendirmişler, ayrıca programın 2005 SBDÖP’na oranla öğrenci seviyesine daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin sosyal bilgiler dersine ayrılan haftalık ders saati miktarını yetersiz bulmaları ve artırılmasını önermeleri alanyazındaki birçok çalışmanın sonuçlarıyla da uyumluluk sergilemektedir. Nitekim Taş ve Kiroğlu (2018), İnce ve Yavuz (2018), Can (2019) ve Dursun (2019) da araştırmalarında sosyal bilgiler dersinin haftalık ders saati miktarlarının artırılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’ni genel olarak (%50-80 arasında değişen oranlarda) olumlu bulduklarını; sadece programın üst düzey düşünme becerilerini kazandırmaya pek uygun bulmadıklarını ortaya koymaktadır. Bir dersi okutan öğretmenlerin o dersin öğretim programını tanıma, onaylama ve benimseme düzeyinin dersin amacına uygun ve başarılı bir şekilde işlenmesi üzerindeki doğrudan etkisi hesaba katıldığında, esasen programın farklı boyutlarının yukarıda bahsedilen oranlarda olumlu görülmesinin yeterli görülmemesi gerektiği de açıktır. Dolayısıyla programın öğretmenler tarafından yeterli görülme ve benimsenme oranlarını olabildiğince yükseltilmesi hedeflenmelidir. Bunun için gerek programın uygulanma sürecinin izlenerek elde edilen sonuçlar, gerekse konuyla ilgili gerçekleştirilmiş araştırma sonuçlarından yararlanmak suretiyle öğretmenlerin programda gerçekleştirilmesini istedikleri değişiklik önerilerini de dikkate alarak programın güncellenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca gerek bu araştırmada verilen bazı çelişkili yanıtlar, gerekse alanyazındaki başka çalışmalar sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli bir kısmının program hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde haftalık ders saatlerinin artırılması önerisi haklı gerekçelere dayansa da bu ihtiyacın en aza indirilmesi ancak öğretmenlerin sınıf yönetimi, sınıf içi uygulama vb. konulardaki yeterlilik düzeylerini artırmayla mümkün olabilir. Bu nedenle bir yandan programın eksiklikleri giderilmeye çalışılırken, öte yandan etkili sürekli hizmet içi eğitim faaliyetleriyle sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim programının tanıma ve uygulama becerilerinin geliştirilmesine yoğunlaşılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

BEKTAŞ, Özlem (2019). “Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler”, ed. R. Turan ve T. Yıldırım, *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, ss. 1-34, Ankara: Anı Yayıncılık.

BÜYÜKALAN FİLİZ, Sevil ve Sefa Burak BAYSAL (2019). “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre Analizi”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1): 234-253.

CAN, Büşra (2019). 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

ÇAKMAK, Zafer, KAÇAR, Turan ve Birol BULUT (2018). “Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomi Boyutlarına Göre Analizi”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 72: 145-156.

ÇOBAN, Okan ve İbrahim AKŞİT (2018). “2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Öğrenme Alanı, Kazanım, Kavram, Değer ve Beceri Boyutları Açısından Karşılaştırılması”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 7 (1): 479-505.

DEMİR, Fatıma Betül ve Sibel OĞUZ HAÇAT (2018). “Sosyal Bilim Disiplinlerine Göre 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Kazanımların Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2): 27-56.

DEMİRCİ, Meltem (2019). 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kars İli Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

DEMİREL, Özcan (2005). *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Pegem Yayınevi.

DOĞANAY, Ahmet (2002). “Sosyal Bilgiler öğretimi”, ed. C. Öztürk ve D. Dilek, *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, ss. 15-46, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

DURŞUN, Ayşe (2019). 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına İlişkin Öğretmen ve Akademisyenlerin Görüş ve Değerlendirmeleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ERSOY, Arife Figen ve Erdoğan KAYA (2009). “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının (2004) Uygulama Sürecine İlişkin Öğrenci Görüşleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1): 71-86.

İNCE, Murat ve Özlem KUUK YAVUZ (2018). “5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Eisner Eğitsel Eleştiri Modeline göre Değerlendirilmesi”, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(26), 407-426.

KARASAR, Niyazi (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

LEECH, Nancy L. ve Anthony J. ONWUEGBUZIE (2009). “A Typology of Mixed Methods Research Designs”, *Qual Quant*, 43: 265–275.

MEB (2017a). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*, Ankara: MEB Yayınları (PDF formatında)

MEB (2017b). “Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine...” Erişim Tarihi: 01.9.2019, (https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf).

MEB (2018). “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)”, Erişim tarihi: 01.9.2019, (<http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%20C4%B0LG%20C4%B0LER%20C3%96%20C4%99ERET%20C4%B0M%20PROG RAMI%20.pdf>).

NEUMAN, W. Lawrence (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II*, İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

ÖZTÜRK, Cemil (2012). Sosyal Bilgiler: “Toplumsal Yaşama Disiplinler Arası Bir Yaklaşım”, ed. C. Öztürk, *Sosyal Bilgiler Öğretimi, Demokratik Yurttaşlık Eğitimi*, ss. 1-31, Ankara: Anı Yayıncılık.

PEKUSLU, M. Niyazi (2019). 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

SÖNMEZ, Veysel (2010). *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, Ankara: Anı Yayıncılık.

TAŞ, Halil ve Kasım KIROĞLU (2018). “2017 İlkokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, *Elementary Education Online*, 17(2): 697-716.

TD (2017) “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı”, *MEB Tebliğler Dergisi*, 2718: 1613.

TONGA, Deniz (2019). “2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı: Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 22: 83-100.

TURAN, Refik (2016). “Millî Tarihten Sosyal Bilgilere Türkiye’de İlköğretim Düzeyinde Tarih Öğretimi”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 49: 257-278.

TURAN, Refik (2018a). “2017 İlkokul ve Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 19: 295-328.

TURAN, Refik (2018b). “2017 İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 2018 Yılında Gerçekleştirilen Güncelleme Üzerine Bir Değerlendirme” *Uluslararası Akşemseddin İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Sempozyumu (12-16 Eylül 2018) Bildiriler Kitabı*, ss. 620-629, Çorum.

YILDIRIM, Ali ve Hasan ŞİMŞEK (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Ek:

Etik Kurul Onayı Belgesi

Karar 2019/03-45: Yürütücülüğünü Mustafa ÇAPRAZ'ın yaptığı “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Metin Olarak Şiirin Kullanımı” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-45 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-46: Yürütücülüğünü Doç. Dr. Refik TURAN’ın yaptığı “2017 İlkokul ve Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri (Aksaray İli Örneği)” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-46 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-47: Yürütücülüğünü İhsan KUZUCU’nun yaptığı “Ameliyat Öncesi Anksiyetenin Uyanma Sonrası Acil Ajitasyona Etkisi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-47 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-48: Yürütücülüğünü Onur KARACA’nın yaptığı “Yoğun Bakımda İntihar Amaçlı İlaç İçen Hastaların Retrospektif Olarak İncelenmesi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-48 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-49: Yürütücülüğünü Doç. Dr. Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ’nin yaptığı “Hastane Çalışanlarının Bilgi Güvenliği Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-49 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-50: Yürütücülüğünü Aşkın YERDEN’in yaptığı “Sedanter Adolesanlarda Tekrarlı Sprint ve İnterval Antrenmanlarının Bazı Fiziksel ve Fizyolojik Parametreler ile Öz Yeterliliğe Etkisi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-50 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-51: Yürütücülüğünü Uzm. Dr. Derya IŞIKLAR ÖZBERK’in yaptığı “Birinci Basamakta Koleraktal Kanserlerden Korunma ve Erken Tanıda Sağlık İnançlarının Tarama Testi Yaptırmaya Etkisi, Gaitada Gizli Kan Testi Uygulanabilirliği ve Test Sonuçları” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-51 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-52: Yürütücülüğünü Cemile KÜTMEÇ YILMAZ’ın yaptığı “Hastanede Yatan Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı Olan Bireylerde Dispne Şiddeti ve Konfor Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-52 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-53: Yürütücülüğünü Efe Numan CAN’ın yaptığı “Olumlu ve Olumsuz Mesaj Stratejileri Bağlamında Siyasi Liderin Seçmen Davranışları Üzerine Etkisi: 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçimi Örneği” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-53 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olmadığına, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-54: Yürütücülüğünü İsmail ÇETİNKAYA’nın yaptığı “Düşünce Deneyi Etkinliklerinin 8. Sınıf Öğrencilerinin Basit Makineler Ünitesi Kavramsal Anlamalarına Etkisi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-54 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-55: Yürütücülüğünü Cemile KÜTMEÇ YILMAZ’ın yaptığı “Kronik Hastalığı Olan Bireylerin Spirittüel İyi Oluş Düzeyinin Kronik Hastalığa Uyuma Etkisi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-55 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Karar 2019/03-56: Yürütücülüğünü Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMERİZ’in yaptığı “Akne Rosacea Hastalarında Psikiyatrik Ölçeklerin ve Uyku Kalite Düzeyinin Değerlendirilmesi” başlıklı araştırma ile ilgili 2019/03-56 protokol numaralı başvuru kurumumuz tarafından incelenmiş, Üniversitemiz İnsan Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi’nde belirtilen etik ilkelere uygun olduğuna, toplantıya katılan üyelerin oy birliği ile karar verilmiştir.

Evrakın elektronik imzalı suretine <http://e-belge.aksaray.edu.tr> adresinden fd9f2330-e774-4a77-ae6c-ac8a556b08f6 kodu ile erişebilirsiniz.
Bu Belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu’nun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır

Makale Geliş | Received: 01.06.2020.
Makale Kabul | Accepted: 12.06.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.746365

Damla BOSTANCI

Bilim Uzmanı | Science Expert
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Afyonkarahisar-TÜRKİYE
Afyon Kocatepe University, Institute of Social Sciences, The History Department Afyonkarahisar-TURKEY
ORCID: 0000-0001-7119-9289
damla8934@hotmail.com

Gülay KARADAĞ ÇINAR

Doç. Dr. | Assoc.Prof.Dr.
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar-TÜRKİYE
Afyon Kocatepe University, Faculty of Science and Literature, The History Department Afyonkarahisar-TURKEY
ORCID: 0000-0001-7284-7380
gkaradag80@gmail.com, gkaradag@aku.edu.tr

Zeynîzâde Hüseyin ve Münşe'âtına Dair Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışma 18. yüzyıl münşilerinden Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed'in hayatını incelemekte ve onun tarafından inşa yazım özelliklerini göstermek amacıyla kaleme alınmış münşe'âtın tanıtım ve değerlendirmesinden oluşmaktadır. Tarihi önemine binaen ele alınan Zeynîzâde Münşe'âtı'nın muhtevasını, yurtiçi-yurtdışı yazışmaları ve XV-XVIII. yüzyıllarda yaşamış münşilere ait inşa örnekleri oluşturmaktadır. Yurtiçi yazışmalarının büyük kısmı sadrazam, vezir, defterdar, şeyhülislam ve Kırım Hanları gibi üst düzey devlet adamlarına aittir. Yurtdışı yazışmaları ise İran ile olan münasebetleri konu edinmektedir. Bu suretle araştırmanın konusunu oluşturan Zeynîzâde Münşe'âtı, XVIII. yüzyılda Osmanlı münşe'ât geleneğini tanımak ve Osmanlı Devleti'nin diplomatik, bürokratik icraatlarını mevcut belgeler üzerinden tasnif ve değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Zeynîzâde Osmanlı bürokrasisinde elde ettiği vazifeler ve üst düzey devlet adamlarına hizmet etmesi sayesinde dönemin yazışmalarına tanıklık etmiştir. Bu bağlamda Zeynîzâde'nin, Koca Ragıp Paşa'nın Aydın vilayetindeki muhassıllık görevi esnasında onunla birlikte çalışmış olması devletin vergi sistemini ve bölgenin idari yapısını yakından tanımasına fırsat vermiştir. Böylece Zeynîzâde Osmanlı vilayet sisteminin 18. yüzyılına dair derin tecrübeler edinmiştir.

Zeynîzâde münşe'âtında görüldüğü üzere bu neviden kaynaklar divan kâtiplerinin eğitimlerinde kullanılan önemli materyallerden biridir. Bundan dolayı münşe'âtta yer alan belgeler asıllarıyla kıyaslandığında belgenin tamamının değil özet versiyonlarının yayımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda İran ile yazışmalar Nâme-i Hümayun defterlerindeki mektup suretleriyle karşılaştırılmıştır. Böylece söz konusu mektuplarda bazı bilgilerin özetlendiği bazılarına ise hiç yer verilmediği anlaşılmıştır. Zeynîzâde münşe'âtının bir diğer dezavantajı birçok belge ve yazışmada şahıs isimlerinin açıkça yazılmamasıdır. Ayrıca mektubun yazıldığı tarihe de genellikle işaret edilmemiştir. Bu nedenle münşeattaki belgeler içerdiği konular itibarıyla çeşitlilik arz etse de diğer ana kaynaklar ve tetkik eserlerden istifade edilmeden anlamlandırılması güçtür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bürokrasi, Münşe'ât, Zeynîzâde Hüseyin, Diplomasi.

Zeynizade Huseyin and the Analysis of His Munshaat

Abstract

In this study, the life of Zeynizade Huseyin b. Ahmed, being a munshi of Ottoman in the 18th century, is examined. Besides, the presentation and analysis of the munshaat compiled by Zeynîzâde are given place. Zeynizade Huseyin's Munshaat contains the insha examples of munshis lived in 15th -18th centuries and the copies of national and international correspondences of the Ottoman State. The national correspondences in the munshaat belong to statesmen such as grand vizier, vizier, daftardar, Shayk al-Islam and Crimean Khans. International correspondences include the Ottoman-Iranian relations. Zeynizade Huseyin's Munshaat is aids in learning the munshaat tradition of Ottoman State in the 18th century. In addition, the existing documents in the Munshaat allow to the evaluation of the diplomatic and bureaucratic actions of the Ottoman State. Because of Zeynîzâde took up duties in Ottoman bureaucracy and served to Ottoman's senior statesmen, he witnessed to some of the state correspondences. For

example, he served as secretary to Koca Ragıp Pasha who was Muhassıl (A tax collector) in the Aydın province. So he knew the state's tax system and the administrative structure of the region. Also, Zeynîzâde gained deep experiences about the 18th century of the Ottoman provincial system.

The munshaat is one of the important materials used in the training of the munshis (secretaries). But it appears to contain the summary version, not the entire document when the documents in the munshaat are compared with the originals. In this context, the correspondences between Ottoman and Iran in the munshaat have been compared with the copies of letters in the registers of Name-i Khumayun. In this way, it is understood that some information was summarized and some were not given at all. Another disadvantage of Zeynîzade Huseyin's Munshaat the personal names have not been written clearly in a lot of documents and letters. Besides, the written dates of the documents usually have not been indicated. As a result, though the documents on the munshaat contain various subjects about the country's agenda it is difficult to give a meaning without using other main sources and research works.

Keywords: Otoman, Bureaucracy, Munshaat, Zeynîzade Huseyin, Diplomacy.

A) Zeynîzâde'nin Hayatı

Kaynaklarda Zeynîzâde'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Koca Ragıp Paşa ile aynı dönemlerde yaşamış olması, onun XVIII. yüzyılın ilk yarısında dünyaya geldiğini düşündürmektedir.

Müellifin doğum yeri ile ilgili farklı bilgiler zikredilmektedir. Araştırmacı Ahmet Arslan, Zeynîzâde'nin biyografisini konu aldığı makalesinde müellifin El-Fevâ'idü's-Şâfiye 'Alâ İ'râbi'l-Kâfiye adlı eserindeki bilgilere dayanarak onun İzmir Tire'de doğduğunu söylemektedir (Arslan, 2013: 371-372). Bursalı Mehmed Tâhir ise Zeynîzâde'nin Bursalı olduğunu yazmaktadır (Bursalı Mehmet Tahir 1971: 475). Serkis, Bağdatlı İsmail Paşa ve Ziriklî gibi müellifler de eserlerinde âlimin Bursalı olduğunu iddia etmişlerdir (Arslan, 2013: 371).

Zeynîzâde Münşe'âtında yer alan bir muhabbetnâmede şahsına *Güzelhisarlı Zeynîzâde Hüseyin* (Münşe'ât, 868: 1b) olarak hitap edilmesinden, yine müellifin El-Fevâ'idü's-Şâfiye 'Alâ İ'râbi'l-Kâfiye adlı eserinde *müellif u bezel kitabî el-yesri mevliden, el Güzelhisar vatanen* (El-Fevâ'idü's-Şâfiye 'Alâ İ'râbi'l-Kâfiye, 2608: 358b) şeklindeki ifadesinden hareketle Zeynîzâde'nin Güzelhisarlı olduğu düşünülmektedir. Arslan da Zeynîzâde ile aynı çağda yaşayan Amasyalı Akifzâde Abdürrahim'in çalışmalarında onun adının Güzelhisarlı Mehmed ve Güzelhisarlı Hüseyin b. Ahmed şeklinde geçtiğini ayrıca belirtmektedir (Arslan, 2013: 371). Tüm veriler ışığında şahsın Güzelhisar doğumlu olduğu ya da hayatının önemli bir kısmını bu yerde geçirmiş olması münasebetiyle Güzelhisarla ilişkilendirildiği yargısı oluşmaktadır. Buna ek olarak Zeynîzâde, Zeynîoğlu lakaplarıyla tanınan müellifin tam adının kendi eserinde *Ahmed Oğlu Hüseyin* (Münşe'ât, 868: 358b) olarak geçtiği de bir gerçektir.

Eğitiminin önemli bir bölümünü Aydın'ın Güzelhisar kasabasında sürdürmüştür. Aydın'ın Koçarlı ilçesindeki Sobuca kasabasında *hocamız, üstadımız, şeyhimiz* olarak nitelediği Sobucalı Mehmed Efendi'den dersler almıştır. Zeynîzâde'nin Sobucalı Mehmed Efendi'nin eseri olan “Fethü'l-Esrâr” üzerine açıklama niteliğinde yazdığı eserinde *şârihten işitildi, duyuldu* şeklinde ifadeler mevcut olup eserin baş tarafında şöyle bir bilgi bulunmaktadır; *Zeynîzâde merhumun hocası a'lemî ülemadan Sobicevî Şeyh Mehmet Efendi hazretleri eşber telifâtından olup gayet latîf bir şerb-i zarîfidir*. Bu ifadeden hareketle Arapça sarf ve nahiv kitaplarına ve edebiyata dair bazı eserlere yazdığı şerhlerle tanınan Osmanlı âlimi Sobicevî'nin Zeynîzâde Hüseyin Efendi'nin hocası olduğu kesinlik kazanmaktadır (Öncü, 2009: 342; Bilin, 2009: 5).

Münşî'nin bilgi birikiminin oluşmasında Sobicevî'nin yanı sıra İslam dünyasının önde gelen âlimleri ve onların eserlerinin katkısı büyüktür. Zira o, Arap gramerine dair El-Kâfiye ve Eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan İbnü'l Hacıb'in (Kılıç, 2000: 55-58) fikir ve eserlerinden etkilenmiş ve bu eserleri sonraki nesillere aktarmak gayesiyle çalışmıştır. Yine Arap dili ve edebiyatının önde gelenlerinden ve İslam dünyasında ilmi görüşleri kabul görmüş Halil b. Ahmet (Yeşilyurt 2015: 9-40) ile Arap dilbilgisi konularında farklı görüşler ileri süren Ahfeş El-Evsat'tan Arapça'nın tüm inceliklerini öğrenmiştir. (Koçak, 1998: 526) Zeynîzâde Arap dil bilimine açılım getiren Müberred

(Durmuş, 2006: 432-434) ve Arap dili ile ilgili eserleri nesilden nesile aktarılan Seyyid-i Şerif Cürcânî (Gümüş, 1993: 134-136) gibi büyük âlimlerin ilmi çalışmalarını tüm bilgi birikimi, üstün zekâ ve muhakeme gücüyle inceleyerek kendi eserlerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Tüm bunlara ek olarak Zeynîzâde Hüseyin Efendi, Fatih Sultan Mehmet’in Sahn-ı Semân medresesinin programını hazırlayan ekipte bulunan Molla Hüsrev (Koca, 2005: 252-254), Arap dili edebiyatı alanında yaptığı çalışmalardan dolayı takdir gören Hasan Çelebi (Akpınar, 1997: 313-315) ve Tevarih-i Âli Osman’ın yazarı İbn-i Kemal (Turan, 2002: 238-240) gibi önemli Osmanlı ulemasının düşünce ve çalışmalarından beslenip bahsi geçen âlimleri temel alarak kendisini geliştirmiştir.

Serbest düşünceli, ilmî fikirlerini izah etmekten çekinmeyen Zeynîzâde kendi eserlerinde dönemindeki bazı yazarların yanlışlarını belirtmekten kaçınmamıştır. Ele aldığı konuyla ilgili hocasının yazdıklarını veya ondan duyduklarını da eserlerinde belirtmiştir. Kitaplarını oluştururken kaynaklar arasında karşılaştırma yoluna da başvurmuştur. Telif ettiği dil bilgisi kitapları için sadece nahiv kitaplarına bakarak kanaat etmemiş fıkıh, tefsir ve Kurân gibi kaynakları da incelemiştir. Dönemin devlet adamlarının saygı gösterdiği Zeynîzâde, Aydın Valisi Ragıp Paşa’nın, Rumeli Kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi ve Mehmet Akkirmânî’nin iltifatlarını kazanmıştır (Arslan, 2013: 371).

Kaynaklarda vefatıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Koca Ragıp Mehmet Paşayla ilgili kendi yazmış olduğu münşe‘âtındaki bir kâimede Sadrazam Ragıp Mehmet Paşa’dan *merhumun* şeklinde bahsetmesi Zeynîzâde’nin 1763 yılında hayatta olduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı Sadrazamı Ragıp Mehmet Paşa 8 Nisan 1763’de vefat etmiştir. Dolayısıyla Zeynîzâde’nin vefatı daha sonraki yıllara tekabül etmektedir. Aydın’da vefat eden Zeynîzâde’nin mezarı Subice Kapısı Kabristanında bulunmaktadır (Bursalı Mehmet Tahir, 1971: 476).

B) Zeynîzâde’nin Mesleği ve Eserleri

Bursalı Mehmed Tâhir, Zeynîzâde’yi *Arapça âlet ilimlerinin ekserisinde hususiyyle nahiv ilminde tam ihtisas sahibi bir zât yani Arap dili âlimi* olarak belirtmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1971: 475). Nitekim Zeynîzâde, Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca okutulan önemli nahiv kitaplarına yazdığı şerhlerle tanınmış önemli bir Osmanlı âlimidir. Arapça dilinin fil ve kelime yapısını tahlil edebilmesi, kitapları ve metinlerini iyi anlaması, cümle unsurlarını çözmesi, metinleri kurallarına uygun olarak okuyabilmesi, edebi özellik taşıyan ifadelerin belâgat tahlillerini yapabilme bilgisinin olması ve medreselerde okutulan eserler için yardımcı kitap mahiyetindeki açıklayıcı eserler yazması, onun eğitimle uğraştığını göstermektedir. Arap dili ve edebiyatına mahsus sarf, nahv ve belâgat gibi ilim dallarında kendisini geliştirmesi onu bu sahanın seçkin âlimlerinden biri yapmıştır.

Şerh yazmış her bir âlim, o ilim dalında uzmanlaşmış, kitabın muhtevasını en iyi şekilde anlamış ve anlatmış demektir. Kanun gereği en alt seviyeli medreselerden hocalığa başlayan ilmiye sınıfı için bu şerhler, bir anlamda üst medreselere tayin edilmelerine de katkı sağlamıştır (Hazer, 2002: 278-286).

Zeynîzâde’nin medreselerde okutulan eserler için yardımcı mahiyette izah edici kitaplar yani şerhler yazması onun hocalık vasfını ön plana çıkardığı gibi Güzelhisar’da bir medresede müderrislik yaptığına da işarettir. Kendisi de eserlerini talebelerinin tahsil sürecini kolaylaştırmak için kaleme aldığını belirtmiştir (Arslan, 2013: 371). Öğrencisinin Güzelhisarlı Zeynîzâde Efendi’ye yazdığı muhabbetnâmede (Münşe‘ât, 868: 1b-2b), Zeynîzâde’den aldığı derslerle Şâfi mezhebinin usul ve kaidelerini öğrendiğini, onun sayesinde ilim ve din bilgisini artırdığını belirtmesi Zeynîzâde’nin hocalık yaptığının delili sayılabilir.

Zeynîzâde'nin eserleri arasında İbnü'l-Hâcib'in nahiv ilmini konu aldığı el-Kâfiye isimli kitabına murib¹ olarak yazdığı “El-Fevâ'idü's-Şâfiye 'Alâ İ'râbi'l-Kâfiye” (Kılıç, 2001: 154)² ve Arapça dilbilgisi konularını ele aldığı ve hocası Sobucalı Mehmed Efendi'nin eserindeki bazı ibareleri açıkladığı küçük risale tarzındaki “Et-Ta'likat 'Alâ Fethi'l-Esrâr 'Âlâ İzhâri'l-Esrar” (Arslan, 2013: 371) sayılabilir. Ayrıca ilmî Arapça'nın öğrenilmesine büyük katkı sağlayan İmam Birgivi'nin nahiv kitabı el-Avâmilü'l-Cedîde üzerine yazılmış bir şerh olan “Ta'liku'l-Fevâdil 'Alâ İ'râbi'l-'Avâmil” (Yüksel, 1992: 193) ile İmam Birgivi'nin Arapça dil bilgisi ve grameri üzerine yazdığı ve Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan İzhâri'l-Esrâr'a yazılan bir şerh olan “Hall ü Esrârî'l-Ahyâr 'Alâ İ'râbi İzhâri'l-Esrar”da yazarın bahse değer kitaplarından. Zeynîzâde zikredilen son çalışmada İzhâri'l-Esrar'da bulunan kelimelerin doğru söylenişlerine ve izahlarına da yer vermektedir (Elmalı, 2001: 507).

Zeynîzâde'nin “Risâle Fi's-Sarf” adlı eseri hocası Sobicevî Şeyh Muhammed Efendi'nin “Alaka” isimli kitabına yazılmış bir şerh iken (Arslan, 2013: 372) bu çalışmaya konu teşkil eden “Zeynîzâde Hüseyin Münşe‘âtı” ise Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed tarafından derlenmiş kâime, tezkire, arzuhâl, tebriknâme, muhabbetnâme vb. yazışma suretlerini ihtiva eden eserdir. Bu yazışmalar Koca Ragıp Paşa'ya, Nadir Şah'a, İzzet Ali Paşa'ya, Seyyid Vehbi'ye, Nergisi'ye ve dönemin Şeyhülislamına yazılmış belge ve inşalardır.

C) Zeynîzâde Hüseyin Münşe‘âtı'nın Tasnifi ve Değerlendirmesi

1. Eserin Fiziki Özellikleri

Zeynîzâde Hüseyin Münşe‘âtı Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi kataloğunda Nr. 868'de kayıtlıdır. Yapılan araştırmalar neticesinde eserin başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Zeynîzâde Hüseyin Münşe‘âtı, müellif tarafından inşâ yazım özelliklerini gösterme gayesiyle tarihi vesika ve inşâ suretlerini çoğaltmak suretiyle oluşturulmuştur. Eserin tam künyesi ve hangi tarihte yazıldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Ancak münşe‘atların geneli hakkında yapılan çalışmalarda XVIII. yüzyılda oluşturulduğu belirtildiğinden eserin bu dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir (Gültekin, 2007: 139; Haksever, 1996: 138).

Eserin hemen hemen her varacağının bir yüzü 19 satırdan oluşmaktadır. Belgelerin başlıkları ile belge içerisinde bulunan ayet, hadis, beyit, kıta ve mısra gibi ibareler kırmızı ile yazılmıştır. Bütün varaklarda metnin etrafı cetvel ile çerçeveslendirilmiştir. Münşe‘âtın varak kenarlarına düşülen derkenarlarda bazı sözcüklerin ne anlama geldiği de belirtilmiştir.

2. Dil ve Üslûp Özellikleri

Arapça ve Farsça tamlamaların sıkça yer aldığı eserde süslü ve sanatlı bir ifade yöntemi tercih edilmiştir. Eserde çeşitli inşâ ve belge türlerinin yer alması sebebiyle bütününde üslup birliği yoktur. Ayrıca üst makamlara yazılan mektuplarda saygılı bir hitap tarzı, övgüler, iyi dilek ve temenniler yer alırken edebi belgelerde mısra, kıta ve beyitlerin sayıca çok olması eserin dil bakımından zenginliğini göstermektedir. Metinlerin ayet, hadis, mısra ve beyitler bakımından zengin olması ve ifadelerin gerçek bir münşî üslubuyla aktarılması müellifin, sarf, nahiv ve Kurân bilgisinin iyi derecede olduğunun kanıtıdır.

¹ İ'râb-Mu'rib: Arapça kelimelerdeki harf ve hareke değişimlerini gösteren kitaplara denilir. (Devellioğlu 1997: 444, 685).

² Bu rehber niteliğindeki kitap uzun yıllar medrese eğitimi alan talebelerce itibar görmüştür. Bu yüzden yazma nüshası defalarca basılmıştır. Günümüzde İstanbul'da ve Anadolu'daki kütüphanelerde yüze yakın nüshası bulunmaktadır. Zeynîzâde bu kitabını 15 Haziran 1755 tarihinde tamamlamıştır. Eserin bir başka nüshasını 1757-58 yıllarında Güzelhisar şehrinde istinsah etmiştir. Çoğaltılmış nüshası günümüzde Âtîf Efendi Ktp. nr. 2608'de kayıtlıdır (Arslan, 2013: 372).

3. Eserin Muhtevası

El yazması olan münşe‘ât mecmuası 109 varaktır. İçerisinde 70 adet Osmanlı Türkçesi ve 5 adet Arapça olmak üzere toplamda 75 adet inşâ bulunmaktadır. Bunların içerisinde 13 adet kâime, 6 adet tezkîre, 5 adet arzuhâl, 8 adet muhabbetnâme, 8 adet resmî mektup, 2 adet senânâme, 2 adet tebriknâme, 1 adet tavsiyenâme ve 1 adet itizarnâme türü belge yer almaktadır. Ancak bunların yanı sıra Osmanlı Devleti döneminde önemli münşîler arasında yer alan Nevres Efendi’ye ait 3 adet inşâ, Seyyid Vehbi’ye ait 2 adet inşâ, Nergisi’ye ait 1 adet inşâ, Haver Efendi’ye ait 2 adet inşâ ve Sabit Efendi’ye ait 1 adet inşâ sureti de mevcuttur. Ayrıca münşe‘âtın içerisinde belge türünün belirtilmediği çeşitli konuları ele alan 20 adet inşâ ve belge sureti de bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin diplomatik, bürokratik, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtan bir kısım belgelerin *Halisa Osman Efendi’den Osman Paşa Divân Efendisi Süleyman Efendi’ye, Çavuşbaşı Süleyman Ağa’dan Han Hazretleri Emin Bey’e yazılmış, Pîrîzâde Efendi’den, İzzet Ali Paşa’dan ilk zamanlarında Reisülküttap El-hac Mustafa Efendi’ye yazılmış, bu dabi merhûmdan Alemî Ahmet Efendi’ye* şeklinde başlıklarla verildiği ve bu belgelerin türünün belirtilmediği görülmektedir. Bunların yanında bir kısım belgelerde ise *kâime sûreti, tezkîre sûreti, arzuhâl sûreti* şeklinde belge türünün belirtilmesine karşılık kimden kime yazıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Belgelerin başlıklarının bir kısmı açık ve anlaşılır iken bir kısmında ise aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir. Bu türden belgelerde

Yenişehir Galos İskelesi gümrükçüsüne Nevruz’da yazılan muhabbetnâmedir, nâme yazmaya hevesli bir mühürücü ve mühür konusunda görüşleri olan efendi’ye tezkiredir, saltanatın hanendesi yani şarkı söyleyeni İsmail Ağa’ya iki güftenin bestelenmesi için meclisler topluluğuna tezkiredir, fen ve kitap ehli topluluğundan birine mektup, felekzede bir Mısırlı için tavsiyenâmedir, derbent nizamı için Rumeli Valisine muhabbetnâmedir, Anadolu Eyaleti’nden teşekkür için Reis Efendi’ye muhabbetnâmedir, Efendiye muhabbetnâmedir, Şeyhülislama itiraznâmedir, Rumeli Valisinden Kırım Hanı’na muhabbetnâmedir.

şeklinde başlıklandırma yapılarak metne geçilmiştir.

Eserde 10 adet başlıksız ve kimden kime gönderildiği belli olmayan belge suretleri de yer almaktadır. Ancak bazı inşâ suretlerinde kâtibin ismi dahi zikredilmiştir. Örneğin Vr. 29a’da yer alan belgede *Ragıp Paşa kalemiyle* şeklinde açıklama düşülerek belgeyi yazan kişi açıkça belirtilmiştir.

4) Eserde Yer Alan Yazışma Türleri

a. Daireler Arası Yazışmalar

Kâime: Osmanlı diplomasisinde kâimeler arıza ve tezkîre yerine kullanılan belgelerdir. Arızalar alt makamdan üst makama yazılmasına karşılık kâimeler üst makamdan alt makama yazılmaktadır. Arıza yerine geçen kâimelerde elkâb bazen sadece *Ma‘rûz-ı abd-i ahkârlarıdır ki* şeklinde iken bazen de üst makamdan alt makama yazılmasına rağmen;

Benim izzetlü sa‘âdetlü karındaş-ı e‘azzım hazretleri, Benim inâyetkar efendim, Devletlü atûfetlü mürüvvetlü re‘fetlü seniyyü’l-himem kerîmü’ş-şiyem sultânım hazretleri, Devletlü atûfetlü mürüvvetlü veliyü’l-himem efendim sultânım hazretleri, Devletlü inâyetlü atûfetlü re‘fetlü veliyü’n-ni‘am âlî-himem efendim sultânım hazretleri, Benim sa‘âdetlü mekremetlü meveddetlü re‘fetlü karındaş-ı e‘azz ü ekremim sultânım ağa-yı celîlü’ş-şân hazretleri

şeklinde ifade edilmiştir (Kütükoğlu, 1994: 92).

Zeynîzâde Hüseyin münşe‘âtında yer alan kâimelerde kullanılan elkâblar ise *Benim sa‘âdetlü mekremetlü mürüvvetlü re‘fetlü karındaş-ı e‘azz ü ekremim sultânım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 9a), *Benim izzetlü sa‘âdetlü karındaşım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 14a), *Benim devletlü sa‘âdetlü mekremetlü karındaş-ı*

e‘azım sultânım hazretleri (Münşe‘ât, 868: 21b), *Sa‘âdetli mekremetli meveddetli karındaşım izzem sultânım hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 24b), *Benim sa‘âdetli mekremetli müriüvetli refetli karındaş izz ü ekremüm sultânım ağa-yı celil‘üş-şan hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 27b), *Benim sa‘âdetli fazîletli mekremetli karındaş-ı emcedim sultanım efendi hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 40b), *Benim sa‘âdetli semâhatli mekremetli sultânım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 63a), *Cenâb-ı Rabbü‘l-erbâb-ı celle-şâne ann-i tekallübü‘l-arûz ve arûzü‘l-inkalâb devletli inâyetli müriüvetli veliyyü‘n-ni‘am efendim sultânım hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 68b), *Benim sa‘âdetli müriüvetli âtişetli re‘fetli sultânım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 74a) şeklinde kalıplaşmış cümlelerden oluşmaktadır.

Başlık kısmında ise *Hâlisâ Osman Kethûda Merbûmun Pirîzâde Efendi‘ye gönderdiği kâimedir, Ragıp Paşadan Yüce Kethûda Abid Ağa tarafına yazılan kâime sûretidir, Sadrazam Hazretleri tarafından Vezirlere gönderilen kâime sûretidir, Osmanlı Padişahına Mısır tarafından gelen kâimedir* şeklinde ayrıntılı olarak kimden kime gönderildiği belirtilmekle birlikte *Kâime sûretidir* şeklinde kısaca ifade edildiği de görülmüştür.

Metin kısmında gelen emir veya bilgi belirtildikten sonra ise *müriüvet buyurmaları bâssa-i me‘mûl ve mütemennâdır* (Münşe‘ât, 868: 10b), *inşâllahu teâlâ karîn-i ilm-i âlileri buyuruldukdâ emr ü ferman* (Münşe‘ât, 868: 12b), *mübâ‘adet buyurmaları me‘mûldur* (Münşe‘ât, 868: 16a), *intikâd buyurmaları metâ‘ rûy-i dest-i niyâz hâlisü‘l-fevâidleridir* (Münşe‘ât, 868: 24b), *mevsûl buyurmaları mütemennâ ve me‘mûldur* (Münşe‘ât, 868: 28b), *zîr-i destân pâyende-i bâd-i rabbü‘l i‘bâd* (Münşe‘ât, 868: 33b), *i‘lâm ve işâret eylesesiz* (Münşe‘ât, 868: 40b), *mübehhic ve hürrem buyurulmak me‘mûl ve mütevakkidir* (Münşe‘ât, 868: 41b), *derkâr buyurulmak aksâ-yı niyâz-ı müstemendânemizdir* (Münşe‘ât, 868: 63b), *ihtimâm-ı te‘âmmulleri me‘mûldür* (Münşe‘ât, 868: 68b), *emr ü fermân devletli inâyetli müriüvetli veliyyü‘n-ni‘am efendim sultânım hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 71a), *mabbûb ve müslim-i enâm olmaları ümidimizdir* (Münşe‘ât, 868: 77b) şeklindeki ifadelerle son bulunduğu görülmektedir.

Kâimeler kimi zaman yazıldığı tarih belirtilmiş evraklar olarak karşımıza çıkarken bazen de Zeynîzâde Münşe‘âtında olduğu gibi tarihsiz olarak kayda alınırlar. Bu durumdan yola çıkarak Münşe‘âtlarda yer alan kâime suretlerinde tarih bilgisinin verilir verilmemesinin genel bir kuraldan ziyade müellifin tercihiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Tezkîre yerine kullanılan kâimeler ise mali konular hakkında yazılarak malienin mukataa, mevkufât, cîzye vs. kalemlerinden çıkmaktadır. (Kütükoğlu, 1994: 277-279).

Münşe‘âta yer alan kâimeler konuları itibarıyla tek bir konudan ibaret değildir. Mısır halkının Osmanlı padişahının affına sığınması (Münşe‘ât, 868: 9a-11a), Sadrazamın, vezirleri adaleti sağlamaları konusundaki uyarısı (Münşe‘ât, 868: 14a-16a), Ragıp Paşa’nın Aydın Vilayetindeki Güzelhisar’a görevlendirildiğini Rakka Valisi Vezir Mustafa Paşa’ya bildirmesi (Münşe‘ât, 868: 21b-24b) kâimelerin konuları arasındadır.

Ayrıca Ragıp Paşa’nın Aydın Sancağından talep edilen meblağın en kısa zamanda ödeneceğini Defterdar Behçet Efendi’ye belirtmesi (Münşe‘ât, 868: 24b-27b), Ragıp Paşa’nın Sadaret Kethüdalığı görevine atanan Abid Ağa’nın yine bu göreve gelmesinden dolayı duyduğu mutluluğu belirtmesi (Münşe‘ât, 868: 27b-29a), Hekimbaşızâde Ali Paşa Tebriz Muhafızı iken Molla Nusret’in padişah tarafından Ali Paşa’ya Nadir Şah ile anlaşma yapması için gönderilmesi (Münşe‘ât, 868: 29a-33b), Sadrazamın, Bosna Muhafızı Ali Paşa ile diğer vezirlere Belgrad’da gerçekleşen büyük zaferi ilan etmesi (Münşe‘ât, 868: 36b-41a), Halisa Osman Kethûda’nın Pirîzâde Efendi’nin Hindkari üslupla yazmış olduğu kitabına dair eleştirisi (Münşe‘ât, 868: 40b-41b), Sadrazamın, vilayetlerde görevli vali ve memurların adaletsiz olduklarına dair duyumu ve bu kişilerin cezalandırılmaları konusundaki uyarısı (Münşe‘ât, 868: 65b-66b), Sultanla görüşüldüğü için Veziriazama yapılan teşekkür (Münşe‘ât, 868: 68b-71a), Ragıp Paşa’nın Aydın Muhassılı iken Kethüdası olan Ebubekir Ağa’nın ve Salih Ağa’nın kendisine gönderdiği mektup ve hediyelerden dolayı duyduğu mutluluk (Münşe‘ât, 868: 74a-76b) da kâimelerin konularındandır. Bunlardan başka kimden kime gönderildiği hakkında bilgi verilmeyen iki adet kâime sureti de yer almaktadır.

Tezkîre: Diplomatik manada aynı şehirdeki resmî daireler veya kişiler arasında haberleşmek için yazılmış belgelerdir. Bu nitelikteki belgelerde muhatap alınan kişiden istenenler açık dille ve söz çok uzatılmadan yazılmaktadır. Tezkîre türleri, konusuna göre ve verildiği daireye göre çeşitlilik arz eder. Mesela berat tezkîresi, hazine tezkîresi, mühimmat tezkîresi, tahvil tezkîresi, ruus tezkîresi, davet tezkîresi, cizye tezkîresi gibi birçok tezkîre türü bulunmaktadır. İlk dönemde yazılan tezkîrelerde tarih ve imza bulunmazken Tanzimat’tan sonra tarih ve imza atılması zorunlu olmuştur. Tezkîre türlerine göre çok çeşitli elkâblar kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1998: 245-275).

Münşe‘atta yer alan tezkîre türlerinde elkâblar *Devletlü inâyetlü atâfetlü re‘fetlü velî-nî‘metim efendim sultânım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 48a), *Benim nezâketlü nezâfetlü ma‘rifetlü elmas-pâre-i bâtem-i cânım mübürkâr-ı mübür-dîdârım sultânım* (Münşe‘ât, 868: 76b), *Sa‘âdetlü letâfetlü şetâretlü dâder-i safâ perverim sultânım* (Münşe‘ât, 868: 77b) şeklindedir.

Münşe‘attaki tezkîrelerde elkâb bölümünden sonra doğrudan konuya geçilmiştir. Konu ile ilgili bilgiler verildikten sonra ise tezkîreler *ihyâ buyrulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü merhametlü şefkatlü re‘fetlü velîyyü’n-nî‘am cezilü’l-kerem efendim sultânım hazretlerininindir* (Münşe‘ât, 868: 48b), *mabbâb ve müslim-i enâm olmaları ümîdimizdir* (Münşe‘ât, 868: 77b), *meyân-ı bend-i şâhid-i reyân birâm-ı merâm olalar* (Münşe‘ât, 868: 78a) şeklindeki ifadelerle son bulmaktadır. Münşe‘atta yer alan tezkîrelerde tarih ya da imza bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi konusuna göre ve oluşturulduğu daireye göre çeşitlilik arz eden tezkîre türlerine söz konusu münşe‘atta da rastlanmıştır. Bunlar arasında mevlîd-i şerîf tezkîresinde Hz. Muhammed için her yıl düzenlenen mevlît merasiminin Sultan Ahmed Camisinde düzenleneceğine dair duyuru (Münşe‘ât, 868: 41b-42a), Sadaret makamında bulunan Ali Paşa’dan İzzet Paşa’nın af dilemesi (Münşe‘ât, 868: 48a-48b), Atif Efendi tezkîresinde ismi belirtilmeyen kişinin Atif Efendi’nin ilminden faydalanamadığından dolayı cahil kaldığını söylemesi (Münşe‘ât, 868: 51a-53a), tezkîrelerin konularındandır. Bunlardan başka nâme yazmaya hevesli bir mühürdarın (Münşe‘ât, 868: 76b-77b) ve saltanat hanendesi yani şarkı söyleyeni İsmail Ağa’nın iki güftenin bestelenmesi konusunda (Münşe‘ât, 868: 77b-78a) yazılmış tezkîreleri bulunmaktadır. Ayrıca “tezkîre sureti” şeklinde yazılmış fakat kim tarafından kaleme alındığı belli olmayan iki adet tezkîre de yer almaktadır.

b. Dilekçe ve Rapor Mahiyetindeki Belgeler

Arzuhâl: Üst makamdaki devlet görevlilerine herhangi bir konu hakkında bilgi vermek, dilekte bulunmak, bir istek veya şikâyeti üst makamlara bildirmek amacıyla reâya tarafından yazılmış dilekçe ve rapor benzeri belgelerdir. Aslında arz ile aynı mahiyette olup arzuhâli sunan şahıslar ile arzuhâlin yazılış biçimi nedeniyle aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Arz genellikle devlet görevlilerinin resmî dilekçesi, arzuhâl ise reaya ve askeri sınıfın şahsi dilekçesidir. Arzuhâllerde XIX. yüzyıl ortalarına kadar tarih yer almamıştır. 1846 yılı itibarıyla tarih atılması şartı getirilmiştir. Arzuhâllerde mühür de bulunmaktadır (Kütükoğlu, 1998: 303). Münşe‘atta yer alan arzuhâl örneklerinde ise tarih, imza ya da mühür yer almamaktadır.

Arzuhâl’lerde elkâb padişah, sadrazam, divân vs. arzuhâlin muhatapı olan şahıs veya makama göre değişiklik göstermektedir. Padişaha sunulan arzuhâllerdeki elkâblar *Şevketlü mehâbetlü refetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri hilafetin daim olsun, Şevketlü mehâbetlü azâmetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin Hakk-ı subhânehu teâlâ vücûd-ı humâyûnların elem ü ekdârdan masûn ve mahfûz eyleye, âmin. vb.* şeklindedir. Sadrazam veya daha aşağıda bir şahsa sunulan arzuhâllerde ise elkâblar *Devletlü ve sa‘âdetlü efendim hazretleri sağ olsun, devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretleri devlet-i ebedî ile sağ olsun, sa‘âdetlü ve devletlü velî-nî‘metim efendim sultânım hazretleri, sa‘âdetlü ve izzetlü ve devletlü pâşâ-yı celîlî’s-şân vb.* şeklindedir. Arzuhâllerin bitiş formülleri de sunulan kişinin mevkiine göre değişmektedir. Arzuhâl yüksek makama yazılmış ise *bâbında emr ü fermân şevketlü, kudretlü, padişâhım hazretlerininindir* ifadesi tercih edilmiştir (Kütükoğlu, 1998: 303-306).

Zeynîzâde münşe‘âtında yer alan elkâblar *Devletlü inâyetlü iffetlü ismetlü veliyye-i ni‘metim efendim Sultanım alîyyetü’ş-şân hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 61b), *Devletlü şehâmetlü besâletlü penâbetlü efendim sultânım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 73a), *Ey sadr-ı kââmür ki* (Münşe‘ât, 868: 50a), *Cenâb-ı bânî-i sa‘bânî-i kevn ve mekân celli sâne hemîşe bâb-ı büend-i i‘tâb-ı devletlerin mülâzîm-i bî-kesân ve handân-ı ikbâllerin hemvâre-i ma‘mûr ve âbâdan eyleye âmin* (Münşe‘ât, 868: 65b) *Cenâb-ı tarb-ı efken-i kâşâne-i çâr-ı rükne kubâb-ı celle annü’ş-şebih ve’l-irtiyâb revnak şüken-i kasr vâlâ-tak gerdün olan gurfe-i bâlâ-revâk ikbâllerin ilâ yevmi’l-kezyâm destyârî-i mi‘mâr-ı çîre-i dest-i tevîk ile meşîyyedü’l-erkân ve keyvân-ı sipebr-kerdânı astân-ı devlet sarây iclâllerinde derbân eyleyüp zûlmethâne-i kulûb a‘dâ-yı mümmers-silâb-ı umûm ve hânümân-ı bed-bâhî cilvegâb-ı gurâb ve bâm eyleye âmin* (Münşe‘ât, 868: 64a) şeklindedir.

Aynı münşe‘âtta arzuhâller bâbında *emr ü fermân ve lütf ve ihsân devletlü inâyetlü iffetlü ismetlü veliyye-i ni‘metim efendim hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 62b), *veliyyü’n-ni‘amâlarıyla sertâc-ı mefâbaratim sâyide-i üç sipebr-i refât buyrulmak bâbında* (Münşe‘ât, 868: 65b), *emr ü fermân devletlü şehâmetlü efendim sultânım hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 66b-73b) şeklindeki ifadelerle son bulmaktadır.

Osmanlı Devleti zamanında arzuhâllerin kişilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli konularda yazıldığı bilinmektedir. Zeynîzâde Münşe‘âtında yer alan arzuhâller de farklı konular üzerine kaleme alınmışlardır. Bu bağlamda arzuhâllerden birinde Osmanzâde’nin Kasım Paşa Medresesinde görev alma isteği dile getirilmiş (Münşe‘ât, 868: 50a-51a), diğerinde sarayda hizmetkâr olan kişinin Sultan hazretlerinin iyiliklerinden dolayı kendisine duacı olduğu belirtilmiştir (Münşe‘ât, 868: 61b-62b). Yine kimin yazdığı belirtilmeyen arzuhâlde kişinin görevinin yenilenmesi konusunda endişe içinde beklemesi ve iyi haberin gelmesi arzusunda bulunması (Münşe‘ât, 868: 64a-65b) ve kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen bir başka arzuhâlde uzun zamandır tahrirat işinde görev alan kişinin kendisine mülk olarak verilen yerde yazları aşırı sıcak kışları ise aşırı soğuk geçmesinden dolayı yardım istemesi münşe‘âtta arzuhâlde mevzu olmuştur (Münşe‘ât, 868: 65b-66b). Ayrıca kim tarafından yazıldığı belli olmayan ve Mesud Giray Sultan Hazretlerine hitaben kaleme alınan arzuhâlde kendisine gönderilen inayetnâme ile gururlandığını belirten arzuhâl de bulunmaktadır (Münşe‘ât, 868: 72b-73b).

c. Merkez / Taşra-Yurtdışı Yazışmaları

Nâme/Mektup: Diplomatik manada iki belde, iki memleket arasındaki kişilerce değişik sebeplerle birbirine gönderilen yazılardır (Kütükoğlu, 1998: 221). Mektupları, özel ve resmî olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre muhabbetnâme, senânâme, tebriknâme, tavsiyenâme ve itizarnâme devletin resmi yazışmaları içerisinde özel mektuplar olarak tasnif edilir.

Muhabetnâme: Bu tür inşâlar mevki ve makama uygun hitap zorunluluğu bulunmayan yalnızca dostluğun getirdiği saygı ve sevginin uygun bir dille ortaya konulduğu, muhatabın hâl ve durumunun sorulduğu mektuplardır. Bu mektuplarda hâl-hatır sormanın yanı sıra muhatabın sağlığı için duâ edilmesi ve en kısa zamanda görüşme isteğinin belirtilmesi de önemli yer tutar.

Söz konusu münşe‘âtta yer alan elkâblar *Hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 1b, 80b, 85a), *Benim izzetlü sa‘âdetlü karındaşım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 16a), *Sa‘âdetlü mekremetlü meveddetlü ârifetlü sultânım ağa-yı celîlü’ş-şân hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 71b), *Sa‘âdetlü mekremetlü müriüvvetlü âtîfetlü dâder vâlâ-câhım sultânım* (Münşe‘ât, 868: 79b), *Devletlü şehâmetlü besâletlü übbetlü bıdiv-i celîlü’ş-şân hazretleri (Kırm Hanıma)* (Münşe‘ât, 868: 86b) şeklindedir.

Yine aynı münşe‘âtta muhabbetnâmeler *teveccühât-ı kalbiyyeleri buyrulmak istid‘â’dır* (Münşe‘ât, 868: 2b), *himmet buyurmaları me‘mûl ve mütemennâdır* (Münşe‘ât, 868: 17b), *tevkî-i dâste-i iblâs-ı efrâsteleridir* (Münşe‘ât, 868: 72b), *me‘mûl ve der-hâstdır* (Münşe‘ât, 868: 80b), *İbtihâc ve şâdmân buyrulmak me‘mûldür* (Münşe‘ât, 868: 81b), *himmet buyurmaları me‘mûldür* (Münşe‘ât, 868: 82a), *kesûr ve kesverî afv ve ma‘zûr buyrulmak mütevakê’dır* (Münşe‘ât, 868: 85b), *ledâ şerfi’l-vusûl bundan böyle devâm-cüy-ı bî merâları be vech-i levh-i âşinâ olan mübârek tab‘-ı purnu-cihân-nümâlarından imâbe*

buyrulmamak bâbında lütf u kerem sultânımındır (Münşe’ât, 868: 82b) şeklindeki ifadeler ile son bulmuştur.

Münşe’âtta yer alan muhabbetnâmeler, konuları bakımından geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Öğrencisinin Zeynîzâde Efendi’ye yazdığı muhabbetnâmede Zeynîzâde sayesinde ilim ve din bilgisini artırdığı ve kendisinden daha fazla istifade etmek istediği belirtilir (Münşe’ât, 868: 1b-2b). Sadrazamdan vezirlere yazılan muhabbetnâmede padişahın rahatsızlığı sürecinde hassa kuvvetlerinin ve halkının ölçsüz sadakat gösterisinden duyulan memnuniyet (Münşe’ât, 868: 16a-17b) dile getirilmiştir. Yenişehir Galos iskelecisi gümrükçüsüne Nevruz’da kimin yazdığı belirtilmeyen muhabbetnâmede kişinin misafir olduğu gümrükçüye hoş sohbeti ve ikramları için duyduğu memnuniyet açıkça ifade edilmiştir (Münşe’ât, 868: 71a-72b).

Yine Rumeli valisine Derbent nizamı için yazılmış muhabbetnâme (Münşe’ât, 868: 79b-80b) ile Anadolu eyaletinden Reis Efendi’ye teşekkür mahiyetli yazılmış muhabbetnâme (Münşe’ât, 868: 80b-81b) bulunmaktadır. Ayrıca Yenişehir’deki yayıcılar hassı için iltizam verilmesinden duyulan memnuniyet (Münşe’ât, 868: 81b-82a) ve Rumeli Valisinin Kırım Hanına Bahçesaray mutasarrıfı olan Ak Mirza’nın zeametindeki işler için emirnamenin gönderilmesi (Münşe’ât, 868: 86b-87b) de muhabbetnâmelerin konuları arasındadır. Bunlardan başka kimin yazdığı tespit edilemeyen ve kendisine gönderilen hediyelerin Tatar İbrahim ile ulaştığı bilgisini Efendi lakaplı şahsa bildiren muhabbetnâmeler bulunmaktadır (Münşe’ât, 868: 85a-85b).

Senânâme: Diplomatik manada bu belgeler bir kişinin iyiliğini istemek, ilerideki hayatında Allah’ın rızasını kazanması için yapılan duaların yer aldığı mektuplardır (Gökçe, 2006: 17). Münşe’âtta yer alan senânâmelerin elkâbı *Efendim sultânım hazretlerinin* (Münşe’ât, 868: 82a), *Înâyetlî devletlî ârifetlî müriüvvetlî nûr-ı hadîka-i hubûr ve nûr hadîka-i süürûrum sultânım hazretleri* (Münşe’ât, 868: 83b) şeklindedir.

Aynı senânâmeler *lütf u kerem kerîmü’l-şiyem sultânımındır* (Münşe’ât, 868: 85a), *lütf u kerem sultânım hazretlerindir* (Münşe’ât, 868: 83b) şeklindeki ifadelerle son bulmuştur. Söz konusu eserde kaleme alınan senânâmelerin farklı konulardan oluştuğu görülmektedir. Amedî, Abdullah Efendi’ye kimin tarafından yazıldığı belirtilmeyen senânâmede kişinin kendisinden feyz aldığı ve himmetlerinden yararlanmak isteği (Münşe’ât, 868: 82a-83b), Nuri Efendi’den kâtibine yazılan senânâme de ise kâtibin, zor durumda iken halini hatırını sormasından duyduğu memnuniyet (Münşe’ât, 868: 83b-85b) ifade edilmiştir.

Tebriknâme: Doğum, düğün, terfi gibi sevindirici bir olayın kutlanması amacıyla yazılan mektuplardır. Önceleri tehniyetnâme olarak adlandırılan bu tür, sonraları tebriknâme veya kısaca tebrik terimiyle ifade edilmektedir. Sevindirici bir olaya bağlı olarak kaleme alındığı için dostlar arasında yazılabileceği gibi, mevki bakımından küçükten büyüğe veya büyükten küçüğe de yazılabilmektedir. Elde bulunan kutlama mektubu metinlerinin çoğunluğunun resmî yazışmalar olması nedeniyle bu tür mektupların genellikle küçükten büyüğe yazıldığı dikkat çekmektedir (Gültekin, 2007: 246).

Münşe’âtta yer alan elkâblar *Sa’âdetlî mekremetlî mezîd-i meveddetlî karındaş izz ü ekremüm sultânım ağâ-yı celîlî’ş-şân hazretlerinin* (Münşe’ât, 868: 17b) veya sadece *hazretlerinin* (Münşe’ât, 868: 46a) şeklindedir.

Bu tebriknâmeler *yâd ve es’âd buyrulmak me’ûl ve mültemesdir bâkî hemîşe sa’âdet ve ikbâl bâd yarabbü’l-âbâd* (Münşe’ât, 868: 18a) ve *müriüvvet ve kerem efendim sultânım hazretlerindir* (Münşe’ât, 868: 47a) şeklindeki ifadelerle son bulmuştur.

Zeynîzâde Münşe’âtında Vezir Ali Paşa Hazretlerinin Sadrazam Kethüdasına göreve atanmasından dolayı tebriki (Münşe’ât, 868: 17b-18a) ve Osman Efendi’nin Defterdar Efendi’ye Dımaşk (Şam) Defterdarlığına atanmasından dolayı kaleme aldığı tebriknâmesi (Münşe’ât, 868: 46a-47a) de yer almaktadır.

Tavsiyenâme: Birini veya bir şeyi tavsiye, önerme ve başkasına yönlendirme amacıyla alt makamdan üst makama veya eşit makamlar arasında yazılan mektuplardır. Günümüzde referans mektupları gibidir. Referans olacak kişinin yetkili veya sözüne itibar edilen bir kişi olması gerekir. Sûfiler, Osmanlı toplumunda kendisine genellikle hürmet edilen, saygı duyulan, söyledikleri adeta bir emir gibi kabul edilen toplumsal saygınlığı olan kimselerdir. Dolayısıyla referans olabilmek özellikleri vardır. Referans olunan kişi karşı tarafa tanıtılır ve onun özelliklerinden bahsedilir. Tavsiye edilen kişinin dini inançları kuvvetli, ahlaklı ve işinin erbabı olması gerekmektedir. Böylece talep edilecek şeye layık olduğu ifade edilmiş olur. Tavsiye edilen kişi, mektubu yazanın akrabasından veya mahiyetinden olduğu gibi hünerli ya da muhtaç durumda biri de olabilir. Bazen de istek üzerine tavsiye yapılır (Çakır, 2005: 210; Gültekin, 2007: 255).

Münşe‘âtta bir adet bulunan tavsiyenâmenin elkâbı *Sa‘âdetlü mekremetlü recâçetlü ârifetlü dâder-i me‘ârif-medârim Efendi hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 79a) şeklindedir. Aynı tavsiyenâme *hâsse tab‘-ı kerîmânelerine menût ve mahmûldür* (Münşe‘ât, 868: 79b) şeklinde son bulmuştur. Bu tavsiyenâme Felekzede bir Mısırlı olarak nitelendirilen Kahire ve Rakka Beyi Mustafa’nın bir süredir sıkıntı içinde olduğu bu kimseye merhamet edilerek isteğinin karşılanması için yazıldığını öğrenmekteyiz (Münşe‘ât, 868: 79a-79b).

İtizarnâme: Özür beyan etmek için yazılmış mektuplardır (Gökçe, 2006: 17). Zeynîzâde Münşe‘âtında yer alan itizarnâmenin elkâbı *Devletlü inâyetlü besâletlü atûfetlü mezîd müriüvetlü veliyyü’n-ni‘am zâde veliyyü’n-ni‘am kesîrü’l-kerem efendim sultânım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 85b) şeklindedir. Aynı itizarnâme *emr ü fermân efendim sultânımındır* (Münşe‘ât, 868: 86b) şeklinde son bulmaktadır.

Münşe‘âtta yer alan itizarnâme Şeyhülislâma yazılmıştır. Kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen itizarnâmede kişinin sıkıntısı nedeniyle defalarca arzuhâl yazdığını ve kendisine gelen mektupla gururlanarak hayır duada bulunduğu belirtilmektedir (Münşe‘ât, 868: 85b-86b).

Resmî Mektuplar: Resmî daireler veya devletlerarası iletişimde değişik nedenlerle yazılmış resmî yazı türüdür. Gönderen ve gönderilenin mevkiine göre mektuplarda zikredilen elkâblar farklılık arz eder. Alt makamdan üst makama yazılan mektupların elkâbları; *Muttali‘-i tevâlî-i devlet ve menba‘-ı menâbi‘-i sa‘âdet ü başmet olan südde-i seniyye-i sidre-makam ve atebe-i âliye-i gerdûn-ibtitamları türâbına, Mesned-i menba‘-ı devlet-penab-ı âsafî buffü’r-Rahmâni‘l-lütfi‘l-hafî sâba-yı mülk-i mesâbasına, Devletlü inâyetlü müriüvetlü vâlâ-himem cezîlü‘l-mükerrrem efendim sultânım ağa-yı zîşân hazretlerinin hâk-şây-i iştimâllerine* şeklinde iken üst makamdan alt makama yazılan mektuplarda ise elkâblar; *Sa‘âdetlü mekremetlü meveddetlü karındaş-ı e‘azız ü ekremim düstûr-i celîlü’s-şân hazretlerinin nâdî-i sa‘âdet-mevfûrlarına, İzzetlü sa‘âdetlü meveddetlü karındaş-ı e‘azızım paşa-yı celîlü’l-kadr hazretlerinin huzûr-ı izzet-mevfûrlarına, Sa‘âdetlü semâhatlü rifatlü ma‘ârif-perverim karındaşım efendi hazretlerinin huzûr-ı sa‘âdet-mevfûrlarına, Sa‘âdetlü mekremetlü müriüvetlü atûfetlü oğlum sultânım efend-i celîlü’s-şân hazretlerinin nâdî-i sa‘âdet-iştimâllerine, Hâlâ Ruba’da mütesellimimiz izzetlü Süleyman Ağa* şeklindedir (Kütükoğlu, 1998: 221-223).

Zeynîzâde Münşe‘âtında ise *Benim devletlü sa‘âdetlü mekremetlü atûfetlü efendim sultanım hazretleri* (Münşe‘ât, 868: 11a), *Sa‘âdetlü mekremetlü meveddetlü refetlü karındaş e‘azız ü ekremim sultanım ağa-yı celîlü’s-şân hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 13a), *Hîn bahr-u lâbût siyâh-ı ibret beyn melik-i melikât olan sa‘âdetlü diyânetlü inâyetlü kerâmetlü efendim sultânım hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 33b), *Sa‘âdetlü dirâyetlü ârifetlü dâder-i hamîde-i etvârım sultânım efendi hazretlerinin* (Münşe‘ât, 868: 78a) şeklinde elkâblar yer almıştır.

Münşe‘âtta bulunan resmî mektuplar *eylemeleri matlûbdur* (Münşe‘ât, 868: 9a), *inşâllab-ı te‘âlâ karîn-i ilm-i âlîleri buyuruldukda emr ü ferman* (Münşe‘ât, 868: 12b), *devr ve mebcûr buyurmaları* (Münşe‘ât, 868: 34a) *yâd ve dilşâd buyurmaları izz ü metâlîb hâlisânemizdir* (Münşe‘ât, 868: 14a), *hemîşe derd-i kân-ı tabâbet keşide-i esbâb-ı hezâfet amâde bâd bir rabbü’l ibâd* (Münşe‘ât, 868: 35a), *vâllahü’l-emcâdü’l-mu‘temed alallâhü’l-melikü’l-ekrem Muhammedü’l-vezîrî’l-a‘zam* (Münşe‘ât, 868: 58b), *bâkî*

hemîşe eyyâm-ı sa‘âdet ve kâmrânı mütemâdî ve ber-devâm-bâd (Münşe‘ât, 868: 61b), *himmət buyrulmak me‘mûldür* (Münşe‘ât, 868: 78b) şeklinde son bulmaktadır.

Zeynizâde bu eserinde çeşitli konularda yazılmış birden çok resmî mektup suretlerine de yer vermiştir. Bunlar arasından en dikkat çekici olanlar devletlerarası yazışmalar özellikle de Osmanlı ile İran arasındaki mektuplardır. Örneğin Sadrazam tarafından Acem tarafına yazılmış mektupta, Osmanlı'nın İran ile yaşanan sınır anlaşmazlıklarını barış içerisinde çözmekten yana olduğu beyan edilmiş ancak gerekirse savaşmak hususunda da tereddüt etmeyecekleri İran'a bildirilmiştir (Münşe‘ât, 868: 6a-9a).

Bir başka mektupta Osmanlı ve İran arasında yapılmak istenen barış antlaşmasını görüşmek üzere İran tarafından Molla Nusret ile Osmanlı tarafından Serasker Ahmet Paşa'nın yaptığı toplantı ele alınmıştır. Mektup Tebriz muhafızı Ali Paşa tarafından Nadir Şah'a hitaben yazılmıştır. Buna göre görüşme Kirman'da gerçekleşmiş, Molla Nusret antlaşma metni ile ilgili Serasker Ahmet Paşa tarafından bilgilendirilmiş ve sulh metnini Osmanlı Padişahının huzurunda arz etmesi yönünde karar verilmiştir. Antlaşma maddeleri padişah tarafından onaylanır onaylanmaz da barışın sağlanması için antlaşmanın yazıya geçirileceği belirtilmiştir. Bu sayede taraflar arasındaki dostluğun resmileşeceği, aradaki ittifakın güçleneceği ve Osmanlı-İran arasındaki birlik ve beraberliğin duyulmasıyla düşmanların etkisinin kırılacağı ifade edilmiştir. Kurulan dostluğun en çok bölge halkını mutlu edeceği, onları savaşın tüm sıkıntı ve eziyetinden kurtaracağı ve aradaki fesat ehlini ortadan kaldırarak bölge halkının rahat bir nefes almasını sağlayacağı dile getirilmiştir. Bu hususta Osmanlı padişahının barış antlaşmasının teminatı olduğu İran padişahının da aynı şekilde iyi niyetlerle barışı sürdürmesi halinde dostluğun güçlendirilmesi için yeterli olacağı belirtilmiştir (Münşe‘ât, 868: 29a-33b).

Mektupta bahsi geçen barış antlaşması 1732 yılının başında Osmanlı hükümdarı I. Mahmud ile Safevî hükümdarı Şah II. Tahmasb arasında uzlaşılacak antlaşma olmalıdır. Osmanlı hükümdarı I. Mahmud tahta çıktığı Ekim 1730'dan itibaren sınır kalelerine mühimmat sevk etmiş ve asker göndermiştir. İlk saldırı Şah II. Tahmasb tarafından Revan'a gerçekleştirilmiştir. Osmanlı ordusu Urumiye üzerine yürümüş, Urumiye'den sonra Tebriz ele geçirilmiştir. Osmanlı ordusunun İsfahan üzerine yürüyeceğini öğrenen Şah II. Tahmasb barış talebiyle elçilerini Eylül 1731'de Serasker Ahmed Paşa'ya göndermiştir. Ahmed Paşa da derhal durumu İstanbul'a bildirmiştir. Netice itibarıyla 8 Ocak 1732'de Kirmanşah'da Ahmed Paşa ile Safevî elçisi arasında bir antlaşma metni üzerinde uzlaşmıştır. Bu sırada Nadir yani Tahmasb Kulu, Horasan'daki seferlerle ilgilendiği için Ahmed Paşa Osmanlı-İran sulhünün gerçekleşmesi için aceleci davranmakta, Tahmasb ile birlikte hareket eden Nadir'i de razı etmek için Osmanlı'nın ele geçirdiği yerlerden bir kısmını bu antlaşma çerçevesinde Safevîlere bırakmaktadır. Nitekim I. Mahmud'un son anda ele geçirdiği Tebriz'in Osmanlı'da kalmasını istemesi II. Tahmasb'ın da aynı şekilde antlaşma şartlarından memnuniyetsizliği barışın resmîyet kazanmasını geciktirmiştir. Nadir'in devreye girmesiyle II. Tahmasb'ın tasdik ettiği barış Şubat 1732'de reddedilmiş ve antlaşma hayata geçirilememiştir (Külbilge, 2010: 234-239).

Fi Şaban Sene 1151/Kasım-Aralık 1738 tarihinde Osmanlı sadaret makamından İran hükümdarı Nadir Şah'a yazılan mektupta ise Nadir Şah'ın Zemindaver hâkimi Muhammed Rahim Han-ı Sa'adlu ve Maruçak hâkimi Nazar Ali Han adlı elçiler vasıtasıyla gönderdiği mektubun içeriğine hâkim olduğu, sefirler padişahın huzuruna kabul ve iltifatına mazhar olduktan sonra da İran tarafına gönderdiği beyan edilmiştir. Bu mektup vasıtasıyla Şah'ın din-i Mübin bir kişi olduğu, küçük ve büyük iyiliklerinin tasdik ve teyit edildiği beyan edilmiştir. Taraflar arasındaki dostluğun ve barışın küçük sebeplerle yıkılmayacağı, muhabbet ve dostluğun devamlılığının şahın yüce adetleri ve mertliği gereğince korunduğuna inandıkları belirtilmiştir. Bu minvalde Allah'tan İslam dünyasına iyilikler yapmak ve hükümeti zamanında ilişkilerin dostluk üzerine devamını dilemiştir (Münşe‘ât, 868: 55a-58b).

Söz konusu mektuba ve ondan önceki yazışmalara Başbakanlık Osmanlı Arşivi Name-i Hümayun Defterlerinin üçüncü cildinde ulaşmak mümkündür. Mektup esasında Nadir Şah’ın Osmanlı hükümdarına gönderdiği ve cevaben I. Mahmud’un ona hitaben yazdığı konuları içermektedir. Kısaca bu mektuplarda Osmanlı-Rus savaşları dolayısıyla İran’ın aracılık talebi ve Osmanlı-Rus sınırındaki çatışmalara son verilip yeniden sulhun sağlanması talepleri dile getirilmiştir. Osmanlı Padişahı, Nadir Şah’ın barış sağlanması yönündeki arzusunun olumlu bulunduğunu lakin Rusya’nın saldırgan tutumu nedeniyle böyle bir müdahaleyi gereksiz gördüğünü beyan etmiştir. Böylece İran’ın arabuluculuk talebi Osmanlı hükümetince reddedilmiştir (I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları 2014: 78-81; 81-86). Ancak Sadrazamın mektubundaki bilgilerin name-i hümayundaki evrak ve münşeattaki belgenin karşılaştırılması dolayısıyla farklılık arz ettiği söylenebilir. 3 nolu name-i hümayun defterindeki ilgili belgede Nadir Şah’ın ismi apaçık zikredilerek onun gönderdiği sefirler ve amaçları Rusya ile Osmanlı sınır çatışmalarına barışçıl yollarla son vermek şeklinde aktarılır. İki devlet arasındaki çekişmelerin Osmanlı nazarındaki gerekçesi düşman devletten hakkını talep etmek ve kendi devletinin ırz ve namusunu muhafaza etmek olarak zikredilir. Zira Osmanlı Devleti’nin Rusya ile olan sulh antlaşmasına aykırı bir harekette bulunmadığı ve dostluğun icap ettirdiği üzere siyaset geliştirildiği beyan edilir. Bu bağlamda İran Şah’ının iki devlet arasındaki sulh çalışmasına bu aşamada herhangi bir katkı sağlayamayacağı bildirilir (I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları, 2014: 81-86; Külbilge, 2010: 296).

Görüldüğü üzere münşe‘attaki ve 3 nolu name-i hümayun defterindeki belgeler aynı olmasına rağmen münşe‘attaki belgede Rusların düşmanca tavırlarına ve Osmanlı’nın takındığı sert tutuma hiç yer verilmemiştir. Sadece Osmanlı-İran dostluğu üzerinde durulmuş ve dostluğun devam ettirilmesine dair dilek ve temenniler dile getirilmiştir.

Osmanlı sadaret makamından, İran Şahı’nın İtimadüddevesine yani sadaret makamına yazılmış bir diğer mektupta, İran’dan gelen elçiler Luristan Beylerbeyi Ali Merdan Han ve ona refakat eden Herat Müftüsü Mirza Muhammed Muhsin Efendi ile Guryan hâkimi Oğuz Ali’nin Sivas beldesine ulaştıkları ve burada Ali Merdan Han’ın vefat ettiği belirtilmiştir. Devamında elçilerin, bu haberi İran hükümetine ki, münşi Devlet-i Nadiriye olarak kaydetmektedir, ilettiklerini ve onlardan gelecek yeni emri Sivas’ta beklemek üzere Osmanlı Devleti’nden izin talep ettikleri bildirilmiştir. Bu hususta Osmanlı Devleti’nin elçileri alıkoymak gibi bir isteklerinin hâsıl olmadığı ve elçilerin İran’dan gelen yeni emri beklemelerinin uygun olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca iki devlet arasındaki karşılıklı dostluğun gereği olarak heyete mihmandarlık eden Mustafa Ağa’nın bu süreçte İranlı heyetin her türlü ihtiyacını karşılamakla görevlendirildiği belirtilmiştir. Nadir Şah’ın talebi üzerine vefat eden elçinin cenazesine tıpkı hayatta olan elçiler gibi özenli davranıldığı, naaşın Sivas’tan Bağdat yolu ile Nadir Şah’a ulaştırılacağı bildirilmiştir (Münşe‘ât, 868: 58b-61b)³.

Ülke içi yazışmalara örnek bazı mektup suretleri de mevcuttur. Aydın Muhassılı Ragıp Paşa, Devlet-i Aliye’ye hediye olarak gönderdiği atlarla ilgili bilgi vermek üzere Sadrazam kethüdalığına hitaben bir mektup kaleme almıştır (Münşe‘ât, 868: 12b-14a). Yine Reisülküttap Rami Paşa tarafından Sivaslı şeyhlerin önde gelenlerine yazılan mektupta âlim yetiştirilmesi konusundaki uyarılar dile getirilmiştir (Münşe‘ât, 868: 33b-34a).

Muhammed Rami Nabi Efendi’nin padişahın bir rahatsızlığı için Tabip Efendi’ye yazdığı mektupta hastalığın tedavisi için tabibin acilen göreve çağrıldığı belirtilmiştir (Münşe‘ât, 868: 34a-35a). Bunlardan başka ismi zikredilmeyen vezire hitaben kaleme alınmış bir mektup vardır. Vezirin fen ve kitap ehlinde aynı zamanda yazan kişinin dostlarından biri olduğu mektuba iliştilen başlıktan anlaşılmaktadır. Mektup cevabi bir mektuptur. Çünkü sık sık vezirin sözlerine

³ Söz konusu İran elçilik heyeti Nadir Şah’ın huzuruna gönderilen Osmanlı elçisi Vezir Mustafa Paşa’nın da iştirakiyle birlikte 21 Mayıs 1738’de Nadirabad’ın Osmanlı ülkesine doğru yola çıkmıştır. Ocak 1739’da Ali Merdan Han Sivas’ta vefat etmiştir (Külbilge, 2010: 296-298).

atıf yapılmaktadır. Vezirin kendisi için söylediği güzel sözlere karşılık bu âlim kişi de ona aynı şekilde sevgi ve muhabbet beslediğini, yüce makamdaki görevinde başarılar dilediğini ve bundan sonra da kendisi için iyi dua ve temennilerde bulunacağını belirtmiştir. Mektubun sonunda bu neviden yazışmalarda fayda gördüğünü çaba ve gayretlerin devamını ümit ettiğini ifade etmiştir. (Münşe‘ât, 868: 78a-78b). Aynı zamanda Kethüda Osman Efendi’nin Pirizâde Efendi’ye yazmış olduğu mektup suretleri de münşe‘âtta yer almaktadır. Bu son mektupta Osman Efendi, Pirizâde Efendi’nin kendisine gönderdiği dostça mektuptan duyduğu mutluluğu dile getirmiş ve mektubunu Pirizâde’ye dualar ederek bitirmiştir (Münşe‘ât, 868: 53a-54a).

Osmanlı’nın Kırım Hanlığı ile yazışmaları da devletin iç makamlarla gerçekleştirdiği diplomatik münasebetlere örnektir. Zira 1475 yılında Kırım Hanı Mengli Giray’ın Osmanlı Devleti’ne tabiiyetini bildirmesiyle Osmanlı Padişahı aynı zamanda Kırım Hanlığının da hükümdarlığını üstlenmiştir. Kırım Hanlığı ise Osmanlı Devleti’ne bağlı bir dış politika yürütmek suretiyle aralarındaki işbirliğine önem vermiştir. Bu çerçevede hanedan mensupları hatta hanlığa bağlı bazı beyler Osmanlı yönetimince has, zeamet ve tımar sahibi olmuşlardır (Bıyık, 2007; 37-38). Münşe‘âtta yer alan ve tarihi bilinmediği için tarafların kimliğini tespit edemediğimiz Rumeli Valisinden Kırım Hanına yazılan mektup Osmanlı-Kırım arasındaki bürokratik ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Mektupta hanlığa mensup bir Akmirza’dan bahsedilmektedir. Bu kişi muhtemelen Kırım hükümetine en yakın boylardan Şirin, Mansur, Argın, Siciud ve Barın boylarından birinin özellikle de Şirin boyunun lideri olabilir. Mektupta Akmirza’nın Rumeli tarafında tımar sahibi olduğu ve Han’ın tavsiyesi üzere tımara mahsus işlerin gerekli ehemmiyet verilerek görüleceği bildirilmiştir. Şayet Akmirza, tımarının başına geri dönecek olursa bunun bağlılığını bildirmeye vesile olacağı da beyan edilmiştir (Münşe‘ât, 868: 86b-87b).

Yine bir başka mektup Osmanlı veziri adına divan kâtibi vasıtasıyla Kırım Hanlığına yazılmıştır. İçerikte Akmirza’nın bazı işlerini halletmek üzere Osmanlı hükümetine başvurduğu ve padişah tarafından işlerini yapmasına izin verildiği beyan edilmiştir. Akabinde Osmanlı hükümetinin Bahçesaray yönetimine karşı iyi düşüncelerinin hatırlanarak Varadin⁴ olayında Osmanlı menfaatine gerekli çabayı göstermelerini ümit ettikleri bildirilmiştir (Münşe‘ât, 868: 87b-88a). Bu olay muhtemelen Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Kırım’ın Osmanlı lehine savaşa müdahil olması ve Varadin mevkiinde kendilerine gerekli desteği sağlamalarından ibarettir.

Sonuç

Ortaçağdan itibaren Türk ve Müslüman devletlerin tarihi için münşe‘âtlar önemli kaynaklardan birisidir. Osmanlı münşe‘ât yazıcılığının şekillenmesinde Arap, Fars ve Selçuklu münşe‘ât geleneği etkili olmuştur. Ayrıca Mısır ve Bağdat’tan Osmanlı Devleti’ne gelen münşiler de bu gelişime katkı sağlamışlardır. Bu değerler üzerine yükselen Osmanlı münşe‘ât geleneği zamanla gelişerek kendine has özellikler kazanmıştır. İlk dönem Osmanlı münşe‘âtları, münşilere inşâ ilminin inceliklerini öğretmişlerdir. Sonraki yüzyıllarda ise farklı amaçlarla yazıya geçirilmişlerdir. Böylece bir gelenek halinde yüzyıllarca yazıla gelmişlerdir.

16. yüzyıldan itibaren münşe‘ât mecmualarının sayısında artış görülmüş ve içeriği de bir hayli zenginleşmiştir. Münşe‘âtlar muhtevaları bakımından çok çeşitli belge ve inşâ suretlerini barındırırlar. Yazıldıkları dönemle ilgili idari, diplomatik, askeri, iktisadi, sosyal, kültürel ve özel her türlü inşâ ve mektuplara rastlamak mümkündür. Bu sebeple kendi içerisinde bir konu bütünlüğüne sahip olmadıkları görülmektedir.

Bu eserlerin yazarları ise seçkin meslek erbaplarındandır. Bu kişiler belâgat kurallarına hâkim, birçok ilim dalında eğitilmiş, mensubu bulunduğu milletin kültürel değerlerine sahip,

⁴ Tuna nehrinin sağ tarafında yer alan Varadin kalesi, 18. yüzyılın ilk yarısında cereyan eden Osmanlı-Avusturya savaşlarında Osmanlı’nın önemli üslerinden biri olmuştur. (Gökpınar, 2016: 647-649).

sanatsal kişiliğiyle tanınan yetenekli insanlardır. Aynı zamanda padişah ve devlet adamlarının sevgi ve saygılarına mazhar olmuşlardır.

Ele aldığımız münşe‘âtın müellifi Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmet, Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca okutulan önemli nahiv kitaplara yazdığı şerhlerle tanınmış Arap dili uzmanıdır. Ayrıca medreselerde okutulan kitaplar için yardımcı kaynak eserler yazmıştır. Dönemin devlet adamlarının saygı gösterdiği Zeynîzâde, Aydın Valisi Ragıp Paşa’nın, Rumeli Kazaskerleri Veliyyüddin Efendi ve Mehmet Akkirmânî’nin iltifatlarına mazhar olmuştur.

Zeynîzâde’nin münşe‘ât mecmuası, inşâ yazımının özelliklerini göstermek gayesiyle kaleme alınmış olup kâime, tezkîre, arzuhâl ve resmî mektup örneklerinin yanı sıra özel mektup türlerinden olan muhabbetnâme, tavsiyenâme, tebriknâme, senânâme gibi türleri de kapsamaktadır. Ayrıca Osmanlı döneminde yetişmiş Veysi, Nergisi, Haveri ve Nevres Efendi gibi seçkin münşilerin inşâ örneklerine de yer verilmiştir. Eserin tamamında bir konu bütünlüğü olmadığı için özel mektuplarda sevgi, özlem, tebrik vs. gibi konular yer alırken resmî yazışmalarda ise siyasi ve idari kararlar muhataplarına ulaştırılmıştır. Ayrıca eserde kayıtlı uluslararası yazışmaların geneli Osmanlı-İran ilişkilerini ve sınırlarda yaşanan hadiseleri konu edinmiştir. Osmanlı’ya tabi Kırım Hanlığı ile yazışmalar da dikkate şayandır.

Dil ve üslup bakımından oldukça edebi olan münşe‘âta mektuplar muhatabın makamına uygun elkâblar ve dualar ile zenginleştirilmiştir. Alt makamdan üst makama yazılan belge suretlerinde makam yükseldikçe daha süslü cümlelerle hitap edildiği görülmüştür. Belgelerin genelinde tarih bulunmaması, bazı belgelerin türlerinin verilmemesi hatta gönderen ile gönderilene dair bilginin olmaması bu yazışmaların değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. Eserin genelinde Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun kullanılması ayrıca kıta, beyit ve ayetler bakımından zenginliği yazarın yaşadığı dönemin edebi üslubuna ayak uydurduğunu göstermektedir. Böylece hem eserin edebi yönünü güçlü kılmış hem de Arapça, İslami ilimler ve söz sanatlarındaki yeteneklerini sergilemiştir.

Sonuç olarak Zeynîzâde Münşe‘âtı, Osmanlı Devleti’nin kültürel ve sosyal değerlerine aynı zamanda devletin bürokratik işleyişine ışık tutan önemli bir eserdir. Bu çalışmayla Zeynîzâde özelinde bir münşinin vasıfları, devlet ve toplum nezdinde gösterdiği yararlılıklar ortaya konulmuş, onun ilmî ve dinî bilgisinin üstünlüğüne yer verilmiştir. Ayrıca münşe‘âtın içeriği tasnif edilmek suretiyle Osmanlı Devleti’nin siyasi, sosyal ve kültürel tarihine ilgi duyan araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Kaynakça

AKPINAR, Cemil (1997). “Hasan Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, ss. 313-315, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ARSLAN, Ahmet Turan (2013). “Zeynîzâde Hüseyin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, ss. 371-372, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BIYIK, Ömer (2007). *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir.

BİLİN, Abdullah (2009). *Sobucalı Mehmed Efendi’nin Keşfü’l-inaye fi mesaili’-l-kefaye Adlı Eserinin İnceleme ve Tabkiki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bursalı Mehmet Tahir (1971). *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 1, İstanbul: Meral Yayınları.

ÇAKIR, Ömer (2005). *Türk Edebiyatında Mektup*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DURMUŞ, İsmail, (2006). “Müberred”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 432-434, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ELMALI, Hüseyin (2001). “İzhârü’l Esrâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, ss. 506-507, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GÖKÇE, Recep (2006). *Eski Türk Edebiyatında Mektup ve Bir Mecmû‘a-i Münşeât (İnceleme-Metin-Tıpkı Basım)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

GÖKPINAR, Bekir (2016). “Varadın”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: Ek-2, ss. 647-649, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GÜLTEKİN, Hasan (2007). *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihi Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

GÜMÜŞ, Sadrettin (1993). “Seyyid-i Şerîf Cürcânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, ss. 134-136, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

HAKSEVER, Halil İbrahim (1996). *Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

HAZER, Dursun (2002). “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1: 274-293.

I. Mahmud-Nadir Şab Mektuplaşmaları 3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri (Transkripsiyon/Tıpkıbasım) (2014). Yay. Hzl. İbrahim Küreli vd., İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları.

KILIÇ, Hulusi (2001). “El-Kâfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, ss. 153-154, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KILIÇ, Hulusi (2000). “İbnü’l Hacib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, ss. 55-58, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KOCA, Ferhat (2005). “Molla Hüsrev”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, ss. 252-254, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KOÇAK, İnci (1998). “Ahfeş el-Evsat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss. 526, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KÜLBİLGE, İlker (2010). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1994). “Osmanlı Diplomatîğinde Birbiri Yerine Geçen Belgeler: Arîza Kâime, Tahrirat-Şukka” *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayınları.

ÖNCÜ, Mustafa (2009). “Sobicevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, s. 342, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TURAN, Şerafettin (2002). “Kemalpaşazâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, ss. 238-240, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Damla BOSTANCI ve Gülay KARADAĞ ÇINAR (2020). “Zeynîzâde Hüseyin ve Münşe‘âtına Dair Bir Değerlendirme”, *Mavi Atlas*, 8(2): 278-297

YEŞİYURT, Rıdvan (2015). *Halil B. Ahmed El-Ferâbîdi (İlmi Hayatı, Eserleri, İlmi ve Edebi Kişiliği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

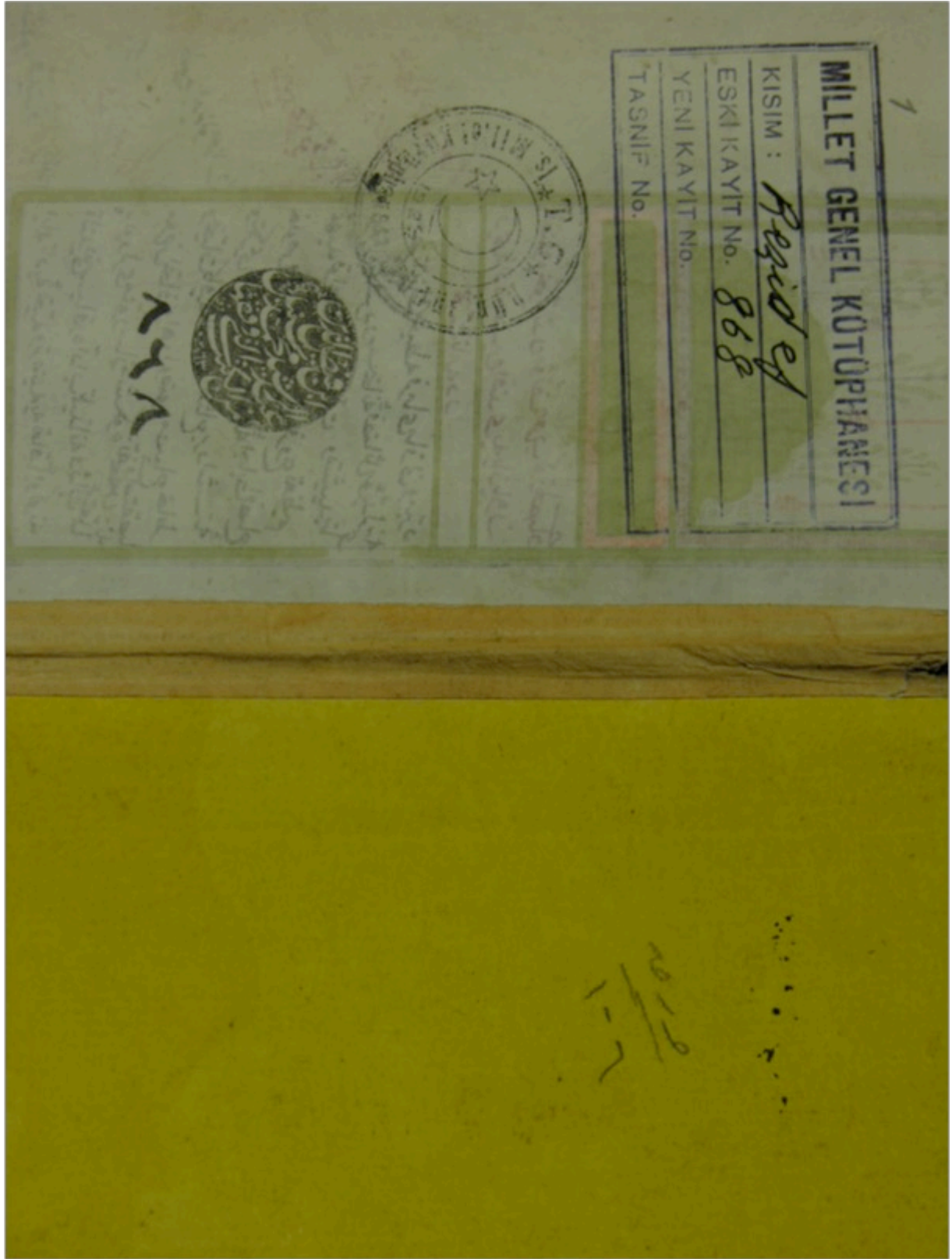
YÜKSEL, Emrullah (1992). “Birgivi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, ss. 191-194 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed, *El-Fevâ'idü's-Şâfiye 'Alâ İ'râbi'l-Kâfiye*, Süleymaniye Kütüphanesi Âtuf Efendi Katoloğu, No: 2608.

Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed, Münşe‘ât, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi Katoloğu No: 868.

Ekler:

Ek 1: Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed, Münşe'ât, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi Kataloğu No: 868, "Kapak"

Ek 2: Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed, Münşe'ât, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi Kataloğu No: 868, Vr. 1

Ek 3 [29a-33b] Hekimbaşızâde Ali Paşa'nın Tebriz Muhafızlığı zamanında Nadir Şah'a gönderdiği kâime sûretidir. Merhum Ragıp Paşa tarafından kaleme alınmıştır.

Ek 4: [55a-58b]Sadaret Makamından Nâdir Şah tarafına mektup. Sene H.1151 (M.1739)

Makale Geliş | Received: 03.06.2020.
Makale Kabul | Accepted: 14.06.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.747811

Servet AVŞAR

Dr. | Dr.
Gazeteci- Yazar ve Televizyon Programcısı, Ankara-TÜRKİYE
Journalist-Writer & Television Programmer, Ankara-TURKEY
ORCID: 0000-0002-7657-8859
servetavsar@gmail.com

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Takip Fişine Alınma Uygulamasının Bir Örneği: Milis Yüzbaşısı Haydar Erkut'un Fişe Dâhil Edilmesi ve Hazırladığı Savunma Raporu

Öz

Haydar Erkut, Millî Mücadele'de milis komutanı olarak; Ayvalık ve Manisa mıntıklarında, Konya'nın Birinci ve İkinci Bozkır isyanlarında, Konya merkezinde hazırlanmakta olan isyan hareketlerini bastırılmasında ve isyanın lideri olan Delibaş'ın ölü olarak yakalanmasında büyük yararlıklar göstermiştir. Bu sebeple kendisi fevkalade olarak yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir.

Millî Mücadele sonrasında; siyasi, sosyal ve kültürel alanda gerçekleştirilen inkılaplardan rahatsız olan ve direnç gösteren muhalif kesime karşı başlatılan istihbarat çalışmaları kapsamında, bazı kuşku hareketleri nedeniyle, Konya (Ilgın ilçesi) 19 sayılı fişine dâhil edilerek, hareketleri takip altına alınmıştır. Fiş uygulamasına alınmasıyla birlikte, bütün görev yaptığı yerlerde kendisine hep bir suçlu gibi bakılacak, yaptığı tüm işler şüphe ile karşılanacaktır.

Haydar Erkut, kendisinin fişe dâhil edilmesini, asılsız bir ihbar veya şikâyetten başka bir delile dayanmadığını ifade etmiş ve yapılan tüm suçlamaları reddetmiştir. Savunmasında, Millî Mücadele'deki hizmetlerini açıklayan bir raporu ve ekindeki bazı önemli belgeleri araştırılması için sunmuştur.

İstiklal Madalyası sahibi biri olarak böyle bir iddia ile suçlanmasının büyük bir haksızlık olduğunu ileri sürmüş ve fiş takip uygulamasından çıkartılmasını talep etmiştir. İşte bu çalışmada; Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 35074-12272-384 numaralı dosyada kayıtlı bulunan Haydar Erkut'un soruşturma belgeleri değerlendirilecektir. Dosyadaki incelenen belgeler, fişe dâhil edilme uygulamasının nasıl yapıldığına güzel bir örnek teşkil ettiği gibi Konya'da yaşanan isyanlarla ilgili de vermiş olduğu bazı bilgiler nedeniyle son derecede önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Milis Yüzbaşısı, Birinci ve İkinci Bozkır İsyânları, Delibaş Mehmet, Takip Fişi.

An Example of the Application of Follow-Up Plugin the Early Years of the Republic: The Inclusion of Militia Captain Haydar Erkut in the Voucher and His Defence Report

Abstract

As a militia commander in the National Struggle, Haydar Erkut has shown great usefulness in Ayvalık and Manisa districts, in the First and Second Steppe Rebellions of Konya, in suppressing the riot movements that are being prepared in the centre of Konya and in the capture of Delibaş, the leader of the rebellion, dead. For this reason, he was eventually promoted to the Captain rank.

After the National Struggle, he was appointed to the Smuggling Intelligence Agency by the Customs and Inhisar Agency. Afterwards, he was transferred to the Mugla and Istanbul Customs Chief Protection Directorate Presidency of The Commission of Inquiry. However, with an accusation that "he followed the policy of dismissing the government authority", he was included in the Konya (Ilgın district) number 19 voucher, his movements were followed. With the receipt of the plug application, he will always be looked after as a criminal in all his places of duty, and all the work he does will be met with suspicion.

Haydar Erkut stated that his inclusion in the voucher was not based on any evidence other than an unsubstantiated tip or complaint and denied all charges. In his defence, he submitted a report explaining his services in the National Struggle and some important documents in his additional files.

He claimed that being accused of such a claim as a person of Independence Medal was a great injustice and demanded that he was removed from the tracking application. Here in this study; the report registered in the file of 35074-12272-384 in the Archives of the General Directorate of Security will be evaluated. The documents examined

in the file are a good example of how the application of being included in the voucher is made, as well as it is extremely important due to some information it gave about the rebellions in Konya.

Keywords: National Struggle, Militia Captain, First and Second Steppe Rebellions, Delibaş Mehmet, Tracking Voucher.

Giriş

Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra, kurulan yeni Türk Devleti ile birlikte hızlı bir değişim ve gelişim süreci yaşanmaya başlanmıştır. Yüzyılların getirdiği sorunlar nedeniyle tüm kurum ve kuruluşlarında çağa uygun değişikliklere gidilmesi gerekiyordu. 1923-1930 yılları arasında büyük bir siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Bir yandan Mustafa Kemal liderliğinde Cumhuriyet Halk Fırkası kadroları tarafından köklü siyasî, sosyal ve kültürel inkılâplar gerçekleştirilmiş, diğer yandan da bu inkılâplara karşı toplumun belli bir kesiminde direnç oluşmuştur (Erdoğan, 2017: 372).1923 sonrasında çağdaş kurum ve kuruluşlara geçiş sürecinde, aydınlar arasında bir fikir çatışması çıktı. Kimi aydınlar yapılacak reform hareketlerinin bir fikir hazırlığından geçemediğini savunuyorlardı. Bu da ülkenin siyasî hayatında bir muhalefetin oluşmasına neden oldu.

Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbulat, Feridun Fikri Düşünsel, Sabit Sarioğlu, Halis Turgut ve Refet Bele'nin de aralarında bulunduğu bazı kişiler Halk Fırkası'ndan ayrılarak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular (Kırçak, 1989:244). 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan bu partiyle birlikte Türkiye'de iki partili rejim dönemi başlamıştır. Bu partinin kurucuları ve lider kadrosu aynı zamanda Millî Mücadele'nin kazanılmasında büyük emeği olan kişiler olmakla birlikte zihniyet açısından muhafazakâr görünüşteydi. Ancak Fırka, kısa zamanda Halk Fırkası'na, Cumhuriyet'e, Mustafa Kemal'e ve inkılâplara karşı olanların toplandığı bir yer hâline gelmişti.

Özellikle rejim değişikliği ile çıkarları zedelenecek ve geleneksel yapının korunmasını savunan kişilerin odaklandığı bir merkez haline alması yeni bir siyasî çalkantıyı da beraberinde getirmiştir. Parti tüzüğündeki dinî inançlara saygılı ifadesi de toplumda epeyce bir yankı bulmuştur. Ayrıca bu muhalefetin sözcülüğünü üstlenen bazı gazete ve dergilerin sütunlarında yapılan inkılâplara karşı sert eleştiriler getirilmesi partiye yönelik tepkilerin başlamasında etkili olmuştur. Ortaya çıkan bu durum yabancı kıskırtmasına da uygun bir zemin hazırlamıştır.

Bütün bu olumsuzlukların bir sonucu olarak, 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Bu isyan ilk zamanlarda pek önemli bir hareket olarak görülmemiş ve hükümet sert önlemler almaya gerek duymamıştır. Ancak isyanın başlamasından hemen sonra ortaya çıkan bu tehlikeli durum devlet kurucularını yeni bir takım arayışlara yönlendirdi. 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu (Düzeni Koruma Kanunu) çıkartılarak, basında bir takım kısıtlamalara gidilmiştir. İsyancılara karşı girişilen askerî harekâta başarıya ulaşılmış ve isyan 15 Nisan'da bastırılmıştır (Aysal, 2019: 167-169). Bu tarihten sonra isyancıların elebaşları ve isyana katılanların yargılanması için İstiklal Mahkemeleri devreye girmiştir. Bu yargılamalarda suçlu bulunanlar en ağır cezalara çarptırılmıştır(Torun, 2003: 84-85).

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, bir de Atatürk'e karşı gerçekleştirilmek istenen İzmir suikastı girişimi vardır. Atatürk'e yapılan suikast tertiplerinin içinde en karmaşık ve en organize suikast girişimi olarak göze çarpmaktadır. Bu suikast teşebbüsünün arkasında İttihatçılardan İkinci Grup üyelerine, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınındaki isimlere kadar çeşitli zümre ve gruplardan onlarca kişinin olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı da İzmir'de kurulan İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Önceleri Millî Mücadele'yi sonlandırmak amacıyla yapılan suikast girişimlerinin 1923'ten sonraki amacının Cumhuriyet rejimi ve yapılan inkılâpları yok etmeye yönelik olduğu görülmektedir. (Doğan, 2016: 93; Kırçak,1989: 274-280).1929 yılına kadar yürürlükte kalacak olan Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet, Türkiye'nin yasal çehresini değiştiren

düzenlemeleri yapma imkânı bulmuştur. Çıkarılan pek çok yasanın doğrudan ve dolaylı etkisi modern Türkiye’nin en azından şehirlerde gelişmesi için uygun bir toplumsal ortam hazırlamıştır (Ahmad, 2019:99).

1925 sonrasında yerleşen yekpare siyasal sistem, lider takım içerisinde çatışan fikirlerin serbest ve açık bir şekilde tartışılmasını kısıtlıyor, halkın toplumsal hoşnutsuzluğunu ifade etmesine ise hiç imkân vermiyordu. Diğer taraftan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın ve bölgesel ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları, buna eşlik eden kayırmacılık ve yolsuzluklar, temel bireysel hak ve özgürlüklerin eksikliği ve hükümetin reform politikaları yaygın bir öfkeye neden olmaktadır. Ülkeyi çok kötü bir şekilde sarsacak olan dünya ekonomik bunalımı da bu öfkenin daha da artmasına neden olmuştur. Otoriter yapısı yüzünden halk kitleleriyle iletişim kuramayan Cumhuriyet Halk Fırkası, bu hoşnutsuzluğu gidermek için esaslı imkânlara sahip değildi. Ülkedeki bunalım Meclis’teki canlı tartışmalara hiç yansımıyordu.

1930 yılında, hoşnutsuzluğun farkında olan Gazi Mustafa Kemal raporların ve ülkenin çeşitli bölgelerine yaptığı inceleme gezilerinin sonucunda, bir muhalefet partisi kurulmasına izin verme ve hatta teşvik etme kararı aldı. Eski arkadaşı Ali Fethi Okyar’a yeni bir parti kurma teklifinde bulundu. Fethi Bey bu teklif üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmak için harekete geçmiştir. Mustafa Kemal içlerinde eski arkadaşı Nuri Conker’in de bulunduğu birçok yakın çalışma arkadaşının yeni partiye katılmasını emretti. Ayrıca iyi niyetini ispatlamak için kız kardeşi Makbule Hanım’ın partiye katıldığını açıkladı (Aysal, 2019: 172). Sonuçta, 15 milletvekilinin katılımıyla, 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Parti 11 maddelik bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname hem liberal ekonomi siyasetini ve yabancı yatırımların teşvikini hem de ifade özgürlüğünü ve doğrudan seçimi savunuyordu.

Yeni parti büyük heyecanla karşılanmış, parti şubeleri üyelik için tam anlamıyla başvuru istilasına uğramıştır. Fethi Bey’in İzmir ziyareti sırasında yaşanan olaylar, partinin de bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası liderleri telaşa kapılmıştır. Mustafa Kemal’den partinin lideri olduğunu ve başı olarak kalacağını açık bir şekilde bildirmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal, bu isteğe kayıtsız kalmayarak 10 Eylül’de partinin başında olacağını açıklamıştır.

1930 belediye seçimleri sonucunda, Serbest Cumhuriyet Fırkası 502 belediyeden 30’unu kazanmıştır. Çok az sayıda belediye kazanmasına rağmen, Cumhuriyet Halk Fırkası şaşkınlığa uğramış ve telaşa düşmüştür. Bu seçimlerin hemen sonrasında Mecliste yapılan bir tartışmada, Fethi Bey iktidar partisini büyük çaplı usulsüzlüklerle ve seçimlerde hile yapmakla suçladı. Bu durum ise Serbest Cumhuriyet Fırkası’na karşı öfkeli saldırılara yol açtı. Parti ve parti liderleri vatana ihanetle suçlandı. Mustafa Kemal, Fethi Bey’e bu ortamda artık tarafsız kalmayacağını bildirdi. Cumhurbaşkanı’nın şahsına karşı siyasal bir muhalefet yapmak istemeyen Fethi Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı 17 Kasım 1930 tarihinde kapatmıştır (Zürcher, 2018:211-212).

Halifeliğin kaldırılmasına ve Cumhuriyet’in ilanına tepki gösteren ve yapılan İnkılâplara karşı sık sık güç denemesine girişen gericiler, Serbest Cumhuriyet Fırka’nın kuruluşunda iktidara karşı girişilen gösterilerden de cesaret alarak, partinin kapanmasından kısa bir süre sonra, 23 Aralık 1930’da Menemen’de bir ayaklanma girişiminde bulundular. Derviş Mehmet önderliğinde başlatılan isyan sonucunda, üzerine gönderilen yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay’ı katletmeleri üzerine olay büyümeden isyan bastırılmış ve sorumluları olan Derviş Mehmet dâhil üç elebaşısı öldürülmüştür (Aysal, 2010: 600-610).

Bu olayın duyulmasından sonra olağanüstü toplantıya çağrılan Bakanlar Kurulu Menemen, Manisa ve Balıkesir’de sıkıyönetim ilân etmiştir. Ayrıca suçluların yargılanması için bir askeri mahkeme kurulmuştur. Aralarında birçok eski Serbest taraftarının da olduğu 2.000 kişinin üzerinde tutuklama yapılmış ve 28 kişi idam edilmiştir. Ancak bu olaydan 3 yıl sonra Kozanlı İbrahim ve yandaşları Bursa’da Türkçe ezanı protesto ederek, “şeriat isteriz” sesleri arasında

yürüyüş yapmışlardır. Bu yürüyüşe Bursa halkından da önemli ölçüde bir destek verilmiştir. Yine 1935'te şeyh Halit oğlu Abdulkuddüs, şeriat adına bir ayaklanma girişiminde bulunmuştur. 1936'da İskilip'te Ahmet Kalaycı yeni bir din sistemi ortaya koyduğunu ileri sürerek olaylar çıkartmıştır. İşte tüm bu hareketler Cumhuriyet Halk Partisi ve iktidarın sert ve kesin tutumuyla en şiddetli bir şekilde bastırılmıştır (Kırçak, 1989: 299-302).

1923 ile 1946 yılları arasındaki “Hâkim Tek Parti” döneminin sonuna gelindiğinde ise Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine hâkim olanlar, geniş halk kitlelerinin talep ve ihtiyaçlarına yeteri kadar eğilmeyen; siyasette halkın öncelikleri yerine kendi önceliklerini koyan bir tutum takınıyorlardı. Bu durum parti yönetimi ile halk arasında bir iletişim sorunu yaratırken, alt kesimlerin partiye olan aidiyet duygularını zayıflatıyordu. Ayrıca uzun süren tek parti iktidarı boyunca devam eden parti-devlet bütünleşmesi sonucu, halkın zihninde Cumhuriyet Halk Partisi tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak görülüyordu (Çakmak, 2017: 322).

Artık 1924 ve 1930 yıllarındaki iki başarısız denemeden sonra, 1945 yılında yeniden çok partili demokratik sisteme geçiş sağlanabilmiştir. Bu gelişme 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Bir süre sonra da Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilen Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ile partiden istifa eden Celal Bayar Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Türk siyasetinde yaşanan bu büyük değişim Cumhuriyet Halk Partisi'nin örgütsel yapısını yeni duruma uyarlamasını zorunlu kılmıştır. 1946 yılında yapılan tüzük değişikliği ile değişmez başkanlık kaldırılmıştır (Erdoğan, 2017: 376).

Sonuç olarak; Cumhuriyet Halk Fırkası'nın rejimi ve yapılan inkılapları adına izlemiş olduğu güvenlikçi politikaların bir sonucu olan; Takrir-i Sükûn Kanunu (Düzeni Koruma Kanunu), “Şark Islahat Planı” toplumun bazı kesimlerince dirençle karşılaşmıştır. Yine bunlara bağlı olarak kurulan İstiklal Mahkemeleri ve Umumi Müfettişliklerin uygulamaları tepki ile karşılanmış ve bir muhalif kesimin oluşmasına neden olmuştur.

Atatürk'ün sağlığında ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine kadar muhalif kişiler sıkı bir denetim altına alınmış bunların hal ve hareketleri kolluk kuvvetlerince sürekli kontrol altında tutulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçimlere katıldığı dönemde olduğu gibi muhalif partilere üye olanlar ve siyasete girenler hakkında, yaşadıkları mahalleden başlayarak, irtibatla buldukları her kim varsa istihbarat araştırmasından geçirilmiş, ne için buldukları, ne konuştukları, nereye gittikleri vb.. her şey en ince ayrıntısına kadar raporlanarak dosyalanmıştır. İçlerinden rejime karşı suç işlemeye meyilli olanlar ve halkı bu yönde kolayca etkileyebilecekler de sürekli fiş takip uygulamasına alınarak, gözetim altında tutulmuşlardır.

İşte bunun en güzel örneği Millî Mücadele'de büyük yararlıklar göstermiş olan ve İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen Milis Yüzbaşısı Haydar Erku'tur. Haydar Erku, rejime muhalif hareketlerde bulunabileceği şüphesi ile takip fişi uygulamasına dâhil edilmiştir. Bunu öğrenmesi üzerine (o listeden/uygulamadan) çıkartılması için yoğun bir gayret sarf etmiştir. Bu olay, dönemin takip ve izleme mantığını bütün açıklığı ile ortaya koyması açısından son derece önemli bir örnektir.

I- Haydar Erku'tun Takip Fişine Dâhil Edilmesi ve Hakkındaki Araştırma Raporları

Haydar Erku'tun fiş takip uygulamasına dâhil edilmesi; Atatürk'e suikast girişimi sonrasında, bütün Türkiye genelinde yönetime muhalif kişilerin belirlenmesine yönelik araştırmalar sırasında, Saidili (Kadınhanı) Kaymakamı Kazım Bey'in raporunda kendisinin ve kardeşinin isimlerinin geçmesi ile başlamıştır. Bu durum, görev yaptığı yerlerde kendisinden ve çalışmalarından rahatsız olan kişilerin şikâyetleriyle ağırlık kazanmıştır.

Haydar Erku'tun fiş takip uygulamasına girmesindeki suçlamalar dört grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi; “Rejime bağlı olmaması ve siyasi menfaat peşinde

koştuğu” yönünde üretilmiş suçlamadır. Bu suçlamada Haydar Erkut’un; ‘rejime her ne kadar sadık görünüyorsa da eski konumuna ve nüfuzuna kavuşmak için siyâsî bir fırsat kolladığı’ ifade edilmekte ve onun her zaman güvenilmez kuşkulu bir kişi olarak gözetim altında tutulması istenilmektedir.

Haydar Erkut’a yöneltilmiş olan suçlamalardan ikincisi de; ‘Millî Mücadele yıllarında, Konya İsyanları sırasında Kasap Osman’ın emri altındaki müfrezelerde çalışarak, halka zulüm yapmasıdır’.

Haydar Erkut’a yöneltilmiş olan suçlamalardan üçüncüsü de; ‘Haydar Erkut’un Çerkez ırkından olduğu’ yönündeki ‘Çerkezlik’ yakıştırması ile Çerkez Ethem ile bir bağ kurulmaya çalışılmasıdır.

Haydar Erkut’a yöneltilmiş olan suçlamalardan dördüncüsü de; ‘Millî Mücadele sırasındaki olağanüstü durumlar zamanında haksız bir servet sağlaması ve o sırada Milis Komutanlığını yapmış olduğu Konya Bölgesindeki, kendisinin bu özelliğini bilen saf köylüye karşı, zor kullanıp, üstünlük takınır bir vaziyette davranması’ şeklindedir.

Bu kapsamda yapılan suçlamalar ve bu suçlamalara ilişkin nedenlere tarih sırasıyla baktığımızda, ilk sürecin Konya Saidili (Kadınhanı) Kaymakamı Kazım Bey’in hazırlamış olduğu raporla başlamaktadır. Saidili (Kadınhanı)Kazası Kaymakamlığı tarafından, 5 Temmuz 1926 gün ve 48 sayılı Valiliğe gönderilen gizli ve kişiye özel bu raporda, şu ifadeler yer verilmiştir; “Saygıdeğer elinizden gönderilip bize ulaşan, 26 Haziran 1926 gün ve kişiye özel 5722 numaralı yüce emirlerinize cevaptır:

1- Doğrudan doğruya milletin kaderine yöneltilmiş olan büyük sevgi duyduğumuz ve ulu kurtarıcımız Gazi Paşa hakkındaki suikast girişimi, kaza halkı tarafından genellikle yoğun bir lanetle karşılanmış ve bu son olayda cemiyet temsilcileri bu konudaki genel üzüntüsünü derhal Cumhurbaşkanlığı katına arz etmişlerdir.

2- Kaza sınırları içerisinde herhangi bir muhalefet örgütü sezilmemekle birlikte, uzun süredir durum ve hareketleri hükümetin kendisinden şüphelenmesine neden olan Haydar Bey, Cumhuriyet çiftliği ismindeki çiftliğe sahip olup, Millî Mücadele sırasındaki olağanüstü durumlar zamanında bir servet sağlamış ve o sırada buraların milis komutanlığını yapmıştır. Kendisinin bu özelliğini bilen saf köylüye karşı, şu anda bile zor kullanıp, üstünlük takınır bir vaziyette bulunmuş olan Haydar Bey ismindeki kişi ile aynı düşünceye sahip olan ve il makamından, Kadınhanı’ndan Akşehir’e görevi değiştirilen adı geçen Haydar Bey’in kardeşi, şu anda Akşehir Tapu Memuru Hamdi Efendi ismindeki kişi, halen hükümetin güç ve kudretinden korkarak, içindeki gizli emelleri ortaya çıkarmayan iki kişi olarak bilinmektedir.

Adı geçenlerin; aslında çapulculukla servet sağlamış bulunmalarından kaynaklanan alışkanlıkla, herhangi bir muhalefet karşısında hemen tavır almaları ve harekete gelmeleri uzak bir ihtimal olduğundan, fikir ve eski alışkanlıklarının halka da yayılmasının önlenmesi ve işlerinin bütünüyle yok edebilmek üzere kendileri hakkında valilik yüce katıca da gereğinin yapılması inancındayım.

3- Adı geçenlerden başka kimileri düşünce yapılarına göre, ikincil derecede muhalif; ancak tek başına hareket etmeye güçleri yetmediğinden, gizli propaganda ve başka biçimlerde kötülüklerini sürdürmeleri, ihtimal dâhilinde olup, durumları şüpheli görünen; Sarayönü Karyesi’nden Sadrettin nahiye merkezinden, Posta Müdürü Naci Efendi (şu anda hava değişiminde), Çil Ali, Kaza Müftüsü Osman Efendi, aslen Trablusgarplı olup, Kadınhanı nüfusunda kayıtlı kaza halkı üzerinde oldukça etkili olan Hoca Abdülkadir ve Mahmudiye Köyü Muhtarı Çerkez Ahmet Çavuş, nahiye merkezinden Yağlıoğlu Hoca Mehmet Efendi, Atlandı Köyü’nden Kara Veli isimli şahısların da mevcut bulunduğu, hareketlerinin incelendiği ve gözlenmekte bulunduğu (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:36).

4- Yukarıdaki şahıslar içerisinde, resmî görevde bulunan belde müftüsü Osman Efendi’nin görevden alınması, yerli bulunması dolayısıyla da posta işlerinde güvenilir olmayan, Posta Müdürü Naci Efendi başka bir kazaya nakli, beldeyle nüfus kaydından başka hiçbir alakası olmadığı halde, cahil halk üzerinde kuvvetli bir nüfuza sahip olduğunu gördüğüm ve gerektiğinde bu etkinliğini kötüye kullanacağına kesinlikle emin olduğum (Arap Abdülkadir) Hoca’nın da kaza sınırları dışına çıkartılmasını zorunlu görmekteyim.

5- Gerek muhalefetleri bilinen Haydar ile Hamdi’nin, gerekse ikinci derecede muhalefet konumundaki şahısların kimlerle haberleştikleri ve haberleşme biçiminin neden ibaret olduğunun soruşturulması esasen durumlarından şüphe duyulan ve üçüncü maddede arz ettiğim posta müdürüyle mümkün olmadığı gibi, halen adı geçenin hava değişiminde bulunması açısından, yerine vekâleten bakan henüz 18 yaşında bir çocuk olan muhabere memuru İsmail Efendi’nin müdürlüğünde de bu incelemeyi yapma imkânı görmemekteyim.

6- Kaza sınırları içerisinde yabancılardan kimliği bilinmeyen ve şüphe duyulan kişilerin görülmediği.

7- Kazaca idarî yönden alınması gereken önlemler ve bu kapsamda bir zorunluluk karşısında herhangi bir kişinin de kısa bir süre jandarma nezarethanesine çağrılması gibi durum karşısında, kaza müdde-i umûmîsinin(savcısının) bütün adlî işlemleri yok edecek biçimde, kanun perdesi altında muhalefetkâr bir vaziyet alması, her bakımdan yönetime engel çıkaranların, görülen lüzum üzerine nezarete çağrılan kişilerin, nezaretten çıkarılması hususunda vaki olan çalışmalarının tekrarlanması, kendisi ve yaptığı iş hakkında iyi niyet sınırlarının dışına çıktığının anlaşıldığı ve güven duyulmayacak derecede halk ile ilişkilerde yüzgöz olduğu herkesçe bilinmektedir.

Bu alışkanlığın ilçede yerleşmiş bulunması nedeniyle devlet işleri hakkında gizli görüşmelerin kendisiyle yapılmasının bile uygun görülemeyeceği için kazada hükümet olmaktan daha çok memlekete kötülüğü dokunanlar sırasına girmiş olan adı geçen ile iş birliği yapma imkânı kalmadığından, başka bir yere görev değişikliği yoluyla tayin edilmesinin her açıdan uygun olacağını değerlendirmekteyim.

8- İsimleri anılan şahısların dışında şu an muhalefeti görülen başka kişilerin bulunmadığı,

9-Yerel asayiş ve sükûneti tehdit edecek bir olayın görülmediği ve gerekli tüm önlemlerin alınmış olduğunu,

10- Kaza halkının üzüntü verici suikast olayı üzerine İstiklal Mahkemesi’nce yapılmakta olan yargılamaları endişe ile takip ve neticesini beklemekte olduklarını, bu işte parmağı olanlar hakkında çok etkin ve hızlı bir ceza verilmesini istedikleri,

11- Hareketleri inceleme ve gözetim altında bulunan şahıslar hakkındaki raporun ayrıca takdim kılınacağı arz olunur efendim hazretleri” (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:37).

Bu raporda görüldüğü üzere; Haydar Erkut ve kardeşi Hamdi hakkında çok ağır suçlamalara yer verilmiştir. Rejime bağlı olmadıkları, muhalif hareket içinde yer aldıkları ve yöre halkını rejime karşı harekette bulunmak için etkileyebilecekleri bir pozisyonları olduğu ifade edilmiştir. Özellikle Haydar Erkut’un,‘rejime her ne kadar sadık görünüyorsa da eski konumuna ve nüfuzuna kavuşmak için siyasi bir fırsat kolladığı’ ifade edilmekte ve O’nun her zaman güvenilmez kuşkulu bir kişi olarak, gözetim altında tutulması istenilmektedir.

Ancak görev yaptığı yerlerdeki başarılı hizmetleri ve Millî Mücadele’deki yararlılıkları da göz önünde bulundurulduğunda, hep bu takip fişi uygulamasına alınmasının nedenleri başta çalıştığı kurum olan Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti’nce (Gümrük ve Tekel Bakanlığı’nce) ve Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) tarafından sorgulanmıştır. Haydar Erkut’un ilk kimin tarafından ve ne gerekçe ile takip fişi uygulamasına dâhil edildiği araştırılmıştır. Sürekli hareketleri

ve il dışı seyahatleri izlenmekte olan Haydar Erkut’un işlerini takip için Ankara’ya gitmesi üzerine İçişleri Bakanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğünden 4 Eylül 1935 tarihli ve 2 sayılı bir şifre yazısı ile bilgi ister. Ankara Emniyet Müdürlüğünden, bu bilgi istekli şifre yazıya, 17 Eylül 1935 gün ve 7987/8369 sayılı yazı ile cevap verilir. Bu yazıda şu bilgilere yer verilmiştir: “4/9/935 tarih ve 2 sayılı şifreye cevaptır:

1- İlbaylığınızın (Valiliğinizin) 15 sayılı fişinde yazılı olup, Ankara’ya geldiği bildirilen, eski Milis Yüzbaşlarından İzmirli Haydar 5 Eylül 1935 tarihinde gelerek, Sebat Otelinde kaldıktan sonra, yine Konya’ya gitmek üzere, 12 Eylül 1935 tarihinde Ankara’dan ayrılmıştır. Kendisinin Millî Müdafaa Bakanlığı (Millî Savunma Bakanlığı) Tekaüd (emekli) Şubesindeki emeklilik işini takip etmek amacıyla geldiği anlaşılmıştır.

Burada kaldığı günler içinde, Emekli Şubesi’nde Binbaşı Mehmet, İzmirli Nalband oğlu Hıfzı, Konyalı olup Ankara’da ticaretle uğraşanlardan, Kaşıkçıoğlu Kazım, Oğlacioğlu Nuri, Değirmenci Alaattin ile görüşmüş ve bir kötülüğü sezilmemiştir. Bu adamın Urfa İstihbarat Amiri olduğunun bildirildiğine göre, fişe geçirilmesini gerektirir durumun bildirilmesini dilerim.

2- Cevap olarak, Konya Valiliğine ve bilgi için İçişleri Bakanlığına yazılmıştır” (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:71).

Ankara Emniyet Müdürlüğünün merak ettiği ve kendilerinin bilgilendirilmesini istedikleri, Haydar Erkut’un bu durumuyla ilgili olarak; Konya Valiliği’nce, 23 Eylül 1935 gün ve S.B.3./1330 sayılı gizli yazı ile Dahiliye Vekaletine (İçişleri Bakanlığı’na) şu şekilde bilgi verilmiştir: “19/9/935 gün ve Ankara Emniyet Müdürlüğü şube I.B.I 7987/8369/8518 sayılı yazı karşılığıdır. Fişin 15 sayısında yazılı İzmirli Haydar’ın Konya’ya geldiği, 17 Eylül 1935 gün ve 1264 sayılı yazı ile bildirilmişti.

Fişe geçirilmesindeki sebebe gelince, Konya’da geçmiş isyan olaylarında; İlgin, Kadınhanı ve diğer bazı yerlerde asilerin tepelenmesiyle görevlendirilmişken, daha sonra idam edilmiş olan Kasap Osman adıyla anılan ve Saçlı Osman da denilen kişinin en çok güvendiği yaptırım araçlarından olup, konum ve yetkilerini kötüye kullanarak halk üzerinde baskı kurmuş ve Osman’ın idam edilmesiyle nüfuzunu biraz kaybetmiş ve kendisi görünürde, bugünkü rejime sadık gibi durmakta ise de siyasi bir fırsat ortaya çıktığında, eski nüfuz ve mevkiini her ne suretle olursa olsun geri elde edebilmek için çok atılgan olmasından dolayı fişe geçirilmiştir” (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:70).

Konya Valiliği bu türden sorularla sıklıkla muhatap olmuş, her seferinde de benzer cevaplarla, ilk kayda geçirilmesindeki sebepler ileri sürülerek, Valilikçe ilk alınan karar savunulmuştur. Bu konuda son karar İçişleri Bakanlığı’na bırakılmak istenmiştir. Ancak, Valiliğin bu tavrı, Haydar Erkut’a karşı ilginin artmasına neden olmuştur. Her geçen yıl sorgulamalar, daha da artan sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu sorgulamaların önemli bir bölümü, Gümrük ve İnhisarlar Vekâletince (Gümrük ve Tekel Bakanlığınca) yapılmıştır. İlk görüş isteği, Gümrükler Koruma Genel Komutanlığı tarafından yapılmıştır. 2 Ekim 1936 tarihli ve istihbarat şubesi 3975 sayı numarasıyla, Emniyet İşleri Genel Müdürlüğüne gönderilen gizli ve kişiye özel bir yazıyla, Haydar Erkut’un durumu hakkında bilgi istenmiştir.

Bu yazıda şu bilgilere yer verilmiştir: “Urfa Valisi Atıf¹, Urfa İl Kaçakçılık İstihbarat Amirliği’nde hizmete alınmış Haydar Erkut’un Konya’da fişe dâhil bulunduğunu söylemektedir. Bu haber bir söylenti midir? Yoksa gerçek midir? Aslı varsa Haydar’ın fişe sokulmasını gerektiren nedenler hakkında Genel Komutanlığımızın bilgilendirilmesine müsaadelerini dilerim”(EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:67).

¹ 30 Mayıs 1936-11 Haziran 1937 tarihleri arasında Urfa Valisi yapan Atıf Ulusoglu’dur. Urfa Valiliği sonrasında 1937-1941 yıllarında Çanakkale Valiliği yapmıştır. Bu konuda bkz.;<http://www.sanliurfa.gov.tr/gorev-yapmis-valiler>.

Gümrükler Koruma Genel Komutanı tarafından istenen bu bilgi talebi üzerine, Emniyet İşleri Genel Müdürlüğü tarafından gönderilen, 8 Ekim 1936 tarih ve 11483 sayılı cevabi yazıda şu bilgilere yer verilmiştir: “2/10/1936 günlü ve İstihbarat Şubesi 3975 sayılı yazıları karşılığdır.

Urfa ili Kaçak İstihbarat Amirliğinde hizmete alınmış olan, 1311 (1895) İzmir doğumlu Mehmet Refik oğlu Haydar, asılarak idam cezası yerine getirilmiş olan Kasap Osman ile birlikte, asileri tepelemek vesilesiyle halka zulüm ve işkence ettiği, zorbalığa kalktığı, bugün rejime görünüşte sadık görünmekte ise de siyasî bir fırsat kolladığı ve çok atılgan olduğu kaydıyla Konya İli'nin Ilgın İlçesi 230 sayılı fişine kayıtlıdır. Saygı ile arz ederim.” (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:66).

Bu sorgulamalar, Haydar Erkut’un Muğla İli Kaçak İstihbarat Amirliğine atanmasından sonra hız kazanmış ve kendisinin şüpheli birisi olmasına neden olmuştur. Muğla Valisi'nin² ısrarlı bir şekildeki uğraşları ile Konya Valiliğinden fiş örneği getirtilmiş ve geçmiş safahatı araştırılmıştır. Muğla Valiliğinin İçişleri Bakanlığı ile yapmış olduğu yazışmaları, onun fiş takip uygulanmasına alınma sebeplerinin biraz daha detaylı bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Muğla Valiliği'nden 6 Şubat 1937 tarih ve Em. K.I.A.324 sayılı ile İçişleri Bakanlığına gönderilen gizli bir yazıda Haydar Erkut ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “Konya İli'nin 2 Şubat 1937 gün ve Em. K.I.230 sayılı yazılarında, Muğla İstihbarat Amirliği'ne tayini dolayısıyla 1 Şubat 1937 tarihinde hareket ettiği bildirilen, İzmirli Ahmet Refik oğlu Haydar, 4 Şubat 1937 tarihinde Muğla'ya gelmiş ve görevine başlamıştır. Adı geçenin Ilgın İlçesi fişine sokulu bulunduğu göre, gözetilmesine esas olmak üzere, ne sebepten fişe sokulduğunun bildirilmesini ve fiş örneğinin de yollanmasını saygılarımla dilerim.

Karşılık ve gereği için Konya bilgi Ankara vilayetine yazılmış Dahiliye Vekâleti yüksek makamına arz edilmiştir” (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:54). Bu yazıdan sonra, Konya Valiliğinden gönderilen takip fişindeki dâhil edilme sebeplerinin çok geçerli bir delile dayanmadığı kanaatine varılması üzerine, bu durumun aydınlatılması için İçişleri Bakanlığından Haydar Erkut'la ilgili daha ayrıntılı bir bilgi talep edilmiştir.

Muğla Valiliği'nden 17 Şubat 1937 gün ve 409 sayı ile 6 Şubat 1937 gün ve Em. K.I.A.324 sayılı yazılarına ek olarak, Haydar Erkut ile ilgili, İçişleri Bakanlığı'na kişiye özel bir yazı gönderilmiştir. Bu yazının içeriği şu şekildedir: “Vilayetimiz kaçak istihbarat amirliğine atanan ve burada göreve başlayan adı geçenin, Konya Valiliği'nden getirtilen fiş örneği bağlı olarak sunulmuştur.

Millî Mücadele yıllarında milis yüzbaşılığı ile Konya ve çevresinde bulunmuş olan ve idam edilen Kasap Osman'ın yanında çalışmış adı geçen hakkında doldurulan fiş içeriği delillere dayalı bir görüşü ihtiva etmediğinden incelenmeye değer görülmiştir. Aslen İzmirli olan adı geçenin daha önce Urfa İli Kaçak İstihbarat amirliğinde de bulunduğu göre oradaki durumuyla geçmiş ve durumu itibarıyla fişteki yazılı bulunan halleri görülmüş ise ve ona göre gereği yapılmak üzere,

² Vali Recai Güreli; 1884 yılında Manastır'da doğmuştur. Harp Okulu mezunudur. 3.Ordu 112.Redif Alayı 2.Tabur 2. Bölük Mülazım Sanilığı, Dersaadet Jandarma Alayı Galata Bölüğü Kapıçı Takım Kumandanlığı, Üsküdar Jandarma Taburu Kısıklı ve Beykoz Takımları Kumandanlıkları, Üsküdar Jandarma Taburu Mülazımlığı, Jandarma Alayı Hama Taburu Merkez Kumandanlığı yapmıştır. Askerlik sonrasında ise; Kandıra, Fatsa, Ünye, Merzifon, Köprü, Malkara, Saray, Kemaliye, Ödemiş Kaymakamlıkları, 1933-1936 yılları arasında Tokat, 1936-1939 yılları arasında Muğla, 1939-1943 yılları arasında Balıkesir Valilikleri yapmıştır. Daha sonrasında ise; TBMM VII. Dönem Gümüşhane, VIII. Tokat Milletvekili ve VIII. TBMM Başkanlık Divanı İdare Amirliği yapmıştır. Valilik yaptığı illerde çok başarılı işlere imza atmış, sevilen ve sayılan biri olmuştur. Valilik döneminde; görev yaptığı illerde yaşayan halkın kalkınması yönünde okullar, hastaneler, yollar, halk okuma okulları, suni tohumlama istasyonları, fenni arıcılık ve tavukçuluk kursları açtırmış, tarım kredi kooperatifleri kurmuş, çevreye ilk seyyar sinema getirmek suretiyle halkı aydınlatmaya çalışmıştır. 30 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Bu konuda bkz.; <http://mobolla-mugla.blogspot.com/2014/12/1-h.html>; Selahattin Sapmaz; *Atatürk'ün Muğla Valisi M. Recai Güreli 1936-1939*, Muğla, 2010, ss.20-21.

müsaadeleriniz saygılarımla dilerim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:52).

Muğla Valisi Recai Güreli tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen bu yazının ekinde ise, Konya Valiliğinden getirtilen şu fiş örneğine yer verilmiştir:

230 eski / 15 yeni -Fiş numarası: 4

Konya vilayeti

İsminin ilk harfi: H

İsmi: Haydar Bey

Babasının ismi: M. Refik Bey

Kendi lakabı

Babasının lakabı

Doğduğu yer: İzmir

Yaşı: 1311 (1895)

Yaptığı iş: Çiftçi, eski milis subayı

Mülâhazat (Düşünceler): Bugünkü rejime görünüşte sadık gözükmekte ise de siyâsî bir fırsat için beklemektedir. Eski nüfuz ve konumunu her ne suretle olursa olsun geri elde edebilmek için çok yürekli ve atılgandır.

Mevcut sabıka veya mahkûmiyeti:

Liseden askeri birliğe çıkarak daha sonra öğrenimi eksik bulunduğundan teğmenlikle emekliye sevk edilmişken, Millî Mücadele’de milis yüzbaşılığı ile Konya ve çevresinde asılarak, idam cezası yerine getirilen, “saçlı” diğer ismi ile Kasap Osman’ın oradaki hareketlerine yardımcı olarak, zulüm ve zorbalık yapmış olmak.

Kendisinin en çok hangi fenalığı vardır:

Daha önceleri, Milis Yüzbaşısı olarak, Konya’nın değişik mıntıkasında bulunarak, bu sırada görevinin kendisine sağladığı, konum ve yetkileri kötüye kullanarak, baskı ve zorbaca bir davranış sergilemesi ve bugünde aynı şekilde hareket edebilmek imkânını hangi suretle olursa olsun sağlayabilmek çabaları

Hakkında mevcut bilgilerin en işe yarayanı ve özeti:

İlgin ve Kadınhanı ve diğer bazı yerlerde isyan sırasında tepelenerek, idama mahkûm edilen, Saçlı ve diğer ismiyle Kasap Osman’ın emri altında bulunarak, bu adamın en çok güvendiği icra araçlarından olup, adı geçenin asılarak idamı üzerine, eski nüfuzunu kaybetmesiyle Kadınhanı mıntıkasında edindiği bir çiftlikle meşgul görülmekte ise de kendisine hiçbir yarar sağlamayan bu arazi ile uğraşmaktan çok zamanını kendisi için daha uygun bulunduğu ve eskiden sözünün geçtiği İlgin’da oturarak, ortalıkla hareket ettiği nüfuzlu günlerini geri elde etmek çarelerini aramakta ve bir fırsat bulabilmenin yolunu gözlemektedir. İlgin’da Cumhuriyet Çiftliği sahibi Haydar B. (Aslı gibidir) (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:53).

Muğla Valiliği’nden 17 Şubat 1937 gün ve 409 sayılı ile İçişleri Bakanlığı’na gönderilen yazıya, 10 Mart 1937 gün ve EM.U.M. Ş.I.G.5-2302/4650 sayılı yazı ile şu cevap verilmiştir:

Konya İlinin gizli fişine sokulu İliniz Kaçak İstihbarat Amiri, Refik Oğlu Haydar Erkut hakkında bakanlıkta fiş içeriğinden başka dikkate alınacak, bir bilgi bulunmadığından, bu adamın lehinde ve aleyhinde isabetli bir karar alınmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Haydar’ın fişinde bulunan bilgiye gelince; sadece görüş ve düşünceden oluşmaktadır. Bilginin dayanağı ve nasıl ede edilmiş olduğu bakanlıkça bilinmemektedir. Bu nedenle, durum Konya İli ile haberleşerek, gizli fişe geçirilecek şahıslara ilişkin 14 Nisan 1932 gün ve 4550 sayılı talimat dikkate alınarak, yeniden yapılacak bir inceleme sonucuyla, bu kişinin gerçek durumunun tespiti ve neticesinin bildirilmesini rica ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:51).

Muğla Valisi Recai Güreli, kendisi ile uyumlu çalışmayan ve davranışlarından memnun kalmadığı, Haydar Erkut’un fişe dâhil edilme gerekçelerini de ileri sürerek başka bir yere naklini

devamlı surette tekrarlayacaktır. İçişleri Bakanlığı’na 22 Haziran 1938 gün ve Em.1501 sayılı ile gönderdiği yazı bu konudaki ısrarcılığını çok açık bir şekilde göstermektedir. Bu yazının içeriği şu şekildedir:

Milis Yüzbaşılığı ile Konya ve çevresinde asılarak idam cezasına çarptırılmış olan Kasap Osman’ın yaptığı işlere aracı olmasından ve bu nedenle mevki ve yetkilerini kötüye kullanarak, zorbalık ve aşırı derecede kibirli hareketlerle, eziyet ve zorla ele geçirme fillerinden dolayı Konya İli’nin Ilgın İlçesi 15 sayılı fişine sokulmuş olan İliniz Kaçak İstihbarat Amiri, Refik Oğlu Haydar Erkut hakkındaki fiş içeriği, ispatlanmış bir görüşü kapsamadığından ayrıntılı incelenmesine değer görüldüğü bakanlık yüksek onayına arz edilmişti.

Karşılık olarak alınan 10 Mart 1937 gün ve EM.U.M. Ş.I.G.5-2302/4650 sayılı yazılarında, bakanlıkta, Haydar Erkut hakkında fiş içeriğinden başka dikkate alınacak, bir bilgi bulunmadığından, lehinde ve aleyhinde isabetli bir karar alınmasının mümkün olmadığı ve Konya İli ile haberleşerek, gizli fişe geçirilecek şahıslara ilişkin 14 Nisan 1932 gün ve 4550 sayılı talimat dikkate alınarak, yeniden yapılacak bir inceleme sonucuyla, bu kişinin gerçek durumunun tespiti ve neticesinin bildirilmesi istenmişti.

Konya Valiliği ile yazışmaya başlanmış, karşılık olarak alınan 27 Nisan 1938 gün ve EMK. I.548 sayılı yazıda, bakanlıklarının, 18 Şubat 1938 gün ve EM.U.M. Şb.3-7387 sayılı emirlerine dayalı olarak, bu kişinin fişten çıkarılmasının uygun görülmediği bildirilmişti. Ayrıca, Urfa İli’nde bulunduğu süre içinde güven verici bir durum göstermediği ve rejime sadık gibi görünse de eski nüfuz ve konumunu her ne şekilde olursa olsun geri getirmek için fırsat beklediği, çok küstahça davranışlar içerisinde olduğu fişinde çok açık bir şekilde belirttiği halde, Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı’nca Bodrum (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:48) İlçesi’ne nakledilmiştir.

Aslında il mıntıkası içinde, kaçakçılığın aylardır ortaya çıkmamış olması ve aybaşı gelir - gider cetvellerinin de emniyet müdürlüğü tarafından düzenlenmesinden dolayı, çok önemli bir görevi de kalmayan adı geçeninin başka bir ile naklinin sağlanmasına müsaadelerini saygılarımla arz ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:49).

Muğla Valilisi Recai Güreli’nin bu ısrarlı cevaplarına artık dayanamayarak, 18 Temmuz 1938 gün ve I.G.8/3610 sayılı yazı ile Haydar Erkut’un yerinin değiştirilmesine onay verecektir. Bu yazının içeriği şu şekildedir:

22 Haziran 1938 gün ve Em.1501 sayılı yazıya karşılıktır:

İliniz Kaçak İstihbarat Amiri, Refik Oğlu Haydar Erkut’un gerek adalarda olan bağlantısı ve gerekse eski nüfuz ve zorbalığını geri elde etmeye yönelik çalışması hakkında verilen bilgiler gerçekçi delillere dayanıyorsa, başka bir yere nakli için Valilikçe, Gümrük ve Tekel Bakanlığı’na arz ile sonuçtan bakanlığımıza da bilgi verilmesini rica ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:47).

Muğla Valiliğince ilerleyen yıllarda da İçişleri Bakanlığıyla Haydar Erkut hakkında bilgi talebi ve yerinin değiştirilmesine ilişkin yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalardan birisi de 30 Aralık 1938 tarih ve E.M.K.I.B, 3175 sayılı gizli yazısıdır. İçişleri Bakanlığına gönderilen bu yazının içeriği şu şekildedir:

17/12/938 gün ve Emniyet Umum Müdürlüğü Ş.I.G.8.63986 sayılı yazı buyrukları karşılığıdır.

Konya Valiliği tarafından fişe konulup, Urfa Kaçak İstihbarat Amiri bulunduğu sırada, güven verici bir izlenim bırakmadığı gibi, neden olduğu çirkin dedikodular dolayısıyla görevinden ayrılmak zorunda kalan Ahmet Refik oğlu Haydar Erkut, bölgemizde çalıştığı sürece de bir sempati uyandıramamış, aksine kültürümüze aykırı bir duygu ve düşünce taşıdığı her hal ve hareketinden anlaşılan Bodrum Müdde-i Umûmîsi (Savcısı) Berki

Baran'a sokularak, adliye ile ilçebaylık (kaymakamlık) ve zabıta arasındaki dirliğin bozulmasında etken olmuştur.

Haydar hakkında Odacı Ali'nin müracaatı üzerine, polisçe işe el konulmasından ötürü zabıtaya düşman olan adı geçen savcının müdahalesi ile soruşturmayı durdurduktan sonra, devlet kuvvetini zaafa uğratmak ve hükümet otoritesini hiçe indirmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Halkı teşvik ederek, savcılık kanalı ile hükümetin icraatını (yürütme gücünü) bozurma girişiminde bu suretle kaymakam ve kolluk güçlerini zor durumlara sokmuştur. Birilerinin kışkırtması ile gazinosunu vaktinde kapatmayan, kahveci Nusret hakkında her zorluğa karşı görevlerini yapan polislerimizin mahkûm olmasında adı geçen işe karışması ve etkisinin kuvvetli bir ihtimal olduğunu saygı ile arz ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:33).

Bütün bu yazılara rağmen İçişleri Bakanlığı hem Konya Valiliğinden bilgi istemiş hem de Muğla Valiliğine Haydar Erku'ta ilgili son derece tatminkâr cevaplar yazmıştır. Bu yazılardan birisi de 17 Aralık 1938 gün ve I.G.8/63987 sayı ile Konya Valiliğine gönderdiği yazıdır. Bu yazıda şu ifadeler yer verilerek, Haydar Erku'tun fişe dâhil edilmesi sebeplerinin bildirilmesi istenmektedir:

Vilayetinizin 19 sayılı fişine sokulu, Gümrük Koruma Genel Komutanlığı İstihbarat Amiri Haydar Erku'tun, Millî Mücadele sıralarında Ayvalık ve Manisa mıntukalarında, Konya'nın Birinci ve İkinci Bozkır İsyanlarında, Konya merkezinde hazırlanmakta olan isyan hareketlerini bastırmak ve isyan elebaşlarından Delibaş'ın ölü olarak yakalanmasında, birçok tanınmış kişilerle çalıştığı ve bu işlerde büyük yararlıklar gösterdiği haber alınmıştır. Kendisinin fişe dâhil edilmesi sebeplerine dair bakanlıkta mevcut onaysız fiş örneğindeki bilgiden başka, bir delil olmadığı ve bu bilginin de her hangi bir ihbar veya şikâyetten başka bir delile istinat etmediği görülmüştür.

Bu hususta yeniden araştırma ve incelemeler yaptırılarak, fişe dâhil edilmesi sebeplerinin esaslı bir biçimde tespitiyle, hakkında elde edilecek belgeye dayalı delillerin ve evvelce ne biçimde fişe dâhil edildiğinin acele bildirilmesini rica ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:38).

Yine aynı mahiyetteki bir yazıyı da Muğla Valiliği'ne göndermiştir. 17 Aralık 1938 gün ve I.G.8/63986 sayılı bu yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

İstihbarat Amiri Haydar'ın hükümet otoritesini hiçe indirdiği hakkındaki delillerin bildirilmesine dair.

Cevap: 9/11/1938 tarih ve kalem 225 sayılı şifreye:

Bodrum İstihbarat Amiri iken, Ankara merkezine alınmış olan, Haydar Erku'tun İlinizde görev yaptığı süre içinde, fenalığına ilişkin verilmiş bir bilgi olmadığı dosyasının incelenmesinden anlaşılmıştır.

Yukarıda tarih ve sayısı yazılı şifrede sözü geçen, hükümet otoritesini hiçe indirmek siyasetini izlediğine ilişkin elde var olan maddî delillerin neden ibaret olduğunun esaslı bir şekilde tespit edilerek, neticenin acele bildirilmesini rica ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:39).

İçişleri Bakanlığı'nın net cevap isteyen yazıları üzerine, Konya Valiliği'nden 21 Aralık 1938 gün ve Emniyet Ş.I 1661 sayılı yazıyla, şu cevap verilmiştir:

17/12/938 gün ve Emniyet Ş.I.G.8.63987 sayılı buyrukları karşılığıdır.

1- Kaçak İstihbarat Amiri Haydar Erku'tun, fişe geçirildiği hakkında Kadınhanı Kaymakamlığı'nın 5/7/926 gün ve 48 sayılı yazısının tasdikli bir örneği ilişiktir.

2- Bu adam uzun süre Urfa'da istihbarat amirliği yapmıştır. Şu anda da aynı vazife ile Muğla'da bulunmaktadır. Durumu hakkında sözü geçen iller ile Ilgın Kaymakamlığı'nca incelemeler yapılmış ve 34 kişi arasında, fişten çıkarılması 29 Aralık 1937 gün ve Emniyet K.I.2848 sayılı yazımızla yüce katınıza arz edilmişti. İstiklal Mahkemesi tutuklularının

fişten çıkarılmaları uygun görülmediğine ilişkin, 18 Şubat 1938 gün ve Emniyet Ş.I.7387 sayılı ile buyruk verilmişti.

3- Haydar Erkut’un İstihbarat Amiri bulunmasına ve şimdiye kadar da şüpheli bir durumu hissedilmemiş olmasına göre fişten silinmesinde bir mahzur görülememektedir. Durum yüksek takdirlerine arz olunur (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:35).

Görüldüğü üzere Konya Valiliği Haydar Erkut konusundaki kararı İçişleri Bakanlığına bırakarak, sorumluluktan da kurtulmak istemektedir. Buna karşılık olarak, Muğla Valiliği ise Haydar Erkut hakkındaki olumsuz kararında ısrarcı davranmıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine, Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti (Gümrük ve Tekel Bakanlığı) Gümrük Koruma Genel Komutanlığı tarafından 3 Aralık 1938 gün ve İstihbarat Şube4963 sayılı kişiye özel bir yazı ile İçişleri Bakanlığına Haydar Erkut’la ilgili olarak yapmış oldukları tasarrufu bildirmişlerdir. Yine aynı yazı ile Haydar Erkut konusundaki belirsizliğin giderilmesi istenmiştir. Bu yazının içeriği şu şekildedir:

17/11/1938 tarih ve Emniyet işleri Ş.I.G.8/59463 sayıya karşılıktır:

1- Muğla İli Kaçak İstihbarat Amiri İhtiyat (Yedek) Topçu Yüzbaşısı Haydar Erkut’un, Valinin üst üste müracaatları üzerine, bu ilde faydalı çalışmayacağına karar verilerek, başka bir yerde görev verilmek üzere, Muğla İli’nden alınarak, Ankara’ya merkeze getirilmiştir.

2- Valinin ilk müracaatı: (Haydar Erkut’un Konya’nın Ilgın kazası 15 numaralı fişine kayıtlı ve durumu önemle gözetlenen kimselerden olduğu ve bununla beraber il mıntıkasında kaçakçılık kalmadığından, istihbarat amirliğinin lağvı veyahut adı geçenin başka bir tarafta görevlendirilmesi...) merkezinde idi.

Bu Haydar Erkut; önceleri, Urfa İli Kaçak İstihbarat Amirliğinde 3 sene başarılı bir şekilde çalışmakta iken, bazı kaçakçıları istihbarat bürosunda sorguya çekmesi ve suç ortaklarını ortaya çıkarmak için baskı yaptığı şikâyet edilmesi üzerine, kendisine bu gibi hareketlerin kanunda yeri olmadığı uyarısı yapılmakla birlikte bu görevden alınarak, kendisini deneyimli ve çalışkan gördüğümüz için Muğla İli Kaçak İstihbarat Amirliğine göndermiştik. Görevine başladığı 5 Şubat 1937 tarihinden, 11 Temmuz 1938 tarihine kadar, Vali tarafından Haydar hakkında herhangi bir şikâyette bulunulmadığı gibi, Haydar’ın Bodrum’u merkez yaparak, karşı adalardan gelebilecek kaçakçılık hareketlerine yakından etkin (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:42) olması uygun görülerek, Bodrum’a alınacağı Valiye bildirildiği zaman, kaçakçılık konusunda, il merkezinde bulunmasının daha isabetli ve daha yararlı olacağını cevaplamak suretiyle Haydar’ın çalışmasından memnun olduğunu bildirmiş oluyordu.

Hatta bu memnuniyetinden olacak ki bir gün (Haydar’ın verdiği ifadeye göre) fişe kayıtlı olduğunu yüzüne karşı söylemekle birlikte, Konya İlinden durumu araştırdığını ve bu kaydın hiçbir geçerli temele dayanmadığını ve yaptığı girişimle bu kaydın silinmesi hakkında Dâhiliye Vekâletinden (İçişleri Bakanlığında) Konya Emniyet Amirliği’ne emir verilerek, bilgi istendiğini bildirerek, kaygı duymaksızın çalışmalarını sürdürmesini de tavsiye etmişti.

Haydar daha Urfa’da iken, Urfa Valisi de Haydar’ın fişte kayıtlı olduğunu bildirmiş, Emniyet Umûm Müdürlüğü (Emniyet Genel Müdürlüğü) ile o zaman yapılan yazışma sonucunda, (Haydar’ın asılarak idam edilmiş Kasap Osman’ın maiyetindeki müfrezelerde çalışarak, halka zulüm ve baskı yapmakla tanınan ve gayet atak bir kişiliğe sahip olduğu, rejime her ne kadar sadık görünüyorsa da siyasî fırsat kolladığı) şeklinde fişe kayıt edildiği bildirilmişti.

Yapılan araştırma ve incelemelerde Haydar’ın, Millî Mücadele yıllarında; Ayvalık ve Manisa mıntıklarında Tokat Saylavı (Milletvekili) Hüsnü Konya’nın maiyetinde, şimdiki Hatay’da Komutan Albay Şükrü ile birlikte Millî Müfrezeler Komutanlığı’nda Konya’nın Birinci ve İkinci Bozkır İsyanlarını ve Konya merkezinde hazırlanan (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:43) isyan hareketlerini bastırmakta ve isyan

elebaşlarından Delibaş’ın yakalanıp, başının kestirilmesinde başarılı görevler yerine getirmiş ve cephede maiyetine verilen kuvvetlerle takdire değer işler gördüğü anlaşıldığından, Ilgın kazasının fişine hangi heyetin verdiği karar ile bu şekilde kayıt edildiğinin tespit edilememesi ve Haydar’ın Konya ve çevresinde isyan hareketlerini bastırma yolunda doğal olarak sert ve zorba davranışlarından kırılgan olanlar tarafından, aleyhine böyle bir damganın vurulmuş olmasına hüküm edilerek, bu noktadan görevine devam ettirilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

Muğla Valisinin son raporunda, devlet otoritesini kırmaya çalıştığı bildirilmesi üzerine, artık, Muğla ilinde bırakılması uygun görülmemiş ve görevinden alınmıştır.

3- Yıllardan beri kaçak istihbarat teşkilâtında çalışan ve büyük deneyim ve pratik edinen bu kişi hakkında kesin karar verebilmek için, devlet otoritesine karşı ne gibi hareketlerde bulunduğu dair oldukça ayrıntılı ve delillere dayalı bilgilerin, Muğla Valisi’nden ve Ilgın Kazası’nın 15 sayılı fişine hangi tarihte hangi kurulun yazılı kararıyla kayıt edildiğini ve böyle bir kayda Haydar’ın ne gibi şüpheli hareketlerinin sebep olduğu hususlarının Konya Valiliği’nden sorulmasına, yüksek buyruklarını saygılarımla dilerim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:44;45).

Bu yazıdan sonra Muğla Valisi, Haydar Erkut hakkındaki olumsuz görüşünü tekraren, bildirecektir. Bu görüşüne, Muğla Valiliği’nin 8 Kasım 1938 gün ve Kalem 225 sayılı şu yazısını da ekleyecektir:

Çerkez ırkından olup, Ilgın İlçesi’nin 19 sayılı fişine dâhil, Gümrük Koruma Teşkilatı’na bağlı, Bodrum’da İstihbarat Amiri Haydar’la 16 Ağustos 1938 gün ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nün 41049 sayılı emriyle, 44 sayılı fişe alınan, Bodrum Müdde-i Umûmîsi (Savcısı) Berki’nin el birliği yaparak, halkı okşamak ve kolluk güçlerinin maneviyatını kırarak (morallerini bozarak), kendilerine bağımlı hale getirmek ve hükümet otoritesini hiçe indirmek amaç ve politikasını izledikleri olayların akış biçimi ve hareketlerinden anlaşılmaktadır.

Atılgan ve küstah olan bu iki şahsın durumunu tehlikeli görüyorum. Haydar bugünlerde Güllük’te Sapancalı Baki ile sıkı bağlantı halindedir. Her ikisinin de değiştirilmesi için bugüne kadar, Adalet ve Gümrük ve Tekel Bakanlıklarıyla yaptığım yazışmalar sonuçsuz kalmıştır.

Bu iki şahsın önemli bir konumu olan Bodrum’dan uzaklaştırılmasını çok gerekli görüyorum. Gereğinin yerine getirilmesini bakanlık yüksek katının müsaadelerine arz ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:46).

İçişleri Bakanlığından 5 Nisan 1939 tarihinde, 17231 numara ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti’ne (Gümrük ve Tekel Bakanlığı’na) gönderilen bir yazıda Haydar Erkut’la ilgili olarak şu bilgilere yer verilmektedir:

Kaçak İstihbarat Amiri Haydar Erkut’un eskiden beri durum ve hareketleri hükümetin kuşku dolu bakışlarını (şüphelerini) üzerine çektiği ve “Cumhuriyet Çiftliği” adındaki çiftliğin sahibi olup, Millî Harekât sırasındaki olağanüstü durumlar dolayısıyla servet sağlamış ve o sırada milis komutanlığı yapmış olması nedeniyle, bu hareketini bilen saf köylüye karşı, kendisini çok üstün bir durumdaymış gibi göstermesinden ve zorbalık yapmasından dolayı fişe kapsamına alındığı Konya Valiliği’nin yazılı bildiriminden anlaşılmıştır (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:1).

Bu açıklamadan sonra, Haydar Erkut’un kısa bir özetle özgeçmişini ile durumuna dair şu bilgiler verilmektedir:

Haydar Erkut:

Haydar Erkut, İzmir 1311 (1895) doğumludur. Babasının adı Refik’tir. Millî Mücadele sıralarında düşmanlarımızla çarpışmış ve Konya isyanlarını bastırmış olmasından dolayı, yüksek komuta katı tarafından olağanüstü olarak yüzbaşılığa terfi ettirilmiş ve para ve

sözlü ödüllere takdir edildiğini ifade etmekte ve bunları belge göstermek suretiyle ispat etmektedir.

Kişisel dosyasındaki bilgilere göre, lise öğrenimine devam ederken, askerî birliklere katılmış ancak, öğrenim düzeyi eksik görüldüğünden, teğmenlikle emekliliğe sevk edilmiş iken, Millî Mücadele’de Konya ve çevresinde asılmış olan “Saçlı” diğer ismiyle, “Kasap” Osman’ın oradaki yapmış olduğu hareketlerine yardımcı olarak, zulüm ve zorbalık yapmış olmasından dolayı Konya vilayetinin takip fişine dâhil edilmiştir.

Gümrük ve İnhisarlar Vekâletince (Gümrük ve Tekel Bakanlığı’na) Urfa ili kaçak istihbarat amirliğine tayin edilmiş ve daha sonra memuriyeti Muğla İline gönderilmiştir.

Muğla İlinde alınan 8/11/938 tarihli ve kalem 225 sayılı bir şifrede: Haydar’ın, Bodrum Müdde-i Umûmîsi (Bodrum Savcısı) Berki Baran ile birlikte, halkla yüzgöz olmak ve kolluk güçlerinin maneviyatını kırarak kendilerine bağlamak ve hükümet otoritesini hiçe indirmek gaye ve siyasetini takip ettiğinden dolayı, memuriyetinin başka bir ile nakli Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinden (Gümrük ve Tekel Bakanlığı’ndan) rica edildiği halde karşılık verilmediği bildirilmiştir.

Bu durum Bakanlığımızca da adı geçen Bakanlığa arz edilmiş, alınan karşılıktaki: Haydar’ın çok çalışkan bir memur olduğu ve değişmesini gerektiren bir hali görülmediği ve Millî Mücadele’de vatan uğrunda çalışmış bir kişi olduğu bildirilmesi üzerine, fişe geçirilmesi sebepleriyle, hükümet otoritesini hiçe indirmek ve kolluk kuvvetlerinin maneviyatını kırmak siyasetini takip ettiği hakkındaki bilgilerin incelenmesi Konya ve Muğla Valilikleri’ne yazılmıştı (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:2).

Konya ilinden alınan karşılıktaki: Öteden beri durum ve hareketleri hükümetin kuşku dolu bakışlarını üzerine çekmiş olan ve Cumhuriyet Çiftliğini işleten Haydar’ın Millî Harekât sırasındaki olağanüstü durumlar dolayısıyla servet sağlamış ve o sırada milis komutanlığı yapmış olması nedeniyle, bu hareketini bilen saf köylüye karşı, kendisini çok üstün bir durumdaymış gibi göstermesinden ve zorbalık yapmasından dolayı fişe geçirildiği bildirilmiştir.

Muğla Valiliği’nden alınan karşılıktaki da: Haydar tarafından karısına tecavüz edilen odacı Ali’nin müracaatı üzerine, soruşturmaya başlandığı sırada müddei umumi (savcı) Berki Baran ile söz birliği ederek, soruşturmayı durdurmaya başardığını ve bölgede çalıştığı müddetçe sempati uyandırmamış; aksine kültüre aykırı hareketler gösterdiği bildirilmiştir (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:3).

Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere, İçişleri Bakanlığı gelen şikâyetler üzerine, Haydar Erkut’un takip fişine dâhil edildiğini ifade etmekte, ancak Millî savaştaki hizmetleri de dikkate alındığında bu durumun ilgili valiliklerce tekrar soruşturulmasını emretmektedir

Aslında bu yönde gelen ihbarlardan muhatap kişilerin zarar görmemesi için soruşturmayı yürüten kişiler ve kurumlar sürekli olarak ikaz edilmektedir. İhbardaki belirtilen hususların tüm yönleriyle özellikle de güvenlik boyutuyla yeterince incelenmeden karar verilmemesi istenmektedir. Bu araştırmalar sırasında yeri geldiğinde ilgili kişinin çalıştığı veya en çok birlikte olduğu, onu tanıyan kişilerin görüşlerine müracaat edilmektedir. Bu görüşlerde, Haydar Erkut örneğinde olduğu gibi, mağduriyetin giderilmesi yönünde ifadeler içeren değerlendirmelere de rastlanmaktadır.

İşte bu kapsamda güzel bir örnek olması açısından, Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti (Gümrük ve Tekel Bakanlığı) Gümrük Koruma Genel Komutanlığı tarafından 23 Ocak 1939 tarihinde, u.110 sayı numarası ile 3 Aralık 1938 tarihli ve 4963 sayıya ek olarak, Dâhiliye Vekilliği’ne (İçişleri Bakanlığı’na) gönderilen yazıyı gösterebiliriz.

Gizli ve kişiye özel bu yazıda; Haydar Erkut’un Millî savaştaki hizmetlerine dair biyografi örneğini içeren bilgilendirme yapılmıştır. Bu bilgilendirmede, Haydar Erkut’a sahip çıkılmış ve O’nun uğramış olduğu bu haksız uygulamadan bir an önce kurtarılması istenmiştir. Bir yerde O’na yüklenen suçlara da itiraz niteliğinde olan bu kısa safahatında şu ifadeler yer verilmiştir:

Yakından ve uzaktan tanıyanlar arasında, ayrıca yapılan gizli incelemelerde; kendisinin Çerkezlikle herhangi bir ilgisi olmadığı ve İzmir’de doğan Haydar’ın tip, lehçe diğer özellikleri açısından da bir Türk çocuğundan başka bir şey olamayacağı sonucuna varılmıştır. Haydar’a Çerkezlik yakıştırması, Millî Savaşta, bir zamanlar moda olan silah kuşanma biçiminin, Çerkez giyinişine benzerliğini, Haydar’ın da herkes gibi taklit etmiş olmasından kaynaklandığı, bu soruşturma sırasında tespit edilmiştir. Bundan dolayı sırf şekille ilgili bir durumdan böyle bir hüküm çıkarmak mümkün olmayacağı gibi, şahsına Çerkezlik isnat edilen bu kişinin, Çerkezler aleyhindeki duygularına ve Çerkez Ethem’in bizzat takip ve tepeleme harekâtına katıldığı bilgisi elde edildikten sonra, bu yakıştırmanın asıl ve esastan uzak olduğu kanaatine varılmıştır. Türk karakterinin ayırıcı bir işareti olan (enerji)nin, Haydar’a yakıştırılmasında bir çeşit olumsuz anlama gelebilecek (cüretkârlık)la nitelendirilmesi, tamamen aykırı ve kindarca bir duyguya dayalı hükümdür (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:8).

İlgili kazasının (15) sayılı fişine girmesine de bu gibi kötü niyetli düşüncelerin neden olduğu tahmin edilebilir.

Millî Mücadele’de samimi hizmetlerini etrafla izah eylediğim Haydar, Kasap Osman’ın maiyetinde de bulunmadığı güvencesini vermektedir. Hatta İstiklal Mücadelesi’nde Afyon’daki Süvari Kolordusu’nun³ emrinde bulunurken, o mîntıkada bir müfrezeye komutanlık yapan Kasap Osman’ın bazı keyfi ve kanun dışı emir ve müdahalelerine göz yummadığı için, bu zorba ve oldukça kibirli adamın tehdit ve takibine maruz kaldığını belirtmiştir. Yaşanan bu durumu, Kolordu Komutanı’na (şimdiki Birinci Ordu Müfettişi) durumu bildirerek, onun koruma ve kendisini sahiplenmesiyle, Kasap Osman’ın baskısından kurtulabildiğini açıklamıştır.

Gerek bu olayın gerekse kendi hakkındaki her türlü açıklamanın Orgeneral Altay’dan araştırılıp soruşturulmasının mümkün olabileceğini ifade etmesi üzerine, yapılan soruşturma ve inceleme, Haydar’ın bu ifadelerini doğrular bir nitelikte çıkmıştır.

Belirli bir hadiseye olaya dayanarak kimlerin görüş ve raporlarıyla fişe dâhil edildiği tespit edilmediği takdirde, her gittiği yeni görevinde kendisini peşi sıra izleyen ve sıkıntı doğuran, bu fiş lekesinden Millî Savaşta ve son yıllarda, Muhafaza Teşkilatında iyi hizmetler görmüş yurtsever bu memleket evladının bir an evvel kurtarılmasını bakanlığımıza da sonuçtan bilgi verilmesini yüksek müsaadelerine saygılarımla arz ederim (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:9).

II- Haydar Erkut’un Millî Mücadele’deki Hizmetlerine İlişkin Savunma Raporu

Haydar Erkut, kendisinin fiş uygulanmasına dâhil edilmesine itiraz etmiş, kendisine yöneltilen tüm suçlamaları bütünüyle ve kesin bir dille reddetmiştir. Kendisini savunmak amacıyla hazırlanmış olduğu, dokuz maddeden oluşan bir raporda özellikle, Birinci ve İkinci Bozkır İsyanları açısından çok değerli bilgiler vermiştir. Bu isyanların bastırılmasındaki üstlenmiş olduğu görevleri çok akıcı bir ifade ile anlatmıştır.

Kendisinin fişe dâhil edilmesinde gerekçe olarak gösterilen suçlamaların aksine, Millî Mücadele’nin o karanlık ve karışık günlerinde, Konya İsyancı döneminde çok başarılı hizmetler gördüğünü, bu durumu o günleri yaşayan şahitleriyle kolaylıkla ispatlayabileceğini ifade etmiştir. Böylelikle, kendisine yöneltilen bu suçlamaların ne kadar boş olduğunu savunmuştur.

Kendisiyle uğraşanların ve bu suçlamaları yapanların özellikle Konya İsyancı’nın bastırılmasından sonra, yakaladığı veya yakalanmasına yardımcı olduğu kişiler olduğunu ifade etmiştir. Bu kişilerin kendisinden intikam alma amacıyla, dönemin yöneticilerine; ‘şahsını kötü ve rejim düşmanı gibi tanıtmaya’ amaçlı asılsız suçlamalar içeren ihbarlar gönderdiklerini söylemiştir. Kendisine yöneltilen bu suçlamalar dışında başka herhangi bir delil de olmadığını belirterek, kendisine yapılan bu muamelenin tamamıyla yersiz ve hukuksuz olduğunu savunmuştur.

³ Millî Mücadele’de Süvariler hakkında detaylı bilgi için bkz.; Rıdvan Bal; *Türk Süvari Tarihi*, Savaş Kitabevi, Ankara, 2013, ss.119-153.

Rapor bir anlamda, Millî Mücadele’de üstün başarılar gösteren bir kahramanın, uğramış olduğu haksız uygulama karşısında, dönemin yetkililerine “yanlış yapıyorsunuz”, bu “yanlışlıktan vazgeçin” uyarısı niteliğindedir.

Raporda ifade edilen bilgiler, sadeleştirilmiş haliyle şu şekildedir:

1- 1919 yılı altıncı ayında Doğu Ordusu’ndan gelerek, Bandırma’ya geçtiğim zaman, Yunan kuvvetleri Manisa’yı işgal etmişlerdi. İlerde işgali durdurmak üzere, Akhisar’da şu anda Tokat Milletvekili bulunan Binbaşı Hüsni (Konay)⁴ kumandasında millî teşkilat başlamıştı. Bu teşkilatta görev almak üzere, Yüzbaşı Şükrü (Hatay Türk Birlikleri Komutanı Kurmay Albay) ile birlikte Akhisar’a hareket ettik⁵.

Bir müddet merkezde görev yaptıktan sonra Marmaracık, Paşaköy, Yayaköy Müfrezesi Komutanlıklarını üstlenerek, işgal kuvvetlerine karşı bir Türk çocuğundan beklenen vatanî görevi yerine getirdim. Bu tarihte Sayın Başvekil Celal Bayar da Millî Alay Komutanıydı. İzmir Milletvekili Osmanzâde Hamdi de Müdafaa-yı Hukuk’un etkin ve kahraman üyesi bulunuyordu. Buradaki hizmetlerimin yakın şahidi Osmanzâde Hamdi⁶, Tokat Milletvekili Hüsni ve Hatay Komutanı Albay Şükrü’dür.

2- Mıntıka Komutanı Tokat Milletvekili Hüsni (KONAY) görülen lüzum üzerine, Konya Havalisi Kuvva-yı Milliye Komutanlığına atandıktan sonra Konya Heyet-i Merkeziyesi’nin daveti üzerine bendeniz de 1920 yılı Ocak ayında Konya’ya giderek, Merkez Kuvva-yı Milliye komutanlığını üstüme aldım. Konya İtalyanların işgali altındaydı.

Konya’da oldukça yoğun Millî Mücadele karşıtları (Zeynelabidin Hoca taraftarları) işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmış ve İstanbul’dan aldıkları direktiflerle Birinci Bozkır İsyanı’nı⁷ çıkarmışlardır. Üzerlerine gönderilen takip kuvvetleriyle, isyan bastırılmış ise de bu olayı izleyen süreçte; Konya’nın da içinde bulunduğu daha kapsamlı ikinci isyanı⁸ çıkarmak kararını almışlardır. Millî Mücadele karşıtları tarafından verilen bu karar, zamanında haber alındığından 12nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Birinci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay) başkanlığında Heyet-i Merkeziye’de yapılan önemli toplantı sonucunda, isyanı düzenleyenlerin hemen yakalanması emredilmiştir. Komutanın verdiği emirle, isyanı

⁴Hüseyin Hüsni Konay; 1878 Konya Doğumludur. Harp Okulu mezunudur. Almanca, Bulgarca, Fransızca bilmektedir. Askerlik hayatı boyunca birçok görevlerde bulunmuştur. Millî Mücadele yıllarında, İstanbul Örfî Divân-ı Harbi Soruşturma Kurulu Başkanlığı ve Riyâziye - Konya Havalisi Kuvvâ-yı Milliye Komutanlığı yapmıştır. Yarbay rütbesi ile askerlikten ayrıldıktan sonra; I. Dönem Mersin Milletvekili (Milletvekilliği onaylanmamıştır: 27.10.1920), III. Dönem Konya, IV. ve V. Dönem Tokat Milletvekilliği yapmıştır. 09 Eylül 1954 tarihinde vefat etmiştir. Bu konuda bkz.; <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=6295>.

⁵ İsmet Görgülü; *10 Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.248’de (Haziran-Temmuz 1919’da Yunan ilerlemesine karşı çarpışan kuvvetler ve komutanları çizelgesinde, Akhisar Mıntıka Komutanı olarak Bnb. Hüsni ve Milli Tabur Komutanı Yzb. Şükrü (Org. KANATLI) isimleri geçmektedir. Haydar Erkut’un vermiş olduğu bilgilerle örtüşmektedir.

⁶Osmanzade Hamdi Aksoy; 1883 yılında İzmir’de doğmuştur. İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi mezunudur. Hak, Tasvir-i Efkâr ve Yenigün Gazetelerinde yazarlık ve yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Çatalca Sorumlu Kâtipliği’ni yapmıştır. Daha sonrasında ise; TBMM. I. Dönem Ertuğrul, II. (Ara Seçim), III., IV. ve V. Dönem İzmir Milletvekilliği yapmıştır. İstiklal Madalyası sahibidir 27 Mayıs 1961 tarihinde vefat etmiştir. Bu konuda bkz.; https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamdi_Aksoy.

⁷Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı; *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, ss.9-13; Mehmet Avanas; *Millî Mücadele’de Konya*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, ss.101-103; Taha Niyazi Karaca; “Millî Mücadele’de Bozkır İsyanları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16 Yıl: 2004/1, ss.175-179; Sevgi Bayat ; “Bozkır Ayaklanmasının Konya Milli Mücadelesine Etkisi” *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2016 ss.455-457; Ali Acar, -Habib Aydın; “ Bozkır Ayaklanmasında Meşruiyet ve Otorite” *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2016, ss.445-449.

⁸ İkinci Bozkır Ayaklanması, 20 Ekim-4 Kasım 1919 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, ss.13-17; Mehmet Avanas; *Millî Mücadele’de Konya*, ss.103-119.

düzenleyenlerin elebaşlarını gece evlerine baskın yaparak, kendi elimle yakalayıp, Ebuziya Köşkü’ne hapsedtim ve gözaltında tutulmaları sorumluluğunu üstlendim.

Bu tutuklama dolayısıyla yine serbest kalan âsilerin bir baskın yapmaları ihtimaline karşı kuvvetli bulunmak üzere, Konya’da bulunan Birinci Dünya Savaşı göçmenlerinden ve Doğu İlleri halkından gönüllü müfrezeler kurup, bunları silahlandırarak emrim altına aldım(EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:10).

3- Alaşehir, Salihli’nin düşmesi üzerine kolordu komutanı emriyle Konya hapishanesinden aldığım mahkûmları müfrezeme ilave etmek suretiyle, Konya Gönüllü Müfrezesi’ni oluşturarak, Uşak Cephesi’ne hareket ettim. 23. Tümen Komutanı Albay Aşır (Tümgeneral Atlı) karargâhıyla İnay İstasyonu’ndaydı. Müfrezemle emirlerine girdim ve Elvanlar hattında bulunan Yunan kuvvetleri karşısında Türk Ordusu ileri hattını kurarak yaptığım taarruz ve baskınlarda komutanlarımın yüksek takdirlerini kazandım.

Temmuz 1920 ayı içerisinde büyük kurtarıcı Atatürk; refakatlerinde Genelkurmay Başkanı Sayın Mareşal Fevzi Çakmak, Kolordu Kumandanı Fahrettin (şu anda Orgeneral Fahrettin Altay) ve birçok milletvekilleri olduğu halde İnay İstasyonu’na teşrif buyurdular⁹. Kolordu Komutanı tarafından büyük kurtarıcı Atatürk’e takdim edildim. Takdim şekline oldukça duyulan Ulu Önder kıymetli elleriyle yüzümü okşamak suretiyle taltif buyurdular ve ileri hat komutanı kimliği ile düşmanın herhangi bir zamanda yapacağı ileri hareketi karşısında hareket şeklimin ne olacağı hakkındaki kıymetli ve yüksek sorgularına başarıyla cevap verdiğimden dolayı, ikinci defa yine övgüye layık oldum. Bu büyük yakınlık ve sevginin ispatı olmak üzere, hiçbir talebim olmadığı halde bir hafta izinli olarak ve büyük kurtarıcının treniyle Konya’ya getirildim.

Eşme ve Alaşehir halkıyla daha önce yaptığım gizli temas ve anlaşmalarla hazırladığım baskın taarruzunu yapmak istediğim bir zamanda izinli olarak gitmemin doğru olmayacağını Sayın Kolordu Komutanı’na (12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin)arz ederken o zaman Konya Milletvekili olup şu anda ise, Trabzon Valisi bulunan Bay Refik¹⁰ de işitiyordu. Sayın Kolordu Komutanı kararımın isabetli olduğunu, Atatürk’ün geri dönüşünden sonra kendileri de bulunmak üzere, bu taarruzu birlikte yapmak için ertelenmesinde sakınca olmadığını emrettiler. Bu konuşmanın şahidi olan Konya Milletvekili Refik, İnay’dan trenle Uşak’a hareketimizde bu kararımı Genelkurmay Başkanı Sayın Mareşal’e arz etmek üzere bendenizi yüksek şahsiyetin kompartımanlarına götürerek

⁹ Atatürk Konya’ya birçok defa ziyaret yapmıştır. İstanbul ve İzmir’den sonra en çok Konya’yı ziyaret etmiştir. Atatürk Millî Mücadele’nin başlangıcından ölümüne kadar geçen süre içinde Konya’yı planlı olarak 12 defa ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerinde toplam 33 gününü Konya’da geçirmiştir. Bu ziyaretlerinden ilki; 3 Ağustos 1920-5 Ağustos 1920 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce bir ziyareti bulunmamaktadır. Haydar Erku’tun burada Temmuz olarak bahsetmesi yanlış hatırlamadan kaynaklanmaktadır. Çünkü 1 Nisan 1922-4 Nisan 1922 tarihleri arasında da ikinci kez Konya’yı ziyaret etmişlerdir. Bu iki tarih arasında herhangi bir ziyareti bulunmamaktadır. En son ziyaretini ise 13. defa olarak, 20 Kasım 1937 (20 Kasım 1937-20 Kasım 1937) tarihinde günü birlik olarak gerçekleşmiştir. Bir Doğu Anadolu gezisinin dönüşünde, 19 Kasım 1937 günü Adana ve Mersin’e uğradıktan sonra, Konya’ya uğramış, 20 Kasım 1937 günü saat: 5.20’de 20 dakika kadar, Vali Cemal Bardakçı ve beraberindeki heyetle ayakta görüşmeler yapmıştır. Bu kısa süreli ziyareti de sayarsak 13 defa gelmiştir diyebiliriz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Osman Akandere; “Atatürk’ün Konya’yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:XIV, Sayı:40 (Mart 1998) s.147; Mehmet Önder; *Atatürk Konya’da*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss.4-7; Mehmet Önder; *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975, ss.243-244.

¹⁰ Refik Koraltan; 1890’da Divriği’de doğmuştur. 1914 yılında İstanbul Hukuk Fakültesini bitirerek devlet hizmetine başlamıştır. Sıvıcılık, emniyet müdürlüğü yapmıştır. Kurtuluş Savaşı’nda Konya’da bir süre Kuvayı Milliye içinde çalışmış, o sırada birinci TBMM’ne Konya Milletvekili seçilmiştir. 1935 yılına kadar kesintisiz olarak milletvekilliği yapmıştır. 1935 yılından sonra ise; Çorum (1935), Trabzon (21.07.1938 - 13.05.1939), Bursa (1939-1942) valiliklerini yapmıştır. Daha sonrasında milletvekili seçilmiştir. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti’nin dört kurucusundan birisidir. Bu partinin milletvekili olarak 22 Mayıs 1950’de TBMM başkanlığına seçilmiş ve 27 Mayıs 1960’a kadar bu görevde kalmıştır. 27 Mayıs 1960 Harekâtından sonra yargılanıp mahkûm olan Refik Koraltan, bir süre geçince aftan yararlanmış, ancak siyaset hayatından çekilmiştir. 17 Haziran 1974’te vefat etmiştir.

Bkz.; <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=refikkoraltan>; <http://trabzon.gov.tr/>.

takdim etti, aynı kararı Sayın Mareşal’e de arz ettim. Cevaben (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:11) (sizler mevcut iken bu vatan ölmeyecektir, çok memnun oldum, gittiğinizde üstün gelecek, başarısızınız çocuğum) hitabıyla taltif buyurdular.

İzin dönüşümde Afyonkarahisar’da Sayın Kolordu Komutanını ziyaret ederek, görevimin başına gideceğimi ve emirlerini almaya geldiğimi arz ettim. 23 ve 57. Tümenler arasındaki hatlarda açıklıklar bulunduğunu ve buradan düşmanın yapacağı herhangi bir ileri harekâta engel olmak ve bu açığı kapamak ve Kolordu emrinde bulunmak üzere, “Çal Müfrezesi” ismiyle Çal’a hareket etmem için daha önce 23. Tümen Komutanlığı’na yazılan emrin bir suretini alarak, Uşak’a geldim. Tümen Komutanı General Aşır’ın rahatsızlığı nedeniyle, yerine atanan Kurmay Yarbay İzzettin Bey (Orgeneral İzzettin ÇALIŞLAR) teşrif ettiklerinden kendilerini ziyaretle, hareketim hakkında emri alarak İnay’daki müfrezemi alıp yeni görev mıntıkam olan Çal’a hareket ettim.

Çal’da çok kısa bir zaman kalarak düşmanın Ağustos sonlarında Uşak istikametine yaptığı taarruz dolayısıyla, sağ gerisine etkin olmak üzere Topçu Yarbay Sabri (Askerî Yargıtay üyeliğinden emekliye sevk edilen Tümgeneral Sabri) emrinde Karahallı köyüne gelen Tümene katılarak, Ulubeyli Nahiyesi istikametinde yürüyüşle, müfrezemden ayırdığım bir kuvvetle Uşak’a yaptığım baskında düşman tarafından Uşak’ın işgal edilmiş olduğu anlaşılması üzerine, Sivaslı nahiyesi istikametiyle Burgaz dağlarından Sandıklı’ya çekildik.

Çünkü Uşak’ın işgali üzerine kuvvetlerimiz Banaz İslam Köyü hattına çekilmişlerdi. Sandıklı’ya geldiğimiz ikinci günü Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Orgeneral Fahrettin ALTAY) beraberinde Afyon Mutasarrıfı Sezai olduğu halde Sandıklı’ya gelerek, Sandıklı halkının olumsuz yöndeki kanaatlerinin önüne geçmek için gerekli emirleri verdiler. Burada en önemli görev şahsıma bırakılmıştı. Bu görevi başarıyla yerine getirdim. Bütün ihtiyaçlarımızı Sandıklı’dan sağladıktan sonra, Ahat Köyü Müfrezesi olarak hareket ettim. Bu mıntıkada bulunurken Kolordu emriyle tekrar hareketlerinde bağımsız bir vaziyete geçirilerek, Murat dağı geçitlerini kapama emrini aldım.

Geçiler Köyü mıntıkasında bulunduğum sırada Eylül 336 (1920) ayı içinde Dumlupınar’ın doğusunda ve 23. Tümen’in karargâhı olan, Çiftlik Köyü’nde bir buçuk saat mesafedeki Sinice Köyü’ne Anzavur Kuvvetleri olduklarını söylemek suretiyle (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:12) Kütahya jandarma subayı ve tümen istihkâm subayı ve eratinın oturdukları köy odasına gece yapılan ateş baskınında istihkâm subayının yaralanması ve bir erin ölmesiyle sonuçlanan bu olayın faillerini yakalamak üzere, olaydan dört gün sonra Kolordu Kumandanlığı’ndan aldığım emirle bunların, ölü veya diri ele geçirilmeleri için görevlendirildim.

Olayı izleyen süreçte, görevlendirilen diğer müfrezeler komutanları adı geçen köye gelerek, failerin bilinmeyen bir yöne doğru gittiklerine ilişkin Sinice köyü ihtiyarlar kurulundan aldıkları belge ile takip görevlerini sonlandırmışlardır. Olayın geçtiği köye müfrezemle geldim. Geceyi gizli soruşturma ile geçirdim.

Bu olayı gerçekleştirenlerin Anzavur kuvvetlerinden olmayıp, Kütahya Millî Alayı’ndan firar eden efrattan oldukları ve jandarma subayının firarileri toplatmak için ihtiyarlar kurulu üzerinde yaptığı baskıdan kurtulmak ve firarileri teslim etmemek gayesiyle, köy ihtiyar kurulunun tertibiyle o civar köy firarileri toplanarak, bu baskını yaptıklarını tespit ile köy ihtiyar kurulundan ilişkisi olanlarla olayı gerçekleştirenler buldukları köylerden yakalayarak, Anzavur kuvvetleri söylentisiyle tümen içerisinde ortaya çıkan maneviyat bozukluğunu düzeltmek için bu azınlardan; beşini ölü, altısını diri ve bütün silah ve hayvanlarıyla yakalayarak, karıları da dâhil olmak üzere, tümen önünden geçirmek suretiyle Afyon’a Kolordu Komutanlığı emrine sevk ettim.

4- 4 Ekim 1336 (1920)’da Kolordu Komutanlığı’ndan aldığım emirle, Dumlupınar’da hazırlanan trenle hemen müfrezemle Afyon’a hareketim emrediliyordu. Büyük Urzak¹¹ köyünde bulunan 23. Tümen Komutanına veda için gittiğimde, Konyalıların isyan ettiğini ve bu isyanı bastırmak için gönderileceğimi öğrendim. Hemen hareketle Afyon’a

¹¹ Burada bahsedilen Köyün, “Büyükoturak Köyü” olduğu değerlendirilmektedir.

geldiğimizde, Kolordu Komutanı istasyonda karşıladı. Durumu anlattı. Konuşmasının bir yerinde şu tavsiyede bulundu: “Haydar Konya İsyanı’nı¹² bastırmaya gidiyorsun. Müfreze efradının çoğu Konyalıdır. Belki hemşerilerine karşı tepelme görevini yapmazlar. İstersen karargâh bölüğünü al, müfrezeyi burada bırak”.

Uzun zaman beraber çalıştığım müfreze (silik) hareketlerinde vatanî görevlerine karşı zaaf eseri görmediğimden, müfrezemle gitmeme izin vermelerini Kolordu Komutanından istirham ettim. Uygun gördüler. Diğer hazırlanan müfrezelerle birlikte Baytar (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:13) Binbaşı Sadettin (Millî Müdafaa Vekâleti Baytar Dairesi Başkanlığından emekli olan Tümgeneral Sadettin)¹³ emrinde hareketle, meydan istasyonundan itibaren, asilerle temas ederek, Pınarbaşı İstasyonu’na varışımız günü akşamı ikinci trenle gelen ve bu isyanı bastırmada Genel Komutanlık görevini üstlenmiş olan, Kurmay Binbaşı Derviş (Ölü Korgeneral müsteşar Derviş) komutasında Konya’ya girdik.

İsyanı bastırma harekâtında gösterdiğim başarı ve hızlı hareketlerimi takdir buyuran, Sayın Komutanım Derviş, müfrezeme “Yıldırım” ismini verdi. Konya, Bozkır, Karaman tepelerinde General Derviş emrinde çalıştım. “Bozkır Harp Divanı Soruşturma Başkanlığı” görevinde bulundum. Karaman’a varışımızda, Güney Cephesi Komutanlığı emriyle yalnız Yıldırım Müfrezesi bırakılarak, diğer müfrezelerin görevlerine son verilerek terhis edilmişlerdi.

Müfrezemin terhis edilmemesi keyfiyeti, büyük kurtarıcının gösterdiği yolda dürüst karakterle hareketimin bir delilidir. Bir müddet Karaman’da kaldıktan sonra, Demirci Efe isyan hareketinin bastırılmasından dönen Güney Cephesi Komutanı General Refet, Derviş Bey’i Etem’in isyanını bastırmak için istemiş ve adı geçen hareketinden bir müddet sonra, Küçükköy İstasyonu’nda şahsıma çekilen bir emriyle, bastırma harekâtına katılmak üzere hazırlanan özel trenle hemen hareket etmem emredilmiş olduğundan, vakit geçirmeden hareketle, Küçükköy İstasyonu’nda Ordu kuvvetlerine katıldım.

Alanyurt çarpışmalarından itibaren, Gördes’e kadar birçok silahlı çatışmalara katıldım. Özellikle Afşar çarpışmasında müfrezemde ve ihtiyatta tek bir mermi kalmayınca kadar, Ethem kuvvetleriyle yalnız çarpıştım. Bu durumu çarpışma alanına hâkim sırtlardan gözetleyen Ordu Komutanı General Refet (İstanbul Milletvekili, Emekli General) çarpışma bittikten sonra, bulunduğum yere gelerek, “bugün çok şerefli ve kahramanca bir çarpışma seyrettirdin, teşekkür ederim” diye iltifat ettiği sırada, atından inen, Sayın ölü kahraman komutanım General Derviş gözlerimden öpmek suretiyle onurlandırmıştı.

Bu durumun, bugün hayattaki şahitleri Milletvekili General Refet ve General Derviş’in Yaveri olup, şu anda Belediyeler Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Nusret’tir. Bu harekâtın sonunda, Simav’a döndük. Kütahya’ya gelen Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Güney Ordusu Komutanı General Refet, Sayın ölü General Derviş’i makine başına istediler (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:14).

Yanlarında bulunduğum için yaver dâhil olduğu halde beraberce telgrafhaneye gittik. Güney Cephesi Komutanı şöyle bir emir yazdılar: Son Harekâta, fedakârlığı görülen subaylar değişik biçimde ödüllendirilecektir. Ödül derecesi aşağıdaki gibidir: Olağanüstü terfi, takdirname ve para ödülü, bunlardan Teğmen Haydar ile Teğmen Rıdvan’ı (Ankara İslah Encümeni Hayvan Reviri memuru Rıdvan) ben terfi ettireceğim. Yüce şahsınızca başkaca terfi ve taltif edilecekler varsa, isimlerinin hemen bildirilmesi. Bu harekâta olağanüstü terfi ederek, yüzbaşı oldum. Ayrıca, General Derviş tarafından, 40 İngiliz lirasıyla ödüllendirildim.

¹² Konya Ayaklanması 2 Ekim-15 Kasım 1920 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, ss.118-132; ; Mehmet Avanas; *Millî Mücadele’de Konya*, ss.119-149; Çağlar Kırçak; *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik (1876-1950) Birinci Kitap*, Bilar Yayınları, Ankara, 1989, ss. 174-176.

¹³ İsmet Görgülü; *10 Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, s.309’da Binbaşı Saadettin 12 . Kolordu Müfrezesi Komutanı olarak geçmektedir.

5- Alanyurt’a geri dönüşümüzde, müfrezemi aynen Birinci Süvari Alayı Üçüncü Bölüğü numarası verilerek, süvari grubuna kattılar. Bende Konya’ya izinli olarak gittim. Orada 10 Mart 1337 (1921)’de evlendim. Düğünümde, Sayın komutanım General Derviş, bütün tümen karargâh subayları ile katılma inceliğini gösterdiler ve iznimi iki ay daha uzattılar.

6- Düşmanın Birinci Afyon Taarruzu dolayısıyla, iznimi kullanmayarak, cepheye gitmek üzere Akşehir’e geldim. Buraya gelişimi haber alan 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Orgeneral Fahrettin ALTAY) Akşehir Askerlik Şube Başkanlığına verdiği emirle Çay’a hareket etmemi istemişti. Tümenime gitmeme imkân olmadığından, emirlerini almak üzere Çay’a gittim.

Yardımcı süvarilerinden oluşturduğum, bir müfreze ile Kolordu emrinde çalıştım. Düşmanın Çay ve İsaklı istikametine taarruza başlaması üzerine, artçı tümeni ilerisinde, ne olup bittiğini öğrenmek amacıyla keşif görevimi yaparken, Çay İstasyonu’ndan gelen düşman kuvveti ile cepheden gelen düşman tümeni arasında kalarak, geriye çekilme imkânını bulamayınca, zorunlu olarak, esaret durumundan kurtulmak için Sultan Dağları’na yönümü çevirerek, Yalvaç’a çekildim.

Kolordu artçı tümeninden aldığı raporla bizi esir olmuş kabul etmişti. Salimen ve kayıp vermeden Yalvaç’a geldiğimizi telgrafla Akşehir’de Kolordu Komutanlığına arz ettim. Aldığım emir “çok teşekkür ederim Akşehir’e hareket et ve istirahat et”. Yalvaç’ta ihtiyaçlarımızı sağlamak üzere kaldığımız günün akşamı, ikinci aldığım emirde “düşman geri çekilmiştir (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:15). Gittiğim yoldan Çay’a geliniz”. Tekrar Sultan Dağları’ndan Çay’a gittim. Kolordu karargâhının Çobanlar’da olduğunu öğrendim. Çobanlar’a ulaştığımda, Kolordu Komutanı’nı 23, 41, 57. Tümen Komutanlarıyla istasyon binasında dinlenip, çay içerlerken buldum. Sayın Komutanım General Fahrettin sofrasına almak suretiyle beni onurlandırdılar.

Bir süre dinlendikten sonra, akşamüzeri müfrezemle birlikte, Kozluca sırtlarından düşman tümen karargâhı olan Sipsin Köyü’ne baskın yapmam emredildi. Bu görevi yerine getirmek için Kozluca sırtlarına çıktığım zaman, düşmanın yol kolunda Afyon’a doğru yürümekte ve Afyon’un İzmir istasyonundan da kaçışını ispatlayan birkaç yangın belirtileri gördüm. Düşmanın bu harekâtından geri çekildiğini anlayarak, Kolordu’ya raporumu yazmakla beraber, çekilen düşmanla bağlantıyı koparmamak üzere, hemen ileriye atıldım. Ertesi günü düşmanın Bal Mahmut, Ayvalıköy’e kadar takip ederek, durumunu tespit ile Kolorduyu bilgilendirdim. Düşmanın geri çekiliş muharebelerinde bulunduktan sonra, böbreklerimden hastalanarak tedavi için Konya’ya geldim. Tedavim sırasında, Batı Anadolu Menzil Müfettişi Kurmay Albay Kazım (Trakya Müfettiş-i Umûmisi, General Kazım Dirik) emriyle, Süvari Alay Komutanlığı’na tayin edildim. Ordunun süvari ihtiyacını, kısa zamanda oluşturduğum alaylarla tamamlama başarısını gösterdim. Geceli gündüzlü bu çalışmalarımın dolayısı ile General Dirik’in sözlü övgülerine ulaştım.

7- Piribeyli hattından, Konya mıntikasına geçme başarısını gösteren asilerden Delibaşı ve avanesinin ikinci kez tepelenmesi¹⁴ amacıyla, oluşturduğum bir askeri müfreze ile ve General Dirik’in emriyle görevlendirildim. Çok tehlikeli bir zamanda, isyan tohumlarını yaymak üzere, daha önceki ayrılıkçı hareketlerinden dolayı henüz dinginliğe kavuşmamış olan isyan mıntikasına girmeye muvaffak olan Delibaş’ın ve avanesinin takibi çok önemli olduğundan Batı Cephesi Komutanlığı’ndan takibe kimin görevlendirildiği, Batı Anadolu Menzil Müfettişliğinden sorulmuştu. Müfettişlikçe verilen cevapta; (orduda takipçiliği ile ün kazanan Yüzbaşı Haydar’ı görevlendirdim) şeklinde cevap verilmişti. Genelkurmay Adli Müşaviri Albay Münir bu olaya şahittir. Karaman’a kadar gittim, Delibaş’ın en azılı arkadaşlarından olan, Karaman’ın Pınarbaşı Köyü’nden Asım’ın köyüne geldiğini haber alınca, hemen adı geçen köyü basarak, herhangi bir silahlı çatışmaya meydan bırakmadan, Asım’ı yakaladım. Heyecan (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:16) içerisinde kalan Karamanlıları yatıştırmak için kollarını bağlayarak, İstiklal

¹⁴ Delibaş’ın İkinci İsyân teşebbüsü ve kesik başının bulunması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Mehmet Avanas; *Millî Mücadele’de Konya*, ss.148-152.

Mahkemesi’ne gönderilmek üzere, Karaman Havalisi Komutanı ve Askerlik Şube Başkanı emrine gönderdim.

Delibaş’ın nerede bulunduğu hakkında Asım’dan aldığım bilgilerde, Çumra Kazası’nın Dinek Nahiyesi mıntkasında olduğunu haber alınca o yöne doğru hareketle, Çerkes Murat ve arkadaşları tarafından başı kesilerek alınan, Delibaş’ın cesedini Simi Köyü’nde buldum¹⁵. Bu azılı asinin katlinden sonra, dağılan avanesini teker teker yakalayarak, İstiklal Mahkemesi’ne sevk ettim.

Bu harekâta gösterdiğim başarıdan dolayı, Konya Havalisi Komutanı ve Valisi tarafından para ile ödüllendirildim. Takipten dönüşümde oluşturduğum süvari bölüğü ile İkinci Ordu Süvari Bölüğü Komutanı olarak Bolvadin’e gittim. Daha sonra Konya’da topçu kursuna gönderildim. Hastalığım devam ettiğinden, Topçu Müfettiş-i Umûmîliği (Topçu Genel Müfettişliği) emrine verildim.

8- 339 (1923)’da askerî hayattan çekildikten sonra, sivil hayatımda hükümete ve partime karşı yine dürüst bir karakterle ve sadakatle bağlılığımı ispatladım. Özellikle: Büyük Kurtarıcımın 1923’de Konya’ya gelişinde¹⁶ koşklerinde huzurlarına kabul edilerek, 1923 milletvekili seçimlerinde, gericilik faaliyetleriyle mücadele için görevlendirildim. (Vehbi Hoca ve ayaktaşlarıyla General Ali İhsan’ın Konya’dan milletvekili seçilmesi yönünde çaba harcadım. Konya Halk Fırkası İl kongresinde Ilgın delegesi olarak katıldım.

Yakın geçmişte, Serbest Fırka’nın ortaya çıkışı insanların karakterlerini ölçmek için çok güzel ve yerinde bir deneyim olmuştur. Hemen %95’i Serbestçi olan Konya ve bağlılarında Serbest Fırka ileri gelenlerinin şahsıma yaptıkları maddî menfaatlere hiç değer vermeyerek, fırkamin başarılı olması için merkez ve bağlı yerlerde geceli gündüzlü çalıştım. Bu çalışmamın canlı şahitleri (Orgeneral Fahrettin Altay, Tokat Milletvekili Hüsnü Konay, Konya Milletvekili Ahmet Hamdi¹⁷, Konya Milletvekili Naim Hazım¹⁸, Urfa Milletvekili Fuat Gökbudak¹⁹, Konya Milletvekili olup şu anda Ziraat Bankası Genel Müdürü Kemal Zaim²⁰, Konya Milletvekili olup, şu anda Trabzon Valisi Refik)dir.

¹⁵ Haydar Erkut, Delibaş’ın cesedini kendisinin bulduğunu ifade ediyor. Şimdiye kadar tüm kayıtlarda “olay yerine tesadüfen gelen bir köylü başsız cesetle karşılaşınca Dinek’e giderek, Nahiyeye Müdürü Tahir (Selek) Bey’e durumu anlatması üzerine Tahir Bey’in Delibaş’ı tanıyan eşraftan bir heyet kurarak cesedin bulunduğu yere gitmişlerdir.” şeklinde geçmektedir. Bu konuda bkz.; Mehmet Avanas; *Millî Mücadele’de Konya*, s.151. Bu açıdan yaklaşıldığında Haydar Erkut’un bu iddiası önemlidir. Konu hakkında araştırma yapacaklar için önemli bir bilgi içermektedir.

¹⁶ Atatürk zaferden sonra yurt gezilerine başlamıştır. 14 Mart 1923’te Adana’ya gitmek üzere, trenle Konya’dan, geçmiş, dönüşte 20 Mart 1923’te Konya’ya gelmiştir. Atatürk’ün Konya’yı 5. Ziyaretleridir. (20 Mart 1923 - 23 Mart 1923). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Mehmet Önder; *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, ss.246-248; Mehmet Önder; *Atatürk Konya’da*, ss.26-60.

¹⁷Ahmet Hamdi Dikmen, 1893’de Ordu/Ünye’de doğmuştur. İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu mezunudur. Almanya’da Bağcılık ve Bahçe Ağaçları İhtisası yapmıştır. Bursa Erkek Öğretmen Okulu Öğretmenliği, İzmir Erkek Öğretmen Okulu Müdür Yardımcılığı, Eskişehir Öğretmen Okulu Müdürlüğü, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu Bağcılık ve Bahçe Ağaçları Öğretmenliği, Fenni Escar ve Bağcılık Müderrisliği, Ziraat Vekaleti Ziraat Genel Müdürlüğü, TBMM’de; III., IV., V., VI. ve VII. Dönem Konya Milletvekilliği yapmıştır. 24 Eylül 1947’de vefat etmiştir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Hamdi_Dikmen

¹⁸Naim Hazım Ülkü Onat; 1889 yılında Konya’da doğmuştur. Konya’da medrese öğrenimi görmüştür. Bir süre Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra ise, Meşrutiyet döneminde ve Millî Mücadele döneminde Babalık Gazetesinde yazılar yazmıştır. Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez heyetinde görev yapmıştır. 1936-1938 yılları arasında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde Arapça dersleri vermiştir. Yeni dönemde TBMM’de Konya Milletvekili olarak görev yapmıştır. Türk Dil Kurumu Derleme Kolu Başkanlığı yapmıştır. 5 Mayıs 1953 de Ankara’da vefat etmiştir. Bkz.; <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=4687>.

¹⁹Fuat Gökbudak; 1892’de Konya/Ereğli’de doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Konya Ereğli’de Fransızca Öğretmenliği ve TBMM’de; II., III. ve VI. Dönem Konya, V. Dönem Urfa Milletvekilliği yapmıştır. 2 Mayıs 1958 tarihinde vefat etmiştir. Bkz.; https://www.wikiwand.com/tr/Fuat_G%C3%B6kbudak.

²⁰Kemal Zaim Bey; Kayıtlarda A. Kemal Zaim Sunel, Ahmet Kemal Sunel olarak da geçmektedir. 1889’da Selanik/ Nevrekeop’ta doğmuştur. İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) Fen Şubesini bitirdikten sonra, Fransa’nın Eks-Marsilya Üniversitesi’nde Yüksek Öğrenim, Fransa Millî Eğitim Bakanlığı Bilim Lisansı yapmıştır. Beyrut Sultanisi ve Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Matematik, Çamlıca Kız Lisesi ve Kabataş Fizik, Edirne Sanayi Okulu Matematik ve Makine Grubu, Üsküdar Sultanisi Fransızca, Kadıköy Sultanisi Hikmet Öğretmenlikleri, Beyrut Ticaret Okulu 2.

Bunlardan Konya Milletvekili Refik (Koraltan), Orgeneral Fahrettin Altay’ın ve benim bulunduğum bir gün Konya İktisat Bankası Müdürü Muallimzâde İzzet’in evindeki ziyafette arkadaşlarına hitaben şu sözleri söylemiştir (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:17):

“Arkadaşlar, şimdiye kadar yaptığımız hatalara son verelim. Memleketin karanlık günlerinde olduğu gibi bu günlerimizde de yanımızda yer alan samimiyet ve sadakatini ispat eden ve hayatını kutsal amaçları uğrunda, feda etmekten çekinmeyen bu kahraman kardeşimiz Haydar’ı unutmayalım” diye kadirşinaslıkta bulunmuş ve çiftliğinden zararlar çıkmış olduğum için, hep birlikte Ankara’da yaptıkları girişimle, Konya Borsa Komiserliği’ne 1931 tayin ettirmişlerdi.

9- Tüm bu uğraşlarım sırasında hiçbir resmî makamdan, herhangi bir sorun için bir soruşturma geçirmediğim gibi, açık ve kanunî yollarla da herhangi bir hareketim, değil kınama; aksine her hareketim takdir ile karşılandığı için resmen bir bana ait olmayan bir şeyin niçin benim üstüme atıldığını bilmiyorum. Ancak, 1935 yılında Urfa’da iken, kulağıma hakkımda bir fiş meselesinin varlığı geldi.

Ansızın geriye baktığımızda ve bugün memleketin gözbebeği liderlerimizce her hareketimiz takdire değer görülmüş ve aslında millet ve vatanıma olan borcumu alnımın akıyla ödediğime vicdanım kani bulunduğu için, bana yöneltilen bu asılsız suçlamaları hiçbir şekilde kendi üzerime almadım. Ancak, memurluk hayatından çekildikten sonra, kendime bir uğraşı olarak seçtiğim Konya, Kadınhanı (Saidili) Kazası’ndaki çiftliğime sınır komşusu olan Fransız uyruklu Belfo’ya ait olup, benim yönetimimde bulunan arazi sebebiyle, Belfo’nun genel vekâletnamesiyle, onu temsilen Kadınhanı Asliye Hukuk Mahkemesi’nde taraf olarak, davacı ve davalı sıfatlarıyla mahkemede uzun süre birbirimiz aleyhine uğraşmakta bulunduğumuz ve Serbest Fırka’nın ortaya çıkışında bu Fırkayı desteklediği anlaşılarak, görevine son verilen Kütahya eski Milletvekili ve Halk Fırkası Müfettişi İsmail Hakkı²¹ nüfuzunu, savunacağı kişiden temin edeceği bol para karşısında, suüstimal ve mahallî emniyet teşkilatında bu sıfatla etkin olarak, dava dolayısıyla edindiği düşmanlık ve güvenmişliğin teskinini ve gerekse Konya İsyanı’nın bastırılması sırasında, bu kişi ve arkadaşlarının şüpheli şahıslardan bulunmaları nedeniyle benim amirim konumundaki komutanlarımın gördüğü lüzum ve verdikleri emirle, kendilerini tutuklamış olmamız dolayısıyla inkılâbın yerleşmesine yönelik hizmetimden zaten dokunaklı ve kırgın bulunduğu nedenleriyle, herhangi bir adalet terazisinden süzölmüş ve bugün büyüklerime karşı yüzümü kızartacak ve delillere (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:18) dayanan bir eylemimden değil, yukarıda arz ettiğim kişisel alınganlık etkisiyle zaman ve mevki gereği olarak bulunduğum masanın yüksek nüfuzunu aleyhime kullanma ve bu yüzden ortaya bir suizan niteliği verebilmek girişimini bu şahsın yapabileceği ihtimalinden başka asla hiçbir kimsenin iftira ve asılsız suçlamalarına uğramadım.

10- Yaptığım mücadelenin devrelerine ilişkin hayatımı ve çalışmalarımı yukarıda arz ettim. Bu mücadelelerle ilgili Yanımda mevcut bulunan (9) adet belgemin de ilişik olarak sunulduğunu arz ederim. 30/9/1938 (EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya, Belge No:19).

Müdürlüğü, Maarif Vekâleti 1. Sınıf Müfettişliği, Yüksek Öğretim Umum Müdürlüğü, 1927’de Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) müsteşarlığı yapmıştır. Daha sonra; TBMM’de, III. ve IV. Dönemlerde Konya Milletvekili olarak görev yapmıştır. 1933-38’de Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, 1938-1949 yılları arasında Merkez Bankası Genel Müdürlüğü, daha sonra Yapı ve Kredi Bankası Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığı yapmıştır. 15 Kasım 1967’de Ankara’da vefat etmiştir. Bkz.; <https://www.biyografya.com/biyografi/18411>.

²¹İsmail Hakkı Bey, 1878 İstanbul’da doğmuştur. Harbiye mezunudur. Adana Alayı Kozan Tabur Komutanlığı, Adana Polis Müdürlüğü Vekâleti, Maraş Jandarma Tabur Komutanlığı, Bağdat Jandarma Alayı Süvari Tabur Komutanlığı, Bağdat Merkez Tabur Komutanlığı, Kerbela Tabur Komutanlığı, bir ara İstanbul Yıldız Efradı Cedide Okulu Müdürlüğü, Bağdat, Konya ve Bursa Jandarma Alay Komutanlıkları görevlerinde bulunmuştur. 3. Dönem (1927-1931) Kütahya Milletvekilliği de yapan İsmail Hakkı Bey, soyadı kanunu ile Muşkara soyadını almıştır. Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası sahibi olan İsmail Hakkı Bey, 5 Aralık 1937’de vefat etmiştir. Bkz.; <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=8264>.

Bodrum’da: il Kaçak İstihbarat Amiri
Haydar Erkut

Haydar Erkut’un kendisine yapılan suçlamalarla ilgili hazırlamış olduğu bu raporu doğrultusunda, ilgili istihbarat birimlerinin yapmış oldukları takip ve araştırmalar sırasında birlikte çalıştığı yakınları ve üstlerinin de görüşlerine başvurulmuştur. Uzunca bir süre devam eden bu işlem süresince kendisi hakkında görüş bildirenlerin genel kanaati hep olumlu yönde olmuştur. Haydar Erkut’un çalışkanlığını, vatanseverliğini çok yakından müşahede ettiklerini, fiş olayına alınma gerekçelerinin uydurma bir ihbara dayalı olduğu görüşünü beyan etmişler, sonuç olarak bu takip işinin kaldırılması yönünde görüş bildirmişlerdir. Uzun bir süre kendisine şüphe ile bakılmasına neden olan fişe kayıtlı dosyasından çıkartılarak, iade-i itibarının yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç

Haydar Erkut, belgelerinden de anlaşılacağı üzere Millî Mücadele’de büyük yararlılıkları olmuş vatanperver bir istihbaratçıdır. Ancak, kimin tarafından ve nasıl hazırlandığı belli olmayan bir şikâyetle, Konya ilinin fiş kapsamına alınmıştır. Bu nedenle de Urfa Gümrük İstihbarat Amirliğindeki görevinden alınmış ve bir süre görev verilmemiştir. Daha sonraki süreçte de tüm görev yerlerinde bu suçlama dolayısıyla, takibe uğramış, her hareketi daima kontrol altında bulundurulmuştur. Kiminle görüştüğü ve ne konuştuğu kayıt altına alınarak, raporlaştırılıp ilgili birimlere bildirilmiştir. Kendisine sürekli bir “şüpheli” kişi gözüyle bakılmıştır.

Türk siyasî tarihinin en sıkıntılı diyebileceğimiz bir sürecinde; Haydar Erkut’un yaşadığı bu olaya benzer pek çok örneğin yaşandığı, güvenlik gerekçesi ile yapılan takibatlarda, birçok kimsenin mağdur edildiği ve hatta bazılarının bu yöndeki suçlamaları kendine yakıştıramadığından dolayı intihar bile ettiği belgelere yansıyan gerçeklerdir.

Haydar Erkut’un savunma niteliğini taşıyan ve takip dosyasından çıkarılacak en önemli sonuç; süreç içerisinde yaşanan olumsuz çok olayın doğal bir sonucu olarak, sistemin kendisini korumak adına, almış olduğu kararlar, izlemiş olduğu güvenlikçi politikalar ve yapılan yargılamalar hep kuşku ile yaklaşılabilir konular olmuştur. Karar veren kişilerin bile bazen, önelerine gelen raporlara kuşku ile yaklaştıkları, yanlış bir karar vermemek için, durumun yeniden araştırılıp, eldeki delillerin gerçekliğinin bütün ayrıntıları ile gönderilmesini istedikleri görülmüştür.

Bu şekilde; verdikleri karardan bir vicdan azabı yaşamak istemedikleri, kurunun yanında yaşın da yanmaması için, büyük bir titizlik göstermişlerdir. Suçsuz insanların asılsız ihbarlarla ve kişisel husumetler sonucunda mağdur edilmemesi için ilk araştırmaların yapıldığı yerlerdeki mülkî amirleri uyarılmışlardır. Kişileri suçlayıcı asılsız ve iftiralara dayanan karalamalara daima kuşku ile bakmaları hukuksuz hiçbir işlem yapmamaları istenmiştir. Bununla birlikte; Cumhuriyetin öngördüğü siyasal değişimin tam anlamıyla sağlanabilmesi ve laik ve çağdaş bir devlet yapısına kavuşabilmesi için yapılan her yeniliğin karşısında olan, muhalefet eden ve eskiye özlem duyan kişilerin bozguncu kişilerin yakından takibinden de vaz geçilmemiştir. Bu yönde yapılan her ihbar dikkate alınmış, doğruluk derecesi araştırılmış, emniyetin tüm birimleri seferber edilmiştir. İhbar edilen kişinin kim olduğu veya geçmişte ne yaptığına bakılmaksızın olayın gerçekliği bütün yönleri ile araştırılmıştır.

Yapılan araştırmalar, yıllar alan çok uzun bir süreçte devam etmesine rağmen, güvenlikten sorumlu olan ilgili tüm kurumlar birbirleri ile koordineli olarak, tüm imkânlardan istifade ile son derece başarılı işler çıkarmışlardır. Tüm bu işlerin yürütülmesindeki sorumlu kişilerin, rejime ve sisteme mutlak surette inanmış, millî ve manevî değerleri en üst düzeyde olan vatansever insanlardan oluştuğu görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi

EGM Arşivi, 35074-12272-384 Numaralı Dosya (Haydar Erkut’un Takip Fişine Alınması ve Takip Raporları Dosyası)

Kitap ve Makaleler

ACAR, Ali-Aydın Habib (2016). Bozkır Ayaklanmasında Meşruiyet ve Otorite, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı*, ss. 443-451, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

AHMAD, Feroz (2019). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.

AKANDERE, Osman (1998). Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(40): 147-157.

AVANAS, Ahmet (1998). *Milli Mücadele'de Konya*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

AYSAL, Necdet (2010). “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, *Atatürk Yolu*, 11(44): 581-625.

AYSAL, Necdet (2019). “Atatürk Döneminde İç Politika”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Temuçin F. Ertan, ss. 153-157, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

BAL, Rıdvan (2013). *Türk Süvari Tarihi*, Ankara: Savaş Kitabevi.

BAYAT, Sevgi (2016). Bozkır Ayaklanmasının Konya Milli Mücadelesine Etkisi, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı*, ss. 451-462, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

ÇAKMAK, Fevzi (2017). Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34): 319-348.

DOĞAN, Ümit (2016). *Atatürk'ü Öldürme Planları (Suikast ve Darbe Girişimleri)*, Ankara: Kripto Kitaplar.

ERDOĞAN, Caner (2017). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52): 366-379.

GÖRGÜLÜ, İsmet (1993). *10 Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı (1964). *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

KARACA, Taha Niyazi (2004). Millî Mücadele'de Bozkır İsyanları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1): 169-190.

KIRÇAK, Çağlar (1989). *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik (1876-1950) Birinci Kitap*, Ankara: Bilal Yayınları.

AVŞAR, Servet (2020). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Takip Fişine Alınma Uygulamasının Bir Örneği: Milis Yüzbaşısı Haydar Erkut’un Fişe Dâhil Edilmesi ve Hazırladığı Savunma Raporu”, *Mavi Atlas*, 8(2): 298-322

ÖNDER, Mehmet (1989). *Atatürk Konya’da*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖNDER, Mehmet (1975). *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SAPMAZ, Selahattin (2010). *Atatürk’ün Muğla Valisi M. Recai Güreli 1936-1939*, Muğla: Gülermat Matbaacılık.

TORUN, Esmâ (2003). *Sivas’dan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.

ZÜRCHER, Erik Jan (2018). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

On-Line Kaynaklar

<http://www.sanliurfa.gov.tr/gorev-yapmis-valiler>

<http://mobolla-mugla.blogspot.com/2014/12/1-h.html>

<http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=6295>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hamdi_Aksoy

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=refikkoraltan>

<http://trabzon.gov.tr/>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Hamdi_Dikmen

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=4687>

http://www.wikiwand.com/tr/Fuat_G%C3%B6kbudak

<http://www.biyografya.com/biyografi/18411>

[http://tbmm.chp.org.tr/milletvekili Detay.aspx?ID=8264](http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=8264)

Makale Geliş | Received: 05.06.20.
Makale Kabul | Accepted: 14.06.20.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.748463

Ahmet YÜKSEL

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas-TÜRKİYE
Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Letters, Department of History, Sivas-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5353-1989
ayuksel@cumhuriyet.edu.tr

İstanbul, Kahire ve Beyrut Üçgeninde Fırat Bir Osmanlı Polisi

Öz

Osmanlı polis müessesesinin taşrada teşkilatlanıp yaygınlaşması 1880'li yıllar itibarıyla gerçekleşmiştir. Bu çalışma o teşkilatın mensuplarından birisinin son derece ilginç ve bir o kadar da heyecanlı hikâyesini konu edinmektedir. I. Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Ali Rıza isimli ve Aydın vilayetine bağlı İzmir'de görevli üçüncü sınıf bir polis komiseri rüşvet suçlamasıyla meslekten atılınca soluğu Mısır'da almıştır. Giderken beraberinde üzerine zimmetli devlet eşyalarını da götürdüğü iddiasıyla Osmanlı yönetimi, Ali Rıza Efendi'nin peşine düşmüştür. O şekilde başlayan takip amansız bir kovalamacaya dönüşmüş ve nice ilginç gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Bu araştırma o takibe odaklanmakla birlikte devrin Aydın polis teşkilatına, kanunî metinler üzerinden polislik mesleğinin işleyişine ve ayrıca bazı politik olay ve şahsiyetlere dair ayrıntılar da sunmaktadır. Son olarak, yakın bir zamanda "Abdülhamid İstanbul'unda Bir Polisin Yaşamı"na ilişkin küçük ama doyurucu bir araştırma gerçekleştiren Roger A. Deal'ın "Osmanlı polis çalışmalarını hızla gelişen sosyal tarih alanına kaydırarak devlet merkezli tartışmalardan uzaklaştırmak" yönünde kapısını araladığı arzu istikametinde bir ilerleme kaydedebilmek de bu araştırmanın ulaşmak istediği hedeflerden birisi olmuştur. Bahsedilen amaçlar doğrultusunda bu çalışmanın vücuda getirilmesi noktasında Osmanlı arşiv vesikaları başta olmak üzere Aydın polis teşkilatı ve polislik mesleğine ilişkin düzenlemeler hakkında *Düstur*, *Salname* ve *Polis* mecmuası gibi süreli ve resmi yayınlardan, ayrıca zaman, mekân ve insana dair araştırma inceleme türü çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Polis, Aydın, İzmir, Fırat, Casus.

An Escaped Ottoman Police in the Triangle of Istanbul, Cairo and Beirut

Abstract

The organization and expansion of the Ottoman police organization in the provinces took place in the 1880s. This study is about the story of one of the members of that organization, which is very interesting and exciting. On the eve of the WWI, a third-class police commissioner, an incumbent in İzmir where subordinate of the Province of Aydın, named Ali Rıza took his breath in Egypt after he was unseated from his career in charge of bribery. The Ottoman administration was chasing Ali Rıza, with the claim of while he was leaving that he took along the embezzled state goods with him. The pursuit started in that way turned into a relentless chase and brought along many interesting developments. Although this research focuses on that chase, it also provides details of the Aydın police organization of the period, the functioning of the police profession through law texts as well as some political events and personalities. Finally, to be able to make progress has been one of the aims of this research be the same with Roger A. Deal's research which, recently conducted a small but satisfying, on "A Policeman's Life in Hamidian İstanbul" opened a door in the direction of desire that to "move Ottoman Police work away from the state-centred discussions into the rapidly developing social history area". For the purpose of bringing this study to the body for the purposes mentioned, periodical and official publications such as *Düstur*, *Salname* and *Police Magazine*, as well as the studies and research studies related to time, place and people were also benefited from the Ottoman archive documents, the Aydın police organization and the regulations regarding the police profession.

Keywords: Ottoman, Police, Aydın, İzmir, Breakout, Spy.

Özgeçmiş ve Polisliğe Giriş

Bu çalışma için kaynaklık ve kahramanlık eden Ali Rıza Efendi, 1883 (1298) doğumludur. Aslen Kırkağaçlı, doğma büyüme İstanbulludur (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 3).¹ Babası, Siroz redif taburunun dördüncü bölük yüzbaşısı Mustafa Efendi'dir. Ali Rıza, sıbyan ve rüştiye mekteplerinde eğitimini tamamladıktan sonra tahsiline Harbiye Mektebinden devam etmiştir. Ancak üçüncü sınıfta okurken II. Abdülhamid idaresine muhalif söylemlerinden ötürü mektepten atılmış ve askerliğini 1904-1909 yılları arasında bir nefer olarak tamamlamak mecburiyetinde kalmıştır. Askerden sonra memuriyet hayatına atılmış, Pirlepe'de (Makedonya) tahsilat kâtipliği yapmıştır. Ancak kısa bir süre sonra istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. Dayısının, Fatih Yeni Çeşme'de bulunan 8 numaralı evinde misafir olarak kaldığı günlerde polislik mesleğine girebilmek için Zaptiye Nezaret'i'ne dilekçeyle müracaatta bulunmuştur. II. Abdülhamid rejimini sert bir dille eleştiren, Meşrutî idareyi aşırı öven ifadelerle bezeli 12 Mayıs 1909 tarihli o dilekçesi birzandan tanıklık edilecek olan nizama aykırı ve aşırı abartılı yükselişine tesir etmiş olabilir. Çünkü dikkat çekilen ifade tarzının yanında Harbiye Mektebinde yaşadığı mağduriyeti de dilekçesinde işlemeyi ihmal etmemiştir. Öte taraftan tenkit ettiği o idare zamanında bir Liyakat madalyası almış olduğunu da... Kendi deyimiyile esasında yegâne arzusu bir polis memuru olarak devlet ve milletine hizmet edebilmektir. Başvuru yaptığı sırada 26 yaşındadır ve 1907 Polis Nizamnamesi'nin polisliğe müracaat edebilmek için 25 yaşını doldurmuş olma şartını (Düstur 8, Tertib-i evvel: 669) hâlihazırda sağlamıştır. Nizamnamenin şart koştuğu diğer vasıfları taşıyıp taşımadığı ise yapılacak tahkik ve tetkikler neticesinde anlaşılacaktır. Bunun için dilekçesinin havale edildiği İstanbul Polis Müdüriyeti, Ali Rıza hakkında hayli geniş çaplı bir araştırma başlatmıştır. İlk mahalle sakinlerine müracaat edilmiş; onlardan Ali Rıza Efendi'nin dürüst ve namuslu birisi olduğunun, kumar ve içki gibi kötü alışkanlıklardan uzak durduğunun, hatta mahalle kahvesine bile çıkmadığının herkesçe malum olduğu yönünde bir cevap alınmıştır (EGM Özlük Dosyaları: C-1557).

Fatih Polis Merkezi de kendisine verilen emre uygun olarak Ali Rıza hakkında hem olağan hem de hususî bir tahkikat yürütmüştür. Neticesinde oluşturulan raporlar mahalle sakinlerini doğrular niteliktedir: “Ali Rıza'nın polis mesleğine kabulünü engelleyici hiçbir hali bulunmamaktadır.” Ayrıca söz konusu özel raporda -şimdiye kadar aktarılanlardan farklı olarak- Ali Rıza'nın bekâr olduğu, II. Abdülhamid ve adamlarına intisabı olmadığı ve hafiyelik etmediği, son 7-8 aydır da dayısının yanında kaldığı gibi bilgilere yer verilmişti. Sabıka kaydının da temiz çıkmasının ardından Ali Rıza sağlık kontrolünden geçirilmiş ve polislik mesleğini yapmasına engel herhangi bir hastalık veya sakatlığının olmadığı anlaşılmıştır. Bütün bu raporlar, ayrıca dilekçesine iliştiirdiği diploma ve aşî şahadetnamesi gibi 1907 Polis Nizamnamesi'nin şart koştuğu vesikalar incelendikten sonra uygunlukları onaylanmış ve nihayet Ali Rıza bir imtihana tabi tutulmuştu. Bu kapsamda kendisinden bir vaka örneği ve rapor kaleme alması istendi. İmtihan bittiğinde sınav evrakının üzerine düşülen not “yeterli derecede ehliyeti olduğunun anlaşıldığı” yönündeydi. Bu şekilde 21 Haziran 1909 tarihi itibarıyla polisliğe kaydı yapıldı ve akabinde Dersaadet Polis Mektebi'ne kabul edildi. Böylece Ali Rıza Efendi 14 Temmuz-11 Kasım 1909 tarihleri arasında 3 ay 28 gün süren Dersaadet Polis Mektebinin ilk eğitim-öğretim dönemine (Şahin, 2018: 269) dâhil edilerek mektebi ala derecede diploma (şahadetname) ile bitirme başarısı gösterdi. Başarının ödülü 300 kuruş maaş ile İstanbul 1014 numaralı polis memurluğuna tayin edilmek oldu (EGM Özlük Dosyaları: C-1557).

¹ Polisliğe müracaatı kapsamında yapılan tahkikat neticesinde oluşturulan raporda memleketi (İstanbul), doğduğu yıl (1300) ve yer (Aydın Vilayeti'nin Kasaba (Turgutlu) Nahiyesi) için, hatta fiziksel özellikleri hakkında farklı bilgilere yer verildiği görülmüştür. Bu durumun tahkikat kapsamında mahalle sakinlerinden edinilen ve daha çok onların hatırlarında kalan bilgilerden hareketle oluşturulmuş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. (EGM Özlük Dosyaları: C-1557). Bu dosyaya ulaşabilmemizi sağlayan Türk polis tarihinin emektar ve çalışkan kalemlerinden Emniyet Genel Müdürlüğü Eski Arşiv Daire Başkanı, Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Eyüp Şahin Beyefendi'ye teşekkürü bir borç biliriz.

Ali Rıza Efendi'nin Meslekteki Hızlı Yükseliş ve Düşüşü

Ali Rıza Efendi, yukarıda aktarılan süreç sonunda artık Osmanlı Emniyet teşkilatının bir mensubu olmuştu. Bundan sonraki süreç Ali Rıza için galiba kendisinin de tahmin edemeyeceği hızlı bir yükselişi beraberinde getirdi. Polisliğe adım atışının üzerinden henüz birkaç ayın geçtiği 13 Şubat 1910 tarihi itibarıyla İstanbul Langa mevki 157 numaralı komiser muavinliğine imtihanla ve 600 kuruş maaşla terfi etmişti. (EGM Özlük Dosyaları: C-1557). Bu hızlı yükselişte yadırganacak bir durum yoktur. Çünkü 1907 Nizamnamesi'ne göre, komiserlikler için *ehliyet ve kadem erbabından* olanların İdare komisyonları huzurunda 32. maddede gösterilen şartlara uygun olarak imtihanları icra ediliyordu ve İdare meclisleri tarafından gerekli tetkikler yapıldıktan sonra ehliyetini en iyi şekilde ispat edenler seçiliyordu (Düstur 8, Tertib-i evvel: 671). Oysa 1913 Polis Nizamnamesi terfi için *bir sınıfta en az iki yıl hizmet etmek* (Düstur 5, Tertib-i sani: 388) şartını getirecektir.

Nizamnameye uygun söz konusu yükselişin ardından Ali Rıza başkentten hayli uzakta yeni bir terfiye konu olacaktır. Bu gelişmeye imza atan isimse -şimdilik- teşkilatın en tepe isimlerinden İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey'dir. Kendisi 28 Temmuz 1910 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderdiği bir yazıda Ali Rıza Efendi'nin polislik vazifesindeki faaliyet ve ciddiyetine, ayrıca duyulan gerekliliğe dikkat çektikten sonra onun ikinci komiserlikle Beyrut vilayetine nakledilmesine izin verilmesini istihdam etmişti. Beyrut vilayeti ile yapılan görüşmeler neticesinde tayinde bir sakınca görülmemiş, Ali Rıza'nın 14 Eylül 1910 tarihinde 750 kuruş maaşla ikinci komiserliğe terfi ettirilip Beyrut'a gönderilmesi ve Trablusşam'da istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. (EGM Özlük Dosyaları: C-1557). Nitekim 10 gün sonra (24 Eylül) Trablusşam Mutasarrıflığından Beyrut Polis Müdüriyetine bildirildiği üzere Ali Rıza İstanbul'dan gelip vazifesine başlamıştır. Durum, 5 Ekim 1910 tarihinde Beyrut Polis Müdürü Cemal Bey tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine aktarıldıktan sonra Ali Rıza Efendi'nin kayıt işlemleri Vilayet Muhasebe Dairesi tarafından icra edilmiştir. Böylelikle Ali Rıza, bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde, belki komiser muavinliğini dahi hayal edemezken -üçüncü sınıfı hiç uğramadan atlayıp- birdenbire isminin önüne ikinci sınıf polis komiserliği unvanını² yazdırmıştır. Ancak Ali Rıza Efendi'nin düşüşü de tıpkı yükselişi gibi pek hızlı olacaktır. Cemal Bey'in ardından Beyrut Polis Müdüriyetine atanan Hüsnü Bey yaptığı incelemeler sırasında Ali Rıza Efendi'nin komiserlik vazifesine nizamî usuller dairesinde tayin edilmemiş olduğunu fark etmiş ve durumu 4 Nisan 1911 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bildirmiştir. Onun ifadesiyle Ali Rıza Efendi'nin söz konusu komiserliğe terfi edebilmesi, Polis Nizamnamesi'nin 26. maddesinde (Düstur 8, Tertib-i evvel: 671) belirtildiği üzere yazılı intihap evrakının tetkikinden sonra intihap durumunun tasdikine bağlıdır. Oysa Ali Rıza için Heyet-i İntihabiye muamelesinin yapılmamış olduğu Polis Meclisi derkenarından anlaşılmıştır. Ayrıca Vilayet İdare Meclisi tarafından da bu hususta herhangi bir işlem yapılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu görüntü altında Ali Rıza Efendi, usulen intihap edilmemiş bir durumda kalmıştır. Dahası kendisinin bazı uygunsuz hallerinden dolayı Trablus'ta kalmasının uygun olmadığı kanaat getirilerek 25 Şubat 1911 tarihli bir yazıyla merkez vilayete gönderilmiştir. Liva tarafından terfi layık görülmediği gibi merkez vilayete gönderilmesi de memnuniyetsizlik yaratmış, inzibat memurları için gereken güzel vasıfları taşımadığı ve alt kademedeki memurlara karşı amirlik vazifesini yapamayacağı tecrübelerle anlaşılmıştır. Bütün bu sebeplerden ötürü terfi kesinlikle layık değildir. Esasen İstanbul mürettebatından olduğu için de 4 Nisan 1911 tarihi itibarıyla Beyrut ile alakası kesilerek İstanbul'a iade edilmiştir (BOA. DH. EUM. MH., 48/37-2; 22 Mart 1327/4 Nisan 1911). Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kaleminden Beyrut Polis Müdüriyetine gönderilen bir yazıyla İstanbul komiser muavini Ali Rıza Efendi'nin geri dönme sebebi ile

² Ali Rıza Efendi'nin meslekte istihdam edildiği yıllarda yürürlükte olan 1907 Polis Nizamnamesi'nin 8. maddesi polisleri meslekî dereceleri açısından beş sınıfa ayırmıştı: Serkomiser (başkomiser), ikinci komiser, üçüncü komiser, komiser muavini ve polis memuru (Düstur 8, Tertib-i evvel: 667). 1913 Nizamnamesi'nin 7. maddesiyle ise polis silsilesi aşağıdan yukarıya doğru polis namzedi (aday), polis memuru, komiser muavini, ikinci komiser ve serkomiser şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştu (Düstur 5, Tertib-i sani: 385-86).

dönüşünde harcırah alıp almadığının bildirilmesi istenmiştir. Beyrut Polis Müdürü Hüsnü ise 5 Nisan 1911 tarihli cevabında, Ali Rıza Efendi'nin Trablusşam'a ikinci komiserliğe intihap edilmek üzere gelmiş olduğunu, ancak intihabının mümkün olmayışından dolayı İstanbul'a döndüğünü, ayrıca Beyrut'ta harcırah için ayrılan bütçenin tamamen harcanmış olmasından dolayı kendisine dönüş harcırahı verilemediğini arz etmişti (BOA. DH. EUM. MH., 48/37-4; 23 Mart 1327/5 Nisan 1911). Böylece Ali Rıza Efendi'nin meslekî yaşantısındaki Trablus ve ikinci komiserlik sayfası muhtemelen kendisinin de bir daha açılmasını istemeyeceği kadar gurur kırıcı bir sonla kapanmıştır.³

İzmir: Meslekte Son Durak mı?

Yaşanan son gelişmelerin ardından Osmanlı başkentine dönen yahut daha doğru bir ifadeyle Beyrut'tan kovulan Ali Rıza Efendi için ümitsizlik yoktur. Çünkü onun hamileri olduğu muhakkaktır. Şayet öyle olmasaydı, Jön Türk tensikatu sonrası açığa alınan ve Emniyet teşkilatının kapısında yeniden göreve tayin edilecekleri anın gelmesini bekleyen bir yığın işsiz polis varken Ali Rıza Efendi için hemen yeni bir atama kararı çıkabilir miydi? Üstelik Ali Rıza'nın yeni durağı o gün itibarıyla doğduğu toprakları da kapsayan Aydın Vilayeti olabilir miydi? Elbette zordu, ancak Ali Rıza için şimdilik öyle bir durum söz konusu bile değildir. Kendisi 22 Nisan 1911 tarihinde, yani bir ay bile açıkta kalmadan 600 kuruş maaşla -ancak- bu kez üçüncü sınıf komiserliğe naklen tayin edilmiştir (EGM Özlük Dosyaları: C-1557). Vilayet içerisinde ise merkez sancak konumundaki İzmir'de görevlendirilmiştir. Ali Rıza'nın hikâyesinde sonun başlangıcı olması münasebetiyle arz ettiği önem ve görüntü açısından vilayet polis teşkilatının durumuna kısaca temas etmek faydalı olacaktır. En yakın tarihli ve sonuncu olan 1908 (H. 1326) Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre vilayette görevli polis memurlarının sayısı ve rütbeler itibarıyla dağılımları şu şekildedir:

Sancaklar	Memuriyet Dereceleri						Toplam
	Müdür	Müfettiş	Ser Komiser	İkinci Komiser	Üçüncü Komiser	Polis Memuru	
İzmir	1	1	7	16	39	186	250
Saruhan	-	-	1	2	9	14	36
Aydın	-	-	1	-	5	10	16
Denizli	-	-	-	-	6	8	14
Manisa	-	-	-	-	4	10	14
Toplam	1	1	9	18	63	228⁴	320

(Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, H. 1326/M. 1908, s. 111.)

Aydın vilayetindeki polis sayısı 1910 yılında 355 olarak tespit edilmiştir (Lévy-Aksu, 2017: 232). 1914 yılı itibarıyla 3 liva ve 36 kazayı kapsayan vilayette 3 ikinci sınıf komiser, 17 komiser muavini ve 110 polis memuru mevcuttur. Onlardan ikinci sınıf komiserlerle 2 muavin ve 38 polis memuru liva merkezlerinde, geriye kalan 15 muavinle 72 polis memuru ise kaza merkezlerinde istihdam edilmişti. Vilayette mevcut 16 karakolun dışında kira yoluyla faaliyet gösteren 12 karakol daha vardı. Ancak vilayetin büyüklüğüne kıyasla karakollar sayısı açısından yetersizdi. Fizikî durumları ise ödenek eksikliği nedeniyle içler açısı bir vaziyetteydi. Birçoğu sağlığa elverişsiz, döşemeden mahrum, ışıklandırma ve ısınma konularında hayli eksik bir durumdaydılar.⁵ Aydın Polis Müdürü

³ Ali Rıza Efendi'nin Trablusşam Komiserliği'nde istihdam edilmiş olduğu dönemde kendisiyle alakalı bir vesikaya tesadüf edilmiştir. Trablusşam Sancağı Polis Dairesi'nin 1909 mefruşat masrafı hakkında düzenlenen o belgede Ali Rıza sadece ismen geçmektedir. Bu nedenle o polisin bu araştırmanın konusu olan Ali Rıza Efendi olduğuna hükmedebilmek güçtür. (BOA, DH. EUM. MH., 122/71).

⁴ Salnamede yanlış bir hesaplanmanın neticesi olarak bu rakam 226 olarak kaydedilmiş, ancak genel toplam içerisinde o yanlışlık giderilmiştir.

⁵ Başlangıçta mevcut olan Servili Mescit, Pasaport, Fasulya (Facciola), Namazgâh, Çalgıcıbaşı, Göztepe, Peştemalcılarbaşı, İkiçeşmelik, Keçeciler, Aziziye, Dolaplıkuyu, Hamidiye karakollarına daha sonra Kemeraltı, Kemer ve Çorakkapı gibi yeni karakollar eklenmişti. Kiralanan karakollar arasında Göztepe Polis İdaresi dairesinin dışında,

Cemal Bey’in 14 ay kadar devam eden hizmet süresi boyunca yaptığı gözlemlerine dayalı olarak 1913 Nisan’ında kaleme aldığı rapor niteliğindeki uzunca bir yazıdan vilayetin polis teşkilatına ilişkin daha ayrıntılı bilgiler edinebilmek mümkündür (Arslan, 2008: 112; Sürgevil, 1984: 43; Arı, 2017: 435-449).

1. İzmir’de Peştamalcı(lar)başı Merkezine Bağlı Tepecik Mevki Karakolu (1914)

(Polis Mecmuası 16: 376)

Bahsedilen polis teşkilat ve karakollarından birisinin mensubu olan Ali Rıza Efendi, aynı zamanda üçüncü sınıf komiserliğin imparatorlukta son temsilcilerindendir. Çünkü onun meslekten atılmasından kısa bir süre sonra yürürlüğe giren 1913 Polis Nizamnamesi ile üçüncü komiserlik kaldırıldı. Buradan tasarruf edilecek parayla her vilayete serkomiser, bazı vilayetlere de merkez memuru atanacak; mevcut ikinci komiserlerle muavinlerin maaşları, ayrıca ikinci komiserlerin sayısı artırılacaktı. Aktif görevde bulunan üçüncü sınıf komiserlerin ise mevcut maaşlarıyla kıdemli komiser muavini unvanı verilerek istihdam edilmeleri, onlardan boşalan kadrolara da yeniden atama yapılmaması kararlaştırıldı (Alyot, 2008: 506; Van, 2012: 115). Kısacası Ali Rıza Efendi ihraç olayı ile karşı karşıya kalmasaydı meslekî yaşantısına -en azından belirli bir süre için- kıdemli komiser muavini olarak devam edecekti.

Olay ve Örüntü: İzmir’den Mısır’a Savrulmak

Ali Rıza’nın ani düşüş, ama daha çok yükselişlerle geçen meslekî yaşantısının ardından nihayet böyle bir araştırmanın gerçekleştirilmesini teşvik eden ve son derece net bir görüntü arz eden “olay örgüsü” kısmına gelindi. Yukarıda yer yer perdesi aralanan o olaylar zincirinin ilk halkası Ali Rıza Efendi’nin İzmir’de üçüncü sınıf polis komiserliği vazifesini yürüttüğü sırada “efrad-ı redifeden”⁶ rüşvet aldığıının kesinleşmesiyle başlıyor (BOA, DH. KMS., 3/33, s. 5; 1 Nisan 1330/14

Tepecik, Karşıyaka, Çalıkçıbaşı, Çayırıtbağçe, Buca, Karantina, Çorakkapı ve Sarayköy karakolları ve Süvari Ahır vardır (Arslan, 2008: 112, 117, 129, 141-142).

⁶ Burada kullanıldığı şekliyle “redif” tabiri Muallim Nâcî tarafından “birinin ardı sıra giden, arkadan gelen kimse, hizmet-i nizamiyeden sonra geçilen sınıf (sınıf-ı redif, efrâd-ı redife, müddet-i redife, hizmet-i redife) şeklinde tanımlanmıştır (Lugat-ı Nâcî: 435). Kurumsal olaraksa “fiilî ve muvazzaf ordunun yedeği” (ihtiyatî kuvvet) manasında kullanılmıştır. Hatırlanacağı üzere Osmanlılardaki bu yedek kuvvetler, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından (1826) sonra Asâkir-i

Nisan 1914) ve alabildiğine hareketli ve heyecanlı bir biçimde devam ediyor (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 13; 15 Teşrinvevvel 1329/28 Ekim 1913).

Esasında “polis memuru, suç ve ihraç” o günlerde Aydın vilayetinde sıkça karşılaşılan bir üçgene dönüşmüştü. Polis memurlarında görülen itaatsizlik nedeniyle Aydın Vilayet Polis Müdürü Mehmed Bey açığa alınmış, yerine Emniyet-i Umumiye müfettişlerinden Cemal Bey tayin edilmişti (1911 yılı başları). Kendisine yüklenen vazife son derece mühimdi. Çoğunun ahlaksız ve iktidarsız olduğuna dair sürekli olarak devlet merkezine ihbar edilen vilayetin polis memurları hakkında gerekli tahkikatı yapıp tedbirleri alacaktı. Bu kapsamda Cemal Bey tarafından yürütülen araştırmalar neticesinde hazırlanan rapor Ali Rıza Efendi'nin işlediği suçun bir bulaşıcı hastalık gibi toplumun emniyet ve asayişinin teminatı demek olan memurların çoğuna sirayet etmiş olduğunu gözler önüne seriyordu: Rüşvet, fuhuş, serkeşlik gibi yasadışı eylemlere karışan ve görevini kötüye kullanan memurların çoğu isimleriyle birlikte ifşa edilmiş ve haklarında gerekli cezaî işlemler yapılmıştı (Arslan, 2008: 123-126). Bu gelişmeyi o devirdeki polisin resmî yayın organlarından da takip edebilmek mümkündür. Mesela Polis Mecmuası'nda yer alan habere göre 24 Haziran 1913 ile 13 Aralık 1913 tarihleri arasındaki 6 aylık zaman zarfında rüşvet, kaçakçılık, görevde ihmal, yetkide ihlal gibi nice sebepten ötürü Aydın Polis Müdüriyeti Polis Divanı tarafından 42 polis memurunun kaydı silinmişti. Bu memurlar ve işledikleri suçlar tek tek listelenmiş, (Polis Mecmuası 12: 287-288) mecmuanın bir sonraki sayısında da ibret ve hayret dolu ifadelerle yorumlanmıştı (Polis Mecmuası 13: 291-292). Başkentteki polis memurlarının 300, taşradakilerin ise 200 kuruş gibi son derece düşük ve düzensiz olarak ödenen maaşlarının onları daha iyi ve dürüst bir hizmete teşvik etmek için II. Meşrutiyet Dönemi'nde 400 kuruşa çıkarılmış olmasının⁷ da en azından Aydın örneğinde arzu edilen neticeyi vermediği ve rüşvet gibi kötü bir alışkanlığın artarak devam ettiği gözlemlenmektedir.

Cemal Bey'in önceki dönemlerin alışlageldik bir uygulamasına dönüştüğü aşikâr olan polisin yasadışı eylemlerini görmezden gelme yahut geçiştirme gibi bir davranış biçimi yerine onların üstüne gitme ve önünü kesme yönünde estirdiği adalet rüzgârı Ali Rıza Efendi'yi hem işinden hem yerinden etmişti. Vesikaların diliyle Ali Rıza, hakkındaki rüşvet iddiaları 23 Ocak 1913 tarihi itibarıyla kesinleşince artık İzmir'de kalıp hizmet edemeyeceğini anlamış ve çareyi o senenin 12 Haziranı'nda İskenderiye'ye firar etmekte bulmuştu. (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 13; 15 Teşrinvevvel 1329/28 Ekim 1913). Özlük dosyasında yer alan belgelerde Ali Rıza'nın memuriyetini terk ederek Hidiviye Kumpanyası'nın Osmaniyeye vapuruyla İskenderiye'ye firar eylediğinin anlaşılması üzerine kaydının söz konusu tarihten (12 Haziran) itibaren silinmiş olduğu kaydedilmiştir (EGM Özlük Dosyaları: C-1557).

Devlet ve Polis

Sıradan bir memurun o şekilde sırta kadem basması, I. Dünya Savaşı'nın arifesinde bir yığın problemle kuşatılmış Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin cephesinden herhalde pek bir anlam ifade etmemiş olmalıdır şeklinde düşünülebilir. Ancak Mısır ve İstanbul arasında başlayan yazışma trafiği köprüünün altından çok sular akacağına ilk habercisi olmuştur. Osmanlı yöneticilerinin iddiasına bakılırsa Ali Rıza Efendi firar etmeden evvel devletin üzerine zimmetlemiş olduğu giysi ve silahını Aydın Polis Müdüriyetine teslim etmeyip beraberinde götürmüştür. Konuyla alakalı belgelerin ifadesiyle *hiç olmazsa* (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 13; 15 Teşrinvevvel 1329/28

Mansûre-i Muhammediye adıyla oluşturulan yeni orduya destek sağlamak ve halkı uzun süreli bir mecburî hizmette tutmadan kendi bölgelerinde eğiterek iç güvenliği tesis etmek amacıyla “Redif-i Asâkir-i Mansûre veya Asâkir-i Redife-i Mansûre” adıyla oluşturulmuştu. İşte bu ordunun erleri için “efrâd-ı redife” tabiri kullanılırdı. Daha fazla bilgi için bkz. (Özcan, 2007: 524-526).

⁷ Yapılan zamlarla ayrıca merkez memurlarına 1500, komiserlere 1000 ve komiser muavinlerine de 600 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmişti (Van, 2012: 34-35). 1914 senesinde ise İstanbul polisleriyle İzmir, Beyrut, Kudüs ve Suriye gibi birimlerin sahil kısımlarında istihdam edilen polis memurlarının maaşları yapılan 100'er kuruş zamlarıyla 500 kuruşa çıkarılmıştı. Polis maaşları için (Gören, 2018: 16-35; Şahin, 2019: 13).

Ekim 1913) onların geri alınabilmesi için Ali Rıza Efendi'nin yakalanması şarttır. 1907 Polis Nizamnamesi'nin 41 ve 42. maddelerine göre “memurlar kendilerine verilen elbise, silah ve diğer eşyaları muhafaza etmek ve iyi kullanmak, meslekten ayrılmaları durumunda ise iade etmek zorundaydılar.” (Düster 8, Tertib-i evvel: 672-673).⁸ Şayet iddialar doğru ise Ali Rıza Efendi o şekilde nizamnameyi ihlal etmiş oluyordu. Ancak takip eden olayların akışına bakılınca gerçekte bahsedilen gerekçenin sadece madalyonun görünen yüzü olduğu anlaşılmaktadır. Görünmeyen kısmında ise Ali Rıza Efendi'nin yakalanmasını gerektirir daha mühim sebepler vardır. En basitinden Mısır'a firar etmiştir mesela. Mısır ki o dönemde, A. Birinci'nin deyiimiyle *İttihat ve Terakki muhalefetinin (...)* ilk ve en kalabalık durağını teşkil ediyordu. (Birinci, 2002: 14) Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucu ve üyeleri gibi, İttihatçılara muhalif olup takibe uğrayanların çoğu soluğu tam da o günlerde Mısır'da alıyordu. Ali Rıza Efendi de İttihatçılara ve politikalarına karşı olanların yanında saf tutup muhalefet zincirinin yeni bir halkası olmaya soyunabilir miydi acaba? Meslekten atılmış, memleketinden hayli uzakta kalmış bir polis memuru için cazip olmayan bir tarafı yok gibi...

Aşağıda yaşanacak olan gelişmeleri daha iyi idrak ve takip edebilmek açısından ve de hazır söz açılmışken Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunları elinde heder olan Mısır'ın şöyle kuşbakışı bir görüntüsünü aktarmak faydalı olacaktır. O günlerde muhaliflere kol kanat gerdiğine dikkat çekilen Mısır, hâlihazırda resmen ve hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı. Anımsanacağı üzere Sultan II. Mahmud ile asi valisi arasında yaşanan birçok boğuşmanın ardından gelen uluslararası müdahale neticesinde Tanzimat Devri'nin hemen başında yayınlanan 1841 Fermanı ile Mısır'da, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın soyundan gelen erkek evlatların “Hidiv” unvanıyla hükümlan olacağı irsî bir valilik yönetimi oluşturulmuştu. Ancak o çok bilinen ve ağırlık merkezini ekonomik sebeplerin oluşturduğu 1882 İngiliz işgaliyle Mısır hukuken olmasa da fiilen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmaktan çıkmıştı. Artık kendisine ait bir yönetim düzeni vardı. 24 Ekim 1885 tarihinde imzalanan bir antlaşmayla İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Hidiv'e danışmanlık yapmak için Mısır'da birer Yüksek Komiser bulundurmaları kabul edilmişti. Ancak kısa bir süre sonra Mısır Dışişleri Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından idare edilmeye başlanmıştı (Polat, 2013: 53; Özkoç, 2013: 244-245). Mısır'ın İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlar, hatta onun da ötesinde dış bileyenler için bir sığınağa dönüşmüş olması İngiliz güdümüne girmiş olmasıyla alakalıydı. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde, yani bu çalışmaya konu olan olayların yaşandığı dönemde (1913-1914) İttihatçıların Almanya ile olan yakınlaşması onlara muhalif olanlar için İngiliz himayesindeki Mısır'ı daha korunaklı ve destekli bir cazibe merkezi haline getirmişti. İlerleyen satırlarda bahsedilen görüntüyü daha net bir biçimde yakalayabilme imkânı vardır.

Takip Yerelde Başlıyor

Mısır'ın arz ettiği söz konusu görüntüye ve İstanbul-Kahire arasındaki karşılıklı güvensizlikten kaynaklanan aşağıda karşılaşılabilecek çarpıklıklara rağmen eskinin komiseri Ali Rıza Bey'i ele geçirme amaçlı takip faaliyetleri ilkin yerel yöneticilerce başlatılmıştır. Onları harekete geçiren saik ise üzerinde bulunduğu bahsedilen bravnik (browning) marka beylik revolverini Osmanlı İmparatorluğu'nun malzeme ofisine geri kazandırabilmek ümididir. Bu ümitle İzmir'in bağlı olduğu Aydın Valiliği tarafından Ali Rıza Efendi'nin İzmir Polis Dairesinde bulunan fotoğrafının bir kopyası çıkartılarak İskenderiye Muhafızlığına gönderilmiştir. (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 13; 15 Teşrinevvel 1329/28 Ekim 1913).

⁸ Ali Rıza Efendi'yi bağlamamakla birlikte polis memurlarına devlet tarafından verilen giysi ve silah türünden malzemeler 1913 Polis Nizamnamesi ile daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir (Düster 5, Tertib-i sani: 402 vd).

2. Ali Rıza'nın Fotoğrafi ve Fotoğrafın Arka Yüzü

Fotoğrafın arkasına işlenen notta “24 numarada kayıtlı üçüncü sınıf komiserlerden iken devletin eşya ve silahıyla birlikte Mısır’a firar eden aslen Kırkağaçlı olan İstanbullu Ali Rıza” yazmaktadır (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 3). Bu fotoğrafa ilaveten “İzmir polis komiserliğinden atılan” şeklinde bir tanımlamayla birlikte Ali Rıza Efendi’nin eşkâli ayrıca yazılı olarak da tasvir edilmiştir: Kendisi uzun boylu, sarı benizli, sarı bıyıklı, mavi gözlü ve otuz-otuz üç yaşlarındadır (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 5).⁹ Eşkâl demişken sicil dosyasında boyunun 1,80 cm olduğu, herhangi bir alamet-i farikasının bulunmadığı, ayrıca fotoğraftan da anlaşılacağı üzere sakalsız olduğu kaydedilmiştir (EGM Özlük Dosyaları: C-1557).

Aydın Valiliğinden kendilerine ulaşan talep üzerine İskenderiye Muhafızlığı tarafından şehirde başlatılan arama çalışmaları kısa bir süre içerisinde netice vermiş ve Ali Rıza Efendi’ye ulaşılmıştır. Yanındaki devlet eşyalarını teslim etmesi gerektiği bildirilince, kendisinden “İzmir’den ayrılmadan evvel eşyaları teslim ettiği, yanında kendi parasıyla satın aldığı kılıçtan başka bir eşyanın bulunmadığı” yönünde bir cevap alınmıştır. Ayrıca bu cevap Ali Rıza Efendi tarafından yazıya da dökülmüştür. Hem sözlü hem de yazılı cevabı 7 Ekim 1913 tarihinde İskenderiye Muhafızlığından Mısır Dahiliye Nezaretine, oradan da 18 Ekim’de Aydın Valiliğine iletilmiştir (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 11; 18 Ekim 1913). Ali Rıza Efendi’nin 5 Ekim 1913 tarihli cevap yahut savunma niteliğindeki yazısı şu şekildedir:

⁹ Ayrıca Polis Mecmuası’nın 1914 yılına ait sayılarından birinde Aydın Vilayeti mürettebatından 196 numarada kayıtlı Ali Rıza Efendi isimli bir polis memurunun fotoğrafı meşhur hırsızlardan birisinin yakalanması noktasında gösterdiği başarı öyküsüyle birlikte yayımlanmıştır (bkz. Ek-4). Yukarıda paylaşılan fotoğrafla ekte verilen söz konusu fotoğraf mukayese edildiğinde şahıslar birbirlerine hayli benzemektedir. Ancak tarih ve memuriyet dereceleri itibarıyla aralarında bir uyuma sağlanamamıştır. (Polis Mecmuası 22: 513).

Aydın Vilayeti'nin İskenderiye Muhafızlığı'na yazmış olduğu tahriratta firarım esnasında beraberimde getirdiğimden bahsedilen mirî eşyanın tümünü İzmir Polis Dairesi'nde Müfettişlik Kalemi'nde Komiser Muavini İhsan'a teslim ettiğimi, kendi paramla satın aldığım ve şu an hanemde bulunan kılıçtan başka mirî eşyaya ait nezdimde herhangi bir eşyanın bulunmadığını cevap olarak yazırım. (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 14).

Ali Rıza'nın cevabına bakılırsa ortada kendisini takip etmeyi gerektirir herhangi bir sebep yoktur. Ancak buna inanmak için onun işaret ettiği Komiser Muavini İhsan Efendi'den durumun sorulması gerekmektedir. Nitekim Aydın Valiliği de öyle yapmış, İskenderiye'den alınan cevap İzmir Polis Müdüriyetine yönlendirilmiştir. Ancak İhsan Efendi'den Ali Rıza'nın takibine bir müddet daha devam edileceğini gösterir şu ses yükselmiştir: “Bana asla öyle bir teslimat yapılmadı!” (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 13; 15 Teşrinievvel 1329/28 Ekim 1913) İhsan Efendi yalan söylüyor olamaz mı? Elbette olabilir, lakin yalanladığı şahıs kendi komiseriyken rüşvet aldığı için meslekten ihraç edilmiş ve Mısır'a kaçmış Ali Rıza Efendi olduğundan doğruluk ibresi şimdilik şüphe götürmez bir biçimde İhsan Efendi'den yanadır.

Merkezî Takip

İzmir'den alınan cevapla Ali Rıza Efendi'nin peşi bırakılmamış, hatta onu yakalama işi yerel makamlardan imparatorluk merkezindeki birimlere geçmiştir. Bu sayede yürütülen takip ve tahkikatın genişletilmesi mümkün olmuş, Ali Rıza'nın Mısır'daki serüvenine ilişkin yeni bilgiler de ortaya çıkmıştır. Mesela yapılan araştırmalar neticesinde onun Mısır'da Özbekiye¹⁰ denilen yerde mülazım-ı evvel Harputlu Şükrü Efendi ile birlikte meyhanecilik etmekte olduğu, hatta o sıralar devlete ait olan revolverini 6 İngiliz lirasına sattığı öğrenilmiştir. Gün yüzüne çıkarılan her yeni bilgi ise Ali Rıza hakkındaki şüphe ve ithamları büsbütün artırmıştır. Mesela Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Dersaadet Merkez Kumandanlığına gönderilen bir yazıda Ali Rıza için *cidden çok zararlı bir adam olduğu düşünülmektedir* (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 16-17.) şeklinde bir ifadeye yer verilmişti. Dolayısıyla öyle tehlikeli birisini sadece basit bir zimmet suçlamasıyla İngiliz denetiminde bulunan Mısır idaresinden talep etmek ters ve anlamsız bir tepki doğurabilirdi. Bu riski hesap eden Osmanlı yöneticileri Ali Rıza Efendi'nin daha gerçekçi bir gerekçeyle Osmanlı tarafına iade edilmesi için bir çare düşündüler. Bu doğrultuda Ali Rıza'ya bir asker firarisi süsü verildi. Emniyet Genel Müdürlüğünden gelen bildirim üzerine Dersaadet Merkez Kumandanlığı hemen harekete geçti ve Mısır Fevkalade Komiser Vekâletinin kapısını çaldı. Bir asker firarisi olan Ali Rıza Efendi'nin yakalanarak Sultan'ın memurlarına teslim edilmesini istedi (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 16-17). Bu isteğe ilişkin olarak hazırlanan yazının eklerinde Ali Rıza'nın yukarıda paylaşılan fiziksel niteliklerini belirten bir not da mevcuttu (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 7).

İstanbul'un talebi üzerine hem Mısır'daki birimler hem de Osmanlı özel memurları kanalıyla yeni bir arama çalışması başlatıldı. Bu çalışmalar devam ederken Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne bağlı İstilaat Müdürlüğü¹¹ de ismine ve vazifesine uygun olarak Ali Rıza Efendi hakkında başlattığı bilgi toplama çalışmalarını aralıksız sürdürmekteydi. Sabık komiserin hem mazisine hem de hâlihazırdaki ahvaline dair bilinenlerin artması bahsedilen çalışmalar sayesinde mümkün olmuştu. İstilaat Müdürü İsmail imzasıyla 5 Nisan 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretine sunulan bir raporda kaydedildiği üzere Ali Rıza Efendi talebeliği sırasındaki kötü hareket ve ahlakından dolayı Harbiye Mektebi'nden kovulmuştu. (Ali Rıza'nın devlet memuriyetindeki en sağlam referanslarından birisi şimdi muhalefete geçtiği için kendisine karşı bir silah olarak kullanılmaktadır). Ama her nasılsa

¹⁰ Ali Rıza Efendi'nin o devir Mısır'ında meyhanecilik etmiş olması yadırganabilir. Ancak Özbekiye denilen yer eğlence hayatıyla meşhurdur. Hatta 1903 senesinde hafiyelerin takibinden kurtulmak için Mısır'a firar edip 7 yılını orada geçiren Neyzen Tevfik'in de Özbekiye'deki bir saz bahçesinde çalışan orkestraya katılarak ney üflediği ve orada birdenbire üne kavuşmuş olduğu bilinmektedir. Bkz. (Kabacalı, 2003: 21, 23).

¹¹ İstihbarat ve İstilaat'a ilişkin iş ve işlemlerle ilgilenmek üzere Emniyet-i Umumiye Dairesi'nde bir İstilaat Müdüriyeti'nin ihdası hakkında 2 maddelik kanun-u muvakkat için bkz. (Polis Mecmuası 12: 280).

sonradan bir yolunu bulup polisliğe intisap etmiş ve nihayet İzmir üçüncü sınıf polis komiserliğine kadar yükselmişti. Meslekten çıkarılınca Mısır'a gidip muhaliflerin safına katılmıştı. Uzunca bir süredir orada bulunmaktaydı. Mısır'daki faaliyetlerine ilişkin olarak da kaynağı *Mısır'daki özel memurumuzdan gelen mektuplar* olarak belirtilen çok mühim bilgilere ulaşılmıştı. Mesela söz konusu vesikada isminin önünde “tanıdık, bilindik” anlamındaki *mahud* sıfatı yer alan ve hakkında başkaca bir bilgiye yer verilmeyen Safvet¹² isimli birisiyle beraber bir ara Doğu Kürdistan'ı gezmiş ve ardından tekrar Mısır'a dönmüş olduğu bildirilmiştir. *Bu pis berif* şeklinde devam eden yazıda Ali Rıza Efendi'nin kâh Sadık ve refikleri nezdinde bazen de İskenderiye polis hafiyeliği dairesinde Osmanlı Hükümeti aleyhine akla sığmaz fenalıklar işlediğinden bahsedilmiştir (BOA, DH. KMS., 3/33; DH.EUM.EMN., 117/28, s. 16-17; 23 Mart 1330/5 Nisan 1914).

Raporun devamına geçmeden evvel vesikada ismi zikredilen Sadık ve arkadaşları hakkında kısa bir pasaj oluşturmak gerekiyor. Mısır'ın, o dönem İttihatçılara muhalif olanlar için bir çekim yahut cazibe merkezine dönüştüğünden yukarıda bahsedilmiştir. Sadık Bey ve arkadaşları da söz konusu çekime kapılan meşhur muhaliflerdendir. Miralay unvanıyla zihinlerde yer etmiş olan (Mehmed) Sadık Bey, Manastır mebusuydu. İttihat ve Terakki Partisi'nin demokratik olmayan otoriter tutumuna karşı her geçen gün keskinleşen parti için muhalefetin başlıca simasına dönüşmüştü. Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi ile birlikte Hizb-i Cedit (Yeni Oluşum) hareketinin liderliğini yapmıştı. II. Meşrutiyet Devri'nin Meclis-i Mebusanı'ndaki muhalefetin en kuvvetlisi olan Hizb-i Cedit hareketi ilerleyen süreçte meclis içerisinde palazlanıp diğer muhaliflerle birleşerek Aralık 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasına dönüşmüştü (Yiğit, 2014: 104 vd.). Sadık Bey, doğal olarak fırkanın kurucuları arasında yer almış ve ikinci başkanlığını yürütmüştü. Nihayet Balkan bozgununun ardından İttihatçıların Babiâli Baskını (1913) ile iktidarı yeniden ele geçirip bütün muhalefeti yok etme yoluna gitmesi üzerine Mısır'a kaçmış ve I. Dünya Savaşı süresince muhalefetini sürdürmüştür (Birinci, 1998: 509; Demir, 2010: 328; Özdemir, 2016: 127-128).

Miralay Sadık gibi Mısır'da temas kurduğu şahıslar ve yürüttüğü diğer faaliyetler açısından değerlendirilince Ali Rıza Efendi'nin İttihat ve Terakki yönetimi açısından bu kez hakikaten son derece tehlikeli bir adama dönüşmüş olduğunu söylemek kolaylaşıyor. Sözün özü korkulan olmuştur. İstilaat Müdürü İsmail Bey'in ifadesi olmak üzere “O, kelimenin tam manasıyla sefil bir fesatçıydı.” Üstelik yukarıda bahsedilen raporun devamına bakılacak olursa yürüttüğü muhalif faaliyetler şimdiye kadar sıralananlardan ibaret değildi. Mesela “Aziz Ali Meselesi'ni”¹³ de kendi

¹² Arşivdeki vesikalara bakılırsa bahsedilen yıllarda Mısır'da bulunup İttihatçılar aleyhine faaliyet gösteren Safvet isimli şahıs Dersaadet merkez eski kumandanıdır. Kendisi vazifeden kovulunca Mısır'a gitmiş ve orada tıpkı Ali Rıza gibi muhaliflerin safına katılarak devlet aleyhinde faaliyet yürütmüş, halkı hükümet aleyhinde tahrik etmiştir. Bu nedenle İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından idama mahkûm edilmiş ve görüldüğü yerde yakalanması hususu tüm vilayetlere tebliğ edilmiştir. (BOA, DH. EUM. MTK., 74/60; 4 Safer 1332/2 Ocak 1914; DH. KMS., 3/34; 19 Cemaziyülevvel 1332/15 Nisan 1914). Onun, İttihat ve Terakki yönetimine karşı her türlü muhalif hareketin içerisinde yer aldığına ilişkin olarak bir hayli arşiv vesikası bulunmaktadır. Mesela Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne “bizzat açılacak şifre” olarak gönderilen telgrafta, Dersaadet merkez eski kumandanı Safvet Bey'in kamuoyunu hükümet aleyhtarı bir hareket ve fikre sürüklemek için Mısır'da bastırıldığı beyannameleri bazı kimseler vasıtasıyla Anadolu'da dağıtmakta olduğundan bahsedilmiştir. (BOA, DH. SYS., 111/18; 23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913). Vilayetlere gönderilen umum bir şifrede ise son posta ile Mısır'dan gelen “Bores Ejipsiyen ve Eş-Şa'b” gazetelerinde Dersaadet merkez eski kumandanı Safvet imzasıyla Padişah ile İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin aleyhinde bir beyanname bulunduğu anlaşıldığından gerekli takibatın yapılması istenmişti. (BOA, DH. SYS., 111/21; 3 Haziran 1329/16 Haziran 1913).

¹³ Aziz Ali el-Mısri, 19. yüzyılda Kahire'ye yerleşmiş Basralı bir ailenin çocuğu olarak 1879 senesinde Mısır'da doğmuştur. İlköğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'ye girmiş ve 1904 senesinde buradan mezun olarak Osmanlı ordusunda görev almıştır. İttihatçılarla okul yıllarında başlayan yakınlığı mezuniyetten sonra artarak devam etmiştir. Enver Paşa aracılığıyla Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır teşkilatına kabul edilmiştir. 31 Mart hareketinin bastırılması için, İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun bir müfrezesine kumanda etmiştir. Ancak 1909'dan sonra imparatorluk içerisinde özerlik için faaliyet gösteren gizli cemiyetlere girmiş ve el-Kahtaniye ve el-Ahd gibi Arap milliyetçiliği yapan, bir Türk-Arap federasyonu kurmayı

kötü emellerini icra sahasına aktarmak için bir vasıta olarak kullanıp Osmanlı ve Hıdiv hükümetlerini birbirine düşürmeye çalışmıştı. Bu amaçla türlü imzalarla sahte telgraflar çekip, nice mektuplar kaleme almıştı. Bütün bu suçlarından ötürü İskenderiye polisi tarafından takibe alınmış olduğunu anladığından *şu günlerde gizli yollardan Beyrut’a bağlı Hayfa’ya geçmek zorunda kalmıştı*. Orada Hicaz Demiryolu Kalemünde çalışan ve vaktiyle kendisi gibi Harbiye Mektebi’nden kovulmuş olan Kazım Efendi adındaki bir arkadaşının yanında misafir olarak kalmakta olduğu öğrenilmişti. Hakkında ortaya çıkan bu kadar bilginin ardından Ali Rıza Efendi’nin “cidden pek hileci ve zararlı bir fesatçı” olduğu noktasında şüpheye yer bırakmadığına kanaat getiren İstilaat Müdürü İsmail Bey onun hemen yakalanıp Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi’nde yargılanabilmesi için acilen Hayfa’da icap edenlere gerekli emrin gönderilmesini Dahiliye Nezaretinden ehemmiyetle talep etmiştir (BOA, DH. KMS., 3/33; DH.EUM.EMN., 117/28, s. 16-17; 23 Mart 1330/5 Nisan 1914).

Beyrut-İstanbul İstihbarat Hattı

Bu son bilgiler ışığında Ali Rıza Efendi artık Mısır’da değil, gerçek anlamda bir Osmanlı vilayeti, ayrıca eski ve biraz da zoraki memuriyet mahalli olan Beyrut’un sınırları içerisinde. Nitekim Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nin yukarıda aktarılan talep yazısından bir gün sonra, 6 Nisan 1914 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat imzasıyla Beyrut Vilayetine şifreli bir emir gönderilmiş, “fesatçılardan olup Mısır’da Osmanlı Hükümeti aleyhine nice muhalif hareketlere cüret eden” Ali Rıza adındaki şahsın hemen yakalanarak denetim altında ve süratle İstanbul’a gönderilmesi istenmişti.¹⁴ Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, İstanbul’a takdim ettiği 13 Nisan 1914 tarihli cevap yazısında Ali Rıza Efendi’nin Hayfa’ya geçmiş olduğu bilgisini doğruluyordu. Valilik, onun bulunması için vilayet genelinde bir tahkikat başlatmıştı. Neticesinde Ali Rıza’nın Cenin ve Nablus arasında çalışan müteahhitler nezdinde iş aramaya gittiği öğrenilmişti. Fırat etmesine meydan verilmeksizin yakalanması için hemen gerekli birimlere tebligatta bulunulmuştu. Dolayısıyla artık onun ele geçirilmesi bir an meselesiydi. Vali Bey, yazısının sonunda sadece herhangi bir pürüz yahut karışıklık yaşanmaması için mümkünse Ali Rıza’nın eşkal ve hüviyeti hakkında kendilerine bilgi verilmesi yönünde bir talepte bulunmuştu (BOA, DH. KMS, 3/33, s. 5; 31 Mart 1330/13 Nisan 1914; BOA, DH. ŞFR, 423/121).

Beyrut’tan gelen talep aynı gün içerisinde konunun muhatabı olan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesindeki İstilaat Müdürlüğüne havale edilmiştir. İstenen bilgiler hemen bir gün sonra hazırlanmış ve Beyrut Valiliğinin söz konusu yazısına derkenar yapılmıştır. İstilaat Müdürü İsmail imzalı bilgiler çalışma içerisinde şu ana kadar paylaşılmış olanların bir derlemesi niteliğinde olup İzmir’de üçüncü sınıf komiserlerindenken efrad-ı redifeden rüşvet alması nedeniyle meslekten atılmasından Mısır’da meyhanecilik etmesine değin yaşadığı serüvene ilişkin hemen bütün ayrıntıları kapsamaktadır (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28, s. 20). O şekilde hazırlanan rapor aynı gün (14 Nisan 1914) ve “acil şifreli” olarak Nazırı Talat imzasıyla Beyrut vilayetine gönderilmiştir (BOA, DH. KMS, 3/33, s. 3; 1 Nisan 1330/14 Nisan 1914; BOA, DH. ŞFR, 40/6).

hedefleyen cemiyetlerin kurulmasında aktif rol almıştır. Nihayet Hıdiv’den aldığı parasal destekle büyük bir ayaklanmanın alt yapısını oluşturma gayretinden ve Enver Paşa’ya karşı beslediği düşmanlıktan dolayı tutuklanmıştır. Bu tutuklanma, Araplarca ondan nefret eden Enver Paşa tarafından tertip edilmiş bir kurgu olarak değerlendirilmiş, Mısır kamuoyunda ve basınında büyük bir tepki doğurmuştur. Serbest bırakılması için Mısır’da bulunan yandaşları tarafından İstanbul Divan-ı Harp Başkanlığı’na onlarca telgraf çekilmiştir. Bu arada Aziz Ali, Divan-ı Harp tarafından idama mahkûm edilmiş, ancak Enver Paşa’nın Padişah katındaki teşebbüsleri neticesinde affedilmiştir. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Umar, 2003: 420 vd.; Buzpınar, 2005: 2-3; Sezer, 2018: 60 vd.). Yukarıda aktarılan raporun devamında görüleceği üzere bahsedilen telgraflardan birçoğunun farklı isim ve imzalarla Ali Rıza Efendi tarafından çekilmiş olduğu kaydedilmiştir.

¹⁴ Talat Bey’in bazı hassasiyetleri bu yazıya yansımıştır. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden kendisine sunulan yazıda geçen “Dersaadet” ve “Doğu Kürdistan” tabirlerinin onun kaleminde “İstanbul” ve “Vilayet-i Şarkıye”ye dönüşmesi gibi... (BOA, DH. KMS., 3/33, s. 11; 24 Mart 1330/6 Nisan 1914; BOA, DH. ŞFR., 39/167).

Beyrut Valiliği kendisine ulaşan Ali Rıza Efendi'nin eşkâli ve faaliyetleri hakkındaki bilgileri ilgili birimlere göndermiş, arama çalışmaları o şekilde sürdürülmüştür. Takvimler 25 Nisan 1914 tarihini gösterdiğinde Beyrut'tan beklenen, ancak beklentilerin uzağında kalan cevap İstanbul'a ulaşmıştır. Çünkü Vali Bekir Sami Bey yapılan araştırmalar neticesinde Ali Rıza Efendi'nin “şimdiki halde” Beyrut'ta bulunmadığını haber vermektedir. Onun sadece iki ay evvel bir defa Beyrut'a geldiğinin, ayrıca Hayfa ve Nablus taraflarında görüldüğünün tespit edildiğini bildirmektedir (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28; s. 24; 12 Nisan 1330/25 Nisan 1914; BOA, DH. ŞFR, 424/111). Bu telgrafla sanki Ali Rıza defteri en azından Beyrut cephesinden kapanmış gibidir. Ancak takip eden yazışmalar bunu söylemek için biraz aceleci davranıldığını gösterir türdendir. Çünkü Bekir Sami Bey'den bir öncekine zeyil olarak 2 Mayıs 1914 tarihinde yeni bir telgraf alınmıştır. Telgrafta Ali Rıza hakkında edinilen bazı yeni bilgiler vardır. Mesela onun 21 Mart'ta Beyrut'a geldiği ve iki gün sonra ortadan kaybolduğu saptanmıştır. Ayrıca daha önceleri Trablusşam Komiserliği'nde istihdam edildiği de öğrenilmiştir. Bu bilgileri aktardıktan sonra Bekir Sami Bey bir önceki yazısının aksine Ali Rıza'nın takibine devam edileceğini, “mamafih gizlice araştırılması ve takibi için icap edenlere gerekli uyarılar yapılmıştır” şeklinde yazısının sonuna düşmüş olduğu notla ifade etmiştir (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28; s. 26; 19 Nisan 1330/2 Mayıs 1914).

Sonraki yazışmalar Beyrut Valisi Bekir Sami Bey'in ifadesine sadık kaldığını göstermektedir. Nitekim Beyrut'a bağlı farklı sancaklarda eşzamanlı yürütülmekte olan araştırmalar neticesinde Ali Rıza Efendi hakkında yeni bilgilere ulaşılmakta ve bunlar valilik üzerinden birbiri ardına İstanbul'a sunulmaktadır. Mesela son telgrafın üzerinden henüz bir gün geçmişken Beyrut vilayetinin Nablus sancağına bağlı Cenin Kaymakamlığından yürütülen arama ve takip çalışmalarına ilişkin olarak Beyrut Vilayeti'ne yeni bilgiler ulaşmıştır. İlgili yazıda kaydedildiği üzere Cenin Kaymakamlığı, valilikten kendilerine ulaşan emir üzerine hemen kaza jandarma ve polisini harekete geçirerek geniş çaplı bir tahkikat başlatmıştır. Bu tahkikata ilişkin olarak Cenin Jandarma Kumandanı Mahmud Celaleddin ve polis memuru Hilmi imzalarıyla 25 Nisan 1914 tarihinde bir rapor hazırlanarak kaymakamlığa takdim edilmiştir. Raporla kaydedildiği üzere, kazanın çeşitli noktalarında gizlice ve derinlemesine araştırmalar yapılmış, ancak Ali Rıza Efendi'nin izine rastlayabilmek katiben mümkün olamamıştır. Buna karşın tahkikat kapsamında onunla ilgili yeni ve mühim bilgilere ulaşılmıştır. Mesela Ali Rıza Bulgarca ve Rumca¹⁵ konuşabilmektedir. Kendisine Abdullah adını vererek Hayfa'ya geçmiş, o şekilde Hicaz Demiryolu idaresine girip bir müddet çalıştıktan sonra ilişkiğini keserek İstanbul'a gitmiştir. Raporun sonunda “şu hale nazaran Abdullah ismindeki memurun Hayfa'dan ne zaman ayrıldığıнын ve ayrıldığıında nereye gittiğinin öğrenilmesi için durumun ilgili birimden sorulması gerektiğine” dikkat çekilmiştir (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28; s. 22; 12 Nisan 1330/25 Nisan 1914). Bu rapor Beyrut Valiliği üzerinden 3 Mayıs 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne takdim edilmişti (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28; s. 28; 20 Nisan 1330/3 Mayıs 1914). Cenin polis ve jandarmasınca düzenlenen raporda yer alan bilgi ve tavsiye üzerine Beyrut Valiliği ayrıca Abdullah adıyla oralarda gezindiği haber alınan Ali Rıza Efendi'nin durumunu Akka Sancağı'na bağlı olan Hayfa Kaymakamlığı'ndan sormuştur. Alınan cevapsa aktarılan bilgileri teyit etmektedir: “Evet, Ali Rıza Efendi bir ay evvel İstanbul'a gitmek üzere Hayfa'dan ayrılmıştır.” (BOA, DH. ŞFR., 436/3).

Beyrut'tan gelen son bilgiler Osmanlı başkentinde Ali Rıza merkezli bir hareketlilik başlatmıştır. İstilaat Müdürlüğü hemen Ali Rıza'nın İstanbul'a gelip gelmediğinin anlaşılmasını ve elbette yakalanmasını sağlamak için onun eşkâlini kapsar bir pusula hazırlayıp 20 Mayıs 1914 tarihinde bağlı bulunduğu Emniyet Genel Müdürlüğü'ne takdim etmiş, icap edenlere gereken emrin verilmesini rica etmiştir (BOA, DH. EUM. EMN., 117/28; s. 30; 7 Mayıs 1330/20 Mayıs 1914).

¹⁵ Ancak özlük dosyasında Ali Rıza Efendi'nin Türkçe okuma yazmaktan başka farklı dil olarak sadece Almanca konuşabilmekte olduğu kaydedilmiştir (EGM Özlük Dosyaları: C-1557). Aksi yahut yukarıda ifade edildiği gibi olsaydı Ali Rıza o bilginin kayıt altına alınmasını mutlaka sağlardı.

Böylece Osmanlı polis ve hafiyeleri Ali Rıza'nın peşinde yeni bir koşuşturmaca içerisine girmişlerdir. Ancak sarf edilen gayretin neticesi yine o çok bilindik neticeyi vermiştir. Ali Rıza'nın İstanbul'a geldiğini ve şehirde bulunduğunu gösterir herhangi bir ize tesadüf edilememiştir. Hatta onun hala Hicaz Demiryolu'nda çalışmakta olduğu yönünde bir istihbarat sağlanmıştır. Özellikle Ali Rıza'nın hâlihazırda bulunduğu yere dair edinilen bilgiler bir nokta atışı tespit şeklinde değerlendirilmeye müsaittir. Bu durum 22 Temmuz 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Beyrut vilayetine gönderilen şifreli bir telgraftan rahatlıkla anlaşılacaktır. Nitekim burada Ali Rıza'nın mart ayından beri Hicaz Demiryolunun Afule-Kudüs hattının ikinci şubesinde üçüncü kısım inşaatında yevmiyeli geçici işçiler arasında istihdam edildiğinin öğrenildiğine vurgu yapılmıştı. Kendisinin Mısır'da Osmanlı aleyhine casusluk faaliyetine giriştiği anlaşıldığından firarına meydan verilmeksizin yakalanıp denetim altında İstanbul'a gönderilmesi ise yine Beyrut'tan ehemmiyetle talep edilmişti (BOA, DH. ŞFR., 43/88; 9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914).

Buraya kadar aktarılanlardan kestirileceği üzere, Beyrut'tan alınan cevapta herhangi bir değişiklik yoktu. Vilayette Ali Rıza'yı ne gören olmuştu ne de duyan. Zaten o günlerde I. Dünya Savaşı'nın ateşi Osmanlı İmparatorluğu'nu dört bir yandan kuşatmaya başlamıştı. O halde sıradan bir şahısla imparatorluk merkezinin gündemini meşgul etmemek gerekirdi. Yöneticiler o şekilde düşünüp davranmaya çok yaklaşmışken Dahiliye Nezaretine kaynağı belirtilmeyen son bir istihbarat daha geldi. Hem de savaş hengâmesine girildiği 1914 yılının Ekim ayında. Kaynağı meçhul yeni bilgilere bakılırsa Ali Rıza Efendi Hicaz taraflarında yakalanacağını hisseder hissetmez Osmanlı başkentine geçmişti. Buradan ailesini alarak gizlice Ordu kazasının Vona¹⁶ Nahiyesine gitmişti. Daha ilginç olansa Ali Rıza'nın nahiyede bulunan Ali Paşazade Fuad Bey¹⁷ vasıtasıyla İstanbul'da yaşayan kayınpederiyle haberleştiğinin de tespit edilmiş olduğundan bahsedilmesi idi. Bu istihbarat üzerine hemen Trabzon Vilayeti'ne Dahiliye Nazırı Talat imzalı şifreli bir telgraf çekildi. Telgraf sanki okuyucu için bir hatırlatma yapmak istercesine Ali Rıza'nın serencamına dair kısa bir aktarımla başlıyordu. Ali Rıza, İzmir'de yürütmekte olduğu polis komiserliği vazifesinden kovulunca resmî elbise ve üzerine zimmetli demirbaş eşyalarla birlikte Kahire'ye firar etmişti. Orada bir müddet Mısır Hükümeti için casusluk hizmetinde bulunmuştu. Daha sonra müstear bir isimle (Abdullah) Hicaz Demiryolu'nda çalışmıştı. Şimdi Talat Bey, Trabzon Valisinden Ali Rıza'nın kaçmasına meydan verilmeksizin yakalanıp bütün ailesi ve üzerinden çıkacak evrakla birlikte İstanbul'a gönderilmesini ısrar ve önemle talep ediyordu (BOA, DH. ŞFR., 46/32; 6 Teşrinievvel 1330/19 Ekim 1914). Trabzon'dan nasıl bir cevap alınmıştı? Ali Rıza gerçekten Vona Nahiyesine geçmiş miydi ve yakalanıp İstanbul'a gönderildi mi? Bu sorulara cevap verebilecek vesikalara tesadüf edilememiş olduğundan Ali Rıza'nın hikâyesi şimdilik bu şekilde sona ermektedir.

Değerlendirme

Ali Rıza'nın İzmir'den Kahire'ye, Özbekiye'den Vilayet-i Şark'a, Beyrut'tan Akka'ya ve bir ihtimal İstanbul'dan Ordu'ya uzanan hikâyesi vesikaların sessizliğe bürünmesiyle birlikte ne şekilde sonlandığı bilinmeden bitmiş gibidir. İlerde tespit edilmesi muhtemel yeni vesikalar bu tansiyonu yüksek hikâyenin yarım kalan kısımlarının tamamlanmasını elbette mümkün kılacaktır. Ancak bu kadarıyla bile Ali Rıza Efendi'nin serencamı içerisinde nice ilginçlikler barındırmaktadır. Onun, zamanının insanlarından pek farklı olarak gelişen hareketli yaşantı ve kaçışının yanında bu çalışma

¹⁶ Vona, Perşembe Nahiyesi'nin eski isimlerindendir. Kelimenin etimolojik kökeni hakkında bkz. (Öztürk, 2005: 1163).

¹⁷ (Ali) Fuad Bey, Çürüksulu Ali Paşa'nın oğludur. 1893 yılında Ordu'nun Perşembe Nahiyesi'nde doğmuştur. Okul yılları ve gençliği tamamen İstanbul'da geçmiştir. 1913 yılında Saint Joseph mektebini bitirmiştir. Aynı yıl makine mühendisliği yüksek tahsili görmek amacıyla Berlin'e gitmiş, ancak 1914 senesi Ağustos'unda seferberlik ilanı üzerine apar topar İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bir hafta içerisinde kendisini Teşkilat-ı Mahsusa alayının Karadeniz'deki müstakil taburunda bulmuş, burada bölük kumandanı yapılmıştır. Trabzon istikametine ilerleyen işgalci Rus ordularına karşı kendi memleketi olan Ordu-Perşembe-Fatsa mıntıkasında örgütlenen askerî yapılanmalarda görev almış, özellikle asker firarilerini takip etmekle görevlendirilmişti. Fuad Bey'in hayatı ve söz konusu askerî faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için (Özel, 2003: 121-122; Özel, 2012: 112 vd).

ayrıca Aydın-İzmir özelinde polis teşkilatı mensuplarının suç ile aralarındaki aşırı yakınlaşmaya, İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlara kucak açan Mısır'ın o dönem kazandığı görüntüye ve onlardan da önemlisi bir casusluk zanlısı olan eski ve sıradan bir memurunun peşine düşen Osmanlı karar alıcılarının hedef kişiyi bir güvenlik tehdidi olarak algılamaya başladıkları andan itibaren merkez ve yerelde nasıl organize olabildiklerine ilişkin kesitler sunması bakımından da ilgi çekici bir nitelik arz etmektedir. Gerçekten de I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde nice problemle çepeçevre kuşatılmış bir imparatorluğu yönetenler açısından Ali Rıza Efendi'nin takip dozunun artırılması onun beraberinde götürdüğü devlete ait eşyaları geri alabilmekten ziyade İngiliz güdümündeki Mısır Hükümeti'ne casusluk etmekte olduğuna, hatta o kapsamda Doğu Anadolu'ya geçtiğine ilişkin şüphelerle daha yakından alakalı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Kaynakça

ALYOT, Halim (2008). *Türkiye'de Zabıta, Tarihî Gelişim ve Bugünkü Durum*, Ankara: Türk Polis Tarihi Araştırma Merkezi.

ARI, Kemal (2017). “İzmir'in İşgalinde Polis Teşkilatı ve İlk Direniş Çabaları”, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, ed. Yücel Yiğit, ss. 435-449, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

ARSLAN, Bahar (2008). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Aydın Vilayeti'nde Güvenlik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BİRİNCİ, Ali (2002). “Ahmed Bedevî Kuran, Jön Türklüğün Tarihçisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12: 1-37.

BİRİNCİ, Ali (1998). “Hürriyet ve İtilâf Fırkası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, ss. 507-511, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BUZPINAR, Şit Tufan (2005). “Mısır, Azîz Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, s. 2-3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

DEAL, Roger A. (2017). “A Policeman's Life in Hamidian Istanbul”, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, ed. Yücel Yiğit, ss. 355-373, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

DEMİR, Halim (2010). *Yeraltından İktidara İttihat ve Terakki (Darbeler ve Suikastlar Tarihi)*, İstanbul: Ozan Yayınları.

GÖREN, Hüseyin Hüsnü (2018). *Birinci Yüzyılda (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekamül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, yay. haz. Ebubekir Açıköz, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

KABACALI, Alpay (2003). *Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tenfike (Hayatı-Kişiliği-Şiirleri)*, İstanbul: Özgür Yayınları.

LEVY-AKSU, Noémi (2017). *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş, 1879-1909*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Muallim Naci (1332). *Lugat-ı Nâci*, İstanbul: Amire Matbaası.

ÖZCAN, Abdülkadir (2007). “Redif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, ss. 524-526, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZDEMİR, Hüseyin (2016). *Demokrasi Tarihimizde İttihâd ve Terakkili Yıllar (Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Penceresinden)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ÖZEL, Oktay (2003). “Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar”, *Kebikeç*, 16: 95-144.

ÖZEL, Oktay (2012). “O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiginde Eşkiyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar”, *Kebikeç*, 34: 107-138.

ÖZKOÇ, Özge (2013). *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmed Ali Paşa Döneminden Hüdivliğe*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZTÜRK, Özhan (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*, Cilt II, İstanbul: Heyamola Yayınları.

POLAT, Ü. Gülsüm (2013). “Milli Mücadele Sürecinde Mısır İle Kurulan Bağ ve ‘Kemalist Propaganda’ Algısı”, *Akademik Orta Doğu*, 8(1): 51-70.

SEZER, Selim (2018). “Arap İsyanından Önce Yaşanan Bir Kriz: Binbaşı Aziz Ali El-Mısri Vakası”, *Toplumsal Tarih*, 294: 60-65.

SÜRGEVİL, Sabri (1984). *1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir.

ŞAHİN, Eyüp (2018). *Dersaadet Polis Mektebi*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

UMAR, Ömer Osman (2003). “Aziz Ali El- Mısri ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, 1: 419-436.

VAN, Nureddin (2012). *İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umûmiyyesi; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

YİĞİT, Yücel (2014). “İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28): 103-125.

Arşivler

I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri (Belgelerin tam künyeleri metin içerisinde verilmiştir.)

Dahiliye Nezareti Emniyet Şubesi

DH. EUM. EMN., 117/28.

Dahiliye Nezareti Emniyet Şubesi Muhasebe Kalemi

DH. EUM. MH., 122/71.

Dahiliye Nezareti Emniyet Şubesi Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti

DH. EUM. MTK., 74/60.

Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus

DH. KMS, 3/33.

DH. KMS., 3/34.

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım

DH. SYS., 111/18.

DH. SYS., 111/21

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

DH. ŞFR., 39/167.

DH. ŞFR, 40/6.

DH. ŞFR, 423/121.

DH. ŞFR, 424/111.

DH. ŞFR., 43/88.

DH. ŞFR., 436/3.

DH. ŞFR., 46/32.

II. Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi
C-1557.

III. Salname, Resmî ve Süreli Yayınlar

Salname-i Vilâyet-i Aydın, Def'a 25, H. 1326/M. 1908.

Düstur, Tertib-i Evvel, c. 8.

Düstur, Tertib-i Sani, c. 5.

Polis Mecmuası, Sy. 12, 1 Kanunusani 1329 (14 Ocak 1914).

Polis Mecmuası, Sy. 13, 15 Kanunusani 1329 (28 Ocak 1914).

Polis Mecmuası, Sy. 16, 1 Mart 1330 (14 Mart 1914).

Polis Mecmuası, Sy. 22, 1 Haziran 1330 (14 Haziran 1914).

Ekler:

Ek-1: Ali Rıza Efendi'nin Sicil Varakası (EGM Özlük Dosyaları: C-1557).

18

امینت محمودیه صدر بنی مانور بئناک صدریت محمودیه براسالی بدو جمعی در توفیق محمودیه در
 سنه ۱۲۹۸

اسم	علی رضا افندی
سرنامه	سرنامه
نسب	اسلام
جنس	تورک
محل ولادت	آستانه
برای	برمنه سکا پانجم
کوزی	مد
بروی	عادنا
آغز	سزا
پیش	قراب
صفای	مطرره
قد و قیاس	نام
قد و قیاس	کامل بودی ۱۶۹
قد و قیاس	سالم بودی ۱۶۹
قد و قیاس	زکی اخوه بازار املای نظام اید
قد و قیاس	برلورده قصبه کنا قنده مستحق
قد و قیاس	عموم فرجه اوزه سابقه عاونه ایضا مالیه سیه تظلمه الحسد با اذکاره قضا و کله قضا
قد و قیاس	یوسفه
قد و قیاس	با اسفار اجدید ۱۲۹۸ لایحه و سوره بولس طبعه تمایز بولس قده الحسد
قد و قیاس	در قضا و عدل
قد و قیاس	در قضا و عدل
قد و قیاس	۱۲۹۸ سنه تولد یافته

در توفیق محمودیه در سنه ۱۲۹۸

۱۵۷

دوا

۱۵۷

۱۵۷

۱۵۷

Ek-2: Ali Rıza'nın Yakalanması İçin Emniyet-i Umumiye İstilaat Müdüriyeti Tarafından Oluşturulmuş Rapor. (DH. EUM. EMN., 117/28).

بیت
اعلیٰ عمومیه
استیلاعات مدیریته

تسم	صنف	حالت	عدد خصوصی
			۶۸۸
دايره نومبرسی			
شهره نومبرسی			
مقدم	مؤخر		
۶۸۸			

خلاصه :
طرد قومیہ مطردی
علی رضا نیک در دست حقیقه

تاریخ: ۱۴۲۰ / ۱ / ۲۹

تبیضی

۱۵۶

وقتیہ وقت حربہ بود گذرند
طرد لصلال و اصفی قندہ
دولای طرد ایدلیسه ایگه ،
پرسیگه انتساب و نهایت

نظارت جلیله
اربعین

از مدیریہ قومیہ گذرند مطرد اولوب ، خانای رضائیه
به سردر کی مخالفیه القاصه اید ، بر آراوه صفت بر اید
کوردستان شرق یه گنوب حینه مطرد حورث ایدلیگی شایع
به خبیث ، طام صادره و رفقا زارنده ، بعضاً ایدلیگه
پرسی حقیقه واره کله حدیث علیله طرد حقد صیغرت
شاعند - ارتکاب ایدن ، نهایت خیز علی سالد سوره
لجای معینه طرد اقرار اید حقیقه حکومت
خیزد یه یکدیگر علیله دوستی ایدلیه قورلو اضلاله
ساخته قذا افکار کشید و کلمه یه یازان برودن
معنایه سفلی یه شردور . بر صولت جرمینده نایم
نکایت اسکندر یه پرسیگه تعقیب ایدلیله بر شریک ،
امان کندن گیزی اولار اید حقیق ایدلیگه ، و حقیقده
هیز دیر یول حساب قندہ مستحکم وقتیہ نکتب حیدیه مطردی
لاظلم . ائنه اسنده کی ارتقاد استک زارنده مساف
پولوشین مسده کی ماموریه حقیقده وقت طرد حقیقه کله
نکتب یه - رو بیاید ایگه اولدقندیم ، جد ایدلی
مسکن و مطرد بر شری اولان رفوقک لکن در کسینه
در سعادت دیوان مدیریته حاکمه سی اجرا ایدلیگه اوزر ،
طرد حقیقه حقیقده ایجاب ایدلیله

ممال مطردی

Ek-4: Fiziki açıdan bu araştırmaya konu olan Ali Rıza Efendi'ye benzeyen, ancak tarih ve memuriyet dereceleri itibariyle aralarında bağlantı kurulamayan Polis Ali Rıza'nın fotoğrafı.
(Polis Mecmuası 22: 513)

Engin GÖKÇÜR¹

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letter, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY

ORCID: 0000-0002-8403-4763
engingokcur@gumushane.edu.tr

Türkmen Türkçesinde Metafor Yoluyla Oluşturulan Birleşik Adlar

Öz

Bir sözcük ya da kavramın ilgi ve benzetme neticesinde söz konusu anlamının dışında farklı bir anlam ifade edecek şekilde kullanılmasına metafor adı verilir. Metaforlar daha somut ve göreceli olarak yapılandırılmış bir alanla (hedef) daha soyut ve yapılandırılmamış bir alan (kaynak) arasındaki kavramsal eşleştirme süreci olarak nitelendirilebilir. 17. yüzyıla kadar yerleşik hayata geçemeyen Türkmen Türklerinin dil ürünlerinde göçebe yaşam tarzının izleri belirgin bir şekilde görülür. Türkmen Türkçesinde metaforla oluşturulan birleşik adlarda Türklerin yaşam tarzının, hayata bakış açılarının, kültürel değerlerinin yansıması görülür. Bu bağlamda insanoğlunun günlük yaşamında en çok kullandığı temel kavramlarla ilgili organ, renk ve sayı adlarının Türkmen Türkçesinde metafor yoluyla oluşturulan sözcüklerin çoğunluğunu oluşturduğu görülür. Halı, kilim, battaniye, giyim eşyaları, başörtüsü gibi el sanatlarına bağlı eşyaların ve nakışların adlandırılması benzetmeye dayalı metaforların kavramlaştırma ve somutlaştırma olanakları ile sağlanmıştır. Bunun yanında bitki, eşya, nesne, yer ve hayvan adlarının teşekkülünde yine metaforlaştırılan kavramların kullanıldığı görülür. İnsanların fiziksel ve karakter özelliklerinin de benzetme amacı güdülerek birtakım metaforlarla ifade edildiği görülür. Türkmen Türkçesinde metafor yoluyla oluşturulan birleşik adlar, birleşimi oluşturan unsurlarına göre üç başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık altında birinci bileşeni metaforik kullanılan birleşik adlar; ikinci başlık altında ikinci bileşeni metaforik kullanılan birleşik adlar incelenmiştir. Üçüncü başlık altında ise her iki bileşeni metaforik kullanılan birleşik adlar ele alınmıştır. Bu gruptaki birleşik adlar kendi içerisinde 8 alt başlıkta incelenmiştir. Makaledeki veriler Türkmen Türkçesi üzerine oluşturulan sözlüklerden elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Metafor, Birleşik Ad, Benzetme.

Compound Nouns Created via Metaphors in Turkmen Turkish

Abstract

Metaphor is the use of a word or concept in a way that expresses a different meaning other than its meaning as a result of the genitive or analogy. Metaphors can be described as a conceptual matching process between a more concrete and relatively structured area (target) and a more abstract and unstructured area (source). The traces of the nomadic lifestyle are evident in the language products of the Turkmen Turks, who did not live until the 17th century. Compound nouns created with metaphors in Turkmen Turkish reflect the life style of Turkish people, their perspectives and cultural values. In this context, it is seen that the names of organs, colours and numbers related to the basic concepts that human beings use most in their daily life constitute the majority of the words formed through metaphor in Turkmen Turkish. The naming of handicrafts and embroidery such as carpets, rugs, blankets, clothing, headscarves and embroidery are provided with the conceptualization and concretization possibilities of metaphors based on analogy. In addition, it is seen that the metaphorized concepts are used in the formation of plant, article, object, place and animal names. It is seen that the physical and character traits of people are expressed with some metaphors for the purpose of analogy. Compound nouns created through metaphor in Turkmen Turkish have been analysed under three headings according to their constituent elements. Compound nouns whose first component is used metaphorically under the first title; under the second title, the compound nouns whose second component is used metaphorically are examined. Under the third heading, the compound nouns whose both components are used metaphorically are discussed. Combined nouns in this group are examined under 8 subtitles. The data in the article has been obtained from dictionaries studied on Turkmen Turkish.

Keywords: Turkmen Turkish, Metaphor, Compound Noun, Analogy.

¹ Bu makale 7-9 Kasım 2019'da Gümüşhane Üniversitesinde düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan "Türkmen Türkçesinde Metafor Yoluyla Oluşturulan Birleşik Adlar" adlı bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Giriş

Bir sözcüğün veya kavramın ilgi veya benzetme sonucu kabul edilen anlamının dışında başka anlam/anlamlara gelecek biçimde kullanmasına metafor adı verilir. Sözcük, Yunanca meta “öte” ve phoros “aktarma” sözcüklerinin birleşmesi neticesinde oluşmuştur. İlk olarak Antik Yunan felsefecilerinden Aristoteles’in eserlerinde kullandığı bu kavram kendisinden sonraki birçok felsefeci ve dilbilimciyi etkilemiştir. 18. yüzyılda Nietzsche metaforun salt dilsel bir varlık olmadığını, günlük yaşantımızda da sıklıkla karşılaştığımız bir süreç olduğunu belirtir (Johnson, 1981: 14). 20. yüzyılda Richards aslında düşüncenin metafor içerdiğini ve dildeki metaforların bundan dolayı kaynaklandığını belirtir (Richards, 1981: 51). Ricoeur, metafor üzerine yapılan çalışmaları sözbilimsel, anlambilimsel ve yorumbilimsel olarak sınıflandırmıştır. Ricoeur’a göre sözbilim metaforu bir süs ve ikna gereci olarak benimsemiştir. Aynı şekilde anlambilim de metaforu anlam aktarımı çerçevesinde ele almıştır. Yorumbilim ise metaforu gerçekliği yeniden betimleme gücü olan bir süreç olarak ele almıştır (Hiraga, 2005: 23-24).

1970’li yıllara gelindiğinde bilişsel dilbilim akımlarının ortaya çıkması ile birlikte metafor artık sözcük düzeyinin ötesinde bilişsel süreçler ve kavramsal alanlar düzeyinde ele alınır. 1979’da Reddy, metaforu kavramsal ve uzlaşım sal bir süreç olarak tanımlamıştır. Metaforu dil ve düşüncenin doğal bir parçası olarak belirtmiştir (Lakoff, 1993: 204). 1980’de Lakoff ve Johnson metaforun kavramsal bir süreç olduğunu, genellenebilir ve test edilebilir bir kavram olduğunu belirtmişlerdir. Lakoff ve Johnson’a göre metafor daha somut ve göreceli olarak daha yapılandırılmış bir alanla (hedef) daha soyut ve yapılandırılmamış bir alan (kaynak) arasındaki kavramsal eşleştirme sürecidir (Hiraga, 2005: 5).

Metaforlar soyut bir fenomen hakkında konuşmak ve düşünmek için bize olanak sağlayan temel idrak sürecidir. Metaforları kullanırken somut kaynağın yapısının haritasını deneyimlerimizin soyut nüfuz alanları üzerine çıkarırız. Bu yaklaşıma göre soyut muhakeme bizi çoğunlukla metaforik haritalamalarla yönlendirir (Erdem, 2003: 26). Metaforlarda en çok kullanılan temel kaynak deneyimlerdir (Luizova-Horeva 2016: 751). Deneyimler aynı zamanda bakış açısını da değiştirebilmektedir. Örneğin üzgün insanların başlarının eğik olması buna karşın mutlu olan kişilerin de başları dik gezmeleri çoğu kez deneyimlenmiştir. Bu tecrübeleri yaşayan kişi mutsuzluk kavramını metafor olarak düşmek, aşağı, ayak sözcükleriyle; mutluluk kavramını ise yukarı, dik, baş sözcükleriyle ifade edecektir.

Metaforlarda en belirgin özellik fiziksel benzerliklerdir. Bunun yanında içsel benzerliklere de atıfta bulunabilir.

İnceleme

Türkmen Türkçesinde metafor yoluyla oluşan birleşik sözcükler oldukça zengindir. Metafor yoluyla oluşan sözcükler çoğunlukla renk, bitki, hastalık, nesne, yemek... vb. adları teşkil eder. Bu makalede elde edilen örnekler Türkmen Türkçesi üzerine yapılan sözlüklerden derlenmiştir. Bu eserler “Kaynakça” bölümünde belirtilmiştir. Türkmen Türkçesinde metafor yoluyla oluşmuş sözcükler 3 kategoride incelenebilir:

1. Birinci Bileşeni Metaforik Olan Birleşik Sözcükler

Bu tür birleşik sözcüklerde birleşik sözcüğü oluşturan bileşenlerden ikinci sözcük anlamını korurken birinci bileşen metaforik anlam kazanmıştır: **akarbaaş** “el ve ayakta çıkan sulu yara”; **aşıgotu** “boz renkli yabancı ot”; **aaypalta** “ağaç kesmek, parçalamak amacıyla yapılan büyükçe balta”; **burunbaağ** “keçenin kenarlarına sağlamlaştırmak amacıyla işlenen ip”; **caamböörük** “derince dikilen nakışlı börk”; **çakırtiken** “dikenli bir bitki”; **demirtiken** “yumuşak yapraklı yere yayılan dikenli bir bitki ve bitkinin yuvarlaksı dikenli”; **dilhata** “zorunluluk gereği yazılan mektup”; **düyeguş** “devekuşu”; **eşeğarı** “büyük sarımsı-kızıl arı”; **garahassalık** “tifo”; **geçisakgal** “keçisakalı, çenede olan sakal”; **gılguyruk** “ince kuyruklu, küçük bir av kuşu”; **gırnakbaağ**

“bağlanması ve çözülmesi kolay olan bağ”; **gulakçöp** “deve semerindeki hatapları bağlayan iki parmak kalınlığındaki yassıca ağaç”; **guşdamak** “az yemek yiyen”; **guşkelle** “ahmak, yarım akıllı”; **itbaalık** “suda yüzüp duran kuyruklu kurbağa yavruları”; **itköleğe** “güneşin önüne gelen buluttan yere düşen gölge”; **körzehin** “yeteneksiz”; **moolatorğay** “çayır kuşu”; **yetiimoltañ** “ayakkabının altına vurulan yama”... gibi. Söz konusu örneklerde bileşikler oluşturulan **aay**, **eşek**, **düye**, **demir** sözcüklerinin metaforik anlam kazandığı görülür. Bu sözcükler benzetme amacıyla söz konusu birleşik sözcüklerde kullanılmış daha sonra metaforik anlamlar üstlenmişlerdir.

2. İkinci Bileşeni Metaforik Olan Birleşik Sözcükler

Bu gruptaki birleşik sözcüklerde ilk bileşen metaforik değildir. Tamlanan ya da sözdizimsel olarak baş öge olarak kabul edilen bileşen metaforiktir. **Aakbaş** “ak güllü, pamuk fidesi uzunluğunda bir bitki”; **aakgulak** “kavun ve karpuz bitkilerinin yaprakları üzerinde ak benekler şeklinde görülen hastalık”; **aakşekerek** “ak üzümün bir türü”; **alañnirt** < alañ + guurt “tarla sıçanı”; **aarakesme** “mola, tatil, dinlenme”; **aşgaazan** “mide”; **atbaşçı** “gelini almaya giden atlılar”; **atyatak** “tavla”; **ayakgaap** “ayakkabı”; **bääşöörüm** “gözenekli ve burulu bir tür nakış”; **buğdayreñk** “teni buğday renginde olan, esmer”; **cübükeser** “hırsız, cebe giren”; **düzçaanak** “incik kemiği ile kalça kemiğini birleştiren dizin üzerindeki yuvarlak kemik”; **dikbaş** “başı aşağı eğilmeyen kırk günlük yonca”; **dikilgazık** “dikili, dimdik”; **garabaş** “buğday arpa gibi ekinlerin başaklarında oluşan karartı hastalığı”; **garagaçak** “kara renkli bir yılan türü”; **gööksuvlı** “olgunlaştığında mavimsi görünen bir tür üzüm”; **gulaktoz** “kulağın arkasındaki çıkıntı”; **iirigöz** “iri gözlü elek”; **kelleçanak** “kafatasını oluşturan eklemsiz kemikler”; **kervenbaşı** “kervanbaşı”; **oocakbaşı** “ocak yanına dokunan küçükçe halı ya da döşek”; **saçuucu** “saçın ucuna takılan süs”; **saçyüzi** “saç örgülerinin arasından çıkarılan kaşlı ya da kaşsız gümüşten yapılan süs eşyası”; **yaanbaş** “uyluk kemiğinin kalça kemiğiyle birleştiği yan taraf”; **yeñsapı** “kadınların kıyafetlerinin, gömleklerinin ucuna iliştilen bir tür kumaş”.

3. Her İki Bileşeni de Metaforik Olan Birleşik Sözcükler

Bu tür birleşik sözcüklerde, birleşigi oluşturan her iki bileşen de kendi anlamının dışında kullanılır. Bundan dolayı bu tür birleşik sözcüklerde birleşik sözcük bütünsel olarak metaforik bir özellik taşır. Bu tür birleşik sözcüklerde sözcüğün ifade ettiği anlam ile birleşigi oluşturan sözcükler arasında doğrudan bir anlam ilişkisi yoktur. Her iki sözcük de benzetme ilgisi ile anlamını yitirmiş ve metaforik bir anlam üstlenmiştir. Türkmen Türkçesinde her iki bileşeni de metaforik anlam taşıyan birleşik sözcüklerin sayısı oldukça fazladır. Özellikle bitki, hayvan, eşya ve hastalık adları bu yolla oluşmuştur. Bu bağlamda Türkmen Türkçesinde her iki bileşeni metaforik anlam taşıyan birleşik adlar aşağıdaki alt başlıklar altında incelenmiştir:

3.1. Bitki Adları

Bu gruptaki birleşik adı teşkil eden unsurlar benzetme unsuruyla çoğunlukla hayvan adları ile uzuv adlarının birleşip kaynaşması neticesinde oluşmuştur: **atgulak** “uzun yassı yapraklı küçük çiçekli bir tür bitki”; **baalıkgöz** “kuşgözüne benzeyen ve çorak topraklarda yetişen gül veren kısa bir tür bitki”; **gelinbarmak** “bir tür üzüm, gelinparmağı”; **guşburun** “kuşburnu”; **guzgulak** “kuzukulağı”; **düyedaaban** “devetabanı bitkisi”; **garadendan** “çölde yetişen yassı yapraklı, kökü meyveli olan çok yıllık bir ot türü”; **gaazayak** “sulu yerlerde biten, yaprağı kaz ayağına benzeyen bir tür bitki”; **geçiğulak** “uzun yapraklı bir tür ot”; **gırnaksaç** “yaz aylarında yeşeren bir tür yabani ot”; **goñurbaş** “yeşermiş, tohumu olgunlaşmış kısa boylu yabani ot”; **gulanguyruk** “kumluk alanlarda yetişen yumuşakça yabani ot”; **guşdili** “ekinin içinde yeşeren ince yapraklı ot”; **guşgözi** “kuş gözüne benzetilen çiçekli, gri renkli bir yıllık ot”; **guzgulak** “yaz aylarında yetişen kuzu kulağına benzeyen dik yapraklı bir bitki”; **itburun** “yabani gül ve ilaç için kullanılan kızıl kökü”; **pişikdınak** “meyvesi dikenli bir ot, keditırnağı diken”; **pişikguyruk** “bir ot türü”; **sırgıguyruk** “dik dalları olan, ince yapraklı, sarı çiçek veren bir yıllık bitki”; **tekesakgal** “kumluk

arazide yetişen, uzun boylu, yumru köklü, çiçek açan çok yıllık bir bitki”; **terbaş** “yuvarlak iri üzüm”; **yaldırbaş** “yabani arpa”; **yılaandoodak** “bilek kadar kalın, yapraksız ak güllü, kumluk arazide yetişen bir bitki”.

Bitki adlarının diğer bir kısmı ise insan ya da hayvanlara ait kimi fiziksel ve davranış özellikleri ile ifade edilmiştir. Bu gruptaki bazı bitki adlarının teşekkülünde bitkinin dış görünümünün ve yeşerme özelliğinin birleştiği meydana getiren sözcüklere benzetildiği görülür: **aaksüyt** “mavi renkli çabuk olgunlaşan bir kavun türü”; **atyüvrük** “dışı ak, içi kızıl bir tür tozlu mantar”; **çopançökere** “dağ otlarının bir türü”; **çopantelpek** “papatya”; **çebişotaran** “kökleri püsküllü iri yapraklı otsul bitki”; **garupğaldıran** “erken yetişen küçük bir kavun türü”; **garıguz** “çabuk olgunlaşmayan kışlık bir kavun türü”; **günebakar** “ay çiçeği”; **iğdeyaprak** “bir tür kavun”; **itüzüm** “dut yaprağına benzeyen bir ot türü”; **kervengıran** “1. Cüpler gezegeni, 2. yemişene benzeyen yaz-kış çiçek veren zehirli bir bitki”; **kırkboğun** “ince dallı, çok boğumlu, kızılımsı bir tür yabani ot”; **kırkgünlük** “dilimlenmiş gibi görünen kokulu, küçük kavun”; **yırtıkyaprak** “bir üzüm türü”.

3.2. Eşya / Nesne Adları

Bu grupta eşya ve nesne adı teşkil eden birleşik adların bir kısmı insan ve hayvanlara ait kavramlarla organ adlarının birleşmesi neticesinde oluşmuştur: **atağzı** “bir şeyi tutmak için iki kulplu ağızlı araç”; **atgulak** “gelin götürülen eve verilen çifte mendil kumaş”; **garagaaş** “bir tür ipek başörtü”; **guşburun** “kuş gagasına benzeyen uzun saplı maşa”; **uşakgöz** “sık elek”; **yekedaaban** “kazık çakmak, taş ufaltmak amacıyla kullanılan bir tür çekiç”.

Bu gruptaki diğer birleşik adlar benzetme amacıyla diğer varlıkların özellikleri ile ifade edilmiştir: **çarğat** “başörtüsü”; **iñnebaağcık** “gemiye ya da başka nesnelere ilâştirilen metal”; **üçöten** “üç katlı iplikle dokunan kumaş”; **yelyırtan** “başörtüsü”; **yeñsapı** “kadınların kıyafetlerinin, gömleklerinin ucuna ilâştirilen bir tür kumaş”; **garabuğra** “esirin boynuna geçirilen ucu zincirli giysi”.

3.3. Nakış Adları

Türkmen Türkçesinde bazı nakış/el işi adları koyulurken insan ve hayvanlara ait kavramlardan faydalanılmıştır. Burada yapılandırılmış ve somut anlam ifade eden kavramlar çoğunlukla insan ve hayvanlara ait fiziksel özelliklerdir. Daha soyut olan ve yapılandırılması gereken nakış adlarının teşekkülünde insan, hayvan ve bitkilerin bu belirgin fiziksel özelliklerinden istifade edilmiştir: **aalacağuzı** “halıya işlenen iki tarafı çıkıntılı üç köşeli nakış”; **boğazbossaan** “ortası kareli, kenarları koçboynuzu desenli olan kilim deseni”; **çemçegööl** “halı, çuval türü eşyaların kenarlarına işlenen göl deseni”; **doñuzburun** “halılara işlenen bir tür nakış”; **düeyboyun** “gömleğin yakasına işlenen nakış”; **erikgöl** “erik ağacının çiçeğine benzetilerek yapılan nakış”; **goçbuynuz** “koçboynuzuna benzetilip keçeye işlenen burgulu nakış”; **guşuzı** “kuş ayağının izine benzetilen nakış”; **guşdırnak** “kuş tırnağına benzetilen bir tür nakış”; **içyaanağız** “1. yerde çizilen çizgi ile oynanan çocuk oyunu, 2. bir tür nakış”; **okgözi** “halı ve el işlerine işlenen bir tür nakış”; **orakdiş** “orağın dişine benzetilen bir tür nakış”; **saarıgulak** “kadın giyimlerinde içi dört parçaya bölünen araları ufak nakışlı olan yuvarlak nakış”; **saarıçıyan** “halı kenarlarına işlenen nakış”; **saarıgaanat** “halı üzerine işlenen kanat desenli nakış”; **sekizğaynak** “halıya, yün çoraba işlenen bir nakış türü”; **üçgiyak** “başörtüsüne işlenen aşağı ucu eğri bir tür nakış”; **taaziğuyruk** “halı, keçe işlenen bir tür nakış”.

Bazı birleşik adların ortaya çıkışında, insanî eylemler ve yöreye ait gelenekler etkin rol oynamaktadır: **gülyaydı** “kilim, battaniye türü eşyalara işlenen bir tür nakış”; **oğulboldı** “çocuğu olan evin duvarlarındaki halı ve çuvallara ak pamuktan yapılan çeşitli çiçek süsleri”.

3.4. Mekân / Yer Adları

Bu grupta yer belirten ve birleşği oluşturan sözcükler, insan ya da hayvanların fiziksel özelliklerinden istifade edilerek oluşturulmuştur: **doñuzgöz** “hayvanları korumak amacıyla kazılan çukur”; **öküzgöz** “gece vakti çıkan birbirine benzeyen iki yıldız”.

Bu gruptaki diğer sözcüklerde birleşği teşkil eden sözcüklerin bir tabiat olayına ya da insanlarla ilgili bir gerçeğe/ duruma benzetilerek oluşturulduğu görülür: **garayatak** “küçükbaş hayvanların kışın ve güzün kaldıkları yer, ağıl”; **aşgaazan** “mide”; **gündüşmez** “atın toynağının sırt taraflarındaki oyuk yer”; **ömrüzaaya** “erken doğup erken yok olan yıldız, venüs, Zühre”; **öñaldı** “baraj”.

3.5. Hastalık Adları

Bu grupta birleşği teşkil eden sözcükler çoğunlukla insan ya da hayvanlarla ilgili kavramların fiziksel ya da davranışsal özelliğine benzetilerek teşkil edilmiştir: **aaybaşı** “ay hali, adet”; **dokuzdonlı** “çibana benzeyen bir tür yara”; **doñuzburun** “atın toynağının üst taraflarında çıkan yara”; **dööşdüşme** “devenin çöküp bir daha doğrulamaması hastalığı”; **garağuş** “epilepsi hastalığı”; **ittirsek** “göz kapağının kirpikli yerinden beliren şişkinlik”.

3.6. Hayvan Adları

Bu gruptaki birleşik sözcüklerin bir kısmı organ, nesne adlarının hayvan adları ile birlikte benzetme ilğisi güdülerek farklı bir hayvan adı teşkil etmesi ile oluşmuştur. Diğer sözcüklerde olduğu gibi birleşği oluşturan her sözcük anlam boşalmasına uğrar. Anlam boşalması neticesinde birleşip kaynaşan iki sözcük birlikte farklı bir hayvan adı teşkil eder: **eşekyassık** “çok ayaklı, yassı, kül renginde bir böcek”; **öküzgöz** “gece vakti çıkan birbirine benzeyen iki yıldız”; **kersengöti** “mayıs böceğine benzeyen bir haşere türü”; **ördekburun** “burnu ördek burnuna benzeyen suda ve karada yaşayan bir tür hayvan”; **kepcebaş** “zehirli bir yılan türü”; **toklutay** “gri-kahverengi tüyleri olan hızlı koşan fakat koşamayan büyükçe kuş”; **yedigöz** “yılan gibi uzun, benekli bir balık türü”; **yilaanbaş** “görünüşü yılan kafasına benzeyen tatlı su solucanı”.

Kimi birleşik sözcüklerde birleşği oluşturan sözcüklerden biri canlılara ait bir hareketi diğeri ise somut bir varlığı teşkil eder. Bu sözcükler birleşerek ilk aşamada hayvanın fiziksel ya da davranışsal bir özelliğini belirtir. Bu kavramlar zamanla anlam boşalmasına uğrayarak hayvanın adı haline gelir: **daaşdeşen** “ağaçkakan”; **göögëbakar** “uzun boyunlu gökyüzüne bakan kuş”; **günegarğaan** “bir tür kertenkele”; **günegarğaar** “bir tür kertenkele”.

Kimi birleşik adlarda birleşği teşkil eden sözcükler farklı anlam ilişkileri ile bir araya gelir. Bu sözcükler benzetme ilğisiyle hayvan adları teşkil eder: **dazzarkel** “kelaynak”; **gündiizköör** “gece uçan bir tür yırtıcı kuş”; **hudaayadı** “uzun ince gövdeli, uzun ayaklı çekirge görünüşlü böcek”.

3.7. İnsanın Fiziksel Özelliklerini Belirten Birleşik Adlar

Bu grupta birleşği oluşturan farklı kavramlara ilişkin sözcükler benzetme amacı güdülerek insanların fiziksel özelliklerini belirten adlar teşkil eder: **ikigat** “hamile”; **saçuzın** “sinir”; **sakgalsapı** “şakaklardan sarkan saç”; **yerbiti** “çok küçük, küçücük (kişi, insan)”.

3.8. İnsanın Kişilik/Karakter Özelliklerini Belirten Birleşik Adlar

Bu grupta somut ve göreceli olarak daha yapılandırılmış kimi sözcüklerin soyut ve yapılandırılmamış bir alan olan insanların davranışsal özelliklerini yansıtmak amacıyla bir araya gelip kaynaşması neticesinde oluşmuştur. Birleşği teşkil eden bu sözcükler çoğunlukla somut anlamlıdır. Bu sözcükler daha göreceli ve soyut olan insan davranışlarını ifade etmek için birleşip kaynaşma neticesinde insanın kişilik özelliklerini belirten birleşiklere dönüşmüştür: **aakmañız** “tecrübesiz, toy”; **arkadaağ** “arkadaş, dost”; **boynıyoğın** “üşengeç, tembel”; **caanıyanğın** “hoşnutsuz, dargın”; **diligisğa** “mahcup, minnettar”; **gaanıgızğın** “öfkeli, öfkelenmiş”;

garaçomak “iki kişinin arasını bozan kişi, arabozucu”; **gövnüyaarım** “hayattan şikâyetçi”; **gövnecaay** “makul, mantıklı”; **gözbaağçı** “hileci, göz boyayan”; **gözüğara** “yardıma muhtaç”; **içigara** “kıskanç”; **içiyangınlı** “öfkeli, kızgın”; **ikigepli** “yalancı”; **ikigövünli** “kararsız”; **ikiyüzlü** “ikiyüzlü”; **ikuuçlı** “muğlak, belli olmayan”; **sovukgaanlı** “1. rahat, pervasız, 2. soğukkanlı”; **yüzüğara** “suçlu”.

Kimi birleşik sözcüklerde birleşigi oluşturan sözcüklerden biri canlılara ait bir hareketi diğeri ise değişik kavramları karşılayan sözcüklerden oluşmuştur. Bu sözcükler birleşerek ilk aşamada bireyin davranışsal bir özelliğini belirtir. Bu kavramlar zamanla anlam boşalmasına uğrar ve birleşigi oluşturan sözcüklerin bağımsız anlamlarının dışında insanın karakter özelliğini belirten adlar teşkil eder: **caankööyer** “vefalı, candan bağlı”; **dikdüşdi** “inatçı”; **garasöymez** “ürkek, çekingen”; **gözçikgınc** “aykırı, kurallara uymayan”; **içgisgınc** “hüzünlü”; **içyakgıç** “öfkeli, dokunan”; **misgiinsokar** “sinsi”; **moollaçar** “din eğitimi az alan kişi”; **yaanbermez** “her türlü sıkıntının üstesinden gelen”.

Sonuç

Metafor, bir sözcük ya da kavramın ilgi veya benzetme neticesinde kendi anlamının dışında farklı bir anlam ifade edecek şekilde kullanılmasıdır. Metaforlar daha somut ve göreceli olarak daha yapılandırılmış bir alanla (hedef) daha soyut ve yapılandırılmamış bir alan (kaynak) arasındaki kavramsal eşleştirme süreci olarak nitelendirilebilir. Metaforlar soyut bir fenomen hakkında konuşmak ve düşünmek için yararlandığımız temel idrak sürecidir. Bu bağlamda metafor soyut kavram ve olguları somut anlam taşıyan sözcüklerle temellendirme/ ilişkilendirme yöntemi olarak da algılanabilir. Metaforları kullanırken somut kaynağın yapısının haritasını deneyimlerimizin soyut nüfuz alanları üzerine çıkarırız. Bu yaklaşıma göre soyut yargılama gücü bizi çoğunlukla metaforik haritalamalara yönlendirir.

Bir sözcüğün anlamı diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiler örgüsü ile şekillenir. Bilginin kavramsallaştırılması ve metaforun kavramı yeniden şekillendirme gücü çevremizde gördüğümüz varlıkları yeni ve farklı bir bakış açısıyla görmemizi, kavramları değerlendirmemizi sağlar. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de metaforlarla oluşturulan sözcüklerde Türklerin yaşam tarzının, hayatı bakış açılarının belirgin izleri görülür. Uzunca bir süre yerleşik hayata geçememenin ve göçebe yaşam tarzının etkilerini söz dağarcığında görmek mümkündür. Çevresinde gördüğü nesnelere, olay ve olguları, durumları belirtmek, kavramsallaştırmak ve adlandırmak için ontolojik ve epistemik yönden ilişki kurduğu kavram ve nesnelere dile getirme ihtiyacı metafora dayalı söz varlığının oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda diğer dünya dillerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de insan yaşamında önemli bir yer teşkil eden sözcüklerin “organ, renk ve sayı adları” metafora dayalı söz varlığının teşekkülünde kullanılan başlıca unsurlar olduğu görülür. Halı, kilim, battaniye, giyim eşyaları, başörtüsü gibi el sanatlarına bağlı ürünlerde yapılan işlerin, nakışların adlandırılmasında metaforların kavramlaştırma gücünden mümkün olduğunca istifade edilmiştir. Bunun yanında bitki, eşya, nesne, yer ve hayvan adlarının teşekkülünde yine metaforlaştırılan kavramların kullanıldığı görülür. Metafor yoluyla oluşturulan sözcükler Türkmen Türkçesinde söz varlığını zenginleştiren unsurların başında gelmektedir.

Kaynakça

ATANIYAZOW, S. (2004). *Türkmen Dilinin Sözköki Sözlüğü*, Aşgabat: Türkmenistanın Milli Medeniyet “Miras” Merkezi, Türkmenistanın Prezidentiniñ Yanındaki Türkmenistanın Merkezi Aziya ve Gündoğar Halklarının Medeni Mirası Dövlät İnstitutu.

BAUER, Laurie (1989). *English Word-Formation*, Cambridge: Cambridge University Press.

BAUER, Laurie (2004). *A Glossary of Morphology*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

ERDEM, Melek (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*, Ankara: Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi.

HİRAGA, Masako K. (2005). *Metaphor and Iconicity: A Cognitive Approach to Analyzing Texts*, New York: Palgrave Mcmillan.

JOHNSON, Mark (1981). *Philosophical Perspectives on Metaphor*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

KIYASOVA, G. GELDİMİRADOV, A. ve H. DURDIYEV (2016). *Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlüğü*, Cilt I-II, Aşgabat: Türkmenistanın Ilımlar Akademiyası Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı.

LAKOFF, George (1993). *The Contemporary Theory of Metaphor*, haz. A. Ortony, Metaphor and Thought, Cambridge University Press içinde.

LİEBER, Rochelle & ŞTEKAUER, Pavol. (2011). *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

LUIZOVA-HOREVA, Tsveta (2016). “Metaphor in The Semantics”, *Linguistics*, 6(4): 751-753.

RİCHARDS, Ivor Armstrong (1981). *The Philosophy of Rhetoric*, haz. M. Johnson, Philosophical Perspectives on Metaphor, Minneapolis: University of Minneapolis Press içinde.

RİCOEUR, Paul (1977). *The Rule of Metaphor: Musti-Disciplinary Studies in the Creation of Meaning in Language*, Toronto: University of Toronto Press.

TEKİN, Talat, ÖLMEZ, Mehmet, CEYLAN, Emine, ÖLMEZ, Zühal ve Süer EKER (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Kitapçılık.

Türkmen Dilinin Sözlüğü (2010). Cilt I-II., Aşgabat: Türkmenistanın Ilımlar Akademiyası Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı.

Hande YILMAZ

İngilizce Öğretmeni | English Teacher (MA)
Türkan Şoray İlkokulu, Sarıyer, İstanbul-TÜRKİYE
Turkan Soray Primary School, Sarıyer, İstanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0002-7668-722X
handeyilmaz10@gmail.com

Fatih YAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Balıkesir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Balıkesir-TÜRKİYE
Balıkesir University, Faculty of Education, Dep. of English Language Teaching, Balıkesir-TURKEY
ORCID: 0000-0003-2645-2710
yavuzf@balikesir.edu.tr

A Study on Turkish EFL Teachers' Motivations through in-service Trainings

Abstract

Although many studies are available in terms of in-service teaching training programmes in the literature, studies on the motivation levels of in-service English teachers are quite scarce. This study aims to find out the effect of in-service teacher training programmes taken by Turkish EFL¹ teachers and what factors influence their motivation under the effect of variables such as age, gender, the highest degree held by teachers, the subject of the highest degree, teaching experience, in-service training course forms, school degrees and school types where teachers work, in-service training course topics, countries where in-service training courses are held and ways of finding in-service training courses. 130 Turkish in-service EFL teachers taking their trainings both in Turkey and other countries took part in the study as participants. A new motivation scale was created and used by combining two different scales: an INSET² course participation survey and a motivation to teach scale in the study. According to the results, public and female teachers are found more motivated compared to male and private school teachers. Furthermore, teachers complain about insufficient peer interaction, little trainer-participant communication, not being able to improve their English proficiencies and enlarge their networks and getting follow-up support. In addition, EFL teachers in Turkey prefer practical forms of in-service teacher training programs and topics closely related to ELT³ such as short courses, teaching practice, teaching young learners, teaching vocabulary and creativity more than other theoretical or time consuming forms. Finally, the research revealed that private school teachers are pleased with the quality of the courses they have taken so far whereas public teachers are more motivated to teach in terms of flexibility that their job provides them.

Keywords: Foreign Language, In-service Teacher Training, English Teachers, Teacher Motivation.

**Hizmet-içi Eğitim Almış Türk İngilizce Öğretmenlerinin Çalışma Motivasyonlarına
Yönelik Bir Araştırma⁴**

Öz

Literatürde hizmet-içi eğitim programları ile ilgili pek çok çalışma olsa da hizmet-içi eğitim almış İngilizce öğretmenlerinin çalışma motivasyonlarına yönelik çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışma; yaş, cinsiyet, mezun olunan en yüksek kademe, mezuniyet alanı, mesleki deneyim, hizmet-içi eğitimin türü, çalışılan okul türü ve kademesi, hizmet-içi eğitim konuları, hizmet-içi eğitimin alındığı ülke ve hizmet-içi eğitimden haberdar oluş biçimi gibi bazı değişkenlerin etkisi altında yurt içinde ya da dışında hizmet-içi eğitim alan İngilizce öğretmenlerinin çalışma

¹ EFL: English as a Foreign Language

² INSET: In-service Training

³ ELT: English Language Teaching

⁴ Produced as part of the MA Thesis entitled *Motivation Levels of In-service English Teachers: From Tradition to Change* (Yılmaz, 2018).

motivasyonlarını araştırmayı hedeflemektedir. Çalışmaya, Türkiye'de ve farklı ülkelerde hizmet-içi eğitim almış 130 Türk İngilizce öğretmeni katılmıştır. Çalışma için öğretme motivasyonu ve hizmet-içi kursa katılım ölçeği isimli iki ayrı ölçeğin harmanlanması ile yeni bir ölçek oluşturulmuş ve o kullanılmıştır. Sonuçlara göre devlet kurumlarında çalışan öğretmenler ve kadın öğretmenler, erkek öğretmenlerden ve özel okulda çalışan öğretmenlerden daha motive bulundu. Dahası, öğretmenler katıldıkları hizmet-içi eğitim kurslarında meslektaşları ile aralarında yeteri kadar dayanışma olmadığından, kursiyer kurs veren arası etkileşimin iyi olmadığından, bu kurslarla İngilizce yeterliliklerini ve bu bağlamda çevrelerini çok geliştiremediklerinden, kurslar tarafından yeterince takip desteği alamadıklarından şikâyet etmektedirler. Ayrıca Türkiye'deki İngilizce öğretmenleri hizmet-içi eğitim programları içinde teorik ve uzun zaman alan türlerdense öğretme becerisi, çocuklara yabancı dil öğretimi, kelime öğretimi ve eğitimde yaratıcılık gibi kısa, pratik ve doğrudan İngilizce öğretimi ile ilgili olan alanları tercih etmektedir. Son olarak araştırma, özel okul öğretmenlerinin aldığı kursların kalitesi bakımından daha memnun olduklarını, ancak buna rağmen devlet okullarında çalışan öğretmenlerin de işlerinin sağladığı esneklik bakımından öğretme konusunda daha motive hissettiklerini açığa çıkardı.

Anahtar Kelimeler: Hizmet-içi Eğitim, İngilizce Öğretmenleri, Motivasyon.

1. Introduction

There are some problems related to motivation of efl teachers and in-service teacher training in Turkey. First, problems related to the motivation of efl teachers should be examined. These can be grouped as problems related to their institution, problems related to their region, problems related to teaching English and problems related to their professional development opportunities. Some problems related to their institution are not having a special language classroom, their relationship with their colleagues and school principal, the integrity of the classes with technological equipment and the readiness of their students depending on their backgrounds. Secondly, where teachers work affects the motivation of efl teachers as there is a huge gap between some regions of Turkey in terms of the conditions. Gao and Yu (2014) mention the gap between ideal and actual selves of teachers. This gap increases when teachers cannot be satisfied with the conditions they expect to find, which causes a decay in their motivation. Furthermore, they face problems related to teaching English in general such as inadequate authentic English materials, the differences in learners' proficiency level of English and limited opportunity to practice English outside the classroom. Last and the most important issue is that they have problems related to their own professional development such as reaching appropriate in-service teacher training courses, the cost of those in-service teacher training courses, the contents of in-service teacher training courses and getting enough follow up support from those in-service courses.

The problems directly related to in-service teacher training programmes can be evaluated in four categories as general problems, the problems in the design of in-service training courses, the problems in the implementation of in-service teacher training programmes and the problems which in-service course trainers face. According to Osamwonyi (2016), teachers' having difficulty in affording expensive in-service teacher training courses, inadequate time of teachers, poor planning in the organization of the activities in in-service teacher training courses, insufficient facilities to accommodate teachers are the general problems related to the issue. Apart from those, the lack of professional staff working in the field of in-service training, provision for feedback and systematic in-service training model cause problems in designing in-service teacher training courses (Bayrakçı, 2009). Inservice trainers also have difficulties in catering for affective needs, managing a broad range of participants, dealing with contextual variables and presenting follow up support to teachers (O'Dwyer & Athi, 2015).

In the light of those problems, the purpose of the study is to answer two main questions. First is whether in-service teacher training programmes affect the motivation of English teachers in Turkey or not. Second, what factors affect the motivation levels of in-service English teachers in Turkey in terms of age, gender, the highest degree held by teachers, the subject of the highest degree, teaching experience, in-service training course forms, school degrees, school types, in-

service training course topics, countries where in-service teacher training courses are held and ways of finding in-service training courses?

Motivation theories and models should be reviewed at first to understand the factors shaping the motivation of EFL teachers in Turkey including self-determination theory, cognitive evaluation theory, Maslow's need theory, attribution theory, personal causation theory, theory of planned behavior, the trans-contextual model, expectancy-value theory, goal theory, socio-educational model, Keller's ARCS model, time continuum model and the hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation.

1.1. Self-determination Theory

Self-determination theory examines human motivation, human needs and goals emphasizing human development through the potential of self. The theory was first introduced by Deci and Ryan in 1985. Needs for competence, relatedness and autonomy are three crucial elements of the theory. According to this theory, motivation comes from energy and persistence because of pure interest. Furthermore, allowing people to have their own choices in the activity and diminishing deadlines will help to increase their motivation.

1.2. Cognitive Evaluation Theory

Cognitive Evaluation theory (CET) is a theory developed by Deci and Ryan (1985) as a theory within SDT, which explains the factors affecting intrinsic motivation such as the effects of rewards, deadlines, other motivational inputs and needs for competence and self-determination. This theory focuses on the differences between tangible and verbal rewards. Verbal rewards can simply be explained as positive feedback taken because of an activity. On the other hand, tangible rewards refer to rewards coming after an engagement in a task and are known when to come most of the time.

1.3. Maslow's Need Theory

Maslow (1943) offers a human motivation theory composed of a hierarchy of needs that individuals should fulfill starting from the lowest to the highest. According to the theory, there exist five sets of goals called basic needs, physiological needs, safety, love, esteem and self-actualization needs in order. These needs are dominated just after they are satisfied by the higher ones. Thus, all the needs are in relation to each other and not isolated. In addition, unless the need belonging to the bottom step is fulfilled, individuals will not care for other needs of higher steps.

1.4. Attribution Theory

Attribution theory deals with attributions of individuals to the outcomes confronted in the cases of failure and success, which was first introduced by Weiner in 1971. It includes the key concepts of "the locus of a cause", "controllability" and "stability". Hodges (2004) states that by the help of the enlightenment of attribution theory, instructors should support their learners to attribute their learning outcomes to controllable and unstable factors so that they would not quit the belief that change is possible.

1.5. Personal Causation Theory

This theory depends on three components: freedom, choice and commitment in the motivation (DeCharms,1977). Giving individuals choices, letting them do the things they wish and being responsible for what they have done bring success in education including both students and teachers. "Origins" are the people who take their own responsibility in learning and teaching, whereas "pawns" follow some specific procedures directed by others.

1.6. Theory of Planned Behavior

TPB investigates the factors lying behind the behaviours that are intentions and beliefs (Ajzen, 1991). It makes predictions about the probability of behaviours depending on the previous ones. Intentions enhance the probability of the behavior formation if one has "behavioral control" and motivation. In addition, the gap between perceived behavioral of oneself and actual behavior should not be much to obtain a realistic prediction.

1.7. The Trans-Contextual Model

It is an integrated model mixture of SDT (self-determination theory), TPB (theory of planned behavior) and the hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation proposed by Hagger and Chatzisarantis (2012). The model was first put forward for physical education lesson activities and dissemination of those activities in extramural surroundings (Hagger et al., 2003). Later, it was also applied in educational concepts such as literature, math and language. As long as the behavior is developed within an autonomous and enjoyable concept, the probability of a new behavior in near future increases.

1.8. Expectancy-Value Theory

This theory deals with how motivation influences choice, persistence and performance and first developed especially for math. Beliefs about how well the individuals will manage the activity and the degree they value the activity shape individuals' choice, persistence and performance in the activity (Eccles & Wigfield, 2000). In other words, expectancies and values directly influence achievement choices. In that way, achievement choices create performance, effort and persistence in turn.

1.9. Goal Theory

Goals and self-efficacy are basic elements of goal theory in explaining the success of a behaviour. One's perceived abilities which means self-efficacy will definitely express what type of goals will be set. In a similar way, the achievement of goals, the successes and failures collected so far will affect the beliefs of self-efficacy (Hodges, 2004). According to Pintrich (2000), there are three types of goals: target goals, general goals and achievement goals. Target goals refer to the goals defined for a particular task. General goals seek the factors and the reasons lying behind the motivated behavior. Last, achievement goals look for aims for engaging in an achievement task.

1.10. The Socio-Educational Model

This theory was originally developed for second language acquisition by Gardner and Smythe (1975). It explains that learning a language is a different issue than another school subject, because it contains considerable complex variables such as being motivated not only for the language but also for the community belonging to the language, attitudes toward learning situation and integrativeness. It can be summarized as a type of a motivation influenced by learning situation attitudes, integrativeness and instrumentality along with abilities of learners giving way to language achievement.

1.11. Keller's ARCS Model

Keller's ARCS Model is more about the strategies for motivation rather than dealing with changing behaviours, solving individuals' problems or teaching learners how to be motivated like the previous theories. Four motivational objectives which are preparing motivational objectives, designing objectives, developing and evaluating steps compose this theory. Similarly, according to Keller (1987), four factors that are attention, relevance, confidence and satisfaction increase motivation.

1.12. The Time Continuum Model

It basically expresses that there is no joy in teaching and learning when a threat exists. According to Wlodkowski (1978) learning process is spread over a time continuum such as 10 minutes or 10 days. In order to achieve success, three critical periods should be considered; the beginning, during and ending of the lesson. For example, if a student is poor at Maths, he can be stimulated by enjoyable and interesting exercises within a specific time period.

1.13. The Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation

Three types of motivational levels are mentioned by Vallerand (1995) in this model. These are global, contextual and situational levels. Global motivation refers to intrapersonal factors which deals with inner features of individuals such as enjoying doing a specific activity. Additionally, contextual motivation refers to interpersonal social factors such as a teacher's or a student's communication style in a class. Last, situational motivation refers to the motivation of someone at a precise moment such as one's motivation through an exam or writing an essay.

2. Literature Review

2.1. Research on Motivation and In-service Teacher Training Programmes

Research on motivation and in-service teacher training programmes can be examined in three groups in terms of their findings as being positive, negative and suggestions made upon this research. Khattak et al. (2011) investigated the perspectives of teachers taking in-service training courses in Pakistan. He selected 100 teachers randomly and used a questionnaire composing of close ended and open-ended questions. According to the results, majority of teachers found the training useful. Salomäki (2012) wanted to explore the improvement of teachers during an intensive training of emotional skills and arts. A qualitative research design was preferred. The course evaluations and post-evaluation material taken from Comenius programme were used as data collection tools. Results showed that teachers' motivation of professional development increased along with positive approaches towards school education. Similar results from Turkey supported the previous ones. Atay (2007) examined the motivation of teachers under the effects of an in-service training programme on classroom research. Teachers' narratives and journals were preferred as data collection tools. Results generally supported the positive impact of the training in terms of teachers' professional development.

Some other research did not match with the positive outcomes of training programmes. Lee (2010) researched the impacts of a writing training course on teachers in Hong Kong. He included four EFL teachers from 5 to 15 years as participants by the help of in-depth individual interviews. As a result, he found that writing education did not have much impact on the improvement of those teachers. Similarly, Uysal (2012) focused on the effects of a one-week INSET programme in Turkey. He collected data via course material scales, interviews and a questionnaire. Finally, he revealed that the programme had flaws in planning, evaluation process and teachers' practices.

Apart from positive and negative findings, Bayar (2014) came up with some suggestions for teacher training programmes as a result of his study. Data were collected through interviews at the end of the course over a 12-month period in Turkey. The results indicated that teachers should be involved in planning teacher training programmes. In addition, those programmes should provide active participation chance and high quality instructors. Yan (2008) also supported these findings with his study on EFL teachers in China taking a cross-cultural in-service training. He included 53 full-time and 172 part-time EFL teachers in the study using questionnaires and semi-structured interviews. According to the results, communicative language teaching methods, group and pair work, providing more real-life tasks and using local textbooks increased the fertility of the training programme.

3. Methodology

A descriptive research design was preferred for the study. According to Loeb (2017), descriptive research gives more convincing results about a phenomenon. The research was conducted on 130 English teachers as 23 male and 107 female ones working in both public and private schools in Istanbul and some other cities in Turkey. There were also differences between their departments of bachelor's degree such as English Language teaching, English Language and literature, translation and interpretation, history, American culture and literature, theology, educational administration and educational sciences. Where the participants took their trainings also differs as follows: Turkey (105%), UK (16) %, Italy (3%), Czech Republic (2%) , Germany (2%), U.S.A. (1%), and Iran (1%). A new motivation scale was created by combining two different scales: an INSET course participation survey developed by Yan and He (2015) and a motivation to teach scale developed by Kauffman, Soylu and Duke (2011) to reveal the motivation of in-service EFL Turkish teachers. The new teaching motivation questionnaire had items examining the background of teachers to know them better, expectations and experiences of the course, the suggestions for the INSET course and the motivation levels of in-service English teachers. SPSS (Statistical Package for Social Sciences) was used to analyze the data. Levene's t-test was used to analyze two items with two variables; gender (male and female) and school types of teachers (public and private) along with ANOVA to calculate the correlation between more than two variables. The reliability coefficient was found as 0,927 with the percentage of variance 79.40%. The total reliability coefficients for 76 items proved a high level of reliability (.927).

4. Data Analysis

Levene's t-test was used to analyze two items with two variables; gender (male and female) and school types of teachers (public and private). ANOVA was preferred to calculate the correlation between more than two variables for the items related to age groups, the highest degree held by teachers, subject of the highest degree, course forms taken by teachers, degree of schools where teachers work, course topics, countries of in-service training courses and ways of finding those courses. The questionnaire showed a high level of reliability (.927).

5. Findings

The findings of the study are presented in this section under the titles; age factor, gender factor, graduation degree effect, subject of the highest degree factor, teaching experience factor, the effect of in-service training course forms, the effect of school degrees that in-service teachers work, the effect of school types, the effect of in-service training course topics, country factor of in-service training courses and the ways of reaching in-service training courses.

5.1. Age Factor

Teachers in the age group of 46-55 age group found in-service teacher training courses beneficial in terms of improving their creativity in teaching. In addition to that, teachers between the ages of 25-35 found INSET courses successful at improving them on quality control and evaluation in education and making them skillful at teaching adult learners. Teachers between the ages of 25-35 and teachers in the age group of 46-55 think that teaching gives them time to do other things.

5.2. Gender Factor

Female teachers prefer collaborative research and peer observation more than male teachers as a professional development resource. While female teachers feel the benefits of outdoor learning, school management, educational leadership and teaching young learners, male teachers feel the advantages of technology use in education more. Last, female teachers are found

more motivated as they prefer teaching for the joy of teaching, a sense of personal fulfillment and they consider teaching as its own reward.

5.3. Graduation Degree Effect

According to the results, teachers with bachelor's degree have more desire to attend to INSET courses to improve their English proficiency. Moreover, teachers with bachelor's degree and master degree both wish to improve their teaching via INSET courses.

5.4. Subject of the Highest Degree Factor

There are also some differences between teachers regarding their subject of the highest degree. Teachers who are history graduates and English language and literature prefer journal writing as a professional development resource more than the other teachers. While teachers who are graduates of English language and literature and translation and interpretation experience the benefits of "education for parents" subject as a result of INSET courses, teachers who are graduates of history, educational sciences and English language teaching do not have any beneficial outcomes of those courses in terms of education for parents.

5.5. Teaching Experience Factor

Results show that teachers within 21-30 years of experience feel more creative as a result of INSET courses rather than teachers within 11-20 who do not find those courses attractive enough to attend. Furthermore, teachers within 11-20 years of experience are the most motivated in terms of loving the joy of teaching.

5.6. The Effect of In-service Training Course Forms

Findings indicate that teachers who take in-service training as symposiums think the courses are useful for them in terms of enlarging their networks compared to the teachers taking seminars.

5.7. The Effect of School Degrees that In-service Teachers Work

According to the primary school teachers, the most benefitted subject areas are improving their proficiency level of English, education for parents and teaching young learners in contrast with high school teachers.

5.8. The Effect of School Types

There are also some variations in terms of the school types where teachers work. Private school teachers prefer journal writing as a professional development resource more than public school teachers. In addition, private school teachers feel the advantages of INSET courses they attend more than public school teachers. As to come to public school teachers, they find limited school support, limited information about training, taking no certificate from courses and lack of their interest as the major obstacles for the participation of in-service training courses. Apart from that, public school teachers are more motivated to teach as they believe the job gives them freedom. They also need more contents for INSET courses.

5.9. The Effect of In-service Training Course Topics

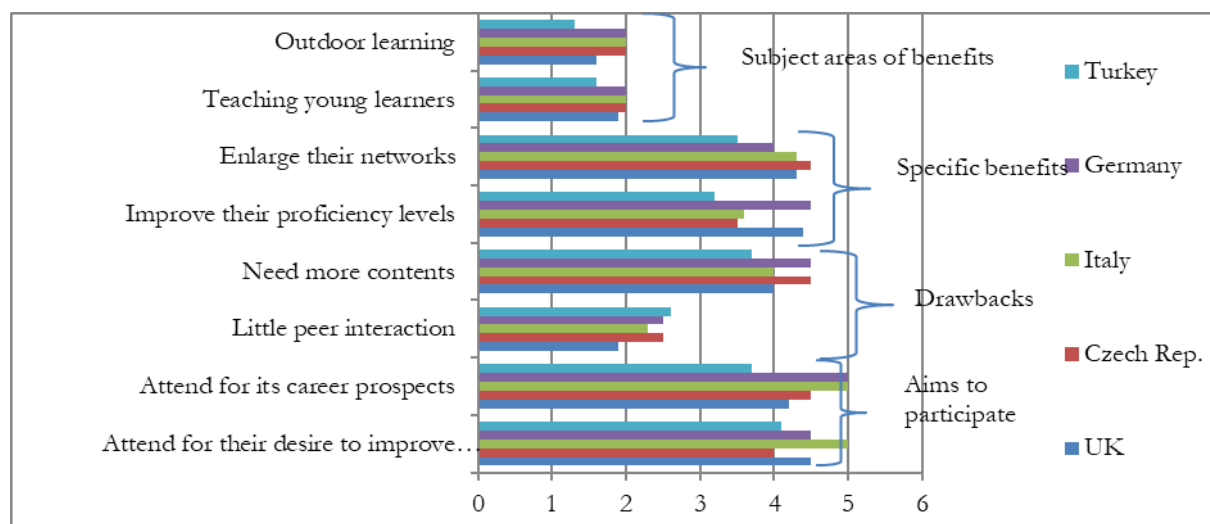
According to the findings, teachers taking different inset training courses in terms of their topics respond variously. Teachers taking "teaching language with drama" and "teaching young learners" courses record they improve their communication skills more at the end of the courses compared to the teachers taking "smartboard usage in classroom" course. To add that, teachers taking "teaching young learners", "teaching methods" and "teaching language with drama" courses are armoured with skills related to outdoor learning more than the teachers taking "teaching adult learners" classroom management" and "smartboard usage in classroom" courses. Finally, teachers taking "teaching language with drama" and "teaching methods" courses record

that the course exceeds their expectations in contrast with the teachers “teaching adult learners”, “classroom management” and “smartboard usage in classroom”.

5.10 Country Factor of In-service Training Courses

Teachers taking their inset courses in Turkey, Germany, Italy, Czech Republic and U.K. make various comments about the courses they take and come up with different evaluations as shown in the chart below:

Table1.Country factor and In-service Training

According to the chart, teachers taking their courses abroad get more benefits in terms of outdoor learning more than the teachers in Turkey. Similarly, teachers taking their courses abroad find courses with the theme “teaching young learners” more effective than the teachers taking their courses in Turkey. Then, it is not surprising to see that teachers taking their courses abroad enlarge their networks more than the teachers taking them in Turkey.

It is also seen that teachers taking their courses in Germany and UK record they improve their proficiencies in English more than the others taking their trainings in other countries and Turkey. Apart from that, teachers taking their courses in Germany and Czech Republic put forward that more contents should be added to the course programme rather than the teachers taking their courses in UK, Italy and Turkey.

In addition, teachers taking their courses in Germany and Italy attend to their courses for career prospects and their desire to improve teaching more compared to the others taking their trainings in the countries Czech Republic, UK and Turkey.

Last, teachers taking their trainings in Turkey complain about little peer interaction, which indicates a lack of communication between the colleagues in the same course more than the others taking their courses abroad.

5.11. The ways of Reaching In-service Training Courses

Table 2. In-service training courses taken in two forms

	<i>Teachers finding their courses via Internet</i>	<i>Teachers taking their courses in their own school</i>
High cost	√	X
Courses fulfill their expectations	√	X
They improve their English proficiencies	√	X
They enlarge their networks	√	X
Quality control and evaluation in education	√	X
Communication skills	√	X
Little peer interaction	X	√
Insufficient trainer participant communication	X	√

As seen from the chart above, teachers finding their courses through internet or taking them directly in their own institutions (mostly supported by local authorities as compulsory) have different opinions. The teachers finding their courses via internet complain about high cost, on the other hand they improve their proficiencies, communication skills, enlarge their networks. They also think there is quality control and evaluation in education and course fulfills their expectations.

To sum up, teachers between the ages of 25-35 feel the most motivated and finds in-service training courses beneficial especially in quality control and evaluation in education. In addition, teachers between the ages of 25-35 and teachers between 46-55 prefer seminars and more practical forms of in-service teacher training. Second, female teachers prefer collaborative studies and peer observation more than males. Female and public school teachers are also found the most motivated ones. Third, teachers with bachelor's degree and master degree wish to improve themselves via in-service teacher training courses. Fourth, teachers who are the graduates of English language and literature, along with translation and interpretation find their courses more beneficial in terms of "education for parents" than the graduates of English Language teaching and educational sciences. Fifth, teachers who are more experienced with 21-20 years in their career believe those courses increase the fertility and the creativity of their teaching compared to the teachers who have 11-20 years teaching experience. Sixth, teachers find symposiums more effective in terms of enlarging their networks rather than the other forms of in-service teacher training. Seventh, a conclusion depending on a difference between primary and high school teachers can be made. Primary school teachers find in-service teacher training courses more useful in terms of improving their proficiency level of English, education for parents and teaching young learners compared to high school teachers.

Another emphasis can be made on the difference between public and private school teachers. Public school teachers complain about limited school support, limited information about training and taking no certificate from courses. Private teachers, on the other hand, feel the advantages of their trainings and believe the efficiency of "journal writing" more. However, public school teachers are found more motivated in general as they believe their jobs give more freedom to improve themselves. Ninth, teachers taking "teaching language with drama" and "teaching methods" courses find them much better in terms of providing their needs compared to the teachers taking "teaching adult learners", "classroom management" and "smartboard usage in classroom". Besides, courses with the topics "teaching young learners", "teaching methods" and "teaching language with drama" give more chances to improve the skills related to outdoor learning more than the courses "teaching adult learners", "classroom management" and "smartboard usage in classroom". Additionally, teachers taking their courses in Germany and the UK state their proficiency levels improve more than the other teachers taking their courses in other countries and Turkey. Similarly, teacher participants of the courses in Turkey complain more about insufficient communication between their colleagues compared to the others taking their courses abroad. Last, there is a major difference between teachers finding their courses through internet and teachers taking their courses in their own institutions as compulsory. Teachers finding their courses via internet record that they improve their proficiencies and communication skills more. They also enlarge their networks more in contrast to the teachers taking courses in their own institution.

Conclusion

The results of this study reveal that EFL teachers in Turkey prefer more practical forms of in-service training courses such as short training courses and teaching practice and take advantage of course subjects directly related with ELT, such as teaching skills, creativity, teaching young learners and teaching vocabulary. In addition, female teachers, public school teachers, teachers within 11-20 years of experience and teachers taking their courses abroad are found more motivated in their profession. High cost and limited school support are among the most common major obstacles faced by in-service English teachers in Turkey. Furthermore, many teachers, especially private school teachers are pleased with the quality of the courses they have taken so far while public teachers are more motivated to teach in terms of flexibility that their job provides them. Their desire to teach reflects the parallel results of the studies Atay (2007), Khattak et al. (2011) and Salomäki (2012) in terms of emphasizing positive attributions of teacher training programmes on teachers.

The study also supports partly of what Bayrakçı (2009) put forward. According to Bayrakçı, there are flaws in providing professional staff for the courses, supplying enough feedback to the teachers and composing a systematic in-service training model. Similarly, it is seen from the table 1 that teachers taking their courses abroad in Germany and Czech Republic state more elaborate contents need to be added to the course programme. In addition, the study supports that teachers prefer more practical forms of in-service teacher training courses such as short courses and courses adaptable to real life situations. In that way, it is also compatible with the results of Yan (2008), which indicates the advantages of communicative language teaching methods in an in-service teacher training programme by providing more real life tasks.

Several recommendations can be made based on the findings of the study. English teachers take in-service teacher training programmes voluntarily or as a result of an institutional requirement. However, they need to be satisfied at the end of those training programmes. What is more, they are in search of more practical and useful forms of those programmes which can be applied in their classrooms. Those programmes should also expand intrinsic motivation of English teachers. Alternatively, a motivation scale could be applied before, during and after in-

service teacher training programmes. Secondly, it is seen in the study that interests and expectations of teachers change depending on age group, gender, teaching experience and the type of school where teachers work. For example, primary school teachers need to improve proficiency level of English, have more interest in education for parents and teaching young learners contrary to high school teachers. Similarly, male teachers tend to benefit from technology based in-service teacher training courses more than female teachers. On the other hand, female teachers prefer collaboration activities and peer observation more than male teachers. In the light of all those findings, in-service teacher training programmes can be developed by curriculum developers and course trainers taking into consideration some factors such as gender, age group, teaching experience, the type of school where teachers work, the degree of the school where teachers work along with personal interests and expectations of the participants.

References

- AJZEN, Icek (1991). "The Theory of Planned Behavior", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2): 179-211.
- ATAY, Derin (2007). "Teacher Research for Professional Development", *ELT Journal*, 62(2): 139-147.
- BAYAR, Adem (2014). "The Components of Effective Professional Development Activities in terms of Teachers' Perspective", *Online Submission*, 6(2): 319-327.
- BAYRAKCI, Mustafa (2009). "In-Service Teacher Training in Japan and Turkey: A Comparative Analysis of Institutions and Practices", *Australian Journal of Teacher Education*, 34(1): 10-22.
- DECHARMS, Richard (1977). "Pawn or Origin? Enhancing Motivation in Disaffected Youth", *Educational Leadership*, 34(6): 444-448.
- DECI, Edward L., & Richard M. RYAN (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum.
- GAO, Xuesong & Hao XU (2014). "The Dilemma of Being English Language Teachers: Interpreting Teachers' Motivation to Teach, and Professional Commitment in China's Hinterland Regions", *Language Teaching Research*, 18(2): 152-168.
- GARDNER, Robert C. & Padric C. SMYTHE (1975). "Second Language Acquisition: A Social Psychological Approach", *Research Bulletin No. 332*. Retrieved on January 9, 2017 from ERIC Database (ED163754) <http://eric.ed.gov/?Id=ED163754>
- HAGGER Martin S.; CHATZISARANTIS Nikos L.; CULVERHOUSE Trudi. & Stuart J. H. BIDDLE (2003). "The Processes by which Perceived Autonomy Support in Physical Education Promotes Leisure-Time Physical Activity Intentions and Behavior: A Trans-Contextual Model", *Journal of Educational Psychology*, 95: 784-795.
- HAGGER, Martin S. & Nikos L. CHATZISARANTIS (2012). "Transferring Motivation from Educational to Extramural Contexts: A Review of the Trans-Contextual Model", *European Journal of Psychology of Education*, 27(2): 195-212.
- HODGES, Charles B. (2004). "Designing to Motivate: Motivational Techniques to Incorporate in E-Learning Experiences", *The Journal of Interactive Online Learning*, 2(3): 1-7.
- KAUFFMANN, Douglas F.; SOYLU, Y. Meryem & Bryan DUKE (2011). "Validation of the Motivation to Teach Scale", *Hacettepe University Journal of Education*, 40: 279-290.

KELLER, John M. (1987). "Development and Use of the ARCS Model of Instructional Design", *Journal of Instructional Development*, 10(3): 2-10.

KHATTAK, Zafar Iqbal.; ABBASI, Gulfraz & Ayaz AHMAD (2011). "Impact Analysis of the In-Service Teacher Training Programmes of the Testing and Evaluation Sub-Committee of the ELTR Project in Pakistan", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15: 1479-1483.

LEE, Icy (2010). "Writing Teacher Education and Teacher Learning: Testimonies of Four EFL Teachers", *Journal of Second Language Writing*, 19(3): 143-157.

LOEB, Susanna; DYNARSKI, Susan.; MCFARLAND, Daniel; MORRIS, Pamela; REARDON, Sean & Sarah REBER (2017). *Descriptive Analysis in Education: A Guide for Researchers*. NCEE 2017- 4023: National Center for Education Evaluation and Regional Assistance.

MASLOW, Abraham H. (1943). "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review*, 50(4): 370.

O'DWYER, John B. & Hilal Handan ATLI (2015). "A Study of In-Service Teacher Educator Roles, with Implications for a Curriculum for Their Professional Development", *European Journal of Teacher Education*, 38(1): 4-20.

PINTRICH, Paul R. (2000). "An Achievement Goal Theory Perspective on Issues in Motivation Terminology, Theory, and Research", *Contemporary Educational Psychology*, 25(1): 92-104.

SALOMÄKI, Ulla; RUOKONEN, Inkeri; & Heikki RUISMÄKI (2012). "Educators' Professional and Personal Growth: A Case Study of European Teachers' In-Service Training Courses", *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 14(1): 20-29.

UYSAL, Hacer Hande (2012). "Evaluation of an In-Service Training Program for Primary- School Language Teachers in Turkey", *Australian Journal of Teacher Education*, 37(7): N7.

VALLERAND, Robert J. (1995). "Toward A Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation", *A Theory/ Review Paper Presented at the Canadian Psychology Association Annual Conference*, Charlottetown. PEI, Canada.

WIGFIELD, Allan & Jacquelynne S. ECCLES (2000). "Expectancy-Value Theory of Achievement Motivation", *Contemporary Educational Psychology*, 25(1): 68-81.

WLODKOWSKI, Raymond J. (1978). "Motivation and Teaching: A Practical Guide", Retrieved on January 9, 2017 from ERIC Database (ED159173) <https://eric.ed.gov/?Id=ED159173>

YAN, Chunmei. (2008). "Mutual Adaptation: Enhancing Longer-Term Sustainability of Cross- Cultural In-Service Teacher Training Initiatives in China", *System*, 36(4): 586- 606.

YAN, Chunmei & Chuanjun HE (2015). "Short Courses Shouldn't Be Short-Lived! Enhancing Longer-Term Impact of Short English as a Foreign Language INSET Initiatives in China", *Professional Development in Education*, 41(5): 759-776.

YILMAZ, Hande (2018). Motivation Levels of In-service English Teachers: From Tradition to Change. (Master Thesis), Balıkesir University Social Sciences Institute, Balıkesir.

Ceyda POLATEL

Öğretim Görevlisi | Teaching Assistant
Kocaeli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Kocaeli-TÜRKİYE
Kocaeli University, School of Foreign Languages, Kocaeli-TURKEY
ORCID: 0000-0002-1443-7188
ceyda.polatel@kocaeli.edu.tr

***Tercüme* Dergisinde Kadın Kimliğinin İnşası: Bir Yapısöküm Denemesi**

Öz

Çeviri çalışmalarında post-yapısalcı yaklaşımların odak noktalarından biri çevirinin kültür ve kimlik inşasındaki rolüdür. Bu çalışmada çeviri metinler ışığında *Tercüme* dergisinin 1940-1946 yılları arasında çıkan sayılarında Erken Cumhuriyet dönemi kadın kimliğine ilişkin olarak üretilen söylemler ve bu söylemlerin dönemin sosyo/kültürel özellikleri içerisinde iktidarın ürettiği söylemsel yapılarla bağlantılı olan noktaları ve kesintiye uğrayan alanları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böyle bir çalışma derginin yapısökümsel okumasını gerektirmiş ve bu nedenle de dergide yer alan çeviri metinlerin satır aralarında kadına dair görünürlük kazanan ifade bütünlükleri hiyerarşik olmayan bir sentez içerisinde ortaya konulmuştur. Bu şekilde derginin farklı bir okuması yapılarak dergiye ilişkin olarak daha önce belirlenen yapının sökülmesi hedeflenmiştir. Yapıyı sökerken çeviri metinlerin kadın konusuna ilişkin söylemler üzerinden öznenin inşasının ortaya çıkarılmasıyla derginin farklı bir düzlemde yeniden konumlandırılmasını sağlayacak bir takım bulguların ortaya konması amaçlanmıştır. Bu süreçte bugüne kadar dergiye ilişkin olarak öne sürülen iddiaların tekrar gözden geçirilmesini sağlayacak boşluklar, kesintiler ve uyumsuz bütünlükler ise derginin tarihsel konum içerisinde aşkın bir belirleyenin olamayacağını göstermek üzere detaylandırılmıştır. Bu anlamda *Tercüme* dergisindeki çeviriler yoluyla kadına ilişkin kurulan bilgi alanlarının ve ürettikleri doğrulukların oluşumunun izini sürülmüş, söz konusunun dönemin normları ve kuralları üzerinden işleyen bir iktidar alanının varlığı ve öznenin inşasına yönelik unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çevirilerin satır aralarında izi sürülen ifade gruplarının genel düzeni ve belirli bütünlükler içinde bir araya gelişinin, bireylerin ne şekilde özneleştirilmek istendiğini göstermesi bakımından işaret ettikleri kavramlar, bütünlüklerine göre sınıflandırılmıştır. Böylece dönemin iktidar ilişkileri üzerinden bireylerin özneye dönüştürülmeleri esnasında kadın kimliğinin hangi sorunsallaştırmalar yoluyla kurulduğunu tespit edebilmek olanaklı hale gelmiştir. Çeviri metinlerin satır aralarında geçen ifadelerde toplumda kadına yönelik algının dönüşümünü tetikleyici ya da Batılı olmayı özendirici bir kaygıdan çok bazı şeylerin değişmezliğinin ya da devamlılığın sağlanmasına yardımcı motiflerle geleneği koruyucu bir algının üretildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle seçilen metin tercihlerinin kadınların geleneksel rollerinin devamlılığını korumak noktasında muhafazakâr bir tavrı güçlendirmeye yönelik olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, *Tercüme* Dergisi, Söylem, Kadın, Kimlik.

Female Identity Construction in Journal *Tercüme*: A Deconstructive Reading

Abstract

One of the main concerns of poststructuralist translation studies is the power of translation on culture and identity construction. This study aims to reveal the discourses on women during the early republican period in journal *Tercüme* published between 1940 and 1946 and their relations or discontinuities with the discursive structures produced by the government within the socio-cultural characteristics of the period. Such a study required the deconstructive reading of the journal, and therefore, the integrity of the expressions about women within the lines of the translated texts was presented in a non-hierarchical synthesis. In this way, it is aimed to deconstruct the previous structure of the journal and discover some points that would allow the journal to be repositioned on a different level. In this process, the gaps, breaks and incompatible totalities are detailed to show that the journal cannot have a transcendent determinant. In this sense, knowledge fields about women and the truths they produced has been traced through the translations in *Tercüme* to find out the existence of any power that operates through the norms and the rules of the period and any factors about the construction of the subject. The general order of the groups of statements traced within the translated texts and their accumulation in certain ways and the concepts they referred are classified according to their integrity to show how the individuals are turned into subjects. Thus, it was possible to find through which problematizations the women's identity was established on. It was found that the statements

traced through the lines of the translated texts, constitutes a female identity which preserves the traditional patterns ensuring the invariance or continuity of some values rather than a concern that triggers the transformation of the female identity or encourages a Western way of life for women.

Keywords: Translation, Journal *Tercüme*, Discourse, Woman, Identity.

Giriş

1980’lerden itibaren özellikle yapısalcılık sonrası postyapısalcılığa geçiş ile birlikte çeviribilimin yöntemleri ve nesnel bilginin olanakları sorgulanmaya başlanmış ve Derrida, Foucault gibi postyapısalcı düşünürlerin çalışmalarıyla, çeviri ediminin sınırı, dilsel ve metinsel fenomenin çok ötesine taşınmıştır. 80’li yıllarda yaşanan bu önemli paradigma değişimi neticesinde çeviri çalışmalarında kaynak metin ve kültüre dayalı araştırmalardan, erek metin ve kültürün özelliklerini inceleyen araştırmalara geçilmiştir. Çeviride dikkatlerin erek metne çevrilmesi ile birlikte kaynak metnin ne içerdiği, ne söylediği, ne anlama geldiğinden ziyade çeviri metnin hedef kültürde işlevinin ne olacağı ya da ne olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Çeviri etkinliğinin ya da çeviri ürünlerin hedef kültürdeki varlık nedeninin sorgulanması, ideoloji, güç dengeleri, toplumsal normlar, söylem gibi kavramların çeviri ile olan ilişkisini gündeme getirmiştir. Bu noktada çeviri etkinliği bir dil, çevirmen, metin ya da çeviri sürecinin ötesinde, sonuçları bir toplumun bütün kesimlerini etkileyen ve dönüştüren bir olgu olarak toplumsal yaşamın merkezinde yer almaya başlamıştır (Arı, 2014: 36). Çeviri faaliyetini, bir dil etkinliğinin ötesinde bir kültürel olgu olarak ele alan kuramlar, çeviride evrensel doğrulardan ziyade toplumsal ve tarihsel farklılıkları dikkate almaya başlamıştır. Bu nedenle postyapısalcı çeviri kuramları, dilin maskelediği hiyerarşiler ya da dışlamalara odaklanarak toplumsal kurumların ve sosyal faaliyetlerin oluşumunda ve işleyişinde çevirinin rolünü irdelemeye odaklanmıştır. Bu aynı zamanda çeviri çalışmalarında detaylı bir kültürel ve siyasi çalışmayı da gerektirmiştir (Venuti, 2000: 336). Bu bağlamda bir kültür etkinliği olarak düşünüldüğünde bir topluma ve döneme ait çeviri etkinliğini incelemek aynı zamanda o dönemin ve toplumun içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel değerlere de ışık tutulması anlamına gelir. Çünkü çeviri, çevirisi yapılacak olan eserlerin benimsenmesi ya da dışlanmasında etkili olan güç ilişkileri, ideoloji, iktidar, kurumlar, öznel gibi dinamiklerin etkisi ile şekillenen bir eylem olarak düşünülmeye başlanmıştır. O halde çeviri etkinliği, belirli bir tarihsel dönemde ve toplumsal koşullar altında gerçekleştirilen bir etkinlik olarak ancak söz konusu bu dönem ve koşullarla birlikte çözümlenirse bir bağlama oturtulabilir.

Bu çalışmada Maarif Vekili Hasan Âli Yücel döneminde 1940- 1946 yılları arasında yayımlanan *Tercüme* dergisi kapsamında yer alan çevirilerin incelenmesi de benzer bir çabanın ürünü olarak ortaya konmuştur. Araştırmanın temel sorunsalı *Tercüme* dergisine yönelik mevcut çalışmalarda yer alan hâkim kanaatin kadın kimliği üzerinden yeniden değerlendirilmesi ve alternatif bakış açıları ile derginin yeniden kurgulanıp kurgulanamayacağına ortaya çıkarılmasıdır. Bu açıdan Cumhuriyet Dönemi’ndeki hâkim kadın söylemleri ekseninde, *çeviri*, *kültür*, *söylem*, *ideoloji*, *özne* kavramları, *Tercüme* dergisindeki çeviriler üzerinden tekrar ele alınmıştır. Çevirilerde kadın kimliğine ilişkin söylemleri belirlemek üzere derginin 1940-1946 yılları arasında çıkan ilk 33 sayısının bir bütün olarak incelenmesi yapılmıştır. Bu süreçte ise dergide yer alan çeviriler, yapısöküm¹ tekniği ile tekrardan okunarak metinlerde kadın kimliğine ilişkin görünürlük kazanan özellikler tespit edilmeye çalışılmış ve bunların Erken Cumhuriyet Dönemi iktidarının söylemlerinde yer alan kadın profili ile hangi ölçekte ne kadar uyumlu olduğu gösterilmiştir.

¹ Yapısökümsel okuma çift yönlü bir okuma tekniğidir. İlk okuma, metin ve ona ilişkin varsayımlar, kavramlar ve tartışmalar hakkında egemen yorumu takip edebilmek için herhangi bir tesir altında kalmadan yapılmış tarafsız bir okumadır. İkinci okuma, metinde dile getirilmeyen, baskılanan ya da daha önemsiz farz edilen yorumların izini sürmek ve böylece metinde gizli etkiyi yaratan unsurları açığa çıkarmak için yapılan okumadır. Metne ilişkin egemen yorum ve ona göre daha arka planda kalan yorum ya da yorumlar arasında kurulacak olan metinsel hiyerarşi, egemen yorumun neyi dışladığına bağlı olarak kurulur (Rasiński, 2011: 11).

1. Çeviride Postyapısalcı Yaklaşımlar

Çeviri alanında 90'lı yıllara kadar öne sürülen betimleyici yaklaşımlar, çeviriye bilimsellik kazandıran önemli kuramlar olmasına rağmen nesnellik uğruna, yorum ve değerlendirmeden uzak bir şekilde var olanı inceleme amacını taşıdığı için postyapısalcı görüş tarafından eleştirilmiştir. Rosemary Arrojo, Lawrence Venuti, Tesajwini Niranjana, Gayatri Spivak gibi düşünürler, çeviribilimin bu nesnellik kaygısını eleştirerek betimleyici araştırmaların özcü ve tek bir gerçekliğin peşinde olduğunu iddia etmişlerdir (Asis Rosa, 2010: 102). Özellikle Derrida'nın yapısöküm kavramı çerçevesinde metnin anlamının sorgulaması ile çeviriye ilişkin olarak sorulan soruların seyri değişmiş ve çeviri metin ile orijinal metin arasındaki belirsizlik, çeviri çalışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır. Metnin anlamının ne anlama geldiğinin sorgulanması, anlamın metnin içinde ya da dışında olan bir şey olmadığını, onun ancak yorum yoluyla metne katılabilir bir şey olduğunu gündeme getirmiş ve orijinal metinde mevcut olduğu varsayılan tek bir anlamın söz konusu olamayacağı görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Böylece aşkın bir orijinal metin olmadığı gibi eksiksiz ve bütünsel olarak tamamlanmış bir metin ya da çevirinin de mümkün olmayacağı tartışmaları gündeme gelmiş ve çeviri olgusu farklı bir düzlemde tartışılmaya başlanmıştır (Van Wyke, 2010: 113).

Postyapısalcı düşünceye göre bir kaynak dil ya da bir kaynak metindeki kavramlar ve anlamlar keşfedilmez; ancak inşa edilebilir. Bir inşa sürecinde, inşa edilme koşulları hiçbir zaman aynı olamayacağı için hiçbir zaman bir metin başka bir dilde tam olarak yeniden üretilemez. Bu nedenle kaynak metnin bir çevirisi, birçok farklı anlamı ve metinler arası karşılaşmaları içerir. Dolayısıyla *kaynak metin* ya da *çeviri metin* keşfedilebilen ya da kanıtlanabilen, daha önce var olan bir şey değil; *inşa edilebilen*, *kurumsallaştırılmış* bir şeydir ve bu nedenle her zaman tekrar revize edilerek değişime uğraması ihtimali mevcuttur (Davis, 2001: 16). Yapısökümcülerin çeviriye ilişkin olarak geliştirdikleri kuramlar, bugüne kadar çeviriye ilişkin olarak sorulan soruları tersine çevirerek orijinal metnin yokluğu üzerinden hareket eder. Bu bağlamda, kaynak metnin çeviriye var ettiğine dair klasik düşünce biçimini tersine çevirerek, çevirilerin kaynak metni yarattığına ilişkin sorular sorar. Tartışmalarda, kaynak metnin varlık sebebi olarak metnin kendi özgün niteliklerinden çok metne dair yapılan çevirilerin nitelikleri gösterilir. Böylece sorulan soruların odak noktasında metnin anlamının, kaynak metnin kendisi tarafından değil çeviriler tarafından yapılandırıldığı yer alır. Kaynak metnin oluşmasını sağlayan şeyin ardında yatanın bir fikir ya da bir biçim olup olmadığına dair öne sürülen görüşlerden sonra hiçbir şey olmadığına dair düşünceler üretilir. Tüm bu tartışmaları yürüten yapısökümcüler, nihai noktada bizlerin çeviri metni yazdığımızı değil, çevirilerin bizi yazdığını iddia etmeye varan önerileri ile oldukça radikal bir bakış açısıyla çeviri alanına yeni bir perspektif sağlamış olur (Gentler, 2001: 145-146). Foucault, Derrida gibi postyapısalcı düşünürlerin yazı, metin, yazarlık, söylem gibi kavramlara ilişkin olarak geliştirdikleri fikirler, çeviri çalışmalarını açısından kaynak metin, çeviri metin, kaynak dil, çeviri dili gibi kavramların birbirinin yerine geçmesini kolaylaştırarak aralarındaki kaynak odaklılık/hedef odaklılık, iyi/kötü, serbest/kuralcı gibi çeviri yaklaşımlarının mantığını sarsmıştır. Tekrardan üretilecek bir aşkın ve orijinal metnin yokluğu, bu çalışmada çeviri metinlerin orijinallerinden bağımsız bir şekilde incelenebilmesine olanak tanımıştır. İncelenen nesnelere her ne kadar çeviri metinler olsa da çeviri kavramı, burada orijinal metnin anlamının aktarılmasından ziyade derginin söylemi içinde öznenin yapılandırılmasını sağlayan bir etkinlik olarak ele alınmıştır.

Çeviri çalışmalarında post-yapısalcı yaklaşımların odak noktalarından biri, çevirinin kültür ve kimlik inşasındaki rolüdür. Çevirinin kültür ve kimlik inşasındaki rolü, ulusal ve kültürel kimliklere dair ilköçü/primordialist yaklaşımların geçerliliğinin yıkılması ile de yakından ilişkilidir. Ulusal/kültürel kimliklerin nesnel tarihsel süreçlerin bir ürünü ya da doğal, verili bir gerçeklik olarak değil; *hayal edilmiş* (Anderson 1991) ya da *icat edilmiş* (Hobsbawn, Renger 2001) bir oluşum, inşa edilmiş ve sürekli yeniden inşa edilen kategoriler olarak tanımlanması ile birlikte bu insanın nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirildiği soruları gündeme gelmiştir. Her disiplin kendi alanı

açısından bu soruları yanıtlamaya çalışırken, çeviri alanındaki çalışmalar da çevirinin ve çevirmenin kimlik inşasındaki önemine odaklanmıştır. Toury, bu anlamda çevirmenleri ve çevirinin üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar uzanan süreçte rol alan tüm kişi, kurum ya da kuruluşları *değişim özneleri (agents of change)* olarak adlandırır. Ona göre bu süreçte yer alan tüm özneler, ait oldukları kültürün repertuarını değiştirebilecek yeni alternatifler sunarak kültürü ya da toplumsal kimlikleri yeniden inşa ederler. Toury, bu bağlamda, kültürü, toplumsal ilişkileri düzenleyen inşa edilmiş *repertuar (repertoire)*² seçenekleri bütünü olarak tanımlar (Toury, 2002: 150-151). Toury, Even-Zohar’ın *toplumsal ve bireysel yaşamda yeni repertuar seçeneklerinin bilinçli bir şekilde yaratılması* (Even-Zohar, 2008: 277) şeklinde tanımladığı *kültür planlaması (culture planning)* bir inşa süreci olarak ele alır ve çeviri etkinliğini bu inşa sürecinde başvurulan etkin yöntemlerden biri olarak kabul eder.

Çeviride hangi metnin orijinal olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine dair yaşanan kaos ve postmodern çeviri kuramlarının öne sürdüğü görüşler, ister istemez çeviri metinlerin orijinal eser gibi düşünülmesini kolaylaştırmıştır. Bunun yanı sıra kimlik, inşa süreci gibi kavramlara dayalı olarak çevirinin *kültür planlaması* üzerinden ulus inşa sürecinde bir kimlik yaratma aracı olarak görülmesi ve çeviri metinler aracılığıyla bir ulusun yeni hayatına ilişkin değerler, yaşam biçimleri vb. seçenekler bütünü (repertuar) neler olduğunun araştırılması, çeviri metinlerin söylemsel olarak ne ifade ettiğinin tespit edilmesi anlamına da gelir. Çünkü çeviriler aracılığıyla aktarılan ifadeler aynı zamanda öznenin dilsel olarak kurgulandığı yerler olarak düşünülebilir. Bu çalışmada kaynak metne bakılmadan çevirilerdeki söylemlerin tespit edilmesini de bu düşünce üzerine temellendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, kadın kimliğinin inşası üzerine, çevirilerin kaynaklarından bağımsız bir şekilde incelenmesinde bir sakınca olmayacağını söylemek mümkündür. Çevirilerde görünürlük kazanan kadın söylemlerinin, Tercüme dergisinin üretildiği dönemin sosyo/kültürel özellikleri içinde iktidarın söylemsel yapıları ile bağlantılı olan noktalarını ve kesintiye uğrayan alanlarını tespit üzere yapılacak olan bu çalışma aynı zamanda derginin yapısökümsel okumasını gerekli kılmıştır.

2. Tercüme Dergisinin Yapısökümü

Yapısöküm metne dışardan uygulanabilecek herhangi bir okuma, söz söyleme ya da yorumlama yöntemi ve teorisi değildir; ancak metne içerden katılabilir bir süreçtir (Lucy, 2004: 12). Derrida’nın ifade ettiği üzere *yapısöküm bir analiz ya da eleştiri değildir... bir method değildir ya da bir yönteme dönüştürülemez... belirli bir kurallar bütününe indirgenemez... yapısöküm olur... kendi kendini yapısöküme uğratar...* (Derrida, 1985: 1-5). Derrida, kendi okuma stratejisini şu şekilde tanımlar: *Okuma, yazarın dili kullanırken hâkim olduğu ve olmadığı dil kalıpları arasında, yazar tarafından algılanmayan ya da düşünülmemiş belli bir ilişkiyi amaçlar. Bu ilişki ışığın ve gölgenin ya da zayıflık ve kuvvetin dağılımı gibi nicel bir ilişki değildir, eleştirel okumanın üretmesi gereken bir anlamlandırma yapısıdır* (Derrida, 1981: xv). Bu, yazarın görmeye gerek duyduğu şeylerle görmedikleri arasında sistematik bir ilişki ortaya koymaktır. Dolayısıyla *görünen, açık ve evrensel kabul edilen şeylerin, öyle olduklarına dair geçmiş ve sebepleri olduğunun ve kendinden sonra gelen şeyleri etkilediklerinin gösterilmesi amacıyla verili ya da doğal bir oluşum olmadıklarını; kültürel olarak yapılandırıldıklarını göstermek amacıyla yapılan eleştirel bir analizdir* (Derrida, 1981: xv). Yapısökümsel bir okuma şunları varsayar: *İddianın retorığı ile iddiamın açık anlamı mutlak bir biçimde uyumlu olmayabilir, bu uyumsuzluk sistematik ve anlamlı bir şekilde okunabilir, bir nesne analiz edilebilir sapmalar aracılığıyla okunabilir* (Derrida, 1981: xvi).

Postmodern söylem teorilerinde, bir metnin yapısökümsel okuma biçimi, edebi metinlerin yaratıcı bir şekilde okunmasını sağlayarak; onların yeniden anlamlandırılmasında ve değerlendirilmesinde kullanılır. Yapısöküm yaklaşımına göre, her okuma, bireysel bir etkinliktir ve

² Repertuar, bir grup ya da o gruba ait bireyler tarafından hayatın düzenlenmesi için kullanılan seçenekler bütünüdür. bkz. Itamar Even-Zohar (2002), “The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer”, *Translations: (Re) Shaping of Literature and Culture*, der. Saliha Pakar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 166.

bir metinde tek ve mutlak bir anlama hiçbir zaman ulaşamaz; çünkü her okuyucuya göre metnin algılanışı yeniden kurgulanabilir ve bu nedenle de metinlerde hiçbir zaman bir başlangıç ve sonun olmadığı düşünülür. Klasik görüşe göre, bir metni *okurken* okurdan beklenen, yazarın düşündüklerinin ve anlatmak istediklerinin anlaşılmasıdır. Bu süreçte metnin anlaşılması, metinde var olan ve metinde söylenilenin yorumlanması ile eşdeğerdir. Yapısökümcü yaklaşım, ise okurken görünmeyeni de söylenmeyeni de sürece dâhil eder. Metinde söylenmeyenlerin de düşünölmeye başlanmasıyla birlikte okumanın alanı genişler ve hatta bu alan okuyucu tarafından sınırsızlaştırılabilir. İşte bu nedenden ötürü yapısökümcülükte okur pasif bir durumdan aktif bir duruma geçer (Eroğlu, 2012: 1095-1098).

Adını *destrüksiyon* ve *konstrüksiyon* kavramlarından alan *dekonstrüksiyon (yapısöküm)* kavramı, bu sözcüklerin anlamına bakıldığında hem bozmak (yıkamak) hem de yapmak (kurmak) anlamlarını içerir. Bu nedenle yapısöküm sürecinde amaç, sadece bozmak ya da yok etmek değil; yapıları parçalarına ayırıp tekrardan birleştirmektir. Bu aslında metin içerisindeki hareketli parçaları, başka düşünceler üzerine yeniden inşa etmek anlamına da gelir. Buna göre de metinlerde bir başlangıç ve son kavramından söz etmek yersiz olacaktır (Saydam, 2009: 159-171). Kendine özgü mantık merkezi olan sağlam bir yapıya sahip ve kendine ait dönüşüm kuralları olan bir sistemin yapısını bozmak, onun mantık merkezini alt üst etmek anlamına geleceği gibi onu yeniden yapılandırmak ise bu mantık merkezinin yerine yeni bir mantık merkezi yerleştirmek demektir. Derrida’ya göre herhangi bir sosyal, kültürel ya da metinsel sistem, kendi mantık merkezi etrafında bu mantık merkezini destekleyici birbirine benzer unsurların bir araya gelmesiyle ve ön plana çıkmasıyla ortaya çıkar. Sistem içerisindeki farklı unsurlar aslında en dinamik sayılabilecek unsurlardır ancak sistem içerisinde görmezden gelinerek bastırılır veya yok sayılır (Moran, 2011: 83).

Tercüme dergisi bugüne kadarki yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak hümanist kültürün bir taşıyıcısı biçiminde ve *Türk Rönesansı*’nı gerçekleştirmek için araçsallaştırılan çeviri hareketinin bir uzantısı olarak ele alınmıştır. Bu noktada derginin yapısının temel belirleyeni olarak *hümanizmi* ve onunla ilişkilendirilen *Türk Rönesansı* ve dönemin söylemini belirleyen *akıl, ilerleme, bilim, medeniyet, antik Yunan, Rönesans* gibi değerleri göstermek yerinde olur. Yapılan çalışmalarda derginin kendi sisteminin dışında çevirmen, yazar, yayın dönemi, önsöz, yayın politikaları gibi başka unsurlara gönderme yapılarak incelenmesi, onları yapısalci yaklaşımlardan kısmen uzaklaştırmış gibi görünse de dergideki somut ve tek tek unsurların ardında aşkın bir belirleyenin gösterilmeye çalışılması onları yine tam da yapısalcılığın merkezine yerleştirir. Bu çalışma ise *Tercüme* dergisinin yapısı içerisinde yer alan dinamik unsurlar arasından kadın kimliğine ilişkin referansları bulup açığa çıkarmayı ve bu esnada hem birbirine benzeyen hem de farklı olan bütün unsurlardan oluşan hiyerarşik olmayan bir sentezi yakalayabilmeyi hedeflemektedir. Süreç esnasında çeviri metinlerin söylemsel olarak ifade ettiği düzlemleri tespit edebilmek için çeviri metinlerin satır aralarında kadın kimliğine ilişkin görünürlük kazanan ifadeleri belirlemek ve bu ifadeler üzerinden öznenin ve kimliğin inşasını oluşturmaya yarayan değerleri ortaya koymak gerekmiştir. Ancak öncelikli olarak dönemin kadın algısına ilişkin söylemlerin ve modernleşme sürecinde kadın kimliğine yüklenen anlamların neler olduğuna kısaca değinilmesi yukarıda bahsedilen sentezin oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

3. Türk Modernleşmesinin Seyrinde Kadın

Kadınlar genellikle milletin ve modernliğin temsilcilerinin merkezinde yer alır. Ancak seçkinler, ulus-inşa sürecinde ulusu, kendi çıkarlarını ileriye taşıyabilecek şekilde inşa ederken bu ulusal projede kimlerin marjinal kimlerin merkez rolleri alacağını da belirler ve bu inşa süreci genellikle erkeklik ve heteroseksüelliğe dayalı bir *ablaki kod* ile kurulur. Bu nedenle de iktidar sahipleri, ulusal ideallerinde kadını daha geleneksel ve ahlaki kodlarla disipline edecek bir söylem kullanırlar (Mayer, 2000: 12). Ulusun sınırlarının belirlenmesi, ulusa dâhil olma ve kurucu mitlerin oluşturulması bağlamında ulusun farklı birçok anlamı olabileceği ve bu anlamların kadınlık ve

erkeklik kavramları üzerinden ne şekilde oluşturulabileceğine dair araştırmalar, kadınlar üzerinden ulusal karakterlerin belirlenimine dikkat çekmektedir (Ranchod-Nilsson & Tétreault, 2000: 4). Ancak Ahıska'nın da belirttiği üzere kadınlar hem Batı'da hem de Batı'nın dışındaki modernleşme süreçlerinde, millilik vurgusundaki merkezi konumlarının aksine aktif birer özne olmaları anlamında ikincil kılınmıştır. Bu yönelim bir yandan kadınlar için sürekli vurgulanan modernliğin aynası konumu ile öte yandan kadınların marjinalleştirilen deneyimleri arasındaki uçurumu gizlemek adına, kadınlara özgü çeşitli *kadınlık mitlerinin* oluşturulmasına neden olmuştur. Bu mitlerin temel dinamikleri, toplumsal düzenin devamlılığı için modernleşme/uluslaşma süreçlerinde kadın cinselliğinin denetimi ve medeniyetin kötü yanlarına karşı panzehir olarak kadınlara tarih dışı doğal bir iyileştirme gücünün atfedilmesi olarak belirginleşir (Ahıska, 2005: 278).

Aynı şekilde Türkiye'nin modernleşme/uluslaşma sürecine bakılacak olursa benzer bir metodun takip edildiğini görmek mümkündür. Erken Cumhuriyet dönemi seçkinlerinin ulus-devlet inşasında kadınlar, siyasal reform süreçlerinde kurucu erkeklerle eşit statüde devlet yönetimine katılan ve toplumsal fırsatlardan faydalanan vatandaşlar olmak yerine ulusun anaları, geleneğin ve milli kültürün taşıyıcıları olarak yer almışlar ve erkeklerden farklı toplumsal alanlarda kamusal yaşama hürriyetine sahip olabilmişlerdir. Dolayısıyla kadın kimliği modernleşme sürecinde eşit vatandaşlık statüsünden çok, Türk milli ve modern kimliğini dünyaya gösteren ve kültürel farklılıkların sınırını temsil eden bir kültür simgesi olmakla anlam kazanmıştır (Sancar, 2017: 112). Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e kadar uzanan modernleşme/uluslaşma süreçlerinde dönemin aydınlarınca geliştirilen formülasyonlar, özellikle düzenli bir değişimi öngören uluslaşma ve batının tehdidine karşı bağımsızlık idealleri ile şekillenirken, *kadın*, Türk kimliğinin modernleştirici yüzü ve aynı zamanda Batı'ya karşı sınırını çizdiği alanlardan biri olmuştur. *Tercüme* dergisindeki kadın temasına ilişkin olarak görünürlük kazanan ifadeleri bu bağlamda anlamlandırabilmek için Tanzimat Dönemi'nden itibaren kadına ilişkin olarak ortaya atılan görüşlere kısaca değinmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu çöküş sürecindeyken *bu devlet nasıl kurtarılabilir* sorusuna yanıt arayan İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık (Tunaya, 2016: 67) akımları içinde yer alan tartışmaların üçü de ilerlemeci ve Batı merkezli reformdan yana olmalarına rağmen kültürel kimlikler konusunda önemli görüş ayrılıklarına sahiptir. Bu görüş ayrılıkları kimlik ve medeniyetin hangi referanslara göre belirleneceği konusunda ortaya çıkarken kadın kimliğinin kurgulanacağı değerlere ilişkin olarak günümüze kadar uzanan tartışmaların da seyrini belirlemiştir. (Göle, 1996: 36). Bu tartışmalar içerisinde modernleşmenin ancak Batılılaşma ile mümkün olacağını savunan Tevfik Fikret, Selahattin Asım, Abdullah Cevdet gibi batıcılara göre, İslam'ın öngördüğü kültürel yapılar, ilerlemeci hedef önünde bir engel oluşturur. Bu gibi düşünürlere göre kadınların geri kalmasının nedeni dinin kadınlar üzerindeki denetim ve baskılarıdır (Göle, 1996: 37-39). Bu görüşü savunan aydınlar göre kadınların dinsel yasalara uygun bir şekilde sadece zevce ve çocuk anası olarak yaşaması ve böylece toplumsal alandan dışlanarak toplumsal işlevlerinden koparılması, kadının insan gibi değil *şehvet ve üremeye* hizmet eden bir araç olarak görülmesine neden olmuştur. Medeni bir toplum yaratabilmek, kadın ve erkeğin eşit derecede özgür bireyler olarak toplumda yer alması ile mümkün olacağı için kadının *insanlık* mertebesine eriştirilmesi, kadının eğitilmesi ve İslami geleneklerden sıyrılması temalarını gündeme getirmiştir (Göle, 1996: 37-40). Buna karşılık İslamcı akım, batılı idari ve teknolojik yeniliklerin uygulanmasını ilerleme stratejisi olarak kabul ederken Osmanlı'nın kendine özgü toplumsal kültürel yaşamını, kadının ahlaki değerleri ile özdeşleştirerek tanımlamıştır. Bu bağlamda kadın hakları konusunda özgürleşme girişimlerinin topluma zarar vereceğini; Batılı kadın modelinin benimsenmesinin toplumda yozlaşmaya yol açacağını öne sürmüştür. İslamcılar, bunu Avrupa taklitçiliği olarak değerlendirmiş ve kadının yaşam alanını ev ile sınırlamışlardır. İslamcı düşünürlere sayılan Mehmet Akif (Ersoy) yazdığı şiirlerde Batıcılığa karşı çıkmış ve Batıcılığın kadınların örtüsünü,

iffetini yok ettiğini dile getirmiştir (Sancar, 2017: 91). İslamcı akımın düşünürlerine göre İslamiyet taassup ve hurafelerden arındırıldığında, Müslüman bir kadının, ihtiyacı olan tüm hak ve özgürlükleri kendi bünyesinde barındırdığı anlaşılacağı için aile ve kadınlık bahsinde Batı medeniyetine öykünmeye gerek kalmayacaktır (Ülker, 2016: 51). Nitekim İslamcılar, Batı'nın *ablaki bühranına* karşı toplumun korunması görüşünde birleşerek, Batı etkisini kadınların İslami terbiyeye ters düşmesi olarak algılamışlardır. Bu nedenle Batının etkisiyle Türk kadının ahlakındaki bozulma *cemiyet hayatının* yozlaşması ile eşanlı kullanılmıştır (Göle, 1996: 43). Türkçülük akımının önderleri, kadının sosyal konumunun iyileştirilmesi ve toplumun Türklükle bağdaşmayan geleneklerinden ayrıştırılması için toplumun ıslahını zorunlu görmüşlerdir. Bu bağlamda Türkçü akımın en önemli ideoloğu Ziya Gökalp, çağdaşlaşma sürecinde siyasal ve toplumsal yapı içerisinde yeni Türk kadın kimliğinin oluşturulmasında kadın imgesini özellikle *yeni bir ablak anlayışıyla* ele almıştır. Ancak bu yeni ahlak anlayışı, Batı kültürüne has bir ahlak anlayışı değil, İslam öncesi Türk kültürünün kendine has unsurlarında mevcut olan toplumsal ahlak ile kavramsallaştırılan bir ahlak anlayışıdır (Şimşir, 2007: 37). Türkçü aydınlar üzerinde, Ziya Gökalp kadar etkili olan Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halide Edip gibi düşünürler de kadın hakları konusunda geçmişte yaşamış Türk toplulukları üzerinden bir algı yaratmışlardır. Türkçülere göre Türk toplumlarında kadınlık her zaman yükü birlikte üstlenmişler ve kadınlar toplum içinde erkeklerle eşit haklara sahip olmuşlardır. Kadınlar ve erkekler birlikte devlet ve memleket işlerini yönetmişlerdir. Bu nedenle Türkçülere göre vatan ve memleket işlerinde kadın ve erkeklerin her zaman yan yana olabilmesi gerekir. (Sancar, 2017: 91) Bu bağlamda yeni kadın imgesi, Batılı kadın tahayyülünden farklı bir boyutta tanımlanmış ve Türkçü-milliyetçi bir perspektifte İslamiyet öncesi Türk eşitliğinin taşıyıcısı motifi ile biçimlendirilmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi ulus-devletinin erkek seçkinleri de kadınlık metaforundan, hem modernleşme amacı açısından hem de millî birlik ve düzenin istikrarının sağlanması açısından simgesel bir öge olarak yararlanmışlardır. Kadınlar bu süreçte hem cemaat merkezli (geleneksel), hem de devlet merkezli (modern) politikaların nesnelere durumunda bir yandan geleneğin devamı öte yandan gelenekten kopuşun göstereni olarak bu süreçteki yerlerini almışlardır (Berktaş, 2012: 277). Vatanı bir kadın bedeni olarak temsil eden bu söylemde, erkeklerin birliğini ve dayanışmasını temel alan bir ulusal kimlik inşa edilmiştir. Bununla birlikte eski statü toplumundan yeni sözleşme toplumuna geçişin bir ifadesi olan ulus-devlet projesinde, kadınlara atfedilen geleneksel roller de modern biçimler altında devam etmiştir. Bu noktada kadınlar için doğru olan davranış kalıplarını belirleyen din ya da gelenek değil, ulus- devletini dile getiren Berktaş, ulus- devletin bu bağlamda kadınların hayatını düzenlemek üzere belirlenen politikaların, devlete bağlılığın ve resmi ideolojinin önemli bir bileşeni olduğunu söyler (Berktaş, 2012: 278). Sancar'a göre Erken Cumhuriyet Dönemi reformcu erkeklerin kadını modernleşme sürecindeki toplumsal projelere dâhil etme girişimlerinde, kadınları hem toplumsal değişimin güvencesi; hem de kültürün taşıyıcısı ve geleneğin devamı olarak görmeleri kadınlara ilişkin kurulan bu denklemin ifadesini ve çözümünü oldukça güçleştirir. Dönemin bakış açısına göre geleneğin devamlılığında kadınlar hem iffet ve faziletlerini koruyacak hem de kamusal alana çıkmanın getirebileceği toplumsal yozlaşmaları önleyecek bir görevle yükümlü kılınarak bir önceki dönemin kadınlara ilişkin ortak kanaatinin devam ettirilmesinin nesnesi olmuşlardır (Sancar, 2017: 107).

Cumhuriyetçi modernleşme projesinin sözcüsü ve Tek Parti yönetiminin en büyük destekçilerinden, CHF'nin yayın organı *Hâkimiyet-i Millîye*'nin başyazarı ve *Ulus* gazetesinin yazarı Falih Rıfkı (Atay) (1894-1971)'ın kadınlar hakkındaki görüşleri, kurucu kadrolar içindeki önemine bağlı olarak dönemin kadın kimliğinin oluşturulmasına ilişkin bir fikir verebilecek niteliktedir:

Kadının başlıca işi evidir. Evden artabilen kadındır ki dışarı işini arayabilir. Bir aile için kazanan erkekten, öteki ev mekanizmasını ev kazancına uyduran kadından mürekkep aile:

ilk isteğimiz budur... Her müessese gibi aile ocağının da manevi ve maddi iki esas unsuru vardır: ahlak ve teknik! Ahlak bütün ailenin malı, teknik bilhassa kadının malıdır. Ahlak ve teknik evin manevi havası, maddi rahatı ve güzelliği demektir... Tanzimat'ın bütün kusurları gibi, iktisadi ve ticari kusurları gibi, içtimai kusurunu da yeni Türk düzeltiyor. Yeni Türk'ün yaptığı Türk evini ve kadını Asyalılığa doğru, bulvar Avrupası'na doğru değil, mahalle Avrupası'na, sahne Avrupası'na değil, hom³ Avrupası'na doğru ilerletmiştir. Çünkü Tanzimat Osmanlısıyla yeni Türkün farkı, birinin garp maymunluğu yerine ötekinin tam garplılığı ikame etmiş olmasıdır... (İsmet Paşa Kız Enstitüsü hakkında) Türk evine zevk ve teknik sokarak ona hom rahat ve güzelliği vermekle kalmayacak, Türk evine tasarruf sokacaktır... Türk evi tasarrufa muhtaçtır, yani kadın bilgisine muhtaçtır... Milli politika Türk milletini Avrupa haraç güzarlığından kurtarmaya çalıştığı gibi, aile politikası da Türk evini çarşı haraç güzerliğinden kurtaracaktır (Sancar, 2017: 117).

Atay (1932)'ın bu ifadelerinde kadınlara toplumsal görevler yüklenirken iç politikada ulusun bütünlüğünü sağlama; dış politikada da Batı'dan farklı olma hatta Batı'ya üstünlük sağlama ideali temelinde kadınların araçsallaştırıldığı söylenebilir.

Erken modernleşme döneminin kurucu iradesinin şekillenmesinde edebiyat alanında verilen ürünler de dönemin kadın algısı üzerinde etkili olmuştur. Yazarlar, edebi metinler aracılığıyla diğerlerinin zihinlerine ulaşarak o kafalardaki arzularla iletişim kurmuş ve ortak ya da çatışan imgeler vasıtasıyla tartışmalara ve hayata şekil vermede yönlendirici olmuşlardır (Sancar, 2017: 83). Türk modernleşmesinin kanonik metinlerinin en temelde Batı ile özdeşleşme ve Batı'dan farklı olma arasındaki çelişki içinde şekillendiği görülür. Bu bağlamda Türk modernleşmesinin temel dayanağı olan milliyetçi düşünce, Batıcılık akımlarının etkisinde kalsa da kendini tanımlamada milli kültürünü koruyarak Batı ile sınırlarını belirlemiştir. Kadınlar bu sınırların belirlenmesinin temel dayanaklarından biri olmuştur ve bunu dönemin Türk edebiyatında da gözlemlemek mümkündür. Cumhuriyet Dönemi'nin erkek yazarları, kadını başkaları için var olan, fedakâr ve tamamlayıcı bir unsur olarak görmüştür. Bu görüş, kadınların Türk erkeklerle sadakatini millî davaya bağlılıkla eşdeğer gören *millîci* edebiyatın da bir özelliğidir (Berktaş, 2012: 279). Modern Türk kadını sade, ciddi, Batıcı değerlerden uzak, cinselliği belirsiz, bireysel aşk yerine milli ideallere bağlı kadın olarak tasvir edilmiş ve doğallık, namus gelenek, maneviyat, ulus gibi değerler üzerinden tanımlanmıştır (Sancar, 2017: 138).

Erken modernleşme dönemi romanlarında en temel ideolojik yapı, kurucu seçkinlerin arzusunda ortaya çıkan *yeni kadın* şekillendirme stratejileridir. Bu bağlamda *yeni kadına* takip etmemesi gereken yollar, yanlış rotalar ve öykünmemesi gereken yaşam biçimleri, romanlardaki kişi ve olay örüntüleri üzerinden tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde esas olarak topluma karşı görevler anlatılırken kadın ve erkek ilişkisinde geçerli olması gereken cinsel ahlaka ilişkin ilke ve öğretiler de mevcuttur. Batıcı değerlere düşkünlük kadınlar için ahlaksızlığa yol açan kapıdır. Batıcı değerler kadınları madde, çıkar ve para peşinde koşturarak iffetsiz yapar. Oysa doğru kadın mazbut, namuslu ve üretken kadındır (Sancar, 2017: 129-130). Bu bağlamda modern kadın, batılılaşmanın getirdiği aşırılıklara karşı fedakârlık, ailesine bağlılık gibi geleneksel kadın rolleri ile ehlileştirilmeye çalışılırken, geleneksel kadına karşıt olarak da toplumsal alanda eğitilmiş, irade sahibi, akıllı ve haklarını bilen yurttaşlar olmaları yönünde birtakım siyasi ve toplumsal haklarla donatılmıştır.

Kadınları toplumun biyolojik ve kültürel yeniden üreticileri olarak geleneğin devamı biçiminde ele alan Erken Cumhuriyet Dönemi reformcu erkeklerinin korkularını, arzularını ve kadınlara koymak istedikleri sınırları Yakup Kadri'de bulmak mümkündür. Medeniyetin kadınlara vazifelerini unutturması, Türk hanımlarının geri kalmışlık kaygısıyla dışarı çıkıp başka milletlerin kadınlarına özenip de kendisi olmayı unutmaları gibi endişeler Yakup Kadri'nin yazılarında görünürlük kazanır:

³ Hom, İngilizce ev veya hane karşılığında kullanılmaktadır.

Onlar bu kalabalıklarla beraber meçhul bir ufka doğru koşmak istiyorlar ve unutupyorlar ki asıl vazifeleri kalmaktır ve daima ileri doğru koşanları, çok koşarak hududu aşmaktan ve mühlik bir macerada kaybolmaktan men etmektir. Daima her gidenin kalbinde geriye dönem iştiyakı bulunsun diye, geride muhakkak kadının beklemesi lazımdır... Kadınlar milletin usaresi olan ananeleri yegâne muhafızı ve medeniyetin beşiği olan evlerin yegâne nighbanıdır (Sancar, 2017: 115).

Hızlı ve derin toplumsal değişimin neticesinde erkeklerin duyduğu korku duyguları ve tehdit algısı sonucunda *kadına* yönelen ve bu kaygıları onun üzerinden atmaya çalışanlardan biri de Peyami Safa’dır. Ona göre bu sarsıntının en temel sebebi değişen, özgürleşen ve böylece doğal rollerini inkâr eden *yeni kadımlardır*. *Sözde Kızlar* romanında aşırı Batılılaşma ve alafranga düşkün olan kadın tipi *Tango* diye adlandırılarak kötü kadın şeklinde kodlanır. Peyami Safa’nın, uğursuz *yeni kadına* karşı alternatif olarak sunduğu *iyi kadın* doğaya meydan okumayıp fedakâr, aile bağlarına bağlı, sadık kadındır (Berktaş, 2012: 282-283). Halide Edip Adıvar’ın romanlarında kadın kahramanlar akıllı, bilgili, namus ve iffetine düşkün, dini inançları olan, milli ahlak ve kültüre bağlı kadınlardır. Halide Edip’te ideal kadın *Ateşten Gömlek* romanında olduğu gibi vatani uğruna aşkını, canını verebilen ve ancak asexüel, bireysel arzu ve isteklerini ikinci plana iten, sade, ciddi, cinselliği belirsiz, milli ideallere bağlı kadındır (Adak, 2011: 163-168).

Toparlamak gerekirse, Türkiye tarihinde kadın üzerine söylemin dönüşümü ve çeşitlenmesindeki yol ayrımının, İslam dinine dayalı teokratik ve çok etnikli bir imparatorluktan laik bir ulus-devlete geçiş ile karakterize olduğu söylenebilir. İkinci Meşrutiyet Dönemi ile ilk ifadelerini bulan kadına yönelik özgürlükçü talepler, İslamcı, Batıcı ve Türkçü akımlar bağlamında sancılı bir kültürel arayış ve kimlik bilinci oluşturma kaygılarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kandiyoti’ye göre İslamiyet’e uygun kadın davranışları ve kültürel bozulmamışlık arasındaki zorlayıcı bağ, ahlaken meşru bileşenler bulmayı oldukça zorlaştırmış ve sorunlu hale getirmiştir (Kandiyoti, 2015: 148). Bu sorunlar da ulusalcı özgürleşme ve *Batıcı* yozlaşmanın getirdiği hararetili tartışmalara konu olan sentezler doğurmuştur. Cumhuriyet Dönemi’nin Türkçülük akımından devraldığı, kadınların özgürleşmesinin Batı’dan ithal bir şey olmadığı, kökleri Orta Asya’da bulunan Türk kültürüne özgü nitelikler olduğuna dair iddialar, İslamiyet öncesi Türk eşitliği vurgusu, kadınlar için yeni bir söylemin oluşumuna kapı aralamıştır. Ancak Kandiyoti’nin de vurguladığı üzere, görünürdeki bu değişime rağmen, kadınların konum ve davranışlarını *cemaatin* hakiki kimliği ile uyumlu ve onu tehdit etmeyecek biçimde milliyetçi ve İslami söylemleri birleştirerek süreklilik içinde devam etmiştir (Kandiyoti, 2015: 147).

4. *Tercüme Dergisi Çevirilerinde Kadın*

Kadın konusuna dair çeşitli öğelerin, Erken Cumhuriyet Dönemi iktidarlarının yaratmak istedikleri toplumsal cinsiyet algısını meşrulaştırmak ve desteklemek için geliştirdikleri söylemler etrafında biçimlendiği söylenebilir. Kadın kimliğinin bu süreçte nasıl oluşturulduğuna dair ipucu veren toplumsal pratik ve söylemlerin, *Tercüme* dergisinde çeviriler aracılığıyla yeniden üretilip üretilmediğinin tespit edilebilmesi, derginin kadın söyleminin, mevcut iktidarın ideolojisi ile uyumlu olup olmadığını gösterecektir.

4.1. Kadınlarda Dış Güzellik/Huy Güzelliği

Tercüme dergisinde yer alan çeviriler aracılığıyla aktarılan söylemde, *kadın* teması, Erken Cumhuriyet’in seçkinlerinin görüşlerindeki kadına ilişkin karmaşık ve çelişkili kurgunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda dergide çevirisine yer verilen metinlerin, okuyucunun zihninde, kadınlara ilişkin çelişkili bir algının yaratılmasına neden olabilecek unsurlar içerdiği söylenebilir. Çeviri için tercih edilen metinlerin ya da metinlerden verilen kesitlerin, derginin kendi mantığı içinde açıklayamadığı ya da anlamlandırmada güçlük yaşadığı noktalarda, erken dönem modernleşme sürecindeki kadın algıları ve kadınlara dair reform projelerine bakmak çevirilerin anlamsal dizgesini sağlayan bir resim ortaya çıkarılmasında yardımcı olmuştur.

Dergide *kadınlarda* olması beklenen özelliklerin temsil edildiği çeviri metinlerden biri, Tercüme dergisinin 4. cildinin 23. sayısında *Cleanthe'nin Hikayesi* ismiyle Joseph Addison'a ait bir yazıdır (Addison, 1944: 308-313). Addison, bu yazısında hikâyelerde geçen çeşitli kadın karakterler üzerinden okuyucunun zihninde bir kadında hangi özelliklerin bulunması gerektiğini, hangilerinin olumlu hangilerinin olumsuz özellikler olarak nitelendirilebileceği ile ilgili bir harita çizer. Bu noktada yazısının ana teması iki farklı kadın tipine ait olumlanan ve olumsuzlanan özelliklerdir. Metnin ana kurgusu, kadınların zenginliğe ve gösterişe olan düşkünlükleri ve bu düşkünlüklerinin başlarına bir takım felaketler getirebileceği üzerinedir. İlgili satırlarda, sıradan kadınların görünüşe çabuk aldandığı ve onları bu konuda besleyen en önemli faktörün de günlük konuşmalar olduğu aktarılır. Bu tür kadınların sohbetlerinin *kıymetli taşlarla süslü bir farbala, pırlanta düğmeli bir şapka, işlemeli bir yelek veya eteklik* üzerine olduğu vurgulanır. Bu kadınlar, sadece dış görünüşlerini düşünür ve insanı faydalı kılan *akıl ve zekâ süslerine* hiç önem vermezler. Tahsili düşük olan kadınlar için *bir kelime ile, dantelâ ile kordele, gümmüş ve altın sarmalar* ve bunlara benzeyen her türlü manasız şeyler bir yem olarak ifade edilmiştir. Metnin devam eden satırlarında, okuyucu, gerçek mutluluğun kaynağı olarak kendine dönmesi ve bu sayede içsel huzura ermesi yönünde telkin edilir. Mutluluğa dair ilmiklenen bu örüntüden sonra kadın algısına tekrar dönülerek gerçek saadeti taşıyan bir kadında olması gereken özellikler bir kadın karakter örneği ile somutlaştırılır. Gerçek mutluluk kurgusu aşağıdaki betimleme ile tasvir edilir:

Gerçek saadetin çekingен bir tabiatı vardır, debdebeye, gürültüye düşmandır. O önce insanın kendi kendisinden zevk almasından, sonra dostluktan ve birkaç seçkin arkadaş sohbetinden haz duymasından doğar. Gerçek saadet gölgeyi, sessizliği sever, bunun için ağaçlıklarla pınar başlarında, tarlalarla çayırlarda gezer: lâfin kisası her istediğini kendisinde bulur, dinleyici veya seyirci çokluğu ona hiçbir şey kazandırmaz. Aksine olarak yapma saadet, kalabalığı, bütün dünyanın gözünü üzerine çekmeyi sever... başkalarında uyandırdığı takdir hislerinden hoşlanır...(Addison 1944: 311).

Metinde tasvir edilen iki kadın karakterden biri *Aurelia*'dır. Aurelia, kibar bir kadındır ve köy hayatının sakinliğini sever. Onun en samimi dostu kocasıdır. Birbirlerine âşıktırlar ve ikisi de faziletli ve anlayışlı insanlardır. Birbirlerini sayarlar. Aile hayatları, dua, yemek, çalışma ve eğlence saatleri oldukça muntazamdır. Kalabalık yerlere genellikle sonrasında birbirlerine arzu ile kavuşmak için giderler. Saadeti birbirlerinde bulurlar. Tekrar köye özlemle dönmek için şehre giderler. Onları tanıyan herkes onlara gıpta ile bakar. Diğer kadın karakter olan *Fulvia* ise kocasına tamamen uşak gözüyle bakar. Ev hanımlığını ve tedbirli olmayı, asil bir kadına yakışmayacak adı vasıflar olarak görür. Aile kurumu, onun için hayatını ziyan ettiği bir yerdir. Tiyatro ya da başka bir eğlencede olmadığında kendini dünyadan ayrılmış gibi görür. Kendi cinsine ait en değerli özellikleri küçümser, kendi halinde ihtiyatlı ve mütevazı bir hayat süren her kadını ruhsuz ve kaba bulur. *Fulvia*'nın hikâye içindeki tasviri, insanların onun hakkında ne kadar nefret duyduklarının hatırlatılması ile biter.

Yukarıdaki kurgu üzerinden, okuyucuya, kadın karakterine ilişkin olarak verilen iki ayrı model ve bu modelleri temsil ettiği iki ayrı hayat şekli sunulur. *Ailesine bağlı olmak, sade bir hayat sürmek, kibar olmak ve köy hayatının sakinliğini içinde barındırmak* gibi daha pasif bir izlenim uyandıran özellikler, kadını daha çekici kılması ile özdeşleştirilerek, okuyucunun zihninde olumlanmıştır. Yazının sonunda kendinden nefret edilmesi ile bağlantılandırılan, daha modern bir hayat tarzı ile aile hayatına bağlı olmayan, ev kadınlığından uzak, kendi aile hayatı dışında farklı toplumsal çevre ve ortamlarda bulunan kadın tipi ise olumsuzlanmıştır.

Bu çevirinin hemen ardından, yine aynı sayıda *Kadın Güzelliği* ismi ile kadın algısının yaratılmasında etkili olabilecek içerikte bir çeviri daha yayımlanır (Steele, 1944: 314-321). Benzer şekilde bu çeviri metinde de iki kadın karakterine ilişkin olarak yapılan tasvir üzerinden kadınlarda olması gereken nitelikler hakkında okuyucuya bazı mesajlar iletir. Bu iletilerin ana teması kadınlarda dış güzellikten ziyade iç güzelliğin önemidir. Makyaj, boyanma, *piyasadaki sahte güzellik*

malzemeleri ve kaçak güzellik ilâçları gibi bir takım yöntemlerle kendilerini güzel kılmaya çalışan kadınlar arasında, güzel görünmek, en büyük maharettir. Kadınlar, kendilerini beğendirmek adına bu tür piyasa yöntemlerinin *ekmeğine yağ sürmektedirler*. Metinde tasvir edilen kadın tiplerinden biri dış görünüş olarak çok güzel olduğu için kendisini topluluk içerisinde kabul ettirme kaygısı olmadan cazibesi ile iş görmüş *Laetitia* isimli bir kadındır. Kardeşi ise bir o kadar gösterişsiz ve silik bir yapıdadır. Ancak zamanla *Laetitia* güzelliğinin ona verdiği cazibe ve küstahlıkla sevimsiz, ukala ve itici bir kişiliğe dönüşürken kardeşi *Daphne* ise kendini topluluk içerisinde kabul ettirmek için bu cazibenin yerini tutacak meziyetler geliştirir. Zaman geçtikçe *Daphne* çevresine ışık saçan, enerji veren ve insanı huzura kavuşturan bir karaktere dönüşürken *Laetitia* tatsız, anlamsız, soğuk ve kasvetli bir enerjiye sahip bir kadına dönüşür. İlgili satırlarda, bu dönüşüm, okuyucuya, şu cümleler ile kıssadan hisse tadında aktarılır: *..Şahsi kusurlarımız için kendimizi bor görmek nasıl boş bir kafanın harcı ise, meziyetlerimiz için kendimizi dev aynasında görmek de öylece insana yakışmayan bir baldır. Kadınlar bu hususta ıslah edilemeyecek kadar yollarını sapmışlardır* (Steele, 1944: 317).

Kadınların yalnız yüz güzelliği ile güzel olamayacağı gibi yalnız konuşmak ile de ince zekâlı sayılamayacağını dile getiren satırlarda, gurur kadınların zarafetini yıkan; yapmacık tavırlar ise onun güzelliğini yok eden özellikler olarak olumsuzlanır. Metinde kadına yönelik yer alan telkinlerin ana kurgusu güzelliğin ancak faziletle, takdire değer vasıflarla süslenirse anlam kazanacağı üzerinedir. Kadında güzelliğin tabiattan gelmediği durumlarda ise onun bıraktığı eksiklikler yine aynı fazilet ve vasıflarla giderilir. Metinde kadının yaratılış amacı ise okuyucuya şu şekilde sunulur: *Hayatımızı tath tath paylaşarak zevkleri incelten, insanlığın kederlerini hafifletmek için yaratılmış olan kadın...* (Steele, 1944: 317).

Kadında olması özendirilen ya da ona yakıştırılan diğer özellikler masumluk, dindarlık, iyi huyluluk, dürüstlük gibi niteliklerdir. İlgili satırlarda kadın için bu özelliklerin aynı zamanda ona yumuşaklık kazandıracığı, güzelliğini artıracığı vurgulanır. Metinde huy ve ruh güzelliğine, Âdem ve Havva'nın yaratılış öyküsü üzerinden görünürlük kazandırılmıştır. Okuyucunun algısını mistikleştirerek onun içsel dünyasında da konuya ilişkin bir meşruiyet bulmasını sağlayabilecek satırlar şu şekilde yer alır:

Milton cennette Havva'yı tasvir ederek Adem'i tanıtır ilk yaratılışta Havva'yı gördüğü zaman neler duyduğunu Adem'in ağzından meleğe söyletirken, kadını bir Yunan Venüs'ü şeklinde, sırf vücut ve yüz güzelliği bakımından değil, kendisine cazibe kudreti veren zekâsının parlaklığı bakımından tarif eder.

Her adımda zarafet, gözlerinde tanrısal bir şey vardı,
Her hareketinde vekar, her hareketinde sevgi (Steele, 1944: 321).

Çevirmen yaptığı çevirilerin sonunda her iki yazar ve onların amaçları hakkında şu şekilde bilgi verir:

The Spectator İngiltere'de Restorasyon devrinin sonlarına doğru; 1711 yılı başlarında neşrolunmaya başlanan gündelik bir gazetenin adıdır... Bu devirde Restorasyon'un sebeb olduğu kargaşalık ve ahlâk düşkünlüğü yavaş yavaş ortadan kalkmaya, cemiyet daha düzenli hale gelmeye başlamıştı. Artık kadınlar da, orta tabakaya mensup kimseler de cemiyet hayatında bir dereceye kadar rol oyanayabiliyorlardı. Bununla beraber eski devirlerden kalma kötü geleneklerden, âdetlerden hücum etmişler, cemiyetin bozuk taraflarının ıslahı için savaşmışlardır. Bu arada birçok denemelerinde Fransız tesiriyle İngiltere'ye yayılan süs, moda iptilâsını da şiddetle tenkid etmişlerdir. Birincisi Addison'dan, ötekini de Steele'den aldığımız yukarıdaki iki parçada o zamanların kadınlarında görülen zaflar belirtilmekte, bunları düzeltmek çareleri gösterilmektedir (Tercüme, 1944: 321).

4.2. Kadın Davranışları ve Mizacı Hakkında

Derginin 3.cildinin 14.sayısında, Lessing’e ait *Corneille’in Rodogune’ü* ismiyle çevirisi verilen yazısında, Corneille’nin eserleri ağır bir üslupla eleştirilir (Lessing, 1942:100-105). Bu eleştirilerin çıkış noktası, Corneille’nin *Rodogune* isimli trajedisinde Kleopatra’nın hayatını ele alış biçimidir. Metnin ana teması Fransız yazar, Corneille’nin ve eserinin eleştirisidir ancak metnin satır aralarına inildiğinde alt temalardan birinin kadınların mizacına ilişkin olarak çizilen resim olduğu hemen fark edilir. Lessing, yazısında bir kadından beklenilmesi gereken davranış kodlarını ve kadına ilişkin mizacı, okuyucu için şu satırlarda genelleştirir:

... Hiç olmazsa şunu diyebiliriz: bir kadının, sadece kıskançlık duygusu ile, parçalamak için kocasına saldırması gibi evlatlarına saldırması da olmayacak şey değildir. Üstüne ortak getirildiğini, bundan böyle kocasının sevgisini de, kendi yüksek mevkiini de onunla paylaşacağını düşünmek, duygu, gurur nedir bilen bir kadını, artık yalnız kendinin olmayacak bir şeyi büsbütün feda etmek kararına pekâlâ sürükleyebilir...(Lessing 1942: 101).

Alıntıda geçen satırlarda, gururlu ve duygunun ne olduğunu bilen bir kadının kocasının başka bir kadını kendi üzerine eş edinmesini kabul etmeyeceği dile getirilir. Yukarıda geçen ifadelerde kadının kıskançlık dürtüsü ile eşini ya da oğlunu ödürebileceğinin vurgulanması, okuyucunun zihninde, kadın mizacına ilişkin olarak olumsuz çağrışımlara neden olabilecek bir etkiyi barındırmaktadır. Lessing’in kadın algısına ilişkin yazdığı diğer satırlarda ise kadında olması gereken mizacı şu şekilde aktarmıştır:

... bir kadının kibri erkeğinkinden de daha az tabiidir. Tabiat kadını vurup öldürsün diye değil, sevsin diye yaratmıştır; kadın insanın içinde korku değil, şefkat uyandırmalıdır; bütün kudretini güzelliğinden, sevimliliğinden almalıdır; ancak okşuyarak hükmünü sürmeli, kaldıracabileceğinden çok bir kudrete göz dikmemelidir. Kudreti kudrettir diye seven, her şeyi yükseklik hırsına bağlayan, emretmekten, zulmetmekten, bütün bir milletin boynunu ezmekten başka saadet bilmiyen bir kadın: böyle bir kadın tarihte belki bir kere, hattâ birkaç kere gelmiştir ama gene de her zaman görülen bir şey değildir...(Lessing, 1942: 103).

İlgili satırlarda kadınlarda kibir duygusunun erkeğe göre daha az olduğu, kadınların öldürmek için değil sevmek için var oldukları ve bir erkeğin içinde korku değil şefkat duygusunu uyandırması gerektiği, kadınların güçlerini güzelliklerinden ve sevimliliklerinden alabileceği bu nedenle de kadınların iktidar elde etmeye yönelik davranışlarının atipik olarak değerlendirileceğine dair sıralanan ifadeler, okuyucu açısından dönemin kadın profiline ilişkin yönlendirici çağrışımları doğaya ilişkin tezlerle destekleyen bir bağlamı barındırmaktadır.

Tercüme dergisinin 6. cildinin 31-32. sayısında modernitenin eleştirildiği Fénelon’a ait *Eskilerle Yenilere Dair* yazıda, *lüks* ve *menfur âdetler* üzerinden modern dünyanın eleştirisi yapılırken mevzu aynı zamanda *kadın* üzerinden de değerlendirilmiştir (Fénelon, 1945: 16-18). Fénelon’un, Homeros’un eserinde geçen bir kadın karakter ile bugünün kadını karşılaştırdığı aşağıdaki paragrafta modern dönem Avrupa’sındaki kadınlarının karıştıkları entrikalar ve zamanlarını harcadıkları oyunlar utanç verici olarak aktarılmıştır: ... *Nausikaa’nın vaktini geçirdiği meşguliyetler bugün kadınlarımızın zamanını israf ettiği oyunlardan ve karıştığı entrikalardan daha değerli değil midir? O oyun ve entrikalar ki babalarımız bunları şüphesiz yüz kızartıcı sayacaklardı...* (Fénelon 1945: 18).

4.3. Köylü Kadın ile Modern Kadının Karşılaştırılması

Tercüme dergisinde yer alan çeviri metinlerde şehrli ve köylü kadının kıyaslandığı ve toplumsal değerler üzerinden kadınlarda olması gereken niteliklere ilişkin telkin edilen özelliklere göz gezdirilecek olursa, ortaya çıkarılan ifadeler bütününde, köylü/kasabalı kadının şehrli kadın karşısında yüceltildiği görülmektedir. Bu tür bir karşılaştırma, Erken Cumhuriyet döneminin köylü ve kentli kadın ayırımı da kendini gösterdiği için metinlere geçmeden önce döneme ilişkin söz

konusu ayrıma değinmek, çevirilerin satır aralarında görünürlük kazanan anlamların, Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme sürecinde belirginlik gösteren söylemsel oluşumlarla ne dereceye kadar örtüştüğünü tespit edebilmek açısından önemlidir.

Kadın konusu daha önce de bahsedildiği üzere Türkiye'nin modernleşme sürecinde medeniyet kavramı ile birlikte ele alınmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da medeniyet değişiminin temel bileşeni olarak gösterilmek istenmiştir. Kadınların kamusal görünürlüğü ve karşı cinslerin toplumsal olarak kaynaşmasına yönelik gerçekleştirilen reformlar (örtünün terkedilmesi, 1924), kızlar ve erkekler için zorunlu temel eğitimin sağlanması (1924), kadınlara seçme ve seçilme hakkı gibi medeni hakların sağlanması (1934), şer'i hukukun kaldırılması ve Medeni Kanun'un kabul edilmesi (1926) kadınların kentsel yaşamın ve kamunun bir parçası haline gelmesini garanti altına almak için başvurulmuş önlemlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yeni medenileşmiş kadınının dış görünümü de, idealize edilen Avrupa medeni insan imajına göre ayarlanmak istenmiş ve kadın seçkinler tarafından takip edilen moda, yeni bir medeniyet, yeni bir yaşam tarzı ve davranış biçimlerinin yüceltilmesi anlamına gelmiştir. Avrupa modasına göre kendine bir rol benimsemeye çalışan Türk kadını, zaman zaman bu yeni dile uyum sağlamakta zorlansa da kadınların kentsel mekânlarda görülmeleri ve tecrit sınırını aşarak görünürlük kazanmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki dönüşümün cereyanlarını oluşturmuştur (Göle, 1996: 67). Kemalizmin milliyetçilik kanadı ise bu dönüşüme karşı tepkili bir tutum sergileyerek Batıcılığın eleştirisi yapmış, medeniyetçilik ve milliyetçilik arasındaki gerilimin temel merkezini teşkil etmiştir. Alafranga medeniyet ile geleneksel halk arasındaki ikilem, medeniyete ve halka olan yakınlık bağlamında Cumhuriyet reformlarının başarısını belirlerken, Kemalizm, bu iki yaklaşım arasındaki sentezi *Anadolu kadını* imgesinde aramıştır. Bu süreçte *Anadolu kadını* modernleşme yönünde toplumsal dönüşümün hem milli bilinci olarak Cumhuriyet reformlarının aşırıya kaçabilecek yanlarını yozlaşmaktan kurtaracak hem de kadının Osmanlı Dönemi'nin taassubundan kurtulmasını sağlayacak ve böylelikle de medeniyet ve millet arasında bir köprü oluşumunu kolaylaştıracak bir harç olarak düşünülmüştür (Göle, 1996: 67). Çünkü *Anadolu kadını* söylemi, yani köylü kadın kimliği Batı'nın tehdidi altında Türk ulusunun kendi kimliğini ve özgürlüğünü yitirmesine karşı ayakta durabilmesini sağlayan kurucu öğelerinden biri olmuştur (Sancar, 2017: 314). Bu düşünce biçimi aynı zamanda Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme dönemi edebiyatında *modern düşünceleri aşırılıklardan arındırma* çabası ile Türk romanına yansıtılmıştır. Bu bağlamda aşırılığa kaçmayacak kadın ahlakının yaratılması adına saf ve temiz, biyolojik ve kültürel üretkenliği ve koruyuculuğu anneliğinde somutlaşan *Anadolu kadını* tasviri bu aşırılıklardan arındırmanın baş aktörü yapılmak istenmiştir. Anadolucu düşüncenin öncüsü Remzi Oğuz Arık'ın *Dönüm* dergisinin 1934 tarihli sayısında yer alan *Köylü Kadını* makalesinde, köylü kadın *hakiki otantik kadın* olarak şehirli kadının karşısında gösterilip doğuran, büyütüp besleyen anne-eş imgesi ile yüceltilirken; şehirli kadın *lüks düşkünü* olarak ciddiye alınmamıştır. Erken modernleşmenin muhafazakâr kadın yazarlarından Samiha Ayverdi de *İbrahim Efendi Konağı* isimli romanında büyük kentlerdeki alafranga ve yozlaşmış kadını olumsuzlarken karşısına iffetli, saf ve çalışkan yerli kadın modeli olarak *Anadolu köylü kadını*ni idealize etmiştir (Sancar, 2017: 150-151).

Medeniyet ile milli kültürü kadın üzerinden ortak bir paydada buluşturmak isteyenlerden bir diğer önemli isim de İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Yazılarında kadın konusu üzerinden öne sürdüğü yaklaşımların, Cumhuriyetçi modernleşmenin hem Batıcılar hem Türkçüler hem de muhafazakârlar tarafından benimsenmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Kadın bu süreçte gelenek ile modern sentez içerisinde kurgulanmış ve Batıcı modernlik bu sentezden dışlanmıştır. Baltacıoğlu, diğer Cumhuriyetçi modernistler gibi şehirli kadının karşısında Anadolu kadınıni yüceltmış ve kadın inkılabını *şehirli kadının* inkılabı olarak görmüştür. Anadolu kadınıni ise *asıl* kadın olarak yüceltmıştır (Özkan, 2006: 190-194).

Tercüme dergisindeki çevirilerde köylü-kentli kadın bağlamında benzer bir ayrımın var olup olmadığına bakılacak olursa, derginin 3.cildinin 14.sayısında yer alan Diderot'un *Eski Hurkama*

Dair isimli hikâyesinden bahsedilebilir (Diderot, 1942: 90-99). Hikâyede, köylü kadın ile şehirli kadın arasında yapılan karşılaştırmada köy yaşamı değerli kılınırken, modern hayat ve o hayat içerisindeki kadın ise acınacak bir durumda tasvir edilir. Modern kadın, dün ve bugünün değerlerini uyumsuzca bütünleştiren düzenin somutlaşmış bir nesnesi olarak şu şekilde tanımlanır:

Bir köylü kadına ne kadar baksam tiksiniyorum. Başını örten o kaba bez parçası, yanakları üzerine darmadağın dökülmüş ve saçlar, vücudunu yan kapatıp yarı çıplak bırakan o çaputlar, ancak dizlerine kadar inen dar, berbat fistan, o çamurlu, yalın ayaklar gözlerimi incitmez: bütün bunlar benim saygı ile andığım birtakım insanların halidir, benim acıdığım talihsiz bir sınıfın çektiği, kaçınmadığı mahrumiyetlerin sanki bir arada kendilerini göstermeleridir. Ama şu kötü kadın beni eğlendirir; geçtiği yerde bir lâvanta kokusu kalıyormuş, ben gene ondan kaçır, başımı çeviririm: İngiliz tentenesi ile süslenmiş şapkası, yırtık kollukları, kirli ipek çorapları, yıpranmış ayakkabıları bana bugünün fıkralığı ile dünyanın bolluk içindeki hayatını birleşmiş bir halde gösterir (Diderot 1942: 93).

Benzer bir tonla, köy/kasaba hayatında yaşamını sürdüren bir kadının şehirli bir kadına üstün tutulduğu çevirilerden bir diğeri, derginin 2.cildinin 8.sayısında yer alan, William Hazlitt'e ait *Alemlerin Cebine Dair* isimli eseridir (Hazlitt, 1941: 104-119). Hayatını köyde/kasabada geçirmiş bir kadın, *insan karakterini analiz edebilme, mişab anlayışına sahip olabilme ve insana ve hayata dair bilgi birikimi* gibi özelliklerle, hayatını şehirde geçirmiş; *romanlarla ve kitaplarla tahsil yapmış* bir şehirli kadın karşısında yüceltilir. Bu karşılaştırmaların, aynı zamanda, insanın diğer insanlarla birlikte sosyalleşebildiği, hayatı tecrübeleriyle öğrendiği doğal bir yaşamı, modern şehir hayatında kitaplardan öğrenilen bir yaşamdan çok daha değerli kıldığı söylenebilir. Bu değerli kılmanın, kadınlar üzerinden aktarılması okuyucunun zihninde yaratılması hedeflenen kadın algısı bağlamında, dönemin modernleşme projesinin ilerlilik ve Batıcılık iddiasındaki şehirli kadın söylemine bir tezat oluşturacak içerik taşımaktadır:

Ömrünü kasabada geçirmiş yaşlıca bir kadın ekseriya insan karakterini iyi bilir; hem de bildiklerine nümune olarak kasabada son elli sene zarfında olan biten, söylenen, dedi kodusu edilen şeylerden hoş fıkralar bulmakta mâhirdir. Bu bakımdan kasabalı kadının mahareti devrinin en bilgiç kadınının aynı müddet zarfında basılan bütün roman ve hicviyeleriyle âşinalıktan ibaret olan tahsili yoluyla elde edebileceği maharetten çok daha üstündür. Gerçekten, şehirler halkının insan karakteri bilgisi esef edilecek derecede noksandır. İnsanları tam boy olarak değil, büst olarak görürler. Kasabalar halkı ise bir insanın başından gelip geçen her şeyi bilmekle kalmaz, aynı zamanda yüzünün çizgilerinin olduğu gibi, meziyet ve kötü huylarının irsiyetini bir kaç batın öteden çizebilirler; ve meselâ hareketlerindeki bir aykırılığı bundan yarım asır evvel soyundaki bir kan karışıklığı sayesinde izah edebilirler... (Hazlitt 1941: 117).

Bu konu hakkında dergide yer alan bir başka çeviri, Rus yazar Aleksandr Puşkin'in kaleminden çıkan ve derginin 3. cildinin 14. sayısında *Çingeneler* ismiyle verilen hikâyesidir (Puşkin, 1942: 116-121). Metinde okuyucuya gönderilen alt iletilerden biri modern hayattaki kadınların bayağılığı ve doğal yaşamdaki kadının şehir hayatındaki kadına olan üstünlüğüdür. Hikâyede geçen *Aleko* isimli karakter sevdiği kadın olan çingene *Zemfira*'nın doğal güzelliğini, şehirli kadınlarının yapay güzelliği karşısında şu şekilde yüceltir: *Neymiş şehirlerin şen gürültüsü? Aşk olmyan yerde neşe mi olur? Kadınlara gelince... Bak! senin arkanda pahalı bir elbise yok, incilerin yok, gerdanlığın yok, gene de onlardan güzelsin, olduğun gibi kal, benim canım sevgilim...* (Puşkin, 1942: 117).

Bir kadının güzel olmasının maddi varlıklarla olamayacağı ve bir kadının doğal ve sade, yani olduğu gibi olmasıyla da bir erkeği kendine âşık edebileceği düşüncesi, okuyucunun zihninde, modern ve şehir hayatının pahalı elbiselerinin, ziynet eşyalarının değerini alçaltıcı bir bağlam oluşturabilecek çağrışımlar barındırır.

4.4. Modern Dünyada Toplumsal Normlar ve Kadının İsyanı: Kadının Ahlakındaki Sınır ve Cinselliğin Görünürlüğü

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kadının toplumsal konumuna ilişkin olarak kurgulanan kadın kimliğine ait söylemler, kızların terbiyesi hakkında Parlamento görüşmelerinde dile getirilen ifadelerden takip edildiğinde kızların eğitiminin nihai hedefinin *evlenmek, iyi ev kadını, iyi bir anne olmak ve millete çocuk yetiştirmek* olarak belirlendiği görülür (Karaaslan-Şanlı, 2002: 286). Benzer şekilde dönemin Milli Eğitim şûralarında da kadın ailenin devamlılığı için *ev kadını* olarak yetiştirilmek istenmiştir (Candeğer, 2017: 541). Cumhuriyet aydınlarının kadınların toplumsal alandaki varlıklarına dair ortak bir zeminde buluştukları temel nokta, kadınların kamusal alandaki varlıklarının cinselliklerinden arındırıldıkları ölçüde desteklenmesidir. Cumhuriyetin çağdaşlaşma projesinde kadınlar gerek anneler, eğitimciler, işçiler ve hatta gerekse savaşılar olarak toplumsal hayata katılmaya teşvik edilirken kültürel anlamda ise kendilerinden bir takım kadın davranışlarına uymaları beklenene bireyler olarak tanımlanmışlardır. Bu bağlamda kamusal yaşamda erkeklerle bir arada bulunan kadınların aynı zamanda bir o kadar da iffetli, erişilmez kadınlar olduklarını ispatlamaları beklenmiştir (Göle, 1996: 79).

Ahıska’nın eserinde incelediği radyo konuşmalarından yola çıkarak betimlediği Erken Cumhuriyet Dönemi kadın algısı, kendi duygularından vazgeçen, kadının bir arzu nesnesi olarak belirmediği, hatta yok olduğu, kadının kendine toplumda yüklenen görevler itibarıyla kendi kişiselliğini, cinselliğini ve duygularını tamamen sildiği bir algıdır. Örneğin dönemin radyo konuşmalarında kadınların cinselliğine ve cinsel arzularına hiç değinilmemiştir (Ahıska, 2010:143). Kandiyoti, kadınların toplumsal yaşama ancak bu şekilde cinsiyetsizleştirilerek katılabileceğini onlara yeni bir peçe giydirilmesi olarak yorumlar (Kandiyoti, 2015: 161).

Aşağıda yer alan çevirilerde, Cumhuriyet Dönemi’nde kadınların toplumsal konumlarının farklı toplumsal ilişkiler bağlamında ihmal ve göz ardı edilen cinsiyet ilişkilerinin (Saktanber, 2015: 325) görünür kılınmasına yardımcı olabilecek ifadeler tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dönemin seçkinlerince kadın kimliğine atfedilen yeni davranış kalıplarına ve kadınların koyu renkli kostüm, kısa saç ve makyajsız yüzlerle kamu hayatında cinsiyetsizleştirilmelerine (Kandiyoti, 2015: 196) karşı okuyucunun zihninde aksi bir algıya neden olabilecek bağlamların yer aldığını söylemek mümkündür.

Bu çevirilerin tercih edilme sebebini anlamlandırma noktasında Türk solunun önemli isimlerinden Sabiha Zekeriya Sertel’in kadının özgürleştirilmesine dair düşüncelerine değinmek yerinde olacaktır. Sabiha Zekeriya Sertel’in düşüncesinde kadınların esaretinin nedeni erkekler değil toplumdur. Sertel, dönemin zihniyet kalıplarına uygun düşen bir kadın tiplemesinden yana olsa da ideal kadın tipini üretime katılan, toplumsal hayatta erkekle eşit olan ve ailede konumunu güçlendiren kadın olarak tahayyül eder. Diğer modernistler gibi o da aile konusuna odaklanır ve eski otoriter aile düzeninin krizde olduğunu ve yeni bir aile düzeninin geliştiğini dile getirir ancak aileyi kapitalist düzen gereği fuhuşun kurumlaşması olarak görür. Evlilik ve ailedeki eşitsiz konumlara odaklanır; Tek Parti Dönemi uluslaşma projesinden farklı olarak ailenin sürekliliği ve ölünceye kadar devam eden bir evliliği savunmaz. Ona göre aile her iki tarafın ortak anlaşmasıyla yaşayan bir kurumdur ve hiç kimsenin diğerini istemediği bir hayatı sonuna kadar yaşamaya mecbur etmeye hakkı yoktur. Bu nedenle evliliğin nikâhlı-nikâhsız ayrımına karşı çıkar, gayrimeşru çocuk tanımı eleştirir ve kadınların *serbest müinasebet* hakkının kısıtlanması bağlamında bir özgürleşme sorunu olduğunu düşünür ve evlilik dışı ilişkilerden yana bir tavır alır. Öte yandan cinsel obje haline gelmiş burjuva kadınları da eleştirir. Ona göre Türk kadını sakın, haluk ve mütevazıdır ve ailesinin huzuru ve rahatı için çalışmayı da vazife bilir (Özman & Bulut, 2003: 205-211).

Sertelin kadına dair düşüncelerine paralellik arz eden çevirilerden biri *Çingeneler*’dir. Bu hikâyede kadın algısına ilişkin alt temalardan biri kadın üzerinden ahlak algısının kurgulanmasına

ilişkindir. Aleko'nun sevdiği çingene kadın Zemfıra, kendini deliler gibi seven kocası Aleko'dan bir süre sonra sıkılmış ve başka birine gönlünü kaptırmıştır. Bu durum şehir hayatını temsil eden bir karakter olarak Aleko için son derece gurur kırıcı ve alçaltıcı iken şehir hayatı ve modern düzenin normlarında uzak çingeneler için ise oldukça doğaldır. *Netice de sevgi zorunluluktan ve bağlardan hoşlanmaz ve aşk özgürdür*. Kadınların duygusal hayatlarını sadece tek bir erkekle geçirmelerinin doğal düzene olan aykırılığı Aleko'ya Zemfıra'nın babası tarafından öğütlenir. Bu durum okuyucu için normalleştirici bir etki uyandırabilecek bir koşutluk üzerinden babanın ağzından şu şekilde aktarılır:

Avut kendini, dostum. Daha bir çocuk o ! ... Doğru değil böyle sıkılman. Sen içlene içlene, dert çekerek seviyorsun: kadın gönlünde sevda bir şakadır. Bak, şu yüksek gökte ay, bir bağa bağlanmadan dolaşiyor; geçerken her yeri aydınlatması bir... İsteddiği buluta dalar, ona zengin parıltılar bağışlar, sonra bir başkasına geçer... Orada da çok kalmaz ... Kim ona gökte bir yer gösterip de kal burada diyebilir? Bir tazenin gönlüne de artık değişmiyeceksin, hep bir kişiyi seveceksin denir mi? (Puşkin, 1942: 119-120).

Tercüme dergisinde kadının ahlakını ele alan diğer bir çeviri derginin 1.cildinin 5.sayısında yer alır. Katherine Mansfield'a ait bu hikâyede *Bertha* isimli genç ve zengin bir kadının hayatından bir kesit sunulur (Mansfield, 1941: 457-469). Ana teması evlilik üzerine olan bu eserde, evli bir kadının hayata dair ruhsal algısı ve ilişkilerinde yaşanan gel-gitli duygu bunalımları konu edilir. *Bertha*'nın diyaloglarındaki ironi onun kendi ruh hali ile başkalarına karşı takındığı ruh hali arasındaki karşıtlığı yansıtır. Sosyal hayatta evinin mutlu kadını olarak gözükmürken kendi içinde ise büyük bir belirsizlik hali hâkimdir. Hikâye üç kişi arasında yaşanan sıra dışı bir aşkı betimler. *Bertha*, kocası Harry ve Pearl Fulton adındaki bir kadın arasında geçen aşk ilişkisinde, kişisel ve öznelararası zaman ve mekân deneyimlerinin kesişiminde arzu ve benlik duygularının cinsiyetler arası farklılıkları tasvir edilir. *Bertha* modern dönemin bir kadın karakterini temsil eder ve hikâyenin geçtiği yerde modern bir şehir olan Londra'dır. *Bertha*'nın kocası ise bu modern dünyanın zengin iş adamlarından biridir. Ancak *Bertha*'nın bu modern hayat içerisindeki toplumsal gerçeklik algısı kendi içinden gelenlerle uyuşmamaktadır:

Bertha Young otuzuna girmişti ama gene de böyle anları olurdu-yürüyeceğine koşmak istediği; kaldırımdan bir aşağı bir yukarı rakederek gitmek, çember çevirmek, bir şeyi havaya fırlatıp tekrar atmak yahut ta hareketsiz gülmek- ama neye?-hiçbir şeye, hiçbir şeye, sadece gülmek-istediği anlar..Bunu ifade edebilmenin bir yolu yok mu? “Serhoşça ve nizama mugayır,, harekette bulunmadan ifade etmenin bir çaresi yok mu? Medeniyet ne saçma şey! İnsana sanki niçin bir vücut verilmiş? Onu müstesna, pek müstesna bir keman gibi hep muhafazasında tutmak zorunda kalacak olduktan sonra, insana sanki neden bir vücut verilmiş?... (Mansfield, 1941: 457).

Bertha bu cümlelerden anlaşıldığı üzere modern dünyanın bir kadın olarak kendinden beklediği bir takım normlar ve kısıtlamalardan ötürü içinde bulunduğu toplumsal alanı sorgulayan ve kendini hoşnutsuz hisseden bir ruh halindedir. Bir kadının içinden gelerek dans etmesinin, toplumsal normların uygun görmediği bazı coşkunluk hali belirten *saçma* davranışlarda bulunmasının ancak *sarhoş ve düzene aykırı* kişilere özgü olabileceğinin sezdirilmesi, bir kadın olarak *Bertha* üzerinde toplum içerisinde uyması gereken kuralların baskısını hissetmesine neden olarak *medeniyeti* sorgulamasına yol açar. *Medeniyet saçma bir şeydir* (Mansfield, 1941: 457). İçindeki bu duygusal coşkunun kocası tarafından da tuhaf karşılanacağını düşündüğü için bu ruh halini ona da açıklayamaz. *Bertha*'nın medeniyetin kendisi üzerinde yarattığı baskı, kocası ile yaptığı bir telefon görüşmesinden sonra bu kez üçüncü ağızdan tarif edilir: *Bertha telefonu yerine asarken medeniyetin budalalıktan da beter bir şey olduğunu düşünüyordu* (Mansfield, 1941: 460).

Evindeki düzeninin de aynı şekilde bu medeniyetin getirdiği kurallar çerçevesinde değerlendirildiğini okuyucuya hissettirmek için *Bertha*'nın yastıkları dağıtması konu edilir. Bu

şekilde Bertha (modernitenin kendisi üzerinde oluşturduğu baskıyı hisseden kadını temsilen) bu düzene karşı gelmek için salonda dadı tarafından nizamlı bir şekilde yerleştirilen yastıkları alıp gelişi güzel bir şekilde fırlatır ve bu şekilde oda ona daha canlı gözükür. Bertha'nın bu davranışı onun modernliğin getirdiği düzene olan tepkisi bağlamında değerlendirilebilir: ... *Mary'nin fevkalâde itina ile yerleştirdiği yastıkları birer birer alıp tekrar kanapelerin ve sedirin üstüne gelişi güzel fırlattı. Birden bire her şey bambaşka bir hal aldı. Oda hemen canlanıvermişti* (Mansfield, 1941: 460).

Hikâye süresince modernliği olumsuzlayan tek karakter Bertha değildir. Onun evine gelen Mrs. Norman'ın evden ayrılırken sarf ettiği şu cümlelerinde modern hayatta bireylerin kendilerini ve işlerini zamana göre düzenlemelerinin onların köleleşmelerinin bir göstergesi olduğu vurgulanır:... *Biz saatin ve trenin kurbanlarıyız...* (Mansfield, 1941: 468).

Bertha'nın evi için alış veriş yapması, kocası ile bir kulübe üye olmaları, saygın orta-sınıfa ait evli bir kadın için kabul edilen ve beklenen davranış kalıpları olarak aksettirilmektedir. Ancak Bertha kendini yine de bir yere hapsedilmiş hissetmekte ve hatta evde kendi çocuğu ile ilgilenen dadının bile onu kendi bebeğine nasıl davranması gerektiği hakkında kısıtlamasını da bu esaretin bir uzantısı olarak görmektedir: *Ne mânasız şeydi bu! İnsanın ne diye çocuğu olsun, onu- müstesna, pek müstesna bir keman gibi mahfazası içinde değil de-başka bir kadının kollarında tutacak olduktan sonra-ne diye insanın çocuğu olsun?* (Mansfield, 1941: 459).

Hikâyenin devam eden kısmında ise Bertha'nın evine gelen kadın konuklardan birine dair hissettiği cinsel yakınlığın betimlenmesi, kadınların cinsel duygularına dair apayrı bir pencerenin varlığını sezdirir nitelikte olup; tek tipleştirmeye karşıt bir duruşun da sembolü olarak yorumlanabilir. Bu duygu yani bir kadının başka bir kadına hissettiği cinsel arzu, okuyucuya *alev alev yanmak, ateşini körüklemek, nadir görülen bir duygu, saadet haznesi* gibi sözcüklerin yardımıyla örtük bir biçimde aktarılmıştır:

Bertha, tavırlarında garabet bulduğu her güzel kadın gibi ona da meftun olmuştu...Bertha..Miss Fulton'un koluna girdi...Bu serin kolun temasında ne vardı ki Bertha'nın içinde yanan ve ne yapacağını bilmediği o sonsuz saadet ateşini birden körükliyip-körükliyip-alevlendirdi, alev alev yakıtı?..Bertha ansızın bildi-birbirlerine en uzun, en mahrem bir bakışla bakmışlar da: “Sen de mi öyle?,, demişler gibi-katiyetle bildi ki şu anda kurşuni tabakta güzel kırmızı çorbayı karıştıran Miss Fulton da tam kendi duyduğunu duymaktadır... “Zannedirim bu duygu kadınlar arasında pek, pek nadir olur. Erkekler arasında ise hiç olmaz diye düşündü...Öylece ne kadar zaman kaldılar? Her ikisi de, bu dünyaya ait olmıyan o ışık çevresinde hapsedilmiş gibi idiler. Birbirlerini mükemmel surette anlıyorlardı. Göğüslerinde yanan ve ellerinden, saçlarından gümüş çiçekler halinde dökülen bu saadet hazinesini bu âlemde ne yapacaklarını bilmiyerek, başka bir âlemin mahlukları gibi, ne kadar zaman öylece kaldılar? (Mansfield 1941: 460-466).

Ancak yazar, kadınlar arasındaki bu duygusal yakınlığın uzun bir tasvirinden sonra hikâyesini çok daha çarpıcı bir son ile bitirir. Bertha, böyle bir deneyimden sonra ilk defa kocasını cinsel olarak arzu ettiğini düşündüğü bir zamanda Miss Fulton ve Bertha'nın kocası Harry'nin gizlice birbirlerine olan arzularını dile getirip bir buluşma ayarladıklarına şahit olur. Hikâye Bertha'nın her iki cins tarafından da aldatıldığını fark etmesiyle son bulur.

Tercüme dergisinde yer verilen bu çeviri hikâyede temel olarak üç ana bileşenden söz edilebilir. Birinci bileşen ana karakter olarak bir kadının seçilmiş olmasıdır. İkinci bileşen, bu kadının, zengin ve rahat bir hayat içerisinde mutlu olması gerekirken kendine yabancılaşmış olması ve toplumsal normların onu baskı altına alarak ruhunun kapana kısıldığını hissettirmesidir. Son bileşen de bu kadının toplumsal olarak son derece aykırı kabul edilebilecek bir tutum olarak başka bir kadına karşı hissettiği duygusal yakınlığın ardından aynı anda kocasına ilk defa duyduğu cinsel arzudur. Fakat hikâyenin sonunda cinsel yakınlık hissettiği kadın, onu kocası ile aldatır.

Cumhuriyet reformları ile birlikte kadının toplumsal yaşama kazandırılarak yüceltilmesi, beraberinde kadın kimliğine yönelik algıda bir takım bedellerin ödenmesini de gerektirmiştir. Kadına kentsel mekânda ya da kamusal alanda sağlanan özgürlüğün bedelinin, onun *dişiliğinin*, cinselliğinin ve hatta bireyselliğinin bastırılması olduğu söylenebilir. Özgürlük ile kadının namusunun ters orantılı olarak değerlendirildiği bir toplumda, kadınların kamusal yaşamda görünür olmaya başlamaları aynı zamanda onların bir o kadar iffetli ve erişilmez olmalarını ve bu açıdan toplum için ahlaki tehdit oluşturmadıklarını ispatlamak zorunda kalmalarını gerektirmiştir (Göle, 1996: 79). Kadının bastırılan dişiliği ve bireyselliği ve bunun üzerine kurulu bir saygınlık algısının, yukarıdaki çevirilerde, zamanının çok ötesinde sunulan fikirlerle parçalandığı söylenebilir. Bu aykırılık dönemin bazı düşünürlerinde hayat bulan fikirlerle uyumluluk gösterse de Erken Cumhuriyet Dönemi Tek Parti iktidarının kadına sağladığı özgürlük alanının oldukça dışına taşan bir düzlemde yer alır. Bu nedenle de bu çevirilerin, kadın algısına ilişkin egemen söylemi parçalayan bir etki ile cinsler arası ilişkilerden başlayarak dönemin mevcut hiyerarşik ilişkilerini ters yüz eden bir noktada durduğunu söylemek mümkündür.

4.5. Medeniyet Göstergesi Olarak Kadın ve Komedi

Türkiye’de ulusal düzeyde eğitim birliğini sağlayan 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1926 Medeni Kanun ve doğrudan kadın kılık kıyafetini hedef almasa da 1925’te çıkarılan Kılık Kıyafet Kanunu gibi düzenlemeler toplumsal hayatta dini esasların terk edilerek laik bir düzenin yerleştirilmesine zemin hazırlamış; kadın ve erkeği yasalar önünde eşit tutarak kadınların cemiyet hayatına katılabilmelerine olanak sağlamıştır. Bu nedenle de kadınların toplumsal ve kamusal alandaki kimliklerinde yer alacak değişimlerin, Erken Cumhuriyet Dönemi toplumsal değişimin temel dinamiklerinden bir tanesi olduğu söylenebilir. Ahıska, bu dönemde kadınların medeniyetin bir güvencesi ve aynı şekilde *neşe* kavramının da bir medeniyet göstergesi olduğunu, ulusun inşasında kadın ve neşenin bu nedenle bir tutkal vazifesi gördüğünü belirtir (Ahıska, 2005: 329). Tek Parti Dönemi’nde kadının toplumsal konumu Cumhuriyet reformları ile birlikte görünür hale gelmiş ve kadınlar Batılılaşma ve modernleşmenin temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni devletin modernliğini kadın imgeleri (geçit törenlerinde bayrak taşıyan şortlu, okul önlüklü ya da asker üniformalı genç kızlar ya da balo salonunda dans eden tuvaetli kadınlar) simgelemiştir (Deren, 2012: 389-390). Bu aynı zamanda kadının giyim kuşamında da değişikliğin görünür hale getirilmesi ve toplumsal imgelemde kadınlar üzerinde Batılı kıyafetlere meşruiyet kazandırılması demektir. Türkiye’de kadınların bu anlamda toplumsal ve kamusal alanda var olabilmeleri ve görünümleri ile de bu var oluşu tamamlayarak modern bir konuma kavuşabilmelerinin istendiği söylenebilir.

Tercüme dergisinde gerek neşe gerekse kadın konusunun medeniyetin göstergeleri olarak ele alınması noktasında derginin 1. cildinin 4. sayısında yer alan *Komedi Meşhuru* isimli çeviride, kadın-medeniyet-komedi arasında kurulan bağlantılar, dönemin medeniyet, kadın ve neşe algısı bağlamında egemen yaklaşımı destekler niteliktedir (Meredith, 1942: 354-357). Meredith, yazılarında *evin koruyucu meleği* olarak tasarılan kadın figürünün yerine toplum ile bütünleşmiş zeki, aktif ve kararlı kadın figürünü ön plana çıkarmaya çalışan yazarlardan biridir (Enrichetta Soccio, 2013: 355). İnsanlığın toplumsal evrimi ile ilgilenen bir yazar olarak, eserlerinde kurgusunu bu evrim üzerinden oluşturmuştur: materyalist, riyakâr ve egoist bir toplumdan iyiliğin, hakikatin ve adaletin hâkim olduğu bir toplum anlayışına doğru evrimleşen bir toplum. Meredith’e göre bu evrimsel sürecin gerçekleşmesinde erkekleri teşvik edecek iki mevhumdan bahsedilebilirdi: *Kadınlar ve Komedi* (Wolf, 1994: 68-81). Yazarın eserinden alıntı yapılarak çevirisi verilen bölümde, her iki kavramın farklı toplumların değişen ırksal özelliklerine göre ne ifade ettiğini ve medenileşme ekseninde milletler üzerindeki dönüştürücü etkisini takip edebilmek mümkündür. Çevirmenin özellikle çevirisini yaptığı bölümlere bakıldığında öne çıkan temaların, kadınlar ve ancak onlarla birlikte ortaya çıkabilecek olan komedi unsurunun toplumsal hayatın

medenileşmesine olan katkısı olduğu söylenebilir. Çeviri metinde yer alan yargılardan biri de kadın ve erkeğin ayrı olarak varlıklarını sürdürdükleri toplumlarda cinsel açlığın artış göstereceğidir: ... *Cinslerin ayrı yaşadığı yerlerde, kadın ve erkek birbirlerine karşı, Portekizlilerin dediği gibi, “affaimados, aç bir şekilde yetişiler* (Meredith, 1942: 354).

Meredith, neşe ve kadın konusunda Doğu ve Batı toplumlarını bir ayırım gözetmeden karşılaştırmış; İspanya, Almanya, İtalya vb. ülkelerdeki komediye belirleyen toplumsal unsurları ele almıştır. Bu ülkelerden özellikle Alman toplumu ve Doğu toplumlarının karakteristik özelliklerine değinilmiştir: ... *Alman aile hayatında kadına verilen aşağı mevkiiden dolayıdır ki bu memleket hayatına aksetmiş gülünç muhavere mevcut değildir...* Meredith, 1942: 355).

Benzer şekilde Araplardan örnek verirken dile getirdiği düşüncelerde ise hem komedi kavramına göndermede bulunmuş hem de kılık kıyafet bağlamında bir değerlendirme yaparak kadınların peçe kullanmalarının toplumsal hayatın bütünlüğü için engel teşkil ettiğini vurgulamıştır. İlgili satırlarda kadının her anlamda ikincil konumda olduğu toplumların hepsi barbar olarak nitelenmiştir: *Binbir gece masallarının da ispat ettiği gibi, şarka doğru gidilince, gülmeğe karşı fevkalâde hazır olan bu insanlar arasında, komedi namına hiçbir şeyin mevcut olmadığı görülür. Kadının yüzü peçeli olduğu yerlerde cemiyet hayatı olamaz. Cemiyet hayatı olmayan yerlerde de hisler barbarca olur...* (Meredith, 1942: 355).

Komedi kavramının dışında çeviride, örtünmek ile kadınların kamu alanından uzaklaşması arasında kurulan ilişki, okuyucunun zihninde, örtünmenin negatif bir biçimde kodlamasına neden olacak bir anlamı ortaya çıkardığı için medeniyet-kadın-toplumsallaşma açısından oldukça önemli bir detaydır.

Çevirinin devam eden satırlarında, komedinin ancak medeni toplumlarda; medeniyetin de kadın erkek eşitliğinin esas alındığı, kadınların toplum içerisinde hürriyetlerinin sağlandığı adil ve eşit muamele gördükleri toplumlarda var olabileceğinin dile getirilmesi, okuyucunun zihninde, komedi ile kadın arasındaki ilişkinin medeniyet üzerinden dolayı bir biçimde kurulmasını sağlamıştır. Aynı zamanda medeniyetin ölçüsü olarak da kadınların toplumsal ve kamusal konumunu gösterilmesi, özellikle tahsilli ve eğitilmiş kadın figürünün komediye tetikleyici unsur olarak telkin edilmesi, Cumhuriyet Dönemi kadın algısına dair Batılı değişimin içselleştirilmesi bağlamında önemlidir:

... fakat komedinin mümkün olmadığı yerlerde hiçbir zaman medeniyet olamaz. Bu da cinsler arasında aşağı yukarı bir ictimâî müsavattan doğar...Maksadım tahsil ve terbiye görmüş kadınların komediye ilham eden periyi en iyi dostlarından biri olarak telâkki etmeleri içindir...En salim görüşleriyle bir defa yabancı muhitlere ve etraflarına baksınlar; görecekler ki ictimâî serbestiyeye malik olmadıkları yerlerde komedi mevcut değildir...kadınların kendi kazandıkları veya âdil bir medeniyetin kendilerine bahşetmiş olduğu haklarda, gerek serbesti ve gerek imtiyazlar bakımından, erkeklerle müsavi olmağa doğru gittikleri yerlerde ve ancak böyle cemiyetlerde, hemen hayattan sahneye nakledilmeyi, roman veya şiir olarak teşmil edilmeyi bekliyen hakikî komedi inkişaf eder. Ve işte bu komedi, eğlencelerin en tatlısı, dostların en hoş sohbeti ve en makulüdür... (Meredith, 1942: 355-356).

Yukarıdaki satırlarda verilen bağlam içerisinde medeniyetin simgelerinden biri olarak kabul edilen *gerçek komedinin* doğabilmesinin önkoşulu; kadınların *adaletli* bir medeniyet *sayesinde* kendilerine verilen ya da kendi mücadeleleriyle kazandıkları bir takım haklar ve özgürlükler *sayesinde* toplumsal düzende erkeklere eşit bir statüye sahip olmaları şeklinde belirlenmiştir. Kadın ve erkek eşitliğinin olmadığı toplumlarda komediden bahsedilemeyeceği de vurgulanmıştır.

Çeviri metinde ele alınan medeniyet-kadın-neşe temalarının, Cumhuriyetin yeni referans kaynaklarının meşruiyet kazanmasına yönelik olarak, okuyucunun zihniyetini biçimlendirici içerikte olduğu söylenebilir. Cumhuriyetin yaratmak istediği kültürün ve birey tipinin

formasyonunda da gerek *neşe* gerekse *kadın* medeniyetin iki önemli unsuru sayılarak yeni özne anlayışını besleyen kodlar şeklinde biçimlenmiştir. Yukarıda yer alan çeviride, *komedi* (neşe kültürü) ve *kadın* konularının medeniyetin iki simgesi olarak birbirini tamamlayacak şekilde gösterilmesi, çeviri metnin dönemin egemen söylemi ile örtüşüğünü göstermektedir.

4.6. Kendi Aklına Güvenen Kadın

Modernleşme çabalarının bir ayağını toplumdaki cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması oluşturur. Bu süreçte kadınlık ve erkeklik kalıplarının yeniden üretilmesi de gündeme gelir (Berktaş, 2012: 275). Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren siyasal modernite iradesi ve bu çerçevede kadının biyolojik yeniden üretimin ötesinde değerler aktarımındaki rolünün keşfi, onu potansiyel bir siyasal özne durumuna dönüştürmüştür. Cumhuriyet Dönemi’nde de bu yöndeki kurucu zihniyet sürekliliğini devam ettirmiştir. Kızların gelecekteki *özel* yaşamlarında yalnızca görev bilincine sahip değil ama aynı zamanda akıl ve bilgi ile aydınlanmış kadınlara dönüştürülmesi hedeflenmiştir (Üstel, 2004: 320). Böylelikle Osmanlı Dönemi’nde gerek aile, miras hukuku ve çok eşlilik gibi medeni hukuk uygulamaları yüzünden, gerekse örtünme ve haremlik selamlık gibi toplumsal ve kültürel uygulamalar yüzünden, kadın ve erkek arasında kadın aleyhine bozulan dengenin (Göral, 2015: 226) yeniden sağlanarak kadınlara toplumda saygın bir statü kazandırılmak istenmiştir.

Kadınların kendi aklı ile hareket ederek ve kendi duygularına güvenerek kendi kaderini belirleyebileceğine ilişkin böyle bir çevirinin varlığı, derginin 4. cildinin 22. sayısında tespit edilmiştir. Herondas’ın kalemine ait *Aracı Kadın* adlı hikâyenin kahramanı *Metrikebe*, Mısır’da olan sevgilisini on aydan beri beklemektedir. İhtiyar bir kadın olan Gyliss’in çöpçatanlık hevesiyle onu başkasıyla evlendirmek yönündeki çabalarına karşın Methrike kendi aklına ve duygularına güvenmiş ve ihtiyar kadının bu kışkırtmalarına kibar bir şekilde karışık vererek onu rencide etmeden geri çevirmiştir (Herondas, 1943: 189-144). Kendi aklı ile özel hayatında kendi kararlarını verebilen bir kadın imajının konu edildiği böyle bir çeviri metnin Tercüme dergisindeki yeri de dönemin kadın kimliğine kazandırılmak istenen kadın karakter özellikleri üzerinden anlam kazanmış olur.

4.7. Evlilik/Aile

Erken Cumhuriyet Dönemi sonrasında kadınlara medeni ve siyasî haklar tanınarak toplumsal statülerinin dönüşümünde çok önemli reformlar gerçekleştirildiğine daha önce değinilmişti. Daha önce bahsedilen bu reformlar, toplumsal yaşamı dinî esaslara göre düzenleyen uygulamalara son vererek, laik bir toplumsal düzenin kurulmasına olanak tanımıştır. Böylece kadınlara da erkeklerle eşit eğitim hakkı sağlanmış; kadın ve erkeği yasa önünde evlilik, boşanma, velayet, veraset gibi konularda eşit saymış ve kadınların dinî örtünme kurallarını aşır kamusal yaşama katılabilmelerine olanak tanımıştır (Saktanber, 2015: 323).

Tek Parti Dönemi’nde kadınların toplumsal statüsünü dönüştürmek üzere kabul edilen kanunlar arasında, Türk Medenî Kanunu, toplumsal hayatın İslâm şeriatına göre düzenlenmesine son veren en önemli girişimlerden biri olmuştur. Bu yasayla gelen değişiklikler arasında evlilik kurumunun hukuki koruma altına alınması, çok eşliliğin yasaklanması ve kadına eş seçiminde, boşanmada, çocuklarının velayetinde ve mirasta eşit haklar tanınması gibi birtakım düzenlemeler yer alır. Ancak aynı yasa evin reisi olarak kocayı kabul etmiş, anlaşmazlık halinde çocukların velayetini babaya vermiş, kadının dışarıda çalışmasını kocanın iznine bağlamış ve ailenin temsil hakkını birincil derecede kocaya vermiştir. Bu şekilde evlilik içi ilişkilerde erkek egemenliğini muhafaza etmiştir. Bununla birlikte Medenî Kanun ve benzeri reformlarla İslam ataerkiliyeti ortadan kaldırılırken aile içi ilişkilerde erkeğin egemenliğinin ve cinsiyete dayalı işbölümünün İslâmî ataerki değerlerle çelişmediği; tersine büyük ölçüde örtüşüğü görülür. Bu nedenle de Cumhuriyet’in kuruluş döneminde dinsel öğretilerle beslenen yaygın toplumsal cinsiyet değerlerine karşı çıkmamış olduğu söylenebilir (Saktanber, 2015: 94). Bunun bir nedeni Yeşim Arat’ın

belirttiği üzere kadınların geleneksel alanlarının düzenlenmesinde Batılı anlayış ile Türk toplumundaki geleneksel anlayışın karşıtlık içermemiş olmasıdır. Dolayısıyla kadınlar, kamusal alanda olduğu gibi geleneksel alanda da aile içi ilişkilere önem verecek bir biçimde davranmaları gerektiği düşüncesiyle geleneksel rolleri yerine getirmeleri konusunda özendirilmişlerdir (Arat, 1997: 100).

Söz konusu bu geleneksel rollerin dergi içerisinde yer alan çeviri metinlerde var olup olmadığına bakılacak olursa, derginin 5. cildinin 29.-30. sayısında Ksenophon’un *Oikonomikos* (Ev İdaresi Hakkında) isimli yazısında benzer bir rol tanımlamasının yer aldığı görülebilir (Ksenophon, 1945: 482-486). Bu eserin aynı zamanda *antik-Yunan* edebiyatından seçilmesi, geleneksel rollerin benimsetilmesinde *antik Yunan* değerlerini benimseyerek yükselen Batı’nın örnek alındığının bir göstergesi şeklindeki yoruma da açıktır. *Oikonomikos* (Ev İdaresi Hakkında), *Apomnemoneumata* isimli esere ek olarak yazılmış bir bölümdür. Bu eserde evlilik kurumu, salt üremek için gerekli bir kurum olarak değil, çizilen eğitilmiş yeni kadın portresi çerçevesinde, kadının üretime erkekle eşit şekilde katıldığı sosyal bir dayanışma, işbirliği olarak görülür. Evliliği eşler arasında kurulan bir ortaklık olarak resmeden yazar, bu ortaklığı *Oikos*’un mal varlığı, çocuklar ve karı-koca (cinsiyet farklarından kaynaklanan) rolleri olmak üzere üç farklı açıdan ele alarak iyi bir evlilikte olması gerekenler hakkında bilgi verir. Metinde yer alan ifadeler, kadını, aile hayatında ev içinde yapılması gereken ev işlerini yapan, kocasının getirdiği malları muhafaza eden, yemek yapan, çocuklara bakmakla yükümlü olan taraf olarak betimler. Erkek ise vücut ve ruh olarak daha dayanıklı olduğu için yaratılışı gereği dışarıdaki işlere daha uygun cins olarak tanımlanır. Tanrı, kadına *yavrularını erkeğin sevdiğinden daha çok sevmeyi bahşetmiştir* (Ksenophon, 1945: 484), aynı zamanda ... *eve getirilen şeyleri muhafaza ile vazifelendirdiği için, tanrı, korkak bir tabiatın muhafaza işine daha çok uygun olduğunu bildiğinden kadına erkeğinkinden daha fazla bir korku payı vermiştir.* (Ksenophon, 1945: 484) Tıpkı Ali Kami’nin 1927-1928 tarihli *Yurt Bilgisi*’nde tasvir edilen *evdeki hayatın*, aile bireylerini hiyerarşik ilişkiler bütünü içinde örgütlerken kadın ve erkeğe çizdiği rollerdeki gibi: *Ev işleriyle çocukların bakımıyla kadın uğraşır, erkek işe gider. Akşam eve dönünce her şeyi önünde hazır bulur, erkek eğer hali vakti yerindeyse bir hizmetçi bulur ya da büyükler, akrabalar yardım eder* (Üstel 2004: 187). Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ailenin temelinde keskin bir özel alan-kamusal alan ayırımına dayalı cinsiyetçi işbölümü vardır. Bu bağlamda erkek kazancı temin etmekle yükümlü ve evin reisidir, buna karşın evin ikinci reisi de annedir (Üstel, 2004: 188). Dolayısıyla tekrar çeviri metne dönülecek olursa Ksenophon’un çizdiği kadın portresinin, okuyucunun zihninde, dönemin kadının aile içindeki rolü ve imajına yönelik belirlediği kadın algısı ile örtüşecek biçimde içselleştirilmesini sağlayacak bir çerçeve sunduğu söylenebilir.

4.8. Doğal Kadın: Çekici Kadın

Erken dönem modernleşme sürecinde, Cumhuriyet kadının rol ve davranış kalıplarının yanında fiziksel görünümünün de geleneksel Türk kadını görünümünü terk etmesini gerektirecek şekilde belirlenmek istendiği söylenebilir. Bunun için geleneksel güzellik anlayışının yerine Batılı tarzda bir güzellik anlayışından yana bir tutumun benimsenmesine yönelik bir tavır sergilenmiştir ancak Batı tarzı bir güzellik tarzının benimsenmesi, kadını daha çekici daha bakımlı olması yönünde bir teşvik içermez. Bu güzellik anlayışında kadınların ait oldukları toplumun güzelliklerini yansıtacak görünüm, hal ve davranışları benimsemesi beklenir. Bu beklentinin somut ifadelerini Sertel’in yazısında bulmak mümkündür: *yalnız çehre veya göz güzelliği bir kadını güzel yapmaya kâfi değildir. Güzellik bir kültür ve bütün bir cemiyetin ve muayyen bir zamanın güzellik telakkisini ifade etmektedir.* (Şimşir 2007: 136). Benzer şekilde Yakup Kadri *Süse Düşkün Bir Kadın, Genç bir Valideye, Çarşafa ve Peçeye Dair* gibi yazılarında kadınların fazla süslenmesine karşı çıkar. Güzellik kavramı, kadınların modernleşmesi gündemine bu şekilde taşınması, Erken Cumhuriyet Dönemi içerisinde kadınların moda ve güzellik konularına ilişkin ilgisini olumsuzlayan bir algı oluşturulmak istenmesiyle ilgilidir. Böylece belki de kamusal alanda görünür olan kadının cinsiyetsizleştirilmesi daha kolay

olacaktı tıpkı F. Rıfki Atay’ın şu sözlerinde telkin edilmek istendiği gibi: *Bu genç kız ne boya güzeli, ne de yememek ve içmemekle vücudunu zayıflatan veya zayıf tutan moda güzeldir...* (Şimsir, 2007: 108).

Tercüme dergisinde kadında doğal güzelliği yücelten çevirilerin tespit edilmiş olması, bu çevirilerin, Göle’nin bahsettiği *alafranga medeniyet* (Göle, 1996: 68) ile geleneksel Türk kadını arasında bir denge sağlanmasına yönelik olarak onu daha çok halka yaklaştırmak amacı ile tercih edilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirir. Bu çeviriler arasında derginin 2.cildinin 12.sayısında yer alan Sextus Propertius’un *Üç Şiir*’inden bahsetmek yerinde olur (Propertius, 1942: 463). Bir kadına duyulan aşkın anlatıldığı çeviride, paraya bağlı süslenme biçimleri (krem, koku, bakım) doğaya ve aşka aykırı olarak nitelendirilmiş ve kadında doğal güzelliğin çekiciliği, tabiattaki güzelliklerle kurulan analogiler üzerinden tasvir edilmiştir. Çeviri metinde vurgulanan bu fikirlerle, okuyucunun zihninde, modern dünyanın iktisadi değerleriyle biçimlenen tüketim alışkanlıklarının çizdiği *alafranga tüketen süs bebeği* (Göle, 1996: 56) bir kadın profili yerine, doğal olanın yüceltildiği ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde oluşturulmak istenen süsten uzak, sadeliğini koruyan muhafazakâr bir kadın algısının desteklendiği söylenebilir.

Benzer biçimde daha önce bahsi geçen Rus yazar Aleksandr Puşkin’in *Çingeneler* isimli hikâyesinde, kadının doğal güzelliği şehirli kadınların yapay güzelliği karşısında şu şekilde yüceltilmiştir: *Neymiş şehirlerin şen gürlütsü? Aşk olmıyan yerde neşe mi olur? Kadınlara gelince... Bak! senin arkanda pahalı bir elbise yok, incilerin yok, gerdanlığın yok, gene de onlardan güzelsin, olduğun gibi kal, benim canım sevgilim...* (Puşkin, 1942: 117).

Sonuç

Bu çalışmada *Tercüme* dergisinin yapısökümsel bir okuması ile Erken Cumhuriyet Dönemi kadın kimliğine ilişkin görünürlük kazanan söylemsel unsurlar belirlenmeye çalışılmış ve çeviriler üzerinden toplumsal öznenin kendini tanımlayacağı aydınlanma, hümanizma, akıl, bilim, evrensellik, ilerleme, üretim, kadın-erkek eşitliği gibi yeni kavramların ötesinde metinlerdeki ifadelerin bazen bu kavramların karşıtlarını ürettiği gözlemlenmiştir. Buna göre *Tercüme* dergisindeki kadın temalı çevirilerde üretilen söylemlerin, kadının kentli/köylü, Doğulu/Batılı, doğal/medeni, özgür/tutsak, iffetli/iffetsiz gibi zıtlıklar çerçevesinde tanımlandığı söylemek mümkündür. Bu zıtlıklar bağlamında çeviri metinlerin satır aralarında geçen ifadelerde toplumda kadına yönelik algının dönüşümünü tetikleyici ya da Batılı olmayı özendirici bir kaygıdan çok bazı şeylerin değişmezliğinin ya da devamlılığın sağlanmasına yardımcı motiflerle geleneği koruyucu bir tavırdan bahsedilebilir. Bu noktada seçilen metin tercihlerinin kadınların geleneksel rollerinin devamlılığını korumak noktasında muhafazakâr bir tavrı güçlendirmeye yönelik olduğunu gösterecek ifadelerin tespit edilmesi dikkat çekicidir. Örneğin Richards Steele ya da Joseph Addison gibi yazarlardan yapılan çevirilerle *ailesine bağlı olmak, sade bir hayat sürmek, kibar olmak ve köy hayatının sakinliğini içinde barındırmak* gibi daha pasif bir izlenim uyandıran özellikler, kadını daha çekici kılması ile özdeşleştirilerek, okuyucunun zihninde olumlanmıştır. Modern bir hayat tarzı ile aile hayatına bağlı olmayan, ev kadınlığından uzak, kendi aile hayatı dışında farklı toplumsal çevre ve ortamlarda bulunan kadın tipi olumsuzlanmıştır. Çevirilerin satır aralarında makyaj, boyanma, *piyasadaki sahte güzellik malzemeleri* ve *kaçak güzellik ilaçları* gibi yöntemler piyasa araçları olarak adlandırılmış ve güzelliğin maddi varlıklarla olamayacağı düşüncesi vurgulanarak kadınlarda dış güzellikten ziyade iç güzelliğin, doğallığın ve sadeliğin önemi ön plana çıkarılmıştır. Güzelliğin ancak faziletle, takdire değer niteliklerle süslenmesinde anlam kazanacağını vurgulayan; masumluk, dindarlık, iyi huyluluk, dürüstlük gibi sıfatların kadınlara güzellik katacağını dile getiren ifadelerin, kadınların toplumsal rol ve konumlarının tanımlanması bağlamında iktidarın söylemini yeniden ürettiği söylenebilir. Kadınların bir erkeğin içinde korku değil şefkat duygusunu uyandırması gerektiği, kadın gücünün güzelliğinde ve sevimliliğinde saklı olduğu; bu nedenle de kadınların iktidar elde etmeye yönelik davranışlarının atipik olarak değerlendirileceğine dair sıralanan Lessing’e ait ifadeler, okuyucu açısından dönemin kadın profiline ilişkin yönlendirici

çağrışımlar içermektedir. *Tercüme* dergisinde yer alan çeviri metinlerde kadın algısına dair görünür kılınan bir başka özellik ise şehrli ve köylü kadının kıyaslamasında ortaya çıkar. Bu kıyaslamaların yapıldığı metinlerde ortaya çıkarılan ifadeler bütününde, köylü/kasabalı kadının şehrli kadın karşısında yüceltildiği görülmektedir. Bunun için Diderot’un modern hayattaki kadını acınacak durumda tasvir ettiği ancak buna karşılık köylü bir kadını *bir köylü kadına ne kadar baksam tiksini mem* diye yücelttiği satırların ait olduğu metnin tercih edilmiş olması ya da William Hazlitt’in *kasabalı kadının mahareti devrinin en bilgîç kadınının aynı müddet zarfında basılan bütün roman ve hicviyeleriyle âşinalıktan ibaret olan tahsili yoluyla elde edebileceği maharetten çok daha üstündür* dediği metnin çevirisine yer verilmesi tesadüf olamayacak kadar benzer anlamları içermektedir. Metinlerde köylü kadın ile şehrli kadın arasında yapılan karşılaştırmalarda köy yaşamı değerli kılınırken, modern hayat ve o hayat içerisindeki kadın ise acınacak bir durumda tasvir edilmiş; modern kadın, dün ve bugünün değerlerini uyumsuzca bütünleştiren düzenin somutlaşmış bir nesnesi olarak ele alınmıştır. Köylü/doğal kadının, şehrli/modern kadınların bayağılığı karşısındaki üstünlüğü, hem Cumhuriyet reformlarının aşırıya kaçabilecek yanlarını yozlaşmaktan kurtarmak hem de medeniyet ve millet arasında bir köprü oluşumunu sağlamak üzere köylü kadın kimliğini yüceltmeye dönük söylemleri destekler nitelikte bir bağlamda verilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ailenin temelinde keskin bir özel alan-kamusal alan ayırımına dayalı cinsiyetçi işbölümünün olduğuna daha önce değinilmişti. Kadınların toplumsal statüsünü dönüştürmek üzere kabul edilen kanunlar, evlilik kurumunu hukuki koruma altına alınıp, çok eşliliğin yasaklanması ve kadına eş seçiminde, boşanmada, çocuklarının velayetinde ve mirasta eşit haklar tanınması gibi bir takım düzenlemelerle kadını medeni haklarla donatmıştır. Ancak bu düzenlemelerin aile içi ilişkilerde erkeğin egemenliğini ve cinsiyete dayalı işbölümü koruması bakımından kadının geleneksel rolünü devam ettirmesi yönünde erkek egemenliğini muhafaza ettiğini söylemek mümkündür. Dergide söz konusu bu geleneksel rollerin devamını sağlayacak ifadeler rastlanmıştır. Örneğin Ksenophon’un *Apomnemoneumata* adlı eserinden alıntılanarak *Ev İdaresi Hakkında* adıyla çevirisi verilen bölümde kadın, aile hayatında ev içinde yapılması gereken ev işlerini yapan, kocasının getirdiği malları muhafaza eden, yemek yapan, çocuklara bakmakla yükümlü olan taraf olarak betimlenirken, erkek ise vücut ve ruh olarak daha dayanıklı olduğu için yaratılışı gereği dışarıdaki işlere daha uygun cins olarak tanımlanmıştır. Dergide kadın algısına ilişkin olarak satır aralarında göze çarpan bir başka ifade bütünlüğü medeniyet-kadın-neşe arasında kurulan ilişki üzerinedir. Cumhuriyet’in yaratmak istediği kültürün ve birey tipinin formasyonunda gerek neşe gerekse *kadın* kavramlarının medeniyetin iki önemli unsuru sayılarak yeni özne anlayışını besleyen kodlar şeklinde görünür kılındığına daha önce de değinilmişti. Dergide de benzer bir ilişkinin yer aldığı satırlara rastlanmıştır. Komedinin ancak medeni toplumlarda; medeniyetin de kadın erkek eşitliğinin esas alındığı, kadınların toplum içerisinde hürriyetlerinin sağlandığı adil ve eşit muamele gördükleri toplumlarda var olabileceğinin vurgulandığı bu satırlarda, kadın ve komedi medeniyetin iki simgesi olarak birbirini tamamlayacak şekilde ele alınmıştır. Buna göre kadın-medeniyet-komedi arasında kurulan bağlantıların, dönemin medeniyet, kadın ve neşe algısı bağlamında benimsenen egemen yaklaşımı desteklediği söylenebilir.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kadına yönelik olarak gerçekleştirilen reformlar neticesinde kadınlara sağlanan bazı özgürlüklerin bedelinin, onun *dişiliğinin*, cinselliğinin ve hatta bireyselliğinin bastırılması olduğuna daha önce değinilmişti. Kadının bastırılan dişiliği ve bireyselliği ve bunun üzerine kurulu bir saygınlık algısının, dergide yer alan bazı çevirilerde, zamanının çok ötesinde sunulan fikirlerle parçalandığı söylenebilir. Bu aykırılık dönemin bazı düşünürlerinde hayat bulan fikirlerle uyumluluk gösterse de Erken Cumhuriyet Dönemi Tek Parti iktidarının kadına sağladığı özgürlük alanının oldukça dışına taşan bir düzlemde yer alır. Bu nedenle de bu çevirilerin, kadın algısına ilişkin egemen söylemi parçalayan bir etki ile cinsler arası ilişkilerden başlayarak dönemin mevcut hiyerarşik ilişkilerini ters yüz eden bir noktada durduğunu

söylemek mümkündür. Bu konu hakkında yapılacak daha detaylı çalışmalar, derginin söyleminde ortaya çıkarılacak kırılmalar açısından önemlidir.

Toparlamak gerekirse, *Tercüme* dergisinde kadına ilişkin söylemi belirleyen çevirilerin kadınların geleneksel rollerinin devamlılığını korumak noktasında muhafazakâr bir tavrı güçlendirmeye yönelik olduğunu gösterecek ifadeler içerdiğini söylemek mümkündür. Bu noktada derginin, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde modern Türk kadını ve onun değerlerini düzenleme, pekiştirme ve taşıma nesnesi olarak hâkim projeler ile örtük bir politikayı takip ettiği ve böylece seçilen metinlerin tercihlerinde siyasal iktidarın yeniden üretildiği bir alan olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Dönemin seçkinlerinin söylemlerinde kadınların tanımlanış biçimleriyle çeviri metinlerde görünürlük kazanan kadın algısı arasındaki paralellik, kadınların toplumsal rollerinin tanımlanma biçimlerinin sürekliliğini göstermesi bağlamında milliyetçi bir perspektifi desteklemektedir. Dergide çevirisine yer verilen bazı metinlerin, kadınlara ilişkin çelişkili bir algının yaratılmasına neden olabilecek unsurları içermesi, Erken Cumhuriyet seçkinlerinin kadına ilişkin karmaşık ve çelişkili düşünce dünyalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda çeviri için tercih edilen metinlerin ya da metinlerden verilen kesitlerin, derginin kendi mantığı içinde açıklayamadığı ya da anlamlandırmada güçlük yaşadığı noktalarda, erken dönem modernleşme sürecindeki kadın algıları ve kadınlara dair reform projelerine bakmak çevirilerin anlamsal dizgesini sağlayan bir resim ortaya çıkarılmasında yardımcı olmuştur. Genel bütünlüğün kesintiye uğradığı bu noktalar üzerinden yapılacak ileriki çalışmalar farklı bakış açılarının inşa edilmesini olanaklı kılabilir.

Kaynakça

ADAK, Hülya (2011). “Otobiyografik Benliğin Çok Karakterliliği: Halide Edip’in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, *Kadınlar Dile Düşünce*, der. Sibel Irzık& Jale Parla, ss.161-178, İstanbul: İletişim Yayınları.

AHISKA, Meltem (2005). *Radyonun Sibirli Kapısı*, İstanbul:Metis Yayınları.

AHİSKA, Meltem (2010). *Occidentalism in Turkey: Questions of Modernity and National Identity in Turkish Radio Broadcasting*, London: Tauris Academic Studies.

ALEXANDRA, Assis Rosa (2010). “Descriptive Translation Studies (DTS)”, *Handbook of Translation Studies*, Volume 1, ed. Yves Gambier, Luc van Doorslaer, pp. 94-104, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing.

ANDERSON, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London & NewYork: Verso

ARAT, Yeşim (1997). “The Project of Modernity and Women in Turkey,” *Rethinking of Modernity and National Identity in Turkey*, der. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, pp. 95-112, Seattle & London: University of Washington Press.

ARI, Sevinç (2014). *Çeviri Sosyolojisi*, İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık

BERKTAY, Fatmagül (2012). “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Batıcılık*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, ss.275-285, İstanbul: İletişim Yayınevi.

CANDEĞER, Ümmügülsüm (2017). *Türk Milli Eğitim Şûra Kararlarında Kadının Yeri (1939-2014)*, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu Cilt:1, yay.haz.Erdem Ünlen, ss.523-548, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

DAVIS, Kathleen (2001). *Deconstruction and Translation*, Manchester: St. Jerome Publishing.

DEREN, Seçil (2012). “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batılılaşma*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, ss. 382-402, İstanbul: İletişim Yayınevi.

DERRIDA, Jacques (1981). *Dissemination*, çev. Barbara Johnson, London: The Athlone Press.

DERRIDA, Jacques (1985). “Letter to a Japanese Friend”, *Derrida and Difference*, ed. David Wood & Robert Bernasconi, ss.1-5, Warwick: Parousia.

EROĞLU, Osman (2012). “Yapısökücülük ve Necip Fazıl’ın ‘Beklenen’ Şiirine Bir Uygulama Denemesi”, *Turkish Studies*, 7(1): 1095-1098.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2002). “The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer”, *Translations: (Re) Shaping of Literature and Culture*, der. Saliha Pakar, ss.166-174, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2008). “Culture Planning, Cohesion and the Making and Maintenance of Entities”, *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury*, ed. Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni, pp. 277-292, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publication Company.

GENTZLER, Edwin (2001). *Contemporary Translation Theories*, UK: Multilingual Matters.

GÖLE, Nilüfer (1996). *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, USA: The University of Michigan Press.

GÖRAL Özgür Sevgi (2015), “Afet İnan” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, ss.220-227, İstanbul: İletişim Yayınevi.

HOBBSAWM, Eric & Terence RANGER (2000). *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

KANDİYOTİ, Deniz (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul: Metis Yayınları.

KARAASLAN-ŞANLI, Halise (2012). *Hasan Âli Yücel Konuşmaları, Ulusal Kimlik İnşası ve Politik Retorik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

LUCY, Niall (2004), *A Derrida Dictionary*, USA: Blackwell Publishing.

MAYER, Tamar (2000). “Gender Ironies of Nationalism: Setting the Stage”, *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*, der. Tamar Mayer, pp. 1-24, London & New York: Routledge,

MORAN, Berna (2011), *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZMAN Aylin ve Ayça Bulut (2003), “Sabiha Sertel: Kemalizm, Marksizm ve Kadın Meselesi”, *Toplum ve Bilim*, 96: 205-211.

ÖZMAN Aylin (2006), “İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nu Yeniden Okumak: ‘Cinsi Latif’in Ölümü ya da Erkekliğe Methiye”, *Toplum ve Bilim*, 107: 190-194.

RANCHOD-NILSSON, Sita & Mary Ann TÉTREAULT (2000). “Gender and Nationalism: Moving Beyond Fragmented Conversations”, *Woman, State and Nationalism: At Home in the Nation*, der. Sita Ranchod-Nilsson ve Mary Ann Tétreault, pp.1-17, London & New York: Routledge.

RASIŃSKI, Lotar (2011). “The Idea of Discourse in Poststructuralism: Derrida, Lacan and Foucault” *Contemporary – Learning – Society*, 1: 7-22.

SAKTANBER, Ayşe (2015). “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, ss.323-333, İstanbul: İletişim Yayınları.

- SANCAR, Serpil (2017). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAYDAM, Oktay (2009). “Yazında Dekonstrüksiyon Kavramı”, *Frankofoni*, Ankara: 21: 159-171.
- SOCCIO, Anna Enrichetta (2013), “Against Orthodoxy: Sex, Marriage, and Gender Roles in George Meredith’s Poems and Novels”, *Journal of Literature and Art Studies*, 3(6): 355-362.
- ŞİMŞİR, Esra (2007). *Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası: Falih Rıfkı Atay, Mustafa Şekip Tunç, Zekeriya Sertel’in Çalışmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- TOURY, Gideon (2002). “Translation as a Means of Planning and Planning of Translation: A theoretical Framework and a Exemplary Case”, der. Salihâ Paker, *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*, pp. 148-165, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2016). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÜLKER, Çiğdem (2016), “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarında Kadın ve Evlilik Tartışmaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 27: 33-56.
- ÜSTEL, Füsün (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- VENUTI, Lawrence (2000). *The Translation Studies Reader*, London & New York: Routledge.
- WOLF, Lynn E.(1994). “A Bracing Corrective: Woman and Comedy in George Meredith’s Case of General Ople and Lady Champer”, *Essays in Literature*, Spring, 21(1): 68-81, Erişim tarihi: 03.05.2017, (<https://www.questia.com/read/1G1-16082467/a-bracing-corrective-women-and-comedy-in-george-meredith-s>).
- WYKE, Ben van (2010), “Ethics and Translation”, *Handbook of Translation Studies*, Volume 1, ed. Yves Gambier, Luc van Doorslaer, pp. 111-115, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- İncelenen Çeviri Metinler**
- ADDISON, Joseph (1944). “Cleanthe’nin Hikayesi_The Spectator’dan İki Deneme”, çev. Turgut S. Erem, *Tercüme*, 4(23): 308-313.
- ALEKSANDR, Puşkin (1942). “Çingeneler”, çev. Vâlâ Karabuğa, *Tercüme*, 3(14): 116-121.
- DIDEROT, Denis (1942). “Eski Hırkama Dair”, çev. Vahdi Hatay, *Tercüme*, 3(14): 90-99.
- FÉNELON, François (1945). “Eskilerle Yenilere Dair”, çev. Adile Ayda, *Tercüme*, 6(31-32): 16-18.
- HAZLITT, William (1941). “Âlimlerin Cehline Dair”, çev. Ulviye İsvan, *Tercüme*, 2(8): 104-119.
- HERONDAS, (1943). “Mimoslar-Aracı Kadın”, çev. Suat Sinanoğlu, *Tercüme*, 4 (22): 189-194.
- KSENOPHON (1945). “Oikonominos”, çev. Oliver Davies ve Müzehher Yeğinoğlu, *Tercüme*, 5(29-30): 482-486.
- LESSING, Gotthold Ephraim (1942). “Corneille’nin Rodogune’ü”, çev. Sabri Yalın, *Tercüme*, 3(14): 100-105.

**POLATEL, Ceyda (2020). “Tercüme Dergisinde Kadın Kimliğinin İnşası:
Bir Yapısöküm Denemesi”, *Mavi Atlas*, 8(2): 362-388**

MANSFIELD, Kathrine (1941). “Saadet”, çev. Ulviye Isvan, *Tercüme*, 1(5): 457-469.

MEREDITH, George (1942). “Komedi Mevhumu”, çev. Mebrure Aksel, *Tercüme*, 1(4): 354-357.

PROPERTIUS, Sextus (1942). “Üç Şiir”, çev. Lamia Kerman, *Tercüme*, 2(12): 462-469.

STEELE, Richard (1944). “Kadın Güzelliği_The Spectator’den İki Deneme”, çev. Turgut S. Erem, *Tercüme*, 4(23): 314-321.

Makale Geliş | Received: 18.06.2020.
Makale Kabul | Accepted: 20.09.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.754753

Fatma OKUR ÇAKICI

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.Dr
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Karaman-TÜRKİYE
Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and Public Administration, Karaman-TURKEY
ORCID:0000-0003-3708-399X
fatmaokurcakici@kmu.edu.tr

Özgür BAYRAKTAR

Arş. Gör. | Res. Assist.
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Karaman-TÜRKİYE
Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and Public Administration, Karaman-TURKEY
ORCID: 0000-0001-9512-6180
ozgurbayraktar@kmu.edu.tr

**Siyasi Parti Bölünmeleri ve 1946 Sonrasında Gelişen Parti Bölünmelerine İlişkin Siyasi
Süreçlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma**

Öz

Siyasi partiler, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Demokratik yaşamın en temel ve vazgeçilmez öğeleri olarak nitelendirilen siyasal partiler, birey ile devlet arasında bir köprü oluşturarak siyasetin yerine getirilmesi açısından önemli rol oynarlar. Her toplum, siyasal partilerini kendi içinden ortaya çıkartır. Çünkü yeni kurulacak olan siyasal partiler; toplumun sosyokültürel özelliklerine, siyasal yönelimlerine uygun bir şekilde ve bunlara yönelik politikalar sonucunda doğmaktadır. Özetlemek gerekirse bir toplumda ortaya çıkacak olan siyasal partinin, seçmenlerden destek görebilmesi için toplumun özelliklerine uygun niteliklere sahip olması gerekir. Ortaya çıkış süreçleri çok eskilere dayanmış olmamasına rağmen gerek dünyada gerekse Türkiye’de siyasi partilerin hızlı bir şekilde geliştiği ve çeşitlendiği görülmektedir.

Türkiye’de 1923 yılında Cumhuriyet’in kurulmasından sonra çok partili hayata geçiş denemeleri gerçekleştirilmiş olsa da bu alanda ancak 1946’dan sonra tam bir başarıya ulaşılabilmektedir. Partilerin ortaya çıkışında pek çok faktör bulunmakla birlikte siyasi partilerin doğuşunu açıklamaya yönelik çeşitli yöntemler de bulunmaktadır.

Bu çalışmada 1946 yılından sonra gerçekleşen parti bölünmeleri, bölünme süreçlerinde yaşanan çatışmalar, bölünen ve yeni kurulan partilerin siyasi serüvenleri incelenecektir. Bu bağlamda parti bölünmelerini ortaya çıkaran etmenler, söz konusu farklılaşmanın kaynakları araştırılacak, ardından ise bölünmüş olan ve bölünmeden sonra ortaya çıkan yeni partilerin siyasi başarıları değerlendirilecek ve Türk siyasal hayatında yaşanan bölünmelere dair genel tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Parti Bölünmeleri, Türk Siyasal Hayatı

**A Research on the Evaluation of Political Party Divisions and the Political Processes
Regarding the Party Divisions After 1946**

Abstract

Political parties are indispensable elements of democracy. Political parties, which are considered as the main and indispensable elements of democratic life, play an important role in the implementation of politics by creating a bridge between the individual and the state. Every society reveals its political parties from itself. Because the new political parties are born as a result of policies that are compatible with the sociocultural characteristics and political orientations of the society. To summarize, a political party that emerges in a society must possess the features appropriate to the characteristics of the society in order to get support from the voters. Although the emergence

processes are not very old, it is seen that the political parties are developing and diversifying rapidly both in the world and in Turkey.

Although attempts were made to transition to multi-party life after the establishment of the Republic in 1923 in Turkey, full success was achieved in this field only after 1946. Although there are many factors in the emergence of the parties, there are various methods to explain the birth of political parties. In this study, the party divisions after 1946, the processes of division, the political adventure of the divided and newly founded parties will be examined. In this context, the factors that reveal the party divisions, the sources of differentiation, and the political successes of the divided parties and the new parties will be evaluated and general determinations will be made regarding the divisions in Turkish Political Life.

Keywords: Political Parties, Party Divisions, Turkish Political Life.

Giriş

Bir toplumda siyasi partilerin ortaya çıkması siyasi süreçlerin gelişimiyle ilgilidir. Doğacak olan partiler, ülkenin siyasi ve sosyo-kültürel yapısıyla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkenin sorunlarını ortaya koymak ve bu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla ortaya çıkan siyasal partiler, o ülkedeki toplumsal yapının ürünüdür.

Siyasal partiler ülkedeki demokrasiyle de özdeşleştirilmektedir. Çünkü siyasi partilerin bulunduğu, adil rekabete dayanan seçimlerin yaşandığı ve seçmenlerin hiçbir baskı ve zorlama altında kalmadan oy kullandıkları sistemler, demokratik yapının göstergeleri arasında yer almaktadır.

İçinde ortaya çıktığı ve yaşadığı toplumun ürünü olan siyasal partiler, toplumun istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Ancak toplumsal yapıdaki değişimlere paralel olarak, siyasi partilerin de politikalarında değişmelerin olabileceği ortaya çıkmaktadır. Çünkü neticede, toplumun istek ve ihtiyaçlarından ve toplumsal değerlere uzakta olan partilerin hayatta kalmaları zorlaşabilmektedir.

Siyaset, bir iktidar yarışıdır ve bu yarış partiler aracılığıyla yerine getirilmektedir. Partiler kuruluşlarında ortak bir amacı olan bireylerin bir araya gelmesiyle oluştuğu gibi, ilerleyen dönemde çeşitli sebeplerle farklılaşan düşünceler neticesinde bölünmelerin yaşandığı siyasal platformlardır.

Ülkemizde çok sayıda farklı parti kurulmuş ve kurulmaya devam etmektedir. Bu partiler, kendiliğinden ortaya çıktığı gibi, var olan bir partinin bölünmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Türk siyasal hayatı incelendiğinde bölünmeler neticesinde kurulan yeni partilerin birkaç istisna haricinde başarısız olduğu, ayrıldıkları partilerden daha az oy aldıkları görülmektedir. Ayrışmalar sonucunda genellikle yeni kurulan partiler umdukları tabanı yakalayamamış, geniş kitlelere ulaşamamıştır. Bu çalışmada Türk siyasal hayatında parti bölünmeleri ve bu bölünmeler neticesindeki partilerin siyasal hayatlarına yönelik değerlendirmeler bulunmaktadır.

Siyasi Parti ve Demokrasi

İnsanların siyasal iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eski bir olgu olmakla birlikte, modern siyasal partilerin doğuşu oldukça yenidir (Özbudun, 1977: 19).

Dilimizde daha önce kullanılan “Fırka” sözcüğü, 1961 Anayasası’ndan sonra Fransızca da geçen “parti” terimi olarak yazılı metinlere geçmiştir (İba, 2015: 17). Parti kelimesi Latince’deki “pars”tan (parça, kısım, taraf) türetilmiştir ve tümünü değil, bir kesimi veya bir kısmını temsil etmek anlamına gelmektedir (Arslan, 2016: 158).

“Parti” kelimesi çağdaş demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar ilkçağ cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalya’sında bir komutan çevresinde toplanan orduları, Fransız Devrimi’nde devrim meclisleri üyelerinin bir araya geldikleri

kulüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta da kullanılmıştır (Sezen, 2000: 55).

Siyasi partiler, seçmenler açısından tercih kolaylaştırmak, eğitim ve özdeşim işlevi, bağlılık sembolü ve katılıma yönlendirici olarak görülürken, organizasyon olarak değerlendirildiğinde siyasal liderleri seçmek ve hükümeti oluşturmak, siyasal elitleri eğitmek, siyasal eğilimleri yönlendirmek ve siyasal eğilimleri bir araya toplamak gibi işlevlere sahiptir (Atasever, 2010: 15).

Siyasi partiler, ideolojik yelpazenin merkez, sol ve sağına özgü görüşleri savunup, bunları ideoloji olarak benimsemelerine göre merkez, sağ ve sol partiler olarak tasnif edilebilirler (Tosun, 1999: 18).

Seçmen desteğini alarak iktidara gelmek veya iktidarda pay sahibi olmak ya da etkilemek için yarış içinde olan sürekli bir teşkilata sahip siyasal kuruluşlar (İba, 2015: 20) olan siyasal demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğu kadar, vatandaşla siyaset arasında bir köprü görevi görmektedir.

Modern demokrasi siyasi partiler üzerinden işlemektedir. Siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak için yarışan siyasi partiler, rekabete dayanan bu roller sebebiyle demokrasinin sınır merkezi ve omurgası konumundadır (İba, 2015: 17).

Siyasi Partilerin Doğuşu

Demokrasilerde siyasi partiler kitlelere yön gösteren sembollerin ve söylemlerin merkezidir. Siyasal elitler de mesajlarını siyasi partiler vasıtasıyla kitlelere ulaştırırlar. Siyasi hayatın baş aktörü olarak siyasi partilerin, sistemin bütününe sirayet eden geniş etkileri vardır (İba, 2015: 18).

Partilerin gelişmesi iktidarın paylaşılmasıyla yakından ilgilidir. İktidarın kaynağının tanrısaldan yönetilenlere doğru kaymaya başlamasıyla, iktidarı paylaşan herkesin kolaylıkla bir araya gelmesi, toplumun uyması zorunlu kararlar alması zorlaştı. Benzer çıkar ve eğilimleri olan kitlelerin iktidarı ancak temsilciler vasıtasıyla etkileyebilecekleri görüşü yaygınlaştı (Turan, 1996: 99).

Çağdaş anlamda siyasi partiler ilk kez Batı Avrupa’da 19. yüzyılda seçimlerle birlikte doğdu ve oy hakkının genişlemesiyle gelişti. Aristokrasi ve burjuvazi arasında yaşanan mücadele esnasında adayları desteklemek ve desteklenen adayların seçim masraflarını karşılamak üzere yerel komiteler oluşturuldu. Aynı çıkarları temsil eden milletvekilleri arasında meclislerde giderek kutuplaşmalar başladı. Yerel komiteler arasındaki bağlantının kurulmasıyla da siyasi partiler ortaya çıkmaya başladı (Kışlalı, 2014: 262).

Duverger’e göre modern siyasi partilerin doğuşu 19. yüzyıl Avrupa’sında kendini gösteren iki önemli gelişmenin sonucudur. Bunlardan ilki temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi, ikincisi ise oy hakkının genişletilmesidir (Özbudun, 1977: 19-20).

Çağdaş anlamda siyasi partilerin ortaya çıkışı oldukça yenidir. Önce İngiltere Parlamentosu’nda “Whig”ler ve “Tory”ler olarak gruplaşma çıkmış fakat bu grupların partileşmesi 19. yüzyılın ortalarında oy hakkının genişlemesiyle gerçekleşebilmiştir (Sezen, 2000: 55).

Modern siyasi partilerin atası sayılabilecek “hizip”ler, siyasal meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde uyum sağlamak amacıyla bir araya gelerek oluşturulmuştur. Ancak Parlamento hiziplerini modern siyasal partilere dönüştüren etken, oy hakkının genişletilmesi olmuştur. Geniş seçmen kitlesinin varlığı karşısında örgütlenme zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Özbudun, 1977: 20).

Siyasi partiler ortaya çıkmaya ve gelişmeye başladıktan sonra partilerin kökenlerini ve ortaya çıkışlarını açıklamaya yönelik pek çok teori ortaya çıkmıştır. Tipolojik olarak parti

değerlendirmeleri siyaset bilimcileri tarafından yapılmış, partilerin üye sayısı, partinin siyasi yapısı gibi etkenlere bağlı olarak tasnifler ortaya çıkmıştır.

Partilerin kökenleri ile ilgili olarak üç teori ortaya atılmaktadır. Bunlar (Palombara & Weiner, 1966: 7):

1. Erken parlamentolar ile partilerin ortaya çıkışı arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklanan kuramsal teori,
2. Partilerin geliştiği anda sistemlerin karşılaştığı krizlere veya görevlere odaklanan tarihsel durum teorisi veya kriz teorisi,
3. Tarafları daha geniş modernleşme süreçleriyle ilişkilendiren modernleşme teorisi.

Kuramsal teori çerçevesinde Duverger “Parlamento İçinde Doğan Partiler” ve “Parlamento Dışında Doğan Partiler” şeklinde bir ayırım yapmaktadır. Buna göre ilk önce parlamento grupları doğar, daha sonra yerel seçim komiteleri yaratılır; sonunda bu iki unsur arasında devamlı bir bağlantı kurulur (Turan, 2011: 189).

Parlamento içinde doğan partiler genellikle eski Lord, Kont, bey veya zengin bir kapitalistin başında olduğu meclis grubundan türetilmiştir. 1830’lu yıllardan sonra geniş toplum kesimlerine seçme ve seçilme hakkı verilince bu gruplar daha geniş tabanlı teşkilatlandılar ve partiye dönüştüler. Parlamento dışında doğan partiler ise, 1830’lu yılların öncesinde mecliste temsil edilmemiş kesimlerin partileridir. İdeolojik yönleri güçlüdür (Arslan, 2016: 165).

Duverger tarafından siyasi partilerin doğuşunun açıklandığı bu model daha çok Batı Avrupa ve ABD gibi eski bir parlamento geleneğine sahip ülkelerde geçerli olabilmektedir (Turan, 2011: 190).

Kriz teorisine göre ise partilerin ortaya çıkışında etkili olan 3 krizden söz edilebilmektedir. Bunlar (Sarıbay, 2001: 7):

- a) Meşruluk Krizi: Devlet mekanizmasını kimlerin elinde tutacağı ve bu kişilerin nasıl hükmedeceği konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkları içerir,
- b) Bütünleşme Krizi: Ulusal bir devlet oluşturma girişimlerine ilişkindir,
- c) Katılma Krizi: Siyasal elitlerin kendi dışındaki grupların devleti ele geçirme veya paylaşma isteklerini meşru görmemelerinden kaynaklanmaktadır.

Duverger’e göre partilerin parlamento içinde doğmaları istisna, parlamento dışında kurulmaları ise kural haline gelmiştir (Özbudun, 1977: 21). Modernleşme teorisi ise siyasi partilerin ortaya çıkışını modernleşme sürecinin gelişiminin paralelliği ile açıklar. Teoriye göre modernleşmemiş geleneksel toplumlarda, siyasal partiler görülememektedir (Sarıbay, 1998: 99). Türkiye’de de bazı eksikler olsa da modern, demokratik siyasal hayatın 1946’dan itibaren başladığı söylenebilir.

Türkiye’de Siyasal Parti Bölünmelerinin Kısa Tarihçesi

Türk siyasal hayatındaki en önemli bölünmelerden birisi 1946 yılında yaşanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP) kopan Celal Bayar liderliğindeki grup 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti’yi (DP) resmen kurmuşlardır (Eroğul, 2003: 29). İhraçlar ve istifalar ile son bulacak ayrılma süreci aslında Mayıs 1945’te başlamıştır. 14 Mayıs 1945 günü Meclis’te *Çiftçiyi Topraklandırma Yasası* görüşüldüğü sırada Adnan Menderes ile dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu sert bir tartışma yaşamış, ayrıca Emin Sazak ve Refik Koraltan da yasayı şiddetle eleştirmiştir (Albayrak, 2004: 43). Küçük çiftçilere toprak tahsis edilmesini amaçlayan yasa ile ilgili Meclis’te gergin bir ortam hüküm sürerken 7 Haziran 1945’te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan CHP grubuna ülke ve parti yönetiminde özgürlükçü bir anlayış içeren düzenlemeler yapılması için *Dörtlü Tahrir* isimli bir önerge sunmuşlardır (Aykol, 2011: 77). 12 Haziran günü parti grubunda gündeme gelen önerge büyük tartışmalar sonucunda reddedilmiştir.

Bunun üzerine Menderes, Köprülü ve Koraltan parti yönetimine karşı *Tan* ve *Vatan* gazetelerinde eleştirel yazılar yazmaya başlamıştır (Zürcher, 2012: 310). Söz konusu makaleler nedeniyle 21 Eylül 1945'te bu üç isimden Menderes ve Köprülü CHP'den ihraç edilmiş, karara tepki gösteren Celal Bayar da 26 Eylül'de İzmir milletvekilliğinden, 3 Aralık'ta da partiden istifa etmiştir. Yaşanan tartışmada Menderes ve Köprülü'yü savunan ve parti yönetimi eleştiren açıklamalarda bulunan Refik Koraltan ise 27 Kasım'da CHP'den çıkartılmıştır (Albayrak, 2004: 57). Artık CHP dışında kalan ve *Dörtler* olarak adlandırılan grubun yakın zamanda yeni bir parti kuracağı belli olmuş, basın ve kamuoyu tarafından merakla beklenen Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 tarihinde resmen kurulmuştur (Yücel, 2006: 29). CHP'den hoşnut olmayan büyük bir kesim kuruluşundan kısa bir süre sonra DP'ye büyük ilgi göstermiştir. Bu desteğin daha da fazla yayılmasını önlemek amacıyla CHP, 1947'de yapılması planlanan seçimi 1946 yılına çekmiş, 21 Temmuz 1946'da büyük tartışmaların gölgesinde yapılan seçimlerde DP 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilmiş, bu adayların da 64 tanesi seçilebilmiştir. İktidar partisi CHP ise 465 sandalyenin 395 tanesini kazanmıştır (Akşin, 2017: 244-245). Seçim sonuçlarına itiraz eden, iktidarın kendilerine baskı yaptığını iddia eden DP, 4 yıl boyunca CHP'ye sert bir muhalefet uygulamış ve 14 Mayıs 1950 tarihindeki genel seçimlerde iktidar olmayı başarmıştır. 23 yıllık CHP iktidarının son bulunduğu bu seçimlerde DP %53 oy oranı ile 408 vekil kazanırken CHP %40 ile 69 sandalye elde edebilmiştir (Albayrak, 2004: 171).

1950 Seçimlerine katılıp %3 oy oranı ile üçüncü parti olan ve parlamentoya sadece bir milletvekili sokabilen Millet Partisi (MP) de aslında DP'den ayrılan Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı ve Hikmet Bayur önderliğindeki grubun kurduğu bir partidir. DP içinde yaşanan ayrışma sonucunda 1948 yılında kurulan MP'nin ilk genel başkanı Hikmet Bayur olmuştur. DP'de iç tartışma aslında 12 Temmuz 1947 tarihinden sonra başlamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla yayınlanan ve tarihe *12 Temmuz Beyannamesi* olarak geçen açıklama ile birlikte DP ve CHP arasında 1946 seçiminden sonra oluşan gergin havanın yumuşatılması hedeflenmiştir. Bu beyannameden sonra DP yöneticilerini, CHP'ye yeterince sert muhalefet etmediği gerekçesiyle eleştiren parti içi muhalif grup DP'den ayrılarak 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmuştur (Aykol, 2011: 78). Partinin genel başkanının Mareşal Fevzi Çakmak olması düşünülmüş, kurucu isimler ilk önce Çakmak'a partinin genel başkanlığını önermiştir. Çakmak yaşlı olduğunu belirterek teklifi reddetmiş fakat kamuoyuna sunacağı bir bildiri ile yeni partiyi destekleyeceğine dair söz vermiştir (Albayrak, 2004: 130). Kurulmasının ardından yaklaşık iki yıl sonra girdiği seçimlerde %3 oy alan MP, 27 Ocak 1954 tarihinde “İnkılâp ve rejim aleyhtarı” olmak suçlamasıyla mahkeme kararı ile kapatılmıştır (Kaynar vd., 2007: 85). Partinin kapatılmasının ardından son Genel İdare Kurulu üyeleri tarafından 10 Şubat 1954 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurulmuş, bu yeni parti de 1954 Seçimlerinde %4,8 oy ile 5 milletvekilliği kazanmıştır. Bu vekillerin tümü partinin lideri olan Osman Bölükbaşı'nın memleketi Kırşehir'den elde edilmiştir (Yücel, 2006: 35; Zürcher, 2012: 326-327).

DP iktidar olduktan sonra da parti içi sıkıntılar devam etmiş ve 1952 yılında DP içinden bir parti daha doğmuştur. Tarıma ve köylüye dayanan bir kalkınmayı hedefleyen DP içinden bir grup milletvekilinin kurduğu partinin genel başkanı dönemin önde gelen Türkçü isimlerinden Remzi Oğuz Arık olmuştur (Sarıbay, 2001: 56). 1954 Seçimlerinde %0,6 oy oranı ile pek varlık gösteremeyen parti 19 Kasım 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşmiştir (Kaynar vd., 2007: 98).

DP içindeki önemli bölünmeler birisi de 1955 yılında yaşanmıştır. 20 Aralık 1955'te 28 DP'li milletvekili tarafından kurulan Hürriyet Partisi'nin temeli Mayıs 1954 seçimlerinin ardından atılmıştır. Partinin kuruluş ilkelerinden saparak temel hak ve hürriyetleri güçlendirmekten ziyade ihlal etmeye başladığını, parti içi iktidarı kontrol ve denetim mekanizmalarının zayıfladığını, tek partili yılları aratmayan bir şeflik rejimine doğru gidildiğini iddia eden muhalif grup 1954 seçimlerinden sonra eleştirilerini genel merkeze iletmeye başlamıştır (Demirel, 2016: 350).

İktidarın muhalefete ve basına baskı uyguladığını savunan on DP’li milletvekili 15 Ekim 1955 tarihinde istifa etmiş (Albayrak, 2004: 280), 20 Aralık’ta ise kendilerine katılan 18 vekil ile birlikte Hürriyet Partisi’ni kurmuşlardır (Yücel, 2006: 35). Bir ara 31 sandalyeye sahip olan CHP’yi geçip ana muhalefet partisi konumuna gelmeyi başarsa da Meclis dışındaki örgütlenmesi zayıf olan Hürriyet Partisi 1957 Seçimlerinde %3,5 oy oranı ile dört milletvekilliği kazanabilmiştir. 24 Kasım 1958’de toplanan Olağanüstü Kongre’de alınan karar ile Hürriyet Partisi; CHP’ye katılmış, partinin mal varlığı da CHP’ye devredilmiştir (Yücel, 2006: 36).

CHP’nin içindeki DP bölünmesinden sonra bir diğer önemli ayrışma da 1967 yılında gerçekleşmiştir. CHP’nin 1960 sonrasında kendisini daha solda konumlandırması ve 1965 yılında partinin yeni çizgisinin resmen *Ortanın Solu* olduğunun ilan edilmesi parti içinde kimi tepkilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1965 seçimlerinde partinin oy kaybının nedeninin *Ortanın Solu* düşüncesi olduğu iddia edilmiştir (Bozkuş, 2007: 276). İdeolojik tartışmalar ile gidilen 28 Nisan 1967 tarihli 4. Olağanüstü Kurultay *Ortanın Solu* fikrinin lideri Genel Sekreter Bülent Ecevit ile sol söylemin partiye oy kaybettiğini savunan Turhan Feyzioğlu’nun çekişmesine sahne olmuştur. Genel Başkan İsmet İnönü, Ecevit’i desteklemiş ve *Ortanın Solu* politikasını benimseyen bu grup kurultaydan zafer ile ayrılmıştır. Bu durum üzerine Feyzioğlu grubu partiden istifa etmişlerdir (Hocaoğlu, 2018: 36). CHP’den ayrılan 47 senatör ve milletvekili 12 Mayıs 1967 tarihinde *Güven Partisi* isimli yeni bir parti kurmuşlardır. 1969 seçimlerinde %6,6 oy oranı ile 15 milletvekilliği kazanan Güven Partisi, 17 Ocak 1971 tarihinde Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi’nden ayrılan vekillerin katılımının ardından isim değiştirmiş ve *Milli Güven Partisi* ismini almıştır. 4 Mart 1973’te Cumhuriyetçi Parti ile birleşerek *Cumhuriyetçi Güven Partisi* olarak siyasi hayatına devam eden parti Ekim 1973 seçimlerinde %5,3 oy oranı ile 13 milletvekilliği kazanmıştır (Kaynar vd., 2007: 147-148).

Türkiye’deki önemli bölünmelerden bir diğeri de DP geleneğinin mirasçısı olan Adalet Partisi (AP) içinde yaşanmıştır. 1960 Darbesi sonrasında kapatılan DP’nin devamı niteliğinde kurulan AP’nin lideri Ragıp Gümüşpala’nın 6 Haziran 1964’te ölmesi üzerine parti içi liderlik yarışı başlamış, bu mücadele partinin 1970 yılında ikiye bölünmesine yol açmıştır. Genel başkan adaylarından birisi olan Saadettin Bilgiç, AP’nin kuruluşundan emeği geçmiş biri iken, diğer aday Süleyman Demirel uzun bir süredir siyasetten uzak kalmıştır. 27-29 Kasım 1964 gerçekleşen kongrede parti içindeki yenilikçi kanadın adayı Demirel 552 oya karşılık 1072 oy alarak AP Genel Başkanlığı’na seçilmiştir (Demirel, 2004: 36-38). Demirel’in genel başkan olmasının ardından Bilgiç ve ekibi, genel merkeze karşı pek çok konuda eleştirel tavır takınmış, sık sık parti içinde sert tartışmalar yaşanmıştır. 1965 ve 1969 seçimlerinde birinci parti olmasına rağmen AP içindeki anlaşmazlık her geçen gün büyümüş ve 1970 Şubat ayı bütçe görüşmelerinde bu durum iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bilgiç öncülüğündeki muhafazakâr kanat bütçeye ret oyu vererek hükümetin düşmesine sebep olmuş, ardından 1970 yılı içinde çok sayıda milletvekili partiden ihraç edilmiştir (Yücel, 2006: 44). AP’den ayrılan ve Demirel’in devlete hizmet etmediğini sadece kendi ikbali için çalıştığını savunan 41 milletvekili ve senatör 18 Aralık 1970’te Ferruh Bozbeyle başkanlığında *Demokratik Parti* ismiyle yeni bir merkez sağ parti kurmuşlardır (Atagenç, 2019: 136). Fikirlerini *demokratik sağ* olarak nitelendiren Bozbeyle liderliğinde parti 1973 seçimlerinde oyların %11,9’unu almayı başararak 45 milletvekilliği kazanmıştır. Fakat 1975 yılında Saadettin Bilgiç ve sekiz milletvekili Demirel’in kurduğu *Milliyetçi Cephe* hükümetine katılmak amacıyla AP’ye dönünce parti büyük güç ve itibar kaybı yaşamıştır (Yücel, 2006: 45; Demirel, 2006: 570). 1977 seçimlerinde alınan %1,8 oy oranı ile erime sürecine giren 4 Mayıs 1980 tarihinde kendisini feshetmiştir (Kaynar vd., 2007: 155).

Türkiye’deki önemli ayrışmalardan birisi de 1980 sonrasında solun kendi içindeki bölünmesidir. Bilindiği üzere 12 Eylül 1980 Darbesi ile birlikte tüm siyasi partiler kapatılmış, yeni partilerin kurulmasına ancak 1983 yılında izin verilmiştir. Mayıs 1983’te sol oyları temsil iddiasıyla kurulan Halkçı Parti (HP), Kasım 1983 seçimlerine katılmış ve %30,5 oy oranı ile 117

milletvekilliği kazanmıştır. 1980 öncesinde CHP'nin Genel Başkanı olan ve 1977 seçimlerinde %41 oy alan Bülent Ecevit ise *Arayış* isimli bir dergi çıkartarak CHP mirasından ve dolayısı ile HP'den ayrı bir örgütlenme çabası içinde olmuştur. Darbenin ardından eski CHP'li isimlerin kendisinden bağımsız bir parti kurmalarına içerleyen Ecevit, bu durumu daha saf demokratik bir sol parti kurmak için fırsat olarak kullanmıştır (Alper, 2008: 212). *Arayış* dergisinin ismine paralel bir şekilde Ecevit, solda bir parti kurmak için 1985 yılına kadar beklemiştir. 14 Kasım 1985'te kurulan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) Kurucular Kurulu, Bülent Ecevit'in siyasi yasaklı olması nedeniyle genel başkanlığa eşi Rahşan Ecevit'i seçmiştir (Sarıbay, 2001: 73-74). Bu esnada 3 Kasım 1985 günü Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile HP'nin birleşmesine tepki gösteren bazı milletvekilleri birleşme sonucu kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'yi (SHP) tercih etmeyerek DSP'ye katılmış, böylece parti kurulduğu günden itibaren Meclis'te temsil edilmeye başlamıştır. DSP'ye karşı geliştirilen “Bize bir bilen lazım, bir bölen değil.” sloganı uzun yıllar boyu kullanılmış, DSP ve Ecevit sol içinde *oyları bölme* eleştirisi ile sık sık karşılaşmıştır (Gaytancıoğlu, 2013: 266-267). Ayrıca DSP'nin, tabandan örgütlenme modeli iddiasıyla yola çıkmasına rağmen giderek bir lider partisine, *Ecevit Partisi'ne* dönüştüğü iddia edilmiş, Ecevit'in kurduğu, partinin dünyaya ve Türkiye'ye bakışının sadece Ecevit tarafından tayin edildiği öne sürülmüştür (Kiriş, 2012: 31). 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması sonucunda siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte 13 Eylül 1987 tarihinde Bülent Ecevit resmî olarak DSP Genel Başkanı olmuş, parti 29 Kasım 1987 seçimlerine Bülent Ecevit'in liderliğinde gitmiştir. Bu seçimlerde sol seçmenlerin büyük çoğunluğu tercihlerini Erdal İnönü'nün SHP'sinden yana kullanmıştır. SHP bu seçimlerde %24,8 oranını yakalarken, DSP ise %8,5 alabilmiş ve %10 seçim barajını geçemediği için Meclis dışında kalmıştır (Zürcher, 2012: 410).

1980'li yıllarda bir diğer bölünme de sağ içinde yaşanmıştır. Darbe sonrasında askerî kanadın desteği ile kurulan Milliyet Demokrasi Partisi (MDP), 1983 Seçimlerinde %23 oy alarak üçüncü parti olabilmıştır (Kaynar vd., 2007: 174). Seçim yenilgisinin ardından Genel Başkan Turgut Sunalp'e yöneltilen parti içi eleştiriler neticesinde 13 Temmuz 1985 tarihinde Genel Kurul'a gidilmiş, olaylı geçen kongrede muhaliflerin adayı Ülkü Söylemezoğlu, 198 oya karşı 425 oy ile genel başkan seçilmiştir. Yeni seçilen yönetim, partinin erime evresine girdiğini bu nedenle merkez sağdaki diğer bir parti olan Doğruyol Partisi (DYP) ile birleşmenin elzem olduğunu savunmuştur. Fakat DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un birleşmenin DYP çatısı altında gerçekleşmesi ısrarı birleşme görüşmelerini tıkamış, MDP yönetimi başka arayışlar içine girmiştir. Bu amaçla DYP'nin 1985 Mayıs ayındaki kongresinde Genel Başkan Adayı olan ve Cindoruk'a karşı mağlup olan ve DYP'den istifa eden Mehmet Yazar ismi gündeme gelmiştir. Pek çok toplantının sonucunda MDP'nin kendisini feshedip Yazar'ın liderliğinde kurulacak partiye katılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla MDP, 4 Mayıs 1986'da Olağanüstü Büyük Kongresi'ni toplamış, kongrede eski Genel Başkan Sunalp'in muhalefetine rağmen partinin kapatılması kararı alınmıştır. MDP'nin feshinin ardından Yazar, 9 Mayıs'ta *Hür Demokrat Parti* ismiyle bir merkez sağ parti kurmuş, 22 MDP'li vekil de bu partiye katılmıştır. Fakat merkez sağ toparlaması beklenen partinin kuruluşu, birleşmenin aksine bölünmeyi artırmış, 20 MDP'li vekil DYP'ye katılırken, 23 vekil de Anavatan Partisi'ne (ANAP) geçmiş, Sunalp ve az sayıdaki isim de bağımsız kalmayı tercih etmiştir (Çölük, 2018: 128-135). 28 Eylül 1986 tarihinde 11 milletvekilinin seçileceği ara seçimlerine iddialı bir şekilde katılan parti, beklediği başarıyı sağlayamamış ve sadece %1,4 oranında kalmıştır. Bu yenilginin ardından 30 Kasım 1986'da toplanan kongre ile ANAP'a iltihak etmiştir (Yücel, 2006: 88).

CHP geleneği devam ettiren SHP'nin 1989 ve 1990 yıllarında yaşadığı ayrışma da Türk siyasal hayatı açısından son derece önemlidir. Ekim 1989'da başlayan parti içi tartışma sonucunda SHP, 99 milletvekilinden -aralarında partinin ilk genel başkanı Aydın Güven Gürkan'ın da bulunduğu- on sekizini kaybetmiştir. Gerginliğin fitilini ateşleyen olay, Ekim 1989'da Paris'te düzenlenen *Kürt Konferansı'na* katılan yedi milletvekilinin partiden ihraç edilmesi olmuştur

(Bozarslan, 2008: 1197). Yedi vekilin çıkarılması ile başlayan tartışmalar sonucunda genel merkeze tepki olarak 11 milletvekili partiden istifa etmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden 12 il örgütünün yöneticileri ve üyelerinin büyük kısmı SHP'den ayrılmıştır (Kömürcü, 2009: 21). İstifa eden milletvekillerinden bir bölümü 7 Haziran 1990'da Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurmuşlar, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde geniş bir taban yakalamışlardır. Fakat 1991 Seçimlerine gidilen süreçte %10'luk barajın aşılamayacağını tahmin eden yetkililer Refah Partisi (RP) ile ittifak görüşmeleri yapmışlardır. Bu esnada SHP ile bir yakınlaşma oluşmuş ve HEP'li adaylar SHP listelerinden aday gösterilmiştir. Fakat bu durum SHP'nin oylarının düşmesine neden olmuş ve 1987'de %24,8 olan oy oranı 1991'de %20,8'e düşmüştür. SHP listesinden 22 HEP'li vekilin Meclis'e girdiği seçimden sonra Diyarbakır Milletvekili Leyla Zana'nın kürsüde Kürtçe slogan atması büyük tepkilere neden olmuş SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de HEP'li vekillerin SHP'den istifa etmelerini talep etmiştir. Bunun üzerine HEP'li isimlerin 16'sı partiden ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra partiye kapatılma davası açılmış ve 14 Temmuz 1993 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından HEP'in kapatılmasına karar verilmiştir (Yücel, 2006: 93-94).

1990'lu yıllarda gerçekleşen bir diğer bölünme de Sosyalist Parti içinde olmuştur. Sosyalist Parti, 12 Eylül öncesindeki *Aydınlık* grubu tarafından 1 Şubat 1988 tarihinde kurulmuştur. Partinin Genel Başkanı Doğu Perinçek'in PKK lideri Abdullah Öcalan ile görüşmesi basında büyük eleştirilere neden olmuştur (Yücel, 2006: 89). Bu dönemde Perinçek'in Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) sosyal emperyalist bir birlik olduğunu öne sürmesi parti içinde geniş çaplı tartışmalara yol açmış, bir süre sonra partiden kopmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bu ayrışma sonucunda Oral Çalışlar, Gün Zileli, Halil Berktaş, Atilla Aytemur gibi isimler Perinçek'i eleştirerek partiden istifa etmiş ve 15 Ocak 1991 tarihinde *Sosyalist Birlik Partisi'ni* kurmuşlardır. 20 Ekim 1991 seçimlerinde Perinçek liderliğindeki Sosyalist Parti %0,4 oy alırken, Sadun Aren başkanlığındaki Sosyalist Birlik Partisi seçime katılamamıştır (Kaynar, 2007: 240).

17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü, eski partisi ANAP'ın bölünmesine yol açmıştır. Özal'ın ölümünden önce bazı ANAP'lı milletvekilleri onun Cumhurbaşkanlığı'nı bırakıp aktif siyasete geri döneceği düşüncesiyle partiden istifa etmişler fakat Özal'ın ani ölümü istifacı vekillerin planlarını sekteye uğratmıştır. İstifa edenlerin bir kısmı ANAP'a geri dönerken, bir kısmı ise Turgut Özal'ın kardeşlerinden birisi olan Yusuf Bozkurt Özal liderliğinde *Yeni Parti* isimli bir parti kurmuşlardır. 7 Ekim 1993 gününde kurulan parti, 24 Aralık 1995 seçimlerinde %0,1 oy oranı ile sonuncu olmuş ve partinin geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar sürerken Yusuf Bozkurt Özal'ın ağabeyi Korkut Özal'ın Eylül 1997'de Demokrat Parti'nin genel başkanı olması üzerine iki partinin birleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Yücel, 2006: 119). Yeni Parti'nin 21 Kasım 1997 tarihinde toplanan Olağanüstü Kongresi'nde Demokrat Parti ile birleşme kararı alınmış, böylece partinin ömrü sona ermiştir (Kaynar, 2007: 264).

Benzer yıllardaki bir diğer önemli ayrışma da milliyetçi sağın ikiye bölünmesidir. 29 Ocak 1993 tarihinde Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde *Büyük Birlik Partisi (BBP)* isimli bir partinin kurulması ile son bulan ülkücü hareket içindeki sorgulama ve eleştiri süreci aslında 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında başlamıştır. Darbe ile birlikte hapislere atılan ülkücü gençler hem devlete hem de hareketin lideri Alparslan Türkeş'e eleştiriler yöneltmeye başlamış, ayrıca hapishanede yapılan okumalar sonucunda genç taban giderek İslami bir söylem benimsemiştir. Hapiste yatan gençler darbe öncesinde Ülkü Ocakları Genel Başkanı olan Muhsin Yazıcıoğlu etrafında örgütlenirken Türkeş'in ve üst düzey yöneticilerin halktan ve tabandan kopuk olduklarını öne sürmüşlerdir (Bora ve Can, 2009: 289-291). Darbe sonrasında kapatılan Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) yerine kurulan *Milliyetçi Çalışma Partisi'nden* (MÇP) gelen çağrılara uyarak 27 Kasım 1988'de partiye katılan Yazıcıoğlu önderliğindeki Türk-İslam Ülkücüleri, tabanda etkinliklerini büyük ölçüde artırmıştır (Selvi ve Esen, 2010: 94). Bu ekip bir yandan Büyük Kongre'ye hazırlık yaparken bir yandan da genel merkezin çıkarttığı *Bizim Ocak* dergisinden farklı olarak İslami söylemin ön plana

çıktığı *Bizim Dergâh* isimli yeni bir dergi de yayınlamaya başlamıştır. Yazıcıoğlu ve ekibinin partide gitgide popülerlik kazanması Türkeş’i rahatsız etmeye başlamış, Yazıcıoğlu taraftarlarının kazandığı 22 il kongresi gerekçesiz bir şekilde genel merkez tarafından iptal edilmiştir (Yanardağ, 2002: 408-410). İki isim arasındaki gerginliği yükselten bir gelişme de mecliste yaşanmıştır. Türkeş’in MÇP’li vekillerden DYP-SHP hükümetine güvenoyu verilmesini istemesi, SHP’nin HEP ile ittifak yapmış olması nedeniyle Yazıcıoğlu ve arkadaşları tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Bora ve Can, 2004: 26). 30 Kasım 1991’de yapılan oylamaya Yazıcıoğlu ve üç MÇP’li vekil protesto amacıyla katılmamıştır (Umur, 2017:819). 1992 yılı karşılıklı hamleler ile gergin bir şekilde geçmiş, Haziran 1992’de Türkeş, *Bizim Dergâh* dergisinin ocaklarda satılmasını, okunmasını yasaklamıştır. Bu esnada Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinde Türkeş yanlısı gençler, Bizim Dergâh çevresinden bir genci dövmüş, karşılık olarak da Yazıcıoğlu taraftarı gençler genel merkezciilerin konakladığı yurdu basmıştır (Bora ve Can, 2004: 31-43). İki isim arasındaki ipleri koparan son gelişme ise 2 Temmuz 1992’de *Bizim Dergâh* dergisinin merkezinin basılması ve derginin genel yayın yönetmeninin dövülerek komaya sokulması olmuştur (Yanardağ, 2002: 410-411). Baskın sonucunda Yazıcıoğlu ve beş MÇP vekili 6 Temmuz 1992 tarihinde partiden istifa etmişlerdir (Milliyet, 08.07.1992: 7). İstifaların ardından pek çok toplantı yapılmış ve partileşme kararı alınmıştır. 29 Ocak 1993 tarihinde kurulan BBP, ilk olarak Mart 1994 Yerel Seçimlerine katılmış ülke genelinde alınan %1,3 oy oranı ile sadece 21 belediye başkanlığı kazanabilmiştir (Selvi ve Seven, 2010: 104). 1995 Genel Seçimlerine ANAP listelerinden katılan BBP, meclise yedi milletvekili sokmuş, fakat ittifaksız olarak katıldığı 1999 seçimlerinde %1,5 oy oranı ile barajı geçememiştir (Yücel, 2006: 114-115). BBP, günümüzde halen aktif olan bir partidir.

Milliyetçi sağdaki bir diğer bölünme ise Türkeş’in 4 Nisan 1997 tarihindeki ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Bu vefat ile boşalan genel başkanlık koltuğu için 18 Mayıs 1997’de Olağanüstü Kongre toplanmış, ilk tur oylamada Alparslan Türkeş’in oğlu Tuğrul Türkeş 445 delegenin oyunu alarak birinci olmuş fakat salt çoğunluk sağlanamadığı için seçim ikinci tura kalmıştır. Diğer adaylardan Ramiz Ongun, Enis Öksüz, Muharrem Şemşek ve İbrahim Çiftçi ilk turu ikinci sırada bitiren Devlet Bahçeli lehine seçimden çekilmiştir. Bu ittifak sonucunda Bahçeli’nin seçimi kazanacağını anlaşılmaması üzerine Tuğrul Türkeş’i destekleyen Ülkü Ocakları Genel Başkanı Azmi Karamahmutoglu ile arkadaşları kürsüyü işgal etmiş ve kongre büyük kavgalara sahne olmuştur. Yaşanan karışıklıklar nedeniyle kongre 6 Temmuz 1997 tarihine ertelenmiş ve bu kongrede Bahçeli genel başkanlığa seçilmiştir (Yücel, 2006: 109-110). Bu süreçte meydana gelen parti içi çekişmelerden ve Bahçeli’nin MHP’de egemenliğini sağlamlaştırmasından sonra Tuğrul Türkeş’in ekibi partiden istifa etmiş ve 27 Kasım 1998’de *Aydınlık Türkiye Partisi (ATP)* adıyla yeni bir parti kurmuşlardır (Kaynar vd., 2007: 323). 1999 Seçimlerine katılmayan ATP, 3 Kasım 2002 Seçimlerine DYP ile ittifak yaparak katılmış, fakat DYP’nin baraj altında kalması nedeniyle meclise temsilci sokamamıştır. Söz konusu başarısızlık üzerine Türkeş, genel başkanlıktan ve partiden istifa etmiştir. 2004 Yerel Seçimlerinde ülke genelinde sadece 3872 oy toplayabilen ATP (Yücel, 2006: 142), 2007 Genel Seçimlerinde de 101 bin civarı oy alarak barajı geçememiştir. Parti bu hezimet sonrasında MHP’ye yakınlaşmış ve 11 Nisan 2010 tarihinde MHP’ye katılmıştır (Hürriyet, 11.04.2010).¹

2001 yılının Haziran ayında ANAP içinde büyük bir karışıklık yaşanmıştır. İçişleri Bakanı Saadettin Tantan görevden alınmış, Gümrüklerden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine kaydırılmasını kabul etmemiştir. Tantan’ın 6 Haziran tarihinde hem Devlet Bakanlığı’ndan hem de partiden istifa etmesi üzerine parti içinde büyük tartışmalar çıkmış, Tantan’ın memleketi Sapanca’da ilçe örgütü istifa etmiş, bir grup partili binaya çıkarak parti tabelasını indirmiştir. Başka bir öfkeli ANAP’lı grup ise Sakarya İl Başkanlığı binasını taş yağmuruna tutmuş, Fatih İlçe

¹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/aydinlik-turkiye-partisi-mhpye-katildi-14387409> Erişim Tarihi: 24.04.2020.

Yönetim Kurulu’ndan da pek çok isim de genel merkezi eleştirerek partiden istifa etmiştir. Ankara İl Başkanı ise genel merkezden yana tavır alırken Tantan’ın milletvekilliğinden de istifa etmesi gerektiğini belirtmiştir (Ntv, 06.06.2001).² Tantan’ı destekleyerek ANAP’tan kopan büyük bir grup 14 Mart 2002’de *Yurt Partisi* ismi ile bir parti kurmuş, ilk etapta partinin genel başkanlığına Hakan Önder getirilmiştir. 25 Ağustos’ta toplanan kongrede Tantan Genel Başkan olarak seçilmiştir. 3 Kasım 2002 seçimlerinde %0,9 oran ile büyük hayal kırıklığı yaşayan parti günümüzde halen daha aktiftir (Yücel, 2006: 156).

Türk siyasal hayatındaki en önemli bölünmelerden birisi 2001 yılındaki Milli Görüş içindeki bölünmedir. 21 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi, Fazilet Partisi’ni laiklik karşıtı odakların merkezi olduğu gerekçesiyle kapatmış, aynı kadrolar bir ay sonra 21 Temmuz’da partinin devamı olarak Saadet Partisi’ni kurmuşlardır. Fakat partinin “ılımlı” kanadından Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki bir grup Saadet Partisi’ne katılmayıp 14 Ağustos’ta *Adalet ve Kalkınma Partisi’ni* (AKP) kurmuştur. 14 Mayıs 2000 tarihli kongrede Necmettin Erbakan destekli Recai Kutun’ın aldığı 633 oya karşı 521 oy alan Abdullah Gül’ün de dâhil olduğu bu ekip, kendilerini Fazilet Partisi’nin devamı, Milli Görüş’ün temsilcileri olarak değil laikliği özümsemiş *Müslüman Demokratlar* olarak tanımlamıştır (Ahmad, 2010: 256-257). 4 Mayıs 2002’de Başbakan Bülent Ecevit’in rahatsızlanıp hastaneye kaldırılması siyasette bir kaos etkisi yaratmış ve erken seçim söylentileri ortaya atılmaya başlanmıştır. 7 Temmuz’da Devlet Bahçeli 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçim yapılması gerektiğini öne sürmüş, 8 Temmuz’da da DSP içinde bir istifa dalgası başlamıştır (Akşin, 2017: 312). Hızla seçim ortamına giren ülkede Bahçeli’nin önerdiği tarih olan 3 Kasım günü yapılan oylamalarda AKP %35’lik bir oran ile tek başına iktidar olmuştur (Aykol, 2011: 92). 2002 sonrasında yapılan tüm yerel ve genel seçimleri birinci parti olarak kazanan AKP, günümüzde halen iktidar partisi konumundadır.

Siyasi açıdan oldukça hareketli geçen 2002 yılı merkez sol içinde bölünmelere de şahitlik etmiştir. 1999 yerel seçimlerinde Ankara’da CHP’nin Büyükşehir Belediye Başkanı adayı olup Melih Gökçek’e az farkla yenilen Murat Karayalçın seçimlerden sonra CHP’den kopmuş, yeni parti çalışmalarına başlamıştır. 24 Mayıs 2002’de Karayalçın tarafından kurulan *Sosyal Demokrat Halk Partisi* (SHP), 3 Kasım 2002 seçimlerine katılmamış, 2004 Yerel Seçimlerine Demokratik Halk Partisi (DEHAP) ile işbirliği yaparak giren SHP bu seçimlerde %5 oranında oy toplayabilmiştir (Yücel, 2006: 159). SHP, 2007 Genel Seçimlerine sol oyları bölmek gerekçesiyle katılmama kararı almıştır. 2009 Yerel Seçimlerinde Ankara’dan CHP adayı olmak için genel başkanlıktan ve partiden ayrılan Karayalçın seçimi kazanamamış fakat SHP’ye geri dönmeyip CHP’de kalmıştır. Karayalçın’ın yokluğunda 13 Mart 2010 tarihinde toplanan olağanüstü kongrede SHP, Eşitlik ve Demokrasi Partisi (EDP) ile birleşmiştir (Cumhuriyet, 13.03.2010).³

2002’deki merkez sol içindeki bir diğer bölünme de DSP içinde yaşanmıştır. 8 Temmuz’da başlayan süreçte Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Devlet Bakanı Hüsamettin Özkan’ın başını çektiği pek çok vekil DSP’den istifa etmiş, Cem, Özkan ve dönemin popüler ismi Kemal Derviş’in önderliğinde yeni bir siyasi partinin kurulacağı beklentisi ortaya çıkmıştır. 22 Temmuz’da Cem’in liderliğinde kurulan *Yeni Türkiye Partisi* (YTP), Derviş’in son anda CHP’yi tercih etmesi ile birlikte zayıf bir başlangıç yapmıştır (Ahmad, 2010: 218). Kamuoyunun ilk günlerde verdiği desteğin giderek azalması partiyi sıkıntıya sokmuş, 3 Kasım 2002 Seçimlerinde YTP %1,1 oy oranı ile büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Mart 2004 Yerel Seçimlerinde de sadece %0,25 oy alabilen parti, 24 Ekim 2004 tarihinde kendisini feshedip CHP’ye katılmıştır (Yücel, 2006: 162).

² <http://arsiv.ntv.com.tr/news/86961.asp> Erişim Tarihi: 25.04.2020.

³ <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/shp-ve-edp-birlesti-126974> Erişim Tarihi: 25.04.2020.

2002 yılında sol içinde yaşanan bölünmelerden birisi de sosyalist solda *Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde* (ÖDP) gerçekleşmiştir. ÖDP'yi Kürt Sorunu'nda çekingen davranmakla suçlayan İnsan Hakları Derneği eski Başkanı Akın Birdal önderliğindeki bir grup partiden ayrılmış ve 28 Ağustos 2002 tarihinde *Sosyalist Demokrasi Partisi* (SDP) ismi ile bir parti kurmuşlardır. 2002 Genel Seçimlerine DEHAP çatısı altında katılan SDP, 2004 Yerel Seçimlerine örgütlenme şartını yerine getiremediği için katılmamıştır (Yücel, 2006: 164). Parti, 1 Eylül 2015 tarihinde *Türkiye Gerçeği* çevresi ile birleşen parti *Birleşik Devrimci Parti* ismini almıştır (Evrensel, 01.09.2015).⁴ SDP'nin kuruluşunda görev alan *Devrimci Yol* kökenli *Hareket Grubu*, çeşitli anlaşmazlıklardan sonra buradan da kopmuş 5 Ocak 2004 tarihinde *Emekçi Hareket Partisi* (EHP) isimli bir parti kurmuştur (Yücel, 2006: 166). Kendi ismi ve logosuyla herhangi bir seçime katılmayan EHP 2015 ve 2018 yıllarındaki seçimlerde Halkların Demokrasi Partisi'ni (HDP) destekleme çağrısında bulunmuştur (Evrensel, 25.03.2015; www.ehp.org.tr ; EHP Resmi Twitter sayfası)⁵.

İktidar partisi AKP, 2009 yılında bir bölünme yaşamıştır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eski yardımcısı olan Abdüllatif Şener, 25 Mayıs 2009 tarihinde *Türkiye Partisi* adıyla yeni bir parti kurmuştur (Ntv, 25.05.2009)⁶. Daha önce bazı özelleştirmeler konusunda Erdoğan ile anlaşmazlık yaşayan Şener, Sivas İl Kongresi'nde de genel merkezin belirlediği ismin karşısına aday çıkartmış fakat yarışı genel merkez adayı kazanmıştır. Cumhurbaşkanı adayının belirlenme sürecinin iyi yönetilmediği belirten Şener, Erdoğan'ı ve parti üst yönetimini eleştirmiş ve tepki olarak 2007 Genel Seçimlerinde milletvekilliği adaylık başvurusunda bulunmamıştır (Radikal, 02.06.2007)⁷. O tarihten itibaren parti ile bağları kopmaya başlayan Şener, 2008 yılının Temmuz ayında genel merkeze gidip Erdoğan ve parti yöneticileri ile vedalaşıp AKP'den istifa etmiştir (Radikal, 11.07.2008)⁸. 2011 Seçimlerine katılmayan parti, medyada yeterince yer bulamadıklarını belirterek 27 Ağustos 2012 tarihinde kapanma kararı almıştır (Hürriyet, 28.08.2012)⁹.

2009 yılındaki diğer bir bölünme de DSP içinde yaşanmıştır. DSP'nin demokratik sol ilkelerden uzaklaştığını öne süren Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit, 23 Kasım 2009 tarihinde *Demokratik Sol Halk Partisi* (DSHP) isimli yeni bir parti kurmuş, gazeteci Hulki Cevizoğlu'na genel başkanlık teklif etmiştir (Cnntürk, 23.11.2009)¹⁰. Fakat Cevizoğlu'nun genel başkanlığı kısa sürmüş, Cevizoğlu 13 Ocak 2010 tarihinde yaptığı açıklama ile yönetim anlayışındaki farklılıklardan dolayı genel başkanlıktan ve partiden istifa ettiğini duyurmuştur (Cnntürk, 13.01.2010)¹¹. İstifadan sonra kısa bir süre içinde Kurucular Kurulu toplanmış, Cevizoğlu'ndan boşalan koltuğa Rahşan Ecevit getirilmiştir. Ecevit, Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkan seçildiği 22 Mayıs 2010 tarihli CHP Kurultayı'na katılmış ve Kılıçdaroğlu'na ve CHP'ye destek verdiğini

⁴ <https://www.evrensel.net/haber/259592/birlesik-devrimci-parti-resmen-kuruldu> Erişim tarihi: 25.04.2020.

⁵ <https://www.evrensel.net/haber/108699/ehp-secimlerde-hdp-ile-dayanisma-cagirisi-yapti> Erişim tarihi: 25.04.2020.
<http://ehp.org.tr/aciklamalar/1805/ehp-1-kasim-secimlerinde-hdpyi-aktif-politik-calismalarla-destekleme-karari-aldi> Erişim tarihi: 25.04.2020.

<http://www.ehp.org.tr/aciklamalar/2001/demokrasi-icin-hep-beraber-secimde-oyunu-demirtasa-ver> Erişim tarihi: 25.04.2020.

<https://twitter.com/i/status/1001150769280712704> Erişim tarihi: 25.04.2020.

⁶ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/abdullatif-sener-turkiye-partisini-kurdu,2Z69GiO3Y0iCek6w7UYU6Q> Erişim Tarihi: 26.04.2020.

⁷ <http://www.radikal.com.tr/politika/sener-aday-degil-siyaseti-birakmiyorum-815956/> Erişim Tarihi: 26.04.2020.

⁸ <http://www.radikal.com.tr/politika/abdullatif-sener-akpden-istifa-etti-887938/> Erişim Tarihi: 26.04.2020.

⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-partisi-kapandi-21314126> Erişim Tarihi: 26.04.2020.

¹⁰ <https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/11/23/dshp.kuruldu.genel.baskan.hulki.cevizoglu/552828.0/index.html> Erişim Tarihi: 27.04.2020.

¹¹ <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/01/13/dshpde.hulki.cevizoglu.donemi.kisa.surdu/559266.0/index.html> Erişim Tarihi: 27.04.2020.

açıklamıştır (Cnntürk, 22.05.2010)¹². Kurultaydan kısa bir süre sonra Ecevit, solda birlik ve CHP'ye destek verme bağlamında Kurucular Kurulu kararı ile DSHP'nin kapandığını duyurmuştur (Türkiye, 15.06.2010)¹³.

2010 yılı Türkiye'deki sol partiler açısından oldukça hareketli geçmiştir. Yeni partinin kuruluş tohumları 2009 yılında ÖDP'nin bölünmesi sürecinde atılmıştır. 2007 seçimlerinde İstanbul 1. Bölge'den bağımsız milletvekili adayı olup meclise giren ve daha sonra partisine geri dönen Ufuk Uras, 17 Haziran 2009'da daha önce genel başkanlığını yaptığı ÖDP'den istifa ettiğini açıklamıştır. Uras, Türkiye Solu'nun sorunlar karşısında özgürlük, eşitlik ve demokrasi çerçevesinde yeni bir seçenek oluşturmakta başarısız olduğunu, kendini yenilemekte isteksiz ve tutucu olduğunu belirtmiştir. Yeni bir anlayış getirme konusunda eski arkadaşları ile ortak çözüm noktasında buluşamadıklarını ifade eden Uras, parti içi iktidar yarışı ile uğraşmaktansa yeni bir merkez oluşturma çabasına girdiklerini söylemiştir (Ntv, 17.06.2009)¹⁴. Uras ile birlikte ÖDP'den ayrılan ve kendilerini *Özgürlükçü Sol Hareket* olarak adlandıran grup, 10 Mart 2010 tarihinde *Eşitlik ve Demokrasi Partisi (EDP)* adıyla partileştiklerini duyurmuştur (Evrensel, 11.03.2010)¹⁵. Daha önce belirtildiği gibi 13 Mart 2010 tarihinde toplanan kongrede EDP ile SHP, EDP çatısı altında birleşmiştir (Cumhuriyet, 13.03.2010).¹⁶ 25 Kasım 2012 tarihinde ise EDP ile Yeşiller Partisi *Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi* adı altında birleşmiştir (T24, 25.11.2012)¹⁷.

Milli Görüş'ün temsilcisi olan Saadet Partisi 2010 yılında oldukça ses getiren bir bölünme yaşamıştır. Bölünmenin fitilinin ateşlendiği tarih Milli Görüş'ün hiç alışık olmadığı bir şekilde olaylı geçen 11 Temmuz 2010 tarihli kongre olmuştur. 26 Ekim 2008'de yapılan kongrede 946 delegenin 924'ünün oyunu alarak genel başkan seçilen Numan Kurtulmuş (Dünya, 27.10.2008)¹⁸, 2010'daki kongrede ise hareketin kurucu lideri Necmettin Erbakan ile yönetim kurulu listesi konusunda ters düşmüş ve 1250 delegeden sadece 310 oy alabilmiştir. Erbakan'ın hareketin köklü isimlerini yazdığı *yeşil liste* ile Kurtulmuş'un ise yeni yüzleri eklediği *beyaz listenin* yarıştığı kongrede büyük tartışmalar çıkmış, Erbakan yanlısı bir grup kürsüyü işgal ederek “Hocaya sadakat şerefimizdir!”, “Hocayı seven oy kullanmasın!” şeklinde sloganlar atmıştır (Hürriyet, 11.07.2010)¹⁹. Olaylı kongrenin hemen ardından yeni bir kongre yapılmasını hedefleyen Erbakan ekibinden Şevket Kazan, CHP Genel Sekreteri Önder Sav ile buluşmuş, görüşme sonrasında da Kurtulmuş'un aldığı oyun tartışmalı olduğunu ve olağanüstü kongrenin toplanması hakkında Sav'dan görüş aldığını belirtmiştir (Cnntürk, 24.07.2010)²⁰. Parti içindeki gerginlik giderek artmış, 21 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul İl Başkanlığı'nın düzenlediği iftar yemeğini Erbakan taraftarı 50-60 kişilik bir grup basmış, Erbakan lehine sloganlar atan grubun tepkisi sonucunda Kur'an-ı Kerim'in okunması yarım kalmıştır. Protestocu grubun doğrudan Kurtulmuş'a saldırmak istemesi üzerine Kurtulmuş salondan ayrılmak zorunda kalmıştır (Haber7, 22.08.2010)²¹. Kongrenin yenilenmesi için imza toplayan delegeler genel merkezden olumlu yanıt alamayınca mahkemeye

¹² <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/rahsan.ecevit.ile.kilicdaroglu.yanyana/577246.0/index.html> Erişim Tarihi: 27.04.2020.

¹³ <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a451120.aspx> Erişim Tarihi: 27.04.2020.

¹⁴ https://www.ntv.com.tr/turkiye/ufuk-uras-odpden-istifa-etti,_BnzErLVb0yWPhybIylGgg Erişim Tarihi: 28.04.2020.

¹⁵ <https://www.evrensel.net/haber/190856/esitlik-ve-demokrasi-partisi-kuruldu> Erişim Tarihi: 28.04.2020.

¹⁶ <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/shp-ve-edp-birlesti-126974> Erişim Tarihi: 25.04.2020.

¹⁷ <https://t24.com.tr/haber/hem-sol-hem-yesil-parti-kuruldu,218220> Erişim Tarihi: 28.04.2020.

¹⁸ <https://www.dunya.com/gundem/saadet-partisi039nde-yeni-baskan-numan-kurtulmus-haberi-58706> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

¹⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/numan-kurtulmus-yeniden-genel-baskan-15286765> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²⁰ <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/07/24/anarada.onder.sav.sevket.kazan.bulusmasi/584591.0/index.html> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²¹ <http://www.haber7.com/siyaset/haber/590843-saadetde-tekme-yumruklu-iftar-yemegi> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

başvurmuş, bunun üzerine 22 Eylül 2010 tarihinde Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi, Temmuz'daki kongrenin geçersiz olduğuna hükmetmiş ve Olağanüstü Kongre yapılması için partinin kayyuma devredilmesine karar vermiştir (Cumhuriyet, 22.09.2010)²². Bu gelişmenin ardından Kurtulmuş, 1 Ekim'de partiden istifa etmiş, kendisine iftarda çatal, kaşık atıldığında iplerin koptuğunu, kayyum atanmasının ise bardağı taşıran son damla olduğunu belirtmiştir. Erbakan'ı kastederek şahıslara değil ilkelere bağlı kaldıklarını fakat artık Saadet Partisi içinde siyaset yapma imkânlarının kalmadığını belirten Kurtulmuş, yeni siyasi yol haritasını birkaç gün içinde açıklayacağını dile getirerek yeni parti sinyali vermiştir (Hürriyet, 01.10.2010)²³. 1 Kasım 2010'da Kurtulmuş liderliğinde kurulan *Halkın Sesi Partisi (Has Parti)*, (Sabah, 02.11.2010)²⁴, 12 Haziran 2011 seçimlerinde %0,77 oy oranı yakalayabilmiştir (Resmi Gazete, 23.06.2011). 19 Eylül 2012 tarihinde toplanan Olağanüstü Kongre'de parti kendini feshetme kararı almış (Takvim, 19.09.2012)²⁵, 22 Eylül 2012'de de Kurtulmuş ve çok sayıda eski Has Partili AKP'ye katılmıştır (Habertürk, 22.09.2012)²⁶.

2014 yılı sol partiler açısından oldukça çalkantılı geçmiştir. 13 Temmuz 2014 tarihinde Türkiye Komünist Partisi (TKP), iki farklı yerde iki kongre düzenlemiştir. Kemal Okuyan, Aydemir Güler gibi isimlerin başını çektiği bir grup *Atılım Kongresi* adıyla Bostancı Gösteri Merkezi'nde bir kongre toplarken, Erkan Baş ve Metin Çulhaoğlu gibi yöneticiler ise Haliç Kongre Merkezi'nde 12. Kongre başlığı ile bir kongre düzenlemiştir. Partideki fikir ayrılıklarının temel konusu Haziran 2013'te gerçekleşen Gezi Eylemleri sonrasında oluşan toplumsal dinamikler olmuştur. Atılım Kongresi'nde söz alan Okuyan, TKP'nin sınıfsal özelliğine vurgu yapmış, Gezi sonrasında oluşan dinamiklerin parti tarafından içselleştirilmesi halinde partinin komünist karakterini yitireceğini öne sürmüştür. 12. Kongre'de Çulhaoğlu ise *steril kalma* çabasının anlamlı olmadığını, büyük bir gençlik ve kadın dinamiğiyle karşı karşıya olduklarını, her siyasi dinamiğe cesaretle müdahale etmeleri gerektiğini belirtmiştir (Evrensel, 13.07.2014)²⁷. İki ayrı kongreden sonra toplanan grupların temsilcileri, 14 Temmuz akşamı bir araya gelmiş ve iki ayrı partinin kurulmasını öngören bir ayrışma planı imzalamıştır (Cumhuriyet, 15.07.2010)²⁸. Bu toplantının ardından 23 Temmuz'da *Atılım Kongresi* bileşenleri, *Komünist Parti (KP)* ismi ile yeni bir parti kurduklarını açıklamışlardır (Birgün, 23.07.2014; Sol, 23.07.2014)²⁹. 24 Temmuz'da ise 12. Kongre bileşenleri *Halkın Türkiye Komünist Partisi (HTKP)* adıyla partileşmişlerdir (Evrensel, 24.07.2014)³⁰. Bu tartışmaların ardından 22 Ocak 2017 tarihinde KP üyelerinin çoğunluğunu oluşturduğu grup, TKP'yi yeniden kurmuş (Sol, 22.01.2017)³¹, HTKP üyeleri ise Erkan Baş'ın liderliğinde Mart 2018'de *Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP)*, kurmuşlardır (Cumhuriyet, 23.03.2018)³².

Sosyalist soldan sonra merkez sol da 2014 yılında bir bölünme tecrübe etmiştir. 10 Ağustos 2014'te ilk defa yapılacak Cumhurbaşkanlığı Seçimi için CHP'nin MHP ile anlaşarak Ekmeleddin İhsanoğlu'nu cumhurbaşkanı adayı olarak göstermesi, CHP içinde büyük tartışmalara yol açmıştır. Partinin ulusalcı kanadının önde gelen isimlerinden Ankara Milletvekili Emine Ülker Tarhan, bu durumu sosyal medya hesabından “Bu durum yanlış bile değil, çağdaşlık hangi yöne

²² <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sp-kayyuma-devredildi-180612> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²³ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurtulmus-spden-istifa-etti-15911879> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²⁴ https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/11/02/kurtulmusun_partisi_has_amblemi_dogan_gunes Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²⁵ <https://www.takvim.com.tr/siyaset/2012/09/19/bir-parti-daha-kapandi> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²⁶ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/778770-erdogan-yuvaniza-hos-geldiniz> Erişim Tarihi: 29.04.2020.

²⁷ <https://www.evrensel.net/haber/88253/tkpden-iki-farkli-kongre> Erişim Tarihi: 30.04.2020.

²⁸ <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tpkde-iki-kongreden-anlasmali-ayrilik-cikti-94691> Erişim Tarihi: 30.04.2020.

²⁹ <https://www.birgun.net/haber/komunist-parti-kuruldu-65976> ; <https://haber.sol.org.tr/soldakiler/komunist-partiyle-yola-devam-haberi-95116> Erişim Tarihi: 30.04.2020.

³⁰ <https://www.evrensel.net/haber/88845/tpkden-2-ayri-parti-cikti-kp-ve-htkp> Erişim Tarihi: 30.04.2020.

³¹ <https://haber.sol.org.tr/toplum/tpk-yoluna-devam-ediyor-183152> Erişim Tarihi: 30.04.2020.

³² <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-isci-partisi-icin-cagri-947519> Erişim Tarihi: 30.04.2020.

düşer dersiniz?” mesajıyla eleştirmiştir (Vatan, 18.06.2014)³³. İhsanoğlu’nun kaybettiği seçimin ardından genel merkez yönetimine daha fazla eleştirilerde bulunan Tarhan, 31 Ekim 2014 tarihinde partiden CHP’den istifa etmiştir. Yönetimin seçim yenilgisinden ders çıkarmadığını, halktan kopuk olduğunu ve tercihlerini değiştirmeyeceğini anladığını ifade eden Tarhan, yanlış politikaların parçası olmak istemediğini belirterek partiden ayrıldığını açıklamıştır (Milliyet, 31.10.2014)³⁴. Kısa bir süre sonra 14 Ekim’de *Anadolu Partisi* isimli bir parti kuran Tarhan, “Ben umudun Anadolu’da olduğuna inanıyorum.” demiştir (Hürriyet, 14.11.2014)³⁵. 2015 Haziran’ında düzenlenen Genel Seçimlerde, Anadolu Partisi sadece 27 bin civarı oy almış ve partinin Başkanlık Divanı seçimden sonra istifa etme kararı almıştır (Hürriyet, 16.06.2015)³⁶. 1 Kasım 2015 Seçimlerine katılmama kararı alan parti, 12 Aralık 2015 tarihinde kapanma kararı almıştır (Sözcü, 12.12.2015)³⁷.

Liderin eleştirilmesinin bir tabu sayıldığı ülkücü hareketin partisi MHP’de 2015 Seçimleri’nden sonra büyük tartışmalar yaşanmış, Genel Başkan Devlet Bahçeli ve üst yönetime sert eleştiriler getirilmiştir. Bu süreç uzunca bir zaman devam etmiş ve 2017 yılında Meral Akşener liderliğinde yeni bir parti kurulması ile sona ermiştir. Akşener ve Bahçeli arasındaki ipler 7 Haziran 2015’teki seçimlerden kısa bir süre sonra kopmuştur. MHP İstanbul Milletvekili olan Akşener’in isminin TBMM Başkanlığı için sıkça gündeme gelmesi Bahçeli’yi kızdırmış ve:

Bu şekilde söylenen isimlerden hiç hoşlanmam, ismi geçeni de devre dışı tutarım. Meral Akşener’i eğer çok sık kullanırsanız, o devre dışı kalır, haberiniz olsun. 80 milletvekilimiz var, her şeyde Akşener. Bu, o zaman başka bir şey var burada demektir. Onun için bir Meclis açılınsın. Zannediyorum başkanvekilliğini de kaybetti.

sözleriyle Akşener’in üstünün çizildiğini açıkça ilan etmiştir (Cumhuriyet, 13.06.2015)³⁸. Oluşan meclis tablosunda hükümetin kurulamamasının ardından Kasım 2015’te tekrar bir seçime gidilmesi kararlaştırılmış, bu seçimde Bahçeli, Akşener’i milletvekili aday olarak göstermemiştir (Sözcü, 18.09.2015)³⁹. 1 Kasım 2015 Seçimleri’nde MHP’nin oyunun düşmesi, HDP ile aynı sayıda sandalye kazanması, İstanbul’da HDP’den daha az oy alması gibi gelişmeler üzerine parti içinde Meral Akşener, Koray Aydın, Ümit Özdağ, Sinan Oğan gibi önemli isimler seçimli bir kurultay düzenlenmesi gerektiğini dile getirmiştir (Hürriyet, 30.11.2015)⁴⁰. Ardından muhalif kanat kongreye gidilmesi için delegelerden imza toplamış, imzaları genel merkeze iletmış, genel merkez bu talebi reddetmiş, süreç yargıya taşınmış, yaklaşık bir yıl boyunca MHP’de kurultay bilmecesi devam etmiştir. MHP’nin pek de alışık olmadığı bu iç tartışmalardan genel merkez galip ayrılmış, 8 Eylül 2016’da muhaliflerin önde gelen isimlerinden Akşener Disiplin Kurulu tarafından oybirliği ile ihraç edilmiştir (Ntv, 08.09.2016)⁴¹. Bu karardan sonra muhaliflerin parti içinde manevra alanının kalmadığı iyice gün yüzüne çıkmış, yeni bir parti kurulması çalışmaları hız kazanmıştır. Uzun süren toplantılar ve teşkilatlanma gezilerinin ardından 25 Ekim 2017 tarihinde Akşener’in

³³[http://www.gazetevatan.com/emine-ulker-tarhan-dan-ihsanoğlu-ismine-sert-tepki-649619-gundem/](http://www.gazetevatan.com/emine-ulker-tarhan-dan-ihsanoглу-ismine-sert-tepki-649619-gundem/) Erişim Tarihi: 23.05.2020.

³⁴<https://www.milliyet.com.tr/gundem/emine-ulker-tarhan-chpden-istifa-etti-1963005> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

³⁵ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anadolu-partisi-ana-parti-kuruldu-emine-ulker-tarhan-kimdir-27577427> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

³⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anadolu-partisi-nin-baskanlik-divani-istifa-etti-29294267> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

³⁷ <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/anadolu-partisi-kapaniyor-1006988/> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

³⁸ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fatura-aksener-297977> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

³⁹<https://www.sozcu.com.tr/2015/gun-ucinden/meral-aksener-mhpden-milletvekili-adayi-gosterilmedi-938634/> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

⁴⁰ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meral-aksenerden-olaganustu-kurultay-cagrisi-40020728> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

⁴¹ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/meral-aksener-mhpden-ihrac-edildi,A5eUrgGT7EC-A7iMWL-sGQ> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Genel Başkanlığı altında *İyi Parti* isimli bir parti kurulmuştur (Yeniçağ, 25.10.2017)⁴². Hızla ülke çapında örgütlenmeye başlayan İyi Parti, pek çok MHP’li il, ilçe başkan ve yönetim kurulu üyesini bünyesine katmıştır. Fakat 18 Nisan 2018 günü 24 Haziran 2018 tarihinde erken bir seçim yapılması kararı alındığında İyi Parti, seçimlere katılma yeterliliği kazanamamış durumdaydı. Bunun üzerine CHP’den transfer edilen 15 milletvekili ile İYİ Parti Meclis’te grup kurabilmiş ve seçime girmeye hak kazanmıştır (Sözcü, 22.04.2018)⁴³. Bu seçimde ilk defa ittifak sistemi de uygulanmış AKP ve MHP, *Cumbur*; CHP, İyi Parti, Saadet Partisi ve Demokrat Parti ise *Millet İttifakı* isimli ittifaklar kurmuşlardır. MHP, Cumhurbaşkanlığı için AKP’nin adayı Recep Tayyip Erdoğan’ı destekleme kararı alırken, Millet İttifakı üyesi partiler ise ilk turda kendi adaylarını destekleme kararı almışlardır. İyi Parti lideri Akşener de halktan 100 bin imza toplayarak Cumhurbaşkanı adayı olmayı tercih etmiştir. 4 Mayıs’ta başlayıp 9 Mayıs’ta biten süreçte Akşener 254.107 imza toplamış ve Cumhurbaşkanı adayı olmaya hak kazanmıştır (Yeniçağ, 09.05.2018)⁴⁴. 24 Haziran günü yapılan seçimlerde de 3,5 milyonu geçen oy ile Akşener %7,29 oy oranı ile elde etmiştir. İyi Parti de katıldığı ilk seçimde %9,96 oranına ulaşmış, ittifak halinde seçime girdiği için Meclis’e girmeye hak kazanmıştır. İyi Parti’nin ayrıldığı parti olan MHP ise bu seçimlerde %11,1 oy oranını yakalamıştır (Resmi Gazete, 04.07.2018).

Nisan 2018’de Saadet Partisi’nin düzenlediği *Necmettin Erbakan Ödülleri* gecesinde Uğur Dündar ve Ruşen Çakır gibi isimlere de ödül verilmesi Necmettin Erbakan’ın oğlu Fatih Erbakan tarafından tepkiyle karşılanmış, Fatih Erbakan “Erbakan Hoca’nın kurduğu Saadet Partisi işgal altındadır.” sözleriyle Saadet Partisi’nin babasının kurduğu parti halinden uzaklaştığını iddia etmiştir (Sabah, 26.04.2018)⁴⁵. Daha çok *Necmettin Erbakan Vakfı* çevresinde hareket eden Erbakan, Ekim 2018’de yeni bir parti kurmak için örgütlenme çalışmalarına başlamıştır. Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu’nun “Partiye dön” çağrısı yaptığı Erbakan (Sözcü, 15.10.2018)⁴⁶, 23 Kasım 2018 tarihinde *Yeniden Refah Partisi* isimli bir parti kurmuştur (Hürriyet, 24.11.2018)⁴⁷. Erbakan’ın Saadet Partisi aleyhine daha önceden açtığı haciz davası 2019’da sonuçlanmış ve 11 Nisan 2019’da Saadet Partisi Genel Merkezi polis eşliğinde boşaltılmıştır (Yeni Şafak, 11.04.2019)⁴⁸. 19 Temmuz 2019 gününde de Yeniden Refah Partisi, Milli Görüş için sembolik değeri olan söz konusu binaya taşınmıştır (Ntv, 19.07.2019)⁴⁹. Parti henüz bir seçime katılmış değildir.

2019 yılı iktidar partisi AKP açısından oldukça sıkıntılı geçmiştir. Eski Başbakan ve Partinin Eski Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu ve Ekonomiden Sorumlu Eski Bakan Ali Babacan gibi önemli isimler partiden istifa etmiştir. Davutoğlu’nun partiden kopuş süreci aslında 2016 yılında başlamıştır. Davutoğlu, 2016’da Erdoğan ve partinin Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) ile ters düşmüş ve 5 Mayıs 2016 tarihinde hem genel başkanlıktan hem de başbakanlıktan istifa ettiğini ve kongrede aday olmayacağını ilan etmiştir (Yeniçağ, 05.05.2016)⁵⁰. Bir süre boyunca gözlerden uzak olmaya karar veren Davutoğlu, daha sonra partinin ve

⁴² <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/meral-aksener-iyi-partiyi-ilan-etti-175646h.htm> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

⁴³ <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/son-dakika-chp-iyi-parti-anlasti-15-milletvekili-iyi-partiye-katililacak-iddiasi-2364816/> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

⁴⁴ <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/aksenere-verilen-imza-sayisi-kac-oldu-191569h.htm> Erişim Tarihi: 23.05.2020.

⁴⁵ <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/04/26/babamin-mirasi-iscal-altinda> Erişim Tarihi: 26.05.2020.

⁴⁶ <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/fatih-erbakan-yeniden-refah-partisini-kuruyor-2681675/> Erişim Tarihi: 26.05.2020.

⁴⁷ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeniden-refah-kuruldu-41029333> Erişim Tarihi: 26.05.2020.

⁴⁸ <https://www.yenisafak.com/gundem/saadet-partisinin-genel-merkezi-bosaltiliyor-3466146> Erişim Tarihi: 26.05.2020.

⁴⁹ https://www.ntv.com.tr/turkiye/bosaltilan-saadet-partisi-binasina-yeniden-refah-partisi-tabelasi-asildi,3OdPw1cz_Ey1QINttTIAIg Erişim Tarihi: 26.05.2020.

⁵⁰ <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/davutoglu-istifa-etti-136786h.htm> Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Erdoğan’ın kimi politikaları eleştirmeye başlamıştır. Eleştirilerinin dozunu giderek artıran Davutoğlu, 5 Eylül 2019 tarihinde “partinin genel ilkelerine aykırı davranan, kamuoyunda partiyi rencide eden açıklamalarda bulunulması” gerekçeleri ile kesin ihraç istemiyle Merkez Disiplin Kurulu’na sevk edilmiştir (Sözcü, 05.09.2019)⁵¹. Bu gelişme üzerine 13 Eylül’de Davutoğlu ve ihracı istenen eski vekiller Selçuk Özdağ, Ayhan Sefer Üstün ve Abdullah Başçı ile AKP İstanbul İl eski Başkanı Selim Temurci partiden istifa etmişlerdir. Ekip adına açıklama yapan Davutoğlu, AKP yönetiminin gerçeklikten kopuk ve aciz bir hale geldiğini, partinin dar bir kadronun kontrolüne girdiğini iddia ederek artık AKP’de siyaset yapacak alan kalmadığı için partiden istifa ettiklerini belirtmiştir (Sözcü, 13.09.2019)⁵². Davutoğlu ile birlikte pek çok isim AKP’den istifa etmiş ve Davutoğlu ekibi hızla yeni bir parti örgütlenmesine girişmiştir. Üç ay sonra 13 Aralık 2019’da Davutoğlu’nun genel başkanlığında *Gelecek Partisi* isimli bir parti kurulmuştur (Ntv, 13.12.2019)⁵³. Başkanlık sistemi, ifade ve basın özgürlüğü başta olmak üzere pek çok konuda AKP’ye eleştirilerde bulunan Gelecek Partisi henüz bir seçime katılmamıştır.

Davutoğlu’ndan önce AKP’den istifa eden diğer isim olan Ali Babacan ise partisini daha geç kurmuş, *Deva Partisi* isimli yeni partisi Mart 2020’de kurulmuştur. AKP’nin Kurucu Üyesi olan Babacan, uzun yıllar partide MKYK üyeliğinin yanı sıra hükümette Başbakan Yardımcılığı, Dışişleri Bakanlığı ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı gibi görevlerde bulunmuştur (<https://devapartisi.org/teskilat/genel-baskan>). Babacan, 24 Haziran 2018 tarihinde düzenlenecek seçimlerde milletvekilliği adaylığı başvurusunda bulunmayarak partiden ve üst yönetimden uzaklaştığının ilk sinyallerini vermiştir (Yeni Şafak, 03.05.2018)⁵⁴. AKP’den de istifa edeceği ve yeni bir parti kuracağı sıkça dillendirilen Babacan, bir süre sessiz kaldıktan sonra 8 Temmuz 2019’da son yıllarda yapılan uygulamalar ile inandığı ilke ve fikirler arasında derin farklılıklar oluştuğunu belirten Babacan, her konuda beyaz sayfalar ile işe başlayacağını ifade ederek yeni bir parti kuracağını sinyallerini vermiştir (Habertürk, 08.07.2019)⁵⁵. Uzunca bir zaman örgütlenme çalışmaları yapan Babacan, 10 Mart 2020’de *Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA)* isimli bir parti kurmuştur. Babacan, 2001’de AKP’nin kurulduğu *Bilkent Otel’de*, “Korku siyaseti hepimizi yordu. Derdimize hızlı çözüm arıyorsanız, biz devayız. Vakit yenilenme vaktidir” sözleriyle partisinin tanıtımını yapmıştır (Sözcü, 11.03.2020)⁵⁶. Başkanlık sistemi, basın özgürlüğü ve ekonominin bozulan yapısı gibi başlıklarda AKP’ye eleştirilerde bulunan DEVA Partisi henüz bir seçime katılmamıştır.

Tablo 1: Türkiye’de bölünme neticesinde ortaya çıkmış partiler ve ilk seçimlerinde aldıkları oy oranları

Eski Parti	Yeni Parti	Bölünme Yılı	Bölünmeden Önceki Oy	İlk Seçimde Eski Partinin Aldığı Oy	İlk Seçimde Yeni Partinin Aldığı Oy
CHP	DP	1946	1943: %100	1946: %87	1946: %11
DP	Millet Partisi	1948	1946: %11	1950: %55.2	1950: %4.6
DP	Türkiye Köylü	1952	1950: %55.2	1954: %58.4	1954: %0.6

⁵¹<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/akp-davutoglu-ve-3-eski-milletvekiline-tebligatlarini-gonderdi-5319233/> Erişim Tarihi: 28.05.2020.

⁵² <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/son-dakika-ahmet-davutoglu-istifa-ediyo-5332088/> Erişim Tarihi: 28.05.2020.

⁵³ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglundun-genel-baskanligini-yaptigi-gelecek-partisi-kuruldu,7hboQfDXEkutwP7B8SRj0w> Erişim Tarihi: 28.05.2020.

⁵⁴ <https://www.yenisafak.com/secim/ak-partide-22-ism-adaylik-basvurusunda-bulunmadi-3269093> Erişim Tarihi: 29.05.2020.

⁵⁵ <https://www.haberturk.com/son-dakika-reuters-duyurdu-ali-babacan-ak-parti-den-istifa-etti-2502358> Erişim Tarihi: 29.05.2020.

⁵⁶ <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/babacan-akpnin-kurulduyu-yerde-devayi-tanitiyor-5673439/> Erişim Tarihi: 29.05.2020.

OKUR ÇAKICI, Fatma ve Özgür BAYRAKTAR (2020). “Siyasi Parti Bölünmeleri ve 1946 Sonrasında Gelişen Parti Bölünmelerine İlişkin Siyasi Süreçlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Mavi Atlas*, 8(2): 389-411

	Partisi				
DP	Hürriyet Partisi	1955	1954: %58.4	1957: %48.6	1957: %3.5
CHP	(Cumhuriyetçi) Güven Partisi	1967	1965: %28.7	1969: % 27.4	1969: %6.6
AP	Demokratik Parti	1970	1969: %46.6	1973: %29.8	1973: %11.9
SODEP-Halkçı Parti	DSP	1985	1983: %30.5 (Halkçı Parti)	1987: %24.8	1987: %8.5
DYP-MDP	Hür Demokrat Parti	1986	İlk seçim 1987 %19.1	İlk seçim 1987 %19.1	Katılmadı
SHP	HEP	1990	1987: %24.8	1991: %20.8	SHP ile ittifak 1991
Sosyalist Parti	Sosyalist Birlik Partisi	1991	1991: %0.4	1992: %0.2 (İşçi Partisi)	Katılmadı
ANAP	Yeni Parti	1993	1991: %24	1995: %19.6	1995: %0.1
MHP-MÇP	BBP	1993	1987: %2.9 (1991 ittifak)	1995: %8.2	1999: %1 (1995 ittifak)
MHP	ATP	1998	1995: %8.2	1999: %18	Katılmadı
Fazilet Partisi	AKP	2001	1999: %15.4	2002: %2.5 (Saadet)	2002: %34.3
CHP	SHP	2002	1999: %8.7	2002: %19.4	Katılmadı
DSP	YTP	2002	1999: %22.2	2002: %1.2	2002: %1.2
ÖDP	Sosyalist Dem. P	2002	1999: %0.8	2002: %0.3	Katılmadı
ÖDP	Emekçi H. Par.	2004	1999: %0.8	2002: %0.3	Katılmadı
ANAP	Yurt Partisi	2002	1999: %13.2	2002: %5.1	2002: %0.9
AKP	Türkiye Partisi	2009	2007: %46	Katılmadı	Katılmadı
DSP	Dem. S. Halk P	2009	2002: %1.22 (2007 ittifak)	2011: %0.25	Katılmadı
ÖDP	Eşitlik ve Dem. P	2010	2007: %0.15	Katılmadı	Katılmadı
Saadet	HAS Parti	2010	2007: %2.3	2011: %1.27	2011: %0.77
CHP	Anadolu Partisi	2014	2011: %26	2015: %24	2015: %0.06 (Haz.)
TKP	Komünist Parti	2014	2011: %0.15	2015: %0.03 (KP)	2015: %0.03
TKP	Halkın Türkiye Komünist Partisi	2014	2011: %0.15	2015: %0.03 (KP)	Katılmadı
MHP	İyi Parti	2017	2015 K: %11.9 2015 H: %16.2	2018: %11.1	2018: %9.9
Saadet	Yeniden Refah P	2018 Kasım	2018 H: %1.3	Henüz yok	Katılmadı
AKP	Gelecek Partisi	2019	2018: %42.5	Henüz yok	Katılmadı
AKP	DEVA	2020	2018: %42.5	Henüz yok	Katılmadı

Tabloda görüldüğü üzere yeni kurulan partiler -DP ve AKP örnekleri hariç- genellikle eski partilerinin gölgesinde kalmıştır. Yeni kurulan partiler örgütlenme ve kamuoyunda tanıtım konusunda başarısız olmuştur. Hatta kimi zaman yeni partiler asgari örgütlenme şartlarını yerine

getiremedikleri için seçimlere dâhi katılamamış ve büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Toplumdan gelen talepten ziyade parti içi çekişmelerin neticesi sonucunda genel merkeze tepki olarak kurulan partiler halkta karşılık bulamadıkları için taban oluşturamamış, ilk kuruluş günlerindeki beklentilerine ulaşamamış ve bu partilerin çoğu kurulduktan kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır.

Sonuç

Siyasal partiler, içinde buldukları siyasal ve sosyal yapının bir ürünüdür. Dolayısıyla siyasal partiler kurulurken bu yapının unsurları dikkate alınmalıdır. Partiler kurulurken var oldukları toplumun siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik değerlerinden bağımsız ya da farklı yapıda olmaları, onların hayatta kalma sürecini olumsuz etkileyecektir. Aynı şekilde toplumda mevcut bulunan siyasal ve toplumsal farklılaşma arttıkça siyasal partiler de farklılaşacaktır.

Siyasal partilerin farklılaşması hem var olan partilerin yapı ve fonksiyonlarında farklılaşmaya sebep olurken, hem de yeni kurulacak olan partilerin mevcut yapıya uyumlu olmalarını gerektirmektedir. Çünkü partilerin öncelikli amacı iktidara gelebilmektir. Bunu sağlamanın yolu da hitap edebilecekleri, siyasal ve sosyo-kültürel olarak temsil edebilecekleri kitleyi yakalayabilmektir. Aksi takdirde yani toplumun değerlerinde uzak olmaları durumunda partilerin iktidarı elde etme şansları azalmaktadır.

Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada gelişmeye başlayan demokratikleşme eğilimleri neticesinde ortaya çıkan demokratik sistem kurma arayışları bu dönemlerde Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştır.

Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok partili hayat denemeleri bulunsa da, çok partili hayata tam anlamıyla 1946'dan sonra CHP'den ayrılan DP ile geçilebilmiştir. Parti bölünmelerinin ilk büyük örneğini görebileceğimiz DP, girdiği seçimlerde oylarını arttırarak, bölündüğü parti olan CHP'den daha fazla oy almaya başlamıştır.

DP'nin ardından 2002 yılına gelinceye kadar olan uzun süreçte pek çok ayrışma yaşanmış, birçok popüler isim partisinden ayrılarak yeni parti kurmuştur. Fakat bu süreçte hiçbir yeni parti DP'nin yakaladığı başarıyı yakalayamamıştır. Yeni kurulan partiler genellikle eski partilerin gölgesinde kalmış, büyük çoğunluğu kısa bir süre içinde dağılmış ya da başka bir parti ile birleşme yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Parti içindeki hizipler arasında yaşanan çekişmeler seçmen nezdinde ilgiyle karşılanmamış; il, ilçe, genel merkez yöneticilerinin ve (varsa) milletvekillerinin büyük bir kısmını kaybeden partiler bile bir sonraki seçimden hemen hemen hiç oy kaybı yaşamadan çıkabilmişlerdir.

Parti bölünmelerinde yeni ortaya çıkan partilerin en uzun soluklusu ise AKP olmuştur. AKP'nin içinden doğduğu Fazilet Partisi ise bu bölünmeden sonra siyasal hayatta istediği başarıyı elde edememiştir.

DP'nin gösterdiği başarının bir örneğini de AKP göstermiştir. AKP, hem içinden doğduğu Fazilet Partisi'nden daha yüksek oy almış, hem de katıldığı ilk seçimde tek başına iktidar olmayı başarabilmiştir. Özetle, Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan bölünmelerden sonra kurulan yeni partilerden sadece DP ve AKP'nin başarı sağladığı söylenebilir. Ayrıca bu sonuçlardan seçmenin alışkın olduğu partiyi kolaylıkla terk etmediği, halkın kurultaylarda ya da milletvekili listelerinde yaşanan tartışmalar ile pek ilgili olmadığı yorumu da yapılabilir. Köklü bir partiden ayrılıp yeni bir parti kurmanın ve tüm ülke çapında örgütlenmenin de oldukça uzun, zahmetli ve maliyetli olduğu gerçeği göz önüne alındığında yeni bir parti ile başarı yakalamanın ne kadar zor olduğu da rahatlıkla görülebilir.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AKŞİN, Sina (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ALBAYRAK, Mustafa (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- ALPER, Emin (2008). “Bülent Ecevit”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, Cilt 8, Sol, ed. Murat Gültekingil, ss. 202-213, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARSLAN, Rıza (2016). *Siyaset Bilimine Giriş*, Bursa: Dora Yayınevi.
- ATAGENÇ, Ömer, İhsan (2019). “Ferruh Bozbeylî’nin Siyasal Düşüncesinde “Demokratik Sağ” Kavramı”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran-2019, 3(2): 130-143.
- ATASEVER, Gülbahar (2010). “Siyasal Parti Tipolojileri”, *İttihat ve Terakî’den Günümüze Siyasal Partiler*, ed. Turgay Uzun, ss. 15-30, Ankara: Orion Kitabevi.
- AYKOL, Hüseyin (2011). *Bölüne Bölüne İktidar Olmak: Türkiye’de Sağ Örgütler*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- BORA, Tanıl ve Kemal CAN (2004). *Devlet ve Kuzgun 1990’lardan 2000’lere MHP*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, Tanıl ve Kemal CAN (2009). *Devlet, Ocak, Dergâh 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOZARSLAN, Hamit (2008). “Türkiye’de Kürt Sol Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, Cilt 8, Sol, ed. Murat Gültekingil, ss. 1169-1236, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOZKIR, Gürcan (2007). “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *ÇTTAD*, 6(15): 275-308.
- ÇÖLÜK, Özcan (2018). *Milliyetçi Demokrasi Partisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1983-1986)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİREL, Tanel (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİREL, Tanel (2006). “Ferruh Bozbeylî”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, Cilt 5, Muhafazakârlık, ed. Ahmet Çiğdem, ss. 570-575, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİREL, Tanel (2016). “Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, ss. 349-354, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EROĞUL, Cem (2003). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- GAYTANCIOĞLU, Kaan (2013). *Politik Liderlik ve Bir Politik Lider Olarak Bülent Ecevit*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- HOCAOĞLU, Kerem (2018). *1973 Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- İBA, Şeref (2015). *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KAYNAR, Kaan, Mete; ÖZSEL, Doğançan; ÇAVDAR, Ozan; ALTAYLI, Erdem; MUTLUAY, Barış; ATEŞ, Safiye ve Uğur SADIOĞLU (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, ed. Mete Kaan Kaynar, Ankara: İmge Yayınları.

KİRİŞ, Mehmet, Hakan (2012). “Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü”, *Toplum ve Demokrasi*, 6(13-14): 25-53.

KIŞLALI, Ahmet Taner (2014). *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi.

MİLLİYET (08.07.1992).

ÖZBUDUN, Ergun (1977). *Siyasi Partiler*, Ankara: Sevinç Matbaası.

PALOMBARA, J. L. & Myron WEINER. (1966). *Political Parties and Political Development*, USA Princeton University.

Resmi Gazete, 04.07.2018

Resmi Gazete, 23.06.2011

SARIBAY, Ali Yaşar (1998). *Siyasal Sosyoloji*, İstanbul: Der Yayınları.

SARIBAY, Yaşar, Ali (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, İstanbul: Alfa Kitap.

SELVİ, Abdulkadir ve SEVEN, Erhan (2010). *İşkence Koşullarından Siyaset Meydanına*, İstanbul: Nesil Yayınları.

SEZEN, Saim (2000). *Seçim ve Demokrasi*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

TOSUN, Tanju (1999). *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, İstanbul: Boyut Kitapları.

TURAN, Erol (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, Konya: Palet Yayınları.

TURAN, İlter (1996). *Siyasal Sistem Siyasal Davranış*, İstanbul: Der Yayınları.

UMUR, Ömer (2017). *Türk Siyasi Tarihinde Büyük Birlik Partisi*, Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları.

YANARDAĞ, Merdan (2002). *MHP Değişti Mi? Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi*. İstanbul: Gendaş Yayınları.

YÜCEL, Serhan (2006). *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006)*, İstanbul: Alfa Kitap.

ZÜRCHER, Jan, Erik (2012). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

Online Kaynaklar

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/aydinlik-turkiye-partisi-mhpye-katildi-14387409>
Erişim Tarihi: 24.04.2020

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/86961.asp> Erişim Tarihi: 25.04.2020

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/shp-ve-edp-birlesti-126974> Erişim Tarihi: 25.04.2020

<https://www.evrensel.net/haber/259592/birlesik-devrimci-parti-resmen-kuruldu> Erişim tarihi: 25.04.2020

<https://www.evrensel.net/haber/108699/ehp-secimlerde-hdp-ile-dayanisma-cagirisi-yapti>
Erişim tarihi: 25.04.2020

<http://ehp.org.tr/aciklamalar/1805/ehp-1-kasim-secimlerinde-hdpyi-aktif-politik-calismalarla-destekleme-karari-aldi> Erişim tarihi: 25.04.2020

<http://www.ehp.org.tr/aciklamalar/2001/demokrasi-icin-hep-beraber-secimde-oyunu-demirtasa-ver> Erişim tarihi: 25.04.2020

<https://twitter.com/i/status/1001150769280712704> Erişim tarihi: 25.04.2020

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/abdullatif-sener-turkiye-partisini-kurdu,2Z69GiO3Y0iCek6w7UYU6Q> Erişim Tarihi: 26.04.2020

<http://www.radikal.com.tr/politika/sener-aday-degil-siyaseti-birakmiyorum-815956/> Erişim Tarihi: 26.04.2020

<http://www.radikal.com.tr/politika/abdullatif-sener-akpden-istifa-etti-887938/> Erişim Tarihi: 26.04.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-partisi-kapandi-21314126> Erişim Tarihi: 26.04.2020

<https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/11/23/dshp.kuruldu.genel.baskan.hulki.cevizoglu/552828.0/index.html> Erişim Tarihi: 27.04.2020

<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/01/13/dshpde.hulki.cevizoglu.donemi.kisa.surd u/559266.0/index.html> Erişim Tarihi: 27.04.2020

<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/rahsan.ecevit.ile.kilicdaroglu.yanyana/577246.0/index.html> Erişim Tarihi: 27.04.2020

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a451120.aspx> Erişim Tarihi: 27.04.2020

https://www.ntv.com.tr/turkiye/ufuk-uras-odpden-istifa-etti,_BnzErLVb0yWPhybIylGgg Erişim Tarihi: 28.04.2020

<https://www.evrensel.net/haber/190856/esitlik-ve-demokrasi-partisi-kuruldu> Erişim Tarihi: 28.04.2020

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/shp-ve-edp-birlesti-126974> Erişim Tarihi: 25.04.2020

<https://t24.com.tr/haber/hem-sol-hem-yesil-parti-kuruldu,218220> Erişim Tarihi: 28.04.2020

<https://www.dunya.com/gundem/saadet-partisi039nde-yeni-baskan-numan-kurtulmus-haberi-58706> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/numan-kurtulmus-yeniden-genel-baskan-15286765> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/07/24/ankarada.onder.sav.sevket.kazan.bulusm asi/584591.0/index.html> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<http://www.haber7.com/siyaset/haber/590843-saadetde-tekme-yumruklu-iftar-yemegi> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sp-kayyuma-devredildi-180612> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurtulmus-spden-istifa-etti-15911879> Erişim Tarihi: 29.04.2020

https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/11/02/kurtulmusun_partisi_has_amblemi_dogan_gunes Erişim Tarihi: 29.04.2020

¹ <https://www.takvim.com.tr/siyaset/2012/09/19/bir-parti-daha-kapandi> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/778770-erdogan-yuvaniza-hos-geldiniz> Erişim Tarihi: 29.04.2020

<https://www.evrensel.net/haber/88253/tkpden-iki-farkli-kongre> Erişim Tarihi: 30.04.2020

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tkpde-iki-kongreden-anlasmali-ayrilik-cikti-94691> Erişim Tarihi: 30.04.2020

<https://www.birgun.net/haber/komunist-parti-kuruldu-65976> ;
<https://haber.sol.org.tr/soldakiler/komunist-partiyle-yola-devam-haberi-95116> Erişim Tarihi: 30.04.2020

<https://www.evrensel.net/haber/88845/tkpden-2-ayri-parti-cikti-kp-ve-htkp> Erişim Tarihi: 30.04.2020

<https://haber.sol.org.tr/toplum/tkp-yoluna-devam-ediyor-183152> Erişim Tarihi: 30.04.2020

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-isci-partisi-icin-cagri-947519> Erişim Tarihi: 30.04.2020

<http://www.gazetevatan.com/emine-ulker-tarhan-dan-ihsanoglu-ismine-sert-tepki-649619-gundem/> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/emine-ulker-tarhan-chpden-istifa-etti-1963005> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anadolu-partisi-ana-parti-kuruldu-emine-ulker-tarhan-kimdir-27577427> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anadolu-partisi-nin-baskanlik-divani-istifa-etti-29294267> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/anadolu-partisi-kapaniyor-1006988/> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fatura-aksenere-297977> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/meral-aksener-mhpden-milletvekili-adayi-gosterilmedi-938634/> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meral-aksenerden-olaganustu-kurultay-cagrisi-40020728> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/meral-aksener-mhpden-ihrac-edildi,A5eUrgGT7EC-A7iMWL-sGQ> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/meral-aksener-iyi-partiyi-ilan-etti-175646h.htm> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/son-dakika-chp-iyi-parti-anlasti-15-milletvekili-iyi-partiye-katilacak-iddiasi-2364816/> Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/aksenere-verilen-imza-sayisi-kac-oldu-191569h.htm>
Erişim Tarihi: 23.05.2020

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/04/26/babamin-mirasi-iskal-altinda> Erişim Tarihi: 26.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/fatih-erbakan-yeniden-refah-partisini-kuruyor-2681675/> Erişim Tarihi: 26.05.2020

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeniden-refah-kuruldu-41029333> Erişim Tarihi: 26.05.2020

<https://www.yenisafak.com/gundem/saadet-partisinin-genel-merkezi-bosaltiliyor-3466146> Erişim Tarihi: 26.05.2020

https://www.ntv.com.tr/turkiye/bosaltilan-saadet-partisi-binasina-yeniden-refah-partisi-tabelasi-asildi,3OdPw1cz_Ey1QINttTlAIg Erişim Tarihi: 26.05.2020

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/davutoglu-istifa-etti-136786h.htm> Erişim Tarihi: 28.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/akp-davutoglu-ve-3-eski-milletvekiline-tebligatlarini-gonderdi-5319233/> Erişim Tarihi: 28.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/son-dakika-ahmet-davutoglu-istifa-ediyor-5332088/> Erişim Tarihi: 28.05.2020

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglunun-genel-baskanligini-yaptigi-gelecek-partisi-kuruldu,7hboQfDXEkutwP7B8SRj0w> Erişim Tarihi: 28.05.2020

<https://www.yenisafak.com/secim/ak-partide-22-isim-adaylik-basvurusunda-bulunmadi-3269093> Erişim Tarihi: 29.05.2020

<https://www.haberturk.com/son-dakika-reuters-duyurdu-ali-babacan-ak-parti-den-istifa-etti-2502358> Erişim Tarihi: 29.05.2020

<https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/babacan-akpnin-kurulduyu-erde-devayi-taniliyor-5673439/> Erişim Tarihi: 29.05.2020

Ersoy ZENGİN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli-TÜRKİYE
Munzur University, Faculty of Letters, Department of History, Tunceli-TURKEY
ORCID: 0000-0002-2173-8720
ersoyzengin@munzur.edu.tr

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Örnek Bir İdareci: Vali İbrahim Ethem Aykut'un Hayatı ve İdari Faaliyetleri

Öz

İbrahim Ethem Bey, 1888 yılında İstanbul'un Eyüp semtinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, 1910 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuş ve aynı yıl İstanbul Valiliği'nde maiyet memuru olarak staja başlamıştır. 1913 yılında Balkan Savaşları'nın devam ettiği bir dönemde stajını tamamlamak için Edirne vilayetinin Kırkkilise (Kırklareli) sancağının Yenice nahiyesine müdür olarak atanmıştır. 1914-1918 yılları arasında Enez ve Kavaklı'da kaymakamlık yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü bu dönemde hükümetin verdiği görevleri başarı ile yerine getirmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Konya, Aydın ve Hüdavendigar (Bursa) vilayetlerinin bazı kazalarında kaymakamlık yapmıştır. İbrahim Ethem Bey; savaş, işgal ve karışıklıkların hüküm sürdüğü bu dönemde kamu düzenini sağlama adına birçok kez hayatını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Konya İsyanı'nda (2 Ekim-22 Kasım 1920) Saiteli kaymakamı olan İbrahim Ethem Bey, isyanı bastırmaya çalışırken esir düşmüş ve bu esaretten şans eseri olarak kurtulmuştur. 1921 yılında Aydın'ın Çine kazasında çetecilerle girdiği çatışmada bacağından yaralanmıştır. Yunan işgali altındaki Aydın ve İzmir'de tedavi olmaya çalışmış, daha sonra İstanbul'a geçmeyi başararak burada tedavisine devam etmiştir. Tedavi sonucunda ayağı kesilmekten kurtulsa da topal kalmış ve hayatının geri kalan kısmını sakat olarak geçirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de yeni devletin kuruluş zorluklarına şahitlik etmiştir. Kars, Sinop, Urfa, Gümüşhane, Erzurum, Balıkesir, İzmir ve Samsun'da valilik yapmıştır. Urfa valiliği sırasında aldığı önlemlerle Ağrı İsyanı'nın Urfa'ya sıçramasını önlemiştir. Tarihimizde "Topal Vali" olarak bilinen İbrahim Ethem Aykut, 30 yıldan daha uzun bir süre sürdürdüğü idarecilik yaşamında görev yaptığı yerlerde başarılı bir yönetim sergilemiş ve ölünceye kadar Cumhuriyet hükümetlerinin itimat ettikleri bir idareci olmuştur. İbrahim Ethem Bey'in yönetim anlayışındaki disiplin ve halkla etkili iletişim kurma becerisi onu başarılı bir idareci yapmıştır. Bu makalede, yakın dönem Türkiye tarihinde örnek bir idareci olarak öne çıkan İbrahim Ethem Aykut'un hayatı ve idari faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Tarihi, İbrahim Ethem Aykut, Topal Vali, Şehir Tarihi, İdare Tarihi.

A Successful Administrator from the Ottoman to the Republic; the Life and Administrative Activities of the Governor İbrahim Ethem Aykut

Abstract

İbrahim Ethem Bey was born in the Eyüp neighbourhood of İstanbul in 1888. After completing his primary and secondary education, İbrahim Ethem Bey graduated from Mülkiye Mektebi in 1910 and started his internship as an officer in attendance in İstanbul Governorate in the same year. He was appointed as a director to Yenice Region of Kırkkilise (Kırklareli) District of Edirne Province in order to complete his internship in 1913, a period when the Balkan War was still in progress. He served as district governor in Enez and Kavaklı between 1914 and 1918. He fulfilled the duties commissioned by the government during the First World War. He served as district governor in a certain district of Konya, Aydın and Hüdavendigar (Bursa) provinces during the Independence War. During this extraordinary period of war and occupation, he successfully continued his duty as a district governor. Many times, he faced the risk of losing his life in order to maintain the public order. İbrahim Ethem Bey who was the governor of Saiteli in Konya Rebellion (2 October-22 November 1920), was captured while trying to suppress the revolt and was freed of captivity by chance. In 1921, in order to ensure public order, he was injured in his leg in a fight against the gangs in Çine district of Aydın. He tried to be treated in İzmir and Aydın, which was under the Greek occupation, and later managed to go to İstanbul where his treatment continued. Though his leg was saved from amputation, he became permanently lame in the rest of his life. During the Republican period, he also faced the difficulties of the foundation of the new state. He served as the governor in Kars, Sinop, Urfa, Gümüşhane, Erzurum, Balıkesir, İzmir

and Samsun. Thanks to his precautions during his governorship in Urfa, he prevented Ağrı Rebellion from affecting Urfa. İbrahim Ethem Aykut, also known as the “lame governor” in the history of Turkish administration, was a successful administrator in the regions he served for more than 30 years and until his death, he was an administrator trusted by the governments of the Republic. İbrahim Ethem Bey became a successful administrator thanks to his administrative discipline and his ability to communicate effectively with the public. The life and the administrative activities of İbrahim Ethem Aykut, who was a successful administrator in the history of modern Turkey, have been examined.

Keywords: Republic History, İbrahim Ethem Aykut, Lame Governor, Urban History, Administrative History.

Giriş

İbrahim Ethem Bey, Osmanlı Devleti’nin yıkılış ve Cumhuriyet Dönemi’nin kuruluş yıllarında idarecilik yapmıştır. Bu zorlu süreçte İbrahim Ethem Bey’in başarılı bir yönetim sergilemesi dikkatlerden kaçmamış ve ölümünden sonra kitap ve makaleler de hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Vefik Altuğ, Mülkiye Mektebinde öğrenim gördüğü sıralarda Erzurum’da vali olan İbrahim Ethem Bey’i tanımış ve kişiliğinden etkilenmiştir. İbrahim Ethem Bey’in son görevi olan Samsun valiliği sırasında maiyet memuru olarak çalışmıştır. Vefik Altuğ, İbrahim Ethem Bey’in 1942 yılında ölümünden hemen sonra, *İbrahim Etem Aykut Hayatı ve Hatıraları* isimli bir broşür hazırlamıştır. Broşürde, İbrahim Ethem Bey’in hâl tercümesi ve kendisini tanımış çeşitli görevlerdeki kaymakam, müdür ve memurların hatıra yazıları bulunmaktadır (Altuğ, 1942). Mücellidoğlu Ali Çankaya ise *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* isimli kitapta mülkiye mezunlarının kısa biyografilerini hazırlamıştır (Çankaya, 1969: 1281-1283). Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek ve Kazım Atakul tarafından hazırlanan *50 Ünlü Vali; Meşhur Valiler* isimli kitapta da İbrahim Ethem Aykut’a yer verilmiştir (Orhun vd, 1969: 479-483). Mehmet Aldan ise “İbrahim Ethem Aykut” isimli makaleyi kaleme almıştır (Aldan, 1987: 71-76). İbrahim Ethem Bey hakkında bilgi veren bu çalışmalar genellikle aynı bilgileri tekrar etmektedir. Bazı çalışmalarda görev yaptığı zaman aralıkları da yanlış verilmiştir. Aynı zamanda İbrahim Ethem Bey’in hayatı ve faaliyetlerini arşiv belgelerine dayalı olarak inceleyen bir çalışma bulunmadığından daha ayrıntılı bir biyografi yazılması hedeflenerek bu makale hazırlanmıştır.

1. İbrahim Ethem Bey’in Eğitim Hayatı

İbrahim Ethem Bey, 30 Ağustos 1888 tarihinde İstanbul’un Eyüp semtinde dünyaya geldi. Babası esnaftan Eyüp Efendi, annesi ise Saâdet Hanımdır. Saâdet Hanım, soy olarak Siyavuş ve Ferhat Paşa sülalarına dayanmaktadır (Çankaya, 1969: 1281). İbrahim Ethem Bey, ilköğrenimini Eyüp’deki Kalenderhane Mektebinde, orta tahsilini Soğuk Çeşme Askerî Rüstiyesinde, lise öğrenimini de Vefa İdadisinde tamamlamıştır. İbrahim Ethem Bey dil, edebiyat ve matematik alanında yetenekliydi. Tatillerde Ermeni ve Yahudi mekteplerine devam ederek dil becerilerini geliştiriyordu. Yabancı dillerden Fransızca ve Ermeniceyi ana dili gibi konuşabiliyordu. İbrahim Ethem Bey, 1910 yılının temmuz ayında “iyi” derece ile Mülkiye Mektebinden mezun oldu. Askerliğini İstanbul’da yaptı. 1910 yılında hükümetin Japonya’ya göndermek istediği üç genç arasındaydı. Ancak İbrahim Ethem Bey, ailesinden uzak kalmak istemediğinden bu teklifi bir bahaneyle reddetti (Altuğ, 1942: 7-8). Aynı yılın kasım ayında İstanbul Valiliğinde maiyet memuru olarak göreve başladı. 1913 yılının Nisan ayına kadar İstanbul’da staj yaptı. Nisan ayında Edirne vilayeti, Kırkkilise (Kırklareli) sancağı maiyet memurluğuna nakledildi (Çankaya, 1969: 1281).

2. Balkan Savaşları Dönemindeki Faaliyetleri

İbrahim Ethem Bey, Edirne vilayetine görevlendirildiği dönemde bölgede önemli olaylar yaşanmaktaydı. 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ’ın savaş ilan etmesiyle Birinci Balkan Harbi başladı. Doğu cephesinde Bulgarlarla, batı cephesinde ise Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan ile cereyan eden savaşlarda Osmanlı ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Şark ordusu, Çatalca’ya kadar çekilmek mecburiyetinde kaldı. Garp ordusu ise Selanik’te Yunan ordusuna teslim oldu. 29 Ekim’de Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi istifa etti. Yeni hükümeti kurma

görevi Kamil Paşa’ya verildi. 23 Ocak 1913 tarihinde Enver ve Talat Paşaların liderliğindeki İttihat Terakki Fırkası üyeleri Bâbıâli Baskını’nı gerçekleştirerek idareyi ele aldılar. 6 Mart’ta Yunan ordusu Yanya’yı, 26 Mart’ta Bulgarlar Edirne’yi, 23 Nisan’da Karadağlılar İşkodra’yı işgal ettiler. 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Konferansı’nda Balkan devletleriyle barış anlaşmaları imzalandı. Osmanlı’dan ele geçirdikleri toprakları paylaşamayan Balkan devletleri, 23 Haziran 1913 tarihinde yeniden savaşa tutuştular. Böylece İkinci Balkan Harbi başladı. Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya Bulgaristan ile savaşmaya başladı. Bu fırsattan faydalanan Osmanlı ordusu, Edirne’yi 21 Temmuz’da geri alabildi (Küçük, 1992: 24).

1913 yılının Nisan ayında Kırkkilise’ye görevlendirilmiş olan İbrahim Ethem Bey, Bulgar işgalinden dolayı 21 Temmuz’a kadar görevine başlayamamıştır. Görevine başladıktan bir müddet sonra 1 Ekim 1913 tarihinde Yenice nahiye müdürlüğüne atandı (Çankaya, 1969: 1281). Edirne vilayetinde, Rum ve Bulgar nüfusu oldukça fazlaydı.¹ Rum ve Bulgarların bir kısmı, Osmanlı ordusunun geri çekilmesi esnasında Osmanlı askerlerini öldürüp, Bulgar ordusuyla işbirliği yapmışlardı. Edirne’nin geriye alınmasıyla birlikte Bulgarların İslam ahalisine yaptığı katliamların boyutu ortaya çıkmaya başlamıştı. Temmuz ayında Yenice nahiyesinde yapılan aramalarda İstefanoğlu Hristo’nun dutluk bahçesindeki terk edilmiş dolap kuyusunda kafasız iki ceset ve yedi parçalanmış kafatası bulunmuştu. Yapılan incelemelerde bunların Lüleburgaz ve çevresinden geri çekilen Osmanlı askerleri olduğu anlaşıldı. İbrahim Ethem Bey, göreve başladığı sıralarda Yeniceli Bulgarların yargılanmasına başlanmıştı (BOA, BEO, 4205/315327, 13 Ağustos 1913).

Edirne Divan-ı Harbi Örfisi, yargılama sonucunda Yenice sakinlerinden dokuz kişiye idam cezası verdi. Ele geçirilmiş yedi kişi hemen idam edildi, ele geçirilemeyen 2 kişinin ise yakalanmasına çalışıldı (BOA, İ.HB. 143/4, 19 Ekim 1913). İbrahim Ethem Bey, 1 Ekim 1913 tarihinde bu yargılamaların devam ettiği oldukça zor bir dönemde Yenice nahiye müdürü olarak göreve başladı. Bir arada yaşama isteğini kaybeden İslam ve Hıristiyan toplumlarını barış içinde bir arada yaşatmak oldukça zordu. Nitekim nahiyedeki gayrimüslimler Osmanlı ordusunun geri çekilişi sırasında, yıllardır aynı yerde yaşadıkları Müslüman komşularına da ateş etmişlerdi (BOA, İ.HB. 143/4, 19 Ekim 1913). İbrahim Ethem Bey, Balkan Savaşları’nın nahiyede yarattığı tahribatı zor da olsa silmeye çalıştı.

İbrahim Ethem Bey, 15 Haziran 1914 tarihinde Enez (İnoz) Kaymakamlığı’na atandı (BOA, İ.DH. 1508/80, 15 Haziran 1914). Osmanlı Devleti’nin uzun zamandan beri uğraştığı en önemli konulardan birisi azınlıklar meselesiydi. Yabancı devletler sürekli olarak azınlıkları bahane edip Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışıyorlardı. Balkan Savaşları’nda Makedonya’nın tümüyle kaybedilmesiyle Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgar nüfusu oldukça azalmıştı. Bulgarların yaşadığı yer olarak yalnızca Edirne vilayetinin Kırkkilise (Kırklareli) sancağının kuzey sınırındaki birkaç köyden başkası kalmamıştı. Osmanlı ile Bulgaristan, İstanbul Anlaşması’na (29 Eylül 1913) ek olarak imzaladıkları gizli bir protokolle, Osmanlı sınırları içinde kalan Bulgarların, Bulgaristan içinde kalmış Türklerle mübadelesine karar vermişlerdi. Bunun yanında Balkan Savaşları sırasında çoğunluğunu kadın, çocuk ve yaşlıların oluşturduğu yarım milyon Türk katledilmişti. Yüz binlerce Türk, Osmanlıya ilticaya mecbur kalmıştı. Yerlerinden kovulan ve sefil bir yaşama mahkûm edilen Müslüman ahali, doğal olarak Rumlara karşı nefret duyuyordu. Yerleştikleri yerlerde kendilerini hakir gören Rumlarla çatışmaya başlamışlardı. Hükümet buna karşı önlemler alsa da kesin çözüm olarak mübadeleyi görüyordu. Bunun için Yunanistan’la da mübadele yapılmak isteniyordu. Görüşmeler sonucunda Aydın vilayetinin sahil kısımlarındaki Rumlara Makedonya’daki İslam ahalisinden isteyenlerin mübadeleye tabi tutulması için görüşmelere başlanması kabul edilmişti

¹ 19. yüzyılın sonuna doğru Edirne vilayetinde 778.676 kişi yaşamaktaydı. Bunlardan 377.000’i Müslim, 225.000’i Rum, 104.000’i Bulgar, 15.000’i Ermeni, 50.000 kadarı da Yahudi, Kıpti ve saire idi. Bkz. Şemseddin Sami, 1889: 809.

(Cemal Paşa, 2015: 88-90). Henüz görüşmeler başlamamışken Çeşme’deki Rumlar hiçbir baskıya maruz kalmadan Sakız adasına muhaceret etmeye başladılar. Bu muhaceret devletlerarası bir mahiyet almış ve İstanbul’dan karma bir Tahkik Heyeti gönderilmiştir. Tahkik Heyeti, Çeşme’den ayrılan 40 bin Rum’un can korkusundan bölgeden ayrıldığını, bu göçün bir baskı sonucunda meydana gelmediği sonucuna varmıştır (Uran, 2008: 63-65).

İbrahim Ethem Bey, Enez’e kaymakam olduğunda Bulgarların ve Rumların mübadelesiyle uğraşmaktaydı. Bulgarların, Bulgaristan’a göç ettirilmesi ve Bulgaristan’dan gelen Türklerin terk edilen köylere iskân edilmesi için elinden geleni yaptı. Bunun yanında henüz Rumların mübadelesi ile ilgili bir karara varılmamıştı. Ancak bölgede durum oldukça gergindi. Müslüman ve Hıristiyanların arasında çıkacak çatışmalardan kaygı duyulmaktaydı. Rumların bir kısmı dağlara çekilmişlerdi. Bunların eşkıyalık yapıp, bölgede güvenliği tehdit etmesinden çekinilmekteydi. 15 Haziran 1914 tarihinde bu kişilerden 17’si yakalanmıştı. Üç kişi de takip altındaydı (BOA, DH. EUM. EMN, 83/34, 30 Haziran 1914).

Bulgaristan’a göç eden Bulgarların en büyük sorunu taşınmaz mallarının satılmasıydı. Enez’in Hisarlı köyünde yaşayan Bulgarlar, Bulgar ordusunun işgali sırasında Müslüman komşularına sahip çıkmışlardı. Bu iyilik karşılıksız kalmadı. Osmanlı memurları taşınmaz mallarının satışı için Hisarlık Bulgarlarına ellerinden gelen kolaylığı gösterdiler (BOA, HR.SYS, 2073/9, Belge No: 12, 1 Eylül 1914).

3. Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri

2 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın yanında Birinci Dünya Savaşı’na girdi. Savaş başladığında Enez Kaymakamlığı görevine devam eden İbrahim Ethem Bey, Balkan Savaşları’nda kaybedilen topraklardan gelen muhacirleri Enez’in köylerine yerleştirmekle meşguldü. Muhacirler için her ne kadar belli bir miktar tahsisat ayrılmışsa da bu yetmiyor ve göçmenler geçim sıkıntısı çekiyorlardı. İbrahim Ethem Bey, bu duruma çare olmak için “tekâlif-i harbiye” yani el koyma yöntemiyle muhacirlerin sorunlarına çözüm bulmaya çalıştı. Muhacirlerin tarlalarını ekebilmeleri için koşumluk hayvan temin etti. İbrahim Ethem Bey’in bu dönemde uğraştığı diğer bir mesele de kapanmış olan inas (kız) mektebinin yeniden açılması oldu. Ayrıca köylerde görülen sıtma hastalığı için önlemler almaktaydı (BOA, HSDHADB, 3/22, 31 Ocak 1915).

Savaşın başlamasıyla birlikte İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı’nda bir cephe açacakları kesinleşmişti. Enez, her ne kadar Çanakkale Boğazı’nın güzergâhında bulunmasa da bu güzergâhı kontrol altına almak isteyen ve Gelibolu şubesinden asker sevkini önlemek isteyen İtilaf Devletleri için önemli bir yerdi. 7 Nisan 1915 tarihinde 20 savaş gemisi Enez önüne gelerek yirmi mermi atıp ayrıldılar (BOA, HR. SFR.04, 404/51, 7 Nisan 1915). Enez’e İtilaf Devletleri’nin asker çıkarma ihtimali belirdikçe hükümet de önlemler almaya başladı, nisan ayında Çavuş ve Yenice köylerinin boşaltılması istendi (BOA, DH. ŞFR, 51/272, 12 Nisan 1915). Mayıs ayında da Enez’e çıkarma yapılacağına dair bilgiler ulaşmaya devam etti (BOA, HR. SFR.04, 405/12, 5 Mayıs 1915). Ağustos ayında Enez’in sahil köylerinde oturan Rumların, iç kesimlere yerleştirilmeleri istendi (BOA, DH. ŞFR, 485/53, 24 Ağustos 1915).

Savaşın başlarında tarafsız olan İtalya, 26 Nisan 1915 tarihinde Londra’da; İngiltere, Fransa ve Rusya ile anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre İtalya; Tirollerin bir kısmını, Trieste ile İstirya’yı, Arnavutluktan Valona ile Saseno adalarını, Dalmaçya adalarının bir kısmını ve Oniki adayı alacaktı. Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları paylaşılacağı zaman da Antalya, İtalya’nın olacak, Alman sömürgelerinden de İtalya’ya pay verilecekti. Anlaşma gereğince İtalya, 20 Mayıs 1915 tarihinde Avusturya’ya, Ağustos ayında ise Almanya ve Osmanlı’ya savaş ilan etti (Armaoğlu, 2002: 118).

Yaşanan bu gelişme karşısında Osmanlı Hükümeti de topraklarında bulunan İtalyanlar hakkında bazı önlemler almak durumunda kaldı. Tıpkı Rumların iç kesimlere sevk edilmesi örneğinde olduğu gibi casusluk ve sabotaj ihtimali bulunan İtalyanlar 25 Ağustos 1915 tarihinde sahil kenarında bulunan yerleşimlerden uzaklaştırıldılar (BOA, DH. ŞFR, 485/55, 25 Ağustos 1915).

İtilaf Devletleri, Çanakkale Cephesi’nde başarılı olamadılar. Bu durum yeni taraftarlar aramalarına sebep oldu ve Balkan devletlerini yanlarına çekmeye çalıştılar. İttifak Devletleri de bu duruma bir önlem olmak üzere Bulgaristan’ı saflarına çekmek istedi. Yapılan müzakereler sonucunda Bulgaristan’a Osmanlı topraklarından Dimetoka, Cısr-i Mustafa Paşa² ve Karaağaç bırakıldı. Yeni sınır, 6 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı-Bulgar Hudut Düzeltme Antlaşmasıyla çizildi (Bıyıklıoğlu, 1992: 203-105).

Bulgaristan’a terk edilen topraklar sonucunda yeni düzenlemeler yapılması gerekmektedir. 13 Ekim 1915 tarihinde Edirne sancağına bağlı Mustafapaşa kazası, Kırkkilise Sancağına bağlanarak merkezi Eskipolos köyüne nakledildi. Seymenli, Havsa’ya, Dimetoka merkezi de Kavaklı köylerine nakledildi (BEO, 4379/328378, 13 Ekim 1915).

1915 yılının aralık ayında Enez’de un ve zahire sıkıntısı ortaya çıktı ve açlık tehlikesi baş gösterdi. Bunun üzerine nehir yoluyla Bulgaristan’dan un tedarik edilmesi gündeme geldi (BAO, DH. EUM, 5. Şb, 20/11, 26 Aralık 1915). Ancak savaş şartlarında zahire temin etmek kolay değildi. Bunun üzerine Konya’dan zahire teminine çalışılmışsa da vagon bulunamadığından Enez’e zahire sevk edilemedi (BOA, DHUMVM, 136/21, 16 Ocak 1916).

İbrahim Ethem Bey’in 1916 yılının Nisan ayında Enez’de görevi sona erdi. 10 ay boyunca bölgede sahillerin korunması için azami gayret gösterdi ve asayişi sağladı (Altuğ, 1942: 8).

İbrahim Ethem Bey, 10 Nisan 1916’da Kavaklı (Meriç) Kaymakamlığı’na atandı (BOA, İ.DUİT, 44/10, 11 Nisan 1916). Burada nispeten sakin bir dönem geçirdi. 1 Ağustos 1917 tarihinde Musul vilayetinin Akra kazasına atanması gündeme geldi. Ancak bu görevi kabul etmedi (BOA, DH. ŞFR, 561/49, 2 Ağustos 1917). Aralık 1917’de Mustafapaşa Kaymakamlığı’na atandı (BOA, İ.DUİT, 46/47, 3 Aralık 1917). 10 Nisan 1918 de Musul vilayetinin Resulayn kaymakamıyla becaişi gündeme gelse de bu atama gerçekleşmedi (BOA, DH. ŞFR, 577/74, 10 Nisan 1918).

11 Kasım 1918 tarihinde Kavaklı, Mustafapaşa ve Eceabad kazaları ilga edildi. İpsala kazası merkezi, İbriktepeden İpsala’ya nakledildi. Kavaklı kazasına bağlı köyler Uzunköprü’ye, Mustafapaşa’ya bağlı köyler Kırkkilise’ye, merkez ve Eceabad kazasına bağlı köyler de Gelibolu kazasına bağlandı (BOA, DH. EUM.VRK, 29/17, 24 Ekim 1918). Kavaklı kazasının ilga edilmesiyle İbrahim Ethem Bey’in kaymakamlık görevi sonlanmış ve bir müddet açıkta kalmıştır.

4. Milli Mücadele Dönemi’ndeki Faaliyetleri

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik olarak ayrıldı. Osmanlı Devleti, silah bırakışması sonrasında adil bir barış beklentisi içerisindeydi. Ancak beklenen olmadı ve İtilaf Devletleri ateşkes hükümlerine aykırı olarak Osmanlı vilayetlerini işgale başladılar.

İbrahim Ethem Bey, 1919 yılının baharında Konya vilayetinin Beyşehir kazasına kaymakam olarak atandı. Bu dönemde Konya valisi Cemal Bey idi. Hürriyet ve İtilaf Partisi mensubu olan Cemal Bey, koyu bir İttihatçı düşmanıydı ve Anadolu’da ortaya çıkan Milli Mücadele hareketini de İttihatçıların çıkardığını düşünüyordu. Damat Ferit Paşa ve çevresindekiler gibi Cemal Bey de siyasi görüşleri uğruna hiçbir spekülasyondan geri durmayan

² Cısr-i Mustafapaşa, günümüzde Bulgaristan’ın Svilengrad kasabasıdır. Bkz. Halaçoğlu, 1993: 34.

birisiydi. En tutucu Ermeni komitecileri bile savaş sırasında 300.000 Ermeni’nin öldüğünü iddia ederken Cemal Bey, bu sayısı 800.000’e kadar çıkararak güya İttihatçılardan intikam alıyordu. Bundan dolayı halk kendisine “Artin Cemal” ismini vermişti (Bayar, 2018: 74).

Bunun yanında Milli Mücadele taraftarları da Konya’da örgütlenmeye çalışıyorlardı. Beyşehir’de bulunan Kurmay Binbaşı Nazım Bey ve arkadaşları Binbaşı Rüştü (Akın) ile Baytar Binbaşı Saadettin Bey, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa ile irtibat halindeydiler. Nazım Bey, Beyşehir yakınlarındaki Toros dağlarında göçebe yaşayan aşiretlerle temas kurup işgal güçlerine karşı bir mukavemet gücü oluşturmak istiyordu. Ancak Vali Cemal Bey, bu durumun farkına vararak İngiliz ve İtalyan işgal kuvvetlerine durumu haber verdi. Bunun üzerine bahsedilen kişilerin Konya’daki görevlerine son verildi (Altay, 1970: 179-180).

İbrahim Ethem Bey’in Konya vilayetinin kazalarında kaymakamlık yaptığı süreler oldukça karışıktır. İbrahim Ethem Bey hakkında bilgi veren M. Ali Çankaya, İbrahim Ethem Bey’in Konya vilayetindeki görev sürelerini; “*Mart 1919’da Beyşehir, Kasım 1919’da Akseki, Haziran 1920’de Saiteli...*” olarak vermiştir (Çankaya, 1969: 1281). Mehmet Aldan ise Beyşehir kaymakamlığına başlamadan Akseki kaymakamlığına nakledildiğini bildirmektedir (Aldan, 1987: 71). Arşiv belgeleri Aldan’ı doğrulamaktadır. Belgelerdeki bilgiler şöyledir: İbrahim Ethem Bey, 18 Şubat 1919’da Beyşehir kazasına kaymakam olarak resmen atandı (BOA, BAO, 4556/341662, 16 Şubat 1919). 27 Şubat tarihli başka bir kayıta da Vali Cemal Beyin, Ilgın kaymakamı Kemal Bey’i, ahalinin şikâyetleri doğrultusunda Beyşehir’e görevlendirip, İbrahim Ethem Bey’i de Ilgın’a kaymakam yapmak isteyişinden bahsedilmektedir (BOA, DH. ŞFR, 618/13, 27 Nisan 1919). 1 Mart’ta ise İbrahim Ethem Bey’in Beyşehir’de göreve başlaması gerektiği bilgisi bulunmaktadır (BOA, DH. ŞFR, 618/57, 1 Mart 1919). 27 Mart tarihli başka bir belge de ise Akseki’ye atandığı kayıtlıdır (BOA, BEO, 4561/342056, 27 Mart 1919).

Bu karışıklığın sebebi Konya Valisi Cemal Bey’in bölgede Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın gücünü artırmak ve yeni oluşmaya başlayan Milli Mücadele hareketini Konya’da etkisiz kılma çabasından ileri geldiği düşünülebilir. Nitekim Vali Cemal Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve ayandan Zeynelabidin gibilerin desteğiyle halkı sürekli olarak Milli Mücadele aleyhine kışkırtıyordu. Bunun neticesinde 26 Eylül-4 Ekim tarihleri arasında Birinci Bozkır İsyanı, 22 Ekim-4 Kasım tarihleri arasında ise İkinci Bozkır İsyanı yaşanmıştı (Karaca, 2004: 175-181).

Bozkır İsyanı’ndan bir yıl sonra 1920 yılının Ekim ayında, Vali Cemal Bey’in ektiği kötü tohumlar tekrar filizlenmişti. 1919 yılında çıkan Bozkır İsyanı’nın elebaşlarından olan Çumra’daki Delibaş Mehmet, asker kaçakları ve ova köylerindeki Türkmenlerden 500 kişiyi Alibeyhöyüğü köyünde toplayarak Konya İsyanı’nı (2 Ekim-22 Kasım 1920) başlattı (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1974: 187-193). İsyân sırasında İbrahim Ethem Bey, Saiteli (Kadınhanı) kaymakamı olarak görev yapmaktaydı. İsyancıların Saiteli’nde etkisini kırmak için sürekli çalıştı. Asilerin takibi sırasında yaralandı ve askerlik şube başkanı ve posta müdürüyle beraber isyancılara esir düştü. İssız bir dağ başında, çadırlarda üç gün mahkûmiyet yaşadı. Hatta bu sırada mezarı dahi kazılmıştı. Milli Kuvvetlerin Konya’ya girmeleriyle birlikte isyancılar dağıldı. Böylece İbrahim Ethem Bey ve yanındaki diğer esirler şans eseri kurtulabildiler (Orhun vd, 1969: 480; Altuğ, 1942: 9).

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir, Yunan orduları tarafından işgal edilmişti. Yunan işgaline karşı nizamiye kıtalarıyla beraber Çerkes Ethem, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe gibi kişilerin liderliğinde çete savaşı vermeye başlandı. Özellikle Çerkes Ethem’in Kuva-yı Seyyaresi hem iç isyanların bastırılmasında hem de Yunan işgal güçlerine karşı başarılı bir mücadele verdi. Ancak 27 Ekim 1920 tarihinde Gediz muharebelerinde Yunan ordusunun başarısı karşısında nizamiye birlikleriyle, Kuva-yı Seyyare kuvvetleri üzerine bir tartışma başladı. Çerkes Ethem’e göre nizamiye kıtaları görevini yapmıyor, Kuva-yı Seyyare’ye muharebede yardım etmiyordu,

bundan dolayı nizamiye kıtaları tamamen kaldırılmalıydı. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi’nde yapılan görüşmeler sonucunda düzenli orduya geçilmesine karar verildi ve Batı Cephesi Komutanlığı’na İsmet (İnönü), Bey Güney Cephesi Komutanlığı’na da Refet (Bele) Bey atandı. Kuva-yı Seyyare de Batı Cephesi Komutanlığı’nın emrine verildi. Ancak Çerkes Ethem bu kararı kabul etmeyerek isyan etti ve düzenli orduyla girdiği savaşı kaybederek Yunan ordusuna sığınmak zorunda kaldı (Özalp, 1998: 168-170).

1921 yılında Aydın vilayetinin Çine Kaymakamlığına atanan İbrahim Ethem Bey, silahlarını bırakmayarak düzenli orduya katılmayan çetelerle mücadele etmek zorunda kaldı. Çete mensupları şehirde silahlı hâlde dolaşarak hükümet otoritesine meydan okuyorlardı. En azılıları ise Kılıoğlu Hüseyin Efe’nin çetesi idi. İbrahim Ethem Bey, şehirde silahla gezen Kılıoğlu Hüseyin Efe’nin çetesine mensup birini yakalayıp silahını alması sonucunda bu çetenin hedefi haline geldi. Kılıoğlu Hüseyin ve adamları, 22 Ağustos 1921 tarihinde hazırladıkları bir suikastla İbrahim Ethem Beyi sağ ayağından yaraladılar (Gökbel, 2005: 106; Orhun vd, 1969: 480). İbrahim Ethem Bey, kasım ayına kadar Çine’de tedavi gördü. Aydın mutasarrıfı Halil Bey, Çine’deki tedaviyi yeterli görmediğinden 23 Kasım 1921 tarihinde İbrahim Ethem Bey’i Söke’ye gönderdi. Burada mahrumiyet içinde tedavi gördüğü bir sırada 27 Nisan 1922 tarihinde Yunan kuvvetleri Söke’yi işgale başladı. İşgalle birlikte memurlar Söke’yi terk etmek mecburiyetinde kaldılar. Ancak hasta yatağındaki İbrahim Ethem Bey’in şehri terk etmesi mümkün değildi. İbrahim Ethem Bey, eşi ve iki çocuğuyla birlikte Yunan ordusuna esir düştü. Tedavi için esir olarak İzmir’e gitti. Bir yolunu bulup İstanbul’a geçmeyi başaran İbrahim Ethem Bey, dört buçuk ay Hamidiye Etfal Hastanesi’nde tedavi gördü. Tedavi neticesinde ayağı kesilmekten kurtulsa da topal kaldı (Orhun vd, 1969: 480; Aldan, 1987: 72).

5. Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri

İbrahim Ethem Bey, 8 ay 10 günlük esaret ve tedavi dönemi yaşadı. Bu dönemde, öldüğü zannedilerek Çine’ye başka bir kaymakam atandı ve işsiz kaldı. En sonunda Ankara Hükümeti’nin kararıyla 1922 yılının kasım ayında Mürefte’ye atandı. Burada koltuk değnekleriyle görev yapabiliyordu. Eylül 1923’de Lâpseki, Ocak 1924’de Mudanya kaymakamlıklarına atandı (Aldan, 1987: 72). 13 Mayıs 1924 tarihinde Dersim’e vali vekili olarak ataması kararlaştırıldı. Ancak daha sonra bu karardan vazgeçilerek Kars’a vali vekili olarak atandı (BCA, 30.18.1.1/10.28.16, 04.06.1924). Harcırahını almak için Ankara’ya gittiğinde bir buçuk ay kadar Ankara Şehreminliği (Belediye Başkanlığı) vekâletinde bulundu. İbrahim Ethem Bey, savaş yıllarında büyük bir yıkıma maruz kalan Kars’ta sosyal düzeni sağlamak için elinden geleni yaptı. Kars, bir sınır şehri olduğundan dolayı muhacir ve mültecilerin iskânıyla uğraştı (Altuğ, 1942: 13).

13 Eylül 1924 tarihinde Pasinler (Erzurum) merkezli deprem yaşanmıştı. Karadeniz gezisine çıkmış olan Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, geziyi iptal ederek 30 Eylül’de Erzurum’a geldi. Mustafa Kemal Paşa, hem yol güzergâhındaki depremzedeleri ziyaret etmek hem de depremzedelerin ihtiyaç duyduğu kerestenin temin edileceği Sarıkamış’ta incelemelerde bulunmak istedi. Mustafa Kemal Paşa, 4-8 Ekim tarihleri arasında Sarıkamış ve Kars’ta temaslarda bulundu (Atnur, 2006: 93-104; Önder, 1975: 150). Mustafa Kemal Paşa, Kars’a geldiğinde İbrahim Ethem Bey tarafından karşılandı. Akşam yemeğinde Mustafa Kemal Paşa ile İbrahim Ethem Bey, arasında geçen konuşma Türk idare tarihine ibret verici bir hadise olarak geçti.

Mustafa Kemal Paşa, İbrahim Ethem Bey’e sorular sorarak depremin yarattığı tahribat hakkındaki bilgileri bizzat toplayıp toplamadığını öğrenmek istedi. Mustafa Kemal Paşa’nın bu sorusuna İbrahim Ethem Bey, cevap olarak; her tarafı dolaşmadığını, haberleşme vasıtasıyla görevli memurlardan bilgi temin ettiğini söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, sitemli, biraz da hafife alırcasına, memnuniyetsizliğini ifade etti. Buna alınan Ethem Bey, karşılık olarak “Bir devlet başkanı ve bunun üstünde büyük kurtarıcı olması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa’ya

derin bir hürmet ve bağlılığının bulunduğunu; Reis-i Cumhur olarak aldığı tedbirleri yetersiz bulup görevden alabileceğini, ancak devleti temsil ettiği burada kendisini küçük düşüremeyeceğini” ifade etti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ve yanındaki heyet, sofradan soğuk bir hava ile kalktılar. Sofrada bulunan İbrahim Ethem Bey’in eşi Hacer (Aykut) hanım, “Aferin Ethem, çamaşır yıkar geçimimizi sağlarız, üzülme” diyerek valiyi teselli etti. Mustafa Kemal Paşa, sonradan valinin alınganlığını hoşgörü ile karşıladı (Orhun vd, 1969: 483). Vekâleten görev yapan İbrahim Ethem Bey, bir hafta bile geçmeden asaleten valilik görevine atandı (BCA, 30.18.1.1/11.47.19, 11.10.1924).

İbrahim Ethem Bey, 14 Kasım 1926 tarihinde Sinop’a vali olarak atandı (BCA, 30.18.1.1/21.69.3, 14.11.1926). Burada hapishane ile özel olarak ilgilendi. Buranın bir sanat müessesesi olması için gayret gösterdi (Altuğ, 1942: 34).

21 Ekim 1928 tarihinde ise Urfa’ya vali oldu (BCA, 30.18.1.1/ 30.62.15, 21.10.1928). Urfa valiliği sırasında Birinci Umumi Müfettişlik mıntukasında Kürtçülük cereyanı görülmekteydi. Suriye’de faaliyet gösteren Hoybun Cemiyeti, Doğu’da isyanlar çıkarmak istiyordu (Zengin, 2018: 773-793). Cemiyet özellikle Ağrı bölgesinde aktifti. Burada çıkardığı isyan hareketini tüm Doğu’ya yaymaya çalışıyordu. Ethem Bey, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 25.02.1929 tarihli telgrafta; Ramazanın 27. günü Kürtçüler tarafından bir isyan çıkarılacağını bildirmekteydi. Buna göre Arappınarı’ndaki Şahinzadeler tarafından batıdan asker sevkiyatına engel olmak için tren hattının tahrip edileceği, bu tahribatı yaptıktan sonra çöle çekilmek için çadırlarını hazırladıklarını, 5-6 ihtiyat zabitanın de Suriye’ye geçeceğini, Suruç’un Aligor köyünden Dinayı aşireti reisi Salih’in, Suriye’de bulunan Basravi’ye³ iltihak edeceğini haber vermekteydi (BCA, 30.10.0.0/112.758.13, 02.03.1929). İbrahim Ethem Bey, özellikle Viranşehir’deki bazı aşiretlerin Hoybun Cemiyeti’nin çıkardığı isyana temayül gösterdiğini bildiğinden sakatlığına rağmen at sırtında, omzunda süvari filintasıyla geceli-gündüzlü halka nasihat vererek isyana iştirak etmemelerini sağladı. Ayrıca aşiretlerden milis kuvvetler teşkil etmesi sonucunda isyan Urfa’ya sıçramadı (Altuğ, 1942: 33).

İbrahim Ethem Bey’in Urfa valiliği sırasında uğraştığı diğer bir mesele de salgın hastalıklar oldu. Suriye’de çıkan salgın hastalıklar, sınır şehri olması dolayısıyla kısa zamanda Urfa’ya sirayet etmekteydi. 1929 yılında Suriye’de ortaya çıkan çiçek hastalığı eylül ayında Mardin, Urfa ve Gaziantep’te salgın halinde görüldü. Salgını önlemek için on binlerce aşı yapıldı (BCA, 30.10.0.0/177.220.13, 23.03.1930).

Türkiye-Suriye hududunda yağma, gasp ve kaçakçılık gibi hadiseler eksik olmuyordu. Bu duruma son vermek için Suriye’deki Fransız manda yönetimiyle müzakerelere girildi. 24 Şubat 1931 ile 4 Mart 1931 tarihleri arasında yedi toplantı yapılarak anlaşmanın hükümleri oluşturulmaya çalışıldı. İbrahim Ethem Bey, Urfa valiliği zamanında Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu’nda, Türk murahhas heyetinin başkanlığını yaptı (BCA, 30.18.1.2/10.25.10, 07.05.1930).

İbrahim Ethem Bey, hak ve adalet konusunda hassas bir idareciydi. Adaletin hızlıca sağlanarak yeni suçların önüne geçilebileceğine inanmaktaydı. 14 Temmuz 1931 tarihinde Urfa Milletvekili Mahmut Bey’in⁴ oğlu olan Siverek Belediye Başkanı Mehmet Emin Bey, bir husumet

³ Suruçlu Basravi, Urfa’da Milli Mücadele karşıtı faaliyetleriyle bilinmektedir. Bkz. Zengin, 2019: 379.

⁴ Mahmut (Odabaşı) Bey, 1868 yılında Siverek’te doğdu. Çiftçilikle uğraşan Mahmut Bey, Siverek Mahkeme Azalığı ve Meclis İdare Üyeliği görevlerinde bulundu. II. dönem (1923-1927) Siverek, III. dönem (1927-1931) ve IV. dönemde (1931-1934) Urfa milletvekili oldu. 10.11.1932 tarihinde hayatını kaybetti (TBMM Albümü, 2010: 226). Mehmet Emin Bey’in oğlu Abdurrahman Odabaşı (1924-2002) XI. dönem (1957-1960) Urfa milletvekilidir. Abdurrahman Bey, oğluna öldürülen babasının ismini vermiştir. Torun, Mehmet Emin Odabaşı da 20 Eylül 1994 tarihinde bir silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybederek dedesinin yaşadığı makûs talihi paylaşmıştır. 1998 yılında Abdurrahman Bey, gazeteci Yavuz Donat’a verdiği röportajda önemli tespitlerde bulunmuştur. Abdurrahman Bey, babasını öldürenler ve azmettirenlerin hızlıca yakalanıp cezalandırıldıklarını, o dönemde devletin hak ve adaleti

neticesinde öldürülmüştü (Donat, 1998: 12). İbrahim Ethem Bey, katil ve azmettiricileri hızlıca yakalatmayı başararak yeni cinayetlerin yaşanmasını önledi.

Urfa valiliği sırasında İbrahim Ethem Bey’i uğraştıran diğer bir mesele de aşiretlerin sınır ihlallerinin önlenmesi oldu. Özellikle *Beni Yusuf* aşiretinin takibi hayli güçtü. İbrahim Ethem Bey, haftalarca at sırtında aç-susuz yapılan takibatlara katılmakta ve var olan böbrek rahatsızlığı daha da artmaktaydı. Böbrek rahatsızlığının (nefrit) artması nedeniyle İstanbul’a ameliyat olmaya gitti. Urfa’ya dönüşünden kısa bir süre sonra burada görevi bitti (Altuğ, 1942: 14-15).

İbrahim Ethem Bey, 20 Eylül 1931 tarihinde Gümüşhane’ye tayin edildi (BCA, 30.18.1.2/23.65.3, 20.09.1931). 1932 yılının şubat ayında Zigana’nın Baruten mevkiinde çığ düştü ve 13 kişi hayatını kaybetti. İbrahim Ethem Bey, çığ altında kalan kişilerin kimlik tespitini yaptırarak, cenazeleri akrabalarına teslim ettirdi (BCA, 30.10.0.0/121.859.7, 16.02.1932).

İbrahim Ethem Bey’in en uzun valilik dönemi burada oldu. Gümüşhane valiliği döneminde mesaisini yol ve mektep yapımı işlerine harcadı. Trabzon-İran şosesinin yapımını yakından takip etti. Kop dağında çalışan amelelere yaptığı konuşmalarla çalışmalarını destekledi (Altuğ, 1942: 15-16, 34). Yağmurdere bucak yolu İbrahim Ethem Bey’in gayretleriyle yapıldı, buraya arabasıyla giden ilk vali oldu. Mescitli köyünde okul yaptırdı (Orhun vd, 1969: 481).

İbrahim Ethem Bey’in entelektüel birikimi birçok devlet adamını etkilemiştir. 1934 yılının temmuz ayında İran Şahı Rıza Pehlevi, Türkiye gezisine çıkmıştı. Şah, Gümüşhane’de bir gece İbrahim Ethem Bey’e misafir olduktan sonra Trabzon’a geçti. Programı gereği bir gece de Trabzon’da kalacaktı. Şah, İbrahim Ethem Bey ile bir gece daha sohbet edebilmek için programını bozarak Gümüşhane’ye döndü (Aldan, 1987: 74).

İbrahim Ethem Bey, 20.03.1935 tarihinde Erzurum Valisi olarak atandı (BCA, 30.18.1.2/52.19.19, 20.03.1935). 18 Nisan 1935 tarihinde Erzurum’da görevine başladı. Ethem Bey’in zamanında Ilıca nahiyesinde bulunan ve senelerden beri ilgilenilmemiş olan kaplıcalar yapıldı. Motorlu taşıtların gidemediği İspir ve Yusufeli’ne motorlu taşıtların gidebileceği yollar açıldı. Yugoslavya ve Revan muhacirleriyle Gümüşhane ve Trabzon’dan gelen göçmelerin iskânıyla uğraşıldı. Tebriz-Erzurum-Trabzon transit yolunun güvenliğini tehdit eden çetelerle mücadele ederek bu önemli yolun güvenliği sağlandı (BCA, 30.10.0.0/65.433.1, 15.07.1935: s.1-5).

Vilayetler arasındaki entegrasyonun sağlanarak daha etkili bir yönetimin ortaya koyulması için 1927 yılında Birinci Umumi Müfettişlik kurulmuştu. Birinci Umumi Müfettişlik, Elaziz, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakir, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı vilayetlerinden oluşmaktaydı. Birinci Umumi Müfettişliğin çalışmalarını başarıyla sürdürdüğünü gören Cumhuriyet Hükümeti, 1934 yılında Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ vilayetlerini kapsayan İkinci Umumi Müfettişliği kurdu. Başvekil İsmet İnönü, 1935 yılında Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan Doğu gezisine çıktı. Bu gezi sonucunda Erzurum, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Kars, Artvin, Rize, Ağrı’yı kapsayan Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına karar verildi. Bu müfettişlik sayesinde Doğu illerinin geri kalmışlığının giderileceği düşünülmekteydi (Koca, 1998: 174-175). Erzurum merkezli Üçüncü Umumi Müfettişlik, 6 Eylül 1935 tarihinde İbrahim Ethem Bey’in valiliği sırasında kuruldu (Aydoğan, 2004: 5). İbrahim Ethem Bey, 18 Temmuz 1936 tarihinde Balıkesir’e atandı (BCA, 30.18.1.2./67.61.19, 18.07.1936). Yaklaşık 17 ay Erzurum’da görev yapan İbrahim Ethem Bey, 16 Eylül’de Erzurum’dan ayrıldı. İbrahim Ethem Bey, uğurlama töreni yapılmasını istemediği halde memur ve vatandaşlar sevgi gösterilerinde

sağlama noktasında güçlü olduğunu ifade etmektedir. Devlet, suçluyu yakalayıp cezalandıramadığı sürece Türkiye’de anarşinin bitmeyeceğini ve huzurun sağlanamayacağını söyleyerek Erken Dönem Cumhuriyet bürokrasisinin hak ve adalet anlayışının şimdikinden (1990’lar) çok daha üstün olduğunu belirtmektedir (Donat, 1998: 14).

bulundular. Parti, belediye teşkilatları ve memurlar İbrahim Ethem Bey’e Kop dağına kadar araçlarıyla eşlik ettiler (Çinici, 2019: 27).

Balıkesir’de görevine başlayan İbrahim Ethem Bey, şehrin kanalizasyon sistemini yapmak üzerine çalışmalarda bulundu (Aldan, 1987: 73). 13 Mayıs 1939 tarihinde ise İzmir valisi oldu (Orhun vd, 1969: 482). 22 Eylül 1939 tarihinde İzmir ve Balıkesir’i etkileyen deprem gerçekleşti. Dikili’de 41, Bergama’da 5 kişi hayatını kaybetti. 16 kişi de ağır yaralanmıştı (BCA, 30.10.0.0/119.842.14, 25.09.1939). 28/29 Eylül 1939 tarihinde yağın şiddetli yağmur ve dolunun sebep olduğu sel sonucunda Ödemiş’in Birgi nahiyesinde 3 kişi boğuldu. Birçok hayvan telef oldu. Bayındır ve Tire’de pamuk, üzüm, zeytin, kendir, buğday, arpa ve soğan gibi mahsulün önemli bir kısmını sel götürdü. İbrahim Ethem Bey, sel felaketinin yarattığı tahribatı yerinde inceleyerek ilgili vekâletlere bilgi verdi. İbrahim Ethem Bey, incelemeleri sonucunda hazırladığı raporunda; Birgi suyunun dağlardan bu şekilde akmaya devam ettiği ve Birgi nahiye merkezinin yeri değiştirilmediği sürece burada sel ve heyelan felaketinin yeniden yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu bildirdi. Bunun için dere yatağının temizlenmesi, dere meylinin hafifletilmesi ve çarşının yerinin değişmesi şarttı (BCA, 30.10.0.0/118.827.30, 10.10.1939).

İbrahim Ethem Bey, 30 Haziran 1940 tarihinde Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığına atandı (BCA, 30.18.1.2./91.63.18, 30.06.1940). Ancak sağlık sorunları nedeniyle bu görevde birinci yılını doldurmadan kendi isteğiyle bir sahil şehri olan Samsun’a atanmak istedi. 21 Nisan 1941 tarihinde Samsun valiliğine tayin edildi (BCA, 30.18.1.2/94.33.18, 21.04.1941). Sıhhati yerinde olmasa da İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı zor koşullar altında el koyma ve işe meseleleriyle uğraştı. Hastalığının iyice ilerlemesi sonucunda tedavi için İstanbul’a gitmek istedi. Yolculuk esnasında Ankara’da iken 1 Mart 1942 tarihinde 53 yaşında hayatını kaybetti (Altuğ, 1969: 17).

Sonuç

Tarihimizde “*Topal Vali*” olarak bilinen İbrahim Ethem Bey, Osmanlı Devleti’nin yıkılış ve Cumhuriyet Dönemi’nin kuruluş yıllarının zorlu koşullarında idarecilik yapmıştır. İlk görev yeri olan Kırkkilise (Kırklareli) Sancağına tabi Yenice nahiye müdürlüğünü Balkan Harpleri’nin çalkantılı döneminde yaptı. Bulgar, Rum ve Türklerin artık birlikte yaşama isteklerini kaybettikleri bir dönemde idarecilik yapmak oldukça zordu. Burada görev yaptığı dönemde iki tarafın anlaşmasıyla Türk-Bulgar mübadelesi gerçekleşti. Mübadele hükümlerine göre muhacirlerin iskânlarıyla meşgul oldu.

İbrahim Ethem Bey, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Edirne vilayetinin çeşitli kazalarında kaymakamlık yaptı. Hükümetin emirleri doğrultusunda savaş şartlarının gerektirdiği görevleri yerine getirdi. Bu zaman diliminde sahilde yerleşik olan Rum ve İtalyanların iç kesimlere nakledilmesini sağladı.

Millî Mücadele’nin başlangıç yılı olan 1919 yılında Konya vilayetine görevlendirildi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olan Konya Valisi Cemal Bey, koyu bir Millî Mücadele düşmanıydı. Vali Cemal Bey, Milli Mücadele hareketini boğmak için halkı isyana teşvik ediyordu. İbrahim Ethem Bey, kaymakamlık yaptığı bölgede bu isyanı bastırmaya çalıştı. İsyân sırasında Saiteli (Kadınhanı) kaymakamıydı, isyanı bastırmaya çalışırken asilere esir düştü. Millî kuvvetlerin Konya’ya egemen olmasıyla şans eseri hayatını kurtarabildi.

İbrahim Ethem Bey’in idarecilik anlayışında çeteciliğe ve zorbalığa yer yoktu. 1921 yılında Çine’de kamu düzenini bozan çetecilerle savaşmaktan çekinmeyecek kadar cesurdu. Düzenleri bozulan çeteciler, bir suikastla İbrahim Ethem Bey’i öldürmek istediler. İbrahim Ethem Bey, bu suikasttan sağ kurtulsa da ayağından vurularak sakat kaldı. Yunan işgali altındaki Aydın ve İzmir’de imkânsızlıklar içinde tedavi olmaya çalıştı. İbrahim Ethem Bey’in burada öldüğü zannedilerek yerine başka bir kaymakam atandı. 1922 yılında İstanbul’a geçen İbrahim Ethem Bey, tedavisini burada sürdürdü. Öldü zannedildiğinden işini kaybetmişti. Mustafa Kemal

Paşa’nın durumdan haberdar olmasıyla birlikte Mürefte’ye kaymakam olarak atandı. Burada koltuk değnekleriyle görevini yapabildi. Ardından Lâpseki ve Mudanya kaymakamlıklarına atandı. 1924 yılında Kars vali vekili oldu. Burada Pasinler depreminden dolayı bölgeyi ziyarete gelen Reis-i Cümhur Mustafa Kemal Paşa ile İbrahim Ethem Bey’in arasında geçen diyalog Türk idare tarihine örnek bir vaka olarak kaydedildi. Bu olay İbrahim Ethem Bey’in onuruna ne kadar düşkün olduğunu göstermektedir.

1926 yılında Sinop’a, 1928 yılında da Urfa’ya atandı. Urfa’da aldığı tedbirlerle Ağrı İsyancıları’nın, Urfa’ya sirayetini önledi. 1931 yılında öldürülen Siverek Belediye Başkanı Mehmet Emin (Odabaşı) Bey’in katil ve azmettiricilerini kısa sürede bulup adalete teslim etmesiyle yeni cinayetlerin çıkmasını önledi. 1931’de Gümüşhane, 1935 yılında da Erzurum’a vali oldu. Bu dönemde İran-Trabzon transit şosesinin yapımıyla ve bu yolun güvenliğinin sağlanmasıyla ilgilendi. Ayrıca okul yapma fırsatını da yakaladı.

1936 yılında Balıkesir, 1939 yılında ise İzmir valisi oldu. 1939 yılında İzmir’de gerçekleşen deprem ve sel felaketlerinde sergilediği etkili afet yönetimiyle kısa zamanda afetzedelerin yaralarını sarmaya çalıştı.

1940 yılında Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı’na atansa da sağlığı iyice bozulmuş olan İbrahim Ethem Bey, bir sahil kenti olan Samsun’a atanmak istedi. 1941 yılında buraya vali oldu. Ancak rahatsızlığından dolayı görevi uzun sürmedi. 1942 yılında hayatını kaybetti.

İkinci Dünya Savaşı’nın tüm şiddetiyle sürdüğü bir zaman diliminde İbrahim Ethem Bey gibi tecrübeli bir valinin hayatını kaybetmesi şüphesiz ki dönemin hükümeti için önemli bir kayıp oldu.

İbrahim Ethem Bey’in idareciliği incelendiğinde disiplinli bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Olayları mümkün olduğu kadar yerinde incelemekte, yapılması gereken işleri maiyetinin başında olarak takip etmekteydi. Onun yönetim anlayışında halkla doğrudan temas kurmak çok önemliydi. İbrahim Ethem Bey’in üzerinde önemle durduğu konuların başında kamu düzenini bozan asayiş vakaları gelmektedir. Asayiş vakalarına doğrudan müdahale etmekteydi. Bu bakış açısı yüzünden Konya İsyanı’nda asilere esir düştü, Çine Kaymakamlığı döneminde çetelerle girdiği mücadele sonucunda ayağından yaralanmış ve topal kalmıştı. Aynı şekilde Urfa’da hudut ihlallerini yapan aşiretleri haftalarca at sırtında takip etmesi böbrek rahatsızlığının artmasına sebep olmuştu.

Sonuç olarak İbrahim Ethem Aykut’un hayatı ve idari faaliyetleri incelendiğinde; zor durumlar karşısında dirayetli bir duruş sergileyerek, sorunlara cesaretle yaklaşıp, akılcı çözümler üretebilen ve halkla doğrudan temas kuran bir idareci olduğu görülmektedir. Bu özellikleriyle başarılı bir yönetim sergileyen İbrahim Ethem Aykut, yakın dönem Türkiye tarihine örnek bir idareci olarak geçmiştir.

Kaynakça

- ALDAN, Mehmet (1987). “İbrahim Ethem Aykut”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, 4: 71-76.
- ALTAY, Fahrettin (1970). *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İstanbul: İnsel Yayınları.
- ALTUĞ, Vefik (1942). *İbrahim Etem Aykut Hayatı ve Hatıraları*, Samsun: Vilayet Matbaası.
- ARMAOĞLU, Fahir (2002). 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- ATNUR, İbrahim Ethem (2006). *Reis-i Cümhur’un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, Ankara: Ebabil Yayınları.

AYDOĞAN, Erdal (2004). “Üçüncü Umumi Müfettişliği’nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34: 1-14.

BAYAR, Celâl (2018). *Ben De Yazdım C-III*, İstanbul: İşbankası Yayınları.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik (1992). *Trakya’da Milli Mücadele C-I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cemal Paşa (2015). *Hatıralar*, haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali (1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler-IV*, Ankara: Mars Matbaası.

ÇİNİCİ, Harun (2019). Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum (1923-1935), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

DONAT, Yavuz (1998). “Yılmaz, Baykal, Güneydoğu...” *Milliyet*, 06.06.1998: 14.

GÖKBEL, Asaf (2005). *Milli Mücadele’de Aydın*, sad. Hüseyin Kuruüzüm, Aydın: Kolalı Matbaası.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1993). “Cisr-i Mustafa Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, ss. 33-34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

KARACA, Taha Niyazi (2004). “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1): 1-14.

KOCA, Hüseyin (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya: Mikro Basım Yayım.

KÜÇÜK, Cevdet (1992). “Balkan Savaşı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 23-25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

ORHUN, Hayri; KASAROĞLU, Celal; BELEK, Mehmet ve Kazım ATAKUL (1969). *50 Ünlü Vali; Meşhur Valiler*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları.

ÖNDER, Mehmet (1975). *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Ankara: İşbankası Kültür Yayınları.

ÖZALP, Kazım (1998). *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şemseddin Sami (1889). *Kamus’ul Alam-II*, İstanbul: Mihran Matbaası.

TBMM Albümü 1920-1950 (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

Türk İstiklal Harbi C-6; İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921) (1974). Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları.

URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ZENGİN, Ersoy (2018). “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi’nde Asayişsizlik ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri (1927-1952)”, *Osmanlı’dan Günümüze Diyarbakır*, ed. İ. Özcoşar vd., ss. 773-793, İstanbul: Ensar Yayınları.

ZENGİN, Ersoy (2019). “Paris Barış (Paylaşım) Konferansı’nda Ermeni ve Kürt Taleplerine Karşı Vilâyet-i Şarkîye’den Protestolar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 243(6): 369-390.

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BAO, 4556/341662, (16 Şubat 1919).
BEO, 4205/315327, (13 Ağustos 1913).
BEO, 4379/328378, (13 Ekim 1915).
BEO, 4561/342056, (27 Mart 1919).
DH. EUM, 5. Şb, 20/11, (26 Aralık 1915).
DH. EUM. EMN, 83/34, (30 Haziran 1914).
DH. EUM.VRK, 29/17, (24 Ekim 1918).
DH. ŞFR, 485/53, (24 Ağustos 1915).
DH. ŞFR, 485/55, (25 Ağustos 1915).
DH. ŞFR, 51/272, (12 Nisan 1915).
DH. ŞFR, 561/49, (2 Ağustos 1917).
DH. ŞFR, 577/74, (10 Nisan 1918).
DH. ŞFR, 618/13, (27 Nisan 1919).
DH. ŞFR, 618/57, (1 Mart 1919).
DH.UMVM, 136/21, (16 Ocak 1916).
HR. SFR.04, 404/51, (7 Nisan 1915).
HR. SFR.04, 405/12, (5 Mayıs 1915).
HR.SYS, 2073/9, Belge No: 12, (1 Eylül 1914).
HSDHADB, 3/22, (31 Ocak 1915).
İ.DH. 1508/80. (15 Haziran 1914).
İ.DUİT, 44/10, (11 Nisan 1916).
İ.DUİT, 46/47, (3 Aralık 1917).
İ.HB. 143/4, (19 Ekim 1913).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- 30.18.1.1/10.28.16, (04.06.1924)
30.18.1.1/11.47.19, (11.10.1924).
30.18.1.1 /21.69.3, (14.11.1926).
30.18.1.1/ 30.62.15, (21.10.1928).
30.10.0.0/112.758.13, (02.03.1929).
30.10.0.0/177.220.13, (23.03.1930).
30.18.1.2/10.25.10, (07.05.1930).
30.18.1.2/23.65.3, (20.09.1931).

ZENGİN, Ersoy (2020). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Örnek Bir İdareci: Vali İbrahim Ethem Aykut’un Hayatı ve İdari Faaliyetleri”, *Mavi Atlas*, 8(2): 412-426

30.10.0.0/121.859.7, (16.02.1932).

30.18.1.2/52.19.19, (20.03.1935).

30.10.0.0/65.433.1, (15.07.1935).

30.18.1.2/67.61.19, (18.07.1936).

30.10.0.0/119.842.14, (25.09.1939).

30.10.0.0/118.827.30, (10.10.1939).

30.18.1.2/ 91.63.18, (30.06.1940).

30.18.1.2/94.33.18, (21.04.1941).

ZENGİN, Ersoy (2020). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Örnek Bir İdareci: Vali İbrahim Ethem Aykut’un Hayatı ve İdari Faaliyetleri”, *Mavi Atlas*, 8(2): 412-426

Ekler

Fotoğraf: Vali İbrahim Ethem Aykut (1935).

Kaynak: <http://www.erzurum.gov.tr/gorev-yapmis-valiler>

Burcu YILDIRAY

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Institute of Educational Science, Department of Educational Science, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0002-6550-4598
burcu.yildiray28@gmail.com

Seher BALCI ÇELİK

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Department of Educational Science, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0001-9506-6528
sbalci@omu.edu.tr

**Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa
Yönelik Tutumları¹**

Öz

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, Orta Karadeniz’de bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan ve tabakalı örnekleme yöntemi ile ulaşılan 247’si kadın 174’ü erkek olmak üzere toplamda 421 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Bu çalışma grubuna toplumsal cinsiyet rollerine tutum ölçeği ve evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum ölçeği uygulanmıştır. Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerine ve evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerine ve evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi, diğer değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için Tek Yönlü Manova Analizi uygulanmıştır. Farklılaşmanın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Tukey Testi uygulanmıştır. Sonuç olarak üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerine ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkinin cinsiyete, öğrenim görülen fakülte türüne ve bireyin yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği yere göre anlamlı bir farklılık gösterirken bireyin sosyo-ekonomik durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmıştır ve bu alanda çalışanlara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Rollerine, Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum, Üniversite Öğrencileri.

**University Students' Gender Roles and Their Attitudes Towards Out-of-Marriage
Sexual Intimacy**

Abstract

The aim of this study is to examine the relation between the gender roles of university students and their attitudes toward out-of-marriage sexual intimacy in terms of several variables. The study group of the research constitutes 421 university students in total, including 247 women and 174 men that study a state university in Central Black Sea and reached by stratified sampling method. Gender role attitude scale and out-of-marriage sexual intimacy attitude scale were applied to this study group. In this study, correlational survey model was used. Pearson's correlation analysis was conducted to determine whether there is a relationship between gender roles and attitude towards out-of-marriage sexual intimacy. To determine the correlation between gender roles and out-of-marriage sexual intimacy differs according to gender, Independent Samples t-Test; to test whether it differentiates according to other variables. One-Way Manova Analysis was performed. Tukey Test way applied to assess which group is the source of deviation. As a

¹ Bu çalışma için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan gerekli izinler alınmıştır (17.04.2020 tarihli ve 2020/160 no’lu karar).

result, a significant correlation was found between the gender roles of university students and their attitudes towards out-of-marriage sexual intimacy. In addition, while the correlation between gender roles and attitude towards out-of-marriage sexual intimacy differs significantly according to gender, the type of faculty studied and the place where the individual spends most of his/her life, there was no significant difference determined according to individual's socio-economic status. The findings were discussed in consideration of the literature and suggestions were given to people working in the field.

Keywords: Gender Roles, Toward Out-Of-Marriage Sexual Intimacy, College Students.

Giriş

Kadın ve erkek arasındaki farklılıklar, insanlığın başından beri karşımıza çıkmakta olan bir olgudur. Tarihe bakıldığında kadınların erkeklerden net bir sınırla ayrıldığı, ikincil bir konuma alındığı görülmektedir. Örneğin kiliselerde kadının ruhunun olup olmadığı hatta kadınların birer insan olup olmadığı bile tartışılan konulardan biri olmuştur (Adler, 2019: 12). Görülen bu farklılıkların açıklanması için ortaya atılan cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarına bakıldığında Türkiye’de toplumsal cinsiyeti açıklamak için de cinsiyet kavramı kullanıldığı, farklı dillerde ise cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin daha net sınırlarla ayrıldığı görülmektedir. Örneğin İngilizcede cinsiyet kavramı “sex” ile, toplumsal cinsiyet kavramı ise “gender” şeklinde ifade edilmiştir (Ertürk, 2017: 379). Aynı ayrı incelendiğinde cinsiyet kavramının bir bireyin kadın ya da erkek olduğunu gösteren genetik, fizyolojik veya biyolojik özellikler olduğu görülürken (Gender and Health: Technical Paper, 1998: 10) toplumsal cinsiyet kavramına bakıldığı zaman ise bu kavramın kadının ve erkeğin toplumsal ve kültürel açıdan açıklanması, bu iki tarafın birbirinden ayırt edilmesi ve ayrı ayrı bireylere atfedilen rolleri betimlemek amacıyla kullanılan bir kavram olduğu görülmektedir (Ecevit, 2011: 4). İnsanların sahip olduğu bu toplumsal cinsiyete ilişkin roller hayatın pek çok alanını etkilemekte, kadın veya erkek olmaktan doğan farklılıklar yaşanan hayatın her anında bireylerin karşısına çıkabilmektedir. Örneğin, aynı iş yerinde çalışan bir kadın ve bir erkeğin önüne farklı cinsiyete sahip olduklarından dolayı farklı engeller çıkabilmektedir. (Akın ve Demirel, 2003: 73). İnsanlar, toplumsal cinsiyet rollerinin etkisine doğdukları andan itibaren girmeye başlar ve bu cinsiyet rollerinin etkisine daha küçük yaşta girmeye başlayan çocuk ister istemez davranışlarını bu yönde sergilemeye başlar. Örneğin cinsiyet ayrımını gösteren deyimleri ve atasözlerini ailesinde ve çevresinde sürekli duyan çocuk bir süreden sonra davranışlarını bu yönde şekillendirebilir veya çocukların arkadaşları ile geçirdikleri vakitlerde oynadıkları oyuncaklar ve oyunlar da cinsiyete yönelik kalıp yargılara ilişkin ipuçları verir (Sabuncuoğlu, 2006: 115-116). Bunun yanında çocukların küçüklükten itibaren giydikleri kıyafetlerin seçimlerinde bile toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ipuçları görülmektedir. Örneğin kız çocuklarının elbiselerle erkek çocuklarının ise küçüklükten beri ceket ve kravat gibi kıyafetlerle büyütülmesi onlara cinsiyet rollerini aşlamaktadır (Tarhan, 2010: 101-108).

Kadının ve erkeğin farklılaştığı alanlardan biri ise cinselliktir. Örneğin Freud (2017: 75) küçük kız çocuklarının erkeklere kıyasla cinsel baskılanmayı daha çok yaşadıklarını ya da utanç ve nefret gibi cinsel engellemelerin de kız çocuklarda erkek çocuklardan daha erken ortaya çıktığını belirtmiştir (Freud, 2017: 75). Cinsellik kavramına bakıldığında bu kavramın, bireylerin diğer cinsle karşı oluşan ilgisi sonucunda meydana gelen duyguları ve fiziksel davranışların tümünü ifade ettiği görülmektedir (Taşçı, 2017: 12). Cinsellik kavramı cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, memnuniyet, yakınlık ve üreme gibi kavramları içinde barındıran ve biyolojik, psikolojik, kültürel, sosyal, ekonomik, politik, dini ve tarihsel gibi pek çok faktörün birleşiminden etkilenen bir kavramdır (Defining Sexual Health, 2002: 5). Cinsellikte farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakış açıları “biyolojik”, “psikolojik” ve “sosyokültürel” bakış açısı olarak sınıflandırılabilir (Cinsel Yaşam ve Sorunları, 2007: 15). “Biyolojik” bakış açısına göre cinsellik bireylerin ana içgüdülerinden biridir ve sağlıklı bir cinsel yaşam için sağlıklı bir bedene sahip olunması gerekmektedir. “Psikolojik” bakış açısına göre bireylerin kişilik özellikleri, geçmişteki yaşadıkları ve sahip oldukları travmaları gibi unsurlar cinselliği etkilemektedir. Son olarak “sosyokültürel” bakış açısına göre bireyin bulunduğu

aile, yaşamını geçirdiği toplum ve sahip olduğu dini inanç, gelenek görenek gibi etkenler bireylerin cinsel yaşamında etkilidir. Cinsellik hakkında “ergenlik döneminde çıkan ve yaşlılık döneminde sönen bir olgudur” görüşü yerini “bireyin doğumundan ölümüne kadar onunla olan ve onu elde etmeye yönelen bir dürtü” görüşüne bırakmıştır (Bakırcıoğlu, 2011: 288). Cinsellik, esas işlevi olan üreme etkinliğine birey ergenlik dönemine girince sahip olur. Karşı cinse duyulmaya başlayan ilgi ergenliğin son yıllarında açıkça ortaya çıkar. Kızlar bu dönemde erkeklere karşı ilgilerini daha çok gizli yaşamaktayken erkekler ise kızlarla ilgilendiklerini açık açık belli etmektedir. (Bakırcıoğlu, 2011: 281-286) Bireylerin cinsel gereksinimlerini engeller ve yasaklar olmadan giderebileceği bir kurum olarak ifade edilen evlilik, insanların cinselliklerini yaşamaları için tercih ettikleri bir seçenektir (Bakırcıoğlu, 2011: 171). Çünkü insanların büyüdüğü toplumun cinselliğe olan bakış açısı bireyin kendi bakış açısını da etkilemektedir ve bu değişik bakış açılarının birbirinden ayrılan noktalarından biri evlilik olmadan yapılan cinselliğe olan bakış açısıdır. Örneğin bazı toplumların bakış açısına göre bireyler evlilik dışında cinsel ilişkiye kesinlikle girmemelidir. Bunların yanı sıra evlilik dışı cinsel ilişkiyi hoş karşılamayan fakat tepki de göstermeyen toplumlar da bulunmaktadır (Yeşiltepe Oskay, 2005: 261). Cinsel ilişki, bireylerin cinselliği ile ilgili olan davranışlarından yalnızca biridir. Cinsel davranış, cinsel ilişkiyi de içine alan geniş bir kavramdır. Cinsel davranış kavramının içindeki başka bir kavram olan cinsel yakınlık ise cinsel birleşmenin olmadığı, öpüşme, birbirini okşama, birbirlerine erotik şakalar yapma veya erotik öyküler okuma ya da sadece bakışma gibi davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Bozdemir ve Özcan, 2011: 39). Cinsel yakınlık ergenlik döneminde görülmeye başlanır. Birey ergenlik döneminde ilgi göstermeye başladığı kişiye hem duygusal hem de fiziksel olarak yakınlık göstermeyi ister. Yapılan bazı davranışlar, normalde cinsel bir davranış olmamakla beraber karşı tarafa hissettirdikleri ile birlikte cinsel yakınlığa ilişkin davranışlara örnek olarak verilebilir. Örneğin karşılıklı konuşma bile ses ve ton bakımından kişiyi cinselliğe çekebilir veya kolu karşı tarafın beline dolama davranışı eğer flört ilişkisi kuran iki kişi arasında gerçekleşiyorsa cinsel yakınlığa uygun bir davranış olur. Çünkü kişinin kolunu karşı cinsin beline dolması cinselliği açıkça ortaya koyan bir davranış olarak nitelendirilmektedir (Hayta ve Algın, 2013: 59-74).

Bu araştırma, toplumsal cinsiyet rollerinin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumlarla herhangi bir ilişkinin olup olmadığı incelemek amacıyla yapılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde toplumsal cinsiyet rolleri ile cinsel davranışlar, cinsel mitler veya cinsel tabular arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar görülmekte fakat evlilik dışı cinsel yakınlıkla ilgili herhangi bir çalışma görülmemektedir. Bu çalışma ile cinsel davranışlardan biri olan cinsel yakınlık ile ilgili farkındalık oluşturulması ve ilgili alana katkı sağlaması; ayrıca toplumsal cinsiyet rollerinin insanların cinsel yakınlıklarıyla olan ilişkisini belirleyerek ilgili alanyazına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Bu araştırma nicel bir araştırma olup ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu evrenden örneklem seçimi planlanmış ve tabakalı örnekleme yöntemiyle örneklem seçimine gidilmiştir. Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde bulunan 19 tane fakülte, tabakalar olarak sayılmış ve ayrı ayrı her fakültede bulunan öğrencilerin sayısı tüm evren sayısına bölünerek tabaka ağırlığı hesaplanmıştır. Bulunan tabaka ağırlığı sayıları ise ulaşılmak istenen örneklem sayısı ile çarpılarak her fakülteden veri toplanacak öğrenci sayısı yaklaşık olarak 500 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan gerekli onay alınmış (17.04.2020 tarihli ve 2020/160 no’lu karar) ve elde edilen verilerle yapılan analizler sonucunda kişi sayısı 20’den düşük olan fakülteler araştırmadan çıkarılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %58,7’si kadın, %41,3’ü ise erkektir. Bu öğrencilerin %19,2’si Eğitim Fakültesi, %14,5’i Fen Edebiyat Fakültesi, %15,2’si Mühendislik Fakültesi,

%15,4’ü İlahiyat Fakültesi, %5,9’u Ziraat Fakültesi, %7,1’i Sağlık Bilimleri Fakültesi, %8,3’ü Tıp Fakültesi, %6,2’si Spor Bilimleri Fakültesi ve %8,1’i ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde öğrenim görmektedir. Örnekleme yer alan kişilerin %12,8’i köyde, %25,9’u ilçede ve %61,3’ü ise şehirde yaşamaktadır. Bu bireylerin %28,7’si düşük sosyoekonomik düzeye %53,2’si orta ekonomik düzeye ve son olarak %18’i ise yüksek sosyoekonomik düzeye sahiptirler.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formunda araştırmanın amacı kapsamında bağımsız değişkenler olan cinsiyet, öğrenim görülen fakülte, bireyin sosyo-ekonomik durumu, bireyin yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği yer, bireyin annesinin ve babasının eğitim durumu yer almıştır.

Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeği (TCRTÖ): Zeyneloğlu ve Terzioğlu (2011) tarafından geliştirilen Toplumsal Cinsiyet Rollerine Ölçeği tabakalı rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak 500 öğrenci üzerinde geliştirilmiştir. 38 maddeden oluşan ölçek ‘kadın cinsiyet rolü, erkek cinsiyet rolü, evlilikte cinsiyet rolü, eşitlikçi cinsiyet rolü ve geleneksel cinsiyet rolü’ olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmada alt boyuttaki özellikler ayrı ayrı değerlendirilmemiş, ölçekten alınan toplam puanlar üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.92 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.94 olarak hesaplanmıştır. Ölçek 5’li likert tipi bir ölçek olup ölçekten alınabilecek en yüksek toplam puan 190 iken alınabilecek en düşük puan 38’dir. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin eşitlikçi bir tutuma sahip olduğunu gösterirken alınan düşük puan ise bireyin gelenekçi bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Ölçeği (EDCYTÖ): Yıldırım ve arkadaşları (2019) tarafından geliştirilen Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Ölçeği, 350 kişi üzerinde geliştirilmiştir. Ölçekte 26 madde bulunmakta olup tek boyutlu bir ölçektir. Ölçek 5’li likert tipi bir ölçek olup, bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 26, alınabilecek en yüksek puan 130’dur. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla yapılan iç tutarlılık katsayısı 0.94 iken iki yarı güvenilirlik katsayısı 0.85 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.94, iki yarı güvenilirlik katsayısı 0.79 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geçerliliği için yapılan AFA sonucunda ölçeğin tek boyutlu olduğu görülmekte ve toplam varyansın %69,12’sini açıklamaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğunu gösterirken alınan düşük puanlar ise bireylerin olumsuz bir tutuma sahip olduklarını göstermektedir.

İşlem

Araştırmanın bağımsız değişkenleri cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, yaşamının büyük bölümünü geçirdiği yer, fakülte ve anne-baba eğitim düzeyidir. Bağımlı değişkenler ise Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeği ve Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Ölçeği’nden alınan puanlardır. Katılımcıların verilen ölçekleri doldurma süreleri 15 ile 20 dakika arasındadır. Bu araştırma kapsamında kullanılan ölçme araçları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde lisans eğitimi görmekte olan 421 öğrenciye internet üzerinden ulaşılarak uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada veri toplama araçlarından elde edilen veriler SPSS 20 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle iki bağımlı değişken arasındaki ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon Katsayısı ile test edilmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkiyi, cinsiyet değişkeni dışında tüm bağımsız değişkenlere göre ayrı ayrı analiz etmek için Tek Yönlü Manova Analizi kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri tutumunun ve evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumun cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile T testi yapılmıştır.

Bulgular

Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Arasındaki İlişki

Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri düzeyi ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını saptamak amacıyla Pearson Korelasyon Analizi yapılmış ve toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında pozitif ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.219$; $p<.001$).

Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre Farklılaşması

Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Örneklem T- Testi ile test edilmiştir. Bulgular ise Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	t	P
Toplumsal Cinsiyet Rollerine	Kadın	247	164.6559	17.82979	-5.691	.000*
	Erkek	174	153.6782	21.63197		

* $p<.001$

Tablo 1’e bakıldığında üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. ($t=-5,691$; $p<.001$). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri düzeyine ilişkin puan ortalamalarına bakıldığında kadın ($\bar{x}=164,6559$) erkek ($\bar{x}=153,6782$) olarak bulunmuş olup kadınların puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 2: Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Düzeylerine İlişkin t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	t	P
Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum	Kadın	247	70.8745	20.75223	4.075	.000*
	Erkek	174	78.9483	18.92861		

* $p<.001$

Tablo 2’ye bakıldığında üniversite öğrencilerinin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=4,075$; $p<.001$). Tabloya bakıldığında erkeklerin puan ortalamasının ($\bar{x}=78,9483$) kadınların puan ortalamasından ($\bar{x}=70,8745$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin Öğrenim Görülen Fakülte Türüne Göre Farklılaşması

Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasındaki ilişkinin öğrenim görülen fakülte türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Görülen Fakülte Türü Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi

Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez	Hata	P
			Serbestlik Derecesi	Serbestlik Derecesi	
Öğrenim Görülen Fakülte	.878	3.450	16	822	.000

Tablo 3'e bakıldığında analiz sonucunda elde edilen değerler (Wilk's Lambda (Λ) = .878; $F_{16,822} = 3,450$; $p = .000$) üniversite öğrencilerinin öğrenim görülen fakülte değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Bu farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Tukey Testi yapılmış ve sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4: Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Görülen Fakülte Türüne Göre Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	Ortalama Farkı	Standart	P	
		Hata		
Eğitim Fakültesi	Fen Edebiyat Fakültesi	-10.7345*	3.31026	.034
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	-13.0432*	4.17334	.049
	Tıp Fakültesi	-13.4384*	3.94983	.021
İlahiyat Fakültesi	Tıp Fakültesi	-12.9824*	4.09388	.043
Ziraat Fakültesi	Fen Edebiyat Fakültesi	15.7246*	4.60373	.022
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	-18.0333*	5.28782	.020
	Tıp Fakültesi	-18.4286*	5.11326	.011

$p < .05$

Tablo 4'e bakıldığında Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin puan ortalamaları; Fen Edebiyat Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Tıp Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin puanlarından anlamlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Eğitim Fakültesinde okuyan öğrencilerin puan ortalamaları ($\bar{x} = 155,7901$), Fen Edebiyat Fakültesinde ($\bar{x} = 166,5246$), Sağlık Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x} = 168,8333$) ve Tıp Fakültesinde ($\bar{x} = 169,2286$) okuyan öğrencilerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Görülen Fakülte Türüne Göre Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutumlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	Ortalama Farkı	Standart Hata	P
---------	----------------	---------------	---

İlahiyat Fakültesi	Tıp Fakültesi	-13.1780*	4.20913	.048
	İİBF	-14.4511*	4.24917	.021

p < .05

Tablo 5'e bakıldığında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin puanları Tıp Fakültesinde ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerin puanlarından anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilerin puan ortalamaları ($\bar{x}=67,1107$), Tıp Fakültesinde okuyan öğrencilerin puan ortalamalarından ($\bar{x}=80,2857$) ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerin puan ortalamalarından ($\bar{x}=81,5588$) daha düşüktür.

Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin Bireyin Yaşamının Büyük Bir Bölümünü Geçirdiği Yere Göre Farklılaşması

Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasındaki ilişkinin bireyin yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği göre farklılaşmış farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Üniversite Öğrencilerinin Yaşanılan Yer Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Manova Analiz Sonuçları

Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez	Hata	P
			Serbestlik Derecesi	Serbestlik Derecesi	
Yaşanılan Yer	.954	4.961	4	828	.001

Tablo 6'ya bakıldığında analiz sonucunda elde edilen değerler (Wilk's Lambda (Λ) = .954; $F_{4,828} = 4,961$; $p=.001$) üniversite öğrencilerinin yaşanılan yer değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ve evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Bu farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Tukey Testi yapılmış ve sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7: Üniversite Öğrencilerinin Yaşanılan Yere Göre Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Gruplar		Ortalama Farkı	Standart Hata	P
Köy	İlçe	-9.7963*	3.30419	.009
	Şehir	-12.0622*	2.96880	.000
İlçe	Köy	9.7963*	3.30419	.009
	Şehir	-2.2659	2.27476	.580
Şehir	Köy	12.0622*	2.96880	.000
	İlçe	2.2659	2.27476	.580

$\alpha=.05/2=.025$

Tablo 7'ye bakıldığında köyde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine ile ilçede yaşayan ve şehirde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Köyde yaşayan bireylerin puan ortalamaları ($\bar{x}=150,3519$), ilçede ($\bar{x}=160,1481$) ve şehirde ($\bar{x}=162,4141$) yaşayan bireylerin puan ortalamalarından daha düşüktür.

Tablo 8: Üniversite Öğrencilerinin Yaşanılan Yere Göre Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutumlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	Ortalama Farkı	Standart Hata	P	
Köy	İlçe	-5.2222	3.34688	.264
	Şehir	-8.4032*	3.00715	.015
İlçe	Köy	5.2222	3.34688	.264
	Şehir	-2.2659	2.30415	.352
Şehir	Köy	12.0622*	3.00715	.015
	İlçe	2.2659	2.30415	.352

$\alpha=.05/2=.025$

Tablo 8'e bakıldığında köyde yaşayan bireylerin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları ile şehirde yaşayan bireylerin evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Köyde yaşayan bireylerin puan ortalamaları ($\bar{x}=67,9444$) şehirde ($\bar{x}=76,3477$) yaşayan bireylerin puan ortalamalarından daha düşüktür.

Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin Bireyin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Farklılaşması

Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumları arasındaki ilişkinin bireyin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Üniversite Öğrencilerinin Sosyoekonomik Durum Değişkenine Göre Tek Yönlü Manova Analizi Sonuçları

Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez	Hata	P
			Serbestlik Derecesi	Serbestlik Derecesi	
Sosyoekonomik Durum	.989	1.108	4	828	.352

Tablo 9'a bakıldığında analiz sonucunda elde edilen değerler (Wilk's Lambda (Λ) = .989; $F_{4,828} = 4,961$; $p=.352$) üniversite öğrencilerinin yaşanılan yer değişkenine göre toplumsal cinsiyet rolleri ve evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir.

Tartışma

Bu araştırmanın amacı kapsamında etik kuruldan gerekli izin alındıktan sonra (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu, 17.04.2020 tarihli ve 2020/160 no'lu karar) veriler toplanılmaya başlanmış ve elde edilen verilerden yapılan analizler sonucunda toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre bireylerin cinsel yakınlığı yaşamalarında sahip oldukları toplumsal cinsiyet rolleri az da olsa etkilidir. Bu etkinin az olmasının nedeni cinselliğin sadece sahip olunan toplumsal cinsiyet rolü gibi kişisel unsurlardan etkilenmemesi, din, kültür ve gelenekler gibi dış unsurlardan da etkilenmesi olabilir. Ülkemizde toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırma bulunmamaktadır. Bununla beraber toplumsal cinsiyet rolleri ile cinselliğe ilişkin kavramlar arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Döner (2015), yaptığı çalışmada toplumsal cinsiyet rolleri ile cinsel mitler arasındaki ilişkiyi incelemiş ve aralarında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Kıyılıoğlu (2015), yaptığı araştırmada toplumsal cinsiyet rollerinin riskli cinsel davranış ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar üzerinde etkili olduğunu, güvenli ya da güvenli olmayan bir şekilde cinsel ilişkiye girmenin genellikle erkeklerin kararıyla şekillendiğini belirtmiştir. Aksoy Derya ve ark. (2017), toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsel tabu arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sonuç olarak homoseksüelliği tabu olarak gören öğrencilerin daha eşitlikçi tutuma sahip olduğu ve kadına yönelik cinsel tabuları kabul eden öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduğunu bulmuşlardır. Yurt dışındaki araştırmalara bakıldığında ise Greig ve ark. (2008), toplumsal cinsiyet rollerini HIV ve AIDS gibi hastalıkların kaynağı ile ilişkilendirmiş, erkeklerin sahip olduğu rollerden dolayı, daha fazla cinsel ilişkiye girme ve daha riskli cinsel ilişkiye girme davranışı gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Katılımcıların toplumsal cinsiyet rolleri düzeyine bakıldığında kadınların puan ortalamalarının ($\bar{x}=164,6559$) erkeklerin puan ortalamalarından ($\bar{x}=153,6782$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulgularından yola çıkılarak kadınların ve erkeklerin eşitlikçi bir tutuma sahip olduğu fakat kadınların erkeklerden daha fazla eşitlikçi bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi kadınların kadın-erkek eşitliğini erkeklerden daha fazla savunmalarından kaynaklanıyor olabilir. Arıcı (2011), Başar (2012), Seçgin ve Tural (2011) ve Yaşar (2011), araştırmalarında cinsiyete göre toplumsal cinsiyet rollerinde bir farklılaşma olup olmadığını test etmişler ve aralarında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. İncelenen araştırma bulguları, yapılan bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Yurt dışında yapılan araştırmalara bakıldığında ise Tu ve Liao (2005) ile Al-Ghanim ve Badabah (2016) yaptıkları araştırmalarda toplumsal cinsiyet rollerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir ve sonuçlar bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Katılımcıların evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumlarına bakıldığında ise erkeklerin puan ortalamalarının ($\bar{x}=78,9483$) kadınların puan ortalamalarından ($\bar{x}=70,8745$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda erkek öğrencilerinin kadın öğrencilere oranla evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile çalışma grubundaki erkek öğrenciler, kadın erkeklere oranla evlilik dışında cinsel yakınlık kurmaya daha ilımlı bakmaktadırlar. Bu durumun sebebi, yaşanan toplumun kadınları cinsellik konusunda erkeklere oranla daha fazla baskılaması olabilir. Yıldıray ve ark. (2019), yaptıkları araştırmada cinsiyete ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır ve sonuçlar bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Yapılan benzer araştırmalara bakıldığında ise Adak (2016), üniversite öğrencileri ile yaptığı araştırmada erkeklerin partneri ile evlenmeden birlikte yaşamaya daha olumlu yaklaştıklarını tespit etmiştir. Bu bulgu, yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Yurt dışında yapılan araştırmalara bakıldığında ise Blair ve Scott (2019), yaptığı araştırmada erkeklerin ilişkilerinde fiziksel olarak kadınlardan daha fazla yakınlık kurduklarını ve cinsel yakınlığı başlatmada erkeklerin kadınlardan daha ilımlı yaklaştıklarını tespit etmişlerdir. Sonuçlar bu araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Buunk (1980), evlilik dışı cinsel ilişki olgusunu incelemiş ve cinsiyetler arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Sonuçlar ise bu araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkinin öğrenim görülen fakülte türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerde ise anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine bakıldığında Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan bireylerin puan ortalamalarının ($\bar{x}=155,7901$) Fen Edebiyat Fakültesinde ($\bar{x}=166,5246$), Sağlık Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=168,8333$) ve Tıp Fakültesinde ($\bar{x}=169,2286$) öğrenim görmekte olan öğrencilerin puan ortalamalarından anlamlı bir şekilde farklılaştığı, Eğitim Fakültesinde okuyan öğrencilerin bahsi geçen diğer fakültele oranla daha düşük ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulgularından yola çıkılarak, Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin diğer fakültele oranla

kadın-erkek eşitliğini daha az savunduğu söylenebilir. Yaşar (2011) ve Başçı (2016), yaptıkları araştırmalarda öğrenim görülen fakülte türü ile toplumsal cinsiyet rolleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş olup incelenen araştırma bulguları yapılan araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Katılımcıların evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumlarına bakıldığında ise İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile Tıp Fakültesi ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler arasında anlamlı farklılaşmanın olduğu görülmektedir. İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilerinin puan ortalaması ($\bar{x}=67,1077$) Tıp Fakültesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{x}=80,2857$) ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{x}=81,5588$) puan ortalamalarından daha düşüktür. İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler, Tıp Fakültesi ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilere oranla evlilik dışı cinsel yakınlığa daha olumsuz yaklaşmaktadırlar. Öğrenim görülen fakülte türüne göre öğrencilerin ölçekten aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan bireylerin, grupta bulunan diğer bütün öğrencilere oranla evlilik dışı cinsel yakınlık kurmaya daha olumsuz baktıkları görülmektedir. Bu durumun sebebi, öğrencilerin aldıkları eğitimin içeriğinden kaynaklanıyor olabilir. Yıldıray ve ark. (2019), yaptıkları araştırmada öğrenim görülen fakülte türüne ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve sonuçlar bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkinin bireyin yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği yere göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine bakıldığında köyde yaşayan bireylerin puan ortalamaları ile ilçede yaşayan ve şehirde yaşayan bireylerin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma görülmektedir. Köyde yaşayan bireylerin puan ortalamaları ($\bar{x}=150,3519$), ilçede ($\bar{x}=159,9541$) ve şehirde ($\bar{x}=162,2326$) yaşayan bireylerin puan ortalamalarından daha düşüktür. Köyde yaşayan bireylerin diğerlerine oranla daha az eşitlikçi tutuma sahip olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra “köyde”, “ilçede”, ve “şehirde” yaşayan bireylerin puan ortalamaları onların eşitlikçi tutuma sahip olabileceğini göstermektedir. Bu durum, bireylerin yaşadıkları çevrenin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarından kaynaklanıyor olabilir. Bireylerin yaşadıkları yer, onların kadın-erkek eşitliğine olan bakış açılarını etkilemiş olabilir. Başçı (2016) ve Karakaş (2018) araştırmalarında yaşanan yer ile toplumsal cinsiyet rolleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İncelenen araştırmalar bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Bunun yanı sıra Arıcı (2011) ve Yaşar (2011) ise yaptıkları araştırmalarında ise yaşanan yer ile toplumsal cinsiyet rolleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ve bu araştırmalar bu araştırmanın bulguları ile çelişmektedir. Bu durumun sebebi örneklem farklılığından veya araştırmaya dahil edilen kişi sayısından kaynaklanmış olabilir. Yurt dışında yapılan araştırmalara bakıldığında ise Trommsdorf ve Iwawaki (1989) ile Tu ve Liao (2005), yaptıkları araştırmalarda toplumsal cinsiyet rollerini yaşanan ülke bazında incelemişler ve ülkeler arasında anlamlı bir farklılık bulmuşlardır. Sonuçlar, bu araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Katılımcıların evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutumlarına bakıldığında köyde yaşayan ve şehirde yaşayan bireyler arasında anlamlı bir farklılık görülürken ilçede yaşayan bireyler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Köyde yaşayan bireylerin puan ortalaması ($\bar{x}=67,9444$) şehirde yaşayan bireylerin puan ortalamasından ($\bar{x}=75,9961$) daha düşüktür ve sonuçlara bakıldığında köyde yaşayan bireylerin diğer yerleşim yerlerinde yaşayan bireylere oranla daha az olumlu tutuma sahip olduğu görülmektedir. Çalışma grubundaki şehirde yaşayan bireyler, köyde yaşayan bireylere oranla evlilik dışında cinsel yakınlık kurmaya daha ılımlı yaklaşmaktadırlar. Bu durumun sebebi, bireylerin yaşadıkları yerin cinselliği yaşamaya olanak verip vermemesi olabilir. Örneğin, köy gibi küçük bir yerde yaşayan birey, şehir gibi büyük bir yerde yaşayan bireye oranla cinselliğini yaşarken daha çekingen davranabilir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilik dışı cinsel yakınlığa yönelik tutum arasındaki ilişkinin bireyin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerde ise anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Bu durumun sebebi, örneklem hatasından ya da örneklem sayısının azlığından kaynaklanıyor olabilir. Değişkenler ayrı ayrı incelendiğinde Gökçay (2018) ve Çınar (2018), kendi araştırmalarında toplumsal cinsiyet rollerini gelir düzeylerine göre incelemiş ve aralarında anlamlı bir farklılık bulmamışlardır. Bu durum, bu araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Bunun yanı sıra Karakaş (2018) ve Kamışlı (2018) ise kendi araştırmalarında gelir düzeyi ile toplumsal cinsiyet rolleri arasında anlamlı bir farklılık bulmuşlardır ve sonuçları bu araştırma sonuçları ile çelişmektedir. Bu durumun sebebi örneklem farklılığından veya araştırmaya dahil edilen kişi sayısından kaynaklanmış olabilir. Yurt dışında yapılan araştırmalara bakıldığında ise Tu ve Liao (2005), gelir düzeyine göre toplumsal cinsiyet rolleri arasında anlamlı bir fark bulmuşlardır ve bu sonuç yapılan bu araştırmanın bulguları ile çelişmektedir.

Öneriler

Bu araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde lisans öğrenimi görmekte olan 421 öğrenci ile yapılmıştır. Bu araştırmaya ön lisans düzeyi ve lisansüstü düzeyinde olan öğrenciler de katılabilir, farklı üniversitelerde öğrenim görmekte olan öğrenciler de araştırma kapsamına dahil edilebilir. Bunların yanı sıra araştırma kapsamında incelenen cinsiyet, öğrenim görülen fakülte, sosyo-ekonomik durum, bireyin yaşamının büyük bölümünü geçirdiği yer, anne ve baba eğitim düzeyleri değişkenlerine yaş, sınıf düzeyi, romantik ilişki durumu gibi değişkenler de eklenebilir. Ayrıca bu araştırma sonuçları, üniversite öğrencilerinin eşitlikçi bir tutuma sahip olduğunu göstermekle beraber, özellikle ülkemizde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin hala ayrımcılığın olduğunu göstermektedir. Özellikle çocukların ebeveynleri dışında en çok vakit geçirdiği ortam olan okullarda cinsiyet eşitliğine yönelik etkinlikler yapılabilir. Bilhassa öğretmenlerin cinsiyet ayrımcılığına yönelik tutumlarını dikkatle irdeleyip çocuklara cinsiyetçi tutumlarını yansıtmamalıdır. Öğrencilerin ders kitapları, cinsiyetçi tutumu yansıtan ifadeler veya görseller bulundurup bulundurmadığını tespit etmek amacıyla uzmanlar tarafından tekrardan incelenebilir. Bunların yanında cinsellik olgusunun ülkemizde hala konuşulması çekinilen bir olgu olduğu bilinmektedir. Bu durumda çocukların cinsellik, cinsel yakınlık gibi kavramları hakkında bilgilendirilmeli ve bilhassa ilköğretim ve ortaöğretim seviyesi öğrencileri için ders müfredatlarına gelişim süreçlerine uygun olmak üzere cinsellik ve cinsel sağlık ile ilgili dersler eklenebilir.

Kaynakça

- ADAK, Nurşen (2016). “Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Sosyoloji Dergisi(Armağan Sayısı)*, 23-40.
- ADLER, Alfred (2019). *Cinsiyetler Arasında İşbirliği*, çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel Yayınevi.
- AKIN, Ayşe ve Simge DEMİREL (2003). “Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi*, 25(4): 73-82.
- AKSOY DERYA, Yeşim; TİMUR TAŞHAN, Sermin; UÇAR, Tuba; KARAASLAN, Tuba ve Özgül AKBAŞ TUNÇ (2017). “Toplumsal Cinsiyete İlişkin Tutumların Cinsel Tabulara Etkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1): 1-8.
- AL-GHANIM, Kaltham A. & Abdallah M. BADAHDAH (2017). “Gender Roles in the Arab World: Development and Psychometric Properties of the Arab Adolescents Gender Roles Attitude Scale”, *Sex Roles*, 77: 169-177

ARICI, Fatma (2011). Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algılar ve Psikolojik İyi Oluş, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BAKIRCIOĞLU, Rasim (2011). *Çocuk ve Ergende Rub Sağlığı*, Ankara: Anı Yayıncılık.

BAŞAR, Fatma (2012). Türkiye'deki Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BAŞÇI, Bilge (2016). Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BLAIR, Sampson Lee & Christina L. SCOTT (2019). “It Started with a Kiss: The Initiation of Sexual Intimacy Among Young Adults in China”, *Sexuality and Culture*, 23: 1147-1166.

BOZDEMİR, Nafız ve Sevgi ÖZCAN (2011). “Cinselliğe ve Cinsel Sağlığa Genel Bakış”, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 5(4): 37-46.

BUUNK, Bram (1980). “Extramarital Sex in the Netherlands Motivations in Social and Marital Context”, *Alternative Lifestyles*, 3(1): 11-39.

Cinsel Eğitim ve Tedavi Araştırma Derneği (2007). *Cinsel Yaşam ve Sorunları*, İstanbul: Cinsel Eğitim ve Tedavi Araştırma Derneği Yayınları.

ÇINAR, Gizem (2018). Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Göre Şiddet Eğilimi Üzerine Olan Sosyal Algılarının Araştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

DÖNER, Aslı Çağla (2015). Cinsel Mitlerin, Evlilik Doyumu ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ECEVİT, Yıldız (2011). “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Y. Ecevit, ve N. Karkıner, ss 2-31, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ERTÜRK, Elvan Melek (2017). “Toplumsal Cinsiyet”, *Davranış Bilimleri*, ed. Mehmet Zencirkıran, ss. 377-408, Bursa: Dora Yayıncılık.

FREUD, Sigmund (2017). *Cinsellik Üzerine Üç Deneme*, çev. Beyza Nur Doğan, Ankara: Gece Kitaplığı.

GÖKÇAY, Gönül (2018). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kars.

GREİG, Alan; PEACOCK, Dean; JEWKES, Rachel & Sisonke MSİMANG (2008). “Gender and AIDS: Time To Act”, *National Institutes of Healths*, 22(2): 35-43.

HAYTA, M. Kemal ve Osman ALGIN (2013). *Aşk ve Flört Kıskaçında Ergen*. İstanbul: Timaş Yayınları.

KAMIŞLI, Ecem (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Aile İşlevselliğinin Problem Çözme Becerilerine Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KARAKAŞ, Didar (2018). Evli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Evlilik Uyumuna Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

KIYLIOĞLU, Levent (2015). “Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Kadının HIV Riski”, *Sosyal Hizmet Sempozyumu Özet Kitabı*, ed. F. Şahin, ss 433-437, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü.

SABUNCUOĞLU, Ayda (2006). Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

SEÇGİN, Fadime ve Ayşegül TURAL (2011). “Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları”, *e-Journal of New World Sciences Academy Education Science*, 6(4): 2446-2458.

TARHAN, Nevzat (2010). *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınları.

TAŞÇI, Ali İhsan (2017). *Cinsiyet Eğitimi*. İstanbul: Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı.

TROMMSDORFF, Gisela & Saburo IWAWAKI (1989). “Students' Perceptions of Socialisation and Gender Role in Japan and Germany”, *International Journal of Behavioral Development*, 12(4): 485-493.

TU, Su-Hao & Pei-Shan LIAO (2005). “Gender Differences in Gender-Role Attitudes: A Comparative Analysis of Taiwan and Coastal China”, *Journal of Comparative Family Studies*, 36(4), 545-566.

YAŞAR, Bakiye (2011). Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Kadın Sağlığı Hemşireliği Açısından Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

YEŞİLTEPE OSKAY, Ümran (2005). “Kadınlarda Orgazmın Kültürel ve Psikososyal Boyutu”, *Androloji Bülteni*, 22: 261-263.

YILDIRAY, Burcu; KILIÇ Aslı; AYDIN, Arife; AKDEMİR, Emre; ve Nihat SAĞLAM (2019). “Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinler Kitabı*, ed. S. Çeçen, ve Z. Karacagil, ss. 45-56, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

ZEYNELOĞLU, Simge (2008). Ankara'da Hemşirelik Öğrenimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ZEYNELOĞLU, Simge ve Füsun TERZİOĞLU (2011). “Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (40): 409-420.

World Health Organization (2002). *Defining Sexual Health*, Geneva: World Health Organization.

Ek

Etik Kurul Onayı Belgesi

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
17.04.2020	3	2020/160

KARAR NO: 2020/160
Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi Burcu YILDIRAY' ın Prof. Dr. Seher BALCI ÇELİK danışmanlığında “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki” isimli seminer çalışmasını içeren 9848 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi Burcu YILDIRAY' ın Prof. Dr. Seher BALCI ÇELİK danışmanlığında “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Evlilik Dışı Cinsel Yakınlığa Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki” isimli seminer çalışmasının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

Makale Geliş | Received: 07.07.2020.
Makale Kabul | Accepted: 21.09.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.766003

Musa TILFARLIOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi./Assist. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY

ORCID: 0000-0002-8916-6669

musa_edebyat@hotmail.com

Leylâ Hanım'ın Gözünden Şiir ve Şair

Öz

Poetika, edebî anlamda şairlerin eserlerini kaleme alırken değer verdikleri görüş veya bağlı oldukları kuralların geneline verilen addır. Bu nedenle şairlerin ve bağlı oldukları geleneklerin yazılmış veya yazılmamış bir poetikası olmalıdır. Bir şiir geleneği içerisinde yer alan şairlerin bireysel poetikaları olmaz. Bir geleneğe ait şiir tarzının en güzel örneklerini dile getirmek için uğraşan divan şairlerinin şiirlerinde mizaç, yetenek ve eğitimin farklılıklarının etkileri görülebilir. Fakat bu farklılıkların dâhil oldukları geleneğinin poetikasını değiştirecek düzeyde olmadığı görülmektedir. Şairlerin poetikaları, dâhil oldukları şiir geleneği tarafından önceden belirlenmiştir. Geleneğin kendilerine sunduğu imkânların dışına çıkmayan divan şairleri modern anlamda bir poetika yazma gereksinimi duymamışlardır. Konusu şiir olan beyitler ve gazeller yazan divan şairleri, divan edebiyatının geleneksel benzetme öğelerini şiir ve şair için yaptıkları tasvirlerde kullanmışlardır. Divan şairi, nükteli ve etkileyici şiirler yazarak şairlik yeteneğini, şiirlerinin güzelliğini göstererek, edebî ve sosyal çevrenin takdirini kazanmak istediğini ortaya koymak istemiştir.

Klâsik Türk şiirinde şairlerin poetikalarının tespitine yönelik çalışmalara malzeme ve de katkı sağlamak amacıyla yaptığımız bu çalışmada, Leylâ Hanım'ın manzumelerinde dile getirmiş olduğu şiir ve şair hakkındaki görüşleri, bu iki kavrama yüklediği anlamlar, şiir ve şair için kullandığı kelimeler, yaptığı benzetmeler, onlara yüklediği vasıflar ve bu kavramların özellikleri araştırılmıştır. Kısaca şairin, şiir ve şair hakkındaki düşünceleri, şiir ve şairde olması gereken özellikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Leylâ Hanım'ı dönemin erkek şairlerinden ayıran farklı bir söyleminin olup olmadığı şiirlerinden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Şiir geleneğimizdeki kadın şairlerin azlığı Leylâ Hanım'ın şiir ve şair hakkındaki görüşlerinin önemini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Poetika, Divan Şiiri, Leylâ Hanım, Şiir, Şair.

Poetry and Poet from the Eyes of Leylâ Hanım

Abstract

Poetics is the name given to the whole of the views and rules that poets literally adhere to or value while writing poetry. Therefore, poets and their traditions must have a written or unwritten poetics. Poets in a poetry tradition do not have individual poetics. The effects of temperament, talent and education differences can be seen in the poems of divan poets who try to sing the most beautiful poems of the same poetry style. But these differences are not in a dimension to change the poetics of the poetry tradition in which they are included. Their poetics are predetermined by the poetry tradition they belong to. For this reason, divan poets did not need to write a poetics in a modern sense. Divan poets, whose subjects are poetry and poetry, used the traditional material of divan poetry in their depictions for poetry and poetry. Divan poet wanted to reveal that he wanted to gain the appreciation of the literary and social environment by showing his poetic talent and the beauty of his poems by writing humorous and impressive poems.

In this study, which we conducted in order to provide material and contribution to the studies of the poetics of poets in Classical Turkish poetry, the opinions about the poetry and poet that Leylâ Hanım expressed in her poetry, the meanings she placed on these two concepts, the words she used for poetry and the poet, the simulations she made, characteristics and properties of these concepts have been investigated. Briefly, the poet's thoughts about poetry and poet, the poetry and poetry must have been tried to be revealed. It was attempted to find out whether there was a different opinion in Leylâ Hanım Divan that distinguished her from the male poets of the period. The scarcity of female poets in our poetry tradition increases the importance of Leylâ Hanım's views on poetry and poet.

Keywords: Poetics, Divan Poetry, Leylâ Hanım, Poem, Poet.

Giriş

18-19. yüzyıllar Osmanlı Devleti’nde modernleşme hareketlerinin ortaya çıktığı ve uygulandığı yüzyıllar olması bakımından, siyasi ve kültürel tarih çalışmaları için oldukça değerli bir yere sahiptir. Sosyal/kültürel hayatın buna bağlı olarak sanat ve edebiyatın, tarihten ayrı değerlendirilemeyeceği göz önünde bulundurulursa, 19. yüzyıl tarihine genel hatlarıyla hâkim olmak Leylâ Hanım’ın divanını, divanda dile getirdiği şiir ve şair hakkındaki görüşlerini doğru yorumlayabilmek için oldukça önemli olacaktır. (Çulhaoğlu, 2009: 22)

18. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan yenilenme atılımlarının nedeni, Avrupa devletlerine özellikle de Rus devletine karşı ayakta kalabilmektir. Bunun yolunun ise, orduyu geliştirmek olduğu için askerî modernleşme, Osmanlı Devleti’nde yenilik hareketlerinin temelini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nde, ordu, idare ve maliye alanında yaşanan bu modernleşmenin edebiyata, sanata, mimariye ve günlük hayata yansımaması imkânsızdır. (Ortaylı, 1987: 36). Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun, reform hareketlerine teorik olarak hazırlanmaması edebiyat, tarih ve felsefe alanındaki değişmelerin, diğer alanlara kıyasla yavaş gerçekleşmesine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun içerisinde bulunduğu durum nedeniyle Avrupa dünyasına, düşünce ve edebiyattan daha önce askeri gereksinimlerini karşılamak için yaklaşmak zorunda kaldığı açıktır. Ancak; siyasi ve askerî alanlarda meydana gelen modernleşmenin, aynı zamanda toplumdaki kurumları ve bireyleri bu duruma dâhil etmemesi mümkün değildir. Bu nedenle, Osmanlıda yaşanan modernleşme, sosyal hayata da yansımıştır. 18. yüzyıldan sonra içinde yaşadığı zamanı ve mekânı farklı bir bilinçle görmeye başlayan Osmanlı insanı; yaşamış olduğu kültür ve coğrafyanın dışında dünya tarihini ve coğrafyasını öğrenmek için çaba harcamaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı aydınları içerisinde Latince öğrenen bir grup oluşmuş; bu durum Batı’nın dil ve edebiyatına bir yönelim olarak kendini göstermiştir. 19. yüzyılda, öğrendiği dillerle dünyadaki değişimleri takip etmeye başlayan Osmanlı aydını, içinde bulunduğu dünyaya yönelik kayıplarını fark etmiş ve Avrupa ile bağlantı kurmaya çalışan, modernleşmek için gayret eden bir karakter olmaya çabalamıştır. Tanzimat döneminde ortaya çıkan eski ve yeni arasındaki çatışma dönemin aydın tipinin ortaya çıkmasını sağlamış, yeniyi öğrenmeye meraklı, bir o kadar da eski kültüre hâkim bir aydın tipi ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ortaylı, 1983: 13-14) .

Klasik Türk edebiyatı veya divan edebiyatı olarak isimlendirdiğimiz edebiyata ait şiir, şair ve sanatla ilgili görüşlerin yer aldığı müstakil bir eser bulunmamaktadır. Bu konu hakkında herhangi bir teşebbüste de bulunmayan divan şairleri, kendi sanat görüşleri üzerinde bir teorisyen veya araştırmacı gibi çalışmamışlar ve günümüzdeki manada bir poetika ortaya koymamışlardır (Coşkun, 2011: 57-80). Çünkü divan şairleri kuralları önceden belirlenmiş bir gelenek içerisinde eser vermişlerdir. Klasik edebiyat sanatçılarının; şiir, şair ve edebiyat hakkındaki görüşlerini tespit edebilmek için önce kendi eserlerine bakmak gerekmektedir. Klâsik edebiyat mensubu şairlerin neredeyse tamamı şiir ve şair hakkındaki görüşlerine büyük oranda divanlarının genelinde, şiirlerinin arasına serpiştirilmiş bir hâlde; bazen doğrudan veya dolaylı, bazen de ayrıntılı ya da yüzeysel bir şekilde yer vermektedirler. Daha yakın planda baktığımızda ise şairlerin poetik unsur ve değerlendirmelere daha çok kasidelerin fahriye bölümleri ile gazellerin mahlas beyitlerinde veya kıt’alarda yer verdiğini görmekteyiz (Kaya, 2012: 148). Fakat bu açıklamalar, şiirin nesirden daha çok itibar gördüğü Divan edebiyatında şiir ve nesir konularına hiç yer verilmediği anlamına gelmez. Çağatay sahası şairlerinden olan Ali Şir Nevaî’den itibaren kimi şairlerin, divanlarına dibace yazdıkları bilinmektedir (Uzgör, 1990: 261). Manzum-mensur karışık şekilde kaleme alınan, divanların başına yerleştirilen dibacelerde şairler, kendi şairlikleri ve şiir anlayışlarıyla ilgili kimi bilgilere yer vermektedirler. Genellikle de şiir yazmanın dine uygun olduğuna dair ayet ve hadislere dayalı açıklamalarda bulunmaktadırlar. Dibacelerde iyi ve kötü şiirin/şairin niteliklerinin neler olduğuna ilişkin bazı ipuçları da bulunabilmektedir.

Tanzimat’ın ilanıyla yeni bir boyuta ulaşan batılılaşma hareketi, yönetimde yeni düzenlemelerin meydana gelmesine, vatandaşlar arasında eşit haklar ve görevlerin tanınmasına imkân tanımıştır. İlk kez Tanzimat döneminde kadınlara geçmiş zamanlara oranla önemli sayılabilecek yeni haklar verilmiş ve kadının sosyal hayattaki konumu tartışmaya açılmıştır. Bu dönemde sınırlı da olsa kadınlara eğitimden yararlanma imkânı sağlanmıştır. 18. yüzyılda giyeceği kıyafetler padişahın emriyle düzenlenmiş, haftanın belli günlerinde sokağa çıkmalarına izin verilen kentli kadınlar için bu durum oldukça önemli bir gelişmedir (Güzel, 1996: 19-20). Özellikle eğitim alanında tanınan haklar kadınların sosyal hayat ortamında daha aktif olmalarına olanak sağlamıştır.

19. yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdüren divan edebiyatı erkek egemen bir edebiyat olmuş, bu gelenek içerisinde yetişen kadın şair sayısı iki elin parmak sayısını geçmemiştir. Bu durumun sebebi Osmanlı toplumunun geri kalmış zihniyeti ve toplumun kadınların eğitim görmesini önemsenmeyişile açıklanabilir (Uraz, 1940: 3-4). Sosyal hayatın önemli bir parçası olarak gelişen divan şiiri geleneği, erkek egemen bir edebiyat olduğu için erkek şairlere cömert bir şekilde sunduğu seslerini duyurma imkânını kadın şairlere bu şekilde sunmamıştır. Divan şiirinin kendi geleneği çerçevesinde oluşturmuş olduğu kalıplar kadın şairlerin erkek şairlerden farklı bir dil kullanmalarına izin vermeyen bir yapıya sahiptir (Çulhaoğlu, 2009: 14-15). Bu kalıplar, şairler için hem yapısal hem de düşünsel öğeler için sınırlar ortaya koymaktadır. Gelenek içerisindeki bu kalıplar şairlere cinsiyet ayrımı olmaksızın içinde buldukları geleneğe ve onun kurallarına bağlı olmayı zorunlu kılmaktadır.

Böyle bir gelenek içerisinde yetişip eser veren Leylâ Hanım’ın hayatı hakkında kısa bir bilgi vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Leylâ Hanım’ın, İstanbul’da doğduğu bilinmektedir. Fatin tezkiresinde babasının Sudûrdan Moralizâde Hâmid Efendi olduğu yazmaktadır. Babasını çok sevdiğini onun ilim ve irfanına değer verdiğini gördüğümüz Leylâ Hanım, onun vefatı üzerine “murabba” nazım şekliyle 9 bentlik mersiye kaleme almıştır. Annesi, Keçecizâde İzzet Molla’nın ablası olan Hadîce Hanım’dır. Atâullâh Mehmed Efendi ve Nurullâh Mehmed Efendi adında iki kardeşi vardır. Ancak Leylâ Hanım’ın kaleme aldığı bir terkib-i bendden anlaşıldığına göre genç yaşta ölen Hâlid Efendi adında bir kardeşi daha vardır.

Leylâ Hanım ilk eğitimini aile çevresinden almıştır. Anne ve babası tarafından aydın, okuyan, yazan, edebiyatla içli dışlı bir aile ortamında yetiştiği şiirlerinden anlaşılmaktadır. Dayısı Keçecizâde İzzet Molla’dan edebiyat eğitimi aldığı ve onun öğrencisi olduğu bilinmektedir. Leylâ Hanım her zaman üstadı olarak andığı bu ilk hocasına olan minnet borcunu unutamamış, ona saygı göstermekte kusur etmemiştir. Şartlar elverdiği ölçüde kendi için lazım ve önemli bilgileri edinmiş, özel hocalardan ders almış, ilim ve edebiyat sohbetlerinde de bulunmuştur (Arslan, 2003: 25-26).

Şiirlerine bakıldığında onun saray çevresiyle iyi ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. Aristokrat bir aileden gelmesi bu duruma etken olmuştur. Babasının ölümüyle hayatının son zamanlarına doğru geçim sıkıntısı çekmiş, yaşadığı sıkıntılar nedeniyle genç yaşta ihtiyar bir görünüm almıştır. II. Mahmut’a bir kaside yazarak durumunu anlatmış ve ondan yardım dilemiştir. Yine Esmâ Sultan’a da durumunu anlatıp yardım istediği şiirler vardır. Saray tarafından 1840’ta 150 kuruş maaş bağlanan Leylâ Hanım daha sonra kaleme aldığı manzumelerinde saraya gördüğü yardım için teşekkür eder.

Aileden gelen bir tesirle Leylâ Hanım “Mevlevîliği” benimsemiştir. Onun şiirlerinde Mevlevilik çevresinde teşekkül eden kültüre ait unsurlarında yer aldığı görülür. Leylâ Hanım şiirlerinde yalnız Mevlânâ’ya yazdığı övgülerle kalmamış, bir Mevlevî şeyhi olan Şeyh Gâlib’ten etkilendiğini açıkça dile getirmiştir (Ünver, 2003: 141). Gelenekten kopmadan yetişen Leylâ Hanım şiir vadisi içerisinde kendisine yer edinmek istemiştir.

Bu gelenek içerisinde yetişen Leylâ Hanım’ın ve diğer kadın şairlerin, geleneğin dışında kendilerine özgü bir kadın dili yaratma ve ortaya koyma isteklerinden söz etmek zordur. Bu

anlamda, Leylâ Hanım Divanı’nda geleneğin vermiş olduğu sınırların dışında farklı bir söylem aramak çok doğru olmayacaktır. Şairin şiir ve şair hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalışırken dikkat edilecek husus; şairin, gerek gönderme yoluyla gerekse nazire yazmak kaydıyla ismini andığı erkek şairlerin şiir ve şair hakkındaki söylemlerinden farklı bir görüşünün olup olmadığının saptanması olacaktır.

Şairlerin önceki şiirden daha güzelini yazma ve birbirleriyle boy ölçüşme isteğinden dolayı Divan şiiri geleneği bir mücadele meydanına dönüşmektedir. Bu mücadelede, tüm şairler diğer şairlerle ortak kullandığı çağrışım evrenini ve düşünce haznesini kullanmasına rağmen, şiirine kendine has bir takım farklılıklar katmaya çalışır. Leylâ Hanım da her şair gibi kendisinin diğer şairlerden ayırt edilmesini sağlayacak bir “bıkr-i mazmun” bulma çabası içindedir (Çulhaoğlu, 2009: 15-19). Üsluba ve yüzyıllara göre farklılıklar gösterse de şairlere geleneğin sunduğu bir mazmunlar sistemi vardır. Her şair bu mazmunları ne derece özgün kullanabilirse kendine özgü bir üslup meydana getirir. Leylâ Hanım’ın da kendine özgü bir üslup yaratma gayreti içerisinde olduğu şiirlerinde görülmektedir.

Leylâ Hanım’ın şiir ve şair hakkındaki görüşlerini dile getirdiği beyitler tespit edilirken Mehmet Arslan’ın hazırlamış olduğu Leylâ Hanım Divanı’ndan faydalanılmıştır.

Leylâ Hanım’ın Şiir Hakkındaki Görüşleri:

Leylâ Hanım, şiirlerinden bahsederken seçtiği bazı kelimeleri kullanmaktadır. Bu kelimeler içerisinde; “şi’r, eş’ar, söz, gazel, nazm, tab” yer almaktadır. Şair bu kelimeleri genellikle terim anlamında kullanmaktadır. Şairin iyi bir eğitim gördüğü ve bu eğitimi sayesinde Arapça, Farsça şiirler yazdığı divanında görülmektedir. Şair köken olarak Arapça kelâm, Farsça sühan ve Türkçe söz kelimelerini şiir anlamında kullanmaktadır.

Leylâ Hanım, kendi şiirlerini anlatırken en çok şi’r kelimesini tercih etmiştir. Arapça bir isim olan şiir; edebî değeri olan vezinli ve kafiyeli söz olarak tanımlanmaktadır. Şi’r kelimesini Leylâ Hanım’da bu anlamda kullanmaktadır. “Eğer lütfunla mutsuz gönlüme güç gelirse, şiir ilminden anlayanlar güzel ve sağlam şiirlerimi kıskanırlar.”

Lîk lütfunla tüvân gelse dil-i nâ-şâda
Reşk ider şi’r-i metûnime ricâl-i fusahâ (K-1, B-9)

Leylâ Hanım, sevgilinin güzelliğini anlattığı bir gazelde “O, Cem mertebesinde bulunan (sevgilinin) övgüsünün isteğiyle bir gazel meydana getirdim ki ölü gönüllere can verdi” diyerek şiirlerinin hayat kaynağı olduğunu söylemektedir.

Şevk-i medhiyle o Cem-câh-ı felek- mertebenin
Bir gazel tarh ideyim ki vire dil-mürdeye cân (K-5, B-17)

Yine şair, sevgiliyi anlattığı bir beyitte, “Yüzünün ışığını görünce umudumun goncası açıldı, şiirlerim bu dertli cana neşe bağısladı” diyerek şiirlerinin neşe kaynağı olduğundan bahsetmektedir.

Görüp nûr-ı cemâlin gonca-i ümmîdim açıldı
Safâ bahş itdi eş’arım yine bu cân-ı nâlâna (K-4, B-19)

Şöyle merdâne hüner-perdâz olurdu ki sözüm
Fıtnat’ın âsârını eylerdi bî-nâm u nişân (K-3, B-14)

Şiirlerim şöyle yiğitçe marifet gösteren olurdu ki Fıtnat’ın şiirlerini şöhretsiz bırakırdı.

Şiirle İlgili Teşbihler

Âb, âb-ı hayat:

Klâsik Türk şiirinde büyük oranda âb şeklinde görülen suyun daha ziyâde âb-ı hayât, âb-ı zülâl vb. tamlamalarla kullanıldığı görülmektedir. Su, hayati öneminden olsa gerek, şairlerimiz tarafından bilhassa şiirlerinin değerlerini belirtmekte önemli bir teşbih ögesi olarak kullanılmaktadır. Su; latif, şeffaf, saf, akıcı, tatlı, kokusuz oluşu vb. vasıfları ile şairler tarafından şiirlerinin özelliği olarak gösterilmiştir. Bir diğer ifadeyle, nasıl ki böylesi özelliklere sahip olan güzel bir su, insan hayatı için vazgeçilmez ise, benzer özelliklere sahip güzel bir şiir de şairlerce, insanın ruh ve gönül dünyası, edebi ve estetik ihtiyaçları için o denli vazgeçilmez kabul edilmiştir (Öztoprak, 2005: 103). Leylâ Hanım, şiiriyle ilgili bu kavramı çok kullanmadığı görülmektedir. Sevgiliyi anlatan şu beytinde “O padişahın (sevgilinin) özelliklerinin goncasını anarken, su gibi bir gazel kalbe huzur bağışladı, yazdığı gazelin insanların ruh ve gönül dünyasına huzur bağışlayacağını dile getirmektedir.

Yâd iderken gonca-i evsafını ol hüsrevin
Bir gazel kalbe safâ bahş eyledi mânend-i âb (K-2, B12)

Dür/Güher:

Divan edebiyatında şairler şiirlerinin güzelliğini ve değerini anlatırken genellikle inci, la’l, mücevher gibi kıymetli taşları kullanmışlardır. İncilerin ipliğe dizilmesiyle meydana getirilen güzel kıymetli gerdanlıklarla şairlerin kelimeleri yan yana getirmesi ve dizmesi arasında bir benzerlik kurarak şiirlerinin değerini anlatılmaktadır. Şairler kendi şiirlerinin dışında bazen sevgilinin sözlerini de inciye benzetirler. Leylâ Hanım beyitlerinde, “Ey cömertçe davrananların sultanı senin vasıflarını anlatmak için gönül kesesinde inci gibi sakladığım çok sözüm vardır” diyerek şiirlerini inciye benzetmektedir.

Ey şehen-şâh-ı kerem-pîşe senin evsâfına
Çok sözüm vardır güher-veş kîse-i dilde nihân (K-3, B-12)

Leylâ Hanım, yazmış olduğu kasidenin bu beytinde medh ettiği kişiye “Senin vasıflarını anlatmak için gönül kesesinde inci ve mücevher gibi sakladığım harcıyacak sözlerim çoktur” diyerek şiirlerinin ve sözlerinin birer inci tanesi olduğunu dile getirmektedir.

Sözlerim çok senin evsâfına masrûf idecek
Kîse-i dilde olup dürr ü güher-veş pinhân (K-5, B-24)

Aşağıdaki beyitte şair kalem tezgâhının düzgün olması sözüyle kendisinin güçlü bir hamisi olsa onun özelliklerini şiirleriyle değerli incilere dönüştüreceğini söylemektedir.

Ya’ni haddimce dür-i medhini nazm eyler idim
Dest-gâh-ı kalemim düzgün olaydı ammâ (K-1, B-10)

Gül:

Divan şairlerinin şiirlerinde bülbül ile birlikte en çok kullandıkları mazmunlardan birisi de güldür. Sevgili, sevgilinin yanağını şairler tarafından güle benzetilir. Leylâ Hanım bir beytinde “Kalemimin gül bahçesinde taze bir şiir meydana getirdim ki gazel tarzında gülen güle benzedi” kaleminde çıkmış şiiri güle benzetmektedir.

Bitürdüm gülsitân-ı hameden bir taze vü ter kim
Gazel tarzında gûyâ benzedi bir verd-i handâna (K-4, B-10)

Kitap:

Divan edebiyatı kuruluş aşamasında Fars edebiyatından oldukça etkilenmiştir. Kuruluş dönemindeki şairlerimiz İranlı şairlerden etkilenmiş, onların eserlerini örnek alarak eserler vermişlerdir. Hatta onların eserlerini tercüme ederek onları beğendiklerini ve takdir ettiklerini belirtmektedirler. Şairler şiirlerinin güzellik ölçüsü olarak Fars edebiyatının büyük şairlerinin vermiş oldukları eserlere gönderme yaparak onlardan daha güzel yazdıklarını dile getirmektedirler. Leylâ Hanım aşağıdaki beyitte, “şiirinin her bir beyiti beğenilen güzel bir kitap olsa bile, o cömertlerin sultanını (Hz. Muhammed) övmenin haddi olmadığını söylemektedir.

Medhini itmek ne haddimdir o şâh-ı ekremin
Şi’rimin her beyti olsa bir kitâb-ı müstetâb (K-2, B-20)

Divan şairleri şiirleri için belirli bazı özelliklerin olduğunu belirtmektedirler. Şiirde bulunması gereken bu özellikler için şairler; tab‘-ı şîrîn-kâr, âbdâr, şeker, bîkr, hûb îcâd, bârîk-i hayâl, sihr, dür, latîf, şehd, hasen, savt-ı tarab-engîz, hüsn-i elfâz, nazûk, sûz-nâk, tûtî, sühan-dân gibi bazı kelime ve ifadeleri kullanmaktadır. Gelenek içerisinde yetişmiş olan Leylâ Hanım da bu kavramların bazılarını kendi şiirleri için kullanmıştır. Şairin şiiri için kullandığı ifadeler arasında, sûz-ı şî’r, tâb u tüvân, hüner-perdâz, bahâr-ı tâb’, bîkr-i fikr-i sühan, şî’r-i pür-sûz, mısra’-ı rengîn, safâ gibi kavramlar yer alır. Bu ifadelerde ön plana çıkan özellikler şiirlerinin akıcı, sade, etkileyici, yeni ve renkli bir söyleyişe sahip olmasıdır.

Sûznâkdır:

Divan şairleri hep dert sahibi kişilerdir. Bu dertlerin en önemlisi ise şairlerin sevgiliden beklediği ilgiyi, iltifatı görememesidir. Aşk ateşiyle yanan şairlerin şiirlerine bu durum yansır ve şairlerin içini yakan aşk ateşi şiirlerinde ortaya çıkar. Leylâ Hanım da şiirlerini dinleyenlerin ve okuyanların bu ateşin yakıcılığından etkileneceğini söylemektedir. Leylâ Hanım, “Peygamberimizin meşhur şairi Hasan bin Sabit benim yakıcı şiirlerimi beğenip aferin derken, kimse çakıl taşı kadar kıymetimi bilmedi” diyerek şiirlerinin yakıcı olduğunu söylerken insanların şiirlerinin kıymetini anlamadığından yakınmaktadır.

Bilmedi kimse hazef-pâre kadar kıymetimi
Şî’r-i pür-sûzıma tehsîn ider iken Hassân (K-5, B-30)

Leylâ Hanım yine kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte, “Hükümdarlığının gölgesinde hüner meclisi, kalemimden sızan gönül yakıcı şiirlerimle saflık ve güzellik buldu” övgüsünü yaptığı kişinin sayesinde kaleminden yakıcı şiirler döküldüğünü dile getirmektedir.

Sâye-i devr-i hümâyûnunda bezm- i ma’rifet
Sûz-ı şî’r ü reşha-i hamemle buldı âb u tâb (K-2, B-22)

Bîkr-i fikr, ter:

Divan edebiyatında şairin söyleyişteki güzelliği ve şiire getirdiği yeni söyleyiş şiirin değerini ve şairin ustalığı belirlemektedir. Leylâ Hanım, beyitlerinde şiirinin taze ve yeni olduğunu belirterek “(Ey sultanım) eğer cömertliğin Leylâ kuluna güç verirse, lütfunun gölgesi sayesinde şiirime tazelik ve güç gelir” memduhunun cömert davranması sayesinde şiirlerinde tazelik ve güç olduğunu dile getirmektedir.

Eylese ikdâr *Leylâ* kulunu cûdun eger
Sâye-i lutfunda gelse tâb’ıma tâb u tüvân (K-3, B-13)

Yine aşağıda kasideden alınmış beyitte Leylâ Hanım, “(Sevgilinin) övgüsünün izniyle elime kalem ve divit aldım. Şiirlerimdeki fikirlerin tazeliğiyle divan süs bulsun” şiirlerinde fikirlerin yeni olduğunu daha önce kimse tarafından bu fikirlerin dile getirilmediğini söylemektedir.

Medh-i destur ile aldım elime kıl k ü devât
Bikr-i fikr-i sühanımla bula zînet dîvân (K-5, B-23)

Tâze güftârımı agyâra virüp de *Leylâ*
Kendimi mashara-i nâs idemem sultânım (G-77, B-5)

Sultanım, Leylâ yeni söylenmemiş sözlerini yabancılara verip de kendini halkın maskarası yapamaz.

Tâze şarkı söyleyüp *Leylâ* kulun leyl ü nehâr
Surmayup vâsf-ı hümayûnunla eyler iftihar
Reşk ile yansun ‘adû oldukça lutfun âşikâr
Bendegânınla hemân zevk eyle şâhım dâ’imâ (Şrk-2, Bnd-5)

La’l:

Kırmızı ve değerli bir süs taşı olan la’l, yakuta benzer ve bu yönüyle Divan edebiyatında oldukça sık kullanılan bir mazmundur. Divan şairleri en çok sevgilinin dudağı ve aşığın gözyaşları için la’l taşını benzetme ögesi olarak kullanmışlardır. Şairler, değerli bir taş oluşundan dolayı şiirlerini de la’e benzetmişlerdir. “Sultanım senin iltifat güneşinin bereketi sayesinde, şair yaratılışımız la’l madeni gibi güzel, parlak sözler söyleyebildi” diyen Leylâ Hanım şiirlerini la’l taşına benzetmektedir.

Feyz-i mihr-i iltifâtındır ki şâhım tab’ımız
İtdi rengin nûktelerle ma’den-i la’l-i müzâb (K-2, B-21)

Rengîn, Safâ bahş:

Divan edebiyatında şairlerin şiirlerinde bulunması gereken önemli vasıflardan birisi de şiirin coşturucu, güzel, hoş ve eğlendirici olmasıdır. Şairlerin şiirlerine yükledikleri vazifelerden biri de, şiirin dinleyenleri etkilemesi onların üzerindeki sıkıntıları, üzüntüleri alması, gönüllerini hoş etmesi ve eğlendirmesidir. Leylâ Hanım da geleneğe uyarak aşağıdaki beyitte şiirinin cana ve gönle neşe verdiğini söylemektedir.

Leylâ safâdır cân u dile bu naziremiz
Olmazsa gam mı zahm-ı dile çâre bir dahi (G-112, B-8)

Yine aşağıdaki beyitlerde şair, dertler yüzünden gönüllere neşe veren şiirlerinin kendisine yabancı olduğunu, şiirlerinin neşeye kanıt olduğunu ve şiirlerini duyanların neşeleneceğini söyleyen Leylâ Hanım şiirlerinin okuyanları neşelendirdiğini dile getirmektedir.

Bu bâg-ı âlemin hâr u hasından ebkem olmuşdum
Bahâr-ı tâb’ım olmuşken bana bu gamla bigâne (K-4, B-18)

Medh-i sultân-ı cihânda eyledim tenşît-i nâs
Bu kasidem gûş iden şâ’irler olsun neş’e-yâb (K-2, B-26)

Aşağıya alınan muhammesin son bendinde Leylâ Hanım, sevgili sormasa da söylediği güzel mısraların gönlündeki sevginin büyüklüğüyle ortaya çıktığını dile getirmektedir,

Derd-i dil itdi beni bu rûtbe zâr u bî-mecâl

Eylemem *Leylâ* anınçün kimseye hiç infî'âl
Gönlümün kesb-i yedidir yâr itmezse su'âl
Ben dahi bu mısra'-ı rengini itdim hasb-i hâl
Dâd elinden gönlümün feryâd elinden gönlümün (Mhms.-2, Bnd-7)

Leylâ Hanım'ın Şair Hakkındaki Görüşleri:

Divan edebiyatında eser kaleme alan şairlerin büyük bir çoğunluğu için şairlik Allah tarafından bahşedilmiş bir yetenektir. Bu anlayışa katılan Leylâ Hanım da, şairliğin tanrı vergisi bir yetenek olduğunu söyleyen Leylâ Hanım, iyi bir şair olabilmek için sadece yeteneğin yetmeyeceğini bunun yanında bir üstattan ders almak gerektiğini de dile getirmektedir. Çünkü Allah vergisi şairlik yeteneğine sahip olan ve bir üstattan ders alıp kendini geliştirmek için çaba gösteren şairler, büyük şair olabilirler. Şiirindeki acıcılık, anlam açıklığı ve şairin yaratılışındaki kabiliyet şairlik gücünü ortaya çıkarır. Leylâ Hanım'ın fıttratındaki şairlik kabiliyeti için tab' sözcüğünü kullandığı görülmektedir. Ayrıca şair, aşağıdaki beyitte Mevlana'dan almış olduğu feyz ile şiirlerinin şairlik yeteneğinin aynası olduğunu dile getirmektedir.

Hazret-i Pîr itmedi *Leylâ'yı* da mahrûm-ı feyz
Tab'ımı mir'ât idüp eş'âr kendin gösterir (G-30, B-6)

Şairlerde bulunması gereken başka bir husus ise, âşık olup dertli bir gönle sahip olmalarıdır. Bu durum şairlik yeteneğiyle birleşince güzel şiirler ortaya çıkar. Leylâ Hanım, aşağıdaki beyitlerde gönlünde gizli olan dertlerinin şair yaratılışıyla gün yüzüne çıktığını ve bu yüzden dillere düştüğünü söylerken diğer taraftan perişan durumunu anlatsa sevgilinin kedisine inanmayacağını çünkü şairlerin sözlerinin yalan olduğunu dile getirmektedir.

Beni teşhir iden 'âlemde tâb'-ı şâ'irî ancak
Ne yüzden sandılar bu dâg-ı pinhânım 'ayân oldu (G-109, B-5)

Ahvâl-i perişânımı söylersem o şahâ
Dir ki şu'arâ sözleri billâh yalandır (Trkb-6, Bnd-6/32)

Divan şiiri geleneğinde şairlerde bulunması gereken özellikler arasında güzel sevmek, âşık olmak, aşk ateşiyle yanmak ve bu aşk ateşini hafifletmesi için şarap içmek de bulunmaktadır. Leylâ Hanım yazmış olduğu şiirlerde bu duruma değinmiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde zahide seslenerek ondan şarap içmeye ve güzel sevmeye yasak koymamasını çünkü şairin işinin bu olduğunu dile getirmektedir. İkinci beyitte ise aşk ateşiyle yandığını ve şiir söyle istediğinin bu ateş nedeniyle ortaya çıktığını ve bu ateşle söylenen şiirlerin divanını süslediğini söylemektedir.

Mey ü mahbuba yasag eyleme sûfî zîrâ
Şâ'ire lazım olan gördüğü şûhı sevmek (G-65, B-3)

Sûz-ı 'aşkı viridi zînet defter ü dîvânıma
Derd ü gamdan mâ'il-i eş'âr kim gönlümdür ol (G-69, B-8)

Yine başka bir beytinde Leylâ Hanım, şiir söyleme sebebinin kalbindeki aşk olduğunu dile getirmektedir.

Leylâ'yı böyle söyleden 'aşkın durur şehâ
Fikrinle mâ'il eyledi eş'ara gönlümü (G-118, B-5)

Divan edebiyatı geleneği içerisinde şairlerin güzel şiir söylemeleri için gereken başka bir husus da, refah içinde bir yaşam sürmeleridir. Bu nedenle şairler kendilerine bir hamî aramışlar ve şairler hamîlerinin devlet hiyerarşisi içindeki yerine göre şöhret kazanmışlardır. Osmanlı Devleti’nde en iyi mimar, sarayın mimar başısı; en iyi kuyumcu, sarayın kuyumcusu ve en gözde şair, padişahın ilgi ve ihsan gören sultanı’ş-şu’ara unvanı verilen şairdi (İnalçık, 2019: 8). Bu durumun farkında olan Leylâ Hanım da diğer şairler gibi birçok devlet büyüğüne şiir sunmuş ve onların himayesini istemiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde şairlere iyilik yapmanın gelenek olduğunu ancak şairlerinde büyüklere sığınmasının sünnet olduğunu söyleyip ikinci beyitte de hamisinin kendisini kapısından çevirmemesini çünkü şairliğini ancak onun övgüsü ile gösterdiğini söylemektedir.

‘Înâyet ‘âdet ise şâ’ire sûy-ı ekâbirden
Selâtin-i ‘izâma ittihaz itmek de sünnettir (K-6, B-17)

Redd eyleme bâbından o bî-çâreyi zîra
Leylâ seni vasf itmede şâ’irdir efendim (G-73, B-5)

Şairlik kabiliyetine sahip olan şairler şiir sahasında yıldız gibi parlarken, diğer yandan mütevacı olurlar. Kendini usta şairler sınıfında gören Leylâ Hanım, kendisinin de dile getiremeyeceği sözler olduğunu söyleyerek bunu yazmış olduğu kasidenin bir beytinde dile getirmiştir. Kasideyi sunduğu kişiyi överken onun özelliklerini anlatmaya kendisinin ve diğer şairlerin kudretinin olmadığını söylemektedir.

Sen o hâkân-ı hüner-ver şeh-i ‘âlemsin kim
Kanda ben ‘âciz-i vasfın bülegâ-yı şu’arâ (K-1, B-8)

Yine yazmış olduğu kaside ve terci bendin birer beytinde, övdüğü kişinin (sultanın) özelliklerini anlatmanın haddi olmadığını, ancak temiz kalple ona dua etmesi gerektiğini; üzgün gönlünü bir parça neşelendirdiğini, ancak kaleminin bunu kıyamete kadar anlatamayacağını dile getiren Leylâ Hanım, şairlik yeteneğinin farkında olmasına rağmen alçak gönüllülük göstermiştir.

Değil ey hame vasf-ı zâtını bir vech ile haddin
Du’â eyle hulûs-ı kalb ile sultân-ı zî- şâna (K-4, B-21)

Dil-i mahzûnımı bir mertebe itdi mesrûr
Haşre dek hâmem anı eyleyemez vasf u beyân (Trc-1, B-5)

O zâtın medhini haddiñ midir ey kilik-i bî-implâ
Du’â eyle aña her maksadında Hızır ola hem-râh (Trh-14, B-5)

Yine aşağıdaki beyitlerde Leylâ Hanım, şiirlerinde kusurların bulunabileceğini, hamisine olan bağlılığını dile getirmenin hüner göstermek veya şairlik olmadığını söyleyerek tevazu göstermektedir.

Var ise ma’zûr ola şîrimde bir iki sakat
Sîne-i mecrûhumun âsârıdır *Leylâ* benim (G-79, B-7)

Değil evsâfını haddim murâd ‘ârz-ı ‘ubûdiyyet
Anı ‘ârz-ı hüner zann itme yâhud şâ’iriyettir (K-6, B-14)

Şair ile İlgili Yaptığı Benzetmeler:

Şair-Peygamber:

Divan şiirinde şairler bazen kendileri için peygamberleri teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Bu peygamberlerin başında Hz. İsa gelmektedir. Hz.İsa ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi ve körlerin gözünü açması gibi mucizeleriyle Kur’ân’da adı geçen peygamberdir. Şair yazdığı şiirlerle bir yandan kelimeleri diğer yandan da ölü gönülleri diriltip onlara canlılık verdiği düşüncesiyle kendisini Hz. İsa’ya benzetmektedir. Şair, bu düşünceyle meydana getirdiği şiirin ne kadar etkileyici olduğunu söylemeye çalışmaktadır. (Öztoprak, 2006: 106). Divan şiirinde şairler, Firâvun’un sihirbazlarını aciz bırakması, elini koynuna sokup çıkarınca nur olması, Allah ile konuşması, Hızır ile yolculuk yapması, gibi özelliklerini kullanarak kendilerini Hz. Musa’ya benzetmişlerdir. Leylâ Hanım, aşağıdaki beyitte “Ben İsa peygamber gibi mucize nefesli bir şairim ki, övmeye izin verildiği zaman şiirlerim ölüye can verir” diyerek kendisini Hz. İsa’ya benzetmektedir.

Benem ol şâ’ir-i mu’ciz-nefes ü ‘İsî-dem
Medh-i destûr ile virmekte sözüm mürdeye cân (K-5, B-31)

Bülbül:

Divan edebiyatında en çok kullanılan benzetme unsurlarının başında kuşlar gelmektedir. Şair kendisini hümâyâ, bülbüle, papağana benzeterek onların özelliklerini şiirlerinde yansıtmaktadır. Leylâ Hanım aşağıya alınan gazelde ve tahmisin son bendinde kendisini bülbüle, bülbülün feryadını da şiirlerine teşbih etmiştir.

Tâ seher gûş eyle *Leylâ* bülbülün feryâdını
Nâlemi ta’rifdir feryâd-ı bülbül den garaz (G-50, B-5)

Beni hicrânın ile eyledin ‘ömrüm ber-bâd
Görse hayretde kalur hâlimi Kays u Ferhâd
Yine *Leylâ* dahi bülbül gibi eyler feryâd
Gice tâ subha kadar ağladı bî-çâre Nihâd
Bir haber var mı o meh-rûdan ‘aceb söyle sabâ (Th.-9, Bnd-6)

Yine aşağıya alınan şarkı örneğinde şair, kendisini bülbüle bülbülün nağmelerini de şiirlerine teşbih etmektedir.

Teşrif-i kudûmiyle açıldı gül-i hoş-bû
Bülbül gibi itdi kulı *Leylâ*’yı sühân-gû
Şimdi bana gül-zâr-ı cinân olmada her sû
Dergâhına sürdürüm yüzümü şâh-ı cihânın (Şrk-3, Bnd-4)

Leylâ Hanım, dayısı İzzet Molla’nın vefatı için yazmış olduğu terci bendde de İzzet Molla’nın Kutsal sözleriyle ölü gönülleri diriltten yokluk bahçesinin (âleminin) tatlı dilli bülbülü olduğunu söylemektedir.

Nutk-ı şerifi zinde idüp mürde dilleri
Bâg-ı fenâda bülbül ü şîrîn zebân idi (Trkb-4, Bnd-3/14)

Leylâ Hanım, yazmış olduğu terci bendin bir beytinde, kaleminden çıkan şiirlerin güzel sesli bir bülbül olduğunu ve bunların dünya bahçesini süslendiğini söylemektedir.

Gülinin bülbül-i hoş-nagmesi hâmem gûyâ
Midhatın bir çemenistân-ı cihân-pîrâdır (Trcb-1, Bnd-5/45)

Edâ:

Sözlük anlamı, “tarz, ifade, üslûp, şîve” (Devellioğlu, 2005: 202) olan edâyı; Harun Tolasa, 16.yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I adlı çalışmasında “... şairin anlatıma verdiği kendine özgü hareket şekli, hatta üslubu da diyebiliriz” (1983: 374) şeklinde dile getirmektedir. Gelenek içerisinde yetişen şairlerin çoğunun birden fazla dil bildiği, bununla birlikte geleneğe ait kuralları da bildikleri bilinmektedir. Fakat şair bir edâya (üsluba) sahip olmadığı müddetçe bunların hiçbir önemi yoktur. Bu nedenle bir edâya (üsluba) sahip olmayan şair ne kendini ne de sanatı hakkındaki düşüncelerini ifade edebilir. (Yakar, 2010: 32) . Leylâ Hanım kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte açık gönüllü ve güzel üsluplu şairin kendisi olduğunu ve bulduğu yeni mazmunların bütün dünya tarafından beğenilip aferin denmesi gerektiğini söylemektedir.

Benem ol şâ’ir-i rûşen-dil ü pâkîze-edâ
Bıkr-i mazmûnıma itmez mi cihân istihsân (K-5, B-32)

Yine aşağıdaki beyitte Leylâ Hanım, övdüğü kişinin övgüsü için sözün yeterli olduğunu onun övgüsünün başka türlü bir üslupla anlatamayacağını bu yüzden dua edip şiiri birmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Söz tamâm oldı yeter kâbil degil vasfın edâ
Kıl du’â-yı devletin Leylâ hulûs-ı bâl ile (Trh-24, B-7)

Beyân:

Sözlük anlamı; “anlatma, açık söyleme, bildirme” (Devellioğlu, 2005: 94) olan beyân, belâgat ve me’âni ile ilgili olup şairlerin kaleme aldıkları sözün/yazının anlaşılır, düzgün, sanatlı olması ile düşüncelerin doğru, güzel, yerinde ifade edilmesini konu edinen sanattır. Divan şairleri dile getirmek istediklerini, özen göstererek, kelime seçimine dikkat ederek, düzgün, akıcı, etkileyici ve anlaşılır bir biçimde söyleme gayreti içinde olmuşlardır. Divan şiirinde kullanılan mazmun ve edebî sanatların fazlalığı göz önünde bulundurulursa bunu gerçekleştirebilmenin gayet zor olduğu anlaşılacaktır. Leylâ Hanım, dayısı İzzet Molla için yazmış olduğu terkib-i bende onun “ taklit edilemeyecek bir üslûp ve ifâde tarzına erişen ” şair olduğunu dile getirmektedir.

Merd-i zarîf ü şâ’ir-i mu’ciz beyân idi
Billâhi nâ-dîde-i devr-i zamân idi (Trkb-4, Bnd-3/13)

Şairler az sözle çok şey anlatmak isterler. Leylâ Hanım, şehzadelerin sünneti için söylemiş olduğu tarih beytinde bu kurala uyararak sade bir dil ve bir beyitle şehzadelerin sünnet düğününü anlattığını ve bu olayın bu beyitle hatırlanacağını söylemektedir.

Sâde hurûf ile hemân târîh kıl Leylâ ‘ayân
Yâd it dü-mısrâ’la beyân nahl-i riyâz-ı şevketi (Trh-5, B-10)

Beğendiği ve Eleştirdiği Şairler:

Divan edebiyatı geleneği içerisinde şairler beğendiği ve takdir ettiği şairlerin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Nazire geleneğinin özellikle 19. yüzyılda, oldukça fazla rağbet gördüğü bilinmektedir. Bu yüzyıl şairleri daha önceki asırlarda yaşamış usta şairlerin yolundan gitmiş ve onların şiirlerine çok sayıda nazire yazmışlardır (Yıldırım, 2016: 1117). Döneminin önemli isimlerinden biri olan Leylâ Hanım’ın divanında Mevlânâ’ya yazdığı övgü dolu şiirler hemen göze

çarpmaktadır. Leylâ Hanım Mevlânâ’nın dışında şiirlerinde hocası ve akrabası olan Keçecizâde İzzet Molla ve Fıtnat Hanım başta olmak üzere, birçok şairin adını anmış ve şiirlerine nazireler yazmıştır.

Leylâ Hanım’ın şiir ve şairde bulunması gereken özellikler, kendi şairliği hakkındaki düşünceleri yukarıdaki beyitlerde açıklanmıştır. Leylâ Hanım’ın beğendiği şairler hakkındaki düşüncelerini yazmış olduğu kasidelerin methiye bölümlerinde ve kıt’alarda açık bir şekilde dile getirdiği görülmektedir.

Leylâ Hanım’ın şiirlerinde en çok adı geçen şairlerin başında Fıtnat Hanım gelmektedir. Şair, bazen Fıtnat Hanım’ı üstat kabul edip onun gibi şiirler yazamayacağını dile getirirken, bazı şiirlerinde ise onunla boy ölçüşüp onun şiirlerinden daha güzel şiirler meydana getirdiğini söylemektedir.

Nice ben olmayam ol dergehin memnun-ı ihsânı
Bütün Fıtnat’daki feyzi bana bahş itdi Mevlânâ (G-2, B-7)

Kandadır Fıtnat gelüp olsun benimle imtihân
İşte meydân-ı sühân işte kalem işte kitâb (K-2, B-18)

Lâk lutfunla tûvân gelse dil-i nâ-şâda
Fıtnat’ın eylerim âsârını bî-nâm u nişân (K-5, B-28)

Fıtnat-ı merhûmeyi tanzire yokdur kudretim
Hâme taksîrin bilüp nâ-çâr kendin gösterür (G-30, B-7)

Leylâ Hanım’ın beğenip takdir ettiği şairler arasında Nesiba Hanım da yerini almaktadır. Şair bazen Nesiba Hanım’dan şiirlerini tanzir etmesini isterken bazen de onun şiirlerine kendisi nazire yazmıştır.

Âsâr-ı Nesibâ’yı *Leylâ’ya* idüp tahrîr
İtdim anı ben tanzir bir dâne benim şimdi (G-113, B-6)

Ey dil ma’ârif ehli Nesibâ-yı şâ’iri
Görse bakar mı sendeki eş’âra bir dahi (G-112, B-7)

Bunu eyler ise tahmis Nesibâ Hanım
Feyz alup bu gazelim elden ele gezse mahal (G-71, B-6)

Yokdur eş’âra benim zerrece isti’dâdım
Söyleyen ben değilim Hazret-i Monlâ’nındır (G-34, B-6)

Leylâ Hanım’ın beğenip takdir ettiği şairler arasında Nuri adında Mevlevî bir şairde bulunmaktadır. Şair, onun şiirlerini tanzir etmenin kişiye itibar kazandıracağını, şiirlerinin gönüllere neşe vereceğini ve kendisinin onun takipçisi olduğunu dile getirmektedir.

Hezârân âferîn eş’ârına Nûrî-i merhûmun
İdermiş mürdeler ihyâ hisâbı görmeden bildim (G-81, B-7)

Nûrî-i merhûmı tanzire cesâret eyleyen
Meclis-i ırfânda âzârdan olmaz halâs (G-49, B-6)

Nûri-i merhûmun oldum ben de *Leylâ* pey-revi
Öyle zâtın şîrini iz’ân idenler bizleriz (G-44, B-7)

Bende *Leylâ* Nûri-i merhûma pey-revlik idüp
Şübhesiz bu feyzi kıldım dergeh-i Monlâ’dan ahz (G-24, B-5)

Leylâ Hanım hem hocası hem de dayısı olan Keçeci-zade İzzet Molla’ya ayrı bir saygı ve hürmet göstermiştir. Birçok şiirlerinde adını andığı İzzet Molla’nın ölümü için bir mersiye kaleme almıştır. Leylâ Hanım, üstadı ve hocası olan Keçeci-zade İzzet Molla’nın şiirlerine ben zer şiirler yazmanın haddine olmadığını, eğer o kendisinin şiirlerini tanzir ederse bununla şairler meclisinde şeref kazanacağını dile getirmektedir. Ayrıca Keçeci-zade İzzet Molla’nın şiirlerini okuyanların İran’ın ünlü şairleri Sâ’ib, Tûsî ve Şevket’in şiirlerini bir daha ele almayacaklarını söyleyen Leylâ Hanım, hocası İzzet Molla’nın bu şairlerden daha büyük bir şair olduğunu dile getirmektedir.

Hazret-i ‘İzzet’i tanzîr’e ne haddin *Leylâ*
Nazar eyler ise revnâk virir eş’âra sabâh (G-20, B-6)

Hazret-i ‘İzzet’e pey-revlik edince hâmem
Başladı ‘acz ile bülbül gibi feryâda bu şeb (G-10, B-6)

Bezm-i ‘îrfâna sezâ-vâr olur elbet bî-şek
İtse tahmisine ragbet Keçeci-zâde bu şeb (G-10, B-7)

Âsâr-ı feyz-bahşına bakdıkça şâ’irân
Almazdı yâda Sâ’ib ü Tûsî ve Şevket’i (Trkb-4, B-9)

Leylâ Hanım’ın şiirlerinde hem şiirlerini tanzir ettiği hem de şiirlerini tanzir etmesini isteyerek adını andığı bir başka şair ise Hasbî’dir.

Hazret-i Hasbî’yi tanzir eyledi *Leylâ* yine
Beynimizde bundan özge iftihâr olmaz bana (G-6, B-6)

Leylâ’yz iderdi bir iki beyt ile ihyâ
Hasbî-i hüner-perver iderse bunu tanzir (G-33, B-7)

Leylâ Hanım’ın şiirlerinde üstat olarak ve onun şiirlerini tanzir etmenin haddi olmadığını söyleyerek Enderunlu Vasıf’ın adını anmaktadır.

Leylâ olup ehl-i hünerin ‘afına magrûr
Vâsif Beg’i tanzire cesâret budur işte (G-100, B-8)

‘Aceb haddin midir *Leylâ* cenâb-ı Vasıf’ı tanzir
Ana var ise benzer işini ‘âlemde sağlarmış (G-47, B-7)

Keyf-i bilür almazsa bu mazmûnımı Vâsıf
Eş’ârıma revnâk viren ‘izzet budur işte (G-100, B-9)

Leylâ Hanım’ın şiirlerinde adını andığı diğer şairler ise Şeyh Galib, Şem’î, Vahid ve Ra’ifdir. Bu şairler Leylâ Hanım’ın şairliklerini beğendiği ve üstat olarak gördükleri şairlerdir.

Yoksa *Leylâ* Gâlib’i tanzire şimdi kudretin

Hame bir gün bülbül-i gûyâ olur ‘âlem bu yâ (G-3, B-6)

Biz dahi Şem’i-i merhûma idüp pey-revlik
Yanarız her gece *Leylâ* gibidir şöhetimiz (G-42, B-5)

Bu mısra’ı Vahîd’in nola mengûş olsa *Leylâ*’ya
Cefâdan gayri nesne görmedim ben bî- vefâlardan (G-90, B-5)

Cenâb-ı Mîr Râ’îf’den budur me’ mûlûmüz *Leylâ*
Bunu tanzire himmet eyler ise özge devletdir (G-28, B-8)

Sonuç

Necâtî, Bâkî, Fuzûlî, Nâbî, Nef’î, Nedim, Şeyh Galîp gibi divan edebiyatının büyük şairleri divan şiirinin geleneksel yapısını zorlayarak kendilerine has bir üslup meydana getirmişlerdir. 6 asır varlığını sürdüren bu gelenek içerisinde bu şairlerin dışında eser veren binlerce şair vardır. Yaşamış oldukları dönemde büyük şairler arasında yer almayan bu şairler, geleneğin kendilerine sunduğu imkân dâhilinde eserler meydana getirmişlerdir. Şairlerin geleneğin kendilerine çizdiği sınırlar içerisinde eserler vermeleri bu şairlerin kendilerine özgü bir sanat anlayışları olup olmadığı konusunda bir tartışma alanı meydana getirmiştir. Fakat bu şairlerin kaleme aldıkları eserler üzerinde araştırma yapıldığı zaman şiir ve şair hakkındaki fikirlerini dile getirdikleri net bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle divan şairlerinin şiir ve şairde olması gereken vasıflar konusunda bir fikirlerinin olmadığını dile getirmek büyük bir yanılğı içerisinde olmaktadır.

Leylâ Hanım’ın şiir ve şair hakkındaki görüşleri ortaya çıkarılırken, onun gerek gönderme yaparak gerekse nazireler yazarak ismini andığı şairlerin söylemiyle kendi söyleminin benzerliği saptanmıştır. Leylâ Hanım ve diğer kadın şairler gelenek içerisinde kendi üslubunu yaratamadıkları konusunda eleştirilere maruz kalmışlardır. Ancak Leylâ Hanım ve diğer kadın şairler şiiri toplumda bir kadın olarak var olma ve sesini duyurma aracı olarak düşünmüşlerdir. Leylâ Hanım’a göre, toplumda kadınların her işi yapabileceğini kanıtlamanın ve kadın olarak kabul görmeyen yollarından biri de şair olmaktadır.

Yapılan bu çalışmada Leylâ Hanım’a göre şiir ve şairde bulunması gereken temel özellikler hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Geleneğin kendisine belirlediği sınırın dışına çıkmadan ve geleneğin kendisine sunduğu imkânlar çerçevesinde şiirler kaleme alan Leylâ Hanım’ın, eserlerinde şiir ve şairde bulunması gereken özellikleri açık bir şekilde dile getirmeye çalıştığı görülmektedir.

Kaynakça

- ARSLAN, Mehmet (2003). *Leylâ Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- COŞKUN, Menderes (2011). “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *Bilig*, 56: 57-80.
- ÇULHAOĞLU, F. Gülşen (2009). “Osmanlı Şiirinde Kadın Şairin Poetikası: Leylâ Hanım”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- GÜZEL, Şehmuz (1996). *Kadın, Aşk ve İktidar*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- İNALCIK, Halil (2019). *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğubatu Yayınları.

KAYA, B. Ali (2012). Necati Bey’in Şiir Anlayışı, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27: 143-218.

ORTAYLI, İlber (1987). *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayın.

ÖZTOPRAK, Nihat (2005). Rûhî’nin Şiir Anlayışı, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, (12: 101-136).

ÖZTOPRAK, Nihat (2006). “Rûhî’nin Şair Anlayışı”, *Osmanlı Araştırmaları XXVIII, Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu’na Armagan*, 4: 93-122.

URAZ, Murat (1940). *Kadın Şairler ve Muharrirlerimiz*, İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.

UZGÖR, Tahir (1990). *Türkçe Dîvân Dîbâçeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÜNVER, İsmail (2003). “Leylâ Hanım”, *DİA*, Cilt 27, s.107, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TOLASA, Harun (1983). *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkiirelerine Göre 16.y.y’da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,

YAKAR, H. İbrahim (2010). *Edirneli Şevkî Dîvânı*, Konya: Palet Yayınları.

YILDIRIM, Hafsanur (2016). “Nazire Geleneğine 19. Yüzyıldan Bir Örnek: Râ’if Bey ve Leylâ Hanım’ın Birbirlerine Nazireleri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(4): 1111-1136.

Makale Geliş | Received: 29.07.2020.
Makale Kabul | Accepted: 03.10.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.775740

Serkan ÖZER

Dr. Öğr. Üyesi | Assist Prof. Dr.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum- TURKEY
ORCID: 0000-0003-4079-9454
serkan.oz@erzurum.edu.tr

Selâhaddîn Eyyübî'nin Fâtımîlerle İmtihanı: Komplolar ve İsyanlar

Öz

Selâhaddîn Eyyübî, Haçlılarla olduğu kadar Fâtımîlerle de mücadele etmiş ve Sünnî İslâm'ı Mısır'da hâkim kılmaya çalışmıştır. Fâtımî vezirliğine getirildiği günden itibaren gerekli altyapıyı hazırlayarak tedricen Fâtımîlerin gücünü kıran Selâhaddîn, 564 (1169) yılında karşılaştığı ilk tehlikeli komployu bertaraf ederek daha da güçlenmiş ve 7 Muharrem 567 (10 Eylül 1171) tarihinde Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okutarak Fâtımî Devleti'ne son vermiştir. Abbâsîler adına okunan hutbeye o an için herhangi bir tepki oluşmamış; bu hadiseden birkaç gün sonra da son Fâtımî Halifesi el-Âdid ölmüştür. Ancak 569 (1174) yılına gelindiğinde devleti tekrar kurmak için başarısız bir isyan başlatacak olan Fâtımî taraftarları, bunu 584 (1188-1189) yılında tekrar deneyeceklerdir. 569'daki (1174) isyan, daha önce tecrübe edilen bir kurgudan hareketle Haçlı yardımı alınarak gerçekleştirilmek istenirken; Haçlı tehlikesi bulunmayan ikinci isyana ise kimse iltifat etmemiştir. İlk isyanda soğukkanlı davranan ve isyanın elebaşlarını ortadan kaldıran Selâhaddîn, ikincisinde ise Mısır halkının kendisine olan bağlılığını görerek rahat bir nefes almıştır. İki isyan arasında özellikle Yukarı Mısır merkezli bazı küçük çaplı ayaklanmalar yaşanmışsa da otoritesini tesis eden Selâhaddîn, olaylara hâkim olmakta zorlanmamıştır. Bu makalede Fâtımî taraftarlarının başlattıkları isyanların sebepleri, aktörleri ve sonuçları ile Selâhaddîn Eyyübî'nin bu başkaldırlar karşısında verdiği mücadeleler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selâhaddîn Eyyübî, Fâtımîler, Muteminü'l-Hilâfe, Umâre el-Yemenî, Kenzüddevle.

The Ordeal of Salâh al-Dîn Ayyübî in Face of Fâtimids: Conspiracies and Rebellions

Abstract

Salâh al-Dîn Ayyübî struggled with the Fâtimids as well as the Crusaders, and made Sunnî Islam prevail in Egypt. From the day he was brought into the Fâtimid viziership, Salâh al-Dîn who gradually broke the power of the Fâtimids by preparing the necessary infrastructure, further gained power by eliminating the first dangerous conspiracy he encountered in 564 (1169) and he ended the Fâtimid State by reciting khutba on behalf of the 'Abbâsids in Egypt on 7 Muharram 567 (10 September 1171). There was no reaction to the khutba on behalf of the Abbasids at the time, the last Fâtimid caliph al-Âdid died a few days later after this event. However, in the year 569 (1174), Fâtimid supporters who would start an unsuccessful rebellion to reestablish the state, would try it again in 584 (1188-1189). While the rebellion in 569 (1174) was wanted to be carried out by help of the Crusader based on a previously experienced fiction, nobody complimented the second rebellion, which had no danger of crusade. Salâh al-Dîn, who acted calmly in the first rebellion and eliminated the leaders of the rebellion, breathed a sigh of relief by seeing the loyalty of the Egyptian people to him in the second. Although there were some minor uprisings, especially the Upper Egypt centered, between the two rebellions, Salâh al-Dîn, who established his authority, had no difficulty in controlling the events. In this article, the reasons, actors and the results of the rebellions started by the Fâtimid supporters and the struggles of Salâh al-Dîn Ayyübî against these rebellions will be discussed.

Keywords: Salâh al-Dîn Ayyübî, Fâtimids, Mu'taman al-Khilâfa, 'Umâra al-Yamanî, Kanz al-Dawla.

Giriş

Selâhaddîn Eyyübî, akademik çalışmalara, romanlara, filmlere konu olmuş İslâm kahramanlarından biridir. Onun bu popülaritesinin temel sebebi, Haçlı işgâli altında bulunan Kudüs'ü fethetmesi ve buna bir reaksiyon olarak düzenlenen Üçüncü Haçlı Seferi'nde Avrupa'nın meşhur iki kralına karşı başarılı bir mücadele vermesidir. Askerî alandaki bu başarıları sebebiyle cihadın simgesi hâline gelen Selâhaddîn Eyyübî, Hıristiyanların korkuyla karışık hayranlığını

kazanmış hatta Batılılar, bu hayranlıklarını dile getirmekten de çekinmemişlerdir.¹ Nûreddîn Mahmûd Zengî'den (ö. 11 Şevval 569/15 Mayıs 1174) miras aldığı cihad bayrağını başarıyla dalgalandıran ve onun ölümünden sonra dağılma emareleri gösteren İslâm dünyasını bir arada tutan Selâhaddîn,² Haçlı işgâli altındaki Kudüs ve sahil şeridini fethederek Haçlıların yaşam alanlarını daraltmış ve onun ivme kazandırdığı bu başarıyı devam ettiren Memlûkler Haçlı varlığına son vermiştir. Ancak Selâhaddîn'in verdiği mücadele sadece Haçlıları değil, aynı zamanda Müslüman hasımlarını da kapsamaktaydı. Bu bağlamda Mısır'dan Şîi Fâtımîlerin izlerini silmek için zorlu bir mücadele veren Selâhaddîn'i hilafetin yıkılışına kadar Fâtımîlerin, devletin inkırazından sonra ise Fâtımî taraftarlarının Haçlılarla ittifak hâlinde olmaları uğraştırmış fakat o, her iki tehlikeyi de bertaraf etmeyi başarmıştır.

Selâhaddîn'in Mısır hâkimiyetine giden süreçte Eyyûbî Ailesi'nin sürekli yükselişine şahit olmaktayız. Zira Musul Atabeyi İmâdeddîn Zengî döneminde (521-541/1127-1146) Zengîlerin hizmetine giren Eyyûbî Ailesi, gerek atabeyin gerekse onun ölümü sonrasında oğlu Nûreddîn Mahmûd'un emrinde faaliyet göstererek devletin yükselişine katkıda bulunmuştu. Öyle ki Selâhaddîn'in iyi bir siyasetçi olan babası Necmeddîn Eyyûb ve yetenekli bir asker olan amcası Şirkûh, kısa sürede Nûreddîn Mahmûd'un önemli emirleri arasına girerek iktâlarını ve itibarlarını artırmışlardı. Ancak Eyyûbî Ailesi'nin tarihteki önemli rolleri Haçlıların, iç mücadeleler sebebiyle güçsüz düşen Fâtımîleri hedef almaları üzerine Mısır'a asker sevk etmek isteyen Nûreddîn Mahmûd'un askerî vasıflarıyla öne çıkan Şirkûh'u ordusunun başına geçirmesiyle birlikte başlamıştır. (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 277-278; İbn Şeddâd, 1964: 31-32; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 44-45; Ebû Şâme, 2002: I, 354-355; İbn Vâsıl, 1943: I, 7-10; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 234-236; Makrizî, 1997: I, 148-149; Ramazan Şeşen, 1987: 36-40; Gürbüz, 2012: 389-395; Oflaz, 2016: 37-60).

Hâkimiyet alanlarını genişletmek isteyen Haçlılar, 556-557 (1161) yılından itibaren Mısır'ı taciz etmeye başlamışlardı. Zira Zengîlerin oluşturduğu güçlü cephe karşısında savunmaya çekilen Haçlıların genişleyebilecekleri tek yön Mısır idi. Mısır'a hâkim olan Fâtımîlerin durumu ise daha vahimdi. Uzun zamandan beri vezirlerin mücadele alanı hâline gelen ve halifenin hiçbir hükmü bulunmayan Fâtımîlerde gücü elinde tutanlar, sultan unvanı taşıyan vezirlerdi. Sık ve kanlı bir şekilde cereyan eden vezâret mücadelesi hem devleti güçsüz düşürüyor hem de Haçlıların iştahını kabartıyordu. Zengin ve stratejik öneme sahip olan Mısır'ı Haçlılara kaptırmak istemeyen Nûreddîn Mahmûd, bu duruma kayıtsız kalmayarak olası hadiselerle müdahale etti. Siyasî birliği tesis ederek Sünnî İslâm'ı Mısır'a yerleştirmek isteyen Nûreddîn'in (Sallâbî, 2016: 180-181) en büyük yardımcısı, Mısır'a düzenlediği üç seferde de ordusuna komuta eden Şirkûh idi. Nitekim Şirkûh'un Üçüncü Mısır Seferinde Kahire'ye ulaşması (7 Rebiulahir 564/8 Ocak 1169), Zengîlerin Mısır'daki fiilî hâkimiyetinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (Özer, 2019: 385-417). Bu tarihten sonra büyük bir değişim sürecine giren Mısır'da hiçbir şey ne Zengîler ne Fâtımîler ne de Eyyûbî Ailesi için eskisi gibi olmayacak; Şirkûh'un Fâtımî veziri olmasıyla başlayan ve Selâhaddîn ile devam eden süreçte, Fâtımîlerin gücü tadrîcen kırılarak devlet inkırazına uğrayacaktır.

¹ Ancak Selâhaddîn, yine de mutaassib çevrelerin gerçek dışı ve haksız ithamlarından kurtulamamıştır. Eyyûbî Ailesi'nin menşei de dâhil olmak üzere kimi zaman tarihî realitenin dışına çıkmış ve Selâhaddîn'in Onfroi de Toron tarafından şövalyeliğe yükseltildiği ya da annesinin vaftiz edilmiş bir Hristiyan olduğu gibi dedikodular her zaman dile getirilmiştir (Ernoul, 2019: 44-45; Runciman, 1992: II, 313; Möhring, 2008: 31, 91; Hindley, 2011: 103; Detaylı bir inceleme için Bkz. Polat, 2019: 249-263).

² İslam dünyasına dinamizm kazandıran Nûreddîn, cihadın simgesi hâline gelmişti. En büyük hedefi Kudüs'ü fethetmek ve Haçlıların varlığına son vermektir ki, Mısır'ı hâkimiyet altına alması kendisini bu hedefe götürecektir en önemli adımdır. Hatta Kudüs'ü fethettiğinde Mescid-i Aksâ'ya konulması için bir minber dahi yaptırmıştı. Ancak Nûreddîn bu emeline ulaşamamışsa da onun terbiyesinde ve cihad duygusunun her daim taze tutulduğu bir ortamda yetişen Selâhaddîn, Nûreddîn Mahmûd'un *hayallerini* gerçekleştirmiştir (Oflaz, 2018: 29-30 vd).

Selâhaddîn Eyyûbî, gerek Fâtımî veziriyken gerekse Mısır'a hâkim olduktan sonra birkaç tehlikeli ayaklanmayla karşı karşıya kalmıştır. Bu ayaklanmalardan ilki, sarayın önemli isimlerinden Muteminül-Hilâfe'nin yeni Fâtımî Veziri Selâhaddîn aleyhine tertip ettiği komplodur. Onun Haçlılarla ittifak kurmuş olması ve sonraki ayaklanmalara örnek teşkil etmesi bakımından çalışmanın ana temasına buradan başlamak yerinde olacaktır.

1. Muteminül-Hilâfe'nin Komplosu ve Sudanlı Askerlerin İsyanı (564/1169)

Uzun süreden beri kargaşanın hâkim olduğu Mısır'da kılıcı keskin olan vezâret makamını ele geçiriyor ve “sultan” unvanı alarak devleti fiilen yönetiyordu. Hiçbir şekilde etkin olmasına izin verilmeyen Fâtımî Halifesi ise sadece tahtı işgâl ediyordu (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 161; İbn Şeddâd, 1964: 75; Ebû Şâme, 2002: I, 356). Fâtımîlerin güçsüz düştükleri bu dönemde Haçlı saldırıları karşısında aciz kalan Fâtımî Halifesi el-Âdid, Mısır gelirlerinin üçte birini vermeyi, askerlerin nafakalarını sağlamayı ve her sene vergi ödemeyi vaat ederek Nüreddîn Mahmûd'un yardımını temin etmişti. el-Âdid'in Üçüncü Mısır Seferi'nde Kahire'ye ulaşan Şirkûh'a teveccühü ve saraya çağırarak hil'at ile taltif edişi, Fâtımî Veziri Şâver'in uykularını kaçırmaya yetmişti. Zira Mısır'da yeni bir dönemi başlatan bu gelişmeler, kılıcı daha keskin olanın kazandığı vezâret değişikliğinde Şirkûh'u yeni bir aktör olarak ön plâna çıkarmaktaydı. Mısır seferleri esnasında güvenilmez biri olduğu defalarca ortaya çıkan Şâver, şimdi de Şirkûh ve adamlarını ortadan kaldırmanın plânlarını yapmakta; buna karşılık Şirkûh'un bazı adamları da onun katlini gerekli görmekteydi. el-Âdid'in uygun görmesiyle kolay bir şekilde ortadan kaldırılan Şâver'den sonra vezirlik makamına getirilen fakat yabancı bir hükümeti temsil eden Şirkûh, güçlü bir yönetim oluşturmak ve Mısır'a sağlam bir şekilde yerleşmek zaruriyetindeydi. Ancak güvendiği adamlarını valiliklere tayin ederek askerlerine iktâlar dağıtan Şirkûh, hâkimiyetinin keyfini süremeden 22 Cemaziyelahir 564'te (23 Mart 1169) öldü (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 275-277; İbn Şeddâd, 1964: 80-81; Ebû Şâme, 2002: II, 38-39 vd., 47; İbn Vâsıl, 1953: I, 161-164, 167-168; Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 45-47; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 225-227; İbn Kesîr, 1998: XVI, 429-431; Makrizî, 1996: III, 300-305; İbn Tağrıberdî, 1992: V, 334-336). Her ne kadar hâkimiyeti kısa sürmüş olsa da Şirkûh, Fâtımî Devleti'nde otoritesini kurmayı ve Selâhaddîn'e sağlam bir idarî yapı bırakmayı başarmış görünmektedir (İbn Şeddâd, 1964: 80).

Şirkûh'un ölümüyle birlikte vezirlik makamına kimin getirileceği konusu gündeme geldi. Vezirlik için yalnızca Nüreddîn'in adamlarının tartışmaya girmeleri, Fâtımîler üzerindeki Zengî tahakkümünü yansıtmaktadır. Ancak el-Âdid'in tercihini kendisine genç ve tecrübesiz, dolayısıyla hükmetmenin daha kolay olduğu telkin edilen Selâhaddîn'den yana kullanması ve Fakih İsa el-Hakkârî'nin Nüreddîn'in emîrlerini ikna etmesi sonucunda Selâhaddîn, “el-Melikü'n-Nâsır” unvanıyla 25 Cemaziyelahir 564'te (26 Mart 1169) Fâtımî veziri ilân edildi. Vezirlik makamına getirilen ve nazik bir konumda bulunduğu farkında olan Selâhaddîn'in de aynı amcası gibi çevresinde kendisine bağlı, güvenilir insanlara ihtiyacı vardı. Fâtımîlerin gücünü kırmak ve halkın gönlünü kazanmak için bol bağışlarda bulunmak suretiyle işe başlayan Selâhaddîn, Nüreddîn'den aile efradını Mısır'a yollamasını rica ettikten sonra ailesine ve adamlarına Mısır emîrlerinin elinden aldığı iktâları dağıtarak konumunu güçlendirmeye çalıştı (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 278-279, İbn Şeddâd, 1964: 81; Ebû Şâme, 2002: II, 47-49, İbn Vâsıl, 1953: I, 168-170, 174, Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 47-48, Nuveyrî, 2004: XXVIII, 237-238; İbn Haldûn, 2000: V, 331).³ Vezir tayin edilirken Fâtımî devlet erkânının ve el-Âdid'in yaptıkları hesapları kısa sürede boşa çıkaran Selâhaddîn, amcası Şirkûh'un topladığı malları dağıtarak halkın sevgisini ve iyi davranmak suretiyle de askerlerin sadakatini kazandı. Ayrıca bu dönemde Mısır'a gelen ağabeyi Turanşah, askerî açıdan Selâhaddîn'in

³ İbn Tağrıberdî'nin kaydına göre Selâhaddîn'in Mısır'da işleri yoluna koyarak iyice güçlenmesi üzerine el-Âdid korkuya kapılmıştı (İbn Tağrıberdî, 1992: V, 337). Bu da el-Âdid'in, Muteminül-Hilâfe'nin öldürülmesi üzerine ayaklanan Sudanlı askerlere verdiği desteği açıklamaktadır.

gücüne güç katarak daha sonra vuku bulacak olan isyanların bastırılmasında ve fetih hareketlerinde önemli rol oynadı (Lev, 1999: 81; Sallâbî, 2016: 195-196).

Selâhaddîn'in Mısır'da işleri yoluna koyup konumunu güçlendirmesine, başka bir ifadeyle Zengîlerin Mısır'daki hâkimiyetine ilk reaksiyonu Fâtımî sarayının etkin isimlerinden Muteminü'l-Hilâfe gösterdi. Mısır ileri gelenlerinden bir grubu etrafına toplayan Muteminü'l-Hilâfe, Fâtımî hânedanının gücünü kıran Selâhaddîn'in Mısır'daki varlığına kesin olarak son vermek için harekete geçerek Haçlılardan yardım istedi. İslâm kaynaklarının rivayetine göre Muteminü'l-Hilâfe'nin Haçlılara yazdığı mektubu taşıyan ulak, Bilbîs⁴ şehri yakınlarındaki el-Bi'ru'l-Beyzâ'ya geldiği sırada bir Türkmen'in dikkatini çekti. Yanında bir çift yeni ayakkabı bulunan ulağın ahvalinden şüphelenen Türkmen, adamı derhâl Selâhaddîn'in huzuruna getirdi. Sorguya çekilen ulak, her ne kadar ayakkabıların tabanından çıkan mektubu bir Yahudi'nin yazdığını ve başka bir şey bilmediğini ifade etmişse de mektubun Muteminü'l-Hilâfe'ye ait olduğu mezkûr Yahudi'nin sorgusundan anlaşıldı. Hadiseyi tüm vahametiyle ortaya koyan mektuba göre plân şu şekildeydi: Haçlılar Mısır'a bir saldırı düzenleyecek; Selâhaddîn Haçlıları karşılamaya çıkınca ayaklanan Muteminü'l-Hilâfe, Selâhaddîn'in geride kalan askerlerini öldürerek saldırıya geçecek ve iki ateş arasında kalan Selâhaddîn katledilecekti. Her nasılsa Selâhaddîn'in plândan haberdar olduğundan şüphelenen Muteminü'l-Hilâfe korkup saraya kapandı. Nihayet sabırla bekleyen Selâhaddîn karşısında pes eden Muteminü'l-Hilâfe gezinmek için el-Harkâniyye Köyü'ne gittiği esnada Selâhaddîn'in adamları tarafından yakalanarak idam edildi (25 Zilkade 564/20 Ağustos 1169). Bu tehlikeli girişimi boşa çıkardıktan sonra sarayın idaresine önemli adamlarından Bahâeddîn Karakuş'u getiren Selâhaddîn, bu sayede Fâtımî sarayını da hükmü altına aldı (İsfahânî, 1979: 43-44; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 280-281; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 150; Ebû Şâme, 2002: II, 86-87; İbn Vâsıl, 1953: I, 174-176; Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 48; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 239; Devâdârî, 1972: VII, 44; İbn Kesîr, 1998: XVI, 433-434; İbn Haldûn, 2000: V, 332; Makrizî, 1996: III, 311-312).

Muteminü'l-Hilâfe'nin katli, sayıları 50.000'i aşan Sudanlı askerlerin ayaklanmasına sebep oldu. İki saray arasında (Beyne'l-Kasreyn)⁵ iki gün boyunca yaşanan çatışmaların başlangıcında el-Âdid'in de isyancılardan yana olduğu görülmektedir. Zira Ebû Şâme'nin (ö. 667/1267) rivayetine göre çatışmaları sarayın balkonundan izleyen el-Âdid, Selâhaddîn'in adamlarına ok ve taş ile saldırılmasını emretmişti. Bunun üzerine Selâhaddîn'in ağabeyi Turanşah'ın hiç duraksamadan Fâtımî sarayına hücum etmesi, el-Âdid'e geri adım attırmakla kalmadı isyancı askerlerin de gücünü kırdı. Turanşah'ın el-Âdid'in bulunduğu balkonun ateşe verilmesini emretmesi üzerine kapılar açıldı ve el-Âdid'in isyancı askerlerin ülkeden uzaklaştırılmasını emrettiği ilân edildi. Nihayet Selâhaddîn'in, Sudanlı askerlerin Bâb-ı Züveyle'deki “el-Mansûra” olarak anılan mahallelerinin ateşe verilmesini emretmesiyle birlikte ayaklanma son buldu. Durumu haber alarak geri çekilmek isteyen fakat yolları tutulan Sudanlı askerlerin birçoğu kılıçtan geçirildi. Dört gün boyunca gece-gündüz devam eden takibat, eman dileyenlerin Yukarı Mısır'daki⁶ Cîze'ye sürülmesiyle nihayete erdi. Selâhaddîn, kaçan Sudanlı askerlerin peşinden ağabeyi Turanşah'ı yollayarak bunları da etkisiz hâle getirdi (İsfahânî, 1979: 44; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 281; Ebû Şâme, 2002: II, 87-88; İbn Vâsıl, 1953: I, 176-177; Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 48; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 239; Devâdârî, 1972: VII, 44; İbn Kesîr, 1998: XVI, 434-435; İbn Haldûn, 2000: V, 332; Makrizî, 1996: III, 312-313; İbn Tağrîberdî, 1992:

⁴ Bilbîs, Aşağı Mısır'da, Kahire'nin kuzey doğusunda yer alan bir şehirdir (Becker, 1979: 611).

⁵ el-Kasru'l-Kebîr eş-Şarkî ve el-Kasru's-Sağîr el-Garbî.

⁶ Coğrafyacılar, Mısır'ın Akdeniz sahiline yakın delta kısmını Aşağı Mısır; antik Menfis şehrinde güneydeki Asvan'a kadar olan Nîl Vadisi'nin çevresini ise Yukarı Mısır (Sâid) olarak adlandırmaktadırlar. Tolunoğulları döneminde ticarî önemi artan bölgeye Arap göçleri devamlılık göstermiş; bunlar içinde Kenziler öne çıkmışlardı. Fâtımîler dönemine gelindiğinde ise bölge, birçok isyana sahne olmuştur (Kavas, 2008: 544).

V, 337). Bu arada çatışmalar esnasında Sudanlı askerlere yardım eden Ermeni birlikleri de Selâhaddîn'in emri doğrultusunda bertaraf edildiler.⁷

Eskiden beri ayaklanmaların çıkış noktası olan Yukarı Mısır, Sudanlı askerlerin ve diğer muhaliflerin toplanma merkezi idi. İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) rivayetine göre Sudanlı askerlerin isyanından kısa bir süre sonra Yukarı Mısır'da fitne fesat çıkaran Bedevîler, halkın mallarına el uzatarak itaatsizlik göstermişler, ancak Selâhaddîn, 566 (1171) yılında ağabeyi Turanşah'ı yollayarak otoritesini sarsabilecek bu tür hadiseleri engellemiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 295).

Yaşanan bu olaylar Selâhaddîn'e Fâtımî Devleti'ne son vermenin ve Mısır'da Sünnî İslam'ı hâkim kılmanın elzem olduğunu göstermişti. Muteminü'l-Hilâfe'nin plânlarını boşa çıkarması, Sudanlı askerlerin isyanını bastırması ve saray işlerinin başına Bahâeddîn Karakuş'u getirmesi de Selâhaddîn'in elini güçlendirmişti. Nitekim gerekli idarî-fikrî altyapıyı hazırlamak için reform hareketini başlatan Selâhaddîn, ilk olarak azlettiği Şîî kadıların yerine Şafîîleri tayin etti ve Şafîîliğin yayılması için medreseler inşa ettirdi. Şîîliğin alâmeti olan “Hayye ala hayri'l-amel” ifadesini ezandan kaldıran ve hutbelerde dört halife adına dua edilmesini emreden Selâhaddîn, bunun akabinde adamlarının iktâlarını artırarak Fâtımîlerin gücünü büyük nispette azaltmasını bildi. (İsfahânî, 1979: 57-58, İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 294, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 166; Ebû Şâme, 2002: II, 117-120; İbn Vâsıl, 1953: I, 197-199, Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 50, Nuveyrî, 2004: XXVIII, 240-242; İbn Kesîr, 1998: XVI, 447-448; Makrizî, 1996: III, 319-320, Aynî, 2010: I, 62-64, Seyyid, 1992: 237-239; Sallâbî, 2016: 222-227; Baran, 2017: 178-180).⁸

Muteminü'l-Hilâfe'nin başarısız komplo girişiminden ve Haçlıların Dimyat kuşatmasından (Özer, 2018: 499-513) daha güçlü bir şekilde çıkan Selâhaddîn, hem Fâtımî veziri hem de Nüreddîn'in Mısır'daki nâibi olarak Fâtımî Devleti içindeki hadiselerle hâkim olmak ve Fâtımîlere rağmen Nüreddîn'in emirlerini yerine getirmek ikilemini yaşıyordu. Nitekim Nüreddîn'in Fâtımî Devleti'ne son verme emri karşısında Selâhaddîn, Fâtımîlerin ayaklanması ihtimâlini göz önünde bulundurarak verilen emri geciktirmişti. Ancak Nüreddîn'in katî emri karşısında daha fazla direnemeyen Selâhaddîn, el-Âdid'in Zilhicce 566'da (Ağustos 1171) ağır bir hastalığa yakalanmış olmasının vermiş olduğu rahatlıkla harekete geçti. Nihayet 7 Muharrem 567'de (10 Eylül 1171) Abbâsîler adına hutbe okunmasına herhangi bir tepkinin oluşmaması üzerine ertesi hafta da hutbe yine Sünnî hilâfet adına tekrarlandı ve Mısır'daki Fâtımî Devleti'ne bu suretle son verildi (İsfahânî, 1979: 58-59, İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 296-297, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 169; Ebû Şâme, 2002: II, 123-124, Abû'l-Farac, 1999: II, 414, İbn Vâsıl, 1953: I, 200-201, Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 50-51; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 227-228, İbn Kesîr, 1998: XVI, 450; İbn Haldûn, 2000: V, 333, Makrizî, 1996: III, 325-327; Aynî, 2010: I, 69, Aydın, 2019: 137-158).

Fâtımî Hilâfeti'ne son verildikten sonra hareketlenmeye başlayan Yukarı Mısır'da Sudanlı askerlerin bazı itaatsizlikleri vuku bulduysa da bunlar kolayca bertaraf edildiler. Bunlardan birinde Fâtımîlere bağlı olan ve Cemaziyelevvel 568'de (Aralık 1172-Ocak 1173) etrafına çok sayıda Sudanlıyı toplayan Nûbe Kralı, Yukarı Mısır'a yürüyerek Asvan'a saldırdı. Nûbelileri karşılayan Asvan Valisi Kenzüddeve, her iki tarafın çok sayıda kayıp verdiği bir çatışmaya girmişse de Turanşah komutasında yollanan büyük ordunun gelmesiyle olaylar bastırıldı. Ardından Nûbe'ye geçerek İbrim Kalesi'ni zapt eden ve buradaki esirleri kurtaran Turanşah, elde ettiği esir ve ganimetlerle Asvan'a döndü. Ebû Şâme ve Ebü'l-Ferec (ö. 685/1286), Nûbe Kralı'nın, 568 (1173)

⁷ Fâtımî ordusu Arap, Berberî, Slav, Türk, Siyahî ve Ermeni unsurları bünyesinde barındırmaktaydı. Bunlardan Sudanlıların -küçük yaşta başa geçen- el-Müstansır'ın annesi ve nâibesi Sudan asıllı Seyyide Rasâd tarafından yoğun bir şekilde orduda istihdam edildiği görülmektedir. Ermeniler ise yine aynı halife döneminde vezirlik makamına getirilen Bedrü'l-Cemâlî ile birlikte orduda yer almaya ve zamanla sayıları artmaya başladılar (Yazılıtaş, 2005: 202-203 vd).

⁸ Makrizî'nin kaydına göre ezandan “hayye ala hayri'l-amel” ifadesi kaldırılmış ve hutbede el-Âdid için “Allah'ım! el-Âdid'i ıslah et” diye dua edilmeye başlanmıştır (Makrizî, 1996: III, 317-318).

yılında elçilerini sulh için Kûs şehrinde bulunan Turanşah'a yolladığını; buna karşılık Turanşah'ın elçisi Mesûd el-Halebî'nin gelen elçilerle birlikte Nûbe'nin merkezi Dunkula'ya gittiğini ancak buranın çok fakir bir ülke olduğunu gören el-Halebî'nin geri döndüğünü kaydetmektedirler (Ebû Şâme, 2002: II, 160-162; Abû'l-Farac, 1999: II, 416-417). Ancak Nûbelilerin Asvan'a saldırılarından bahsetmeyen ve Nûbe seferini Nûreddîn ile Selâhaddîn arasında var olduğu söylenen anlaşmazlık çerçevesinde değerlendiren İbnü'l-Esîr, Nûreddîn'in Mısır'ı alma ihtimâline karşı Eyyûbîlerin yurt arayışında olduklarını iddia etmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 310-311; Şeşen, 1987: 62).

2. Fâtımî Taraftarlarının 569 (1174) Yılındaki Ayaklanmaları

Fâtımî Devleti'ne son verilmesinin akabinde Yukarı Mısır'a kaçan birçok Fâtımî taraftarı, burada Selâhaddîn'in idaresine karşı faaliyetlere başlamışlardı. Ancak devleti yeniden kuracak veya Selâhaddîn ile mücadele edecek güçleri olmayan bu grupların o an için harekete geçmeleri mümkün değildi. Üstelik el-Âdid öldükten sonra büyük oğlu Dâvûd'a “Hamîdullâh” unvanıyla biat edilmişse de onun ve diğer hânedan üyelerinin hapiste olmaları, Fâtımî taraftarlarının harekete geçmelerine engel oluyordu (Makrizî, 1996: III, 347; Daftary, 2005: 404). Bununla birlikte kurumsal ve idarî açıdan büyük bir dönüşüm geçiren Mısır'da köklü değişiklikler yaşanmaktaydı; bilhassa ikame edilen “yeni yapı”, inanç bağlamında kabulü zor bir değişimi ifade etmekteydi. Dolayısıyla Fâtımî devlet adamları, mütefekkirler ve imtiyazlarını kaybedenlerle birlikte Şîliğe bağlı gruplar, yeni yapıyı kabulden imtina etmekteydi (Sallâbî, 2016: 211). Bu muhalif gruplar, Fâtımî Hilâfeti'ni ihya etmek için ilk büyük ayaklanmayı ancak 569 (1174) yılında -Muteminü'l-Hilâfe örneğinde de olduğu gibi- Haçlı desteği sağlayarak, bir bakıma da güçlendikten sonra hayata geçirmek istediler.

İslâm kaynaklarının bazı nüanslarla verdikleri bilgilere göre şair Umâre el-Yemenî, Kâtib Abdüssamed, Kadı el-Uveyris ve Dâi'd-Duât İbn Abdil Kavî gibi isimler söz konusu isyanın liderleriydi. Mısırlı askerleri, Sudanlı piyadeleri ve saray mensuplarını yanlarına alan mezkûr kimseler, Selâhaddîn'in bazı emîr ve askerlerinin desteğini kazandıktan sonra Kudüs Haçlı Kralı Amaury ile Sicilya Kralı'nı para ve bazı şehirleri vermeyi vaat ederek Mısır'a davet etmişlerdi (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 320; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 194; Ebû Şâme, 2002: II, 186; İbn Vâsıl, 1953: I, 243-244; Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 54; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 244; İbn Kesîr, 1998: XVI, 474; İbn Haldûn, 2000: V, 336-337; Makrizî, 1997: I, 162; İbn Tağrıberdî, 1992: VI, 63-64). Ebû Şâme ve İbn Vâsıl'ın (ö. 697/1298) rivayetlerine göre bununla da yetinmeyen isyancılar, Şii İsmâîlî grupların da desteğini sağlamak için Nizâriyye grubunun lideri Şeyhu'l-Cebel Sinan'dan yardım istemişlerdi. Bu maksatla Sinan'a Fâtımî devlet adamlarından İbn Karcala'nın dayısını gönderen âsiler, tüm ihtilâflara rağmen davetin ve birliğin aynı olduğunu ve Selâhaddîn'e karşı işbirliği yapmaları gerektiğini bildirmişlerdi. Ancak Bâtınîlerin olaylara dahil gerçekleşmeden komplo boşa çıkarıldığı için mezkûr elçi ve yanındakiler daha sonra Haçlılara sığınmak zorunda kalacaklardı (Ebû Şâme, 2002: II, 189; İbn Vâsıl, 1953: I, 249-250).

Öngörülen plân başarıyla hayata geçirildiği takdirde hem Fâtımî taraftarları hem de Haçlılar kârlı çıkacaktı. Buna göre Selâhaddîn'in Haçlıları bizzat karşılaması isyancıların işini kolaylaştıracak, Kahire'de Fâtımî Devleti tekrar kurulacaktı ve isyancıların anlaştıkları askerlerin yalnız bırakacakları Selâhaddîn'in de Haçlılar karşısında şansı olmayacaktı. Şayet Selâhaddîn Haçlıları kendisi karşılamaz ve askerlerini gönderirse içeride isyancılar ayaklanarak güçsüz düşen Selâhaddîn'i yakalayacaklardı (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 320; İbn Vâsıl, 1953: I, 244; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 244; Sallâbî, 2016: 376).

Görüldüğü üzere isyancılar bu işi etraflıca düşünmüşlerdi. Hatta Umâre el-Yemenî'nin ifadesine göre; Yemen'e Selâhaddîn'in ağabeyi Turanşah komutasında yollanan ordu bile isyancıların hareketine hizmet etmekteydi. Buna göre 1 Receb 569 (5 Şubat 1174) tarihinde Mısır'dan Yemen'e hareket eden ordu, Abbâsîler adına okunan hutbeye son veren Yemen hâkimi Abdünnebî'yi kontrol altına alacaktı. Bu durum Nûreddîn'e yazılan bir mektupla dile getirilmiş ve o da Yemen'e bir sefer düzenlenmesine izin vermişti. Nihayetinde ise Selâhaddîn'in ağabeyi

Turanşah, Yemen'e hâkim olmayı başarmıştı (İsfahânî, 1979: 24-25; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 318-319; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 193; Ebû Şâme, 2002: II, 180; İbn Vâsıl, 1953: I, 240-243; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 248-249; Devâdârî, 1972: VII, 42; Makrizî, 1997: I, 161-162). Ancak Turanşah'ı Yemen'i ele geçirmesi için teşvik eden, Yemen'in güzelliklerinden, zenginliğinden ve zayıf noktalarından bahseden kişi, isyanın elebaşısı Umâre el-Yemenî idi (İsfahânî, 1979: 24-25; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 318; Ebû Şâme, 2002: II, 179; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 248; Makrizî, 1997: I, 161; Aynî, 2010: I, 136-137). Kendisi bunu açık bir şekilde şu sözlerle dile getirmişti: “Ben onun yerine geçmesinden ve Selâhaddîn'den sonra ülkeye onun hâkim olmasından korktuğum için kardeşini Yemen'e uzaklaştırdım” (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 320; Ebû Şâme, 2002: II, 186; İbn Vâsıl, 1953: I, 244; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 244). Bu sözleri destekleyen İbn Kesîr (ö. 774/1373) de Umâre'nin, o sıralarda Ürdün'deki Kerek'i kuşatmakta olan Selâhaddîn'in yokluğunda Haçlılara karşı çıkmasını diye Turanşah'ı Yemen'e uzaklaştırdığını rivayet etmektedir (İbn Kesîr, 1998: XVI, 474).

Haçlılara yazılan mektubun içeriği hakkında bilgi veren Ebû Şâme'nin rivayetine göre mektupta öncelikle Selâhaddîn ve askerlerinin Mısır'dan uzakta, Kerek ve Şevbek civarında bulduklarından dolayı bunun iyi bir fırsat olduğu dile getiriliyor; devamında Haçlı Kralı'ndan Sadr veya Eyle'ye ilerlemesi isteniyor ve böylece Selâhaddîn'in yolunun kesilmiş olacağı belirtiliyordu. Son olarak da Haçlı Kralı'nın bu teklifi kabul etmesi durumunda Fâtımî taraftarlarının -ki buna Fâtımî askerleri, Sudanlı askerler, Ermeni askerler ve tüm İsmâîliler dâhildir- ayaklanarak Selâhaddîn'in Kahire'deki adamlarını ve ailesini yok edecekleri ifade ediliyordu (Ebû Şâme, 2002: II, 189). Ebû Şâme, başka bir rivayetinde ise mektuptaki farklı bir detaya dikkat çekerek hasat mevsimi olduğu için askerlerin birçoğunun kendi iktâlarında bulunması ve Selâhaddîn'in asker sayısının az olması durumunu isyancıların ganimet bildiklerini dile getirmektedir. Zira Haçlıların olası bir saldırısında Selâhaddîn, mecburen buna karşılık verecek ve zaten az olan askerlerini bölerek daha da güçsüz düşecekti. Bu durum da isyancıların başarıya ulaşması anlamına gelmekteydi (Ebû Şâme, 2002: II, 189; Hindley, 2011: 122).

Mevcut tabloyu tasvir eden İbnü'l-Esîr ve ondan yararlanan diğer müellifler, görünüşe göre her şeyin hazır olduğunu, Haçlıların gelişinin beklendiğini ve isyancıların yeniden kuracakları devlette halife, hâcib, dâî ve kadı gibi görevleri belirlediklerini kaydetmektedirler. Ancak vezirlik konusuna gelindiğinde eski vezir ailelerinden olan Şâveroğulları ve Ruzzîkoğulları arasında kökeni eskilere dayanan anlaşmazlıklar tekrar alevlenince isyancılar fikir birliğine varamadılar (İbnü'l-Esîr, 1987: XI: 320; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 244; İbn Haldûn, 2000: V, 337).⁹

Şüphesiz iyi organize edilmiş olan bu isyan hareketinde başarıyı engelleyen husus –yukarıda zikredilen yazarların dile getirdikleri gibi- sadece vezirlik mücadelesi değildi. Ebû Şâme ve İbn Vâsıl'ın rivayetlerine göre Nüreddîn'e yazılan mektuplarda ilk ihtilâfın halife tayininde yaşandığı kaydedilmektedir. Nitekim komplocular, el-Âdid'in amcasının büyük yaştaki oğlu ve el-Âdid'in küçük yaştaki iki oğlunun halife seçilmesi hususunda anlaşmazlık yaşadılar. İfade edildiği üzere halife tayiniyle alâkası olmayan vezirlik konusundaki anlaşmazlık da isyan hareketini zayıflatan diğer bir unsurdur (Ebû Şâme, 2002: II, 188-189; İbn Vâsıl, 1953: I, 249).

Böylesi kritik bir ortamda Selâhaddîn, Fâtımî taraftarlarının anlaşmazlığa düşmeleri ve Vâiz Zeyneddîn Ali b. Necâ'nın isyancıların arasında bulunması bakımından şanslı idi. İlk rivayete göre vezirlik tartışmaları devam ederken İbn Necâ, durumu Selâhaddîn'e haber verdi ve eski Fâtımî dâisi İbn Kâmil'e ait malların kendisine verilmesini talep etti. Bu isteği kabul eden Selâhaddîn, İbn Necâ'ya isyancıların arasında kalmasını, onlardanmış gibi görünmesini ve plânlarını kendisine anlatmasını emretti (İsfahânî, 1979: 29; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 320; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XXI, 201; Ebû Şâme, 2002: II, 185; İbn Vâsıl, 1953: I, 244-245; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 244; İbn Kesîr,

⁹ Ebû Şâme ve İbn Vâsıl ise ihya edilecek devlette makamların yanı sıra iktâların bile paylaşıldığını rivayet etmektedirler (Ebû Şâme, 2002: II, 185; İbn Vâsıl, 1953: I, 244).

1998: XVI, 474; Makrizî, 1997: I, 163). Bu sırada Kudüs Haçlı Krallığı'ndan Selâhaddîn'e bir elçilik heyeti gönderilmişti ancak bu elçiler, isyancılarla haberleşmeyi sağlıyorlardı. Harekete geçme konusunda aceleci davranmayan Selâhaddîn, Mısır'a gelen Haçlı elçisinin yanına güvendiği bir Hıristiyan'ı verdi. Haçlı elçisi, gittiği her yerde kendisine eşlik eden bu Hıristiyana plânlarını anlatınca bu işi organize edenler tutuklandı ve fukahânın katllerine fetva vermeleri üzerine de 2 Ramazan 569'da (6 Nisan 1174) idam edildiler (İsfahânî, 1979: 29; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 320-321; İbn Vâsıl, 1953: I, 245-246; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 244; Makrizî, 1997: I, 163).¹⁰

İkinci rivayete göre komployu ortaya çıkaran kişi, İnşâ Dîvânı başkanı Kadı el-Fâdıl idi. Buna göre Kadı el-Fâdıl'a büyük saygı duyan ve hizmette kusur etmeyen isyancıların etkin isimlerinden Kâtib Abdüssamed'in tavırlarındaki değişiklikten şüphelenen Kadı el-Fâdıl, Vâiz İbn Necâ'yı onu takip etmekle görevlendirmişti. İsyancıların arasına karışarak olayların iç yüzünü öğrenen İbn Necâ'nın durumu rapor etmesi üzerine Kadı el-Fâdıl olan biteni Selâhaddîn'e bildirdi. Bunun üzerine Selâhaddîn, komplocuların derhâl tutuklanarak sorguya çekilmesini emretti. Nihayetinde de idam edildiler (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 321; İbn Vâsıl, 1953: I, 245-246).

Rivayetlerine Umâre el-Yemenî ile Kadı el-Fâdıl arasındaki eski husumeti anlatarak başlayan kaynaklar, Kadı el-Fâdıl'ı olayların merkezine yerleştirmektedir. Bu rivayetlere göre aradaki düşmanlığa rağmen Selâhaddîn'e gelen Kadı el-Fâdıl, Umâre'nin affedilmesini rica etmiş, ancak Umâre, Kadı el-Fâdıl'ın Selâhaddîn'i kendisi aleyhine kışkırttığını düşünerek “Sultanım! Benim hakkımda ondan hiçbir şey dinleme” demişti. Selâhaddîn'in, bu sözlere kızarak huzurdan ayrılan Kadı el-Fâdıl'ın şefaatchi olmak için geldiğini söylemesi üzerine Umâre pişman olmuşsa da çok geç kalmıştı. Kaynaklar idam edilmek için dışarı çıkarılan Umâre'nin, Kadı el-Fâdıl ile görüşmek istediğini ancak onun görüşmeyi reddetmesi üzerine Umâre için kurtuluş ümidinin kalmadığını kaydetmişlerdir. Umâre el-Yemenî, içinde bulunduğu çaresiz durumu “Abdurrahim kendini gizledi, kurtuluş umudu kalmadı!” sözleriyle dile getirmişti (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 321; İbn Vâsıl, 1953: I, 246; İbn Kesîr, 1998: XVI, 475; İbn Haldûn, 2000: V, 337; İbn Tağrîberdî, 1992: VI, 64-65).

Kaçmayı başaramayan Fâtımî askerlerinin Yukarı Mısır'a sürülmelerini emreden Selâhaddîn'in ordu içinden isyana karışanlara bir şey yapmadığı hatta onlara yaşanan hadiseleri bildiğini dahi sezdirmediği rivayet edilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 321; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 245; İbn Kesîr, 1998: XVI, 475; Daftary, 2005: 404). Sarayda göz hapsinde tutulan el-Âdid'in soyundan gelenlere karşı da gerekli önlemleri alan Selâhaddîn, maişetini sağladığı bu hânedan üyelerini -nesillerinin tükenmesi için- birbirinden ayırdı. Bol miktarda altın, gümüş ve değerli eşyadan oluşan saraydaki mallara el koyan Selâhaddîn, cihad yolunda harcaması için bunları Nûreddîn'e yolladı. Kaynaklarda geçen bir diğer rivayete göre Selâhaddîn, Fâtımîlerin tüm hazinelerini ele geçirememişti, zira saraydaki gizli hazinelerin yerini inatla söylemeyen İbn Abdil Kavî'nin idamıyla bu hazinelerin yerleri tespit edilememişti (İsfahânî, 1979: 29; Ebû Şâme, 2002: II, 186; İbn Vâsıl, 1953: I, 246-247; İbn Kesîr, 1998: XVI, 475-476).¹¹

Bu ayaklanma vesilesiyle halkının geneli Sünnî olan İskenderiye'de Fâtımî taraftarlarının zararlı bir faaliyeti daha ortaya çıkarıldı. Buna göre; Şam ve Mısır'da meşhur olan ve İskenderiye'de bazı esnaf ve zanaatkârın kendisine para verdikleri rivayet edilen Kudeyd el-Kıfâs adında bir kadın davetçinin yanında küfür içerikli pek çok doküman ele geçirildi. Onun, devleti ihya etmek için ayaklanan Fâtımî taraftarlarına verdiği destek de bu vesileyle gün yüzüne çıktı. Ayaklanma sonrasında Selâhaddîn, bu gibi gizli faaliyet yürütenler de dâhil olmak üzere fitne unsurlarının

¹⁰ Rivayete göre idam edilenler arasında Ermeni bir müneccim de bulunuyordu (Ebû Şâme, 2002: II, 186; Devâdârî, 1972: VII, 55; İbn Kesîr, 1998: XVI, 476).

¹¹ Ebû Şâme ve İbn Vâsıl'ın rivayetlerine göre merkezden uzaklaştırılanlar arasında Fâtımî saray halkından bazı geri kalanlar, onların maiyetleri, ordu mensupları ve Sudanlı askerler bulunuyordu (Ebû Şâme, 2002: II, 190; İbn Vâsıl, 1953: I, 251).

üzerine kararlılıkla giderek bunları büyük nispette kontrol altına aldı (Ebû Şâme, 2002: II, 190; İbn Vâsıl, 1953: I, 250; Mustafa, 1998: 136-137; Sallâbî, 2016: 217).¹²

Selâhaddîn'in böylesi büyük bir tehlikeyi bertaraf etmiş olması, Fâtımî taraftarlarının olduğu kadar Haçlıların ümitlerini de tüketti. Kudüs Haçlı Kralı, ayaklanmanın başarısızlığı üzerine hareketsiz kalmayı tercih ederken; kaynakların ifadesine göre durumdan haberdar olmayan Sicilya Normanları (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 321; İbn Vâsıl, 1957: II, 11-12; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 245) kalabalık bir deniz gücüyle İskenderiye'yi kuşattılar. Ancak özverili bir direniş sergileyen Müslümanların karşısında hezimete uğramaktan kurtulamadılar (Muharrem 570/Ağustos 1174) (Willermus, 2019: III, 227-228; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 330-331; İbn Şeddâd, 1964: 90-91; İbn Vâsıl, 1957: II, 12-15; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 261-262; Devâdârî, 1972: VII, 49; İbn Kesîr, 1998: XVI, 499; Detaylar için Bkz. Öztürk, 2019: 195-228).

Son olarak İbn Haldûn (ö. 808/1406), tarih belirtmeksizin Fâtımî Devleti'nin yıkılışından bir süre sonra Dâvûd'un oğlu Süleyman'ın Yukarı Mısır'da ortaya çıktığını ancak yakalanarak ölünceye kadar hapsedildiğini; aynı şekilde Dâvûd'un torunu Muhammed'in (Muhammed b. Abdullah b. el-Dâvûd) Fas civarında ortaya çıkarak el-Mehdî unvanıyla davette bulunduğunu fakat yakalanıp idam edildiğini kaydetmiştir (İbn Haldûn, 2000: IV, 107). Ancak bu rivayetleri başka kaynaklarla teyit etmek mümkün olmamıştır.

3. Kenzüddevle İsyanı (Safer 570/Eylül 1174)

Umâre el-Yemenî ve arkadaşlarının isyanını bastıran Selâhaddîn, Safer 570'te (Eylül 1174) Yukarı Mısır'da patlak veren tehlikeli bir isyanla daha karşılaştı. Kaynakların çoğunluğu sadece Asvan¹³ Valisi Kenzüddevle'nin isyanından bahsederken Ebû Şâme ve Makrizî (ö. 845/1442), Tavd¹⁴ nahiyesi merkezli Abbâs b. Şâdî liderliğinde ikinci bir ayaklanmanın da vuku bulunduğunu rivayet etmektedirler.¹⁵ Ancak hadiselerin gelişiminden iki ayrı ayaklanmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. İslâm kaynaklarının verdikleri bilgilere göre; Mısır ileri gelenlerinden olan Kenzüddevle, Yukarı Mısır'daki Asvan'ın valisi idi ve burada güçlü bir şekilde yerleşmişti. Safer 570'te (Eylül 1174) çok mal dağıtarak etrafına Sudanlıları ve halktan pek çok kimseyi toplayan Kenzüddevle, ülkeyi ele geçirmek ve Fâtımî Devleti'ni diriltmek için -İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) rivayetine göre- yaklaşık 100.000 siyahî askerle ayaklandı ve Yukarı Mısır'da Selâhaddîn'i temsilen bulunan Ebu'l-Heycâ es-Semîn'in kardeşi ile birçok adamını öldürdü (İsfahânî, 1979: 80; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 331-332; İbn Şeddâd, 1964: 89; Ebû Şâme, 2002: II, 221; İbn Vâsıl, 1957: II, 16-17; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 245; İbn Kesîr, 1998: XVI, 499-500; İbn Haldûn, 2000: V, 338; İbn Tağrıberdî, 1992: VI, 71). Kenzüddevle ayaklandığı sırada kaynaklarda adı Abbâs b. Şâdî olarak geçen bir kişi de Tavd nahiyesinde ayaklanarak Kûs¹⁶ ve havalisini yağmaladı (Ebû Şâme, 2002: II, 222; Makrizî, 1997: I, 167; Sallâbî, 2016: 221).

Kaynakların çoğu, Kûs şehrine yürüyen kişinin Kenzüddevle olduğunu hatta İbn Kesîr, Abbâs b. Şâdî ile Kenzüddevle'nin aynı kişiler olduklarını kaydederken Makrizî, bu iki şahsı birbirinden ayırarak Kenzüddevle'nin Kahire'ye yürüdüğünü zikretmektedir (İbn Şeddâd, 1964: 89; Ebû Şâme, 2002: II, 221; İbn Vâsıl, 1957: II, 17; İbn Kesîr, 1998: XVI, 499-500; Krş. Makrizî, 1997:

¹² Kaynaklarda bu kişinin kimliği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Ebû Şâme ve İbn Vâsıl, zararlı faaliyetler yürüten bir kadın davetçiden bahsederken; İbn Kesîr ve Makrizî, bu kişiyi “Fâtımî dâisi bir adam” olarak kaydetmişlerdir (İbn Kesîr, 1998: XVI, 478; Makrizî, 1997: I, 163).

¹³ Asvan, Yukarı Mısır'da Nil Nehri'nin doğu kıyısında, Nubya hududunda taş ocakları ile de meşhur olan önemli bir ticaret şehridir (Becker, 1978: 693-694; Bostan, 1991: 506).

¹⁴ Yukarı Mısır'da Kûs ve Asvan arasında yer alan ve sebze bahçelerinin yanı sıra güzel manzarasıyla öne çıkan bir şehirdir (Yâkut el-Hamavî, 1977: IV, 46-47). Buranın ismi bazı kaynaklarda “Tûd” şeklinde geçmektedir.

¹⁵ Ebû Şâme; İsfahânî ve İbn Ebî Tayy'dan naklen her iki rivayeti de kaydetmiştir.

¹⁶ Yukarı Mısır'da Nil'in doğusunda Fustat'a 12 günlük mesafede yer alan Mısır'ın üçüncü büyük şehri Kûs, eskiden beri tüccarlarıyla ünlü büyük bir şehirdir (Yâkut el-Hamavî, 1977: IV, 413; Kramers, 1977: 1026).

I, 167).¹⁷ Ayrıca isyanı bastırması için Yukarı Mısır'a yollanan ordu konusunda da kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr ve yaşanan hadiseleri ondan nakleden kaynaklar, kardeşinin öldürülmesinin Ebu'l-Heycâ'nın çok ağrına gittiğini ve Selâhaddîn'in Yukarı Mısır'a bizzat Ebu'l-Heycâ kumandasında büyük bir ordu yolladığını rivayet etse de birçok kaynak, ordunun başında Selâhaddîn'in kardeşi el-Melîkû'l-Âdil'in bulunduğunu, Ebu'l-Heycâ ve Selâhaddîn'in yeğeni İzzeddîn Mûsek gibi diğer emîrlerin onun itaatinde olduğunu bildirmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 332; İbn Haldûn, 2000: V, 338; Krş. İsfahânî, 1979: 80; İbn Şeddâd, 1964: 90; Ebû Şâme, 2002: II, 221-222; İbn Vâsıl, 1957: II, 17; Safedî, 2000: XXIV, 280; İbn Kesîr, 1998: XVI, 500; Makrizî, 1997: I, 167; İbn Tağrıberdî, 1992: VI, 71; Şeşen, 2018: 92). Buna karşın kaynakların tamamı, Selâhaddîn'in ordusunun önce Tavd'a yürüdüğü ve direnmek isteyen halkın itaat altına alındığı hususunda ittifak ederken Ebu Şâme ve Makrizî, Abbâs b. Şâdî'nin burada katledildiğini de kaydetmektedirler (İsfahânî, 1979: 80; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 332; Ebû Şâme, 2002: II, 222; İbn Vâsıl, 1957: II, 17; Makrizî, 1997: I, 167; Sallâbî, 2016: 221). Hemen ardından Asvan Valisi Kenzüddevle üzerine yürüyen ordu, Safedî'nin (ö. 764/1363) rivayetine göre 80.000 isyancının katledildiği büyük bir çatışma sonrasında kaçan Kenzüddevle'yi de öldürdü (7 Safer 570/7 Eylül 1174) (İsfahânî, 1979: 80; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 332; Ebû Şâme, 2002: II, 222; İbn Vâsıl, 1957: II, 17; Ebu'l-Fidâ, t.y. III, 56; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 245; Safedî, 2000: XXIV, 280; Makrizî, 1997: I, 167; İbn Tağrıberdî, 1992: VI, 71; Sallâbî, 2016: 221). Kenzüddevle isyanı bastırıldıktan sonra Selâhaddîn'in otoritesi daha da güçlendi, hâkimiyeti sağlam temellere oturdu (İbn Şeddâd, 1964: 90).

Kenzüddevle'nin isyanından iki yıl sonra (572/1176-1177) Kıft¹⁸ şehrinde el-Âdid'in oğlu Dâvûd olduğunu iddia eden bir Fâtımî taraftarı, etrafına halktan büyük bir kalabalığı toplayarak isyan etti. Selâhaddîn'in bu sahte imamın başlattığı isyanı bastırması için gönderdiği kardeşi el-Melîkû'l-Âdil, bu tehlikeli girişimi âsîlerden 3.000 kişiyi Kıft şehri önünde ağaçlara asarak bastırdı (Makrizî, 1998: I, 650; Mustafa, 1998: 139; Daftary, 2005: 405). Gerçek Dâvûd ise el-Melîkû'l-Âdil döneminde 604'te (1207-1208) Kahire'de tutsak iken öldü (Daftary, 2005: 405). Makrizî'nin rivayet ettiği bir başka isyan girişimi ise 577 yılında (1181/1182) vuku buldu. Yukarı Mısır'da bulunan İsnâ şehrinde Bâtınî mezhebin davetini yapan bazı adamların girişimleri, Kûs valisi tarafından kolayca bastırıldı (Makrizî, 1997: I, 177; Mustafa, 1998: 140).

4. Fâtımî Taraftarlarının 584 (1188-1189) Yılındaki İsyani

Fâtımî taraftarlarının Mısır'da gerçekleştirdikleri isyanlardan biri de 584'te (1188-1189) vuku buldu. Ebû Şâme ve İbn Vâsıl'ın ifadelerine göre Safed kuşatmasında bulunan Selâhaddîn'e ulaşan mektuplar, Mısır'da tehlikeli bir ayaklanmayı haber vermekteydi. Kaynakların “Râfîzî” olarak nitelediği 12 kişilik küçük bir grup, Kahire'ye hâkim olmak ve Fâtımî Devleti'ni tekrar kurmak için Selâhaddîn'in nâibi el-Melîkû'l-Âdil'in Kerek civarında bulunmasını fırsat bilerek ayaklanmıştı. Halkın kendilerine katılacağını ve hapsedilen hânedan üyelerini kurtardıktan sonra devleti kolayca kuracaklarını hesaplayan isyancılar, Kahire'de gece vakti “Yâ le-Âli” sloganıyla harekete geçtiler, ancak kimse kendilerine rağbet etmeyince bir müddet sonra korkuya kapılarak dağıldılar ve kolayca yakalanarak hapsedildiler (İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 31; Ebû Şâme, 2002: IV, 36; İbn Vâsıl, 1957: II, 276; Nuveyrî, 2004: XXVIII, 276; İbn Kesîr, 1998: XVI, 603-604; Aynî, 2010: II, 109).

Kaynaklar, bu isyan girişimi dolayısıyla keyfi kaçan Selâhaddîn'in üzüldüğünü rivayet etmektedirler. Ancak durumu değerlendiren Kadî el-Fâdil, onu şu sözlerle teskin etmişti:

¹⁷ Malcolm Cameron Lyons ve D.E.P. Jackson, Yukarı Mısır'da isyan eden kişinin Abbâs b. Şâdî olduğunu ve Kenzüddevle'nin bu kişiye katıldığını söylemektedirler (Lyons & Jackson, 2018: 107). Ancak olayların seyri açısından Asvan Valisi Kenzüddevle'nin Kûs hâkimi Abbâs b. Şâdî ile ittifak kurduğunu ya da isyan eden Kenzüddevle'ye Abbâs b. Şâdî'nin destek verdiğini düşünmek daha doğru görünmektedir (Mustafa, 1998: 138).

¹⁸ Yukarı Mısır'da Nil Nehri'nin doğu sahilinde bulunan Kıft, ticarî öneme sahip bir şehirdi (Anonim, 1977: 676-677).

Buna sevinmen gerekir; hiç üzülmeye, tasalanma; çünkü bu hadiseyle halkın sana bağlılığını ve sana olan sevgisini, senden başkasını istemediklerini, senin düşmanına teveccüh göstermediklerini anladın. Eğer sen halkın ve adamlarının kalbindeki sevgiyi öğrenmek maksadıyla böyle bir olay çıkarmak üzere adamlar görevlendirsen ve onlara bol miktarda para versen yine de az gelirdi. (İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 32; Ebû Şâme, 2002: IV, 36; İbn Vâsıl, 1957: II, 276-277; Nuveyrî, 2004: XXVII, 276-277; İbn Kesîr, 1998: XVI, 604; Aynî, 2010: II, 109).

5. Fâtımî İsyanlarının Karakteri

Selâhaddîn Eyyûbî, Mısır'da birbirine taban tabana zıt iki ayrı yapının temsilcisi olarak bulunmaktaydı. Fâtımî veziri ve Nûreddîn'in nâibi sıfatlarını taşıyan Selâhaddîn, zaman zaman bu konumundan kaynaklanan sıkıntılar da yaşamış olmakla beraber onu uğraştıran asıl husus, Selâhaddîn'in Mısır'a sağlam bir şekilde yerleşmesiyle konum ve imtiyazlarını kaybeden Fâtımî ileri gelenleriydi. Zira Selâhaddîn'in reformlarıyla yeni bir döneme giren Mısır'da isyan eden kişi ya da gruplar, daima *kaybeden* kesimden çıkmıştır. Bunların ayaklanma sebep ve dönemleri birbirinden ayrılacak olursa ortaya çıkan isyanları iki dönemde ele almak mümkündür. Bunlardan biri Selâhaddîn'in Fâtımî veziri olduğu dönemde yani henüz Fâtımî Hilâfeti ayakta iken; diğerleri ise devlet yıkıldıktan sonra gerçekleştirildi. İlk dönemde Selâhaddîn'in Mısır'daki varlığına kast etme söz konusuysa, ikinci dönemde hem Selâhaddîn hedef alınmış hem de Fâtımî Devleti'ni yeniden kurma hayali itici güç olmuştur. İsyanlarda gözetilen hedef her ne olursa olsun değişmeyen tek husus, yukarıda ifade edildiği üzere Selâhaddîn'e kast edenlerin hep kaybeden kesimden olduklarıdır.

Halkın sevgisini ve askerlerin sadakatini kazanarak Fâtımîlerin hareket alanlarını yavaş yavaş daraltan Selâhaddîn'in zamanı gelince devlete son vereceği, Fâtımî ileri gelenleri tarafından müşahede edilmişti. Bu durum karşısında Mısır'a yerleşmeye başlayan Sünnî İslâm'ın önünü kesmek için ilk adımı bizzat Fâtımî Halifesi el-Âdid atmıştı. Başarısız Dimyat kuşatması sonrasında el-Âdid, Nûreddîn'den Selâhaddîn'in yanında bir miktar asker bıraktıktan sonra diğer askerlerini çekmesini istemiş; Nûreddîn ise “Frenkler ancak Türklerden korkarlar. Onlar olmasaydı Frenklerin Mısır'a karşı tamahları artar ve ülke üzerindeki maksatlarına ulaşırlardı” sözleriyle bu isteği reddetmiştir (Ebû Şâme, 2002: II, 94; İbn Vâsıl, 1953: I, 183; Aynî, 2010: I, 37; Şeşen, 1987: 57). el-Âdid'in bu talebi, hânedanın geleceği konusunda kaygılandığını açıkça göstermektedir.

Fâtımî sarayının işlerinden sorumlu olan Sudanlı Muteminü'l-Hilâfe ise bu tehlike karşısında somut tedbirler alan ilk kişiydi. Ancak onun bu girişimi, Fâtımî Devleti'nin istikbalinden ziyade kendi konumuyla ilgili kaygılar taşıdığını göstermektedir. Zira günden güne güçlenen Selâhaddîn'e karşı önlem alınmazsa Mısır'da tek söz sahibi kişinin Selâhaddîn olacağını hisseden Muteminü'l-Hilâfe, bilindik bir yöntemi tercih edecek ve Haçlıları Mısır'a davet edecektir. Fakat iyi bir asker olduğu kadar iyi bir siyasetçi de olan Selâhaddîn, işini şansa bırakmamış, ülke içinde ve dışında çok iyi bir istihbarat ağı kurmuştu. Öyle ki onun Haçlılar arasında dahi casuslarının bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Muteminü'l-Hilâfe'nin plânlarını ortaya çıkaran Türkmen'in bir casus olduğu kabul edilebilir (Yürekli, 2017: 300). Zira bir Türkmen'in, hal ve tavrından şüphelendiği bir kişiyi alıp doğrudan Selâhaddîn'in huzuruna çıkarmasının başka bir izahı olamaz görünmektedir. Bunun yanı sıra Haçlılarla ittifak konusunda eski Fâtımî vezirlerinin geleneğini devam ettiren Muteminü'l-Hilâfe'nin başarısızlığı, Selâhaddîn'i güçlendirirken Fâtımî Devleti'ni yıkılışa bir adım daha yaklaştırmıştır. Nitekim Muteminü'l-Hilâfe sonrasında sarayın başına getirilen Bahâeddîn Karakuş, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) ifadesiyle, Selâhaddîn'in “işlerine itimat ettiği ve güvendiği” bir adamıydı (İbn Hallikân, 1971: IV, 91). Bu durum ise artık Fâtımî sarayındaki olayların Selâhaddîn'in emri ve bilgisi dışında cereyan etmeyeceği anlamına gelmekteydi.

Sudanlı askerlerin isyanı gerek askerî bir hareket olması gerekse Kahire'de çıkmış olması bakımından diğer isyanlara nazaran çok tehlikeli bir girişimdi. el-Âdid'in Sudanlı askerlere destek verdiği göz önünde bulundurulduğunda bu isyan, hâkimiyetini henüz sağlamlaştıramamış olan

Selâhaddîn'in hayatı da dâhil sahip olduğu her şeyi kaybetmesi ihtimâlini barındırmaktaydı. Selâhaddîn'i bu tehlikeli durumdan kurtaran unsur, çevresinde oluşturduğu güvenli çemberdir. Vezirliğe getirildiği ilk günden itibaren güvenebileceği insanlar ile çalışan Selâhaddîn, Nûreddîn'den ise aile efradını Mısır'a yollamasını rica etmişti. Nûreddîn, Suriye'den ağabeyi Turanşah, yeğeni Takiyyüddîn ve Ebu'l-Heycâ es-Semîn kumandasında gönderdiği birliklerle Selâhaddîn'i takviye etmişti (Şeşen, 1987: 54; Hindley, 2011: 112). Özellikle ağabeyi Turanşah'ın gelişi Selâhaddîn için büyük bir güvence oluşturmuştur. Zira Sudanlı askerlerin isyanının bastırılmasında başrol oynayan Turanşah, Nûbelilerin Yukarı Mısır'a düzenledikleri saldırıları durdurmuş ve Mısır merkezli yürütülen fetih hareketlerinde devletin sınırlarını da genişletmiştir. Selâhaddîn ise yakınlarına Mısır ileri gelenlerinden aldığı iktâları vererek bağlılıklarını temin etmiştir. Yaacov Lev'e göre iktâların kontrolü, el-Âdid'in hareket özgürlüğünün kısıtlanmasıyla ilgili olduğu için Muteminü'l-Hilâfe ve Sudanlıların teşebbüsleri, el-Âdid'in sahip olduğu konumu zayıflatmayı amaçlayan Selâhaddîn'in politikaları bağlamında incelenmelidir (Lev, 1999: 82). Ancak gelir kaynaklarını ve liderlerini (Muteminü'l-Hilâfe'yi) kaybeden Sudanlı askerlerin başarısızlıkları, Selâhaddîn'i daha da güçlendirmiş ve Selâhaddîn, bu isyandan sonra bir daha Kahire'de “askerî meydan okuma” ile karşılaşmamıştır (Azzam, 2015: 121-122; Lyons & Jackson, 2018: 55). Zira bu olay sonucunda Fâtımîleri iyice zayıflatan Selâhaddîn, iktâları daha rahat kontrol etmeye başlayarak Sudanlılar ve onlara yardım eden Ermenilerden boşalan iktâlara da sahip oldu (Lev, 1999: 84).

Bu isyandan sonra Selâhaddîn'i bekleyen diğer bir tehlike de Fâtımî Hilâfeti yıkıldıktan birkaç yıl sonra (569/1174) vuku bulan Fâtımî taraftarlarının isyanıydı. Meşhur bir şair etrafında toplanan Fâtımî ileri gelenlerinin organize ettiği bu ayaklanma, her ne kadar Muteminü'l-Hilâfe ile aynı hedefi gözetse de doğuracağı sonuçlar bakımından ilkinden daha tehlikeliydi. Zira bu ayaklanmada hedeflenen sadece Selâhaddîn'i ortadan kaldırmak değil, yıkılan devleti de ihya etmektir. İsyanın aktörleri Fâtımî taraftarları, Haçlılar, Bâtınîler ile Selâhaddîn'e muhalif bazı adamlarından oluşmaktadır. Bu bağlamda isyan, ilkinde göre çok daha kapsamlı bir harekettir ve nitekim Sudanlı askerlerin etkisiz hâle getirilmesi nedeniyle askerî gücü yeterli olmayan âsiler, “içeriden ve dışarıdan Selâhaddîn'e düşmanlık yapabilecek bütün kesimleri bir araya getirmeye çalışmışlardır” (Turan, 2018: 221). Bu isyanı tehlikeli kılan diğer bir unsur da Selâhaddîn'in bazı adamlarının başkaldırıya katılması ve bu bakımdan isyanın bir Şîî-Sünnî ortak teşebbüsü olmasıdır (Şankı, 2012: 149).

Âsilerin organizasyon boyutu incelendiğinde Fâtımî ileri gelenlerinin birtakım itici güçlerle hareket ettikleri görülmektedir. İlk bakışta “Şîîlik” ve “Mısırlılık” ortak duyguları isyancıları bir araya getirmiş gibi görünse de asıl itici güç, başkaldırıyı organize edenlerin yeni devlet düzeninde başta para, makam ve itibar olmak üzere her şeylerini kaybetmiş olmalarıdır (Turan, 2018: 220). Nitekim yakalanan isyancılar, maaşlarının kesilmesini ve mallarının ellerinden alınmasını mazeret olarak göstermişlerdi (Mustafa, 1998: 133; Sallâbî, 2016: 216). Bu da başkaldıranların salt itikadî sebeplerle hareket etmediklerini, siyasî-ekonomik kaygı ve beklentilerin daha motive edici olduğunu göstermektedir (Şankı, 2012: 150). Örneğin Şafî Umâre el-Yemenî'nin isyanın lideri konumuna gelmesi, başkaldırıya katılanların öncelikle kaybettikleri makam, para ve imtiyazlarını elde etmenin peşinde olduklarını işaret etmekte; Fâtımî Devleti'ni ihya etmek ise ikinci bir hedef ya da doğal bir sonuç olarak görünmektedir (Beyyümi, 2005: 184).

İsyanın simge ismi Umâre'nin Şafî olmasına rağmen Fâtımîlere taassub derecesinde bağlı olduğu ve devletin inkırazına üzülmekle Fâtımîleri öven şiirler yazdığı ifade edilse de (Sallâbî, 2016: 218) onun her devirde mevcut rejimin yanında yer aldığı görülmektedir. Nitekim Umâre, yeni rejime de hemen ısınmış ve yönetimle iyi geçinmek için özellikle Kadı el-Fâdil ve Eyyûbîleri metheden şiirler yazmıştır. Ancak Selâhaddîn'in itibar etmediği Umâre'nin gelir kaynakları kesilmiş ve gün geçtikçe maddî durumu kötüleşmiştir. Son olarak, yaşadığı ekonomik güçlükleri ve geçinmekte zorlandığını Selâhaddîn'e bir şiirle ileten, fakat bu hamlesine de karşılık bulamayan Umâre, kendisi

gibi gelir kaynaklarını kaybedenlerle bir araya gelerek Selâhaddîn'i ortadan kaldırmayı ve Fâtımî Devleti'ni tekrar kurmayı, böylece eski refahına kavuşmayı ümit etmiştir (Hallikân, 1970: III, 434-435; Beyyümi, 2005, 184-185; Kılıç, 2012: 145; Şankı, 2012: 149).

Fâtımîlerin, Haçlı seferleri boyunca Haçlılarla bağlantılarını gerek Selâhaddîn'in vezirliği döneminde gerekse devlet yıkıldıktan sonra devam ettirdikleri görülmektedir (Sallâbî, 2016: 213). Zengin ve stratejik Mısır'ı Nüreddîn'e kaptırdıklarından beri pusuda bekleyen Haçlıların, isyancıların davetine icabet etmeleri çıkarlarıyla örtüşmekteydi ki çıkar unsuru, Sicilyalılar için de geçerliydi. Haçlıların yanı sıra Bâtınîlerin de desteğini kazanmaya çalışan isyancılar, böylece Selâhaddîn'i hem içeriden hem de dışarıdan kuşatmış olacaktı. Ancak tüm bu hesaplamalara rağmen isyancıların girişimi akamete uğrayacaktı. İsyanın başarısız olmasında vezirlik konusunda yaşanan anlaşmazlıktan ziyade Selâhaddîn'in istihbarat ağının çok iyi işlemesi daha belirleyici olmuş görülmektedir. Nitekim İbn Necâ'nın önce isyancılar katılması daha sonra komployu ifşa etmesi, bu duruma işaret etmektedir. Yaacov Lev'e göre eski baş dâî İbn Kâmil'e ait malları talep eden İbn Necâ, maddî çıkar peşinde koşuyor gibi görünse de (Lev, 1999: 92; Baran, 2017: 183) isyancıların plânlarını Haçlı ülkesindeki casusları vasıtasıyla haber alan Selâhaddîn'in, İbn Necâ'yı isyancıların arasına casusu olarak sokmuş olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (Yürekli, 2017: 301).

Selâhaddîn'in Mısır'daki faaliyetlerine genel olarak bakıldığında vezirliğe getirildiği 564 (1169) yılından son isyanı bastırıldığı 569'a (1174) kadar zorlu bir mücadele verdiği görülmektedir. Ancak Selâhaddîn'in hayatında 569 (1174) yılı, tehlikeli bir isyanı bastırması ve İskenderiye kuşatmasını savuşturması dolayısıyla kritik bir yıl olarak tarihte yerini aldı. Şimdi ise Selâhaddîn'i başka bir zorlu mücadele bekliyordu, zira Nüreddîn Mahmûd Zengî aynı yıl ölmüştü; onun mirasına sahip çıkılması ve Haçlılara karşı İslâm dünyasının birlik ve beraberliğinin korunması gerekiyordu (Möhring, 2008: 51). Ancak isyan hareketleri, Selâhaddîn'in dağılma emareleri gösteren İslâm dünyasını bir arada tutma ve Nüreddîn'in mirasına sahip çıkma mücadelesi esnasında da devam etti. Bu dönemde Yukarı Mısır, Selâhaddîn'in önünden kaçan veya buraya sürgüne yollanan Sudanlı askerlerin oluşturduğu yoğunluk dolayısıyla her daim potansiyel bir isyan noktası idi (Lev, 1999: 88). Ayrıca Selâhaddîn'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil'in göz açtırmadığı Yukarı Mısır'daki bu âsî gruplara Nûbe üzerinden de destek verilmekteydi.

Sonuç

358 (969) yılında İhşîdîleri yıkarak Mısır'a hâkim olan Fâtımîler, 567'ye (1171) kadar burada hüküm sürmüş ve dinî akîdelerini Yakın Doğu'ya taşımışlardı. Zengin ve stratejik bir coğrafyada yer alan Mısır'ın tüm avantajlarından yararlanan Fâtımîler, kısa sürede hâkimiyet sahalarını Suriye-Filistin bölgesini içine alacak kadar genişletmişti. Haçlıların bölgeye gelişyle hızlı bir şekilde Bilâdü's-Şâm'daki topraklarını kaybeden Fâtımîler yine de Sûr ve Askalân gibi bazı önemli sahil şehirlerini uzun süre ellerinde tutabilmişti. Diğer yandan Zengîlerin yükselişi karşısında İslâm dünyasının merkezine doğru yayılmaları engellenen Haçlılar, mezkûr şehirleri işgal ettikten sonra Mısır'a yönelmişlerdi. Nihayet iyice güçten düşen Mısır'ı ele geçirme hususunda 557-564 (1161-1169) yılları arasında Haçlılarla Zengîler arasında kıyasıya bir mücadele yaşanmış ve Nüreddîn Mahmûd bu mücadeleden galip çıkmıştı.

Sünnî İslâm açısından son derece önemli bir coğrafya olan Mısır'ı ele geçirmek ve mezheb birliğini tesis etmek için Selçuklulardan itibaren mücadeleler verilmekteydi. Nihayet Nüreddîn Mahmûd'un Selâhaddîn'in eliyle Mısır'ı ele geçirmesi sayesinde bu topraklar, siyasî ve itikâdî açıdan İslâm dünyasının geri kalanıyla birleştirildi. Bu doğrultudaki en önemli adım, Abbâsî Halifesi'nin emriyle Mısır'a hâkim olan Fâtımî Devleti'ne son verilmesi idi. Önce Şirkûh sonra da Selâhaddîn vasıtasıyla politik emellerini hayata geçiren Nüreddîn Mahmûd'a, başka bir ifadeyle Sünnî İslâm'ın Mısır'daki varlığına, yönelik tepkiler erken dönemlerden itibaren ortaya çıktı.

Mısır'da Sünnî İslâm'ı temsil ve tesis eden Selâhaddîn'e karşı ilk tepki, sarayın önde gelen isimlerinden biri olan Muteminü'l-Hilâfe'nin başını çektiği komplo girişimiydi. Bu girişimi boşa çıkaran Selâhaddîn, bu defa da Muteminü'l-Hilâfe'nin katli üzerine ayaklanan Sudanlı askerlerin silâhlı isyanı ile karşı karşıya kaldı. Muteminü'l-Hilâfe'nin erken dönemdeki komplosuna nispetle daha ciddi bir isyan hareketi de şair Umâre ve arkadaşlarının devlet yıkıldıktan sonra hayata geçirmek istedikleri plânlardı. Fâtımî, Haçlı ve Bâtînî olmak üzere üç sacayağından oluşan bu başkaldırı, Selâhaddîn'in Mısır'da inşa etmeye çalıştığı otoritesini tehdit eden en önemli girişimdi. Zira bu girişimin muhtemel neticeleri, Mısır'daki Sünnî İslâm'ın varlığının sonlandırılmasını, Fâtımî Hilâfeti'nin tekrar kurulmasını ve Mısır'ın Haçlıların tahakkümüne girmesini içermekteydi. Umâre ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri bu isyan, Selâhaddîn'in karşılaştığı son önemli tehlikedir. Zira Fâtımî Devleti'ni ihya etmek için doğrudan Kahire'ye yürüdüğü rivayet edilen Kenzüddevle'nin hareketi de dâhil olmak üzere sonraki isyan girişimleri, Selâhaddîn için önemli bir tehlike oluşturmamış ve kolayca bertaraf edilmişlerdir.

Yukarıda ifade edilen isyanlar ve bunların ne şekilde bertaraf edildikleri Selâhaddîn'in, Mısır'daki hâkimiyetini sağlam temeller üzerine inşa ettiğini, tehdit barındıran silâhlı güçleri büyük oranda sindirdiğini ve güçlü bir askerî yapının yanı sıra iyi bir istihbarat ağı kurduğunu göstermektedir ki bu isyanların sonucusu olan 584'teki (1188-1189) hareket, uzak coğrafyalarda cılız girişimler olarak kalan Şiîliğin izlerinin Mısır'dan silindiğini ve Sünnî İslâm'ın Mısır'da kök saldıığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Kaynakça

ABŪ'L-FARAC, Bar Hebraeus Gregory (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ANONİM (1977). “Kıft”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, ss. 676-677, İstanbul: MEB Yayınları.

AYDIN, Yunus Emre (2019). “Selâhaddîn Eyyûbî'nin Mısır'daki Faaliyetleri ve Fâtımîler Devletinin Sonu”, *Selâhaddîn Eyyûbî ve Dönemi*, ed. Abdulhalim Oflaz, ss. 137-158, İstanbul: Hiperyayın.

AYNÎ, Bedreddîn Mahmûd (2010). *İkdu'l-Cumân fî Târîhi Ehli'z-Zaman el-Asru'l-Eyyûbî*, Cilt I-II, tah. Mahmûd Rızık Mahmûd, Kahire: Dârü'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.

AZZAM, Abdul Rahman (2015). *Selâhaddîn Eyyûbî*, çev. Pınar Arpaçay, İstanbul: Alfa Yayınları.

BARAN, İlhan (2017). Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Bilim Dalı, Diyarbakır.

BECKER, Carl Heinrich (1978). “Asvan”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, ss. 693-694, İstanbul: MEB Yayınları.

BECKER, Carl Heinrich (1979). “Bilbîs”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, ss. 611, İstanbul: MEB Yayınları.

BEYYÜMÎ, Ali (2005). *Kuruluş Devrinde Eyyübîler (Selâhaddîn Eyyûbî'nin Devleti)*, çev. Abdulhadi Timurtaş, İstanbul: Kent Yayınları.

BOSTAN, İdris (1991). “Asvan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt III, ss. 506, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

DAFTARY, Farhad (2005). *İsmailîler Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Erdal Toprak, İstanbul: Doruk Yayınları.

DEVÂDÂRÎ, Ebî Bekr Abdullah b. Aybek (1972). *Kenzu'd-Durer ve Câmi'u'l-Gurer*, Cilt VII, tah. Saîd Abdülfettâh Aşûr, Kahire.

EBÛ ŞÂME, Abdurrahmân b. İsmâil (2002). *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Abbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, Cilt I, II, IV, neşr. İbrahim Şemseddîn, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.

EBU'L-FIDÂ, İmâdeddîn İsmâil b. Ali (ty). *Kitâbu'l-Muhtasar fî Abbâri'l-Beşer*, Cilt III, yay. el-Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye.

ERNOUL (2019). *Ernouk Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fetih*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Kitap.

GÜRBÜZ, Osman (2012). “İktidara Uzanan Yolda Eyyübî Ailesinin Serüveni”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48: 387-405.

HINDLEY, Geoffrey (2011). *Bir İslam Kahramanı Selahaddin*, çev. Süleyman Genç, İstanbul: Doruk Yayınları.

İBN HALDÛN, Abdurrahman (2000). *Târîh-i İbn Haldûn Dîvânü'l-Mubtedâ ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âsarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, Cilt IV-V, tah. Halil Şihâde-Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dârü'l-Fikr.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (1970-1971). *Vefeyâtü'l-Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Cilt III-IV, tah. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır.

İBN KESİR, İmâdeddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Ömer (1998). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cilt XVI, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dârü'l-Hicr.

İBN ŞEDDÂD, Behâeddîn (1964). *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mebâsinu'l-Yûsufiyye Sîretu Selâhaddin*, tah. Cemâleddîn Şeyyâl, Kahire: Mektebetu'l-Hancî.

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin Yusuf (1992). *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kahire*, Cilt V-VI, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İBN VÂSİL EL-HAMAVÎ, Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim (1953-1957). *Muferricü'l-Kurûb fî Abbâri Benî Eyyûb*, Cilt I-II, neşr. Cemâleddîn Şeyyâl, Kahire.

İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali Muhammed el-Cezerî (1987). *İslam Tarihi el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, Cilt XI-XII, çev. Abdülkerim Özyaydın-Ahmet Ağırakça, İstanbul: Bahar Yayınları.

İSFAHÂNÎ, İmâdeddîn Kâtib (1979). *Sena'l-Berku's-Şâmî*, iht. Bundârî, tah. Fethiye Nebravî, Mısır: Mektebetu'l-Hancî.

KAVAS, Ahmet (2008). “Saîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, ss. 544-546, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KILIÇ, Mustafa (2012). “Umâre el-Yemenî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, ss. 145-146, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KRAMERS, Johannes Heindrik, (1977). “Kûs”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, ss. 1026, İstanbul: MEB Yayınları.

LEV, Yaacov (1999). *Saladin in Egypt*, USA: Brill.

LYONS, Malcolm Cameron ve David Edward Pritchett JACKSON (2018). *Selahattin Eyyubi Din Savaşları Siyaseti*, çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

MAKRİZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (1996). *İtti'âzu'l-Hunefâ bi-Abbâri'l-Eimme el-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, Cilt III, tah. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire.

MAKRİZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (1997). *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*, Cilt I, tah. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut.

MAKRİZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (1998). *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Cilt I, tah. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şarkâvî, Kahire.

MÖHRİNG, Hannes (2008). *Salaheddin Eyyubi 1138-1193*, çev. Ayşe Dağlı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

MUSTAFA, Şâkir (1998). *Salâbuddîn el-Fârisu'l-Mucâhid ve'l-Meliku'z-Zâbidu'l-Mufterâ Aleyh*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem.

NUVEYRÎ, Şihâbeddîn Ahmed b. Abdulvehhâb (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Cilt XXVIII, tah. Necîb Mustafa Fevâz-Hikmet Kaşlı Fevâz, Beyrut.

OFLAZ, Abdulhalim (2016). “Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7: 37-60.

OFLAZ, Abdulhalim (2018). “Nüreddîn Zengî'nin, Salâhaddîn Eyyûbî Eliyle Gerçekleşen Hayalleri”, *Journal of IslamicJerusalem Studies*, 18 (3): 19-34.

ÖZER, Serkan (2018). “Haçlı-Bizans Müttefik Ordusunun Dimyât Kuşatması (1169)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63: 499-513.

ÖZER, Serkan (2019). “Mısır'ın Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler (1161-1169)”, *Tarihin Peşinde*, 22: 385-417.

ÖZTÜRK, Murat (2019). “Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz'deki Bahrî Faaliyetleri 549-584 (1154-1189)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14: 195-228.

POLAT, Yusuf (2019). “Geçmişten Günümüze Batı'da Selâhaddîn Eyyûbî Algısı”, *Selaheddin Eyyubi ve Dönemi*, ed. Abdulhalim Ofraz, ss. 249-263, İstanbul: Hiperyayın.

RUNCIMAN, Steven (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Cilt II, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK.

SAFEDÎ, Selâhaddîn Halil b. Aybek (2000). *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Cilt XXIV, tah. Ahmed el-Arnâvud-Türkî Mustafa, Beyrut.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed (2016). *Eyyubi Devleti Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, trc. Serafettin Şenaslan, İstanbul: Ravza Yayınları.

SEYYÎD, Eymen Fuad (1992). *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır Tefsîr Cedîd*, Kahire.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu (2013). *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-Â'yân*, Cilt XXI, tah. İbrahim Zeybek, Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

ŞANKİTİ, Muhammed b. el-Muhtar (2012). *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, çev. İdris Çakmak, İstanbul: Mana Yayınları.

ŞEŞEN, Ramazan (1987). *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul: Çağ Yayınları.

ŞEŞEN, Ramazan (2018). *Selahaddin Eyyubi ve Dönemi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TURAN, Abdulkadir (2018). *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Sakarya.

WILLERMUS (2019). *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, III, (1143-1184), Haçlılar Türkler Karşısında*, Tercüme ve Notlar: Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Kitap.

YÂKUT B. ABDULLAH EL-HAMAVÎ, er-Rûmî el-Bağdâdî (1977). *Mu'cemü'l-Büldân*, Cilt IV, Beyrut: Dâru Sâdır.

YAZILITAŞ, Nihat (2005). “Fâtımî Ordusunu Meydana Getiren Etnik Unsurlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28: 189-210.

YÜREKLİ, Tülay (2017). “Zengiler ve Eyyûbîlerde İstihbarat”, *Türkiyat Mecmuası*, 27 (2): 293-311.

Makale Geliş | Received: 29.07.2020.
Makale Kabul | Accepted: 19.10.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.775468

Zülfikar ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi

Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul- TÜRKİYE
Üsküdar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, İstanbul-TURKEY
ORCID:0000-0001-9506-6528
Zulfikar.ozkan@uskudar.edu.tr

Sağlığın Sosyolojik Boyutu

Öz

Bu araştırmanın amacı, sosyal ilişkilerin ve sosyal bağların sağlık üzerindeki etkisinin ne olduğunu ortaya koymaktır. Bu çalışmada, sosyal bağlar konusunda gerçekçi bir bakış açısı ve farkındalık yakalayıp sosyal ilişkilerin iyileşmesi için öneriler sunulmaya çalışılmaktadır. Araştırmada veri kaynağı olarak kaynak taraması ve internet kullanılmıştır. Ayrıca basit yoğun gözlem yöntemi uygulanmıştır. Hastaların içinde yer aldığı olgular gözlemlenerek veri toplanmış ve değerlendirilmiştir. Sağlık personeli ve hastalar araştırmacının kimliğini bilmediklerinden, tutum ve davranışlarında değişiklik olmamıştır. Böylece her şey doğal akışı içerisinde incelenmiştir. Basit gözlem yolu ile elde edilen veriler, kaynak taraması yöntemiyle elde edilen bulgularla karşılaştırılmıştır. Elde edilen verilerin birbirlerini desteklediği görülmüştür. Çalışmaya temel teşkil eden ana veriler, Amerikada, İtalyan göçmenlerin yaşadığı bir yerleşke olan Rosetoda yaşayan köylüler ile bir Japon adası olan Okinowalıların yaşam şekilleri üzerinde gerçekleştirilen sosyolojik çalışmalardan alınmıştır. Bu çalışmalardan ve diğer bilimsel kaynaklardan elde edilen veriler incelenerek, sağlık ile sosyal ilişkiler arasında nedensellik ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Rosetoluların ve Okinowalıların yaşam şekilleri, fiziksel etkinlikleri, genleri sosyal, kültürel ilişkileri ve ruh dünyaları ile sağlıkları arasında ilişkinin olup olmadığı hususu Oklahoma Üniversitesinden Prof. Dr. Stewart Wolf ve diğer araştırmacı bilim adamları tarafından araştırılmış ve sonuçlar makalede bahsedilen eserlerle sunulmuştur. Başvurulan bütün kaynaklar, toplumdaki tecrit olmanın ve izole bir hayat yaşamının sağlık üzerinde olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte gereksiz tartışmalar ve kötü ilişkiler sağlığa zarar vermektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, sosyal bağların ve sosyal ilişkilerin sağlık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Sosyal ilişkiler, Sağlık, Sosyalleşme, Duygusal Yıkım, Mutluluk Hormonları

Sociological Dimension of Health

Abstract

The purpose of this study is to present the impact of social relations and social bonds on happiness. In this study, it is aimed to develop a realistic view and an awareness and to provide suggestions for the betterment of social relations. Data that has formed the basis of this study is obtained from sociological research conducted on the lifestyles of the people of the Japanese island of Okinawa, and of the Italian migrants in the Roseto village of the USA. It has been aimed to establish a causal relationship between happiness and social relations by analysing the data from those research and other scientific sources. Scientists have collected information about lifestyles, physical activities, genetics, social and cultural relations, and psychologies of Roseto and Okinawa people. All resources show that exclusion from society and living in isolation have a negative impact on health and happiness. Unnecessary quarrels and bad relationships are harmful to health. Good social relations have a vitamin effect, whereas bad ones make a poison effect. Three scientific research book tackling the subjects mentioned above are based in this study, and literature review method was used. From this aspect, the study can be considered as meta-analysis. The results obtained from the research indicate that the impact of social bonds and social relations on happiness is very important. The findings of this research show that there is a significant relationship between social relations and happiness. In addition to that, happiness created by social relations transmits from one person to another.

Keywords: Happiness, Social Relations, Health, Socialization, Emotional Destruction, Happiness Hormones

Giriş

Mutluluk ile sağlık arasındaki ilişki son yıllarda ele alınmaya başlamış olsa da bu ilişki, insanlığın başlangıcına kadar götürülebilir. Hemen hemen bütün canlılar doğduktan çok kısa bir müddet sonra kendi başlarının çaresine bakabilirken, insanoğlu hayatının başlangıcından sonraki en az 5-6 yıllık dönemde herhangi bir destek ve yardım almadan hayatını sürdürüyor. Bu sebeple sosyal yardım, sosyalleşme, sosyal ilişkiler, sosyal destek büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde çoğu insan samimi ilişkiler ve sosyal destek beklemektedir. Ancak insanların büyük çoğunluğu aradığı sosyal desteği bulamamaktadır. Kişinin bu ihtiyaçlarının karşılanmasının sağlığa ve mutluluğa katkıda bulunacağı pek çok bilimsel çalışma tarafından ortaya konulmuştur. Sosyal olmak, topluma ait olmak, topluma bağlı olmak, toplumla ilgili olmak, toplumun sorunlarını çözmeye açık olmak ve kendini toplumla ilgili işlere verebilmektir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için, sosyal olmaktan uzaklaşması derin acılara sebep olmaktadır. Martin Heidegger diyor ki: “Sizi siz yapan şey büyük oranda çevrenizdeki dünyadır.” Bu sebeple beynimizdeki nöral bağlantıların sayısını artırmak için daha sosyal olmalıyız. Kaslarımız gibi, beynimiz de kullan-kazan prensibine göre çalışır.

Beden ile akıl karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedirler. Zihinsel faaliyetler ve sosyalleşme bedeni etkilemektedir. Bunun tersi de geçerlidir. Bedeni olumsuz olarak etkileyen faktörler, akıl sağlığını da etkilemektedir. İnsan, her zaman diğer insanlara muhtaçtır. Amerikalı Psikiyatrist Irvin Yalom bu konuda “Hiç kimse insanlarla ilişki ihtiyacını aşamaz”, demiştir.

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre, “Sağlık, yalnızca hasta veya sakat olmamak değil, beden, ruhen ve sosyal yönlerden tam bir iyilik halidir.” Kişinin tam sağlıklı ve mutlu olabilmesi, sosyal ilişkilerinin iyi olmasına bağlıdır. Sağlık tanımında geçen “sosyal yönlerden iyilik hali” bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Sağlık ve mutluluk konusunda yapılan çalışmalarda, “Sosyal yönlerden iyilik haline” gerekli önemin verilmediği bir gerçektir. Bu sebeple ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalar eksik kalmakta ve ruhsal sorunlar gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışma mutluluk ve sosyal iyilik konularının önemine dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır.

Mutluluk, keyifli ve anlamlı yaşamaktır. Ed Diener’e göre, “Mutluluk, olumlu duyguların sık yaşanması, olumsuz duyguların daha az yaşanması ve yaşamdan yüksek doyum alınmasıdır” (Doğan, 2018: 457). Mutlu insanlar, sosyal ilişkilerinde daha iyi, arkadaşları daha çok, sosyal destekleri daha yüksek, evlilikleri daha sağlıklı ve diğer insanlara karşı yardımsever kişilerdir. Kendisi ve çevresiyle barışık olan kişi ruhsal bakımdan sağlıklıdır.

Sosyal iyilik, kişinin, insanlarla iyi geçinmesi ve başkalarına anlayışlı yaklaşabilmesidir. Sağlıklı insan, çevresindeki tüm canlılarla iyi ilişkiler içinde olur (İlhan, 2020).

Öte yandan sağlığın sosyal boyutu vardır. Dr. Bernie Siegel, kendileriyle ve yakın çevreleriyle barış içinde yaşayan insanların, diğer insanlardan çok daha az hastalandıklarını belirtmiştir. Bu sebeple sağlığı ve mutluluğu incelerken sosyal ortamı göz önünde tutmak gerekir.

Sosyal ilişkilerin önemi hakkında gerçekçi bir değerlendirme yapmaya ve öneriler ortaya koymaya çalışan bu çalışmanın önemli bir eksikliği tamamlamada katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda bu çalışma, “mutluluk” ve “sosyal yönlerden iyilik” konularına dikkat çekmesi, bu alanda farkındalığın artırılması ve eğitim kurumları tarafından dikkate alınmasının gerekli olduğunu ortaya koymasından önem taşımaktadır.

Sosyal ilişki, birbirlerinden haberi olan, en az iki insan arasında bir süre devam eden, anlamlı, belirli amaçları bulunan sosyal bağıdır.

Tıp ve sosyal hizmet gibi yardım amaçlı mesleklerin temelinde yatan itici güç, ilgidir. Müşfik bir cerrah sonunda kesip biçmek, şefkatli bir hemşire de acı veren işlemleri yapmak zorundadır. Ama neşter de iğne de nezaket ve şefkatin eşliğinde daha az acı verir. Fark edilmek, hissedilmek ve

önemsenmek, acıyı anlamlı ölçüde hafifletir. Endişe ve terslenmek ise güçlendirir (Goleman,2007: 124, 312).

Kendimize odaklandığımızda, sorunlarımız ve zihnimizi meşgul eden şeyler hızla büyürken dünyamız daralır. Başkalarına odaklandığımızda ise sorunlarımız zihnimizin odağından çıkar ve daha küçük görünürler.

Bu çalışmanın amacı, her alanda, sosyal ilişkilerin mutluluğa katkısının ne olduğunu ortaya koymak ve bulgular ışığında gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalara yönelik öneriler geliştirmektir.

Yöntem

Bu araştırma, literatür taramasına dayanılarak yapılmıştır. Araştırmada sosyal ilişkilerin sağlıkla ilişkisi konusunda en çok atıf yapılan, Malcolm Gladwell, Stefan Klein, Barbar Nigel ve Anne Defaur'un adı geçen eserleri incelenmiş, ilgili diğer kaynaklar taranmış ve kendi araştırmalarımızla ilişkilendirilerek analiz yapılmıştır.

Bilimsel araştırmalar amaçlarına göre iki kısma ayrılır: Temel araştırmalar ve Uygulamalı araştırmalar.

Temel araştırmalar, olaylar arasındaki ilişkileri bulmak ve teori geliştirmek için yapılır. Bu araştırmaların amacı bilime katkıda bulunmaktır.

Uygulamalı araştırmalar ise, günlük pratik sorunlara çözüm ararlar. Belli konularda kamuoyunu aydınlatmak, ekonomik, sosyal, sağlık gibi konularda tahminlerde bulunmak gibi amaçlara hizmet ederler. Bu araştırmaların asıl amacı güncel hayatın gerçek bir sorununa cevap arama yönündedir (Seyitoğlu, 2003: 20).

Bu çalışmada, sosyal ilişkilerin sağlık üzerindeki etkisinin ne olduğunu araştırmak amacıyla daha önce yapılan araştırmalardan çok önemlileri incelenmiş ve bir sonucu varılmıştır.

Bu araştırmanın odağında bulunan, Gladwell, Barbar Nigel ve Klein, Amerika'da İtalyalıların yerleşme yeri olan Roseto köylülerinin, Defour'da bir Japon adası olan Okinowa'luların, yaşam şekillerini, fiziksel etkinliklerini, genler sosyal ve kültürel ilişkilerini ve ruh dünyalarına ait bilgileri toplanmış, incelenmiş ve bunları sağlıklı kılan faktörlerin neler olduğunu ortaya koymuşlardır.

Literatür taraması yapılarak ve daha önce hastane ortamında elde edilen bilgiler taranarak sonuçlara ulaşılmıştır. Bu konuda pek çok sağlık personeli ile görüşmeler yapılmış ve onların uygulamalarından faydalanılmıştır.

İtalyalı Roseta köylülerinin mutluluk sırrı klasik olmuştur. Roseto Valfortore, Roma'nın yüz mil güneydoğusundaki olan bir taşra kentidir. Amerika'daki İtalyan göçmenlerin yaşadığı bir şehre Amerika'da Roseto adı verilmiştir. Bu kentin adı daha çok 1961 yılında, kasaba doktorunun, Oklahoma Üniversitesinden Prof. Dr. Stewart Wolf'la yaptığı sohbet sırasında duyulmuştur. Bu doktor, kasabada yüksek risk grubu olan 55 ile 64 yaş arasındaki insanların kalp krizi geçirmediğini, 65 yaş üstüdeyse kalp krizine bağlı ölüm oranının yalnızca %1 olduğunu Dr. Wolf'a anlatmıştı. Bu görüşmeler Dr. Wolf'u düşündürmüştü. Çünkü sağlık konusunda, Roseto, A.B.D. ortalamalarından çok daha iyi bir durumdaydı.

Roma'nın yaklaşık yüz altmış kilometre güneydoğusundaki Roseto Valfortore şehrinden Amerika kıtasına on dokuzuncu yüzyılda giden İtalyan göçmenler Pensilvanya'ya gelerek yine Roseto adında bir kasaba kurdular. Bu kasabanın halkı okuma-yazma bilmiyordu ve fakirdi. Rosetolular geçimini sağlayabilmek için ağır işlerde çok fazla çalışıyordu. Halk yıllardır mermer ocaklarında veya kasabalarından çok uzaktaki vadide ziraatla iştigal ediyordu. Bununla birlikte, kasaba halkının gelir dağılımı da bozuk değildi. Halk, paylaşımcı ve birlik beraberlik içindeydi. Acı ve tatlı günlerini paylaşmasını biliyorlardı. Yaşlıların itibarı yüksekti. Birbirlerine olan güvenleri çok fazlaydı. Buna bağlı olarak stres düzeyleri düşüktü. Sofralar hem mideleri hem de ruhları doyuruyordu. Oklahoma

Üniversitesi'nde çalışan ve yaz aylarını Roseto yakınlarında geçiren Dr. Stewart Wolf Rosetoluların diğer Amerikalılara nazaran çok daha geç yaşlara kadar kalp rahatsızlığı çekmeden yaşadıklarını bölgede çalışan bir doktordan öğrendi. Bu duruma şaşırın Dr. Wolf, kasabada halkın kalp sağlığıyla ilgili araştırmalar yapmaya başladı. Çünkü kalp hastalıkları Amerika'da yaygındı ve 65 yaşından genç pek çok erkek kalp hastalığından ölüyordu. Oklahoma'daki meslektaşları ve öğrencilerinin yardımıyla Dr. Wolf Rosetoluların ölüm raporlarını inceledi. Gerçekten de kasabada 55 yaşın altındaki kişiler arasında kalp krizinden yaşamını yitiren veya herhangi bir kalp rahatsızlığı belirtisi olan kimse yoktu. Roseto'da 65 yaşın üstünde olan erkekler arasında kalp hastalığından ölenlerin oranı Amerika'dakinin yarısı kadardı. Wolf'un incelemelerine göre, kasaba halkı arasında intihar vakası da yoktu. Kasabada suç oranı oldukça düşüktü. Burada hiç kimse sosyal yardım almıyordu ve ülser gibi hastalıklardan da mustarip değildi. Bu insanların en önemli ölüm nedeni yaşlılık olarak görülmekteydi. Ayrıca Rosetolular sağlıklı beslenme alışkanlıklarına da sahip değildiler. Yemeklerini zeytinyağı yerine İtalya'da alışmış oldukları gibi domuz yağıyla pişiriyorlardı. Örneğin, yedikleri pizzanın muhtevasında domates, balık, soğan ve bol sıvı yağ vardı. Kasaba halkı spor yapmıyordu ve çok sigara içiyordu, birçoğu da kilo problemi yaşamaktaydı (Gladwell, 2018: 10-13).

Rosetoluların sağlıklı oluş sebepleri, genetik faktörlerle açıklanabilir mi? “Wolf, bunun için Roseto'luların, ABD'nin başka yerlerinde yaşayan akrabalarını inceledi. Bu da değildi... Pennsylvania'da dağ eteklerindeki temiz havada yaşamak etkili olabilir miydi? Roseto'ya en yakın iki kasaba, dağın hemen aşağısında bulunan Bangor ile birkaç kilometre uzaklıktaki Nazareth idi. Her ikisi de Roseto ile yaklaşık aynı büyüklükteydi ve her ikisinin de nüfusu aynı türden, yani çalışkan Avrupalı göçmenlerden oluşuyordu. Wolf, her iki kasabanın da tıbbi kayıtlarını taradı. Nazareth ve Bangor'da 65 yaş üzeri erkeklerde kalp hastalığından ölüm oranı, Roseto'dakinin üç katı olarak görünmekteydi (Gladwell, 2018: 13).

Roseto sıradan bir Amerikan kasabasına benzediği zaman, hastalık ve ölüm oranları da kısa sürede A.B.D ortalamasını yakalamıştı. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkiler, sosyal bağlar zayıfladıkça sağlık da bozuluyordu.

Gerçekten fazla maddi imkânlara sahip olmamak insanları mutsuz etmiyor. İnsanları, başkalarından az ekonomik güce sahip olmak mutsuz ediyor. Çünkü kişi maddi imkânlarının azlığı sebebiyle kendini değersiz hissediyor. Roseto'daki insanlar, başkalarını kendilerinden zengin görüp üzüntüye kapılmamışlardı. Mal varlığını göstertmek Roseto'da iyi karşılanmazdı. Anne- babalar, ailelerinin yaşlı mensuplarıyla ve çocuklarıyla üç nesil aynı çatının altında yaşamının keyfini çıkarıyorlardı. Bir toplumda insanların güçlü ilişkiler kurması için hayat tarzlarının birbirine benzemesi gerekir. Zıtlıklar büyürse, toplumsal bağlar çözülür ve insanlar farklı dünyalarda yaşamaya başlar (Klein, 2004: 254-255). Bu durumda insanlar birbirinden uzaklaşır ve mutsuzluk giderek artar. Roseto'nun sırrı, diyet, egzersiz, genetik faktörler ve yaşadıkları yer değildi.

Sosyal İlişkiler

Dr. Wolf'un incelemelerine göre, Rosetolular birbirlerinin evlerine gidip geliyordu, dışarıda karşılaştıklarında birbirleriyle uzun uzun hasbihal ediyorlar, evlerinin bahçelerinde açık havada bir arada yemek yemeyi seviyorlardı. Evlerde büyük annelerle büyük babalar büyük saygı görüyorlardı. Zenginler, kendilerini beğenip, diğerleriyle görüşmeme gibi bir davranıştan çok uzaktı. Aksine ihtiyacı olanlara ellerinden geldiğince yardımcı oluyorlardı. Başarısızlıklar hemen kapatılmaya çalışılıyordu (Gladwell, 2018: 11).

Rosetoluları farklı kılan birbirlerine olan bağlılıklarıydı. Bu kişiler Pensilvanya'ya küçük bir İtalya kasabasının tüm ananelerine sahip çıkmışlardı. Bu kasabada yoksullarla zenginler ayırt edilemiyordu. Kasabadaki kulüplerde beraber oyun oynuyorlar, akşam üzeri beraber yürüyüşe çıkıyorlar, dini günleri ve kilise şenliklerini beraber kutluyorlardı.

Yılların geçmesiyle, Roseto'nun gençleri, yavaş yavaş kasabayı terk edip, büyük kentlere okumaya ve çalışmaya gidiyorlar... Çoğu iyi paralar kazanıp geri döndüklerinde, Roseto'nun merkezinin dışında, yüzme havuzlu, lüks evler inşa ediyorlar. Ancak artık üç nesil bir arada yaşamıyordu Çocuklara, engin yaşam denizinde fener olan yaşlılar yoktu. Ortak sofralar, ortak anlayış ve ortak ruhlar dağılıyordu.

Tüm bu mutlu günler, Roseto'nun da Amerika'nın diğer yerlerine benzemesiyle son bulmuştu. Nüfuz zenginleşmiş, fakat topluluk dağılmıştı. 1970'ten itibaren, gençler eğitim için kasabayı terk etti ve ailelerinin yaşadıklarından farklı anlayışla geri döndüler. Bazıları Kadillak marka arabayla geldiler. Büyük evler inşa edip etrafını çitle çevirdiler. Bahçelerine yüzme havuzları yaptılar. İnsanlar artık kendi dört duvarlarının arasına çekildiler. Refahın tadını çıkarmışlardı.

Araştırmalarında Dr. Wolf'un farklı bulduğu en önemli şey, kasabalıların kurduğu çok güçlü sosyal bağlardı. Sosyal anlamda iyi bir temele sahip olan kişiler daha iyi ve daha uzun yaşıyor. Roseto'da gerçekleştirilen çok sayıda sosyolojik çalışma, kendini iyi hissetmenin, ömür beklentisini olumlu yönde etkilediğini ispat etmiştir (Klein, 2004: 256).

Rosetolular, sağlıklı yaşamın, sadece yediğimiz içtiğimizden ibaret olmadığını göstermesi sebebiyle çok önemlidir. Yılların geçmesiyle, kendi yaşama tarzlarından uzaklaşan Rosetoluların ortak sofraları yok olmuş ve artık ortak ruhları dağılmıştır. Rosetolular da şimdi, başkaları gibi yaşıyor ve onlar gibi ölüyor.

Okinawalıların Yaşama Biçimi ve Mutluluk

Okinawa'da yaşama biçimi ile mutluluk arasında bir ilişkinin olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Araştırmalara göre, Japon adası olan Okinawa'da 100 yaşını aşmış kişilerin, batı ülkelerine göre oranı yedi kat daha fazladır. Okinawalılar sağlıklıdır, çok az et yemeği yerler, yediklerinin dörtte üçü bitkisel besindir. Hareketli yaşama alışkanlıkları vardır. Sosyal ilişkilerini güçlendirerek stresi makul seviyelere çekerler. Bu ülkede yaşlı insanlar büyük saygı görür. Okinawa'da yüz yaşını geçmiş kimseler toplumun hazineleri olarak görülür. Dostluk ve komşuluk anlayışları gelişmiştir. Fazla öfkeye kapılmazlar. Dünyaya iyimser bir gözle bakarlar. Okinawalıların kin ve düşmanlık duyguları yok denecek kadar azdır. Kolay çözüm üretirler. Çünkü Herkes birbiriyle uyum içinde olduğundan, sorunlarını kolayca çözerler (Defaur, 2009: 65).

Bu çalışmalar Türkiye'de bazı bilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. Türkiye'deki araştırmalarda benzer sonuçları vermektedir (Yılmaztürk, 2008:26). Okinawa halkı arzu edilen şekilde sosyalleşmiştir. Halk, beraberce kahvaltıya gider ve akşamları müzik dinler. Tüm bu yörelerde insanların genç ve sağlıklı kalmasının sebebinin genlerden çok yaşama biçimine bağlı olduğu anlaşılmıştır.

Okinowada dikkat çeken nokta ise yemek ve genlerde değil, yaşama biçimi. Okinawalıların sırdaşları, her şeyi paylaşabilecekleri dostları var. Dost sahibi olmak Okinawalılar için bir zorunluluk gibidir. Çünkü her birinin sırdaş, her şeyi paylaşabileceği altı dostu var. Her zaman, her durumda birbirinin yanında oluyorlar. Okinowaların mutlu oluşlarının temel sebebi genleri kadar gündelik yaşama tarzları ve sosyal ilişkileridir.

Sosyalleşme

Sosyalleşme bireyin, biyolojik bir yapıdan sosyal bir varlık hâline gelme sürecidir. Sosyalleşmenin, büyüme, olgunlaşma, gelişme dönemleri vardır. Kişinin sosyalleşmesi için içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel normlarını ve değerlerini benimsemeli ve kişiliğine yansıtmadır. Genç olsun yaşlı olsun her insan mensubu bulunduğu grubun, birlik, işleyiş ve devamını tehdit eden davranışlarda bulunduğu zaman toplumun tepkisiyle karşılaşır. Toplum, kendi değer ve normlarına ters düşen bu fertlere karşı gereken tedbirleri alır. Sağlıklı toplumlarda, sosyalleşme mutluluğu hizmet

eder. Sosyalleşme bütün fertleri birbirine bağlayarak mutluluğun yaşanmasına yardımcı olur (Aslantürk ve Amman, 1999: 187).

Sosyalleşme, toplum içinde farklı kuşakların birbirleriyle olan iletişimini ve etkileşimini sağlar. Sosyalleşme süreci, insanın sağlığı ile doğrudan ilişkilidir. Kişinin aldığı eğitimin, çevresinin, topluma uyumunun, kendisiyle barış içinde olmasının sağlığı üzerinde etkisi vardır. İyi sosyal ilişkilerin iyileştirici, kötü sosyal ilişkilerin zehirleyici etkisi vardır.

Her insan, önemli görevleri başarıyla tamamlamayı, kendileri için önemli insanların onayını, saygısını, sevgisini kazanmayı ister. Duygusal rahatsızlıkların birçoğu, insanların kendilerini küçümsemelerinden kaynaklanır. Kendini küçümseme, kaygı, depresyon ve değersizlik duygularına sebep olur (Özkan, 2017: 224).

Şefkat Atmosferi

Pek çok hastanenin sunduğu teknolojik mucize, hastalara, şefkat atmosferi kadar yardımcı olamıyor. Hastalar insani sıcaklıktan mahrum kalıyor. Sıcak bir gülümseme, uzanmış bir el, modern bilimin sunabileceklerinden çok daha değerli olabiliyor. Ancak bu ilgiye ulaşmak o kadar kolay olmuyor (Cousins, 2003: 141).

Yemekte ne yenildiğinden çok, yemeğin nasıl yenildiği önemlidir. Keyifli bir sofrada, neşeli ve şefkat dolu bir öğünün sağlığı, birçok vitamin karışımı ya da az pişmiş gıdadan daha olumlu etkilediğini birçok araştırma gözler önüne sermektedir. Keyifle yenen bir yemekte stres hormonlarının yoğunluğunun daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmacılara göre, yemeğin günlük hayatın içinde önemli bir yer tuttuğu bölgelerde kalp ve dolaşım sistemi hastalıkları daha az görülmektedir (Werner, 2009: 43).

Pek çok hastanenin sunduğu teknolojik mucize, hastalara, şefkat atmosferi kadar yardımcı olamıyor. Hastalar insani sıcaklıktan mahrum kalıyor. Sıcak bir gülümseme, uzanmış bir el, modern bilimin verdiği kadar çok daha değerli olabiliyor. Ancak bu ilgiye ulaşmak o kadar kolay olmuyor. Mutluluk, arkadaşlık ve aile şefkati üzerinde yetişir. Şefkat, kişinin kendisi ve başkaları için sevgi duymasıdır. Şefkatli kişi, kendini de başkalarını kabul eder.

ABD’de birkaç yüz bin insan üzerinde yapılan çok sayıda araştırma sonucuna göre, sosyal temaslar hayat kalitesini ortalamada en az sigara içmek, yüksek tansiyon, aşırı kilolar ve düzenli yapılan spor kadar etkilemektedir. Yaştan, sağlık durumundan ve cinsiyetten bağımsız olarak yalnız bir insanın ömüründeki yıl içinde ölme ihtimali, çevresi tanıdıklarıyla çevrili birinin iki katıdır. Buna karşın sigara bağımlılığı, ölüm riskini sadece bir buçuk katı oranında artırır (Klein, 2004: 164).

Hastalıkları hakkında konuşabilen hastaların daha az acı çektiklerine biz de yaptığımız gözlemlerle tanık olmuş bulunuyoruz. İnsan sıcaklığı hastaların sağlıkları üzerinde etkili olabiliyor. Yalnızlık, ruha ve bedene yük olur. Sosyal destek stresle mücadelede en etkili bir yoldur. Duygusal bağlar tedavi edicidir.

Mutlu Olmak Zorunda mıyız?

Kişi hem kendisi için hem de içinde bulunduğu toplum için mutlu olmak zorundadır. İnsanın hayatının amacı ve anlamı tekâmül etmek ve mutlu olmaktır. “Mutluluk, kişisel sebeplerle değil toplumsal sebeplerle de ciddiye alınmalıdır. Birey öncelikle yakın çevresindeki kişiler olmak üzere, hayatına giren her kişi için mutlu olmalıdır. Her insan, eşi, çocukları, arkadaşları, işçileri yani hayatına giren her kişi için mutluluğu seçme ve mutluluğa karar verme mecburiyetindedir. Birey özellikle yakın çevresindekiler için mutluluk üzerinde çalışmalıdır (Dennis, 1998: 149).

“Mutlu olma ödevi kadar küçümsediğimiz başka hiçbir ödev yoktur. Oysa mutluken dünyaya anonim mutluluk tohumları ekeriz” der Robert Louis Stevenson. Mutluluk öğrenilebilir. Yeter ki beynimizi kişi beynini akıllıca yönetebilsin...

Epikuros diyor ki: "Akıllı, dürüst ve insafı olmadan mutlu yaşanamayacağı gibi, mutlu olmadan da akıllı, dürüst ve insafı olunamaz." Gerçekten toplumun akıllı, dürüst ve insafı insanlara ihtiyacı vardır. İnsanlar mutlu olmadan da bu vasıflara ulaşamazlar. Birey mutlu olduğu zaman başkalarına daha olumlu duygularla yaklaşır ve onlarla olumlu ilişkiler içinde oluruz. İnsanlar mutlu olmak için başkalarının kalbine ve zihnine muhtaçtır. Mutluluğun genel geçer kuralları vardır. İnsanlar birbirine benzer. Mutluluk kurallarını izleyen herkes mutlu olabilir.

Mutluluk ve Sağlık

Kişinin kendi fark etmese bile beyin devreleri kararı doğrultusunda çalışmaya başlar. Modern bilim nasıl mutlu olunacağını gözler önüne sermiştir. Beyin araştırmacıları, iyi duyguları araştırıp onları ölçebilmenin yollarını bulmuşlardır.

Beyin, mutluluk kararı doğrultusunda, mutluluk hormonlarını olan, serotonin, endorfin, dopamin, oksitosini harekete geçirir. Beyin, mutluluk kimyasallarını, hayatta kalmaya ve mutlu olmaya karar verdiği zaman salgılar. Mutlu olmaya karar veren kişinin beyni, ona doğru yolu gösterir.

Toplumsal yapının sağlam olduğu, yerlerde insanlar daha mutlu yaşar. Bir toplumda insanların birbirine güveni ne kadar fazlaysa, adalet anlayışına kadar güçlüyse ve vatandaşlık bilinci ne kadar yüksekse, o toplumun mutluluk oranı o kadar büyük olur.

Bunun aksine toplumdaki karşıtlıklar artarsa herkes sağlığını ve mutluluğunu yitirir. Zengin yoksul fark etmez. Mutluluk, kişinin iyi olma ve içinde bulunduğu durumdan hoşnut olma hâlidir.

Sonja Lyubomirsky'nin belirttiği gibi(Lyubomirsky, 2008), mutlu olmak belli düzeyde kişinin elindedir, belli düzeyde de genetik faktörlere ve yaşam şartlarına bağlıdır. Lyubomirsky mutluluğun belirleyicilerini 3 grupta ele almaktadır :

% 50 oranında genetik faktörler.

% 10 yaşam şartları.

% 40 Gönüllü faaliyetler (Amaçlı etkinlikler)

Mutluluğumuzun genlerle belirlenen kısmı için yapılabilecek bir şey yok, yaşam şartlarını da belirlemek zordur. Ancak geriye kalan % 40 tamamen kişinin kontrolündedir. Bu % 40' lık oran bireyin nasıl düşündüğüne ve ne yaptığına bağlıdır. Lyubomirsky araştırmaları, mutluluğun her insanın elinde olan %40'luk bölümünü pozitif olarak yükseltmek ve daha mutlu bir insan olmak için 12 maddelik bir "yapılacaklar listesi" öneriyor. Bu liste özet olarak şöyledir:

Şükretmek,

Pozitif olmak,

Fazla düşünmekten ve sosyal karşılaştırmalar yapmaktan kaçınmak,

İyilik yapmak, nezaket içeren davranışları arttırmak,

Sosyal ilişkilerimizi beslemek ve zenginleştirmek,

Zorluklarla başa çıkma stratejileri geliştirmek,

Affetmeyi öğrenmek,

Akışı arttıran deneyimler edinmek,

Mutluluk ve sevinçlerin tadını çıkarmak,

Manevi değerlere önem vermek

Hedef belirlemek

Bedeni sağlıklı hale getirmek

Her insanın farklı olması nedeni ile her birimizde fayda yaratacak ve öne çıkacak tavsiyeler de farklı olur. İyilik yapmak ve sosyal ilişkiler kurmak başlıklı mutluluk etkinlikleri konumuzla ilgili olan kısımdır. “Sosyal ilişkilerimizi beslemek ve zenginleştirme” mutluluğun temel belirleyicilerinden birisi olduğu gibi sağlıklı olmayı da büyük oranda etkilemektedir.

İyilik Yapmak

İyilik yapmak, sadece bundan yararlanana değil, iyiliği yapana da faydalıdır. İyiliğin olmadığı yerde mutluluk olmaz diyor Thomas Carlyle. İyilik, kişinin hayatına anlam ve değer katar. Başkalarına yardım eden kendini değerli hisseder ve şükretmesine sebep olur. İyilik yapan, çevresinden minnet ve takdir toplar. Başkalarının saygısını kazanan kişinin beyni serotonin salgılar. Ancak yardım istemeyen birine zorla yardım etmek mümkün değildir.

Sağlıklı Sosyal İlişkiler Kurmak

Sağlıklı sosyal ilişkiler kurmak için, vakit ayırmak, hayranlık, takdir ve şefkat göstermek, güzel olaylara sevinmek, çatışmalarla başa çıkmak, iç dünyayı paylaşmak ve insanların birbirinin ilgilerine saygı göstermeleri gerekir.

İnsan gönül almasını da bilmeli. Örneğin, mutlu evliliklerde pozitif ve negatif ifadeler beşe bir oranındadır. Bu ilişkilerde, her negatif yoruma (eleştiri, dırdır, azarlama) karşılık beş pozitif yorum yer alıyor. Bu kuralın bilincinde olan kimse her alanda sosyal ilişkilerini zenginleştirebilir. John Donne’ in ifadesiyle “Hiç kimse tek başına bir ada değildir.” Bu sebeple kişi içinde bulunduğu toplumla bütünleşebilmelidir.

Yapılan araştırmalara göre, haksız yere eleştirildiklerini düşünen işçilerin koroner kalp hastalığına yakalanma oranı, adil muamele gördüğünü düşünenlere oranla % 30 daha fazladır. Bir araştırmada, yüz kadın ve erkeğin bedenlerine birisiyle etkileştikleri sırada tansiyonlarını ölçen bir alet yerleştirilmişti. Bu kişiler sevdikleri dostları veya aileleriyle birlikte oldukları zaman, tansiyonları düşüyordu. Çeşitli sorunlar yaşayan bir kimseyle beraber olduklarında, tansiyonları artıyordu. En büyük sıçrama ise karışık duygular besledikleri zorba bir anne-baba, sınırlı bir sevgili, rekabetçi bir arkadaş gibi birisiyle beraberken meydana geliyordu (Goleman, 2007: 278-285).

Aile Desteğinin Sağlık Üzerindeki Etkisi

Zor durumlarda aileden ve sosyal çevreden görülen destek, stresin etkisini azaltıyor. Aile üyelerinin birbirlerine değer vermesi, aile ortamını huzura kavuşturuyor. Aile desteği, kişilerin endişelerini azaltıyor, onların daha iyimser ve daha sağlıklı olmalarını sağlıyor. Aile ve sosyal bağları güçlü insanların ömrü uzun oluyor.

Aile desteği konusunda en önemli araştırmalardan birini John Gottman ve Nan Silver yapmışlardır. Gottman ve Silver, kısa bir müddet önce laboratuvarlarında, iyi bir evliliğin, bedenin kendini hastalıklara karşı savunmasına öncülük eden bağışıklık sistemine doğrudan katkıda bulunarak, sağlığı koruyabileceğine ilişkin bazı ön deliller açığa çıkardı. Araştırmacılar yaklaşık on yıldır, boşanmanın bağışıklık sisteminin işlevini zayıflatacağını biliyorlardı. Sistemin yabancı istilacılarla savaşıma yeteneğindeki bu düşüş, bedeni bulaşıcı hastalıklarla karşı kaşıya getirmiştir.

Gottman-Silver, şimdi bunun tam tersinin de doğru olabileceğini buldular. Mutlu çiftler, bağışıklık işlevindeki bu zayıflamadan kaçınmakla kalmıyor, ayrıca bağışıklık sistemleri fazladan bir destek de görebiliyor. Sevgi Laboratuvarında bir gece kalan 50 çiftin bağışıklık sistemi tepkilerini sınavan Gottman- Silver, evliliklerinden çok hoşnut olanlarla, birbirine nötr bir duygusal tepki veren ya da mutsuz olanlar arasında çarpıcı bir farklılık keşfetmişlerdir. Özgül olarak her denekten alınan kan örneklerini, bağışıklık sisteminin başlıca savunma silahları olan birtakım akyuvarların tepkisini sınamak için kullanılmışlardır. Genelde, yabancı istilacılara karşı koyan bu akyuvarlar, mutlu çiftlerde öteki deneklerdekine kıyasla daha fazla çoğalıyordu. Ayrıca diğer bağışıklık sistemi savaşçılarının, zarar görmüş veya değişikliğe uğramış örneğin iltihaplı veya kanserli beden hücrelerini yok eden tümör

hücrelerinin büyümesini sınırladıkları bilinen doğal katil hücrelerin etkinliğini sınırladıklarıdır. Gene, evliliklerinden hoşnut olan deneklerin doğal katil hücreleri, öteki deneklerinkine göre daha etkilidir. Hepsi olmasa da çoğu büyük granüler lenfosit, çoğunlukla doğal öldürücü hücreler olarak bilinirler. Bağışıklık sistemindeki bu güçlenmenin, iyi bir evliliğin sağlığa katkıda bulunup ömrü uzatmasını sağlayan mekanizmalardan biri olduğunun ispat edilebilmesi için, daha fazla inceleme yapılması gerekir. Ancak en önemlisi iyi bir evliliğin bunu sağladığını kesinlikle bilmemizdir. Aslında, vücutlarının biçimini korumaya meraklı olanların haftalık sporlarının yalnızca %10 unu, örneğin günde 20 dakikalarını, bedenleri yerine evlilikleri üzerinde çalışarak geçirirlerdi, sağlıkları açısından üç kat daha yararlı olurdu (Gotman- Silver, 2002: 10-11).

Sağlıklı aile ilişkilerinin, sağlığı iyileştireceği gibi sağlıksız aile ilişkileri de sağlığı olumsuz yönde etkilemektedir. Ailede hangi davranışın iyi veya kötü olduğunu ise Tolstoy’un şu ifadesinden faydalanarak bulabiliriz. “Yalnızca bir tek özellik davranışların iyi veya kötü olarak sınıflandırılmasını sağlar. Eğer dünyadaki sevgiyi artırıyor, iyidir. Eğer insanları birbirinden ayırıyor ve aralarında düşmanlık oluşmasına sebep oluyorsa, kötüdür.”

Bakış Açısının Gücü

Kişinin bir olaya, bir konuya ve bir düşünceye hangi yönden baktığı ile mutluluğu arasında yakın bir ilişki vardır. Bakış açısının genişliği başka bir ifadeyle seçenekleri çokluğunun mutluluk üzerinde etkisi vardır. Mutlu insanlar her şeyin en iyisine sahip olanlar değil, sahip olduklarından en çok faydalananlardır. Kötü yetiştirilmiş hazır besinler, üretmek mutlu olmayı bilmezler, tüketerek mutlu olmak isterler. Yağma zenginleri de böyledir. Onların üretme kültürleri yoktur. İnsanlar başlarına gelen olayları seçemezler, ama tepkilerini seçebilirler (Tarhan, 2019:20).

Sorunların çokluğu, kişinin sorunlara bakış açısını daraltmaktadır. Sorunlar baş gösterince kişinin tüm dikkati, bu sorunlar hakkında endişelenmeye yönelir. O zaman bu tür zorlukların sadece onun başına geldiğini düşünür. Bu durumda kişi, kendini yıpratma sürecine girer. Acıyla dolu olduğumuz zaman zihnimizi sakinleştirmek çok zordur. Bununla birlikte, kişi başkalarıyla kıyaslamalar yaparak durumu farklı açıdan görebilirse, sorun onu daha az tedirgin eder. Gözümüzü sadece belli bir olaya diken kimse, o olayın gittikçe daha büyük görünmesine sebep olur (Lama s.152). Bu sebeple sosyal sorunlara daha geniş açıdan bakmaya çalışmak gerekir. Sosyal bağlar güçlendirildiği zaman, bakış açısı genişler ve daha mutlu olmanın kapıları açılmış olur.

Ruhun İhtiyacı

Ruhun vazgeçilmez besin kaynağı, başkalarına yararlı olduğunu hissetmesidir. Ölüm korkusunun büyük bölümü, hayatın hiçbir anlam taşımamasından, boşu boşuna yaşamış olmaktan, varlığının hiç kimse veya hiçbir şey açısından bir fark yaratmamış olmasından duyulan korkuyla bağlantılıdır (Schreiber, 2008:41). Carl G. Jung diyor ki: “Nevroz, anlamını bulamamış ruhun acı çekmesidir.”

Anti kanser kitabında David Servan Schreiber şöyle bir vaka anlatmaktadır: “Günün birinde her yeri dövmelemlerle kaplı, alkolizm, uyuşturucu ve şiddetle dolu uzun bir geçmişi olan Joe adlı bir genç adamın başucuna çağrıldım. Beyin kanseri olduğu söylendiğinde dizginlerinden boşanmış ve her şeyi alt üst etmeye başlamıştı. Benimle oturmayı kabul ettiğinde yanına yaklaştım ve Size az önce verilen haberi duydum. Çok öfkeli olduğunuzu biliyorum. Bunun hayli ürkütücü olduğunu tahmin ediyorum” dedim. Çaresiz durumdaydı. Babası alkolikti. Hiç arkadaşı yoktu. “Yararlı olduğu sürece sizinle her hafta görüşeceğime söz verebilirim” dedim. Joe sakinleşti ve ölüncüye kadar altı ay boyunca her hafta benimle görüşmeye geldi. Çok geçmeden, hayatında hiçbir şey yapmamış olmasının, ölümü onun için dayanılmaz hâle getirdiği açıklık kazandı. Kalan zamanında birileri için yararlı bir şey yapıp yapamayacağını sordum ona. Bu konuda hiç düşünmemişti. Bir süre kafa yorduktan sonra, “Yaşadığım mahallede bir kilise var, sanırım onlar için bir şeyler yapabilirim. Bir havalandırma sistemine ihtiyaçları var. Bunun nasıl yapılacağını biliyorum” dedi. Gidip rahiple konuşması için onu teşvik ettim. Rahip

bu öneriye çok sevindi. Joe her sabah kalkıp kiliseye havalandırma sistemi kurmak için çatı katına çıkıyordu. Beynindeki tümör nedeniyle yoğunlaşmakta güçlük çekiyordu.... Hayatında ilk defa başkaları için gerçekten önemli olan bir şey yapıyordu. Farklı bir insan olmuştu ve bir daha asla öfke nöbetine kapılmadı. Aslında sert görünümünün altında kocaman bir yüreği vardı. Joe, bir gün işe gelmedi. Onkoloğu beni arayıp hastaneye kaldırıldığını ve sonunun yaklaştığını söyledi. Odasına çıktım ve vedalaşmak için yatağına oturdum ve Joe gözlerini açtı. Benimle konuşmaya çalıştı ama gücü yetmedi. Dermansız bir el hareketiyle yaklaşmamı işaret etti. Sağ kulağına dudaklarına yaklaştırdım ve “Hayatımı kurtardığın için Tanrı seni korusun,” diye mırıldadığını duydum. Bu ders bana yeterince güven verdi. Bir şekilde, Joe da benim hayatımı kurtarmıştı.”(Schreiber, s. 41).

Bu çok önemli bir derstir. Ölümün eşiğindeyken bile, insan hayatına anlam katabilir ve hâlâ kendi hayatını kurtarabilir.

Mutluluğun Kaynağı Nedir?

Acaba son derece mutsuz, bahtsız, talihsiz insanların, mutlu insanlardan farkı nedir? Mutlu insanlar, daha mı dindar? Daha iyi durumda mı? Daha fazla paraya mı sahipler? Görünüşleri daha mı iyi? Başlarına daha iyi olaylar mı başlarına geliyor?

Pozitif psikolojinin öncülerinden Amerikan Psikoloji Derneği başkanı Martin Seligman TED deki konuşmasında bu soruların cevabını veriyor.

Seligman diyor ki: “Mutlu insanlar, daha çok dindar değiller, daha iyi durumda değiller, daha iyi görünüşlü değiller, başlarına daha iyi olaylar gelmiyor. Farklı oldukları tek bir şey var: Son derece sosyaller. Yalnız zaman geçirmiyorlar, her biri geniş bir arkadaş repertuarına sahip, her birinin romantik bir ilişkisi var. Merak ya da öğrenme isteği gibi zihinsel özelliklerin mutlulukla fazla ilgisi yoktur. Mutluluğu sağlayan, iyilik yapmak, değer bilme ve sevgi gibi erdemlerdir.”

Bronnie Ware'nin “Ölmek üzere olanların pişmanlık duyduğu beş şey” adlı kitabında ölüm döşegindeki insanların en samimi ve gerçek pişmanlıkları dile getiriliyor. Kitapta yazar kişisel deneyimlerini ve içsel yolculuklarını anlatmıştır.

Ware, Avustralya da bir bankada çalışırken bir karar alır ve sahip olduğu her şeyi satar, işten ayrılarak atlar arabaya ve canı nereyi isterse seyahat eder. Ne iş bulursa onu yapar. Genelde hastabakıcılık yapar. Kitap hastalarla geçen sohbetlerden oluşuyor.

Bu çalışmada, ölmek üzere olan insanların pişmanlık duyduğu şu beş şeyi bulmuştur: (Ware, 2012).

Keşke başkalarının benden bekledikleri yerine, kendi istediğim hayatı yaşayacak cesaretim olsaydı.

Keşke bu kadar çok çalışmasaydım.

Keşke duygularımı açıklayacak cesaretim olsaydı.

Keşke arkadaşlarımla ilişkiyi kesmeseydim.

Keşke daha mutlu olmama izin verseydim.

Gerçekten insan, yalnızlıktan ölebiliyor. Günümüzde pek çok kişi, bir kimsenin dokunuşuna muhtaç oluyor. Ölmek üzere olan hastaların en çok pişman oldukları beş şeyden birisi, arkadaşlarıyla bağlantılarını koparmalarıdır. Yalnızlık, kalpte insanı fiziksel olarak öldürebilecek bir boşluk bırakır. Katlanılmaz bir acısı vardır. Yalnızlık, kişinin yanında, onu kabullenecek ve anlayış gösterecek kimsenin olmamasıdır. Bir kimsenin yanında kaç kişinin olduğu önemli değildir. Önemli olan, onu anlayan ve olduğu gibi kabul eden kimselerin yanında olmasıdır. Her insan, onu anlayan ve kabul eden kişilere büyük ihtiyaç duyar (Ware, 2012: 215). Yalnız kalan kimse, onu anlayan arkadaşlarını özler, çünkü o arkadaşları onun acısını hafifletebilir. Yalnız insanlara ayıracağımız kısa zaman dilimleri onların hayatını

büyük ölçüde değiştirebilir. Bu sebeplerle, dost ve arkadaşların bir araya gelip sosyal ilişkilerini güçlendirmeleri önemlidir.

Duygusal Yıkımlar Öldürücü Zehirler Yaratır mı?

İnci Özgür İlhan'ın "Ruh Sağlığının Sosyal Boyutu" çalışmasında ifade ettiği gibi (İlhan, 2020), duygusal ve sosyal yıkımlar güçlü ve öldürücü zehirler yaratır. Yoğun bir duygu ve kızgınlık içinde olan kişilerden alınan kan örnekleri kobaylara enjekte edildiğinde onları iki dakikadan daha az bir sürede öldürmüştür. Şüphesiz bu zehirler bizim bedenimizi de öfke anında tahrip etmektedir. Aklımızdaki her düşünce beden kimyamızı bir saniyeden kısa bir sürede etkilemektedir (Matthews, 1999: 27).

Korkunun, kızgınlığın, hayal kırıklığının ve sıkıntının ortaya çıkardığı zehirler, kobayları zehirlediği gibi insanları da zehirler. Aynı anda hem korku dolu, endişeli ve sıkıntılı, hem de sağlıklı olmak imkânsızdır. Mutluluk ile gerginlik bir arada olmuyor.

Hastalık, sıklıkla zaman içinde kendilerini beden yoluyla gösteren çözülmemiş iç çatışmaların bir sonucudur. Bazı insanlar için hastalık ilgi çekmenin tek yoludur. Birey hasta olduğu zaman, arkadaşlarının ve ailesinin büyük ilgisini görür. Bu durumda daha çok sevildiğini ve güven ortamında olduğunu hisseder. Sevilmediğini ve ihmal edildiğini hissettiği zaman hasta olma eğilimi de azalır. Sevildiğini ve güvende olduğunu hisseden insanların daha az hasta oldukları ve daha az kaza geçirdikleri bir gerçektir (Matthews, 1999: 28). Bu gerçekler insanların sağlıklı sosyal ilişkiler kurmaya ne kadar ihtiyaçları olduğunu göstermektedir.

Faydalı İşlerle Gelen Mutluluk ve Sağlık

Dünyada yalnız bir kişinin emeğiyle ortaya çıkmış bir eser bulmak pek zordur. Bir ressamın eserindeki güzellik ona aittir. Ama resimdeki boyaların altında yatan tuvali dokumuş olan ustalar, renk renk boyaları hazırlamış olan boyacılar, fırçaları imal etmiş olan işçiler vardır. Yani insanlar her alanda birbirine muhtaçtır. Her insan mutlu olmak için topluma faydalı bir iş yapmalıdır.

Boş insan mutlu ve sağlıklı olamaz. İkinci dünya harbinden önce Almanya'da işsizliğe bir çare bulmak için bir takım boş gezen adamları toplayıp onlara güya iş gördürüyormuş hissini vermek için delik fiçilerle su taşıtmışlardı. Sabahtan akşama kadar delik fiçiyeye su taşımış olan adam düşüncelerini şöyle dile getirmişti: "Hayatımda bundan daha büyük bir işkence tasavvur edemiyorum. Faydasız ve lüzumsuz bir insan hâline geldiğimi ilk defa o günlerde hissettim. Üç gün çalıştıktan sonra aç kalmayı göze alarak delik fiçiyeye su doldurmak teklifini katı surette reddettim." (Rado, 1956: 83).

Kendinin işe yaramadığını hisseden kişi mutlu olamaz. Gerçekten "Doğanın herhangi bir yerinde bir şey yararsızlaştığında, orada körelme görülür. İnsan bedeni içinde aynı şey geçerlidir. Doğada yararsızlaşan bir şey hemen ölür. Doğada ve kendi içimizde yararsız olan bir şeye yer yoktur. Ancak ve ancak gelişime, ilerleyişe katkıda bulunan şeylerde mümkündür sağlıklı oluş. Hayatta kalabilmenin tek yolu ilerlemektir." (Chopra, 1987: 145). Kişi faydalı işler yaptığı oranda mutluluğunu artırabilmektedir.

Demokrasi ve Mutluluk

Demokrasi, halkın egemenliğine dayanan bir yönetim şeklidir. Demokrasilerde kararlar ortak alınır. Herkes kanunlar karşısında eşittir. Demokrasinin temelinde hoşgörü vardır.

Demokrasi ile yönetilen toplumlarda kişi genel olarak içinde bulunduğu toplumun hayatını düzenleyen kurallara uyar. Kurallara uyulmadığı zaman ailede, okulda, çevrede kısaca toplumda bir kargaşa hüküm sürer. Bu düzensizliğin sonucunda şüphesiz huzursuzluk ve mutsuzluk oluşur. Yapılan birçok araştırma demokrasinin mutluluk oluşturduğunu göstermektedir.

"Demokrasi mutlu kılar. İsviçre'de birbirlerinden farklı siyasi sistemler yan yana yaşamaktadır. Çünkü ülkenin önemli kararları başkent Bern de değil, 26 adet kantonda alınmakta. Kantonlar bunun için doğrudan demokrasinin aygıtlarından faydalanıyor.... İnsanlar yönetimi katılabildikleri oranda

hayatlarından memnundurlar. ... Siyasi etkinlik, memnuniyeti hesap bakiyesinden daha çok etkiliyor ve demokrasi insanı mutlu kılıyor (Klein, 2004: 264).

Vatandaşlık duygusu, toplumsal eşitlik ve kendi yaşamı üzerinde söz hakkına sahip olma, toplum içinde kendini iyi hissetmenin sihirli üçgenini oluşturur. Bu üçgen bir toplumda güçlü olduğu oranda, insanlar hayatlarından o kadar memnun olurlar. Daha önce bahsedilen Rosoto’da dayanışma öylesine baskındı ki insanlar kaderin herhangi bir darbesinden korkmaları gerekmiyordu. Vatandaşlık duygusu, sorumluluk anlamına gelir. “Bir şey yapmamak ve çaresizlik hissi, mutluluğun en büyük düşmanıdır. Buna karşılık eylem, mutluluğun anahtarıdır. Bu her bir insanın kişisel mutluluğu, özellikle de tüm toplum için geçerlidir. Mutlu bir hayat kaderin yazgısı değildir. Bunun için harekete geçmek gerekir.” (Klein, 2004: 268).

Tartışma

Sosyal ilişkilerin sağlık üzerinde etkisinin ne olduğunun incelenmesi amacı ile yapılan bu çalışmada, sağlıklı sosyal ilişkilerin vitamin etkisi, kötü sosyal ilişkilerin ise zehir etkisi yaptığı ortaya çıkmıştır. İnsanların birbirlerine karşı tepkileri, kalplerinden bağışıklık sistemine kadar sağlıklı ilgili her şeyi etkilemektedir. Kaliteli sosyal ilişkiler ile sağlık arasında ilişki vardır.

Doküman analizi yöntemi ile elde edilen bulgular yapılan bu araştırmanın varsayımını doğrulamaktadır. Beklenenlerden farklı bir bulguya ulaşılmamıştır. Bununla birlikte, bu konuda yapılacak araştırmalar nicel analiz yöntemi ile derinleştirilmelidir.

Bu çalışmanın bir amacı da gelecek araştırmacılar için farkındalık yaratmaktır. Bu çalışmada sağlığın tanımından yola çıkarak “sosyal iyilik hâli” üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, sosyal iyilik hâli ve sosyal desteği “kanıta dayalı tıp” ve “koruyucu hekimlik” açısından da tartışmak gerekir.

Kanıt dayalı tıp, bir hastanın tedavisi hakkında karar verirken var olan kanıtlanmış bilgilerin dikkatli, açık ve mantıklı bir şekilde kullanılmasıdır. Kanıt dayalı tıp (KDT), hastanın tıbbi bakımı için karar alma sürecinde işe yarar. Hastalıkla alakalı yayımlanmış güncel ve en iyi kanıtların kullanır. 1970’li yıllardan itibaren tıp dünyasında etkisi artan KDT, klinik kararları daha çok güncel araştırma bulgularına dayandırır. Yöntem olarak hekimin mesleki birikimini esas alır. KDT uygulamaları hasta yaşamının tedavisinde maliyetinin çoğu zaman göz ardı edilmesi ve dar bir hasta gurubu üzerinde yapılmış olması sebebiyle eleştirilmektedir (Babaoğlu vd, 2009).

Hastalıkla mücadelenin en etkin ve hesaplı yolu, hastalığa yakalanmadan evvel koruyucu önlemler almaktır. Koruyucu hekimlik bu manada ortaya çıkabilecek hastalıklara önceden tıbbi müdahale ve telkin yollarının kullanılmasıdır. Tıp dilinde hekimliğin yarısı koruyucu hekimlikle ilgili iken diğer yarısı, diğer yarısı tedavi hekimliği ile ilgilidir. Bunun için her doktorun hastasını iyi tanıması, tetkik ve yöntemlerle asıl sebebe ulaşması çok önemlidir.

Sosyal destek, “kanıta dayalı tıp” açısından yeteri kadar ilgi görememektedir.

Gürhan FİŞEK (2015). “Sosyal İyilik Hali”, adlı makalesinde hastalığın tıp biliminin konusuna girdiğinden bahisle doktorların üzerinde çalışması gerektiği ileri sürmemtedir. Ancak sağlık hem tıp bilimlerinin ve hem de sosyal bilimlerin konusudur. Çağdaş Sağlık anlayışının en geçerli tanımı, 1948’de imzalanan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Anayasasında vardır. Bu anayasadaki tanım 1961’de yayınlanan “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun’da da yer almaktadır. “Sağlık, yalnızca hasta ve sakat olmamak değil, beden, ruhen ve sosyal yönlerden tam bir iyilik hâlidir” tarifinde üzerinde durulması gereken nokta, sağlıklı olmak için tek başına bedensel ve ruhsal iyilik halinin yetmemesidir. Sosyal iyilik de üzerinde de durulması gerekir.

Sağlıklı olmak, sosyal olmak anlamına da gelir. Sağlık sadece tıp biliminin konusu içine girmez. Tüm dünyada kabul edilen sağlık tanımı kapsamında bakıldığında, insanın bedensel sağlığı ile tıp hekimlerinin çalışma alanına girer. Ruhsal sağlığı ile ruh hekimleri ilgilenir. Sosyal sağlığı ile kimin

ilgileneceği Türk mevzuatında tam olarak gösterilmemiştir. Ancak sosyal alanlarda araştırma yapanların ilgilenmesi gerekir kanaatindeyiz.

Sosyal bakımdan iyilik durumu, insanın karşısına çıkan sorunların altında kalmaması, ezilmemesi, onlarla baş edebilecek güce sahip olması demektir. Kişinin, sosyal sorunlar karşısında kendini güçsüz görmesi ve bu sorunları çözme becerisini yitirmesi sosyal bir hastalıktır. Yaşadığı sosyal çevre içindeki sorunlar karşısında çözücü tavır alamayan ve çaresiz kalan kişi de sosyal bakımdan sağlıklı değildir. Toplumla doğrudan yüzleşemeyen insan da sağlıklı değildir. Sağlıklı insan, toplumdaki korkmayan ve onunla iletişime girebilen kişidir (Tomanbay, 2014: 86, 87).

Sosyal yönden iyilik hâlinin bilincinde olan sağlık Bakanlığı, Corona virüs salgınının ülkemizde görülmeye başlamasının ardından duruma yönelik Bilim Kurulu oluşturuldu. Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan ve bir araya getirilen kurul üyeleri, corona virüs mücadelesinde alınan kararlarda etkili olmaktadır. Bakanlık daha sonra da Koronavirüs salgınında sosyoloji, iletişim, psikoloji, din sosyolojisi, istatistik gibi alanlarda çalışacak “Toplum Bilimleri Kurulu”nu kurmuştur. Bu kurullar sağlığın sosyolojik boyutunun önemini gözler önüne sermektedir.

Bize göre de sağlıklı olmak için, sosyal iyilik hâlinin ve sosyal desteğin olması şarttır.

Sağlık alanında araştırma yapan araştırmacılar sosyal iyilik hâline bedensel ve ruhsal iyilik kadar ilgi göstermemiştir. Oysa sosyal iyilik hâli bedensel ve ruh sağlığıyla yakından alakalıdır. Ancak bu iyilik hâlinin net bir tanımı yapılmamıştır. Sosyal iyilik hâli ile ilişkili çok kavram vardır. Kavramların çokluğu anlamayı zorlaştırmaktadır. Sosyal iyilik, gelir dağılımı, eğitim, gibi sosyal değişkenlerden çok sosyal ilişkilerle alakalıdır. Sosyal iyilikle ilgili olarak yapılacak çalışmalar toplumun işleyişini ve düzenlenme şeklini hesaba katması gerekir. Ancak bu çalışmalar sonucunda sosyal iyi kavramsal bir temele dayandırılabilir (Babaoğlu vd, 2009).

Sosyal iyilik hâli konusuna hekimlerin yeterli ilgiyi göstermemelerinin sebeplerinden biri de yapılan tıbbi müdahale sonucunda ceza görme endişesidir. Hekimlerin tıbbi müdahale sonucunda ceza görmemeleri için, bu müdahalenin, endikasyona (tıbbi zorunluluğa) dayalı olması, hastanın aydınlatılmış rızasının alınması ve tıp biliminin gereklerine uygun bir şekilde yapılmış olması gerekir. Tanınmış, bilinen, yerleşmiş yöntemler kullanılarak yapılan tıbbi müdahalelerde hekimin aydınlatma yükümlülüğünün kapsamı daralmakta, yeni yöntemler tercih edildiğinde ise genişlemektedir. Müdahalenin aciliyeti veya hayati tehlike söz konusu olduğunda, aydınlanmanın kapsamı da daralmaktadır. Göze alın riskin büyüklüğü arttıkça, aydınlatma borcunun kapsamı genişlemektedir (Petek, 2013: 65, 118). Hekim hastanın rıza gösterdiğinden fazlasını yapamaz. Örneğin endikasyonun bulunmadığı hâllerdesırf hasta istiyor diye hekim sezaryen yapmamalıdır. Aksi durumda tıbbi müdahalenin, borçlar hukuku, ceza hukuku ve idare hukuku bakımından cezai sorumluluğu vardır. Be sebeple hekimler mecbur olmadıkça standart tıbbi uygulamanın dışına çıkmak istememektedirler. Hekimler tıbbi yanlış uygulama konusunda çok hassastırlar. Tıbbi yanlış uygulama (malpractice), doktorun tedavi sırasında standart uygulamayı yapmaması, beceri eksikliği veya hastaya tedavi vermemesi şeklinde oluşabilmektedir.

Standart Tıbbi Uygulamayı belirlerken hekimin her yeni yöntemi uygulamakla yükümlü olmadığını, hekimin yükümlülüğünün yerleşmiş kuralları uygulamak olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak Standart Tıbbi Uygulamanın hekimin müdahaleyi yaptığı yerin koşulları uyarınca ulaşabilir olması gerekmektedir. Bu nedenle Standart Tıbbi Uygulama belirlenirken her somut olay ayrı değerlendirilmelidir.

Koruyucu Hekimlik Olarak Neler Önerilebilir?

Genel olarak ele alınırsa koruyucu hekimlik, hayat tarzının, beslenmenin, psikolojik durumun, stresin ve sporun üzerinde durmaktadır. SEBERYILDIZI, Nazlı Defne Seferyıldız'ın “Koruyucu Hekimlik” makalesinde belirttiği gibi (Seberyıldızı, 2006). “Koruyucu Hekimlik”, Koruyucu hekimlikle ilgili hareketler ve davranışlar yürekten yapılmalıdır. İnsanlar davranışlarında şeffaf, açık ve stresten

uzak bir gün geçirmesinin kültürünü edinmelidirler. İnsan toplumsal bir varlık olması nedeniyle, sosyal ilişkiler ağını da yapısına uygun olarak kurmalıdır. Ayrıca kendine mutlaka zaman ayırmalıdır.

Bu aşamalardan sonra koruyucu hekimlik görevini tedavi edici hekimliğe bırakıyor. Önemli olan hastalığı tedavi edici aşamaya getirmemektir.

Sosyal iyilik durumu, toplum içinde uyumlu, yararlı ve üretici olma hâlidir. Yaşam, biçimi ekonomik durum ve toplumun kültürel özellikleri gibi etmenler kişinin sosyal durumunu etkiler (Özkan, s. 30).

İnsan tek başına bir ada değildir. İçinde bulunduğu toplumun önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla kişinin sağlık durumunu anlayabilmek için, yaptığı işi, yaşadığı çevreyi, sosyo-ekonomik ve kültürel şartları da göz önünde tutmak gerekir. Bu faktörlerin hepsinin sağlık üzerinde tesiri vardır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), insanca gelişmeyi ölçebilmek için, beş farklı ölçüt kullanır. Bunlar ölçütler şunlardır:

- İnsani Gelişme Endeksi
- Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
- Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi
- Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi
- Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Bu ölçütler incelendiğinde, UNDP'nin insanca gelişmeyi ölçen en önemli karakteristikler olarak sağlık, eğitim ve gelirden yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu Birleşmiş Milletlerin, yoksulluk tanımını oluşturan öğelerle de uyum gösterir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından benimsenen ve on başlık altında toplanan sağlığın sosyal belirleyicileri şunlardır:

İnsanların yaşamlarını sürdürmek için gereken bazı imkânlardan uzun süre uzak kalması (dezavantajlı olması)

- Sosyal çevre ve psikolojik etkileri (stres)
- Hayatın ilk yıllarında olumsuz çevre etkileri (anne ve çocuk sağlığı)
- İşin sağlık üzerindeki etkisi
- İşsizlik ve iş güvenliğinin olmaması
- Arkadaşlık ve sosyal uyum
- Sosyal dışlanma
- Alkol ve diğer bağımlılık yapıcı maddeler
- Sağlıklı beslenme ve gıda güvenliği
- Sağlıklı ulaşım

Bu faktörlerin hepsi, sağlıkta sosyal desteğin önemini gözler önüne sermektedir. Kötü sosyal ve ekonomik şartların ömür boyunca sağlığı olumsuz etkilediği, sosyo ekonomik düzey düşüğe hastalık oranlarının arttığı, ömür beklentisinin azaldığı ve ciddi sağlık sorunlarını da beraberinde getirdiği bir gerçektir.

Sosyal ve psikolojik şartların uzun süreli strese, endişeye, güvensizliğe, özgüven eksikliğine, sosyalizolasyona, kontrol bozukluğuna sebep olduğu, ruh sağlığının bozulmasına ve erken ölümlere yol açtığı, güvensizlik, arkadaş ve akraba desteğinin olmamasının sağlığı olumsuz olarak etkilediği sunmuş olduğumuz bilimsel araştırmalar ortaya koymaktadır.

Bütün araştırmaların birleştikleri nokta, kişinin sosyal ilişki alışkanlığının, onun daha az oranda hastalanmasına de daha uzun bir süre yaşamanıza yardımcı olacaktır. Gerçekten Fark edilmek,

hissedilmek ve önemsenmek, acıyı anlamlı ölçüde hafifletir. Endişe ve terslenmek ise güçlendirir “(Goleman, 2010: 312).

İnsan kendi iç dünyasını açacak kişilere ihtiyaç duyuyor. “Duygularınız hakkında konuşmak güçlü kanser ilacıyla aynı etkiyi sahip olabiliyor. Kanser hastasındaki bir tutam duygu bedenle bir ilacın molekülleri gibi iletişim kurabiliyor.” (Chopra, 2010: 226).

Sonuç ve Teklifler

Bu çalışmada sosyal ilişkilerin sağlık üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmış ve zayıf sosyal ilişkilerin doğurduğu sorunlara dikkat çekilmiştir. Elde edilen temel bulgu, “Dünya Sağlık Örgütü” tanımında geçen “Sosyal Yönlerden İyilik Hali” ibaresinin mutluluğun ve sağlığın temel unsurlardan biri olduğudur. Araştırma sonuçları sağlığın sosyolojik bir boyutunun olduğunu gözler önüne sermektedir.

İnsanların birbirlerine karşı tepkileri, kalplerinden bağışıklık sistemine kadar her şeyi etkileyebiliyor. Bu tepkiler vücudun hormon salgılamasına sebep olabiliyor. Bu sebeple kişi sağlıklı olmak için midesindeki hastalığa verdiği önem kadar, çevresiyle barışık olmaya da özen göstermelidir.

Yapılan bu araştırmalar, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sosyal ilişkiler ile sağlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca sosyal ilişkilerin bir kişide meydana getirdiği sağlık ve mutluluk, o kişinin etrafındakileri de olumlu yönde etkilemektedir.

Kişinin duygularını boşaltmak için, sağlıklı ilişkiler kurabileceği insanlara ihtiyacı vardır. Kaliteli sosyal ilişkiler, sağlığı olumlu yönde etkilemekte, bağışıklık sistemini güçlendirmekte ve stresi önlemektedir. Çünkü bu ilişkilerle insan sevildiğini, değer verildiğini, kabul gördüğünü ve önemsendiğini hissederek.

Teklifler

Birey, mutlu ve sağlıklı olmak için, sağlıklı sosyal ilişkiler kurmak zorundadır. Mutlu olmak isteyen kimse arkadaşlarını ve çevresini hedeflerine göre seçmelidir. Hayat kalitesini yükseltmek için olup biteni ve sosyal ilişkilerin önemini iyi kavramalıdır.

İnsanlar günlük hayatlarının ve yakın çevrelerinin bir parçası olurlar. Etraflarındaki kişilerin etkileri altında kalırlar. Arkadaşlarından, ailesinden, birlikte çalıştıkları kişilerden etkilenmeyen insan bulmak çok zordur. Bu gerçeğin ışığında kişiler insanlar arası iletişim becerilerini iyi yönetmelidirler.

İnsanlar mutluluklarını paylaşmalıdırlar. Paylaşılan mutluluk çoğalır. Charlotte Bronte’ nin ifadesiyle, “Paylaşılmamış bir mutluluğa, mutluluk demek güçtür; hiçbir tadı yoktur.”

Kişi tepkisel insanlarla beraber zaman geçirdiğinde, o da tepkisel olmayı öğrenir. Mutlu insanlarla beraber olur ise, mutluluğu öğrenir. Dağınık insanların yanında, dağınık olmayı öğrenir. Zengin insanların arasında, zengin olmayı öğrenir... Yoksul insanların yoksul arkadaşları vardır. Bu sebeple kişi öncelikle kiminle birlikte yaşayacağına iyi karar vermelidir.

Sosyal ilişkiler faydalı, yalnızlık ise ömür törpüsüdür. Yalnız yaşamak zararlıdır. Ailesine, arkadaşlarına ve topluma daha sosyal bir şekilde bağlı olan kişiler, çevresi daha sınırlı olanlardan daha mutlu, daha sağlıklı ve daha uzun yaşıyor. Bu sebeple kişi mümkün mertebe yalnızlıktan uzak durmalıdır.

Ruh kendini ifade edemeyince hastalanır. Carl G. Jung’un ifadesiyle, “Nevroz (içsel çatışma) anlamını bulamamış ruhun acı çekmesidir.” Ruh anlamını da ancak diğer insanlarla birlikte olduğu zaman bulabilir. Ken Keyes’in ifadesiyle “İfade edilmeyen duygular, beyinde hızla yayılan kanser gibidir. Algılarımızı çarpıtır, yabancılaştırır ve acı getirir. Bu sebeple, kişi kendini başkalarına sağlıklı bir şekilde açmalıdır.

Kişi, hayatınıza anlam katmalı. Ruhun kendini ifade edemeyince hasta olacağını unutmamalı. Dünyada güzel bir iz bırakmalı. Hayatında hiç kimse üzerinde iz bırakmayan ölümden çok korktuğu unutulmamalı.

İnsanların birbirine karşı tepkileri sağlığını etkiler. Sosyal ve ruhsal yönden iyi olmayanlar da hasta olarak kabul edilmeli.

Sağlıklı olmak isteyen kişi, ailesine ve dostlarına daha fazla zaman ayırmalı. Kavgayı alışkanlık hâline getirerek bağışıklık sisteminize zarar vermemeli.

Bir doktorun hastasına şu sözleri söylemesini bekler misiniz?

“Beyefendi hastalığınızın teşhisi kondu, siz sosyal destek yetersizliği çekiyorsunuz. Bu hastalık kalp rahatsızlıklarına, bağışıklık ile ilgili hastalıklara ve de yüksek tansiyona yol açabilir. Bu yüzden size sosyal destek alabileceğiniz bazı aktiviteler vereceğim ve benim sizden isteğim bunlara hemen başlamanız.

Bu süreç içerisinde bu sosyal aktiviteler, tansiyonunuzun düşmesine ve kalp rahatsızlığınızın giderilmesine yol açacaktır. Hemen şimdi etrafınızdaki sevdiğiniz arkadaşlarınızdan, eşinizden, aile fertlerinizden, toplumsal kuruluşlardan ve sevdiğiniz diğer insanlardan destek alacaksınız. Onları daha çok sevecek ve onlarla iyi vakitler geçireceksiniz.

Kaynaklar

ANNE, Defaur, Laurance Wittner, L.(2009). *Okinawa Rejimi-Uzun Yaşam Rehberi*, İstanbul: Dharma Yayınları.

ASLANTÜRK, Zeki-AMMAN, Tayfun (1999). *Sosyoloji*, İstanbul: İrfan Yayınevi.

BABAOĞLU, Melih; YAŞAR, Ümit; DOS, Turhan ve S. Oğuz KAYAALP (2009). “Kanıt Dayalı Tıp: Kavramlar, Örnekler ve Görüşler”, Erişim Tarihi: 4.3.2020, <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-kanita-dayali-tip-kavramlar-ornekler-ve-gorusler-56027.html>

BARTENS, Werner (2009). *Sağlık*, çev. İtir Arda, İstanbul: NTV Yayınları

WARE, Bronnie(2012). *Ölmeden Önce En Çok Pişman Olduğumuz Beş Şey*, çev. Melihe Özge Onan, İstanbul: Yakamoz Yayınları.

COUSINS, Norman (2003). *Hasta Gözleriyle Hastalık*, çev. Murat Sağlam. İstanbul: Dharma Yayınları.

DALAI, Lama ve CUTLER, Howord(2000). *Mutluluk Sanatı*, çev. Güneş Tokcan, İstanbul: Klan Yayınları.

Goleman, Daniel, *Sosyal Zeka*, çev. Osman Çetin Deniztekin, İstanbul: Varlık/ Bilim,

DEEPAK, Chopra (1987). *Sağlığı Yaratma*, çev. Mehmet Çatak, İstanbul: İnkılap Yayınları.

DENNİS, Prager (1998). *Mutluluk Ciddi Bir Sorundur*, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Alkım Yayınları.

DOĞAN, Tayfun(2008). “Pozitif Psikoloji” Psikolojiye Giriş, (İstanbul: Pegem Akademi.

FİŞEK, Gürhan (2015). “Sosyal İyilik Hali”, Erişim Tarihi; 4.3.2020, (<https://Sosyalpolitika.Fisek.Org.Tr/Sosyal-Iyilik-Hali/>).

GLADWELL, Malcolm (2018). *Çizginin Dışındakiler*, çev. Aytül Özer, İstanbul: Mediat Yayınları.

GOTTMAN John-Nan SILVER(2002). *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi*, çev. Ezgi Deniz, İstanbul: Varlık/Özel Yayınları.

İLHAN, İnci Özgür. "Ruh Sağlığının Sosyal Boyutu", Erişim Tarihi:4.3.2020, "https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-sosyal-iyilik-hali-83291.html"

KLEİN, Stefan (2004). *Mutluluğun Formülü*, çev. Ögün Duman, Ankara: Arkadaş Yayınları.

LYUBOMIRSKY, Sonja (2008). *Nasıl Mutlu Olunur*, çev. Gülfer Göze, İstanbul: MediaCat Yayınları.

ÖZKAN, Zülfikar (2018). *Sosyal İlişkilerin İyileştirici Gücü*, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları.

ÖZKAN, Zülfikar (2017). *Kendinle Barışmak-İç İletişimin İyileştirici Gücü*. İstanbul: KOCAV Yayınları.

ÖZKAN, Zülfikar (2011). *Sağlıkta İletişimin Gücü*, İstanbul: Optimist Yayınları.

PETEK, Hasan (2013). *Sağlık Hukuku*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

RADO, Şevket (1956). *Eşref Saat*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

SEBERYILDIZI, Nazlı Defne (2006). "Koruyucu Hekimlik", Erişim Tarihi: 4.3.2020, (https://m.bianet.org/bianet/saglik/83605-yasam-tarzi-tibbi-koruyucu-hekimlik).

SERVAN-Schreiber (2008). *Anti Kanser*, çev. Filiz Nayır Deniztekin, İstanbul: Varlık Yayınları.

SEYİTOĞLU, Halil (2003). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Yayınları.

TARHAN, Nevzat (2019). *Genç Arkadaşım*, İstanbul: TİMAŞ Yayınları

TOMANBAY, İlhan (2014). *Sosyal Olmak*, İstanbul: SABEV Yayınları.

YILMAZTÜRK, Metin Y.(2008). *Sağlıklı Yaşamak*, İstanbul: Pagasus Yayınları.

Makale Geliş | Received: 20.08.2020.
Makale Kabul | Accepted: 20.09.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.783062

Yasemin AKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of History, Bayburt-TURKEY
ORCID: 0000-0002-0808-8874
yaseminaktas@bayburt.edu.tr

Salgurlular'da Naibe Türkan Hatun ve Atabeg Abiş Hatun'un İdaresi

Öz

Salgurlular, Şîrâz merkezli olarak kurulmuş bir devlettir. Kuruluş döneminde Irak Selçuklularına, ardından Harezmsahlara bağlı olan Salgurlular, son dönemde İlhanlı tabiiyetine girdi. Fars bölgesindeki İlhanlı hâkimiyeti, Atabeg Ebu Bekr b. Sa'd'ın haraç vermeyi kabul etmesiyle başladı ve sonrasında da devam etti. Atabeg Ebu Bekr ve oğlu II. Sa'd sonrasında Salgurlular'da Türkan Hatun ve kızı Abiş Hatun'un liderlik yaptığı, İlhanlı valilerinin yönetime müdahil olduğu süreç başladı. Türkan Hatun, ilk olarak oğlu Muhammed'in naibesi olarak göreve başladı. Hatun, naibelik süresince İlhanlılarla sulh siyaseti izledi. Oğlu Muhammed'in ardından damadı Muhammed-şâh b. Salgur-şâh'ın atabegliğinde de devlet idaresinde etkisini hissettirdi. Damadı Muhammed-şâh'ın kendisini yönetimden uzak tutmak istemesi üzerine onu bertaraf eden Türkan Hatun, Selçuk-şâh b. Salgurşâh'ı atabeg tayin ettirdi. Lakin Türkan Hatun'un naibeliği, eşi Selçuk-şâh tarafından öldürülmesiyle son buldu. Selçuk-şâh'ın siyasi hataları, Salgurlular'ın yıkılış sürecini başlattı. Kazerun Savaşı sonrasında öldürülmesiyle de Salgurlular'ın son lideri olan Abiş Hatun atabegliğe getirildi. Atabeg Abiş'in saltanatında yerel idarecilerle İlhanlı emirleri arasında nüfuz mücadelesi yaşandı. İlhanlı valilerinin etkili olduğu son dönemde siyasi ve askerî mücadelelerin yanı sıra İlhanlıların malî soygunları ile 3 yıl süren kıtlık dönemi de büyük bir sarsıntıya sebep oldu. Argun Han'ın naibi Seyyid İmadeddin ile yaşanan anlaşmazlık ve İmadeddin'in öldürülmesi Salgurlular'ın sonunu getirdi. Argun Han'ın emri doğrultusunda Şîrâz ileri gelenleri yargılandı ve cezalandırıldı. Abiş Hatun da bundan bir yıl sonra hastalanarak hayatını kaybetti. Abiş Hatun'un ölümüyle Fars bölgesindeki Salgurlu hâkimiyeti son buldu.

Anahtar Kelimeler: Salgurlular, Abiş Hatun, Türkan Hatun, Şîrâz.

Naibe Türkan Hatun in Salghurids and the Administration of Atabeg Abiş Hatun

Abstract

The Salghurids are a state established in Shiraz. The Salghurids who were affiliated to the Iraqi Seljuks and then Harezmsahs in the period of their establishment, recently controlled by the Ilkhanate. Ilkhanate domination in the Persian region started when Atabeg Abu Bekr Sa'd agreed to pay tribute and then continued. After the reign of Atabeg Abu Bekr and his son II., the process in which Turkan Hatun and his daughter Abiş Hatun took the leader, and the governors of Ilkhanate took over, began in the Salghurids. Turkan Hatun first took the office as the regent of her son Muhammed. Hatun followed the peace policy with the Ilkhanate during his regency. She also made her influence in the state administration, in being an atabeg of her son-in-law Muhammed-shah b. after the reign of his son Muhammad. Türkan Hatun, who dismissed him when her son-in-law Muhammed-shah wanted to keep her away from the administration, appointed Selçuk-shah b. Salgurshah as atabeg. However, the regency of Türkan Hatun ended when she was killed by her husband Selçuk-shah. The political mistakes of Selçuk-shah started the process of the collapse of the Salghurids. When he was killed in the Battle of Kazerun, Abiş Hatun, the last leader of the Salghurids, was appointed as the atabeg. During the reign of Atabeg Abiş, there was a struggle for authority between local administrators and Ilkhanate orders. In addition to the political and military struggles in the last period when the governors of Ilkhanate were effective, the financial robberies of Ilkhanate and the famine that lasted for 3 years caused a great shock. The dispute with Seyyid İmadeddin, the regent of Argun Han and the murder of İmadeddin, brought the end of the Salghurids. In the line with the orders of Argun Han, the notable people of Shiraz were put in trial and punished. Abiş Hatun fell ill and died a year later. With the death of Abiş Hatun, Salgurlu rule in the Persian region ended.

Keywords: Salghurids, Abiş Hatun, Türkan Hatun, Shiraz.

Giriş

Tarih boyunca kadınlar, hayatın her evresinde yer almıştır. Kadınlar, vakıflar kurarak hayır işleriyle meşgul oldukları gibi devlet yönetiminde ve devletlerarası siyasetin şekillenmesinde de etkili olmuşlardır. Ortaçağ süresince Türk tarihinde pek çok kadın lider olup Selçuklu Devletleri, Harezmsahlr, Memlükler, Kutlughanlar ve birçok devlette bunların örneklerine rastlanmaktadır. Bu devletlerde kadınlar, siyasî, sosyal ve kültürel süreçlere yön vermede oldukça etkili olmuşlardır.¹ Kadın liderlerin varlığına verilebilecek bir diğer örnek de Fars Atabegliği olan Salgurlulardır. Salgurlular’da Sungur b. Mevdud’dan itibaren 11 atabegin adı zikredilmekte ve bu atabegler arasında kadınlar da yer almaktadır. Özellikle Atabeg II. Sa’d’ın ölümünden sonra Salgurlular’da İlhanlı hâkimiyetinin hissedildiği ve kadın hükümdarların etkili olduğu süreç başladı. Salgurlular’da atabeglik makamında bulunan kadın liderler, naibe Türkan Hatun ve kızı Atabeg Abiş idi (Karakoç, 1998: 124). Bu iki kadın, Salgurlu siyasetine yön verdi ve hanedanın devamını sağlamak adına girişimlerde bulundu.

Salgurlular, soy itibarıyla 24 Oğuz boyundan Üçoklara, Salur ya da Salgur adıyla bilinen Türkmen beyine dayanmaktadır. Salgur Bey, Selçuklu Devleti’nde ordu komutanlığı görevinde bulundu (Kazvîni, 1913: 118-120; Merçil, 1991: 28-30; Sümer, 2016: 325-326). Türkmen beyi Salgur, Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul’un Emîr-i Hacibi olarak görev yaptı. Salgur’un torunlarından olan Sungur b. Mevdud, Irak Selçuklu Devleti’ne isyan ederek Fars bölgesinde bağımsızlığını ilan etti (542/1147-1148). Türkmen emirlerinin ve 50 bin süvarinin desteğini alarak Şîrâz² merkezli olmak üzere Salgurlu Atabegliği’ni kurdu (Gaffârî, 1343: 125-126; Mîrhând, 1848: 23-24; Şebânkâreî, 1363: 182-184; Kadyânî, 1381: 343).

Salgurlu Atabegliği’ne en parlak dönemini yaşatan lider Ebu Bekr b. Sa’d oldu (Mîrhând, 1848: 33; Şebânkâreî, 1363: 184; Merçil, 1991: 85). Fetih hareketleri doğrultusunda Fars bölgesinde geniş bir alana hâkim olan Salgurlular, Moğolların batıya yönelmesi üzerine büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Moğolların gücünün farkında olan Atabeg Ebu Bekr, Fars bölgesini Moğol saldırılarından korumak için girişimlerde bulundu. Bu doğrultuda aile üyelerinden ve Şîrâz ileri gelenlerinden oluşan heyeti, hediyelerle birlikte Moğol Hanının huzuruna gönderdi. Ebu Bekr’in bu şekilde tabiliğini bildirmesinin ardından Moğol Han’ı şahnelerini Şîrâz’a gönderdi. Atabeg Ebu Bekr, onlara tabilik bildirmiş olmakla birlikte Şîrâz’da Moğol varlığını istememekteydi. Bu nedenle Şîrâz’a gelen heyetin konaklama yerlerinin şehrin dışında hazırlanmasını emretti. Ayrıca Şîrâz halkının da onlarla konuşmasını ve temasa geçmesini yasakladı (Mîrhând, 1848: 38). Ebu Bekr, devletin bekası ve sükûneti korumak adına Moğollara karşı sulh yolunu izlerken gerekli tedbirleri de almayı ihmal etmedi. Hülâgû Han’ın isteklerini yerine getirme konusunda tereddüt göstermeyen Ebu Bekr, Han’ın isteği doğrultusunda itaatini yineledi ve kardeşinin oğlu Selçuk-şâh b. Salgur-şâh’ı 1255 yılında Hülâgû Han’a gönderdi (Mîrhând, 1848: 38; Merçil, 1991: 94; Üçok, 2011: 154). Sâdî Şîrâzî’de kendisinden övgüyle bahsedilen Ebu Bekr’e (Sâdî-î Şîrâzî, 1980: 21-24, 311-313) sadakatının karşılığında “Kutluk Han” lakabı verildi (Mîrhând, 1848: 33).

¹ Türk İslam Devletlerinde kadın hükümdarlar konusunda bk. Bahriye Üçok (2011). *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat; Samira Kontamir (2011). “Memlük Toplumunda Kadın”, *Ortaçağ’da Kadın*, ed. Altan Çetin, ss. 605-620, Ankara: Lotus Yayınevi; Cihan Piyadeoğlu (2011). “Büyük Selçuklu Coğrafyasında Yaşamış Kadın Âlimler”, *Ortaçağ’da Kadın*, ed. Altan Çetin, ss. 459-469, Ankara: Lotus Yayınevi; Ahmet Ocak (2011). “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, *Ortaçağ’da Kadın*, ed. Altan Çetin, ss. 420-458, Ankara: Lotus Yayınevi; Ensar Macit (2019). “Celâyirli’de Kadın ve Siyaset”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 11: 11-36. ² Salgurlular’ın merkezi olan Şîrâz, müellifler tarafından güzellikleriyle anlatılmaktadır. Geniş ve düz bir alana kurulmuş olan Şîrâz, nehirleri, bahçeleri ve gösterişli yapılarıyla doğunun gözde şehirleri arasında yer almaktadır. Şam ile kıyaslanan ve güzelliğiyle göz kamaştırıcı şehir, bakımlı caddelere ve çarşılara sahiptir. Her meslek erbabına ait özel çarşılar bulunmaktadır (İbn Battûta, I, 2004: 284-300). Ayrıca Kazvîni, Şîrâz’ı, Fars bölgesinin Kubbetü’l İslâm’ı olarak tarif etmektedir. Âlim ve evliya yurdu olarak tanımlanan Şîrâz’da (Kazvîni, 1919: 114) farklı mezhebe ve dine mensup insanlar bir arada yaşamaktaydı (Benjamin ve Petachia, 2009: 101).

İleri görüşlü bir devlet adamı olan Ebu Bekr, Fars bölgesinde istikrarı sürdürebilmek amacıyla Moğollara haraç ve hediye göndermeyi ihmal etmedi. Ebu Bekr b. Sa’d, Bağdad seferi öncesi kendisinden destek isteyen Hülâgû’ya Muhammed-şâh b. Salgur-şâh’ı gönderdi. Bağdad ve Luristan’da elde ettikleri zaferlerin ardından da oğlu II. Sad’ı, ileri gelenlerden bir grup ve değerli hediyelerle birlikte İlhanlı hanı Hülâgû’ya gönderdi (Mîrhând, 1848: 38-39; Şebânkâreî, 1363: 185; Uygur, 2019: 222-223). Bu, onun ölmeden önceki son girişimi oldu. Ebu Bekr’in izlediği siyaset Fars bölgesinde Moğol hâkimiyetinin artmasına zemin hazırladı. Hülâgû Han, Salgurlular üzerindeki kontrolün devamı amacıyla Ebu Bekr’in son günlerinde Emir Altacu’yu Şîrâz’a yolladı (Kasım-Aralık 1259). Altacu, Şîrâz’da bir takım düzenlemeler yaptı ve Salgurlular ile akrabalık tesis ettikten sonra geri döndü (Merçil, 1991: 95).

Salgurlular’a en güçlü dönemini yaşatan ve erdemli bir lider olarak tarif edilen Ebu Bekr b. Sa’d, 18 Mayıs 1260 tarihinde Şîrâz’da hastalanarak hayatını kaybetti (Benâketî, 1348: 408; Gaffârî, 1343: 127; Reşîdüddîn, 1947: 253; Merçil, 1991: 98). 30 yıllık saltanatının ardından onun ölümüyle Fars bölgesinde karışıklıklar başladı. Ebu Bekr’in son zamanlarında oğlu II. Sa’d, tabilik-metbuluk ilişkisi çerçevesinde Hülâgû Han’ın yanına gitmişti. Han’dan aldığı fermanla dönüşü sırasında II. Sa’d hastalandı. Hastalığıyla meşgul olduğu esnada ise babasının ölüm haberi iletildi ve Salgurlu Atabegliğine getirildi. Fakat II. Sa’d’ın liderliği çok uzun sürmedi ve Atabegliğe geldikten kısa süre sonra 37 yaşında hayatını kaybetti. Atabeg II. Sa’d, hatunu Türkan tarafından Şîrâz’da inşa edilen Adudîye Medresesine defnedildi. II. Sa’d öldüğünde geride Muhammed adında bir oğlu, Abiş ve Salgom Hatun adlarında iki kızı kaldı (Reşîdüddîn, II, 1373: 935; Vassâf, 1346: 106; Şîrâzî, 1310-1350: 61; Kaska, 2019: 334-335). II. Sa’d’ın atabeglik süresi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Müelliflerin bir kısmı babasından 12 gün sonra hayatını kaybettiği bilgisini verirken (Reşîdüddîn, II, 1373: 935; Kazvînî, 1923: 121; Benâketî, 1348: 408; Gaffârî, 1343: 127; Şebânkâreî, 1363: 185), Şîrâznâme’de 17 gün atabeylik yaptığı bildirilmektedir (Şîrâzî, 1310-1350: 62). Târih-i Vassâf’ta ise atabegliğinin 18. gününde öldüğü zikredilmektedir (Vassâf, 1346: 106).

1. Muhammed b. Sa’d’ın Atabegliği ve Türkan Hatun’un Naibeliği

II. Sa’d’ın ölümünden sonra yaşanacak siyasî boşluk, Salgurlular üzerindeki İlhanlı nüfuzunun artmasına sebep olabilirdi. Atabeglik makamının boş kalmasını istemeyen Fars bölgesinin ileri gelenleri, onun 12 yaşındaki oğlu Muhammed’i atabeglik makamına getirdiler. Saltanata getirilen Muhammed’e, Aduddîn lakabı verildi (Vassâf, 1346: 106; Reşîdüddîn, II, 1373: 936). Muhammed’in yaşının devleti idare etmeye uygun olmaması sebebiyle annesi Türkan Hatun’un naibe tayin edilmesine karar verildi (Şîrâzî, 1310-1350: 62; Reşîdüddîn II, 1373: 935-936; Şebânkâreî, 1363: 185; Kazvînî, 1913: 121; Mîrhând, 1848: 39). Türkan Hatun’un 1260 tarihinde naibeliğe getirilmesiyle, Fars Atabegliğinde ilk defa kadın lider dönemi başlamış oldu (Merçil, 1991: 99-100).

Türkan Hatun’un babası, devlet işlerinde adaletten ayrılmayan, âlimleri himaye eden ve ibadetle meşgul bir idareci olarak tarif edilen Yezd Atabegi Kutbeddin Mahmûd-şâh’tı (Benâketî, 1348: 408; Reşîdüddîn, II, 1373: 936). Annesi ise Kirman emiri Barak Hâcib’in kızı Yâkut Terken’di. (Gaffârî, 1343: 127; Gençtürk, 2016: 100; Çalışkan, 2017: 37-39; Okumuş, 2012: 61). Tarih boyunca Türk-İslam devletlerinin birçoğunda devletlerin menfaati doğrultusunda siyasî evlilikler yapıldığı bilinmektedir.³ Kirman meliki Kutbeddin’in de siyasî şartlar gereği kızı Türkan Hatun’u Fars Atabegi II. Sa’d ile evlendirdiği anlaşılmaktadır.

İcraatlarından da görüleceği üzere hırslı bir hatun olan Türkan, naibe tayin edildiği andan itibaren Salgurlu yönetiminde büyük nüfuz sahibi oldu. Hatun, devlet idaresine geldiğinde yönetimi düzenlemek, halkın refahını sağlamak ve kendisine taraftar bulmak amacıyla girişimlerde bulundu (Reşîdüddîn, II, 1373: 936; Benâketî, 1348: 408; Mîrhând, 1848: 39). İlk olarak, devlet adamlarının

³ Detaylı bilgi için bk. Ergin Ayan (2017), Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, Ankara: Gece Kitaplığı.

desteğini elde edebilmek için atabeglik hazinesinden ihsanlarda bulundu. Ardından devlet idaresinde düzenlemeler yapan hatun, kendisine yakın kişileri önemli görevlere getirdi. Şîrâz’ın ileri gelenlerinden Hoca Nizâmeddîn Muhammed’i vezirlik makamına tayin etti ve Hülâgû’nun huzuruna gönderdi. Türkan Hatun, değerli hediyeler ve bağlılığını bildirdiği mektubu karşılığında oğlunun atabegliğini meşru kılan bir yarlıg almayı başardı (Mîrhând, 1848: 39; Vassâf, 1346: 106; Üçok, 2011: 155). Türkan Hatun’un naibeliğinin ilk yıllarında İlhanlılara karşı sulh yolunu izlediği anlaşılmaktadır. Yönetimde tam bir otorite kurabilmek için kendisine muhalif olabilecek tüm devlet erkânını ortadan kaldırmak isteyen Hatun, ilk olarak Ebu Bekr b. Sa’d’ın veziri Emir Fahreddîn’i öldürttü. Târih-i Vassâf’ta yer alan bilgiye göre bu emir, sarayın nimeti ile yetiştiğini ifade ederek itaatini bildirmişse de Türkan Hatun’un emriyle gizlice öldürüldü (Vassâf, 1346: 106).

Türkan Hatun, Fars bölgesinde sükûneti bir türlü sağlayamadı. Hatun, Şîrâz’da düzeni sağlamaya çalışırken Şîrâz halkı Hatun’u uğursuz addetti ve ona karşı olumsuz bir tutum gösterdi. Halk, Türkan Hatun’un, II. Sa’d’ın gulamı Şemseddin Miyak ile ilişkisi olduğu yönünde ithamda bulundu. Bu şekilde olumsuz bir tavır sergilenmesinin nedeni, eski vezir Emir Fahreddîn’in öldürülmesinden kaynaklanmış olmalıydı. Zira Hatun’un, halkın tepkisine sebep olabilecek başka bir olumsuz tutumu bulunmamaktaydı. Tüm suçlamalara ve halkın olumsuz söylemlerine rağmen Hatun, atabegliğin huzuru ve halkın rahatı için çalışmaya devam etti. Türkan Hatun’un naibeliği oğlu Muhammed’in sarayın damından düşerek hayatını kaybetmesiyle 1262 yılında sona erdi. Çocuk yaşta tahta çıkarılan Muhammed, sadece 2 yıl 7 ay süreyle Atabeglik makamında bulunmuş oldu (Kazvîni, 1913: 121; Mîrhând, 1848: 39; Vassâf, 1346: 106; Şîrâzî, 1310-1350: 62). Müellifler nakillerinde Muhammed’in atabegliğine ve icraatlarına dair fazla bilgiye yer vermemektedir. Lakin Şeyh Sâdî-î Şîrâzî, *Bahîyyar bir şabtır. Taht ve tacın sahibidir. Gençtir, taliblidir, parlak fikirlidir. Sanatça genç, rey ve tedbirce ihtiyardır. İlimce büyük, himmetçe yücedir. Kolca kuvvetli, kalbi pek müdrik, pek hassastır. Zaman annesi için ne devlettir ki böyle bir çocuğu kucagında beslemiştir* (Sâdî-î Şîrâzî, 1980: 25-26) sözleriyle Muhammed’in atabegliğine övgülerde bulunmaktadır.

Akıllı bir kadın olan Türkan Hatun, oğluna naibe tayin edildiği ilk andan itibaren memleketin siyasî ve sosyal işlerinde tedbirler alma yoluna gitmişti. Tayin ve azillerin yanı sıra kendinden önceki atabeglerin hazinelerini halkın ve askerîn ihtiyacı için kullanması, refah seviyesini yükseltti. Atabegliğin çöküşünün başladığı bu dönemde, Salgurluları her türlü saldırıdan korumaya çalıştı (Mîrhând, 1848: 39). Türkan Hatun oğlu Muhammed’in birkaç gün süren taziye merasiminden sonra devlet işlerinin ihmal edildiğini ve yönetimde bozulmaların yaşandığını gördü. Memleketin ileri gelenlerinden danışma meclisini toplamalarını ve atabegliğe uygun olan bir kimseyi lider tayin etmelerini istedi. Türkan Hatun’un emri doğrultusunda Salgurlulara atabeg seçilmesi için yeni bir istişare meclisi toplandı (Mîrhând, 1848: 39; Vassâf, 1346: 107).

2. Atabeg Muhammed-şâh b. Salgur-şâh

Türkan Hatun, oğlunun ölümünden sonra bir süre daha devlet yönetiminde söz sahibi olmaya devam etti. Naibelikten ayrılmak istemediği anlaşılan hatun, yas günlerinin ardından Şîrâz ileri gelenleriyle atabeglik makamına kimin geçeceği konusunda istişarede bulundu. Neticede Şîrâz ileri gelenleri, Hülâgû Han’ın yanında bulunan Muhammed-şâh b. Salgur-şâh’ın üzerinde fikir birliği sağladılar (Kazvîni, 1913: 121; Benâketî, 1348: 408; Şîrâzî, 1310-1350: 62). II. Sa’d’ın, Muhammed’den başka oğlu kalmaması, hanedan üyesi Muhammed-şâh’ın, Salgurlu tahtına çıkarılmasını zorunlu kılmıştı (Şebânkâreî, 1363: 185). Muhammed-şâh, Bağdad zaptı sırasında Hülâgû’nun yanında gösterdiği cesaretiyle takdir edilmişti. Onun Atabeg tayin edilmesinde Hülâgû Han nezdindeki konumu ve Türkan Hatun’un kızı Salgom Hatun ile 1259’da yaptığı evliliği de oldukça etkili oldu (Vassâf, 1346: 107; Mîrhând, 1848: 39-40; Merçil, 1991: 101). Atabegliğe atandıktan kısa süre sonra tüm yetkiyi tek elinde toplamayı başaran Muhammed-şâh, İstahr Kalesi’nde hapsedilmiş olan kardeşi Selçuk-şâh’ın, aman dileyen mektubunu cevapsız bırakarak O’nu hapiste tutmaya devam etti (Vassâf, 1346: 107; Benâketî, 1348: 408).

Muhammed-şâh, askerî başarıları üzerine devletin menfaati doğrultusunda atabegliğe getirilmiş olmasına rağmen kendisinden beklenen liderliği gösteremedi. O, atabegliğin menfaatine işler yapmak yerine eğlence meclislerinde fazlaca vakit geçirdi. Türkan Hatun da yönetim üzerindeki otoritesini damadı Muhammed-şâh vesilesiyle sürdürmek istemekteydi. Lakin atabeg, yönetimden uzaklaşıp devlet işlerini ihmal ettiği gibi hatunun sözlerini dikkate almayarak onu yönetimden uzak tutmak istedi. Ayrıca hatunu destekleyen devlet adamlarına karşı sert bir tutum sergiledi. Muhammed-şâh’ın yönetiminden hoşnut olmayan emirler, ondan kurtulmak için Türkan Hatun ile görüştüler. Yaptıkları plan doğrultusunda Muhammed-şâh’ı hareme girdiği sırada yakalayıp esir aldılar (Mîrhând, 1848: 41-42; Vassâf, 1346: 107; Karakoç, 1998: 128-129). Esir alınan Muhammed-şâh’a dokunulmazken yanında bulunan oğlu ve yakınları öldürüldü (Şebânkâreî, 1363: 185-186). Türkan Hatun, bir yandan Hülâgû Han’ın öfkesinin önüne geçmeyi, diğer yandan Muhammed-şâh’ı bertaraf edişini meşru bir zemine oturtmayı arzulamaktaydı. Bu nedenle Muhammed-şâh’ın atabeglik sorumluluğuna sahip olmadığını, suçsuz insanları öldürdüğünü ve memleketi harap duruma getirdiğini bildiren bir mektup yazdı. Bu mektupla birlikte esir ettiği Muhammed-şâh’ı Hülâgû Han’a gönderdi. Muhammed-şâh atabegliğinin ilk zamanında Hülâgû Han tarafından huzura çağırılmış lakin o bu emri de yerine getirmemişti. Onun bu itaatsiz tutumu göz önünde bulundurulduğunda sunulan gerekçeler kabul edildi ve Türkan Hatun’un yaptığı mâzûr görüldü. Türkan Hatun, bu girişimiyle atabeglik için büyük bir tehlike olan İlhanlılarla sulh ortamının bozulmasını önlemiş oldu (Mîrhând, 1848: 41-42; Vassâf, 1346: 107; Şîrâzî, 1310-1350: 63). Muhammed-şâh, isnad edilen suçlara binaen Tebriz’de yargılandıysa da suçsuz bulundu. Mahkeme sonrası Hülâgû Han yeni bir yarlıg hazırlanmasını ve Muhammed-şâh’ın geri gönderilmesini emretti. Fakat hazırlıkların yapıldığı esnada Selçuk-şâh’ın İlhanlılar aleyhine eylemleri haber alınınca Muhammed-şâh’ı serbest bırakmaktan vazgeçerek cezalandırdı (Şebânkâreî, 1363: 186).

Muhammed-şâh’ın, 8 ay süren atabegliği Türkan Hatun’un girişimiyle 18 Temmuz 1263’te (10 Ramazan 661) (Mîrhând, 1848: 42; Kazvîni, 1913: 121; Gaffârî, 1343: 127) esir alınarak Hülâgû Han’a gönderilmesi ve burada idam edilmesiyle son buldu (Şîrâzî, 1310-1350: 63; Vassâf, 1346: 107-108; Mîrhând, 1848: 42).⁴

3. Selçuk-şâh b. Salgur-şâh’ın Atabegliği ve Naibe Türkan Hatun’un Öldürülmesi

İktidar hırsıyla hareket eden Türkan Hatun, kendisini yönetimden uzak tutmak isteyen Muhammed-şâh’ı kolaylıkla bertaraf etti. Eski atabegin, liderlik vasıflarından yoksun olması ve Türkan Hatun’un Hülâgû Han ile akrabalığının, onun işlerini kolaylaştırdığı şeklinde değerlendirilebilir. Muhammed-şâh’ın azledilmesi, onun yönetiminden memnun olmayan ahali nezdinde büyük sevinç yarattı ve Şîrâz’da eğlenceler tertip edildi. Fars Atabegliği’nin lidersiz kalmasını istemeyen Türkan Hatun, vakit kaybetmeden yeni bir atabeg arayışına girdi. Yapılan istişare neticesinde İstahr Kalesi’nde esir olan Selçuk-şâh b. Salgur-şâh’ı atabeg tayin etti (Vassâf, 1346: 108; Mîrhând, 1848: 42-43; Şîrâzî, 1310-1350: 63). Selçuk-şâh’ın atabegliğe getirildiği tarihe kadar Salgurlular 9 ay süreyle lidersiz kaldı (Şebânkâreî; 1363: 186). Müellifler tarafından fiziki olarak gösterişli bir surete sahip olduğu ifade edilen Selçuk-şâh, anne tarafından soy olarak Selçuklulara dayanmaktaydı (Mîrhând, 1848: 42; Şîrâzî, 1310-1350: 63; Karakoç, 1998: 129). Salgur-şâh’ın oğlu olması ve Selçuklu hanedanıyla olan akrabalığı, atabegliğe getirilmesinde önemli etkenlerden sayılabilir.

Selçuk-şâh, atabegliğe geldiği zaman ilk olarak kendisine muhalif olabilecek devlet adamlarını ortadan kaldırdı. Selçuk-şâh da kardeşi Muhammed-şâh gibi atabegliğini Türkan Hatun ile paylaşmak niyetinde değildi. Fakat hatunun devlet adamları üzerindeki etkisinin farkındaydı. Selçuk-şâh, hem Türkan Hatun’un nüfuzundan faydalanmak hem de onu kontrol altında tutabilmek

⁴ Müellifler Muhammed-şâh’ın atabeglik süresi konusunda farklı bilgiler vermektedir. Muhammed-şâh’ın atabegliğinin 7 ay (Şebânkâreî, 1363: 186), 5 ay (Şîrâzî, 1310-1350: 63; Benâketî, 1348: 409) ve 4 ay (Vassâf, 1346: 108) sürdüğü yönünde bilgiler nakledilmektedir.

amacıyla onunla evlendi. Türkan Hatun, naibeliğini sürdürmek ve eşi vesilesiyle yönetime ortak olmak niyetiyle bu evliliği gerçekleştirmiş olmalıdır. Ancak bu beklentisinin tam aksine hatun, Selçuk-şâh tarafından yönetimden uzak tutuldu. Selçuk-şâh, Türkan Hatun’u yönetimden uzaklaştırdı ardından da Salgurlular’ın tüm hazinesini tasarrufuna aldı (Vassâf, 1346: 108; Mîrhând, 1848: 43; Üçok, 2012: 156-157).⁵ Türkan Hatun’la evlenmesi ve Atabegliğin maliyesine el koyması sayesinde Salgurlular üzerindeki otoritesini güçlendirmiş oldu.

Selçuk-şâh, atabegliğe geldikten bir süre sonra devlet işlerinden uzaklaşarak sefahate düşkün bir hayat yaşamaya başladı. Mîrhând’ın ifadesine göre atabeg, liderliği esnasında Türkan Hatun’un güzelliğine âşık olsa da kendisini ve müstakil hâkimiyetini koruma arzusuna da sahipti (Mîrhând, 1848: 43). Evlilik akdinden birkaç ay sonra Selçuk-şâh, bir gece eğlencesinde gözüne takılan zenci bir köleyi yanına çağırıldı ve Türkan Hatun’un başını kendisine getirmesini emretti. Emri derhal yerine getiren köle, Türkan’ı yakalayarak başını gövdesinden ayırdı ve altın bir leğen içinde Selçuk-şâh’a getirdi. Selçuk-şâh sarhoşluğun etkisiyle Türkan Hatun’un kesik başındaki her biri Mısır ve Şam haracıyla eş değerde olan küpeleri alarak şarkıcıların önüne attı (Vassâf, 1346: 108; Mîrhând, 1848: 43-44). Türkan Hatun’un beklenmedik ölümüyle geride kalan Abiş ve Salgom adlı kızları ise Selçuk-şâh’ın emriyle Sefid Kalesi’ne hapsedildi (Reşîdüddîn, II, 1913: 936; Benâketî, 1348: 409; Merçil, 1991: 103-104). Türkan Hatun’un öldürülmesine dair çeşitli gerekçeler sıralanmaktadır. Bahriye Üçok tarafından Türkan Hatun’un öldürülmesinde onun nüfuzunun kırılmak istenmesinin ve Muhammed-şâh’ın intikamının alınmak istenmesinin etkili olabileceği ifade edilmektedir (Üçok, 2011: 157). Şîrâznâme’de yer alan bilgiye göre ise Selçuk-şâh, hayatına kastettiği yönünde ithamda bulunduğu Türkan Hatun’un ölüm hükmünü verdi (Şîrâzî, 1310-1350: 63). Şîrâznâme’de nakledilen son bilgiyle İlhanlılarla akrabalığı bulunan Türkan Hatun’un ölümünün haklı gerekçelere dayandırılmak istendiği anlaşılmaktadır. Neticede Salgurlular’ın ilk kadın lideri olan Türkan Hatun, iktidar mücadelesi neticesinde eşi tarafından ortadan kaldırıldı. Sâdî-î Şîrâzî’den nakille;

Ne dua edeyim sana ey devletin uğurlu gölgesi, Ya rabbi bu kutlu gölgeyi İslam’ın başında daim eyle. Cömertliği âşikârdır ama varlığı halkın nazarından gizlidir. Adı âlemde ve kendisi Allah’ın inayeti altındadır. Haramdan uzak durup ibadetle meşguldür. Otağının kapısında padişahlar beklemektedir. İyiliğini isteyenlerin başında keramet tacı var. Kötülüğünü isteyenlerin ayaklarında işkence zinciri var, sözleriyle hatundan övgüyle bahsedilmektedir (Kaska, 2019: 340).

Türkan Hatun’un beklenmedik ölümü, ertesi gün Moğol şahneleri Kutluğ Bitikçi ve Oğul Beg ile tüm Şîrâzlılar tarafından duyuldu. Olayın ortaya çıkmasıyla birlikte Selçuk-şâh, yaptıklarını inkâr etti. Ayrıca Han’ın huzuruna çıkarak özür dilemek ve mazeretini bildirmek istediğini ilettiler. Han, Selçuk-şâh’ın huzura çıkmasını kabul etti lakin O, hanlığa gitmek yerine eğlence meclislerinde vakit geçirmeye devam etti (Mîrhând, 1848: 44). Hatun ile aynı akıbete uğramak istemeyen Moğol şahneleri ise Hülâgû Han’ın yanına gittiler. Onların huzura çıkmasını engellemek isteyen Selçuk-şâh ise ilk olarak Oğul Beg’i ardından da Kutluğ Bitikçi ve tüm yakınlarını öldürttü (Vassâf, 1346: 108; Şîrâzî, 1310-1350: 63; Sümer, 1988: 310). Ebu Bekr b. Sa’d, II. Sa’d ve Naibe Türkan, Moğollara karşı sulh yolunu izlerken Selçuk-şâh farklı bir siyasî tutum sergileyerek mücadele sürecini başlattı. Selçuk-şâh’ın sebep olduğu karmaşada Şemseddin Miyak, Hülâgû’nun yanına kaçarak Türkan Hatun ve İlhanlı emirlerinin öldürüldüğü bilgisini ulaştırdı. Şîrâz’da yaşananları öğrenen Hülâgû Han, suçsuz bularak serbest bırakmayı düşündüğü hanedan üyesi Muhammed-şâh’ı idam ettirdi ve bu şekilde ilk tepkisini göstermiş oldu (Mîrhând, 1848: 45; Şebânkâreî, 1363: 186). Ardından İlhanlı emirlerinin intikamını almak amacıyla Emir Altacu ve Emir Timur komutasında bir ordu sevk etti.

⁵ Kaynakların birçoğunda Türkan Hatun’un Selçuk-şâh ile evlilik yaptığı bilgisi verilirken Mecmau’l-Ensâb’ta Türkan Hatun’un evlendiği kişinin Muhammed-şâh b. Salgur-şâh olduğu ifade edilmektedir (Şebânkâreî; 1363: 185). Aynı şekilde Yılmaz Öztuna, Salgom’un evli olduğu Muhammed-şâh’tan 1262 yılında annesiyle evlenebilmesi için ayrıldığını ifade etmektedir (Öztuna, 1989: 505).

Bu orduya kardeşinin intikamını almak amacıyla Türkan Hatun’un kardeşi olan Yezd Atabegi Rükneddin Alâüddevlle de katıldı (Benâketî, 1348: 409; Vassâf, 1346: 108; Şîrâzî, 1310-1350: 63; Karakoç, 1998: 129). Türkan Hatun’un öldürülmesi, Fars bölgesinde yaşanacak yeni karışıklıkların başlangıcı oldu. Selçuk-şâh’ın siyasî tutumu, Salgurlular’ı kaosa sürüklediği gibi kendisinin de sonunu getirdi.

Emir Altacu, Moğol birlikleriyle ilerleyişi esnasında Selçuk-şâh’a elçi göndererek hatasını anlar ve özür dilerse Hülâgû Han ile arasında arabulucuk yapabileceğini ilettilti. Altacu, bu şekilde sulh yoluyla problemi çözmek isterken Selçuk-şâh, Altacu’nun elçilerini geri çevirdi (Vassâf, 1346: 109; Mîrhând, 1848: 45-46). Selçuk-şâh bu tavrıyla kendisinden önceki atabeglerin yapmaya cesaret edemediğini yapmıştı. Kendisini emniyete almak isteyen Selçuk-şâh, Moğolların hızlı ilerleyişi karşısında Şîrâz’dan kaçmak zorunda kaldı. Savunmasız kalan ahali ise Emir Mesud liderliğinde kadı ve şehrin ileri gelenleriyle ellerinde Kur’ân’larla Altacu’yu karşıladılar. Canını kurtarmak için kaçan Selçuk-şâh, Beglik Bey ve yakın adamlarıyla ilk olarak Hurşif dolaylarına çekildi. Daha sonra Kazerun yakınlarındaki Evliya Şeyh Mürşid Ebû İshak Kâzerûnî türbesine sığındı (Vassâf, 1346: 109; Reşîdüddîn, II, 1373: 936; Mîrhând, 1848: 46-47; Karakoç, 1998: 129). Selçuk-şâh, sığındığı türbede çaresiz beklemeye başladı. Moğol kuşatması karşısında türbede kalmalarının imkânsızlığını anlayan Beglik Bey, Selçuk-şâh’a kurtuluşu taahhüt ederek kaçmayı teklif etti (Mîrhând, 1848: 47-49). Fakat Selçuk-şâh, bu teklifi kabul etmeyerek onun kaçmasına müsaade etti. Beglik, birkaç adamı ve hazineden aldığı bir miktar parayla kaçtı. Yezd Atabegi Alâüddevlle ise onu takibe koyuldu. Takip esnasında atılan zehirli okla yaralanan Alâüddevlle geri döndü ve birkaç gün sonra hayatını kaybetti. Türbede kuşatılan Selçuk-şâh ise kısa sürede esir alındı ve Sefid Kalesi’nin önüne götürüldü. Abiş ve Salgom Hatun’un Sefid Kalesi’nden serbest bırakılmasından sonra da kale önünde öldürüldü (Mîrhând, 1848: 48-49; Vassâf, 1346: 110; Şîrâzî, 1310-1350: 64; Merçil, 1991: 107-108; Karakoç, 1998: 129).

Selçuk-şâh’ın naibe Türkan Hatun’un girişimiyle başlayan ve 7 ay süren saltanatı, 12 günlük kuşatmanın akabinde 1264’te Moğolların dahliyle son buldu (Gaffârî, 1343: 127; Vassâf, 1346: 110).⁶ Selçuk-şâh’ın icraatlarına bakıldığında onun sergilediği olumsuz tutum, İlhanlı hâkimiyetinin artırılmasına fırsat verdi.

4. Abiş Hatun’un Atabegliği ve Salgurlular’da İlhanlı Hâkimiyeti

Selçuk-şâh’ın ortadan kaldırılmasından sonra Salgurlu hanedanında Atabeg II. Sa’d ve Türkan Hatun’un kızları Abiş ve Salgom hatunlar kaldı. Bunlar, anneleri Türkan Hatun’un öldürülmesiyle birlikte Sefid Kalesi’ne hapsedilmişlerdi (Reşîdüddîn, II, 1373: 936; Benâketî, 1348: 409; Mîrhând, 1848: 47-49; Merçil, 1991: 107-108; Sümer, 1988: 310). Kale komutanı, Atabeg Selçuk-şâh’a, Abiş ve Salgom Hatun’u hiçbir surette bırakmayacağına dair yemin etmişti. Selçuk-şâh, Kâzerûn’da esir alındığı zaman hatunları serbest bırakması istenmiş lakin komutan yemininden dolayı bu isteği yerine getirmemişti. Bunun üzerine Selçuk-şâh kale önlerine getirildi ve onun emri doğrultusunda hatunlar serbest bırakıldı (Karakoç, 1998: 129). Abiş Hatun, Sefid Kalesi’nden kurtulduktan sonra Salgurlu emirlerinin ve İlhanlı Hanlığı’nın onayını alarak 1264 yılında atabeg ilan edildi. Adına hutbe okutulup, para bastırıldı (Reşîdüddîn, II 1373: 936; Vassâf, 1346: 110; Gaffârî, 1343: 127; Şîrâzî, 1310-1350: 64).

Salgurlular’da Ebu Bekr b. Sa’d ve II. Sa’d’ın tüm erkek çocuklarının ölmesiyle oluşan siyasî boşluk, Abiş Hatun’un atabeyliğe getirilmesiyle giderilmiş oldu. Hatun’un doğum tarihi ve çocukluğu konusunda kaynaklarda detaylı bilgilere ulaşılamamaktadır. Onun hayatına dair ilk bilgi, 1259 yılında Hülâgû’nun oğlu Mengü Timur ile nişanlanmasıdır (Mîrhând, 1848: 49; Sümer, 1988:

⁶ Selçuk-şâh’ın ölüm tarihi konusunda kaynaklarda farklılıklar zikredilmektedir. Tarih-i Cihan-ara’da Kasım-Aralık 1264 tarihi (Gaffârî, 1343: 127), Tarih-i Vassâf’da Mart-Nisan 1264 tarihi (Vassâf, 1346: 110), Tarih-i Güzide’de ise sadece 1264-1265 tarihi (Kazvînî, 1913:122) verilmektedir.

310). 1259 yılında Emir Altacu’nun Şîrâz’da bulunduğu sırada Salgom Hatun, Atabeg Ebu Bekr’in yeğeni Muhammed-şâh ile evlendirildi. Abiş Hatun ise Hülâgû Han’ın oğlu Mengü Timur ile nişanlandı. Moğol şehzadesiyle nişanlanan Abiş Hatun’a Basra hediye edildi. Abiş Hatun ve Mengü Timur’un nişan akdinin gerçekleştirilmesinden sonra Altacu, Hülâgû’nun yanına geri döndü (Reşîdüddîn II, 1373: 936; Merçil, 1991: 95).

Abiş Hatun, 1264 yılında tahta oturtulduğunda İlhanlı emirleri Selçuk-şâh’ı cezalandırarak Şîrâz’a döndü. Emir Timur’un askerleri Şîrâz halkının bir daha isyana teşebbüs etmemesi için şehirde katliam yapılmasını teklif etti. Lakin Altacu daha önce bağlılıklarını bildirmiş olmaları nedeniyle bu teklifi kabul etmedi. Altacu’nun, gerekli düzenlemeleri sağlayıp Hülâgû Han’ın yanına dönmesinden sonra (Mîrhând, 1848: 49-50; Vassâf, 1346:111; Merçil, 1991: 109) Şîrâz’da bırakılan Abiş Hatun, idarî düzenlemelerde bulundu. Kendisine yakın emirlerden Gülce’yi, Naib-i Divan unvanıyla Atabeg vekili tayin etti (Vassâf, 1346: 113; Merçil, 1991: 129). Abiş Hatun’un atabegliği sırasında karşılaştığı ilk olay, Kadı Şerefeddin İbrahim’in başlattığı isyandı. Kadı Şerefeddin İbrahim, Fars bölgesinin ileri gelenlerinden olup Horasan’a göç etmiş ve burada çok sayıda taraftar edinmişti. O, kendisinin ahir zaman mehdisi olduğuna inanan müritleriyle Şîrâz’ı ele geçirmek için harekete geçti. Abiş Hatun’un atabegliğe yeni gelişi ve tecrübesizliği, Kadı Şerefeddin’e isyan fırsatı vermiş olmalıydı. İsyancı Şeyhin ilerleyişi üzerine Gülce, Moğol şahnesi Bastû ile birlikte harekete geçti. İki ordu, 1265 yılında Guvar Köprüsü civarında karşılaştı. Bu karşılaşma esnasında Seyyid’in kerametleri sıralanıp, görünmeyen toplulukların Kadı’ya yardım ettiği yönünde söylemlerde bulunuldu. Bu durum, Salgurlu askerlerinde kısa süreli tereddüte sebep oldu. Tüm keramet söylentilerine rağmen Şeyh İbrahim ve müritleri 1265 Nisan-Mayıs ayında Guvar Köprüsü yakınındaki mücadelede öldürüldü (Vassâf, 1346: 110-111; Şîrâzî, 1310-1350: 64; Sümer, 1988: 311). Mîrhând, *ona bağlı olan cabillerin bazıları dualı bir avuç taş kırıntısı istediler, onu saçtılar ve o taş parçalarının her birinin zırbı giymiş süvari olduğuna inandılar* (Mîrhând, 1848: 51-52) sözleriyle iddia edilen kerametlerin asılsızlığını vurgulamaktadır.

Fars bölgesinde büyük karışıklığa sebep olabilecek bir isyan Moğol ordusunun girişimiyle kısa sürede bastırıldı. Şîrâz’da yaşanan karışıklıkları duyan Hülâgû, Şîrâzlıların isyanı desteklediğini düşünerek oldukça öfkelenildi. Çok sayıda askeri, Şîrâz’a sevk ederek Cengizhan’ın Maveraünnehir’de yaptığı gibi Fars bölgesinin yağmalanmasını ve herkesin öldürülmesini emretti. Fakat kısa süre sonra Şîrâz halkının isyana müdahil olmadığı haberini alan Hülâgû, orduyu geri çevirdi (Mîrhând, 1848: 52-53; Vassâf, 1346: 112). Bu olay, Hülâgû’nun Fars bölgesinde yaşanacak karışıklıkta bölgedeki otoritesinin sarsılacağını düşündüğü ve bu düşünceyle hiçbir karışıklığa fırsat vermek istemediği şeklinde değerlendirilebilir.

4.1. Abiş Hatun’un Mengü Timur ile Evliliği ve Şîrâz’ın Durumu

Abiş Hatun, 1265 yılında Şeyh Şerefeddin isyanını bastırdıktan yani Şîrâz’da 1 yıl kaldıktan sonra Kirman melikesi olan anneannesi Yakut Türkan ve kız kardeşi Salgom ile itaatini yinelemek için Hülâgû Han’ın huzuruna gitti. Bu ziyaret sırasında küçük yaşta olan Abiş Hatun ile Mengü Timur nikâhlandı.⁷ Abiş Hatun’un evlilik akdinin yapılmasının ardından daha önce Muhammed şah ile evlilik gerçekleştirmiş olan kız kardeşi Salgom da Yezd Atabegi Yusuf-şâh ile evlendi (Reşîdüddin, II, 1373: 936; Benâketî, 1348: 409; Kazvînî, 1913: 122; Merçil, 1991: 110-111). Evlilik akdinin ardından Hülâgû’nun ölümüyle İlhanlı tahtına oturan Abaka Han, Abiş Hatun’a vekil olarak Soğuncak Noyan’ı Fars bölgesine vali tayin etti (Spuler, 2011: 377; Uygur, 2019: 221-222).

Abiş Hatun, atabeg tayin edildiği zaman devleti idare edebilecek siyasî olgunlukta değildi (Üçok, 2011: 162). Bu nedenle Salgur Atabegliği yönetimi üzerinde tam olarak nüfuz sahibi olamadı. İlhanlıların Salgurlular’a müdahalesine ve sık sık İlhanlı valisi tayin edilmesine tepki gösteremedi.

⁷ Bu nikâhlanma, küçük yaşta olan hatunun 12-13 yaşına gelmesiyle tamamlandı. Mengü Timur da kendisinden 6 yaş büyüktü. Evlilikten 10 yıl sonra Mengü Timur’un ölümüyle dul kaldı (Öztuna, 1989: 505).

Abaka Han, otorite zafiyetinden kaynaklı yaşanan karışıklıkların devam etmesi üzerine 1266 yılında emirlerinden Bitikçi ve Timur’u Fars bölgesinin yıllık haracını almak amacıyla görevlendirdi (Mîrhând, 1848: 53; Vassâf, 1346: 112). Bu emirlerin de düzeni sağlamakta zorlanması üzerine Angiyanû adlı emirini Şîrâz’a naib tayin etti (667/1268-1269). Angiyanû, Şîrâz’da nüfuz elde etme ve servetini artırma yoluna gitti. Ayrıca Abiş Hatun’un en büyük destekçisi Gülce’yi hiçbir gerekçe sunmadan hapsedti. Hatunun yakınları Gülce’yi kurtarmak için girişimde bulundu. Fakat Angiyanû, Gülce’nin kesik başını sarayın surlarından atarak onlara cevap verdi. Naibini kurtaramayan Abiş, Angiyanû ile temasa geçerek yapılanların hesabını sordu. Savunmaya geçen İlhanlı naibi, Gülce’yi Abaka Han’ın emriyle öldürdüğünü söyledi (Mîrhând, 1848: 53; Vassâf, 1346: 112; Şîrâzî, 1310-1350: 65; Merçil, 1991: 112). Verilen cevap karşısında geri adım atmak zorunda kalan Hatun, Angiyanû’nun Şîrâz’da sergilediği tutumdan dolayı Şîrâz ileri gelenleriyle anlaştı ve Abaka Han ile temasa geçti. Angiyanû’nun sultanlık arzusuyla ayaklanmaya hazırlandığını ve Fars memleketini harap ettiğini söyleyerek şikâyetlerini sıraladı. Naibliği sırasında adına para bastırmasının delil olarak sunulması üzerine Angiyanû Şîrâz naibliğinden azledildi ve 1271/1272 yılında yerine Soğuncak⁸ tayin edildi (Vassâf, 1346: 112; Şîrâzî, 1310-1350: 65). Vassâf’ın kayıtlarından anlaşıldığı üzere İlhanlı emirleri tayin edildiğinde Abiş Hatun Şîrâz’da bulunmaktaydı. Fakat 1268/1269 yılında Angiyanû’nun naibliğine kadar yaşanan olaylarda doğrudan Abiş Hatun’un adı zikredilmemektedir. Bu da onun atabegliğinin göstermelik olduğu ve yönetimden uzak tutulmak istendiği izlenimini oluşturmaktadır.

1271/1272 yılında Şîrâz’a gönderilen ve İlhanlı valisi olarak yönetime hâkim olan Soğuncak, Fars bölgesine yeni bir mali uygulama getirdi. Soğuncak, vergi düzenlemesi yaptı ve 1273 yılı başından itibaren devlet toprağını mukataa yoluyla dağıtmaya başladı. Ardından devlet yönetiminde düzenlemeler yapan Noyan, bölgeye doğrudan İlhanlı hanına bağlı idareciler tayin etti. Noyan, sadakatine inandığı Seyyid İmadeddin⁹ Salgurlu Atabegliğinin bir kısmına naib tayin etti. Ayrıca Muhammed Beg, Tutyak ve Bulûgân’ı Fars bölgesi şahneliğine getirdi. Soğuncak Noyan, 1273 yılında Hurşif dolaylarında yaptığı başarısız deniz savaşı sonrasında iki yıllık naibliğinin ardından ödenmesi gereken vergiyi topladı ve Abiş Hatun ile birlikte İlhanlı Hanı’nın yanına gitti (Vassâf, 1346: 113-114; Şîrâzî, 1310-1350: 65; Sümer, 1988: 311; Merçil, 1991: 113).

Bu ziyaret sırasında Abiş Hatun ve Mengü Timur’un daha önce yapılan nikâh akdi, evlilikle tamamlandı ve karşılıklı hediyeler takdim edildi. Ayrıca Abiş Hatun’un, kendisine verilen mihir karşılığında yüklü miktarda çeyiz getirmesine karar verildi. Abiş Hatun’dan çeyiz olarak Firuzî ve Nevruzî bahçeleriyle Hân melikî çarşısının 1/4’ü, Şîrâz’daki büyük arazilerin gelirlerinin 1/6’sından her yıl 70 bin dinarın hanlığa göndermesi istendi. Türkan Hatun’un ölümüyle Moğol tahakkümüne maruz kalan Salgurlular, bu evlilikle toprakların büyük bir kısmının gelirini İlhanlılara devretmiş oldu. Çeyiz olarak istenenlerden İlhanlıların Salgurlu Atabegliğinin emlakı üzerinde kalıcı bir hâkimiyet kurmayı arzuladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca evlilik akdinin tamamlanmasından sonra akrabalığa istinaden İlhanlılar, Salgurlu devlet yönetimine daha fazla müdahil oldu. Fars Atabegliği’nde İlhanlı şahneleri ve han tarafından tayin edilen valilerin nüfuzu arttı (Vassâf, 1346: 115; Merçil, 1991: 112; Üçok, 2011: 162). Tarih boyunca birçok devlet adamı, siyasî çıkarları doğrultusunda evlilikler gerçekleştirmiştir. Mengü Timur’un doğum tarihi (1256) (Öztuna, 1989: 505) dikkate alındığında bu evliliğin de devletlerin menfaatleri doğrultusunda yapılmış siyasî bir evlilikten ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Zira İlhanlılar, yapılan evlilik sayesinde bölgede ve devlet üzerinde kontrollerini sürdürecektir ve yönetime doğrudan müdahil olma hakkını elde edeceklerdi (Spuler, 2011: 162; Beyânî, 2015: 13).

İlhanlı hanedanıyla akrabalık kurmuş olan Abiş Hatun, Salgurlu Atabegliğinin lideriydi. Fakat siyasî ve idarî anlamda hiçbir söz hakkı bulunmuyordu. Evlilik için Tebriz’e giden Abiş Hatun,

⁸ Soğuncak adı Suncak olarak da geçmektedir (Yuvalı, 2017: 328; Dayı, 2020: 193, 262-263).

⁹ Şîrâznâme’de Nasîreddin Ömer Beyzâvî ismi zikredilmektedir (Şîrâzî, 1310-1350: 65).

10 yıl süreyle burada kaldı. Bu süreçte İlhanlı memurlarının kontrolü altına giren Fars bölgesinde emirler arasındaki anlaşmazlık had safhaya ulaştı. Târih-i Vassâf’da nakledilen bilgiye göre emirler birbirlerine karşılıklı olarak öfke dolu mektuplar göndermekte, taraftar edinmek için rüşvetler ve hediyeler dağıtmaktaydılar. Ayrıca bu süreçte ahaliyi keyfi vergilerle ağır malî yük altına da sokmuşlardı. 1277/1278 yılında yaşanan iç çatışmalar ve mali soygunlar, Fars bölgesinin tamamen harap duruma gelmesine neden oldu (Vassâf, 1346: 115-117; Merçil, 1991: 113-114). Abaka Han, yaşanan karışıklıklara son vermek ve kalan haracı tahsil etmek için Soğuncak’ı 1279/1280 yılında tekrar Şîrâz’a gönderdi. Salgurlu idaresinde yeniden düzenlemelerde bulunan Soğuncak, Hoca Nizâmeddîn’i vezirlik makamına, Mevlana Kadı’l Kudat Seyyid Nasr-mille¹⁰ ve Rükneddin Ebu’l Yahya’yı Fars baş kadılığına getirdi. Kendinden önceki emirlerin malî soygunlarını durdurarak maliyeyi kontrol altına aldı (Vassâf, 1346: 118-120; Şîrâzî, 1310-1350: 66; Merçil, 1991: 115).

4.2. Abiş Hatun’un Şîrâz’a Gönderilmesi ve Seyyid İmadeddin ile Anlaşmazlığı

Abiş Hatun’un Şîrâz’a dönüş vaktine kadar bölgede İlhanlılar tarafından tayin edilen Seyyid İmadeddin, Bulugan, Tagaçar ve Taş Mengü etkili oldu (Şîrâzî, 1310-1350: 67; Uygur, 2019: 230). 1282 yılı Nisan ayına gelindiğinde ise Abaka Han ve Mengü Timur art arda hayatını kaybetti. Emirler arasındaki anlaşmazlıklar ve karışıklıklar aynı şekilde devam etti. Abaka’nın ardından hanlık makamına getirilen Ahmed Tekudar, Şîrâz’da sükûnetin bir türlü sağlanamaması üzerine yakın emiri Taş Mengü’yü Şîrâz’a gönderdi. Taş Mengü’nün 1 yıllık naibliğinden sonra 1284 yılına gelindiğinde Atabeg Abiş’i de tekrar Şîrâz’a göndermek zorunda kaldı (Merçil, 1991: 116-117; Uygur, 2019: 230-231).¹¹ Atabeg Abiş, uzun süre sonra kavuştuğu Salgurlu tahtında yine müstakil hareket edemedi, Taş Mengü kontrolünde liderlik yaptı. Şîrâz halkı ise Hatun’un gelişine oldukça mutlu oldu, çarşı ve mahalleleri süsleyerek sevinç gösterisinde bulundu. Abiş Hatun, uzun süre sonra büyük umutlarla Salgurlu tahtına oturtuldu. Eskiye nazaran daha tecrübeli olan Hatun, Salgurlu Atabegliğini eski gücüne kavuşturmak için düzenlemeler yaptı. Hanedan üyesi Celaleddin Erkan b. Muhammed Zengi’yi naiblik ve Hoca Nizameddin Ebu Bekr’i vezirlik makamına getirdi (Vassâf, 1346: 120-124; Şîrâzî, 1310-1350: 68) Hatun tarafından güvenilen kişilerin idarî kadroya atanması, atabeglik üzerindeki İlhanlı hâkimiyetinin kırılmasına yönelik girişimler olarak değerlendirilebilir.

Atabeg Abiş, ikinci kez tahta çıktığında da Moğolların maddî talepleri devam etmekteydi. Fakat Abiş Hatun, müstakil olma arzusuyla hareket etti ve hanedan topraklarını genişletmek için girişimlerde bulundu. Devletin menfaati için çalışan vezir Hoca Nizâmeddîn, Şîrâz’a dönüş öncesinde Atabeg Abiş’e, Salgurlu hanedanına ait birçok emlakın İlhanlı tasarrufunda olduğunu ve bunlardan bir kısmının tasarrufunu tekrar hanedanın kontrolüne almasını tavsiye etti. Hatun, Şîrâz’a dönüşünde çeyiz ve diğer şekillerde İlhanlılara bırakılan Salgurlu emlakının geri verilmesi için Ahmed Tekûdar’dan yarlıg almayı başardı. Han’ın onayıyla her vilayetten dilediği emlakı, Hassa arazisi adıyla hanedan mülküne dâhil etti ve kendisine güvendiği kişileri bu yerlere memur tayin etti (Vassâf: 1346: 124; Beyânî, 2015: 10). Abiş Hatun, atabeg emlakında düzenlemeler yaparak doğrudan memleket işlerine katkı sağlamaya ve otoritesini kurmaya gayret etti (Şîrâzî, 1310-1350: 68). Şirin Beyânî ise Abiş Hatun’un atabeglik emlakını arttırdığını lakin Fars bölgesinin gelişmesi için gerekli olan imar faaliyeti noktasında fazla bir şey yapmadığını ifade etmektedir (Beyânî, 2015: 10).

Abiş Hatun’un atabegliği halk nezdinde sevinçle karşılanırken idareciler arasında iktidar kavgalarına sebep oldu. Hatun’un, İlhanlı Hanedan üyesi olmasından aldığı cesaretle atabegliğini sürdürmeye çalıştığı bu dönemde Ahmed Tekûdar öldü ve yerini Argun Han aldı. İlk defa Abaka Han tarafından Şîrâz’a vezir tayin edilen Seyyid İmadeddin ise anlaşmazlık yaşadığı vezir

¹⁰ Nâsırüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî ya da diğer adıyla Kâdî Beyzâvî’dir (Şîrâzî, 1310-1350: 65; Arıcı, 2017: 44 vd).

¹¹ Şîrâznâme’de Abiş Hatun’un Abaka Han’ın hükmüyle Şîrâz’a gönderildiği bildirilse de (Şîrâzî, 1310-1350: 68) Abaka Han’ın saltanatı 1 Nisan 1282 tarihinde Hemedan’da ölümüyle son bulmuştu (Spuler, 2011: 88).

Nizameddin’i ve Abiş Hatun’u bertaraf etmek istiyordu. Han değişikliğinden faydalanan İmadeddin, emir Buka’nın desteğiyle Argun’un huzuruna çıktı ve Abiş Hatun’la vezirini şikâyet etti (1284). Argun Han kendisinden hoşnut olduğu Seyyid İmadeddin’i geniş yetkilerle donatarak Şîrâz’a gönderdi. Ayrıca, İlhanlı emirlerinden Odamış ve Çerik’i Şîrâz şahnesi, Hoca Kıvameddin Buhari’yi Şîrâz memuru, Hoca Seyfeddin Yusuf’u da istifa makamına getirdi. Son olarak Atabeg Abiş Hatun’un azline ve huzuruna çıkmasına dair bir ferman verdi. Argun Han’ın fermanıya Abiş Hatun’un atabegliğine son verilmiş oldu (Vassâf, 1346: 124-125).

Atabeg Abiş Hatun ve çevresindeki emirler, Argun Han’ın aldığı kararlardan ve vezirlik makamına Seyyid İmadeddin’in tayin edilmesinden rahatsız oldular. 2 Aralık 1284’te Şîrâz’a gelen Seyyid İmadeddin ise Abiş Hatun’u görmezden gelerek yönetime el koydu ve Hoca Ebu Bekir adlı Şîrâz şahnesini öldürdü. Fars bölgesinin maliyesini kontrol altına alarak ödenmesi gereken vergilerin hesaplarını incelemeye aldı (Şîrâzî, 1310-1350: 69; Vassâf, 1346: 125). Ayrıca Abiş Hatun’a Argun Han’ın huzuruna gitmesi gerektiği haberini gönderdi. Akıbeti konusunda tereddüt yaşayan Abiş, Han’ın bu emrine itaatsizlik göstererek Şîrâz’da kaldı. Seyyid İmadeddin, Şîrâz’a geldiğinde doğrudan Atabeg Abiş’in huzuruna gitmemişti. Ayrıca Salgurlular’da tek bir idareci gibi hareket etmekteydi. Bu şekilde hatunu göz ardı eden bir tutum sergilemesi, ona karşı hoşnutsuzluğun artmasına sebep oldu. Atabeg Abiş ve taraftarları, İmadeddin tarafından düzenlenen ziyafete ve bayram namazına katılmadılar. Hatun bu tavırla Seyyid İmadeddin’in naibliğini tanımadığını açık olarak göstermekteydi. Naib İmadeddin’in tutumu Atabeg Abiş’in öfkeli konuşmalarına ve aleyhine işbirliği yapmasına sebep oldu. Ondakurtulmak için harekete geçen Abiş Hatun ve emirleri, istişareleri neticesinde Seyyid İmadeddin’in öldürülmesine karar verdi. Bunu meşru bir zemine oturtmak için de devlet adamlarının şahitliğinde fetva hazırladılar. Hatun, canını emniyet altına almak için girişimde bulundu ve olayların bilgisi dâhilinde gerçekleştiğinin bilinmemesi kaydıyla İmadeddin’e yapılacaklara onay verdi (Vassâf, 1346: 125).

Atabeg Abiş, Seyyid İmadeddin ile nüfuz mücadelesi yaşadığı bu süreçte Nikûdâr ordularının Kirman sınırlarına ilerlediği haberini aldı. Savunmaya geçen İmadeddin, Salgurlu lideri Abiş’i kurtarmak için Istahr Kalesi’ne gitmesi gerektiğini bildirdi. Abiş, anlaşmazlık yaşadığı İmadeddin’in bu girişimiyle kendisini hapsedmek istediğini düşünerek öfkeleni. Lakin bunu yansıtmayarak daha önce aldıkları kararı uygulamaya koydu. Hatun, sarayına giden İmadeddin’in arkasından birkaç adamını gönderdi ve huzuruna çıkmasını istedi. Bunu kabul etmeyen İmadeddin, zorla ele geçirilerek öldürüldü (Vassâf, 1346: 126-127; Gaffârî, 1343: 127; Reşîdüddîn, 2013: 156; Merçil, 1991: 119).

Seyyid İmadeddin’in ardından onun yanında yer alanların ortadan kaldırılmasına devam edildi. Atabeg Abiş, Seyyid’in amcasının oğlu olan Cemâleddin Muhammed’i saraya çağırdı. Bu şahıs daha önce Abiş Hatun’un ihsanlarına nail olduğu için sarayda öldürülme kaygısı taşıymıyordu. Atabeg Abiş’in emirlerinden bir grup, gece karanlığında Cemâleddin Muhammed’i Şîrâz’ın dışına çıkardı ve beklemediği bir anda öldürdü. Cesedini de bulunamaması için bir kuyuya attılar ve kendisinin ölüm korkusuyla atabeglikten kaçtığı yönünde söylenti çıkardılar. Ayrıca İmadeddin’in öldürülmesini meşru kılmak ve oluşabilecek tepkiyi en aza indirmek amacıyla naibin Şîrâz halkına zulmettiğini ve bu nedenle ortadan kaldırıldığını ilan ettiler. Seyyid İmadeddin’in ardından Şîrâz halkı, birbirlerini tebrik ederek davullar ve bayraklarla eğlence tertip etti. Müstevfi Hoca Seyfeddin ise İlhanlı memuru sıfatıyla bir yandan Salgurlu Atabegliğindeki karışıklığı gidermek için çalışırken diğer yandan İmadeddin’in öldürülmesine dahil olanların listesini hazırladı (Vassâf, 1346: 126-127; Üçok, 2011: 165).

Argun Han’ın desteğini almış güçlü bir rakibin bertaraf edilmesiyle Fars bölgesinin kontrolü tekrar Abiş Hatun’a geçti. Fakat Şîrâz’da istenilen düzen bir türlü sağlanamadı, Salgurlu Atabegliği’nin çöküşünün önüne geçilemedi. Şîrâz, Atabeg Abiş’in son dönemlerinde siyasî ve askerî kargaşanın yanı sıra büyük bir doğal afete de maruz kaldı. Seyyid İmadeddin’in ölümünden

sonra Fars bölgesine 3 yıl boyunca yağmur yağmadı. Kuraklığın etkisiyle çiftçiler toprağını işleyemedi ve büyük bir kıtlık yaşandı. Seyyid’in naibliği zamanında bir kile buğday 100 Şîrâz dinarı değerindeyken, kıtlık zamanında şayet bulunabilirse 1.200 dinar ve daha fazla fiyatlarla satıldı. Yiyecek bulmakta zorlanan ahali, hayatta kalabilmek için bahar mevsiminde çekirge yemek, sonbaharda ise kesilen hayvanların kanını içmek zorunda kalmıştı. 3 yıl süren kıtlıkta Fars vilayetlerinde çok sayıda insan hayatını kaybetti (Vassâf, 1346: 128; Şîrâzî, 1310-1350: 70; Merçil, 1991: 120). Bu süreçte kuraklığın yanı sıra çekirge istilası da ahaliyi zor durumda bıraktı. Kuraklıkla mücadele eden halkın ekili arazileri çekirge istilasına maruz kalmıştı. Ahali yaşadığı zorlukları, Seyyid İmadeddin’in öldürülmesi nedeniyle Fars bölgesinin Allah’ın gazabına uğradığı sözleriyle ifade etmişti (Şîrâzî, 1310-1350: 70; Uygur, 2019: 239).

4.3. Abiş Hatun’un Argun Han Tarafından Yargılanması ve Ölümü

Seyyid İmadeddin’in ölümünden sonra oğlu, Argun Han’ın yanına giderek tüm gelişmeleri anlattı. Bunun üzerine Argun Han, Abiş Hatun ve olayın içerisinde yer alanların huzuruna çıkması emrini verdi. Ayrıca atabegliği süresince Abiş Hatun’u himaye eden Mengü Timur’un annesi Olcay Hatun’a Abiş Hatun’un isyan yolunu seçtiği haberini gönderdi. Olcay Hatun bu haber karşısında Abiş Hatun’un affını istediği gibi yargılama sürecinde mahkemede bulunacağını ve hak ettiği cezayı almasını kabul ettiğini bildirdi. Olcay Hatun, bir yandan Han’a karşı sulh yolunu izlemeye çalışırken diğer yandan gizlice Abiş Hatun’a bir elçi gönderdi ve kendisini uyararak en kısa sürede Argun Han’ın huzuruna gitmesini istedi (Vassâf, 1346: 128; Merçil, 1991: 120).

Atabeg Abiş, Olcay Hatun’un uyarılarını dikkate almayarak elçileri hediyeler ve eğlencelerle meşgul etti. Ayrıca yanında yer almasını istediği Moğol emirlerine kıymetli hediyeler gönderdi. Hatun, Moğol emirlerinin desteğini alarak cezalandırılmasının önüne geçmeyi arzulamaktaydı. Yaşananlara oldukça öfkelenen ve olaya dahil olanları huzuruna isteyen Argun Han, vakit kaybetmeden Hüsameddin Kazvî¹², Toluday ve Çuyurğutay’ı Şîrâz’a gönderdi. Emirler, Seyyid İmadeddin’in ölümünü ve Salgurlu maliyesinin durumunu incelemekle görevlendirildi. Şîrâz’a ulaşan emirler, Fars bölgesinin maliyesini kontrol altına aldı ve Abiş Hatun’un atabegliğten azledildiğini bildirdi. Emirlerin sorgulama yaptığı ve Abiş Hatun’un kurtuluş ümidiyle beklediği sırada Kenân Aktâcî, derhal tevkif edilmesinin emredildiği yeni bir fermanla Şîrâz’a geldi. Han’ın son hükmüyle Atabeg Abiş, Celaleddin Erkân ve birkaç emir Tebriz’e gitmeleri için yola çıkarıldı. Atabeg Abiş’in otağı ilk olarak Şîrâz’dan Cihâd-âbâd’a nakledildi. 1 hafta süren hazırlıkların tamamlanmasının akabinde de Tebriz’e götürüldüler (Vassâf, 1346: 128-129; Şîrâzî, 1310-1350: 70; Merçil, 1991: 121).

Tebriz’e ulaştıkları zaman Abiş Hatun’a Han gelini olması sebebiyle hürmetle yaklaşıırken, diğerleri Tebriz çarşılarında gezdirilerek tahkir ettirildi. Hatun’un Han gelini olması, bu şekilde bir hakarete uğramasına engel olmuşsa da Abiş Hatun, Argun Han tarafından huzura kabul edilmedi. Han ile görüşme imkânı elde edemeyen Hatun, yargılama sürecinde etkili olan emir Buka’nın huzuruna gitti. Buka, Moğol âdetince Hatun’u karşılamak için çadırından çıktı ve önünde diz çöktü. Şîrâz’da müstakil atabeglik için girişimlerde bulunan Abiş Hatun, Tebriz’de bulunduğu süre içerisinde canını kurtarabilmek için alçak gönüllülikle hareket etti (Vassâf, 1346: 129).

Fars Atabegi Abiş ve diğer emirlerin yargılama süreci, Tebriz’e ulaştıktan bir gün sonra başladı (Reşîdüddin II, 1373: 1161). Mahkeme vakti geldiğinde Olcay Hatun’un girişimi ve hanedan üyesi olması sebebiyle Abiş Hatun, halkın gözü önünde yargılanmadı. Mahkemeye ilk olarak Celaleddin Erkân, ardından da divan görevlilerinden Kıvâmeddin Buhârî, Seyfeddin Yûsuf ve Şemseddin Hüseyin getirildiler. Sorgulama esnasında emirlere 70 değnek vurulduysa da hiç birisi konuşmadı. Celaleddin Erkân’ın yargılanması başlamadan önce Abiş Hatun ona haber göndererek hiçbir şekilde konuşmamasını istemişti. Fakat Celaleddin Erkân, üçüncü sopa vurulduğunda can

¹² Şîrâznâme’de Şîrâz’a gönderilen emirin adı Hüsam Kazvî olarak zikredilmektedir (Şîrâzî, 1310-1350: 70).

acıyla Abiş Hatun ile iş birliği yaptıklarını, onun emri doğrultusunda Seyyid İmadeddin’i öldürdüklerini söyledi. Öldürülme korkusu yaşayan diğer memurlar, Celaleddin Erkân’ın korkuyla konuştuğunu söylese de Argun Han onlara itibar etmedi (Vassâf, 1346: 129-130; Merçil, 1991: 121). Emirlerin yargılamaları tamamlandıktan sonra Atabeg Abiş ile hareket eden emirler yüklü miktarda para cezasına çarptırıldılar. Bu cezaya göre Salgurlu Atabegliğinin ödemesi gereken haracın kalanı önceki yıllara göre artırılarak ödenecekti. Ayrıca Seyyid İmadeddin’in çocuklarına 50 tümen (500 bin dinar) ve Cemaleddin Muhammed’in çocuklarına ise 20 tümen (200 bin dinar) verilecekti (Vassâf, 1346: 130; Merçil, 1991: 122). Yargılama sonunda Salgurlu hanedan üyesi ve Abiş Hatun’a yakın konumda olan Celaleddin Erkân suçunun sabit olması nedeniyle öldürüldü (Şîrâzî, 1310-1350: 71; Reşîdüddîn, 2013: 156).¹³

Abiş Hatun’un saltanatı, emirlerin yargılama süreciyle son buldu. Hanedan üyesi olduğu için kendisine hiçbir ceza verilmeyen Atabeg Abiş, yeni bir karışıklığa sebep olabileme ihtimalinden dolayı bir süre daha Tebriz’de tutuldu. Tebriz’de göz hapsinde tutulan Hatun, yargılamadan bir yıl sonra hastalandı ve Cerendâb’ta hayatını kaybetti (29 Aralık 1286/11 Zilkade 685). Müslüman ve dindar bir hatun olarak tasvir edilen Atabeg Abiş, Mengü Timur ile evli olmasından kaynaklı olarak Moğol adetlerine göre altın ve gümüş kaplarla Tebriz yakınlarındaki Çerendâb’a defnedildi. Moğol kontrolünde geçen 22 yıllık saltanatı, bu şekilde son buldu. Kendisi Salgurlular’ın son atabegi olup onun ölümüyle Şîrâz merkezli Salgurlu Atabegliği de sona erdi. Ölüm haberi Şîrâz’a ulaştığında Salgurlu hanedanına her daim bağlılık gösteren Şîrâz ahali büyük üzüntü yaşadı. Feryat edip, siyahlar giyerek, cami ve mahfillerde 3 gün boyunca yas tuttular (Vassâf, 1346: 130-131; Karakoç, 1998: 129-130; Mîrhând, 1848: 53). Müellifler, Abiş Hatun’un yaşı konusunda net bir bilgi vermezken B. Spuler, Atabegliğe geldiği zaman çocuk yaşta olan Abiş Hatun’un 1286/1287 yılında öldüğünde henüz 22 yaşında olduğunu ifade etmektedir (Spuler, 2011: 162). Abiş Hatun’un ardından mirası, vasiyeti gereği dört kısma ayrıldı. Hülâgû Han’ın Mengü Timur’la nişanlanmasından dolayı kendisine verdiği dinar, emlak ve arazilerden elde edilen verginin 1/6’sı da aynı şekilde varisleri arasında taksim edildi. İki kısmı kızları Kerducin ve Algancı’ya, bir kısmı azatlıları ve kölelerine, bir kısmı da eşi Mengü Timur’un oğlu Tâycû’ya bırakıldı (Vassâf, 1346: 130-131).

Abiş Hatun’un Çerendâb’da bulunan naaşı, bir süre sonra kızı Kerducin tarafından Şîrâz’a nakledildi ve Makber-i Abiş adıyla bilenen Abiş Hatun ribatına defnedildi (Mîrhând, 1848: 53; Merçil, 1991: 123).¹⁴ Sa’dî Şîrâzî, Salgurlu Atabegliği’nde önemli bir konuma sahip olan Abiş Hatun ve onun iktidarına övgüde bulunduğu bir methiye kaleme almıştı;

Feleğin bu kadar vakar ve temkini, ayın ve güneşin bu kadar parıltısı olamaz.
Sabâ rüzgârı senin ayağının toprağı üzerinden geçse, onun eteklerinin misk kokusuyla dolması şaşılacak bir şey değildir.
Senin saltanat tacının incilerinden bir tanesi bile Ülker yıldızının manzumesinde bulunamaz.
Bu hanedanın saltanatı daim olsun, çünkü bu daim oldukça dine bir zarar ulaşmaz.
Senin hükmünden baş çeviren insan kadar dünyada talihsiz ve miskin kimse yoktur,
Senin düşmanının kalbi bir fil ayağının altında kalmış gibi ezilmiştir... (Üçok, 2011: 170).

5. Atabeg Abiş Hatun Sonrası Fars Bölgesinin Durumu

Abiş Hatun sonrası İlhanlı hâkimiyetine giren Fars bölgesi, nakillerden anlaşılacağı üzere sık sık yönetici değişikliklerine ve idareciler arasında iktidar mücadelelerine sahne oldu. Abiş Hatun’un ardından kızı Kerducin bir süreliğine onun varisi olarak kabul edildi. Atabeglik sarayında bir süre daha nevbet çalınmaya ve divan toplantıları düzenlenmeye devam edildi (Reşîdüddîn, II, 1373: 937).

¹³ Reşîdüddîn Fazlullah’ın nakillerine göre Argun Han, 21 Eylül 1285 tarihinde Tebriz’e ulaştı, ardından Arran’a yöneldi ve Abiş Hatun’u burada yargıladı. Bilgi için bk. (Reşîdüddîn, 2013: 156).

¹⁴ Müellifler tarafından Atabeg Abiş’in, Türkan Hatun’un oğlu Atabeg Muhammed adına inşa ettirdiği Adûdiye Medresesine defnedildiği de bildirilmektedir (Reşîdüddîn, II, 1373: 937; Benâketî, 1348: 409; Üçok, 2011: 167).

Abiş Hatun’un ölümünden sonra yargılamadan kurtulan Salgurlu emirleri, bir süre daha Tebriz’de tutuldular ve İlhanlı kontrolü altında varlıklarını devam ettirdiler. Geri dönmek için uygun vakti bekleyen emirler, İlhanlı Hanı nezdinde nüfuz sahibi olan Togan Kûhistânî ile iş birliği yaptılar. Togan’ın aracılığıyla Salgurlular’ın biriken haracını ve 500 tümen (5 bin dinar) ödemeyi taahhüt ettiler. Bu teklifin Argun Han tarafından kabul edilmesiyle Togan Kûhistânî Fars bölgesine vali tayin edildi. Ayrıca Fahreddin Mübarekşâh’a Bitikçi unvanı verilerek emir Cuşî ile birlikte sorunların çözülmesi ve malların tahsili için Şîrâz’a gönderildi. Şîrâz emirlerinin de içinde bulunduğu bu heyet, Fars sınırına yaklaştığı sırada Kıvâmeddin Buharî vefat etti. Hoca Şemseddin Hüseyin, Seyfeddin Yûsuf ve Nizameddin Ebu Bekr ise İlhanlı memurlarıyla Şîrâz’a ulaştı. Fahreddin Mübarekşâh, sükûneti sağlayabilmek için karışıklığa sebep olan insanları cezalandırdı. Bu süreçte Şîrâz’da masrafların karşılanması ve biriken borçların tahsili konusunda ciddi sıkıntılarla karşılaşıldı. Salgurlular’ın son döneminde emirler arasında yaşanan nüfuz mücadelesi ve uzun süren kıtlığın ahaliye büyük sıkıntı yaşattığı anlaşılmaktadır. Taahhüt edilen paranın tahsilinde İlhanlılara verecek parası ve malı kalmayan ahali, Cuşî ve Sarban adlı Moğol memurlarının zulmüne maruz kaldı. Vadedilen 5 bin dinarın toparlanamaması ve maddî sıkıntılarının çözüme kavuşturulamaması nedeniyle Cuşî, Şîrâz’dan ayrılma kararı aldı. Fahreddin Mübarekşâh’ı ise kalan paranın tahsili için Şîrâz’da bırakarak İlhanlı Hanı’nın huzuruna gitti (Vassâf, 1346: 131).

Sık sık idareci değişikliğinin yaşandığı Fars bölgesine Togan Kûhistânî’nin ardından Sâdüdevle vali tayin edildi. O da Togan gibi doğrudan bölgeye gitmedi. 1287/1288 yılında Cuşî, Şemsüd-devle b. Mecdüdevle ve İzzeddin Muzaffer Amîd adlı memurlarını Fars bölgesinin sorunlarını çözmekle görevlendirdi (Vassâf, 1346: 131; Şîrâzî, 1310-1350: 71; Spuler, 2011: 377). Tekrar Şîrâz’a gelen Cuşî, görevi süresince sert bir tutum içerisinde oldu. Şîrâz’da ilk olarak ödenmesi gereken haracı topladı, daha sonra karışıklıkları gidermeye çalıştı. Cuşî, Fahreddin Mübarekşâh, Meceddin Rûmî, Hoca Şemseddin Hüseyin ve oğullarını cezalandırdı. Salgurlu devlet erkânından Hoca Seyfeddin Yusuf ve Hoca Nizameddin Ebu Bekr ise 100 tümen ve servetlerinden yüklü bir meblağı vererek canlarını kurtarmayı başardılar. Abiş Hatun’un ölümü ve Salgurlu hanedanının ortadan kalkmasıyla tamamen İlhanlı hâkimiyetine giren Şîrâz’da tüm ahaliye oldukça sert muamele yapıldı. Cuşî, tahsilat sırasında insanları öldürmekten, gasp ve yağma yapmaktan çekinmemekteydi. Tamamen İlhanlılara tabi hale gelen Fars bölgesinde sebepsiz şekilde insanların malları müsadere edildi ve beratlar yazılarak ödenmesi gereken vergiler artırıldı. Şîrâz ileri gelenlerinden Meceddin Semerkandî’nin biriktirdiği ve yakınlarından birisinin evinde gizlediği 12 tümene (120 bin dinar) el konuldu. Cuşî’nin Şîrâz’daki icraatları bunlarla kalmadı. Zira O, yakın adamlarını Fars vilayetlerine göndererek her vilayetin emlakına dair bir liste oluşturmalarını emretti. Bütün köyler, bahçeler, tarlalar, su değirmenleri yani tüm araziler, üzerinde bulunanlarla kayıt altına alındı. Vassâf’ın verdiği bilgiye göre kayıt altına alınanlar arasında söğüt ve çınar gibi meyve vermeyen ağaçlar dahi bulunmaktaydı. Cuşî’nin emri doğrultusunda Salgurlular’ın son büyük lideri Atabeg Sa’d Ebu Bekr zamanından itibaren Fars bölgesinin tamamını kapsayan bir liste düzenlendi. Sayımın tamamlanmasından sonra Salgurlulara hizmet eden ve yargılamadan kurtulan devlet adamları Hoca Seyfeddin ve Hoca Nizameddin, Han’ın emriyle öldürüldü (Vassâf, 1346: 132). Şîrâzname’de diğer emirlerin öldürülmelerinden sonra Meceddin Rûmî’nin bir süre daha İlhanlılara hizmet ettiği bilgisi verilmektedir. Meceddin Rûmî’nin (1288-1290) iki yıllık idareciliğinden sonra yerine Şemsüd-devle tayin edildi (1290-1292). Salgurlu Atabegliği sonrası Fars bölgesindeki İlhanlı varlığı, Geyhatu zamanında da devam etti. Şîrâz idaresi, Şemsüd-devle’den sonra Şeyh Cemaleddin’e verildi. Cemaleddin ve onun soyundan gelenler 1293-1325 yılları arasında İlhanlı temsilcisi olarak bölgeye hâkim oldu (Şîrâzî, 1310-1350: 71-73; Spuler, 2011: 377-378; Rençber, 2019: 88-89).¹⁵

¹⁵ Salgurlu Atabegliği sonrası Şîrâz’daki İlhanlı hâkimiyeti konusunda bilgi için bk. (Uygur, 2019: 190 vd; Rençber, 2019: 83 vd).

Sonuç

Atabeg unvanını taşıyan liderleri öncülüğünde hareket eden Salgurlular, kısa sürede geniş bir sahaya hükmeder duruma geldi. Salgurlu Atabegleri, en parlak zamanını yaşadığı dönemde Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. İleri görüşlü liderler, itaatkâr bir tutum sergileyerek bir yandan Fars bölgesini Moğol saldırılarından korumak, diğer yandan devletin varlığını muhafaza edebilmek için Moğollara tabiliklerini bildirdi. Salgurlular’da devletin bekası için hareket eden atabegler arasında Naibe Türkan Hatun ve kızı Abiş Hatun da yer almaktadır.

Türk tarihinde devletlerin siyasî sürecinin işleyişinde ve sosyal hayatının düzenlenmesinde kadınların etkisi önemli ölçüde hissedildi. Kadınlar, vakıflar tesis edip hayır işleri ile meşgul oldukları gibi devletlerin idaresinde de nüfuz sahibi oldular. Devlet yönetimine ya eşleri ve oğulları vasıtasıyla ya da doğrudan katıldılar. Türk tarihinde pek çok örneği olan bu duruma, iki hatunun idarede bulunduğu Salgurlular da örnek gösterilebilir. Naibe Türkan Hatun ile başlayıp Abiş Hatun’la devam eden bu süreçte kadın liderler, devleti eski gücüne kavuşturmak için birçok girişimde bulundu. Salgurlular için tehlike oluşturan İlhanlılarla akrabalık bağı kurularak dostane bir siyaset sürdürülmeye çalışıldı. Tarihte bazı evliliklerin siyasî şartlar altında yapıldığı dikkate alınırsa Salgurlu Atabeglerinin bu evlilik sayesinde kendilerini İlhanlılara karşı korumak istedikleri ve Salgurlu Atabegliğinin bölgedeki varlığını devam ettirmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Naibe Türkan’ın Selçuk-şâh ile evliliğindeki amacının da iktidarı elde tutmak, otoritenin devamını sağlamak olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Türkan Hatun, oğlu Muhammed’i ve eşi Selçuk-şâh’ı naibeliğinin devamı için kullanırken, Abiş Hatun atabegliğini sürdürmede Han gelini olmasından ve İlhanlılarla akrabalığından istifade etti. Devlet idaresinde nüfuz sahibi olan hatunlar, liderlikleri süresince devlet yönetiminde ve Salgurlu emirleri üzerinde etkili oldu. Nüfuz ve otoritelerini sürdürebilmek için devlet adamlarından kendilerine yakın olanları önemli görevlere tayin ettiler ve gerekli durumda da bazılarını azlettiler.

Türkan ve Abiş Hatun, İlhanlılara karşı gösterdikleri tutumun yanı sıra isyanlar ve muhalif sesler karşısındaki dik duruşları sayesinde Salgurlular’ın yıkılışını bir süre daha ertelemeyi başardılar. Hırslı bir kadın olan Naibe Türkan Hatun, sahip olduğu nüfuz ve otoriteyle son gününe kadar tek başına karar verebilme kudretini muhafaza ederken, Abiş Hatun aynı kudreti gösteremedi. Abiş Hatun’un atabegliğiyle birlikte artan İlhanlı hâkimiyeti, karar alma mekanizmasını etkiledi. Bu sebeple Abiş Hatun, İlhanlı gölgesinde çıktığı tahtında İlhanlı emirleri kontrolünde varlığını devam ettirdi. Bağımsızlık elde etmek amacıyla girişimlerde bulunsa da tek başına karar verme yetkisini kullanamadı. Atabeg Abiş dönemi, emirler arasında nüfuz mücadelelerinin yaşandığı, malî soygunların arttığı bir süreç oldu.

Salgurlu yönetimindeki söz konusu iki kadının liderliği sıradan bir durum değildir. Hanedanın devamı için gerekli görülen bu liderliklerde cinsiyet karakterinin etkisi hissedilmemektedir. Tam aksine erkek liderlerin devleti koruma adına yaptığı işlerin aynı şekilde sürdürüldüğü hatta bazı dönemlere göre bu girişimlerin daha baskın olduğu görülmektedir. Siyasî otoritenin sağlanması ve hanedanın devamı için yapılanlar, bu düşüncüyü teyit etmektedir. Türkan Hatun ve Abiş Hatun’un devlet yönetimi şekline bakıldığında güçlü liderlik görüntüsü hissedilebilmektedir. Bu iki kadının da dâhil olduğu Salgurlu yöneticileri, siyasî başarılarıyla bölgeyi İlhanlı saldırılarından korumaya çalışırken hâkimiyet sahasındaki Türk varlığının da devamını sağlamışlardır.

Kaynakça

Muhammed bin Ali bin Muhammed Şebânkârî (1363). *Mecmau'l-Ensâb*, tsh. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebir.

ARICI, Mustakim (2017). “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneginde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı, ss. 23-103, Ankara: İsam Yayınları.

AYAN, Ergin (2017). *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Ankara: Gece Kitaplığı.

BEYÂNÎ, Şîrîn (2015). *Moğol Dönemi İran’ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÇALIŞKAN, Mehmet (2017). “Târih-i Güzîde’ye Göre Kirman Karahıtayları”, *İran Araştırmaları Dergisi*, I(2): 35-43.

DAYI, Özkan (2020). *Moğolların Teşkilat ve İdarî Taribi İran Moğolları 1220-1295*, Ankara: Altınordu Yayınları.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2004). *İbn Battûta Seyahatâmesi I*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ebû'l Abbâs Ahmed b. Ebû'l-Hayr Zerkûb Şîrâzî (1310-1350). *Şîrâznâme*, tsh. Behmen Kerîmî, Tahran: Matbâa Rûşenâî.

Fahreddîn Davud Benâketî (1348). *Târih-i Benâketi*, tsh. Ca'fer Şe'ar, Tahran.

GENÇTÜRK, Cihan (2016). “Kutlughanlılar’da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (Ek Sayı): 97-112.

Hamdullah Müstevfî Kazvîni (1913). *Tarih-i Güzîde*, çev. Edward G. Browne–R. A. Nicholson, London.

Hamdullah Müstevfî Kazvîni (1919). *Nüzhbetü'l-Kulub*, trans. G. L. Strange, London.

Kadî Ahmed Gaffârî Kazvîni (1343). *Tarih-i Cihan Ara*, nşr. Hasan Nerakî, Tahran.

Abbas Kadyânî (1381). *Ferbeng-i Câmi-i Tarih-i İran*, Tahran.

KARAKOÇ, Haşim (1998). Kâdı Bezâvî ve Nizâmu't-Tevârih'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

KASKA, Çetin (2019). “Sa'dî-i Şîrâzî ve Salgurlular”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı, 4(1): 323-344.

KONTAMİR, Samira (2011). “Memlûk Toplumunda Kadın”, *Ortaçağ'da Kadın*, ed. Altan Çetin, ss. 605-620, Ankara: Lotus Yayınevi.

MACİT, Ensar (2019). “Celâyirliiler’de Kadın ve Siyaset”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 11: 11-36.

MERÇİL, Erdoğan (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Muhammed Mîrhând b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî (1848). *The History of the Atabegs of Syria and Persia*, trc. William H. Morley, London.

OCAK, Ahmet (2011). “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, *Ortaçağ'da Kadın*, ed. Altan Çetin, ss. 420-458, Ankara: Lotus Yayınevi.

OKUMUŞ, Aydan (2012). Yezd Atabegliği, (1141-1318), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

PİYADEOĞLU, Cihan (2011). “Büyük Selçuklu Coğrafyasında Yaşamış Kadın Âlimler”, *Ortaçağ’da Kadın*, ed. Altan Çetin, ss. 459-469, Ankara: Lotus Yayınevi.

RENÇBER, Akif (2019). “İlhanlılar İdaresinde Şîrâz (684/1286-735/1335)”, *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2): 83-101.

Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedanî (1373). *Camîü’t-Tevarih II*, tsh. Muhammed Rûşen, Mustafa Musevî, Tahran: Neşr-i Elburz.

Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedanî (1947). *Mukâtebât-ı Reşîdî*, nşr. Muhammed Şefi, Lahore.

Reşîdüddîn Fazlullâh (2013). *Câmiü’t-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejanî, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SPULER, Bertold (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SÜMER, Faruk (1988). “Abiş Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss. 310-311, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

SÜMER, Faruk (2016). *Oğuzlar Türkmenler Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şerefeddin Abdullah b. İzzeddin Fadlullah b. Ebi Nuaym b. Yezdî Şîrâzî (1346). *Tabrir-i Tarih-i Vassâf*, nşr. Abdülmuhammed Âyeti, Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran.

Şeyh Sâdî-î Şîrâzî(1980). *Bostan ve Gülistan*, trc. Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Meral Yayınevi.

BENJAMİN, Tudela’lı ve Ratisbon’lu Petachia (2009). *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

UYGUR, Türker (2019). İlhanlılar Zamanında Şîrâz Şehri (1256-1335), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

ÜÇÖK, Bahriye (2011). *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

YUVALI, Abdulkadir (2017). *İlhanlı Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

ÖZTUNA, Yılmaz (1989). *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Makale Geliş | Received: 01.09.2020.
Makale Kabul | Accepted: 28.09.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.789119

Osman ORUÇ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Humanities and Public, Dep. of Turkish Language and Literature, Bayburt-TURKEY

ORCID: 0000-0002-2610-185X

osmanoruc@bayburt.edu.tr

Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* ve *Gurbet Kuşları* Adlı Romanlarında Taşralı İnsanın Değişim Süreci

Öz

Orhan Kemal, 1950'li yıllardan itibaren ivme kazanan köyden kente göç olgusunu ve kapitalist ekonomik yapılaşmanın dayattığı gerçekliği romanlarında ele alan, bu bağlamda taşralı bireyin büyük kentte yaşadığı açmazları, sıkıntıları, değişim ve dönüşümü, yabancılaşma gerçeğini ve bir kimlik inşa etme süreçlerini enine boyuna irdeleyen belli başlı toplumcu-gerçekçi romancılarımızdan birisidir. Bizatihi kendisinin de tecrübe etmiş yahut yakından tanıklık etmiş olduğu toprak ve fabrika işçilerinin hayatlarını, köyden büyük kentlere göç eden gurbetçilerin yaşam mücadelelerini son derece gerçekçi ve bir o kadar samimi bir duyarlılıkla kaleme alan Orhan Kemal, bu yönüyle Türk edebiyatında "yaşadıklarını yazan" bir sanatçı hüviyetiyle nev-i şahsına münhasır bir yer edinmiştir.

Tarım sektöründe gözlenen endüstrileşme ile birlikte doğduğu topraklarda geçinme ve yaşama imkânı kalmayan taşralı insanın yeni bir hayat düzeni kurmak umuduyla kente göç etmesi, sonrasında burada tutunma çabaları, yazarın birbirinin devamı niteliğinde olan *Bereketli Topraklar Üzerinde* ve *Gurbet Kuşları* adlı romanlarında masaya yatırılan problemlerdir. Yazar, her iki romanda da, yaşadıkları köyün dışına çıkmamış, dolayısıyla kente ve kentlilere yabancı taşralı bireyin, kendisi için adeta büyük bir kaos ortamı olan şehirde yalpalaması, nesneleşmesi, kendine ve topluma yabancılaşması, insanî erdemlerin uzağında kalması, değerler dizgesinin alt üst olması vb. süreçleri ortaya serer. Bu çalışmada, yazarın bahse konu iki romanı odağa alınarak yukarıda sözü edilen değişim süreçleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal, Göç, Yabancılaşma, Değişim, Dönüşüm.

The Change Process of the Rural People in Orhan Kemal's Novels titled *On Fertile Lands (Bereketli Topraklar Üzerinde)* and *Birds of Exile (Gurbet Kuşları)*

Abstract

Orhan Kemal is one of our socialist-realistic novelists examining the phenomenon of migration from rural to urban areas, which have accelerated ever since 1950s, and the reality imposed by the capitalist economic structure, and telling the problems of rural people such as dilemmas, troubles, change and transformation, alienation and building an identity. Orhan Kemal wrote about the lives of the land and factory workers, which he personally experienced or closely witnessed, and the life struggles of the expatriates, who have migrated from the rural to urban areas, with such realism and sincerity; thus, he was known as the author with the artistic identity by "writing on what he experienced" and gained a unique place in the Turkish literature.

The migration of the rural people, who have no opportunity to live and earn income in their birthplace together with the industrialization observed in the agricultural sector, to urban areas in the hope of establishing a new life order and their efforts to hold onto life here are the problems examined in the novels of the author titled *On Fertile Lands (Bereketli Topraklar Üzerinde)* and *Birds of Exile (Gurbet Kuşları)*, which is considered as a sequel to the first novel. In both novels, the author demonstrates the processes undergone by rural people, who have not left their village before and therefore do not know anything about the cities and the city people, such as staggering in the total chaos environment of the city, objectification, alienating to themselves and to the society, drifting away from the human virtues and being upside down in terms of values. In this study, the change processes mentioned above will be tried to be revealed by focusing on the two related novels of the author.

Keywords: Orhan Kemal, Migration, Alienation, Change, Transformation.

Giriş

Berna Moran'ın ifadesiyle Türk romanı tematik anlamda, başlangıcından Kuyucaklı Yusuf'a kadar Doğu-Batı meselesi, 1950'li yıllardan itibaren sınıf çatışmaları/toplumsal gerçekçilik, 1980 sonrasında ise postmodernizm/yazınsal gerçekçilik ekseninde bir seyir izler (Moran, 2012a: 9-24). Bu bağlamda eserlerini yoğun olarak 1950'li yıllardan itibaren kaleme alan Orhan Kemal, yapıtlarının çoğunda kendisinin de dâhil olduğu ve bu açıdan yakından tanık olduğu işçi çevrelerinin sorunlarını, emekçilerin sermaye ve toprak sahipleriyle ilişkilerini/çatışmalarını ele alır.

Romancının yazıya konu olan iki romanında da göç hadisesi geçim mücadelesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. İflahsızın Yusuf ve arkadaşlarıyla İflahsızın Memed'i yurtlarını terk etmek mecburiyetinde bırakan bu gerçektir. Dolayısıyla bu yer değiştirme gönüllü değil, aksine zorunlu bir eylemdir. Onları göçe zorlayan maddi bir kayıttır ve bu yüzden gittikleri yerlerde bu maddi kaydı gidermenin çabasını verirler. Hayatta kalma savaşı maddi olanı öne çıkarırken insanın iç dünyasına ait olan kıymetler sürekli bir biçimde geri planda kalır. Bu durum insanî olan her şeyin zamanla aşınmasına ve son tahlilde yok olmasına zemin hazırlar. "Metanın mantığı günümüzde sadece emek süreçlerini ve maddi ürünleri değil, tüm kültürü, cinselliği, tüm insanî ilişkileri, bireysel fantezilere ve itkilere kadar, denetimi altına alarak genelleşti" (Baudrillard, 2017: 251). Roman kahramanları arasındaki gündelik ilişkilerden aşka kadar bütün duygular maddi boyutta kalır. Bu maddi boyutu 'ekmek kavgası' ifadesiyle özetleyebiliriz. Kahramanlar roman boyunca hayatta kalmanın, geçinmenin kavgasını verirken doğal olarak birbirleriyle mücadele haline girerler. Ekmeğe ulaşmak adına verilen bu savaşta başta birlikte yola çıkan bireylerin arası giderek açılır, çıkar düşüncesi onları insanî olandan uzaklaştırırken nesnenin/metanın kölesi yapar.

Ekmeğin kavgası ve emeğin sömürüsü her iki romanda da ele alınan başat konulardır ve bunlar roman kahramanlarının büyük şehirlerdeki kaderlerini tayin eder. Koşulların biçimlendirdiği kişilikler olarak ortaya çıkan roman kahramanları, aç karınlarını doyurmak pahasına kapitalist iş sahiplerinin köleleri olmayı yeğlerler. "İşsiz kalma korkusunun ağır basması nedeniyle içlerinden konuşurlar" (Kurdakul, 2005: 155-156). Böylece kendilerini inkâr etme yolunu seçerler ve insanî değerlerin üzerine basa basa yollarına devam ederler. Emekleri büyük toprak sahipleri/zenginler tarafından sömürülen bu küçük insanlar emeklerinin karşılığını sormazlar. Patronların servetlerine servet katmaları, işçilerin daha çok çalışması, daha çok ezilmesi, emeklerinin daha çok sömürülmesiyle koşuttur. Başka türlü hayatta kalma imkânı olmayan emekçiler, öğrenilmiş çaresizlik psikolojisi içinde patronun çıkarına fakat kendi zararlarına çalışmaya devam ederler. "Koşulların çıkmaza soktuğu" (Kurdakul, 2005: 158) işçiler, patron namına üretim çarkının dişlileri arasında kendilerini tüketirler.

Bereketli Topraklar Üzerinde Çoraklaşan İnsan

Sivas'ın Ç.Köyü'nden 'kardeşten ileri' üç arkadaş; İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali çalışmak üzere Çukurova'ya gitmeye karar verirler. Bu üç arkadaş köyde kapı komşusudur ve çocuklukları bir arada geçmiştir. Köse Hasan ve Pehlivan Ali ilk kez şehre gitmektedirler. İflahsızın Yusuf ise öncesinde Sivas'a gitmiştir. Bu bakımdan o, iki arkadaşına nispeten Çukurova'ya daha hazırlıklı gider. Ayrıca İflahsızın Yusuf, Çukurova'da uzun süre çalışmış emmisinin öğütlerini de kuşanmıştır. Bu açıdan o, tutunmak için şehirde nasıl hareket edeceğinin az çok malumatıyla yola çıkar. Her adımında emmisinin öğütlerini hatırlar ve bu öğütlere göre hareketlerini belirler. Köye üç saat mesafedeki tren istasyonuna gece yarısı varırlar.

Üç arkadaş gece yarısı vardılar istasyona. Kaba bir rüzgâr ortalığı alt üst ediyordu. Yukarda da öfkeli, kapkara bulutlar (Orhan Kemal, 2013a: 2).

Bu kapalı/karanlık atmosfer, bu üç arkadaşın sonradan Çukurova'da yaşayacaklarının ön habercisi gibidir. İflahsızın Yusuf yola çıkarken ısrarla arkadaşlarını cesaretlendirir, birlikte hareket ettikten sonra gittikleri yerde karşılaşacakları muhtemel bütün zorlukların altından kalkacaklarından

söz eder. Yusuf'un bu tavrı, romanın ilerleyen safhalarında görüleceği üzere arkadaşlık hukukunu gözetmekten ziyade, emmisinden kendisine tevarüs eden pragmatist kişiliğinden kaynaklanır. Zira kendisi de büyük şehirde ayaklarını yere sağlam basacağı ana dek, diğer iki arkadaşına muhtaçtır. Nitekim belli bir zaman sonra her iki arkadaşından da kurtulmanın yolunu arayacaktır. Bununla birlikte başta İflahsızın Yusuf olmak üzere üç arkadaşın da daha yolun başında şehirlileri düşman imgesiyle algılamaları, kendilerini bir arada tutacak bir düşman yaratma ihtiyacıyla alakalıdır. Kendilerinin 'ne olduklarının bilgisine' ulaşmak bir düşmanın varlığı ile mümkün olacaktır. Bu anlamda daha istasyonda kendilerini Çukurova'ya götürecek treni beklerken bir düşman yaratmış olurlar. Zira "Düşman sahibi olmak sadece kimliğimizi tanımlama açısından değil, aynı zamanda kendi değer sistemimizi ölçebilmek için bir engel edinmek ve o engelle yüzleşirken kendi değerimizi sergilemek açısından da önemlidir. Dolayısıyla düşman yoksa onu inşa etmek gereklidir" (Eco, 2014:16). Üç arkadaşın şehirlileri düşman/öteki olarak konumlandırmaları, aralarında bir ortak bağ/değer tesis etmeye yönelik bir girişimdir. Bu girişim şehirde tesis edebilecekleri yeni düzen ve çalışma koşullarının muhtemel sonucu olarak "herkesi herkes ile karşı karşıya getiren çıkar farklılıkları ortaya çıktığında sistemi neyin bir arada tutacağı" (Giddens, 2016: 21) sorusuna cevap hükmünde bir tavidir. Şehirliler farklıdır ve bu yüzden tehditkârdırlar. Bu tehdit unsuruna karşı bir arada olmak zorundadırlar.

İflahsızın Yusuf "şehir adamı bir cin" ifadesini romanın başka sayfalarında da tekrar eder. Bu bir bakıma, Yusuf'un Çukurova'daki yaşama, orada karşılaşacağı güçlüklerle kendini hazırlama tarzıdır. Böylece orada vereceği mücadelede, bir düşman inşa ederek bir iç motivasyon sağlamış olur. Emmisinin öğütlerini kendisine rehber edinen İflahsızın Yusuf'la Pehlivan Ali arasındaki kişilik farkı da yine romanın başında sezilir. Para/metaya sahip olmak uğruna şahsiyetini iş sahiplerinin ayakları altına sermekten geri durmayan bu amca-yeğen ikilisinin tersine Pehlivan Ali'de yer yer insanî olanın sesi duyulur.

"Emmim derdi ki, siz siz olun şehirlinin suyuna göre gidin, şehirli ak derse siz kara demeyin derdi."

"Şehirlinin ak dediği karaysa ya?"

"Olsun."

"Ben demem!"

"Emmim derdi Ali, hani emmim vardı ya, Dudu Ablamın eri?"

Köse Hasan, Pehlivan Ali'yi dirseğiyle dürttü. Ali yine de kesti attı:

"Ben demem!" (Orhan Kemal, 2013a: 35).

Meta karşısında alınan bu farklı tavırlar Pehlivan Ali'nin ve İflahsızın Yusuf'un Çukurova'daki kaderlerini de belirler. İflahsızın Yusuf, metaya (para, gaz ocağı) sahip olmayı hayatının merkezine yerleştirmiş ve bu amaç uğrunda düzenin arzu ettiği bir felsefe doğrultusunda hareket etmiştir. Metaya sahip olmak hayatla eşdeğer bir konumdadır. Pehlivan Ali bu noktada arkadaşından epeyce ayrılır. O, düzenin buyruklarını kulak ardı eder ve kendi insiyaklarının peşinden gider. Onun eylemlerini erkeklik içgüdüleri biçimlendirirken, arkadaşı İflahsızın Yusuf kapitalist düzenin arzu ettiği bir hareket tarzını benimser. İki arkadaşın düzen ve meta karşısındaki farklı tutumları, yine düzen/kapitalist sistem tarafından ödül ve ceza mekanizmaları devreye sokularak karşılık bulur. İflahsızın Yusuf düzenle uyumlu konformist birey olmanın ödülü paraya ve gaz ocağına sahip olarak memleketine dönmeyi başarırken, Pehlivan Ali düzen karşıtı eylemleriyle, düzenin araçlarından patoz makinesine ayağını kaptırarak ölür.

Öte yandan romanın hemen başında yazar, Köse Hasan ve Pehlivan Ali'nin ahlakî bakımdan nasıl kişilikler olduğunu da haber verir. Bu iki arkadaş köyde, İflahsızın Yusuf'un emmisinin karısını dereye çerçile basmışlardır ve şahit oldukları bu manzaradan rahatsız olmak ve bu eylemin faillerini kınamak yerine, bunu bir tehdit aracı olarak kullanıp ellerine geçen bu fırsattan istifade etme yoluna

gitmişlerdir. Orhan Kemal'in romanın daha ilk sayfalarında bu pasajları sunması, roman karakterlerinin nasıl insanlar olduğuna dair okuyucuya epeyce bir malumat verir.

İflahsızın Yusuf bir nesneye sahip olmak arzusuyla yola çıkar. Bu nesne "gazocağı"dır. Bu nesneye sahip olarak köyüne geri dönmek Yusuf'a bir kimlik kazandıracaktır. Bu durum bize Vladimir Propp'un *Masalm Biçimbilimi* adlı eserinde tespit etmiş olduğu ve büyük ölçüde bütün anlatılarda karşımıza çıkan otuz bir dizgeden birini düşündürür. Bu dizgeye göre "aileden birinin bir eksiği vardır; aileden biri bir şeyi elde etmek ister" (Propp, 2017: 37). İflahsızın Yusuf da bu amaçla yola çıkar. Bunun yanında aynı dizgede dile getirilen para yokluğu, gelir yokluğu da hem İflahsız Yusuf'un hem de iki arkadaşının köylerinden ayrılma nedenleridir. İflahsızın Yusuf, arkadaşlarına gazocağını anlatırken adeta gizemli/büyülü bir nesneden söz eder.

"Köyün besleyemediği, toprağın şehre, yani işe ve ekmeğe ittiği köylüler" (Fethi Naci, 2012: 299), önceleri hemşerilerinin çırçır fabrikasında iş tutarlar. Ancak Köse Hasan çalışma koşullarının ağırlığına daha fazla dayanamaz, hastalanır ve yataktan çıkamaz hale düşer. Bu durum onun fabrikadan çıkarılmasına neden olur. Bu dakikadan itibaren Köse Hasan, arkadaşları İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali için bir yük halini alır. Köse Hasan'ın hastalığı ile pek alakadar olmazlar. Aralarına yabancılik girmeye başlar. Para kazanma, geçim derdi ve hayatta kalma kaygısı arkadaşlıklarının önüne geçer. Beraber geldikleri Çukurova'da bu birliktelikleri bozulmaya başlar. " 'Anca beraber, kanca beraber' diyen üç arkadaş birbirinden ayrılır, hiçbirisi ötekiyle ilgilenmez, birlikte iş aramaya çıktıkları köylülerini ölüme terk ederler" (Fethi Naci, 2012: 301).

Çırçır fabrikasından bir uyuşmazlık yüzünden ayrılırlar ve inşaatta çalışmaya başlarlar. Köse Hasan'ı kendi başına bırakırlar. Pehlivan Ali inşaattaki işçilerden birinin karısı olan Fatma'nın peşine takılır. Yatağını ve eşyalarını toplayarak İflahsızın Yusuf'un yanından ayrılır. Fatma ve kocası Ömer Zorlu'nun kaldıkları odaya taşınır. Böylece birlikte yola çıkan üç arkadaştan her biri tek başına kalmış olur.

Köyden güya o sözle çıktık. Anca beraber, kanca beraber. Biz esas üç arkadaştık. Üçümüz de bir köylüyüz. Çukurova'ya beraber indik. Hani üçümüz de kardaştan ileriydik. Şurda bir fabrika var, bizim hemşerilerin fabrikası. Bizim köyden değil ya, bizim sancaktan olur sahibi. Fabrikasının çırçırlarında çalışıyorduk, barındırmadılar bizi gözleri çıksın. Güya hemşerimiz. Hemşeri memşeri fosmuş meğer. Herif tomofiline kasılıp gidiyor. Bilmeyen vali beller. Hemşeri umurunda mı? Onu diyecektim, bir de arkadaşımız vardı, adı Köse Hasan. O, ben, bir de bu Ali. Üçümüz beraber gider geldik işe, bekâr ahırında da yatar kalkardık. (Orhan Kemal, 2013a: 139).

Orhan Kemal'in, yukarıda emekçileri bir ahırda barındırması boşuna değildir. Zira sermaye sahiplerinin nazarında bu küçük insanlar, adeta hayvanlar gibi "sahiplerinin" faydasına çalışan canlılar, onlar adına işleyen makinelerden farksızdırlar. Bu anlamda romancı, bu üç arkadaşı insanların değil, hayvanların yaşadığı mekânda okuyucunun dikkatine sunar.

İflahsızın Yusuf, Kılıç Usta'nın yanında duvar ustası olur. Bu arada Köse Hasan ölür. İflahsızın Yusuf bu haberi çok sonra, Hidayet'in oğlu diye anılan üçüncü bir kişinin ağzından öğrenir. Hidayet'in oğlu da Yusuf ve Ali'nin arkadaşlarına karşı ilgisizliklerini yadırgar.

Yusuf ağhyordu, duymadı. Hidayet'in oğlu, 'Hiç arayıp sormadınız fukarayı,' dedi. 'Hemşerilik böyle mi olur?' (Orhan Kemal, 2013a: 157).

Pehlivan Ali, inşaat işinde de tutunamaz ve Ömer Zorlu'nun karısıyla kaçır. Tarlalarda çalışmaya başlar. Ancak burada da kötü gidişe dur diyemez, Fatma'yı kaybeder. Patoz makinesinde bacağını yitirir ve kan kaybından ölür.

Ç.'den bereketli topraklara umutlarının peşinden yaptıkları yolculuk hüsrarla neticelenir. Çukurova'nın sıcağında gerçekliğin katlanılmaz ağırlığı altında üç arkadaştan ikisi hayata yenik düşerler. Köse Hasan tek başına bir hastane köşesinde, Pehlivan Ali de tarlada hayata gözlerini

kapatır. İflahsızın Yusuf ise aklından çıkarmadığı amcasının öğütlerinin de yardımıyla hayatta kalmayı ve köyüne dönmeyi başarır. Köyüne dönmek üzere tren istasyonuna gelen Yusuf'un kendine olan güvenini içeren sözleri onun, 'insanî erdemleri dışarıda tutarak' ifade edersek savrulmadan, kaybolmadan hayatta kalmayı başarmış bir kişilik kazandığını açık eder.

Lacivert elbiseli bir istasyon memuruna sokuldu:

'Ben duvar ustasıyım,' dedi. 'Sivas treni hangisi?'

Ufak tefek, şakacı biri olan istasyon memuru, 'Nesin nesin?' diye sordu.

Yusuf hep o gururla, 'Duvar ustası!' dedi. (Orhan Kemal, 2013a: 359).

Yusuf elinde bavul istasyon binasında ilerlerken duvar ustası olmanın bütün gururunu üzerinde taşır. Çukurova'da şahsiyetine eklediği kazanımları bir bir sayar ve böylelikle yeni kimliğini ortaya koymuş olur.

Yusuf aralarından gururla geçiyordu. Bunca insanlardan hangisi kendisi gibi duvar ustalığını bellegebilmişti? Koyunlarında kaç para vardı? Okuma yazma bellemişler miydi? Yazmayı pek beceremiyordu amma, gelecek yıl onu da belleyecekti, yemin etmişti. (Orhan Kemal, 2013a: 366).

Ağır çalışma koşullarında emekleri sömürülen üç arkadaştan ikisi çırçır fabrikasında ve Çukurova'nın uçsuz bucaksız tarlalarında tükenirler. "(...) Bu roman üç köylüden ikisinin niteliksiz yığınlardan farksız bir şekilde, onların ortak kaderini paylaşarak yenilgisini anlatırken, nitelikli iş sahibi olan, usta olan bireylerin, bu süreçte nasıl ayakta kaldıklarının da anlatımına dönüşür" (Gültekin, 2006: 127). Hayatta kalma mücadelesinde üç arkadaş ayrı düşer, birbirlerine yabancılaşır ve her biri bir tarafa savrulur. Bu savrulmadan kurtulan ve Çukurova'nın acımasız çalışma koşullarında ayakta kalabilen tek kişi İflahsızın Yusuf olur.

Attığı her adımda emminin öğütlerine uyan İflahsızın Yusuf, şehir yerinde ayakta kalma adına aşağılanmayı göze alır, terslenir, tokatlanır, onurundan ödün vermekten çekinmez, bireysel çıkarı için daima alttan alır ve böylece gemisini yürütür. Arkadaşından ayrı bir hareket tarzı benimseyen, düzenin dışına çıkan Pehlivan Ali ise bu tercihini hayatıyla öder. Ağır çalışma koşullarına dayanamayan, bedensel olarak zayıf, dolayısıyla iş sahiplerince faydasız bir kişi olan Köse Hasan ölür. Bu bağlamda kapitalist üretim çarklarının bedensel anlamda zayıf/kullanışsız ve düzenin buyruklarına itaat etmeyen işçileri dışladığı/cezalandırdığı, aksine düzenle her hangi bir sorun yaşamayan işçileri ödüllendirdiği görülür.

Köyden herhangi bir vasfı olmayan bir durumda ayrılan Yusuf, Çukurova'dan dönerken vasıflı bir inşaat işçisidir. Çukurova'da geçirdiği zaman zarfında, yukarıda sözü edilen 'maddi kaydı' gidermiş, böylelikle şahsiyetinin eksik olan tarafını tamamlamıştır.

Bereketli Topraklar Üzerinde'nin olay örgüsü dünya anlatı edebiyatında çok kullanılmış olan bir yolculuk üzerine kurulmuştur. Mitoslardan kaynaklanan, destanlara, romanslara ve arama arketipini izleyen masallara geçmiş olan bu kurgu, ayrılış-savaşım-dönüş kalıplarından oluşur.

(...) Bereketli Topraklar Üzerinde'nin olay örgüsü de, temelde aynı yapıyı gösterir. Üç arkadaş yoksulluk (kıtlık) yüzünden köyden ayrılır, yola çıkarlar. İstedikleri nesnenin (paranın) bulunduğu kente varırlar. Kentte türlü güçlüklerle karşılaşır ve cinlerle özdeşleştirdikleri şehirlilere karşı verdikleri savaşım sonucu üç arkadaştan ikisi ölür, yalnız biri savaşımı kazanır, amaçladıklarını elde ederek köyüne döner ve ailesine bolluk getirir. (Moran, 2012b: 49-50).

Sivas'ın Ç. Köyü'nden Çukurova'ya doğru yola çıkan Yusuf'la Çukurova'dan köyüne dönen Yusuf farklıdır. Yolculuk tecrübesinden sonra yeni sıfatlar kazanmıştır. Artık o bir duvar ustasıdır,

cebinde parası vardır ve şehirlilere baktığı nokta çok daha farklıdır. İlk geldiğinde 'cin' olarak gördüğü şehirliler, şimdi onun gözünde birer 'enay' dirler.

"Yolculuğu tamamlayabilen ve köyüne elinde gaz ocağı ile bir masal kahramanı gibi dönen Yusuf, arkadaşları gibi ezilmemiş, tersine usta mertebesine ulaşmayı başarmış, okumayı da sökmüş bir köylü"dür (Moran, 2012b: 69) artık. Bununla birlikte o, kişisel çıkarın rehberlik ettiği Çukurova macerasının sonunda insanî değer adına ne varsa hepsini yitirmiş ve bu anlamda kendisine yabancılaşmıştır. Emegın yarattığı nesnelere dünyasının egemenliğine giren Yusuf, emek aracılığıyla kendi kendini gerçekleştiren insanî özden uzak düştüğü için bir bakıma kendi varlığını reddetmiş olur. Yabancılaşan insan "kendisinin tersine dönen, kötülüğe ve kendisinin düşmanına dönüşen, kendisini kendisine karşı kıskırtan bir insan"dır (Baudrillard, 2017: 249). Bu bağlamda İflahsızın Yusuf, amacına ulaşma uğruna kendilik kodlarından ödün vermiş, iş sahiplerine dalkavukluk etmiş, bir bakıma "şeytanla pazarlık" (Baudrillard, 2017: 250) yapmış, kişisel menfaatini insanî erdemlerden üstün tutarak yozlaşmıştır. Bu anlamda para/metaya, sahip olma, refaha ulaşma amacıyla yola çıkan birey, bu yolculuğun sonunda meta tarafından ele geçirilmiş ve böylece özne nesneleşmiştir.

Büyük Şehirde Yiten Küçük İnsan: *Gurbet Kuşları*

Köyden kente göç dalgasının bütün ülkeyi sardığı 1950'li yıllarda İflahsızların Memed ve sonrasında bütün aile, daha rahat bir hayata erişmek ve zengin olmak hayaliyle İstanbul'a göç ederler. İflahsızların Memed, İstanbul'daki anne tarafından uzaktan akrabası Gafur'un cesaretlendirmesiyle çalışıp bir baltaya sap olmak, gemisini yürütmek üzere Kurtalan-Haydarpaşa treniyle Sivas'tan İstanbul'a gelir. Haydarpaşa'da trenden indikten itibaren istasyon binasından başlayarak vapurda, köprüde ve sokaklarda şehirliler tarafından aşağılayıcı muamelelere maruz kalır.

Çevrelerine yenik, şaşkın, mahcup, korkak bakışları, yeşil, sarı, mor, kırmızılarını kirli çorapları, kirli tırnaklarıyla etlerini hart hart kaşıyışlarıyla garın geniş betonuna bir sığır ılkığıyla yayılmış, kalabalıkla, kalabalığın arasında ağır ağır sürükleniyorlardı garın çıkış kapısına.

'Aylara hele aylara!'

'Şerefsizim sürü!'

'Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?' (Orhan Kemal, 2013b: 2-3).

Romancı, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de olduğu gibi bu romanda da emek işçilerini "hayvan" imgesiyle ele alır. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında işçilerin kaldığı mekân bir ahırdır. Bu romanda mekân bağlamında "hayvan" imgesini vurgulayan Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları* romanında doğrudan "sığır" sözcüğüyle taşradan büyük kente çalışmaya gelen emekçilerin şehirlilerindeki değer(sizlik)lerini açığa çıkarmış olur.

Köylülerine söylediği gibi aslında bir 'kabzımal' değil, sadece Kabzımal Hüseyin Korkmaz'ın dükkânında çalışan sıradan bir işçi olan Gafur, önceden köye yazdığı mektupta söz vermesine rağmen Memed'le orali olmaz, ilgilenmez. Bunun üzerine Memed, meyve halinde çalışan Hamal Veli'nin yardımıyla Küçükpazar'da kalabalık bir bekâr evinde kalmaya başlar. Burada inşaat yıkımı üzerine bir iş bulur ve çalışmaya başlar. Sonradan Kabzımal Hüseyin Korkmaz'ın evinde hizmetçilik eden Ayşe ile tanışır ve ardından evlenirler. Bir süre Memed ve Ayşe, Kabzımal Hüseyin Bey'in köşkünün müstemilat bölümünde yaşarlar. Çıraklıktan, duvar ustalığına terfi eden, oradan da Kabzımal Hüseyin Korkmaz'ın gözüne girmesiyle kabzımal dükkânında çalışmaya başlayan İflahsızların Memed, memleketteki babasına, İstanbul'da her şeyin yolunda gittiğinden, işlerin çokluğundan, para kazanmanın kolaylığından söz eden bir mektup yazar. Okuma yazmayı söktüğü için kendi el yazısıyla yazdığı bu mektupla, babası İflahsızların Yusuf'u bütün ailesiyle birlikte İstanbul'a davet eder.

Babası ve kardeşleri İstanbul'a geldikten sonra Memed'in hayatı değişir, işler sarpa sarmaya başlar. İflahsızların Yusuf, oğlunun İstanbul'da değiştiğini, başka başka huylar edindiğini görür ve bu yüzden onunla anlaşamaz. Memed ve Ayşe köşkten ayrılır, Zeytinburnu'nda tek göz kiralık bir evde yaşamaya başlarlar ve daha sonra küçük bir arsa alarak, bir buçuk odalı küçük bir gecekondu yapmanın mücadelesine girerler. Esasen bu gecekondu inşa etme işi örtük bir biçimde İflahsızın Memed'in hayatla ve düzenle savaşımını da işaret eder.

Gurbet Kuşları romanında taşradan büyük kente göç sonrasında değişim üç birey üzerinde gözlenir. Merkezde İflahsızların Memed olmak üzere, onun kız kardeşi Ümmü ve Kabzımal Müteahhit Hüseyin Korkmaz. Bu süreçte cahil, okuma yazma bilmeyen Memed şuurlu bir işçiye, emekçiye dönüşürken, kız kardeşi Ümmü utangaç köylü kızından şuh bir genç kıza evrilir. Bu iki roman kahramanından çok önce, taşradan İstanbul'a gelmiş olan Hüseyin Korkmaz'daki değişim ise şekil boyutundan öteye geçemez.

Taşrada yaşayanlar için İstanbul bir kurtuluş umududur. İstanbul'a çalışmaya gidip bir süre sonra memleketlerine dönenler, onların bu umudunu besler. Zira İstanbul'a gidenlerle geri gelenler adeta başka insanlardır.

Ne yapıp yapıp gidenler, birkaç ay sonra değişmiş dönüyorlardı. Taralı saçları, kopçalı sarı kalemleri, karton kaplı cep defterleri, arkaları çıplak kadın resimli cep aynaları, Tahtakale'den uydurulmuş üst başlarıyla köy yerinde dolanıyor, köy kahvelerinde, delikanlı meclislerinde İstanbul'u dillerinden düşürmüyorlardı. İstanbul da bir İstanbul'du. Dil ile tarifi mümkünsüz. O taksiler, o dolmuşlar, o tramvaylar, otobüsler, vapurlar... (Orhan Kemal, 2013b: 2).

Önce 'Kabzımal Hüseyin Korkmaz' iken, sonradan karısının politikacılarla yakın ilişkisinin yardımıyla müteahhitliğe terfi eden Hüseyin Korkmaz, Niğde'nin köylüğünden İstanbul'a gelmiştir. Şimdi kendisinin olan kabzımal dükkânında bir hamal olarak çalışmaya başlamış, sonradan yaşlı dükkân sahibinin genç karısıyla yakınlaşmış, patronunun ölmesiyle de karısıyla birlikte bütün mal varlığı Hüseyin'e kalmıştır. Böylece o, işçilikten kabzımallığa, oradan da müteahhitliğe kadar yükselmiştir. Fakat Hüseyin Korkmaz'ın elde ettiği bütün bu maddi kazanç emeğinin sonucu değil, tam tersine gayri ahlaki bir hayat görüşünün semeresidir. Bununla birlikte karısının zoruyla satın alıp giydiği İngiliz kupon kumaşından elbiseleri içinde rahat değildir. 'İngiliz kupon kumaşı giydirilmiş Anadolu' müsait olduğu her fırsatta kendini açık eder. Karısının tesiriyle şekli olarak şehirli bir adam gibi görünen Hüseyin Korkmaz, köylülükten bir türlü kurtulamaz. O, karısının zoruyla bir dönüşüme tabi tutulur, ancak bu dönüşüm hiçbir zaman gerçek manada içselleştirilmiş bir dönüşüm olmaz. Memleketindeki dere boyu, dere boyunun ceviz gölgesini hiçbir zaman unutamaz. Karısının yokluğunda evin hizmetçisi Ayşe'ye 'Anşa' diye hitap eder ve ondan bol soğanlı bulgur pilavı pişirmesini ve yer sofrasını hazırlamasını ister. Kendisi de karısının giymeyi yasak ettiği beyaz gecelik entarisini giyer.

Ya hanım Ankara'dayken koşup gelerek bulgur pilavı isteyiş? Karısının giymeyi yasak ettiği beyaz gecelik entarisini bulup giyiş! (Orhan Kemal, 2013b: 191).

Kabzımal Hüseyin Korkmaz menfaat düşkünü bir taşralıdır. O, menfaati uğruna patronunu aldatmış, karısına ve bütün mülküne sahip olmuştur. Şimdi de daha genç ikinci karısının kaprislerine yine kişisel çıkarları için katlanmaktadır. Gerçi karısı karşısında edilgen bir konumdadır ancak el altından kendi hayat felsefesi doğrultusunda işlerini yürütmektedir. Karısının, kendisini şehirli yapma dayatmalarına alttan alta direnmektedir. Karısının üzerine giydirmeye çalıştığı şehirli kimliği onu rahatsız eder.

Tuttu bana İngiliz kupon kumaşından yallah deyince altı takım elbise yaptırdı. Kemik gibi sert yakalıklar, kravat mıravat... Neme gerek benim İngiliz kupon kumaşı, kolalı yaka, kravat? Biz Anadolu çocuğuyuz arkadaş. Gavir icatlarının bize lüzumu yok. (Orhan Kemal, 2013b: 279).

Karısının yokluğunda daima bulgur pilavı yemesi, gecelik entarisini giymesi onun taşralı tarafının şehirli olmaya karşı bu alttan alta direnişinin ifadesidir.

Pek sevdiğimden değil, benim hanımın, arkadaşlarının inadına. İnadına da değil, bulgur pilavıyan cacık, ayran bana İngiliz kuponundan elbiselerimi unutturuyor, kolalı yakamı, kravatımı unutturuyor da ondan! (Orhan Kemal, 2013b: 280).

Öte yandan İflahsızların Memed, Kastamonulu arkadaşının yardımıyla okuma-yazma öğrendikten sonra değişmeye başlar. Devamında onu politik bir duruş sergileme düzeyine erişmiş bir kimlikte görürüz. Menfaatleri uğruna iktidarın yanında yer alan türdeşlerinin aksine o, iktidarın karşısında bir konum belirler. Bu durum onun şahsiyetinin oluşumu bağlamında mesafe katettiğini; kendilik kodlarını baskılama ve kontrol altına alma niyetine karşı bireyliğini hayata geçirme ve bir başına mücadele kabiliyetine eriştiğini işaret eder. Patronunun Demokrat Parti'ye girme baskısına boyun eğmez, bu yüzden karısıyla yaşadığı köşkten ayrılmak zorunda kalır. Zeytinburnu'nda zar zor aldıkları arsaya gecekondü inşa etme sürecinde de iktidara karşı direnen, muhalif 'İşçi Memed'i görürüz. Böylece Sivasslı köylü Memed, "insanın kendi kendini gerçekleştiren özü" (Marx 1963'ten aktaran Swingewood, 2010: 67) olan emek aracılığıyla bir kimlik inşa eder, ekmeğini alınının teriyle kazanan emekçi 'İşçi Memed'e dönüşmüş olur.

İflahsızın Memed'in Kurulu düzenini yıkma pahasına, patronu ve babayı karşısına alması ve bir özne olarak politik duruşunu belirlemesi, onun keskin bir değişim/dönüşüm süreci içinde olduğunu; itaat eden bir kimliksizlikten başkaldıran bir kimliğe evrildiğini gösterir. Kente geldiği ilk zamanlarda, kendisinden önce kente gelenlere muhtaç konumda iken, zaman içinde emeğinin gücünü idrak eden ve bu anlamda işçi sınıfının ideolojisine yaklaşan, "köylülükten proleterleşmeye yönelik" (Altuğ, 1974: 7) Memed son tahlilde bir özne oluşunun farkına varır. Nitekim "Marx, sınıfsal konumun, toplumsal yaşamı geniş kapsamlı bir biçimde belirlediğini, bireylerin bilinçlerine, ideolojik konumlanmalarına ve kültürel sermayelerini de içerecek biçimde kapitalist üretim ilişkilerinden neşet eden bir ilişkiler ağının ürünü olduğunu ifade eder" (Özkurt, 2018: 48).

Memed, İstanbul'a ayak bastığı ilk günlerde şehirli taraından kendisine yöneltilen hakaretlere ses çıkarmaz, çıkaramaz. Ancak geçen zaman içinde Memed değişir, haksızlıklara, hakaretlere boyun eğmek yerine onlarla mücadele etmeyi yeğleyen bir birey haline gelir. Şehirli taraının kendisi ve kendisi gibi taşradan gelenlere yakıştırdıkları "sürü" nün bir parçası değildir. Haydarpaşa garında ailesini karşılamaya gittiği zaman yine bu hakaretlere maruz kalır, fakat bu defa susmaz.

'Aylara hele aylara!'

'Sürü, şerefsizim sürü!'

'...'

Memed zıncı diye durdu. Bu türlü konuşmakta olan şehirli taraına sertçe baktı:

'Ayı sizin gibi olur,' dedi. 'Neremiz ayı bizim?'

Şehirli taraınlar de durdular.

'Sana mı söylüyoruz?'

'Sana ne?'

Memed gene dikildi:

'Onlara da söyleyemezsiniz!'

Ve bir zamanlar Kastamonulunun şehir uşaklarına söylediklerini olanca hıncıyla tekrarladı:

'Onlar da bu vatanın evladı!'

Matrak biri, 'Domates mi dedin?' dedi.

'Domates dedim, yin mi? Domates miymiş. Ayı sizin gibi olur. Terbiyesizler!' (Orhan Kemal, 2013b: 261).

İstanbul'a geldikten sonra Memed'in babası İflahsızların Yusuf, oğlundaki değişimi gözler ve bu değişimden rahatsızlık duyar. Artık karşısında eski Memed yoktur, 'Dırnaksız Memed' vardır.

İstanbul Memed'le babasını birbirinden sadece fiziki manada uzaklaştırmamış, onları zihniyet olarak da birbirinin yabancı iki insan yapmıştır. Tıpkı Gafur'un Memed'e İstanbul'a geldiği ilk günlerde davrandığı gibi, Memed de köyden gelen babasına karşı ilgisiz, soğuk ve yer yer kafa tutan bir tavır takınmıştır. Bu tavır bir süre sonra bıkkınlık halini almış ve neticede baba ve oğul aynı çatı altında yaşayamaz olmuşlardır. Memed, mektup yollayarak ailesini İstanbul'a davet ettiğine pişman olur.

Baba maba... Bıktım usandım be... (Orhan Kemal, 2013b: 319).

Bu kısa cümle esasen Memed'in babası Yusuf'la önceliklerinin, kıymet hükümlerinin, beklentilerinin artık kesişmediğini; aksine çatıştığını ifade eder. Memed, babasına, 'emmisinden' tevarüs eden hayat görüşünü reddeder.

Öte yandan Memed'in kız kardeşi Ümmü, başta herhangi bir sosyal ortamda yanakları kızaran utangaç bir kişiliktir. İstanbul'a taşındıktan sonra saçlarını kestirir, komşu köşkün beyini baştan çıkararak hafif meşrep hizmetçisi Pervin gibi mahalledeki bakkalın çapkın çırağıyla yakınlaşır, onunla gönül eğlendirmeye başlar, hapisten çıkan Gafur da Ümmü'deki bu değişmeden nasiplenir. Ümmü o kadar değişmiştir ki, uzaktan akrabası Gafur onu ilk gördüğünde tanıyamaz. Zira o artık bir şehir kızı olmuştur.

Tam bu sırada içeriye Ümmü girdi. Saçları kısacık kesilmişti. Sırtında İstanbul kızlarını hatırlatan zarif poplin bir entari, ayaklarında yüksek topuklu ayakkabılar. Gafur baktı, tanıyamadı. (Orhan Kemal, 2013b: 325).

Köyden kente göç eden aile bireyleri kentin çalışma koşulları, yeni hayat biçimi, şehirlilerle yaşadıkları uyumsuzluk/çatışma gibi nedenlerle çetin bir süreç yaşarlar. Bu süreçte aile bireyleri birbirlerinden uzaklaşırken, öte taraftan Kabzımal Hüseyin Korkmaz ve Gafur örneğinde olduğu gibi değer yargıları çöker. Kentin tüketemediği tek kişi, Memed'dir. O, emeğini devreye sokarak öz saygısını pekiştirir ve son tahlilde bilinçli bir birey kimliği elde ederek mücadelesini sürdürür. Bu anlamda kentte eylemleriyle adeta kendisini yeniden tasarlayan İflahsızın Memed 'var olurken', diğerleri bunu başaramadıklarından insanî erdemlerini yitirirler ve bir bakıma 'yok' olurlar.

Sonuç

Orhan Kemal'in romancı kimliğini tesis eden ve konusunu toprak ve fabrika işçilerinin hayat hikâyelerinden alan eserlerinden biri olan *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de nesneleşen insanla karşılaşırız, buna mukabil *Gurbet Kuşları*'nda İflahsızın Memed örneğinde olduğu gibi sınıf bilincine erişmiş ve böylece özne olmayı başarmış bireyle karşılaşırız. Biri kapitalizm çarkının dişlilerinden biri olmayı gönüllü olarak kabul edip benimserken, diğeri bu gerçekliğe karşı savaş halindedir. Bu iki birey baba-oğuldur. Oğul, babanın kabullerini reddeder. Biri gerçeğe gözlerini kapama kolaycılığına kaçıp kişiliksizleşirken, diğeri katı gerçeğe gözlerini açma cesaretini ve erdemini göstererek bir şahsiyet kazanır. Biri 'emmisinin' şark kurnazlığı addedilebilecek öğütlerini rehber edinirken, diğeri babasına meydan okur. Toplumsal koşulların birbirine yabancılaştırdığı baba ve oğulun zihniyet bağlamında herhangi bir ortaklıkları kalmamıştır. Yusuf insanî özün rağmına, kendisine dayatılan ve maddi olana sahip olmakla anlam kazanan kimliğiyle var olurken/bir bakıma yok olurken; Memed büyük şehirde tecrübe ettiği hayattan öğrendikleriyle bir bilinç düzeyine yükselir ve son tahlilde hakiki anlamda bir birey olur. Yusuf, güç sahiplerine teslim olup "metanın mantığı tarafından yönetilen bireysel ve toplumsal yaşamın" (Baudrillard, 2017: 250) güdülen bir figürü olmayı benimserken, Memed, babası da dâhil, güç sahiplerine direnerek, onlarla mücadele ederek şahsiyetini kurar. Babası Yusuf ve eski Kabzımal Hüseyin Korkmaz para ve onun getirileri karşısında eğilirler. Memed ise emeğe saygı duyması itibarıyla onlardan ayrılır.

Kaynakça

- ALTUĞ, Taylan (1974). "Orhan Kemal'in Romancılığı Üstüne Genel Notlar", *Türkiye Defteri*, (10): 6-9.
- BAUDRİLLARD, Jean (2017). *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tural-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ECO, Umberto (2014). *Düşman Yaratmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Doğan Kitap.
- FETHİ NACİ (2012). *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GİDDENS, Anthony (2016). *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÜLTEKİN, Mehmet Nuri (2006). "Orhan Kemal'in Eserlerinde Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat", *Sosyoloji Dergisi*, (15): 119-128.
- KURDAKUL, Şükran (2005). *Çağdaş Türk Edebiyatı 4*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- MORAN, Berna (2012a). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MORAN, Berna (2012b). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORHAN KEMAL (2013a). *Bereketli Topraklar Üzerinde*, İstanbul: Everest Yayınları.
- ORHAN KEMAL (2013b). *Gurbet Kuşları*, İstanbul: Everest Yayınları.
- ÖZKURT, Cem (2018). *Sınıf ve Ötesi*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- PROPP, Vladimir (2017). *Masalın Biçimbilimi*, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SWINGEWOOD, Alan (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Makale Geliş | Received: 01.09.2020.
Makale Kabul | Accepted: 28.09.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.788925

Mustafa AYYILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0002-6594-3080
mustafaayyildiz29@hotmail.com

Yeni Edebiyat ve Nesiller

Öz

Toplumların hayatı dikkate alındığında, sosyal nizamın ve hedeflerin şekillenmesinde fertlerden ziyade nesillerin etkili olduğu görülür. Nesiller çoğunlukla bir ekolün, akımın yaratıcısı olarak vücut bulurlar. Ekollerde olduğu gibi bir tez-antitez durumu onları diğerlerinden keskin çizgilerle ayırır. Nesil için söylenenler özel manada edebî çevreler için de geçerlidir. Edebî nesil ise edebiyatın sahasına ait, edebî açıdan kıymetli mevzular etrafında şekillenen nesillerin, özel bir sahaya ad vermesidir. Edebî neslin şekillenmesinde devir, mektepler, Tanzimat sonrası batılı örnekler faktörler rol oynar. "Batılılaşma Devri", "Arayışlar Devri", "Modern Edebiyat" gibi birçok isimlendirilmeye tabi tutulan son yüz yıllık edebiyatımızda en dikkati çeken husus, oldukça fazla ekol, isim, akım ve dolayısıyla nesle yer vermesidir. Tanzimat birinci grup nesli; Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ekibinin öncülüğünü yaptığı nesildir. Tanzimat nesli devrin fikir akımlarına öncülük yapmış, bütün hamlelerde de ilk olmuştur. Tanzimat ikinci nesli Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem ve Samipaşazade Sezai'nin temsil ettiği, "Hamit-Ekrem-Sezai" Mektebi de denilen nesildir. Bu nesil her şeyden önce sosyal ve politik meselelere kayıtsız kalır. Onların zaviyesinde sanat, sosyal faydayı değil ferdi ıstırapları ele alan estetik yeterli gaye edinen bir sahadır. Ara nesil modern edebiyatın üçüncü nesli Nabizâde Nazım, Mehmet Celal, Mehmet Ziver, Fazlı Necip gibi edebiyat tarihinde çok parlak yer edinmeyen isimlerden oluşur. Bu nesil, duyuş tarzı ve üslup sahasında edebiyatın çehresine değişiklik getirmeyi başaran 25-30 kişilik bir gruptur. Devrin en dikkate değer tarafı, gazetecilik yerine dergiciliği oldukça iyi bir aşamaya getirmiş olmasıdır. Modern edebiyatın dördüncü nesli olarak yer alan Servet-i Fünûn nesli, son yüz elli yılda oldukça etkili ve adından bahsettiren bir gruptur. Bu devir sanatkarları gibi eserleri de hastalıklı ve solgun bir mahiyet arz eder.

Anahtar Kelimeler: Edebî Nesil, Cumhuriyet Dönemi, Tanzimat Dönemi, Servet-i Fünûn, Yeni Türk Edebiyatı.

New Literature and Generations

Abstract

When life of societies is taken into consideration, it is seen that generations rather than individuals are effective in shaping social order and goals. Generations generally come into existence as creator of a school, a trend. As in the schools, a thesis-antithesis situation sharply separates them from others. In this respect, the harmony of language understanding ensures the continuity of a previously developed understanding. What is said for the generation is also valid for to literary circles in a special sense. The literary generation, on the other hand, is the name given to a special field by generations that are formed around literary precious issues. In shaping the literary generation, the period, schools, post-Tanzimat western examples play a role. The most striking point in our literature of the last hundred and fifty years, which was subjected to many names such as "The Age of Westernization", "The Age of Searches", "Modern Literature", is that it includes a lot of schools, names, movements and therefore generations. First generation of Tanzimat is that it was led by the team which was composed of Şinasi, Namık Kemal, and Ziya Pasha. The Tanzimat generation pioneered the intellectual currents of the era and was the first in all moves. The second generation of Tanzimat is the generation also called "Hamit-Ekrem-Sezai" School, represented by Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem and Samipaşazade Sezai. This generation is above all indifferent to social and political issues. In their perspective, art is a field that aims at aesthetic competence that deals with individual suffering, not social benefit. The third generation of the intermediate generation of modern literature consists of names such as Nabizâde Nazım, Mehmet Celal, Mehmet Ziver and Fazlı Necip who could not have a very bright place in the history of literature. This generation is a group of 25-30 people who succeeded in bringing a change to the face of literature in the field of perception and style. The most remarkable aspect of the era is that it brought magazine publishing rather than journalism to a very good stage. Servet-i Fünûn generation, which is the 4th generation of modern literature, is a very influential group that has made a name for itself in the last hundred and fifty years. Like the artists of this period, its works were also sickly and pale.

Keywords: Literary generation, Republic Period, Tanzimat Period, Servet-i Fünûn, New Turkish Literature.

Giriş

İnsanlık tarihi çok çeşitli medeniyetlere sahne olmuştur. Fakat bunlardan hiçbiri ebedî olamamıştır. Çünkü bu medeniyetler, dinamizminin zirvesine yükseldikten sonra inişin ve inkırazın elinden kendini kurtaramamıştır. Kâinatta insanın kaderine paralel olarak devletlerin iniş, çıkış ve tükenişi de hiç şüphesiz mukadderdir. Bu nedenle tarihe ve istikbale bu açıdan bakmak isabetli olur zannediyorum.

Türk medeniyet tarihi bilinen en son dönüşünü yaklaşık 200 yıllık başlangıç kabul edilen, modern dönemin öncesinde yaşamıştır. Osmanlı nâmıyla anılmayı hak etmiş olan İslamî medeniyetimiz, bütün bitişler gibi çok yönlü krizler ve -diğer tükenişlerden farklı olarak- çok uzun bir nekahat devresi yaşamıştır. Şüphesiz öyle miraslar bırakmıştır ki o ölü gibi mirastan, yepyeni bir medeniyet kurulacağını beklemek safdillik değildir.

Osmanlı'nın teslimiyeti veya hamlesi farklı şekillerde ele alınmış ve yorumlanmıştır. Ancak bu inkırazı anlamak için daha önceye bakmak icap eder. Böylece yeni bir başlangıca neden gelindiğini daha iyi anlamış oluruz. Osmanlı medeniyeti 1700'lü yıllara kadar top- yekûn bir olgunluk -zaaflarıyla birlikte- yaşadı. Dünya yüzünde uzun bir hâkimiyeti yalnız başına tesis etti. Onların bu dirayeti millî bir psikolojiyi beraberinde getirdi ve dışlarında olabilecek hiçbir şeyi tasavvur edemediler, dikkate almadılar. Zaten tek rakip görünen Batı, yüzyıllarca skolastik hummadan ıstırap çekmiş, uzun bir köhnelik yaşamış ve bitmişti. Osmanlıyı sona yaklaştıran, kendi bünyesinden kaynaklanan çözülme kadar -belki de daha fazla- Batı'nın uyanışı ve dirilişiydi. Hep olduğu gibi biri ölürken diğeri ayağa kalkıyordu.

Öncelikle Tanzimat'a kadar Osmanlıda neler yaşandı ona bakmak lazım: Medeniyet topyekûn bir hamledir. Osmanlıda, idareden ilmiyeye kadar çözülme başladığında dirayetsiz -hatta daha ileri- idareciler, padişahlar ve vüzerâ başa gelmiştir. Emanet, ehline verilmemiş ahlâkî çöküntü ve cehaletin pençesinde küflenmeye yüz tutmuştur.

Yanlışlar birbirini takip etmiş, ilmi gelişme donmuş, geniş coğrafyada otorite sarsılmış, maliye bozulup, devletin genel yapısını oluşturan askeriye laçkalaşmıştır. Daha birçok şey tarihin aydınlığında vuku bulmuştur. Yani bütün müesseseleriyle çözülüş aşama aşama gerçekleşmiştir.

Öte yanda Batı, reform ve rönesanslarıyla Doğu'dan çok farklı tam seküler bir kalkınmayı hızla yaşamış, dünya nimetlerini enine boyuna değerlendiren, tam bir hükümlerlik ve sömürüyü hedefleyen sanayi devrimini yaşamıştır. Öyle bir dünya kurmaya başlamıştır ki Doğu'ya hem yabancı hem de onu cazibesine çeken bir dünyadır bu. Teferruat bir yana, Batı'nın yükselişi, hâkimiyetini dünyevi olarak tesis ederken Doğu bir uhrevî medeniyetti. Sadece dünyaya yönelik olmanın hesabını yapmak onu şaşırttı. Bu nedenle dikte edilen yeniliğe kapalı olduğumuz iddiaları çürüktür. Bizi şaşırtan zıt medeniyetlerin dünyayı kasıp kavurmasıdır. Doğu çelişkileri her sahada, özellikle de zihinlerde yaşanmaya başladı. Bu şiddetli bir çelişkiydi. Hayatta kalmak, hatta yeniden toparlanmak sekülerleşmeyi gerektiriyordu. Direnmeler başlayınca ikilemler ve çatlaklar başladı. Bununla beraber sentezleme denendi -çoğunlukla- ama olumlu sonuç alınmadı.

Bir taraftan tam bir Batılı medeniyet tesisini çözüm olarak gören aydınlar gayret içine girdi. Öte yandan batılılaşmayı dünya görüşlerine ters gören, sekülerleşmeyi zihinlerine sindiremeyen düşünür ve idareciler başka çözümler aramayı denedi. Umumî aydın kitlesi hep bir sentez peşinde koştu. Ancak medenî oluşum yamama gayretleri kabul etmiyordu. Bütün bu oluşumlar hâlâ yeni gibi Türk fikir dünyasında yaşamaktadır. 200 yıldır bütün değişimine ve oluşumuna rağmen hiçbir şey tam olarak değişmiş değil. Yani kriz hâlâ bir yanıyla başladığı yerde duruyor.

Edebiyat ne insandan ne de insanın birlikteliği olan sosyal ortamdan, düşünceden ve hayattan ayrı düşünülmemeyeceği için bütün olup bitenden yeterince, hatta haddinden fazla nasibini aldı. Batı ve Doğu'nun bir türlü uzlaşamadığı krizi en çok da edebî yapımız hissetti, bitmeyen,

biteceğe benzemeyen bir çelişki başladı. Bu dönüşüm krizle başladı daha doğrusu bir türlü çözüme varamayan kriz başlamış oldu.

Öncesi değişim teşebbüsleri olmakla beraber Tanzimat'ı başlangıç kabul ediyoruz. Beslendiği kaynaklar itibariyle Kur'anî bir doku arz eden Osmanlı, sevgi ve gönül medeniyetiydi. Karşısında mecburi bir izdivaca zorlandığı Batı ise aklın, hesabın, faydanın ve insanın medeniyetiydi. Bu yöneliş mecburiyete dönmüştü. En yanlışı bile iyi niyetin ürünü olduğuna inandığım ıslahatlar, düzenlemeler ve bazen gafleti aşan kararlar bu başlangıcın uzantısı oldu. Tanzimat gerekli miydi? Bu soru artık anlamsızdır. Çünkü Tanzimat mecburiyetti.

Uzun yıllar sürdürdüğü hâkimiyeti sona ermiş hantal bir ülke, onu idare eden idareciler, isyanlar, yenilgiler, ekonomik dengesizlikler, kapitülasyonlarla yarı sömürü bir maliye, adaletsiz mahkemeler, medeniyet değerlerinden kopuk aydınlar, şaşkın bir halk... Bu durumda bir düzenleme manasına gelen Tanzimat gereksiz ve zamansız olamazdı. Düzenleme olmalıydı. Ama 1839 tarihli yapılan düzenleme mi? İşte mesele burada başlıyor. Getirilen düzenlemeler ya yergiye ya yetersizliğe ya da övgüye muhatap oldu. O gün bir şeyler yapılmalıydı. Yapıldı ama ne ihtiyaçlara cevaptı bunlar ne de bizim içindi. Tanzimat Fermanı maddeleri bunu açıkça beyan ediyor. Tükenişin, teslimiyetin kaçınılmaz beyanıydı bunlar. Alış tarzı mı suçlu alınmış tercihleri mi suçlu? Bunlar uzun uzun irdelenmiştir. Ancak çözüm ve fikir birliği hâlâ söz konusu değil. Bir millet "kendi olamayacak kadar" değişmeli miydi? Bu yapıldı. Başka çıkar yol, başka çözüm bulamayıştı bu. Bu yapılanlar şaşkınlığın, telaşın neticesiydi. Sonrası! Sonrası bağınazca sarılma oldu. Medeniyetler model alırlar, alışveriş tabiidir, deneyimden faydalanmamak ise ahmaklıktır. Ama taklit ancak çılgınlık, aptallık ve şaşkınlıktır. Ne yapılabilirdi? Model deneyim alınır, gözlenir, kendi şartlarına, yerli kaynaklarına, ihtiyaçlarına paralel, bünyesine uygun, yepyeni, farklı bir yekûn kurulabilirdi. Topyekûn farklı... Kendinden, kendisi için, kendine göre, gerektiği kadar. Bütün bunlar yapılmalıydı. Yapılamadı, yaptırılmadı. Batılı olmak oldum demekle mümkün olamazdı. Hele Doğu'nun Batılılığı oldukça zordu. Bırakın sanayi, tarım, teknolojiyi, adalet, idare, hukuku her alanda batılı olmak doğu zihniyeti için çok çok zordu ama gelinen nokta da bunu artık tartışmak gereksizdi. İstikamet, metot, idrak, azim iflas etmişti. Yeni, yepyeni, köklerinden esas olan, gerektiği gibi olan, kendi hamurunu yoğuran, kendi orijinalini kuran, her şeyde ama her şeyde topyekûn bir medeniyet tesisi yeniden mümkün olamadı... Tanzimat'ta bu bütünün bir parçasıydı. İyi kötü yuvarlak hükümler, övgü yergi peşinciliği bütün tarih ve birikim için mahsurludur. O hamlenin en azından bir deneme olmasından ders çıkarılmalıdır. Yanlış insan için olduğu gibi milletler için de tekrarı asla kabul edilemez bir şeydir. Doğruluğun tekrarı ise akıllı bir tavidir.

Hülâsa olarak diyebiliriz ki yeni medeniyet çerçevesine giren cemiyetimizin şiiri de farklılıklar göstermiştir. Teknik açıdan yenilik adına fazla bir şeyden bahsedememekle beraber üslûp, ifâde ve tema bazında kendine has bir vaziyeti yakalayabilmiştir. Eski edebiyatın ahirete yönelen yüzü, yeni edebiyatla dünyaya dönmüştür. Devrin sanatkarlarında görülen çoğu yeni hususiyetler, yeni şiir ve anlayışın mahsûlü olarak anlaşılmalıdır. Bu manada Türk edebiyatının modern dönem devirlerine -nesillerine- bakmak gerekir.

Soy, döl, döş, zürriyet, sülâle, kuşak, nesil manâlarına gelen nesil kelimesi lisan içinde kullanılırken oldukça geniş manalarda işlev görür. Terim anlamı, ortak özelliklerin bir araya getirdiği topluluğu karşılamak üzere, şu müştereklerin sonucudur:

İçtimai, siyasi ve iktisadi şartları aynı, terbiye (eğitim, yetişme) şart ve durumları aynı, endişe ve meseleleri aynı, yaşları yaklaşık olarak aynı olan kişilerin oluşturduğu topluluk nesil sayılır.

Bu tasnifte esas olan iki husus söz konusudur. Müşterek değerlerin etrafında buluşmak ve bu beraberlikten ortak bir idrak, ruh oluşturmak. Topluların hayatı dikkate alındığında, sosyal nizamın ve hedeflerin şekillenmesinde fertlerden ziyade nesillerin etkili olduğu görülür. Tarihi

şekillendiren, yönlendiren -her ne kadar fertler öne çıkarılsa da- aslında nesillerdir. Her neslin kendinden önce ve kendinden sonraki nesillerle ortak yanları olacağı gibi onları farklı kılan özellikleri de mevcuttur (Kaplan, 1985: 5). Devirleri şekillendiren, nesilleri öne çıkaran, o nesli temsile yetkili ve yeterli şahsiyetler, her nesil için geçerlidir. Bu tabii bir yön olmakla beraber, insanların fertleri büyütme duygusundan da kaynaklanmıştır. Bu öne çıkan şahsiyetlerin neslin genel dokusunu kendilerinde bulundurması ve nesli iyi anlamak için o neslin bütün fertlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir.

Nesiller çoğunlukla bir ekolün, akımın yaratıcısı olarak vücut bulurlar. Ekollerde olduğu gibi bir tez-antitez durumu onları diğerlerinden keskin çizgilerle ayırır. Özellikle dil anlayışları nesilleri birbirine yaklaştıran veya uzaklaştıran bir faktördür. Bu itibarla lisan anlayışının uyumu daha önce geliştirilen bir anlayışın da devamlılığını sağlar. "Bir anlayışı, bir fikri, bir uygulamayı veya herhangi bir işi devam ettiren kişi (ya da kişiler) onu ilk başlatan(lar)ın neslinden sayılır." Bu kabul, zaman denilen sınırları aşarak yüklendiği aksiyona göre o neslin mensubu olmayı da mümkün kılar. Aynı ideallere sahip olmak demek, o çağırı açan insan(lar)ın neslinden olmak manasına gelir. Buradaki ilişki kan, boy anlamının yerine, aynı dünya görüşüne mensup, aynı fikirlere sahip olma ilgisiyle izahını bulur. Bu manada, Oğuz Nesli, Asım'ın Nesli, Fatih nesli, Yunus nesli gibi adlandırmalar izahını bulur. M. Kaplan'ın "tip" olarak ele aldığı destan, mesnevi, roman gibi vakaya dayalı edebî eserlerin asli kahramanlarının açtığı çağırı -küçük farklara rağmen- aynı ruh ve aynı fikri taşıyan insanlar olarak görmek mümkündür. Gazi tipi, veli tipi, alp ve eren tipi bu manada değerlendirilmelidir (Kaplan, 1970: 19).

Edebî nesil ise edebiyatın sahasına ait, edebî açıdan kıymetli mevzular etrafında şekillenen nesillerin, özel bir sahaya ad vermesidir. Bu tür kendine has varlık gösteren bütün alanlar için böyle bir isimlendirme mümkündür. Dolayısıyla, nesil için söylenenler özel manada edebî çevreler için de geçerlidir. Buna göre; "İçtimai, siyasi, iktisadi şartları aynı, eğitim ve kendilerini yetiştirme durumları birbirine benzer, aynı endişe ve meseleleri paylaşan, aşağı yukarı aynı yaşlarda olan" (Kaplan, 1970: 19) ve edebiyatın herhangi bir türünde eser veren kişilerin oluşturduğu topluluklara "edebî nesil" denir.

Bir edebî neslin şekillenmesinde belli faktörler rol oynar:

1- Devir: İçinde yaşanan idari, sosyal yapının genel tutum ve karakterleri, nesillerin şekillenmesinde etkili olur. Mesela Tanzimat nesli, siyasi anlamda Tanzimat hareketi, meşrutiyet ve Batı'yla temas aşamalarını yaşayan Osmanlının ortaya çıkardığı, adını koyduğu gibi bütün bu hareketlerle çok sıkı münasebeti olan nesildir. Servet-i Fünûn, batılı fikirler, ferdi mizaçlar yanında, Abdülhamit idaresinin ve devrinin sonucu olarak doğmuş, hayatîyetini idari yapıyla olan münasebeti doğrultusunda sürdürmüştür.

2- Mektepler: Nesiller; okul veya mektep oluşturmuş akımların veya kurumların terbiyesinden geçer ve oluşumlarının nüvesini, müstereğini buralardan alırlar. Mesela Tanzimat nesli, bir yanıla medreseli, bir yanıla mektepli, bir yanıla eski (doğulu), bir yanıla (Batılı) yenidir. Servet-i Fünûn, Abdülhamit'le olan şiddetli çatışmalara rağmen onun açtığı veya onun zamanında açılan Batılı okullardan yetişmiş insanlar topluluğudur.

3- Tanzimat Sonrası Batılı Örnekler: Tanzimat nesli düşünce adamları belirli akım ve fikirlere yönelip eserler verince, -Hamit'in romantikleri, Servet-i Fünûn'un romantizm ve sembolizm tesirinde eserler vermesi gibi- ardından gelen insanlar bu örneklerle yönelmiş, ilk olanların Batılı eserleri örnek alması gibi sonradan gelenler ya kaynağından ya da kaynağı örnek alanlardan etkilenmiş, dolayısıyla ilgi alanı belli noktalarda yoğunlaşmıştır.

Edebî sahada da zirve olan isimler öne çıkmış, kendilerinden sonra gelen insanları etkilemişlerdir. Dolayısıyla o insanların adıyla anılan nesillere de rastlamak mümkündür. Mesela, Tanzimat neslinden, vatan şairi Namık Kemal tarzında eserler verenler N. Kemal nesli, Servet-i Fünûn şiirinin öncüsü T. Fikret anlayışı ve tarzında eserler veren isimler Fikret nesli, Mehmet

Akif tarzı ve anlayışını sürdüren isimler ya Akif nesli ya da eserlerinde öne çıkardığı, "Asım nesli" diye adlandırılmışlardır. Nesillerin oluşumunda Tanzimat sonrası farklı bir hüviyet arz eder.

Yüzyıllarca homojen bir yapı arz eden Doğu-Osmanlı toplumunda nesiller birkaç yüzyılda şekilleniyordu. Kâinatı algılayışları, mefkûreleri, şahsiyet ve ilgileri, değer yargıları, sık sık değişim yerine oldukça yavaş değişim geçiriyordu. Nehrin yatağını bulmuş şekline benzeyen Osmanlı nesilleri, edebî sahada olduğu gibi diğer sahalarda da keskin kopmaları yaşamamıştır. Halk şiiri ve edebiyatı yüzyıllarca aynı ekol, aynı terbiye ve terminoloji görünümündedir. Tekke, Âşık, Anonim gibi sınıflandırılmalara rağmen, topyekûn bir karakter oluşumunu devam ettirmişlerdir. Keza Klasik edebiyat için de aynı şeyleri söylemek mümkün. Aynı mektepler; aynı tedrisat, aynı hayat görüşünü, aynı lisanı, aynı formları doğurmuş, mesela Türkî-i Basit, Sebk-i Hindî gibi akımlar farklılara rağmen değişik bir nesil oluşmasını sağlayamamıştır. Veya isimler bazında, öne çıkan Fuzûlî, Bakî, Nedim, Nabî vb. isimleriyle dört yüz yıl süren bir nesil görünümü arz eder.

Tanzimat edebiyatına gelince işin rengi değişir. Devirler, ekoller, okullar, lisanlar çokluğuyla ve örneklerin değişimiyle, bir nevi nesiller edebiyatı ortaya çıkar. Tanzimat, siyasi ve idari hadisesinin adıyla anılan, 1860 sonrası faaliyet gösteren batılılaşma devrinin ilk neslini oluşturur. Tanzimat neslinin ardından, Servet-i Fünûn neslinin gündemi alacağı ana kadar, bu neslin adı söz konusudur. Ancak bu arada "Ara nesil" ve ara nesilden önce Tanzimat'ı II. grup olarak da ayırıp bir nesil saymak gerekir (Kaplan, 1987: 32).

Tanzimat I. grup nesli Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ekibinin öncülüğünü yaptığı; yaşlarının farklılığına rağmen eğitimleri, özellikleri ve amaçları itibarı ile kurdukları ekol, açtıkları yol itibarı ile ilk nesildir. Bu nesil Osmanlı şiirine olduğu kadar, topyekûn Doğu anlayışına reaksiyon olarak doğmuştur. Eskiye tamamen zıt bir açılımın ve gelişimin başlangıcı olan bu anlayış öncelikle eskinin soyut, tecrit anlayışına tam aksi bir tavırla, sosyalleşmeyi karakterinin parçası yapmıştır. Hayat, cemiyet ve realiteyle yeniden münasebetler kurmaya başlayan bu nesil günübürlük olan bütün somut realiteleri, Divân neslinin aksine başköşeye yerleştirmiştir, uhrevî ve insani olan, dünyevi bir gerçekliğin içinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat'ın bu ilk neslini, eski terbiye ve devlet kalemi yetiştirmiştir. Devletle içli dışlı olan bu neslin en bariz özelliği sadık birer siyasi oluşlarıdır. Mustafa Reşit Paşa'nın Batılı tercihini, ardından idareye gelen, ihtiyatlı davranan, Âli Paşa devralıp batılılaşmayı kısmen yavaşlatınca, Tanzimat nesli muhalifini bulmuş olur (Akyüz, 1982: 12). Batılılaşmanın temposunun düşmesi bile bu nesli harekete geçirir. Kenan Akyüz bu çığırın halka mal olduğunu söylese de gerçekte batılılaşmanın ne yüz elli yıl önce ne Cumhuriyetle ne de bugün halka mal olduğu sonucunu çıkarmak zor görünüyor. Aydınlar çevresinin gayretlerini, sürekli şüpheyle karşılayan halk hâlihazırda bile okumuşlarına güvenmediğini açık seçik gösteriyor. Ancak Avrupa Birliği söz konusu olunca, kültürel donanım ve süreç olarak kendi tercihlerinden yana bir iktidarın vitrini halkın ekseriyatını batıdan yana döndürebilmiştir.

Tanzimat nesli üç ayrı uğraşı bütünü parçaları addedip siyaset, cemiyet ve edebiyatı birlikte ele almıştır. Büyük amaç ve idealleri olan bu nesil yaptıklarını halk adına yaptıklarından halka yönelmiş, halkı aydınlatmak için halkın lisanı ile gazete çıkarmış, gazeteciliğin mimarı olmuştur. Gazeteler yoluyla hükümeti uyarma ve tenkit pozisyonunda bulunmuşlardır. İdare ile olan mücadeleleri, gazetenin sansür ve engellenmesine kadar gitmiştir (Akyüz 1982: 12). Tanzimat nesli devrin fikir akımlarına öncülük yapmış, bütün hamlelerde de ilk olmuştur. Osmanlıcı, İslamcı, Türkçü anlayışlar ayrışmadan iç içe geçmiş şekilde bu neslin fikriyatını tamamlamıştır. Zamanla bu görüşler ayrışmış ve ayrı saflar tutulmaya başlanmıştır. Bu kurtuluş reçetelerinin farkları da netleşmiştir. Bu belirginleşmeye, sosyal gelişmelerin birinci derecede etken olduğu muhakkaktır. Bu nesil edebi türlerin ilk örneklerini -tiyatro, roman, tenkit- vermiş olmakla yalnız sosyal sahada değil edebi sahada da inkılabı düşünmüşlerdir. Bu neslin şiddetli düalizmine (Garp-Şark) rağmen almış oldukları terbiye ve köklü inanç tarih şuurundan dolayı Garp'a fazla

kapılmadıkları, bu yeni medeniyet karşısında da ezilmedikleri görülür. Kendilerinden sonraki nesillerin aşağılık kompleksi, inanç buhranı söz konusu olmadığı gibi büyük düşünen birer ideal adamı olmayı da sürdürürler. Bu nesil meşrutî idare ve yan kurumların yerleştirilmesi için hayatları pahasına mücadele örneği verecek kadar kararlı ve gözü karadır (Kaplan, 1970: 28). Yine ilave etmek gerekir ki ne 2. nesil ne de ara nesil onların tavrını asla devam ettiremeyecektir. Mehmet Kaplan'ın tasnifi ve adlandırması ile "Politik ve Sosyal Fikirler Devri"(Oktay 1993: 17) nin edebi sahada şiiri nesre yaklaştıran, günlük küçük şeyleri şiire sokan, sosyal meseleleri bayraklaştıran en isabetli yönlerinden biri, halkın konuştuğu lisanı, halk Türkçesini tercih etmeleridir. Bütün gelişmişliği ve yeniliğine rağmen, bu nesil eskiye bağlı kalmış, batılı anlayışların ileri safhasında yeni denemelere karşı eski olduklarını itiraf etmişlerdir (Kaplan, 1987: 21).

Tanzimat ikinci nesli Abdülhak Hamit, Rezaizade Mahmut Ekrem ve Samipaşazade Sezai'nin temsil ettiği, "Hamit-Ekrem-Sezai Mektebi" de denilen nesildir. Yine M. Kaplan'ın isimlendirmesi ile "Ferdîyetçilik, büyük ihtiraslar ve ıstıraplar devri" (Kaplan, 1987: 22) diye de tanımlanabilir. Bu nesil her şeyden önce sosyal ve politik meselelere kayıtsız kalır. Onların zaviyesinde sanat, sosyal faydayı değil ferdi ıstırapları ele alan estetik yeterliği gaye edinen bir sahadır. Bu anlayışla hareket eden bu nesil için "sanat şahsi ve muhteremdir". Onlar I. neslin aksine şiiri nesre tercih ederler. Bu tercihin gerektirdiği yeterli muhteva şekilde batılı şiiri kurar. Birinci neslin kükreyen mizacından uzak olan bu sanatkârlar, ferdi ıstırapların dışına çıkmamışlardır. Bu anlayışları eserlerindeki tiplere de yansıtan neslin şiirinde felsefe, aşk, tabiat âlemleri batılı bir anlayışla yer alır (Kaplan, 1987: 23). Sanatkârında üslup ve başarı artar. Sanatın, özelde edebiyatın değer hükmü ve farklı saygınlığı bu dönemde iade edilmiş olur.

Estetiğin teorisini kuran 2. nesil, gazeteciliği tamamen terk eder. Estetik anlayışı M. Naci ve arkadaşlarının tavrı ile çelişki üzerine kurulur. Batı retorüğini bu mücadele ekseninde kurarlar. Anlayış ve tutumları Servet-i Fünûn'a zemin hazırlar. Bu nesil, "Hamit ile heyecanlı bir düşünce buhranına, büyük ihtiras ve ıstırap ifadesine bürünürken Rezaizâde ile daha ziyade duygusallığı yakalar (Kaplan, 1987: 23).

Ara nesil modern edebiyatın 3. nesli sayılabilir. Mehmet Kaplan, bu nesle "küçük ve günlük hassasiyetler devri" (Kaplan, 1987: 23) adını verir. Bu nesil Servet-i Fünûn 'a kadar "günlük küçük hassasiyetleri" realist bir yaklaşımla ele alan, kendine ait özellikleri olan Nabizâde Nazım, Mehmet Celal, Mehmet Ziver, Fazlı Necip gibi edebiyat tarihinde çok parlak yer edinmeyen isimlerden oluşur (Akyüz, 1982: 74). Bu nesle edebiyat tarihi içinde yer veren Mehmet Kaplan, genel bir temayül olan, Hamit ve Ekrem'den sonra Servet-i Fünûn'un başlatılmasını yanığı olarak zikreder. Çünkü iki nesil arasında yaklaşık yirmi yıllık bir süre söz konusudur ve bu süre Abdülhamit idaresine tekabül eder. Bu nesil, duyuş tarzı ve üslup sahasında edebiyatın çehresine değişiklik getirmeyi başaran 25-30 kişilik bir gruptur. Devrin en dikkate değer tarafı, gazetecilik yerine dergiciliği oldukça iyi bir aşamaya getirmiş olmasıdır. İdarenin tutumunu bir arada olmaya zorladığı bu nesil Hamit, Ekrem çizgisini devam ettirir. Ancak onlarla yetinmeyip tecrübe yolu ile yeni gelen temaları işlemişlerdir. Servet-i Fünûn da hat safhaya çıkan santimentalizmin öncüsü bu nesildir. Şiirde düşünceler yerine duyu ve hayalden ibaret olan bir ruhu yaygınlaştırdı "nesir ve şiiri veremliler, hasta çocuklar fakirler, aşk ıstırapı ile inleyen, zaruret altında ezilmiş insanlar" (Kaplan, 1987: 32) edebiyatı hâline sokarlar. Gerek lisan gerekse şiirde resmin etkisinin Fikret'ten önce işlendiğine bu nesilde şahit oluruz. Yine Servet-i Fünûn'dan önce batılı bir üslubun da işlenmesi ile Servet-i Fünûn'a tesir ederler.

Modern edebiyatın 4. nesli olarak yer alan Servet-i Fünûn nesli, son yüz elli yılda oldukça etkili ve adından bahsettiren bir gruptur. Bu ortak duyuş ve üslup özelliklerine sahip topluluğun en açık farkı bedbin, bedbaht bir psikolojiyi yaşamış olmalarıdır. Şiirlerinde ve romanlarında hayatı ıstırap kaynağı olarak gören iradesiz, melankolik bir nesil (Kaplan, 1987: 34) olan bu devrin sanatkârları gibi eserleri de hastalıklı ve solgun bir mahiyet arz eder. Hayattan, halktan idareden,

ülkeden nefret eden, milletin lisanını konuşmayan, kendi dünyasını yaşayan muzdaripler devridir bu nesil (Akyüz, 1982: 79). Servet-i Fünûn nesli, Türk edebiyatının batıyı tercihinin kesin sonucudur. Doğu-Batı mücadelesinde Batı'nın galibiyet kazandığı zihniyet, tema, teknik açılardan tam Avrupalı kimliğinin oluştuğu bir devirdir (Kaplan, 1987: 34).

Servet-i Fünûn neslinin topluluk oluşu, ortak duyuşu birinci derecede Abdülhamit muarızlığına dayanır. Ferdi hassasiyetleri ve bedbinliklerine dış dünyayla olan uyumsuzlukları da eklenince, çevreyle alakayı keserler. Yalnız sanatın dünyasına, tabiata fildişi kulelerine çekilirler. Eğitim, mizaç ve kültür itibarıyla tam Batılı olan bu nesil, yerel bütün değerlerle çatışma hâlinindedir. Yerli eser ve isimler yerine birkaç yabancı dil bilen bu nesil batı ile sıkı irtibatını daima korumuştur. Aşırı derece bağlı olduğu Fransız edebiyatından hayal dünyası ve yeni vokabüler alır. Şiiri nesre oldukça yaklaştırır. Güzel sanatlara ehemmiyet verip estetik düşünce ve beceri olarak da oldukça başarılı olurlar.

Birinci Tanzimat neslinin aksine hemen tamamı orta tabakadan insanlardır. Papaz mekteplerinde, batılı okullarda okuyan, görev yapan bu insanlar dine tamamen bigâne kalırlar. Başboş, sorumsuz olmalarına rağmen sistemli estetiği terk etmezler. Çıkardıkları dergiler mizanpaj olarak düzenli, konuları itibarıyla sıradan ve tercümelemlerle doludur. Garptan sarhoşça beslenip mest olurlar (Kaplan, 1987: 35). İlk defa kadın meselesini ele alıp onlar için de hürriyet isterler. Aristokrat bir edebiyat kuran bu devir, laik düşünceyi açık olarak işleyen, maziye tamamen kapalı, fikirden ziyade romantizm ve duygusallık içinde, ağdalı bir lisanla terennüm eden bir kimliğe sahiptir (Kaplan, 1987: 41).

Bu nesli bir arada tutan şeyin Abdülhamit muarızlığı olduğunun delili olarak şiddetle istedikleri hürriyete kavuşunca dağılıp gitmelerinin gösterilmesi yanlış olmaz. Zaten onları bir araya getiren biraz da tesadüflerdir (Kaplan, 1970: 17). Tesadüfün mimarı, mıknaşısı Recaizade, mekânı ise çoğunlukla Servet-i Fünûn mecmuası olmuştur. Aslında bu nesil çok farklı karakterlerden oluşmuştur.

Buraya kadar oluşan nesilleri Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle özetlersek "N. Kemal'in büyük vatan, hürriyet, meşrutiyet gibi prensipleri, düşünceleri I. merhaleyi; Hamit'in büyük ihtiras ve felsefeleşmiş düşünceleri, ıstırapları II. merhaleyi; Recaizâde'nin santimentalizmi ile ara neslin küçük duygu tasvirlerine inhisar eden şiirleri III. merhalenin başlangıcını gösterir." (Kaplan, 1970: 18).

Servet-i Fünûn'dan sonra kısa süre hayatini sürdüren Fecr-i Âti topluluğu bir nesil karakteri göstermez. II. Meşrutiyet ve getirdiği kargaşa ortamı, ardından patlak veren ardı arkası gelmez savaş ve felaket yılları, yeni bir nesli pişirir, şekillenmesinde etkili olur. Bu nesil Millî edebiyat topluluğunu ve Cumhuriyet'e uzanan yeni yapılanmayı kuran nesildir. Cumhuriyet nesli, Osmanlı'nın tükenişi ve yeni millî devletin kuruluşunun ortak paydasıdır. Öte yandan bu dönem nesli inkıraz sonrası istiklal mücadelesi, bozkır ruhunun Ankara'da yeniden doğuşu, yeni bir neslin İstanbul'a karşı ortaya çıkışıdır (Kaplan, 1970: 18).

Cumhuriyet nesli; Âkif'in maneviyatı, Gökâlp'in milliyetçiliği, Y. Kemal'in tarih ve coğrafya şuuruyla beslenmiş, millî mücadele tecrübesi de bütün nesillerden daha fazla reaksiyon almalarına sebep olmuştur. Cumhuriyet'e kadar az çok eskiye, değer yargılarına bağlılık söz konusuysen bu nesil maziye köklü bir tepki olarak şekillenmiştir. Bu tepki Cumhuriyet ideolojisinin hem sebebi hem de sonucu olur.

Mehmet Kaplan, Cumhuriyet neslini iki kısımda ele alarak II. Dünya Harbi'ne kadar olan kısım ve sonrası diye sınıflar. Ancak bu devri üç kısımda ele almak doğru olur zannediyorum. Cumhuriyet'i II. Meşrutiyet yıllarından kopuk ele almak doğru olmayacağı gibi bu nesille aynı saymak da doğru olmaz. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e, harp veya felaketler nesli, ardından millî devlet nesli, sonrası ise zengin, renkli, çok sesli nesiller devri olarak ele alınabilir. Cumhuriyet öncesi nesil büyük felaketler, zaruretler ve savaşın pişirdiği nesildir. Bu nesil bir yandan millî ruhu

canlı tutmak, insanları zafere inandırmak yolunda eserler verirken mücadelenin içinde bizzat bulunurlar. Yeni devletin yapısına da harcı koyarlar. Bütün farklılıklarına rağmen, bu neslin ortak yönü kurtuluşa gönül vermek, mücadele etmek, yepyeni bir devlet kurmaya azmetmektir. Bu nesil farklılıklarıyla, Cumhuriyet neslinin fikri yönelişlerine de zemin hazırlayacaktır. Yaklaşık 70 yıllık neslin fikir temelleri bu devirde atılır. İslamcı, Türkçü, Garpçı düşünceler Tanzimat ile başlamakla beraber, reçetelerinin daha net belirmesi II. Meşrutiyet yıllarına uzanır. Cumhuriyet nesli, Gökalp ve arkadaşlarının arzularına cevap vermiş olmakla beraber, sonraları bu düşüncenin mensuplarını da rahatsız etmiş, Âkif anlayışına -kısmen Yahya Kemal anlayışına da- çoğunlukla karşıt tavır almıştır.

II. Cihan Harbi'nden önceki Türkiye; tek parti, tek şef, tek ideoloji esasına dayanır. Bu devrin bütün kimliği, rengini Cumhuriyet ideolojisinden alır. Müdahaleci, yönlendirici, zorlayıcı bir yöntemle tek tip nesil imaline Batılı pozitivist yapısında faydalanmak isteyen nesil Marksist çizgisine faaliyet alanını ancak İnönü şefliğinde bulur. Atatürk onlara da fırsat vermez. Ancak bu yeni, devlet güdümlü neslin oturaklı tavır sergilemekten ziyade sermayesi; eskiye, maziye sövüp yeniyi alkışlamaktan başka bir şey olmaz.

Cumhuriyet nesli bütün programlılığına rağmen kendi içinde homojen bir karakteri kuramamıştır. Batılı tercihinin rağmen bu nesil, Osmanlı müesseselerinin, mektep ve medreselerinin yetiştirdiği insanlardı. Yeni inkâr ve imar planında ikilemler yaşamaktan kurtulamadılar. Yeni yapının bizzat mimarı olan Atatürk bile bu çelişkileri yaşadı. Türk tarihinin büyük simalarına hayran olup onlara düşmanlıktan da geri kalmadı. Alaturka musikiden çok hoşlanıp alafanga musikiyi yerleştirmenin mücadelesini verdi (Akyüz, 1982: 35). Tarihi efsanelere dayanmaya; Eti, Sümer tarihini canlandırıp Türk'e menşe aramaya çalışılır. Yapılan inkılâplar milleti kendine benzemeyecek aşamaya sürükler. Yepyeni bir millet yarattığı iddiasında olan yeni ideoloji, edebi sahada da yeni değerlerin müdafisi nesiller yetiştirir. Tarih ve kültür yanında din de nasibini alır. Cumhuriyet nesilleri yer yer din düşmanlığını sermaye olarak -halka rağmen- kullanır. Âkif'te tek çözüm Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'de en azından geleneğin mutlak parçası olan din; yerini "yaşama sevinci"ne, kitap ise Andre Gide'nin "Dünya Nimetleri"ne bırakır. Aşk ise "şehvete, bayağılığa" bırakır" (Kaplan, 1987: 38). Kadın birdenbire orta malı hâline getirilir. Evlilik alay konusudur. Zinaya ait tercümelelerdeki gibi kadını arkadaş ve meta olarak algılamaya başlarlar. Erozyona uğrayan değerler yeni bir milliyetçilik adına bürünür, Atatürk milliyetçiliği zamanla beynelmilelci yapıya dönüşür (Kaplan, 1985: 45).

Aslında materyalizme karşı olan yeni anlayış temelinde yatan pozitivist yapı ile komünizme zemin hazırlar. Komünizm ise Rus yayılcılığı güdümüne girer ve yayılmakta gecikmez. Nazım Hikmet, Sabahattin Ali gibi isimler bu ideolojiyi yaygınlaştırmaya yeni bir neslin peydahlanmasına çalışırlar. İnönü devrinde ise büsbütün meydanı kaplarlar. Birbirine yakın iki grup görünümünde olan Batıcı ve sosyalist nesil, aşama aşama aynı çizgiye gelir.

Cumhuriyet dönemi zenginliği, karmaşa ve çok sesliliği esas alınca, alt şubeler çok daha fazlaşabilir. İslamcı ve milliyetçi şubeler ise kısmi serbestî fırsat tanıyacaktır. Aynı ülke, aynı toprak ve idare, aynı zaman dilimi birbirinden uzak, farklı hatta düşman nesillere sahne olacaktır. Kesin ayrışmalar ise 1948'den sonra belirir. Mehmet Kaplan bu aşamaları üç hadiseye bağlar:

- 1- Türkiye'nin hür milletler camiasına kabulü,
- 2- Komünizm'in cesur ve yaygın hâle gelmesi,
- 3- Dine ve tarihe dönüş.

Bu nesillerin yeşermesinde -farklılıklara rağmen- 1950 sonrası çok partili dönemin, Batılı sermayenin çok açık tesiri vardır. Türkiye bir yandan komünizm ajan ve yerli iş birlikçilerinin bir yandan batı sömürgesinin faaliyet alanı olurken beklenmedik bir hızla kendine, Millî olana, tarihe, dine dönüş yaşar. Bu yenilikler yalnız Millî düşünceye değil öte yandan, demokratik yapı adına

getirdiği proletarya, şehirleşme, sefalet ve sosyal dengelerin sarsılmasıyla, sol nesillere de yeni zeminler hazırlamış olur. Cahil Anadolu insanı ani şehirleşmeye, gecekondulara yığılırken istismara uğrar.

Güdülerle yaşayan neslin yerine -Orhan Veli, Cahit Sıtkı, Bedri Rahmi, Sait Faik felsefeleri yerine- Marksizme rağmen, İslami idrake dönük nesiller yeniden oluşmaya başlar (Tanpınar, 1985:87).

Cumhuriyet nesli, önceleri oldukça sağlam halk lisanına dayalı bir Türkçe ile eserler vermiş, ancak zamanla sadelik öz Türkçecilik ve eski düşmanlığı adına lisanı güdükleştirmenin de öncülüğünü yapmıştır. Bu politikaya sonuna kadar sadık kalan sol, zamanla sol-Kemalizm terkinini (Tuncer, 1992:98) kurmakta zorluk çekmemiştir. Aynı kitle içinde sosyal gerçekçilik yoluyla edebî ekollere yol açan edipler, sol yerine demokrasi, laiklik ve Kemalizmi de istedikleri gibi yorum ve kullanma hakkını ellerinde bulundurmışlardır. Garip şiiri solun sahiplenmesine rağmen, bir nevi Marksist estetiğin esnetilmesi, resmî ideolojinin edebiyatı olur. II. Yeni halis sanatın, gizem ve estetiğin yeniden hayatıyet bulmasıdır. Öte yandan Âkif, Necip Fazıl çizgisinin Sezai Karakoç yorumundan bir İslami sanat anlayışının da Cumhuriyet nesilleri arasında yerini aldığı görülür.

Cumhuriyet neslini, Atatürk Türkiye'sinde açılan okulların, batıya gönderilen öğrencilerin yanında, 40'lı yıllarda tercüme faaliyetleri ve açılan köy enstitülerinin de yetiştirdiği dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Sonuç

Batılılaşma Devri, Arayışlar Devri, Modern Edebiyat, gibi birçok isimlendirilmeye tabi tutulan son yüz elli yıllık edebiyatımızda en dikkati çeken husus, oldukça fazla ekol, isim, akım ve dolayısıyla nesle yer vermesidir. Sosyal hayatın hızlı değişimi, aşırı hareketlilik, binlerce yıla sığacak hadiselerin yüz yıla sığdırılması, oldukça karmaşık, karmaşık olduğu kadar da çeşitli fikirlere sebep olmuştur. İki farklı dünyanın (doğu-batı) münasebeti yepyeni insan, eğitim ve öğretim, farklı bir tüketim anlayışı doğurmuş, kâinatı algılama biçimi köklü değişim geçirmiştir. Bu durum son yüzyılda çok daha hız kazanmış, insanlık tarihinde az rastlanır değişimlerden en fazla nasip de bize düşmüştür. Birbirine zıt dünya görüşleri, fikir akımları, felsefi tercihler, ideolojiler, izlenimler çağı olan bu asırda bütün bunlar yetmiyormuş gibi insanlar idare ile de büyük problem yaşamıştır. Kitleli hareketler kalabalıkları peşine takınca her kalabalık bir nesle mensup olmuştur. Bütün bunlar dikkate alınınca, çok fazla nesille yüz yüze kalmış oluşumuzu daha iyi anlarız. Aynı şartlar, aynı okullar, aynı ideolojiler neticesi bunca çeşitliliğe daha doğrusu kargaşaya sebep olurken tabii ilimlerin metotlarının insani ilimlerde ne kadar ters sonuç verdiği de ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- AKYÜZ, Kenan (1982). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ankara: İnkılap Kitabevi.
- KAPLAN, Mehmet (1985). *Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- KAPLAN, Mehmet (1970). *Nesillerin Rubu*, İstanbul: Hareket Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (1987). *Tevfik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OKTAY, Ahmet (1993). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923-1950)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1985). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- TUNCER, Hüseyin (1992). *Arayışlar Devri Türk Edebiyatı I-II*, İzmir: Akademi Kitabevi.

Makale Geliş | Received: 02.09.2020.
Makale Kabul | Accepted: 30.09.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.788991

Fatih İŞİK

Araştırma Görevlisi | Research Assistant
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gümüşhane -TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Literature, Department of Geography, Gümüşhane -TURKEY
ORCID: 0000-0001-9507-5651
fatihtrbzon.61@gmail.com

Muhammet BAHADIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5068-4250
muhammet.bahadir@omu.edu.tr

Halil İbrahim ZEYBEK

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID:0000-0002-4097-9079
hizeybek@gumushane.edu.tr

Savaş ÇAĞLAK

Doktora Öğrencisi | Ph.d. Student
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Social Sciences Institute, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0002-9051-7710
savas_caglak@hotmail.com

Karadere Çayı Taşkını (Araklı -Trabzon)

Öz

Taşkınlar ülkemizde son yıllarda değişen iklim şartları ile birlikte daha sık yaşanan doğal afetlerdir. Taşkınlara bağlı olarak birçok can ve mal kaybı yaşanmaktadır. Bu çalışmada taşkınların çok yaşandığı Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Trabzon'a bağlı Araklı ilçesinde 18 Haziran 2019 tarihinde meydana gelen taşkının coğrafi nedenleri incelenmiştir. Oluşan taşkın, Araklı ilçesine bağlı Çamlıktepe ve Yüceyurt mahallelerinde 10 kişinin yaşamını yitirmesine, çok sayıda meskenin de yıkılmasına sebep olmuştur. Taşkının yaşandığı Karadere Çayı havzasında yaşanması muhtemel taşkınların risk analizi yapılarak taşkına duyarlı alanlar belirlenmiştir. Çalışmada sahaya yönelik afet raporları, sayısal yükseklik, meteorolojik, akım ve jeolojik verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak Çok Kriterli Karar Verme yönteminin bir metodu olan Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılmıştır. Taşkın duyarlılık analizi için mevcut yöntemlere farklı parametreler eklenerek oluşturulan üç ayrı teknik ile haritalar üretilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Karadere Çayı'nın bazı kıyı kesimleri, Haliloğlu ve Gülbekli derelerinin birleştiği yer ve Araklı şehir merkezi taşkına en duyarlı alanlar olarak tespit edilmiştir. Haliloğlu ve Gülbekli derelerinin birleştiği saha 18 Haziran 2019'da yaşanan taşkının ana merkezini oluşturmaktadır. Ayrıca sahada taşkınla birlikte yaşanan heyelan olayları da taşkının etki derecesini artırmış, çamur akıntısı oluşumuna neden olmuştur. Analiz sonuçları ve yaşananlar göstermektedir ki sahada bundan sonrada taşkın olasılığı yüksektir. Bu nedenle çalışmanın, yöneticiler ve karar vericiler tarafından muhtemel olumsuz sonuçların engellenmesi adına dikkate alınması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Taşkın, Araklı, Trabzon, Afet, Duyarlılık.

Karadere Creek Flood (Araklı-Trabzon)

Abstract

Floods are natural disasters that occur frequently in our country due to changing climate conditions in recent years. As a consequence of floods, many losses of lives and property happen. In this study, geographical causes of the flood are examined, which occurred on June 18, 2019, in Araklı district of Trabzon located in Eastern Black Sea Region where floods take place regularly. This flood caused the death of 10 people and the destruction of many dwellings in Çamlıktepe and Yüceyurt neighbourhoods of Araklı district. In the Karadere Stream Basin where the flood took place, areas being sensitive to floods were determined by making risk analysis of potential floods. Disaster reports, numerical altitude, meteorological, geological and flow data related to this field were used in the study. As a method, the Analytical Hierarchy Process, which is a method of Multiple Criteria Decision Making method, was employed in the study. For the flood sensitivity analysis, maps were produced by using three different techniques created by adding different parameters to existing methods. According to results of the analysis, Araklı city centre, some regions of the Karadere River banks and the area where the Haliloğlu and Gülbekli rivers cross were identified as the most sensitive areas to floods. The area where the Haliloğlu and Gülbekli rivers cross constitutes the main centre of the flood occurred on June 18, 2019. In addition, landslide incidents that took place together with the flood on the field increased the effectiveness of the flood and caused mudflow formation. Results of the analysis and experiences show that the probability of flood occurrence is high in the field. Therefore, it is expected that local administrators and decision makers take this study into account to prevent possible negative outcomes.

Keywords: Flood, Araklı, Trabzon, Disaster, Sensitivity.

1. Giriş

Doğal tehlike ve afetlerin toplumlar üzerindeki etkisi günümüzde azımsamayacak boyutlara ulaşmıştır. Özellikle taşkın/heyelan tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sosyal ve ekonomik etkileri nedeniyle en önemli doğal afetlerdendir. Taşkın; akarsu yatakları çevresinin veya kıyıların kısmen sularla kaplanması olayı (Zeybek, 2005:235) şeklinde heyelan ise iklim, insan faaliyetleri, jeolojik ve jeomorfolojik unsurların etkisiyle toprak veya kayaların yer değiştirmesi (El Jazouli, A., Barakat, A. & Khellouk, R., 2019:1) olarak tanımlanmaktadır. Bazen bir yerde birden fazla doğal olay gelişip karma afet oluşturabilir. Dünyanın farklı yerlerinde birçok taşkın olayı yaşanmakta, can ve mal kaybı olmaktadır. Taşkınlar çok sık gerçekleşen afetler olup birçok bilimsel çalışmaya da konu olmaktadır. Bu çalışmaların bazıları mevcut taşkınları ele alırken son yıllarda taşkın duyarlılığı ve riskine yönelik çalışmalar da yapılmaktadır (Turoğlu ve Özdemir, 2005; Özdemir, 2011; Cürebal, İ., Efe, R., Özdemir, H., Soykan, A. ve Sönmez, S.2016; Gülbaz, 2019; Ertürk ve Kaya, 2019; Dikici ve Aksel, 2019; Fural, Ş., Cürebal, İ., ve Furkan, İ. 2019; Dinç, 2019).

Muson Asya' sı olarak bilinen ve şiddetli yaz yağışları alan Güneydoğu Asya ülkelerinde Pakistan, Hindistan ve Çin hemen her yıl büyük taşkınlarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle 2010 yılında, taşkınlarla bağlı Çin'de 50 milyar doların üzerinde zarar olmuştur. Ayrıca taşkınların çok şiddetli olduğu ve günlerce sürdüğü Pakistan'da 2000 kişi hayatını kaybetmiştir (Kundzewicz, Z. W., Kanae, S., Seneviratne, S. I., Handmer, J., Nicholls, N., Peduzzi, P. & Sherstyukov, B. 2014:3). Ülkemizde de durum farklı değildir. Taşkınlar hemen her yıl meydana gelmektedir. Özellikle 1998 yılında Batı Karadeniz'de meydana gelen geniş alanlı taşkında 30'dan fazla can kaybı meydana gelmiştir. Yine 2009 yılında İstanbul'da yaşanan taşkında 32 kişi yaşamını yitirmiş binlerce bina (5306) zarar görmüştür (Kömüşçü, A. Ü., Çelik, S., ve Ceylan, A. 2011:210). Samsun'da yaşanan 2012 taşkınında 12 kişi hayatını kaybetmiş, milyonlarca liralık zarar olmuştur (Bahadır, 2014:30). Çalışma sahasının da içinde yer aldığı Trabzon ili, taşkın afetinin en fazla yaşandığı yerler arasındadır. İlde yaşanan önemli taşkınlarla kronolojik olarak bakıldığında; 30 Temmuz 1977'de Of, Sürmene ve Tonya ilçelerinde; 27/28 Nisan 1990'da Araklı ve Of ilçelerinde; 19/20 Haziran 1990'da merkeze bağlı Değirmendere havzasında; 27 Haziran 1994 yılında Of ilçesinde; 6 Temmuz 1995 yılında Solaklı Çayı havzasında; 10 Haziran 2004 yılında Araklı ile Arsin ilçeleri arasında; 2 Ağustos 2005 yılında Sürmene ilçesinin Manahoz Deresi'nde; 2 Temmuz 2006 yılında ise Solaklı ve Manahoz derelerinde sel ve taşkınlar olmuştur (Çınaklı, 2008). Bu tarihlerden sonrada il genelinde farklı yerlerde can ve mal kaybına neden olan seller yaşanmıştır. 2009'da Trabzon merkezde olan

selde 2 can kaybı, 2013 Yomra'daki selde 2 can kaybı, 2016 Beşikdüzü selinde 3 can kaybı ve 2019'da bu çalışmaya da konu olan Araklı selinde 10 can kaybı olmuştur (URL-1, 2020). Son yüzyıllık dönemde, Doğu Karadeniz'de yer alan illerde heyelan ve taşkınlara bağlı 90 yılda (1929-2019) 644 vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Trabzon'da ise 90 yıllık bu dönemde heyelan ve sellerde 362 kişi, sadece sel ve taşkında ölenlerin sayısı ise 144 kişi olmuştur (URL-1, 2020). Bu durum çalışma sahası ve yakın çevresinin devamlı olarak afetlere maruz kaldığını, bu nedenle afet risk analizleri yapılarak gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte taşkın erken uyarı sistemleri geliştirilerek yaşanacak olası afetler de can kaybının en aza indirilmesi için çalışmalar yapılması aciliyet taşımaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

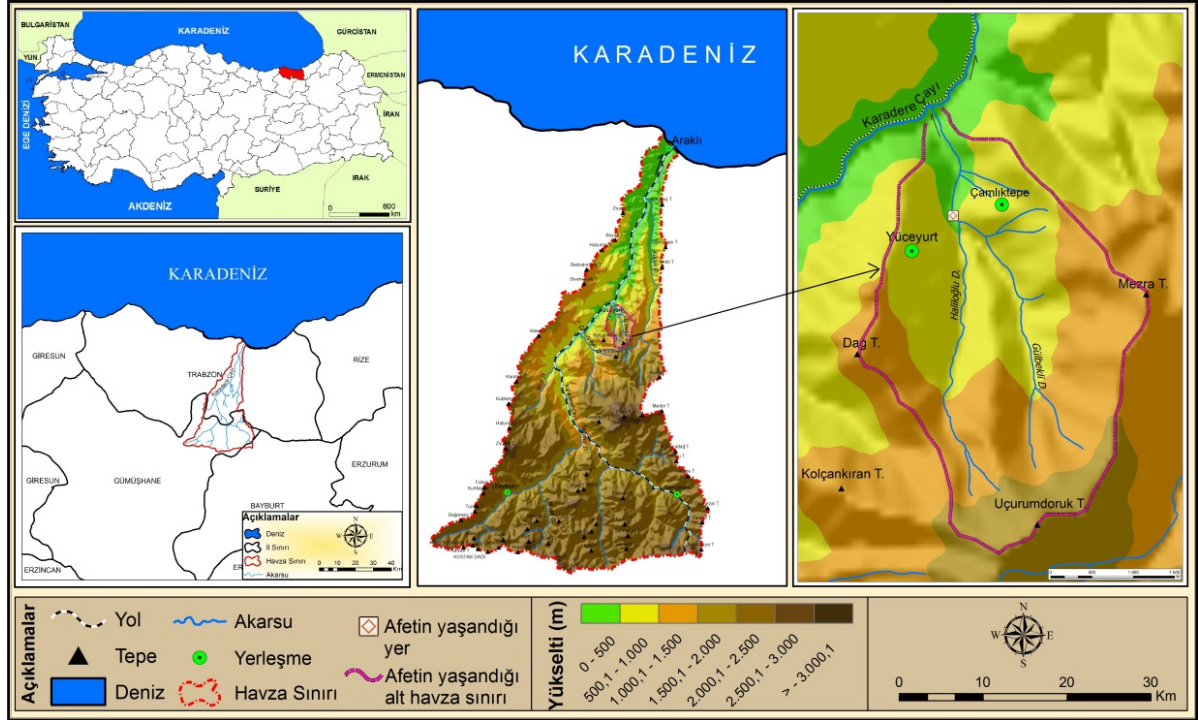
Çalışmanın temel amacı, Trabzon ili Araklı ilçesi Çamlıktepe ve Yüceyurt mahallelerinde 18 Haziran 2019 tarihinde yaşanan taşkın/heyelan felaketinin sebeplerini, etkilerini, sonuçlarını, taşkın duyarlılık analizini ve bundan sonraki süreçte yapılması gerekenleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır. Araştırmamıza konu olan havzada yaşanan taşkın/heyelan afetinde 9 kişi hayatını kaybetmiş, 1 kişi kaybolmuş ve 4 kişide yaralanmıştır. Taşkın mali boyutuna bakıldığında ise; Çamlıktepe Mahallesi'nde 7 konut, 1 iş yeri, 1 depo ve 2 kamu binasının yıkıldığı, 11 konut ile 3 iş yerinin ağır hasar aldığı ve 7 büyükbaş, 3 küçükbaş hayvanın telef olduğu tespit edilmiştir. Yeşilyurt Mahallesi'nde de etkili olan taşkında 25 kovan zarar görmüştür. Yeşilyurt'ta 30, Yüceyurt'ta 20, Çamlıktepe'de ise 60 dekar fındık arazisi tahrip olmuştur (URL-2, 2019). İnsan ömrü boyunca yaşadığı zaman diliminde ortamsal özelliklerden ve jeomorfolojik değişimlerden etkilenmiştir. Bu nedenle değişik türde ve yoğunlukta bu ve benzeri felaketlerin bir daha yaşanmaması için önlemlerin bir an önce alınması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmanın neticesinde havzada afet riski ve zararlarını bütünleşmiş bir şekilde ele alması ve böyle olayların bir daha yaşanmasını engellemek ya da etkisini azaltmakta yol göstermesi bakımından önemlidir.

1.2. Çalışma Sahasının Yeri

Doğu Karadeniz Bölümü'nün Trabzon ve Gümüşhane illeri sınırları içinde yer alan Karadere Çayı havzası çalışmanın sahasını oluşturmaktadır. Saha su bölümü çizgisi ile sınırlandırılmış olup 742, 2 km²'lik alan kaplamaktadır (Şekil 1). Havza Karadeniz'e adeta bir kama gibi sokulmuştur. Her ne kadar çalışma Karadere Çayı havzası içerisinde yer alsada da konunun odak noktası 18 Haziran 2019 tarihinde taşkın meydana geldiği Yüceyurt ve Çamlıktepe mahalleleridir.

Afetin meydana geldiği alt havza 11,1 km²'lik alana sahiptir. Bu alt havzada bulunan Haliloğlu ve Gülbekli dereleri taşkın afetini oluşturan akarsulardır. Havzanın fiziki coğrafya yapısı incelendiğinde; akarsular tarafından açılmış dar ve derin vadiler geniş yer kaplamaktadır. Özellikle ana akarsuya karışan ikinci dereceden kollar dar vadilerden akmaktadır. Trabzon Dağları batı-doğu yönünde uzanış göstererek havzanın güney sınırını oluşturmaktadır. Havzanın orta kesiminde ise, 1800-2500 m arasında değişen yüksek aşınım düzlükleri bulunmaktadır. Karadere Çayı yaklaşık 69 km uzunluğa sahiptir. Araklı ile Sürmene ilçelerini ayıran Küçükdere ise 37 km'lik uzunluğa sahiptir.

Şekil 1. Karadere Çayı Havzası ve Yüceyurt-Çamlıktepe mahalleleri yer bulduru haritası.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın odak noktası Araklı ilçesinin Yüceyurt ve Çamlıktepe mahallelerinde meydana gelen taşkının etki derecelerinin belirlenmesi ve havzanın taşkın duyarlılık alanları belirlenerek alınacak önlemlere bilimsel bir taban hazırlanmasıdır. Bu nedenle sahaya yönelik fiziki ve beşerî yapı özellikleri incelenerek taşkına duyarlı alanların etkileşimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili kurum ve kuruluşlardan tablo 1’de gösterilen veriler temin edilmiş, böylece çalışmanın altlığı oluşmuştur. Ayrıca sahaya belli aralıklarda gidilerek fotoğraf çekilmiş çalışmanın görselliği arttırılmıştır.

Tablo 1. Çalışmanın temel verileri ve kaynakları.

Veri	Kaynak	Ölçek	Yıl	Pafta Kodu
Meteoroloji verileri	11.Bölge Müdürlüğü	–	1975-2018	–
Afet raporları	İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü	–	2019	–
Arazi kullanımı	Copernicus (Land Monitoring Service)	–	2019	–
Toprak haritası	Trabzon Tarım İl Müdürlüğü	1/100000	1984	–
Topografya haritası	Harita Genel Komutanlığı	1/25000	1984	G43a1, G43b3, G43c1, G43c3, G43c4, G44a1, G44a4, G44d1, G44d4
Jeoloji haritası	Maden Teknik Arama	1/25000	1998	–
Çoklu Sensör Yağış Tahmini Uydu Fotoları	EUMETSAT MPE	–	2020	–

Çalışmada birçok fiziki ve beşerî faktörleri bir bütün halinde değerlendirmesi ve riskli alanları belirlemesi bakımından çok yaygın kullanılan ve doğru sonuçlar veren Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yönteminin bir metodu olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHY) kullanılmıştır. Yöntem, ölçeklendirilebilir entegre bir Coğrafi Bilgi Sistemi yazılımı olan ArcGIS 10.7 programında

uygulanmıştır. AHY ile taşkın duyarlılık gruplarının belirlenmesi için eğim, bakı, toprak, arazi kullanımı, jeoloji, yağış, yükseklik, akarsu birleşim noktası ve akarsuya yakınlık olmak üzere dokuz parametre belirlenmiştir. Parametrelerin etki değerleri puanı işlenirken Ocak, (2018), Oğuz, vd., (2016a,2016b), Özşahin, (2013) Sunkar ve Tonbul (2010) tarafından yapılan çalışmalardaki değerlendirmeler baz alınmış, saha farklılığı düşünülerek yeni parametre eklenip bazı parametrelerin puanlaması değiştirilmiştir (Tablo 2). Aynı zamanda coğrafi bilgilerin ilişkilendirildiği, ArcGIS programının kullanıldığı birçok makale incelenmiş (Turoğlu, 2007, 2010, 2011, 2012; Koçyigit, vd., 2016; Vojtek ve Vojteková, 2016; Sar, N., Chatterjee, S., & Das Adhikari, M. 2018) çalışmanın hazırlanmasında esin kaynağı olmuştur.

Tablo 2. Taşkın duyarlılık haritası için kullanılan parametreler ve etki değerleri.

Parametreler	Alt Birimler	İşlevsel Etkisi*	Alan		Etki Değeri
			km ²	%	
Eğim (%)	0 – 2	Ters	11.8	1.7	9
	2 – 5		3.9	0.5	8
	5 – 15		10.7	1.4	2
	15 +		715.8	96.4	1
Bakı (°)	Kuzey	Özel ve Matematik konumuna göre	101.8	13.7	9
	Kuzeydoğu		95.3	12.8	8
	Doğu		107	14.4	7
	Güneydoğu		84.8	11.4	7
	Güney		72.8	9.8	7
	Güneybatı		73.3	9.8	7
	Batı		93.9	12.5	7
	Kuzeybatı		104.4	14	8
	Düz Alanlar		8.9	1.6	9
Toprak	Alüvyal Topraklar	Yayılg alanına göre	3.8	57.5	9
	Gri-Kahverengi Podzolik Topraklar		178.5	18	9
	Kırmızı-Sarı Podzolik Topraklar		133.6	24	7
	Yüksek Dağ Cavır Topraklar		426.3	0.5	1
Arazi Kullanımı	Yapay Alanlar	Eğim değerine göre	2.4	0.2	9
	Tarımsal Alanlar		148	19.72	7
	Ormanlık Alanlar		591.4	80	1
	Su yüzeyleri		0.1	0.8	9
Jeolojik Özellikleri	Alüvyon	Geçirimsizlik durumuna göre	4.4	0.5	9
	Bazalt		0.2	0.69	8
	Kilitası		4.1	0.5	8
	Kireçtaşı		5.5	0.7	7
	Granitovitler		110	14.92	7
	Granit ve Granodiyorit		5.7	0.7	7
	Kırıntılar ve Karbonatlar		68	9.29	7
	Yamaç molozu, Birikinti konisi		2.7	0.4	7
	Andezit, Bazalt ve Piroklastik Kaya		285	37.9	7
	Dasit, Riolit ve Piroklastik Kaya		112.2	15.2	7
	Kumtaşı, Camurtaşı ve Çakıltısı		20.1	2.7	7
	Volkanit-Çökel Kaya		124.3	16.5	7
600-750			394.4	53.1	6

Yağış (mm)	750-900	Doğrudan	228.7	30.7	7
	900-1050		107.9	14.5	8
	1050 +		11.2	1.7	9
Yükseklik (m)	0-40	Ters	5.4	0.76	9
	40-100		5.5	0.76	8
	100 +		731.3	98.48	7
Akarsuya Yakınlık Mesafesi (m)**	0-50	Ters	40.4	19.2	9
	50-100		19.8	9.4	8
	100-150		19.5	9.3	7
	150-200		19.3	9.1	6
	200-300		19.1	9.0	5
	300-350		18.8	8.9	4
	350-400		18.5	8.8	3
	400-450		18.3	8.7	2
	450-500+		35.1	17.6	1
Akarsu Birleşim Noktası Mesafesi(m) ***	0-50	Ters	0.6	5.1	9
	50-100		0.8	6.5	8
	100-150		1.1	9.1	7
	150-200		1.3	11.5	6
	200-250		1.7	13.8	5
	250-300		1.9	15.8	4
	300-350		2.2	18	3
	350-400		2.4	20.1	2

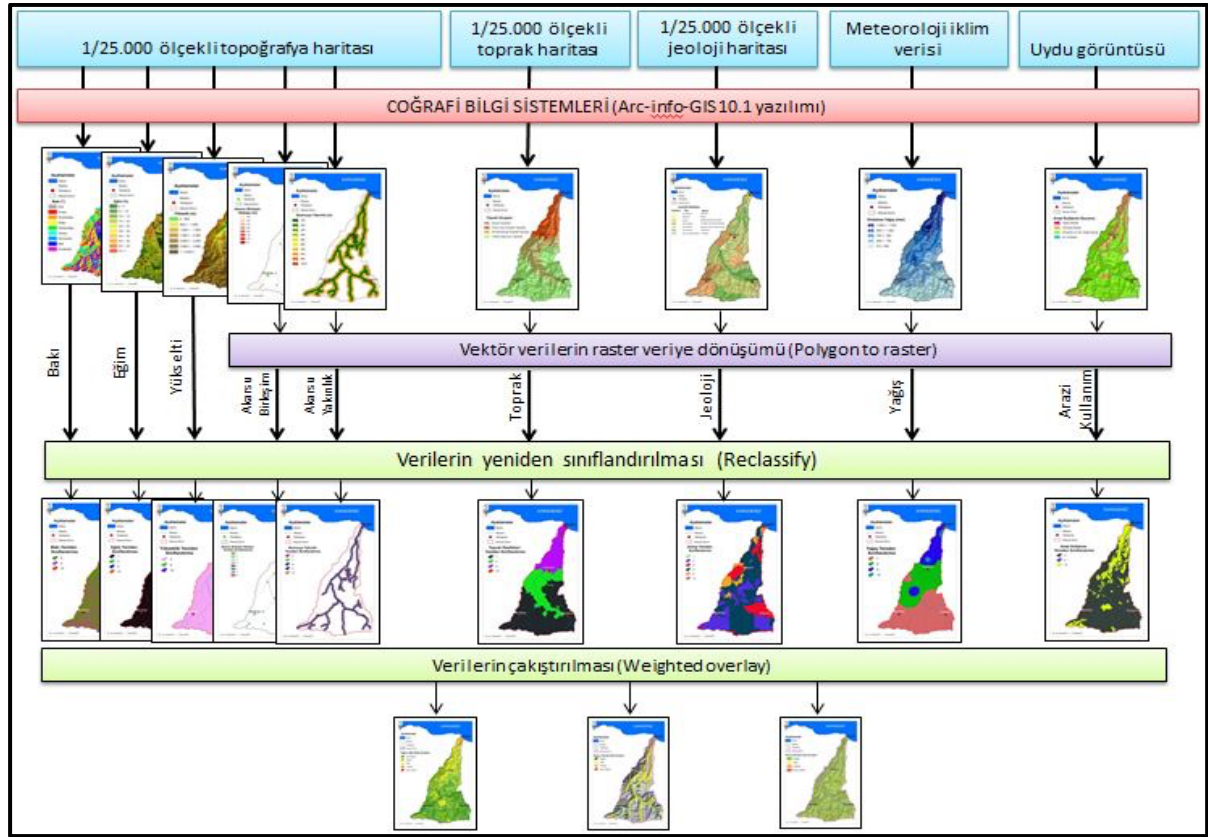
* Sahanın durumuna göre hesaba katılmıştır.

**Akarsuya yakınlık durumu 500 + metreye kadar tutulmuştur. Toplam akarsu yakınlık alanı 208,8 km² olarak ölçülmüştür. Bu değer üzerinden yüzdelik hesaplanmıştır.

*** Akarsu birleşim noktası mesafesi 400 m kadar tutulup 12 km²lik alan kaplamaktadır. Bu değer üzerinden yüzdelik hesaplanmıştır.

Yukarıda vurgulanan eğim, bakı, yağış ve yükselti parametreleri doğrudan yeniden sınıflandırılmaya alınırken, jeolojik özellikler, arazi kullanımı, akarsuya yakınlık, akarsu birleşim noktası ve toprak özellikleri ise “Polygon to raster” modülü ile çevirip yeniden sınıflandırılmaya alınmıştır. Yeniden sınıflandırmada 1-10 arası değer verilerek taşkın duyarlılık analizi yapılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Karadere Çayı havzasının taşkın duyarlılık modelini oluşturma süreci.

Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHY) karar vericinin hedeflerine hizmet eden, deneyimleri ile bilgilerinin kullanabilecekleri yarı-nicel karar verme ve değer biçme yaklaşımıdır (Mondal ve Maiti, 2013:200; Sar, N., Chatterjee, S. & Das Adhikari, 2015:1; Razandi, Y., Pourghasemi, H. R., Neisani, N. S. & Rahmati, O. 2015:868; Ghosh ve Kar, 2018:359). Bu yöntemin en güzel yanlarından biri karar vericinin hem öznel hem nesnel faktörlerini değerlendirmeye rahatlıkla katmasıdır. Değerlendirmedeki ağırlık faktörlerinin kontrolleri çalışma sahasına göre değerlendirilmesi bir diğer avantajıdır. Saaty (2000) tarafından geliştirilen matris yardımıyla ihtiyaç duyulan ağırlıklandırma kriteri belirlenebilir ve burada ilgili tüm kriterler, birbirleriyle karşılaştırılabilir (Ghosh ve Kar, 2018:360), (Tablo3).

Tablo 3. AHP'deki parametreler arasındaki tercih ölçeği (Saaty, 2000).

Ölçekler	Tercihlerin Derecesi
1	Eşit olarak (Equally)
3	Kısmen (Moderately)
5	Şiddetli (Strongly)
7	Çok kuvvetli (Very strongly)
9,	Aşırı derecede (Extremely)
2, 4, 6, 8	Orta derecede (Intermediate)
Karşılıklı (Reciprocals)	Karşıt (Opposites)

3. Bulgular

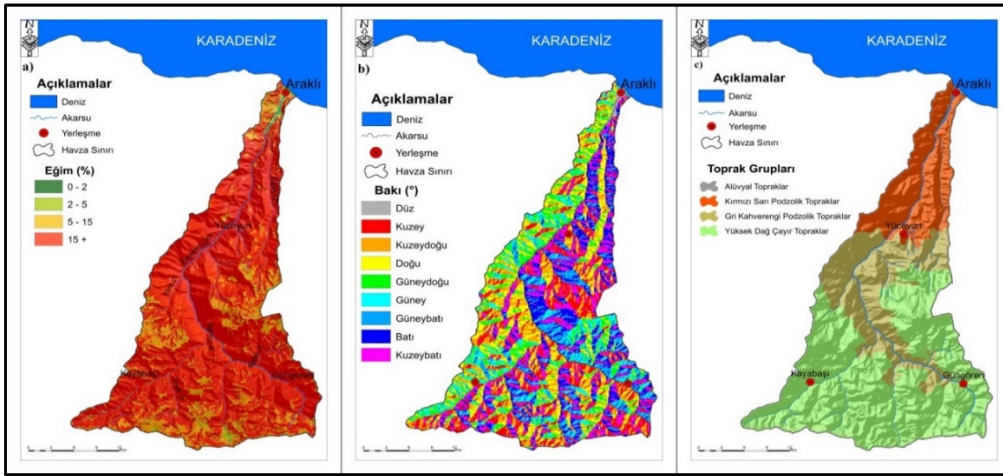
Alçak yatak alanlarında, ovalık bölgelerde görülen sel/taşkın, başta yağış şekli ve şiddeti olmak üzere, topografya, anakaya, toprak, bitki örtüsü ve beşeri faaliyetler ile doğrudan ilişki içindedir (Uzun, 1995:249). Bu tanım doğrultusunda Karadeniz Bölgesi'nin son yıllardaki afet durumuna bakıldığında özellikle akarsuyun denize döküldüğü kesimlerde taşkın olayı çok fazla yaşanmaktadır. Çünkü yüksek kesimlere düşen yoğun yağış dere yatağındaki malzemeleri de bünyesine alarak alçak irtifada ve eğimin az olduğu akarsu ağız kısımlarında taşkın oluşturmaktadır. Çalışma sahası da bu duruma açık şartta olduğundan taşkın duyarlılık durumunu ortaya çıkaran etkenler sırasıyla açıklanarak afetin nedenleri ortaya koyulacaktır.

Eğim, taşkın olayının meydana gelmesinde önemli jeomorfolojik birimdir. Eğimin az olduğu akarsu yatakları su basmasının en fazla yaşandığı kesimlerdir. Karadere Çayı'nın denize döküldüğü kesimde ve akarsu birleşim noktalarında eğim değerlerinin düşük olduğu görülmektedir (Şekil 3a). Haliyle su basmasının en fazla yaşanacağı yerleri oluşturmaktadır. Zira 18 Haziran 2019 tarihinde yaşanan taşkın akarsu birleşim noktasına denk gelmektedir. Taşkın duyarlılık haritası oluşturulurken eğim değerleri 0-2 ile 2-5 arasındaki yerlerin su basmasına açık olması nedeniyle yüksek puanlama verilmiştir. 0-2 ile 2-5 arasındaki eğim değerleri havzanın %2,2'lik kısmını (15,7 km²) kaplamaktadır. Eğim değerlerinin yüksek olduğu derin vadiler ile havzanın güney kesimleri yağmur sularını yeraltı suyuna karıştırmadan doğrudan akarsuya katıp taşkın aniden gelişimine neden olmaktadır.

Bakı şartları havzanın iklim, toprak ve bitki örtüsünü etkilemesi bakımından taşkın analizinde önemli bir parametredir. Türkiye konumu itibariyle kuzeye bakan yamaçları güneye bakan yamaçlarından daha fazla yağış alır. Çalışma sahası kuzeye bakan yamaçlarda yer alması nedeniyle toprak sürekli yağış almakta suya doymun olmaktadır. Bu da yağın yağmurun aniden yüzeysel akışa geçmesine sebep olup taşkını başlatmaktadır (Şekil 3b).

Toprak şartları, yüzey drenajını etkilemesi bakımında önemlidir. Özellikle toprak profili içinde tekstürü oluşturan parçacıkların boyut ve çaplarıyla ilgilidir. Kil oranı yüksek ise toprak geçirimsiz olur ve yağın yağmur hızla yüzeysel akışa geçer. Karadere Çayı havzasında gri-kahverengi podzolik topraklar % 24'lük bir oranla (178,5 km²) en fazla yayılışa sahip ikinci topraktır (Şekil 3c). Bu toprağın en önemli özelliği içerisinde Argilic B (silikat killerinin biriktiği yıkanmış horizon) horizonuna sahip olmasıdır (Mater, 2004:184). Killerin varlığı, yağın yağmur sularının sızmasını azaltır ve yüzeysel akışla akarsulara karışmasına neden olur.

Şekil 3. Karadere Çayı havzası eğim (a), bakı (b) ve toprak haritası (c).

Arazi kullanımı, insanların doğal şartlardan faydalanma durumu olarak ifade edilir. İnsanlar bu durumu sınırsızca yapmakta doğal şartları yok etmektedir. Özellikle ormanlık alanların tarım ya

da yerleşim alanına dönüşümü bunların en açık örneğidir. Çalışma sahasında birçok ormanlık alan kesilip tarım alanına ya da yerleşmeye açılmıştır. Açılan bu alanlar su basması olayını arttırmaktadır. Çünkü yerleşim yerlerinde oluşturulan geçirimsiz yüzeyler ve tarım topraklarındaki nemlilik yağmur sularının hemen yüzeysel akışa geçmesinin önünü açmaktadır. Yerleşim ve tarımsal alan sahanın yaklaşık %20'sine (150,4 km²) tekabül etmektedir. Sahanın büyük kısmını ise ormanlık alan (591,4 km²) kaplamaktadır (Şekil 4a).

Taşkın duyarlılık analiz ve değerlendirmesinde önemli bir diğer parametre sahanın jeolojik durumudur. Çünkü araştırma sahasında bulunan kayaların cinsi, gözenekliliği, geçirgenliği, tabakaların uzanışı gibi özellikler yağmur sularının yüzeysel akışında önemli bir unsurdur. Alanda magmanın soğumasıyla oluşmuş katılışım kayalarının geniş yer kapladığı görülmektedir. Bunlar içerisinde andezit, bazalt ve piroklastik kaya kayaları % 37,9 (285 km²) oran ile en geniş yayılışa sahip olmaktadır (Şekil 4b). Bu kayalar içerisinde bazalt, ince unsurlu olmasından dolayı geçirgenliği azdır. Hâliyle sular fazla derinlere sızmadan yüzeysel akışa geçmektedir. Bir diğer önemli kayaç grubunu ise granitoyitler oluşturmaktadır. Granitoyitler çatlaklı ve parçalanabilir bir yapıdadır. Bu nedenle akarsular bu kayacı parçalayıp bünyelerine alması kolaylaşır ve taşkın daha feci boyutlarda olmasına neden olabilir (Foto 1).

Havzanın yağış miktarı incelendiğinde ortalama 500 ile 1200 mm arasında bir yağış almaktadır. Yağışın büyük bölümü denize yakın kesimlere düştüğü görülmektedir (Şekil 4c). Yukarı kesimlere doğru çıktığında yağış miktarı azalmaktadır. Lakin ekstrem hava şartlarına bağlı olarak yağış miktarında değişimler olabilmektedir. 18 Haziran 2019 tarihinde meydana gelen taşkın temelinde Karadeniz üzerinde oluşan alçak basınç sistemi etkili olduğu düşünülmektedir. Bu basınç sisteminin oluşturduğu hava kütlesi kuzeydoğudan havzaya girmiş ve ani yağışların başlamasının başlıca nedenini meydana getirmiştir (Foto 2).

Şekil 4. Karadere Çayı havzası arazi kullanım (a), jeoloji (b) ve yağış dağılışı haritası (c).

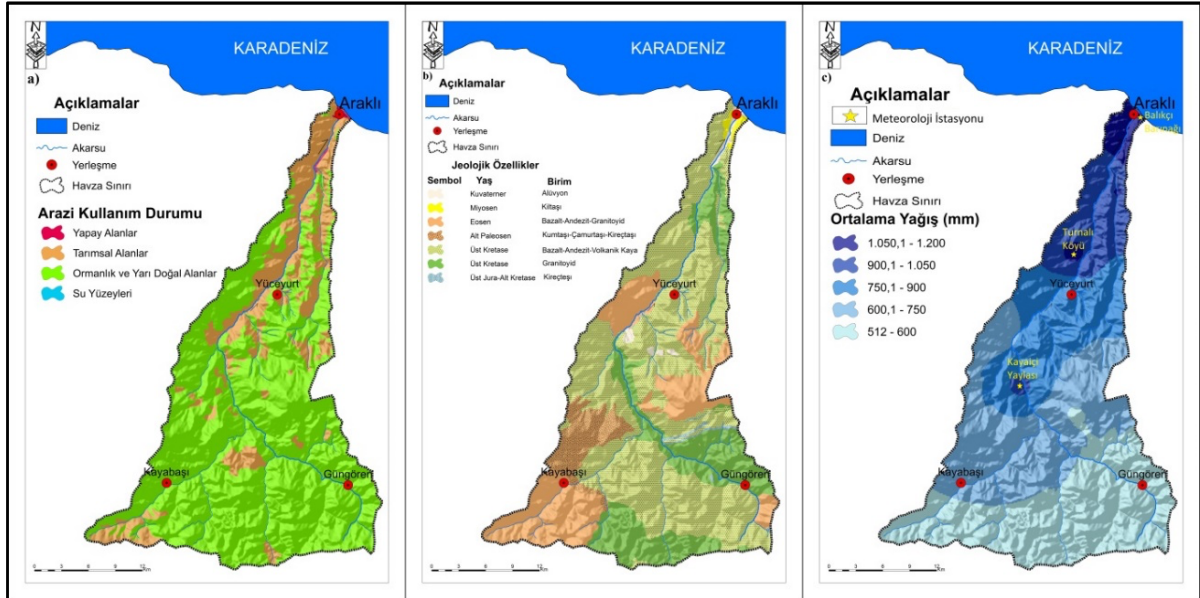
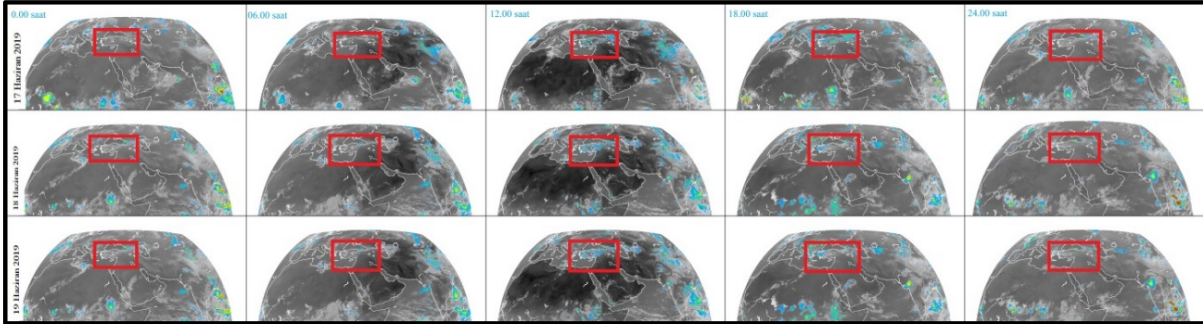

Foto 1. Çamlıktepe Mahallesi'nde taşkınla birlikte gelen anakaya parçaları (Kaynak: Yasir Yıldırım).

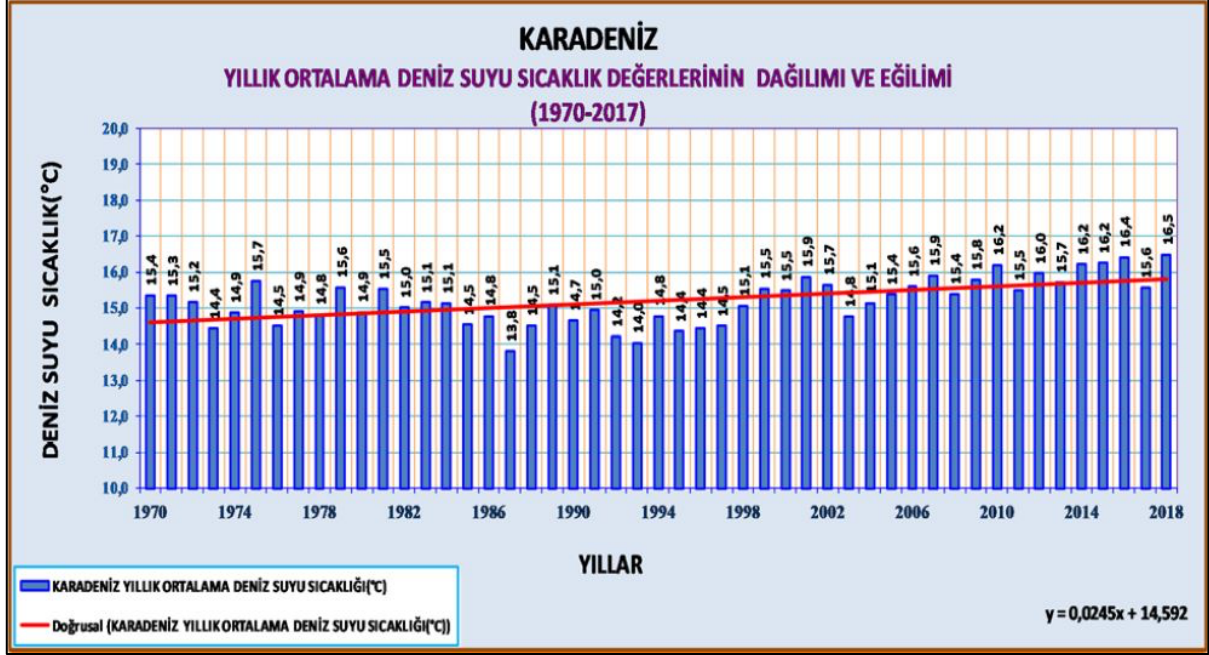
Foto 2. 17, 18, 19 Haziran 2019 tarihlerinde 6'şar saat ara ile çekilmiş uydu fotoğrafları (Kaynak: EUMETSAT Image Gallery animation). 17 Haziran'da saat 12.00'de Türkiye üzerinde bulut yoğunluğunun fazla olduğu görülmektedir. Bu aralıkta havzaya yağmur yağmış zemin suya doymuştur. Akabinde 18 Haziran'da saat 12.00 sularında da aynı bulut yoğunluğunun oluşmasıyla beraber şiddetli yağışlar başlamıştır. Neticesinde saat 14.00 sularında taşkın olayı cereyan etmiştir.

Hidrolojik kökenli afet türü içerisinde değerlendirilen taşkın doğa olayı, iklim sürecinin etkisi altında gelişir. İklimin ana öğeleri olan sıcaklık ve yağış bir yerin atmosfer özelliklerini ortaya koyar. Bu iklim öğeleri yükseklik, rüzgâr yönü, kara ve denizlerin farklı ısınması, yer şekilleri gibi etmenler tarafından biçimlenir. Günümüzde küresel ısınmayla birlikte aşırı hava olaylarını tetikleyen unsurlar oluşmuştur. Çok muhtemel bir sıcaklık artışı ıslak yüzeylerde daha fazla suyu buharlaştıracak ani ve etkili yağışlar için uygun hava şartlarını meydana getirecektir (Bilici ve Everest, 2017:240). Bunun yanında deniz suyu sıcaklıklarında meydana gelen değişimde aşırı hava olayları ile ilişkili taşkın olayı boyutunu arttırmaktadır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün yaptığı Karadeniz deniz suyu sıcaklığını beş eşit periyotla incelediğimizde 1970-1978 yılları arasında 15,0 °C, 1979-1988 yılları arasında 14,9 °C, 1989-1998 yılları arasında 14,6 °C, 2000-2008 yılları arasında 15,5 °C 2009-2018 yılları arasında ise 16,0 °C ortalama deniz suyu sıcaklığı ölçülmüştür (Şekil 5).

Deniz suyu sıcaklığının son yıllarda arttığı ortadadır. 2018 yılının Haziran ayında ölçülen deniz suyu sıcaklığı 18,9 °C iken 2019 yılının haziran ayında 26 °C olduğu belirtilmiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2019; URL-3, 2019). Bu sıcaklık artışı atmosferde dengesizliğe neden olup aşırı ve ani yağışları meydana getirmektedir. Havzada ekstrem yağışların görülmesiyle de taşkın olaylarında artışlara neden olmuştur.

Şekil 5. Karadeniz'de yıllık ortalama (1970-2018) deniz suyu sıcaklık değerlerinin dağılımı ve eğilimi (MGM, 2019).

Taşkının meydana gelmesinde etkili olan bir diğer parametre **yükselti**dir. Yükselti havzanın iklimini etkileyerek dolaylı yoldan bir etki yapmaktadır. Havzanın güney sınırında yükselti 2500-3000 m arasındadır. Saha kıyından itibaren hemen yükseldiği için denizden gelen nemli hava yükselerek ani yağışlar oluşturabilir (Şekil 6a). 18 Haziran’da taşkının meydana geldiği alt havzaya kuş bakışı bakıldığında arı kovanına benzer bir görüntü oluşturmaktadır. Buna binaen nemli hava kütlesi havzanın içerisine girip yığılmaktadır. Yığılan hava kütlesi yoğunlaşarak yağışın büyük kısmının havza içerisine düşmesine ve Gülbekli ile Haliloğlu derelerinin debisini artmasına neden olmuştur (Foto 3).

Şekil 6. Karadere Çayı havzası yükselti (a), akarsuya yakınlık (b) ve akarsu birleşim noktası (c) haritası.

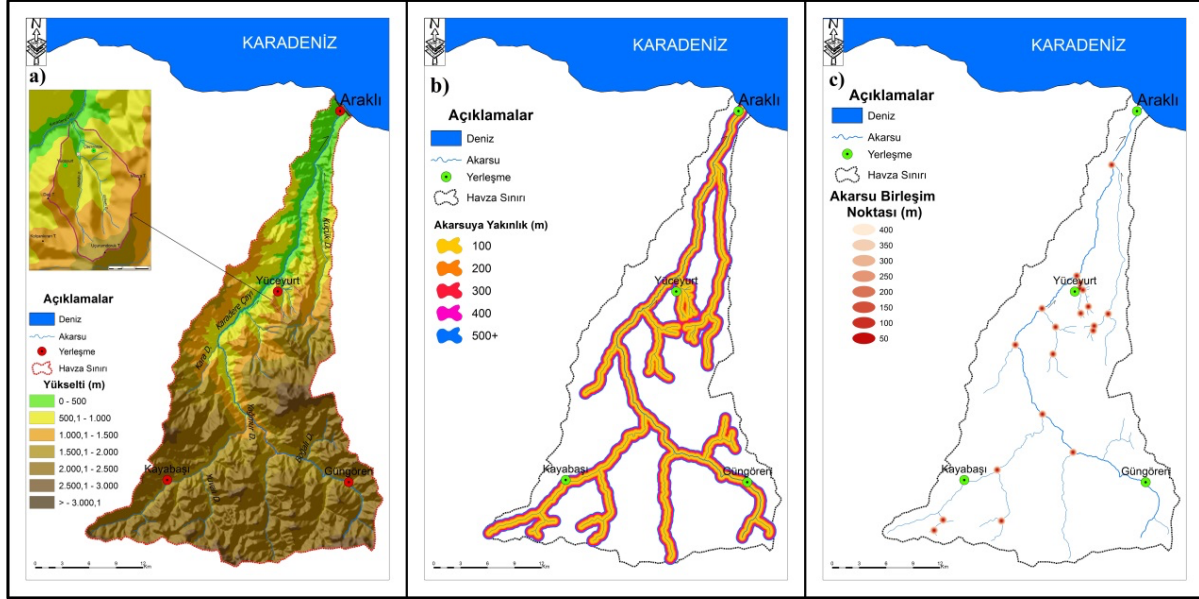

Foto 3. Afetin meydana geldiği yeri yüksek ve dik dağların çevrelemesi nemli hava kütesinin tutulmasına neden olmaktadır. Yağmurun büyük kısmının havza içerisine düşmesini de beraberinde getirmektedir (URL-4, 2019).

Çalışmada kullanılan bir diğer parametre ise akarsu yakınlık analizidir (Şekil 6b). Karadeniz Bölgesi içerisinde yerleşmeler dağınık bir yapıdadır. Çoğu yerde de yerleşmeler daha çok akarsu boylarında ya da eğimin az olduğu kıyı alanlarında yoğunlaşmaktadır. Akarsu kenarlarında kurulan yerleşim yerleri ile açılan yollar, sel ya da taşkın oluştuğunda etkilenecek ilk yerlerdir. Çalışma sahasında akarsu kenarlarında yer alan evler taşkın ile birlikte en fazla zarar görmüş yapılardır. Bu durumu 18 Haziran’da meydana gelen taşkın afeti göstermiştir (Foto 4).

Foto 4. Akarsularla birlikte gelen hafriyat evlerin alt katlarına dolup evleri kullanılamaz hâle getirmiştir (URL-4, 2019).

18 Haziran 2019 tarihinde yaşanan taşkın afetinde tahribin son derece büyük olmasında insan faaliyetleri oldukça etkilidir. İnsanların yerleşim yerlerini akarsuların çok yakınına kurmaları, temel ile yol açma çalışmalarında çıkan hafriyatın dere yatağına boşaltılması ve köprülerin akarsu debilerine, yatağına uygun şekilde yapılmaması 11,1 km²lik küçük bir alana sahip alt havzada tahribi arttırmıştır. Afetin meydana gelişi şu şekilde düşünülmektedir: Çamlıktepe ve Yüceyurt mahallelerine kuş bakışı bakıldığında arı kovanına benzer şekilde dağlarla çevrili bir kabul havzası görünümündedir. Kuzeybatıdan gelen nemli hava kütlesi bu kabul havzasında yığılıp ani yağış başlatmıştır. Yağmur suları seyelan şeklinde gelişigüzel akış kanalına doğru yönelmiştir. Bu sırada meydana gelen heyelan, Haliloğlu ve Gülbekli akarsularının önünü kapatmış, göllenmeyi başlatmıştır (Foto 5). Göllenen sular bir barajın patlaması gibi akış kanalı boyunca akarken dere kenarındaki irili ufaklı katı unsurları (hafriyat) toplayıp bünyesine katmıştır. Akış kanalından aşağıya doğru taşınan ve sürüklenen unsurlar köprü kenarlarında, eğimin azaldığı yerde birikerek birikinti konisine benzer şekil oluşturmuştur. Bu birikinti konileri üstünde hem su akışı hem de enkaz birikimi devam etmiş süreç boyunca da yerleşmeler tahrip olmuştur. Sonrasında can ve mal kayıpları yaşanmıştır (Foto 6).

Foto 5. Ani olarak gelişen yağışlar tonlarca malzemeyi birikinti konisi gibi evlerin ve yolların kenarında biriktirmiştir (Foto: Yasir Yıldırım).

Foto 6. Taşkın afeti can ve mal kayıplarına neden olmuştur (URL-4, 2019).

Taşkın duyarlılık haritasının oluşturulmasında kullanılan son parametre ise akarsu birleşim noktalarıdır (Şekil 6c). Akarsu kollarının birleşerek daha kuvvetli hale geldiği alanlarda afetin daha fazla olduğu görülmüştür. Özellikle çalışmanın da konusunu oluşturan 18 Haziran afeti akarsuyun birleşim alanında meydana gelmiştir (Foto 7). Gülbekli ve Haliloğlu dereleri getirdikleri malzemeleri birleşim noktasından itibaren biriktirmeye başlamıştır. Başta okul olmak üzere ev, dükkân ve yolları kullanılmaz hale getirmiştir (Foto 8).

Foto 7. Çamlıktepe Mahallesi'nde konutların taşkın yatağına kurulması afetin bilançosunu arttırmıştır (URL-5, 2019).

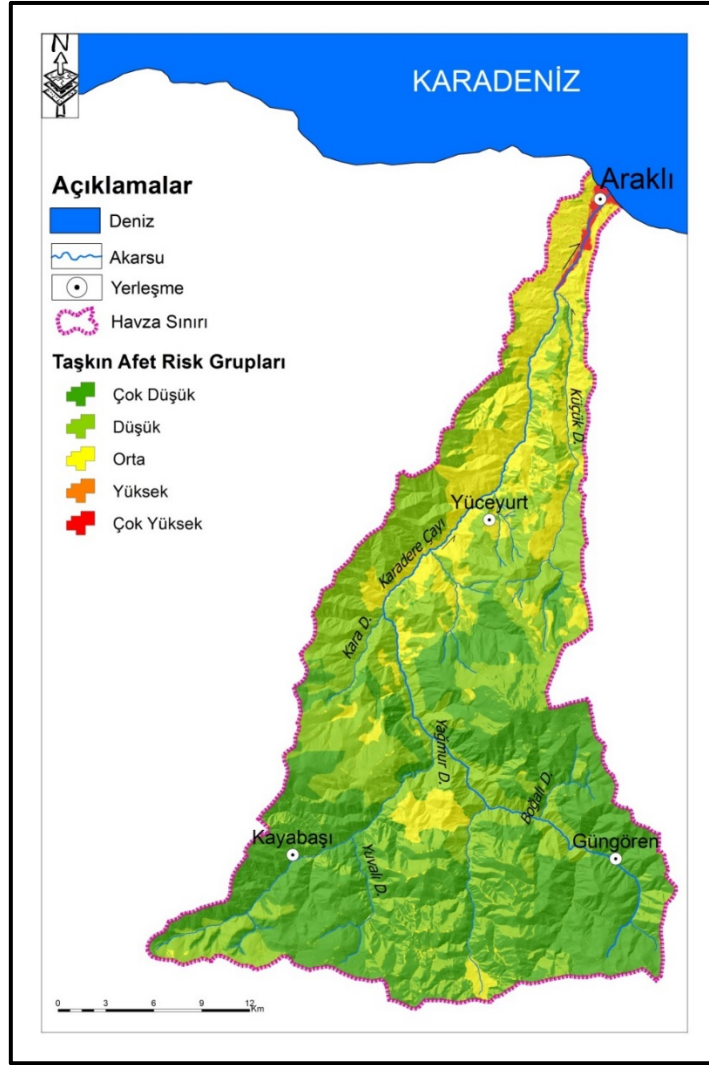
Foto 8. Çamlıktepe Mahallesi'nde tahribat alanına gelen malzeme 2. kata kadar ulaşmıştır (URL-4, 2019).

Karadere Çayı havzasının taşkın oluşumunu belirleyen tüm bu parametreler ışığında duyarlılık haritası oluşturulmuştur. Çalışmanın duyarlılık analizinde daha iyi sonuçlar almak için üç ayrı harita oluşturulmuştur. Birinci duyarlılık haritasında havzanın geneli düşünülüp tüm sınırlar

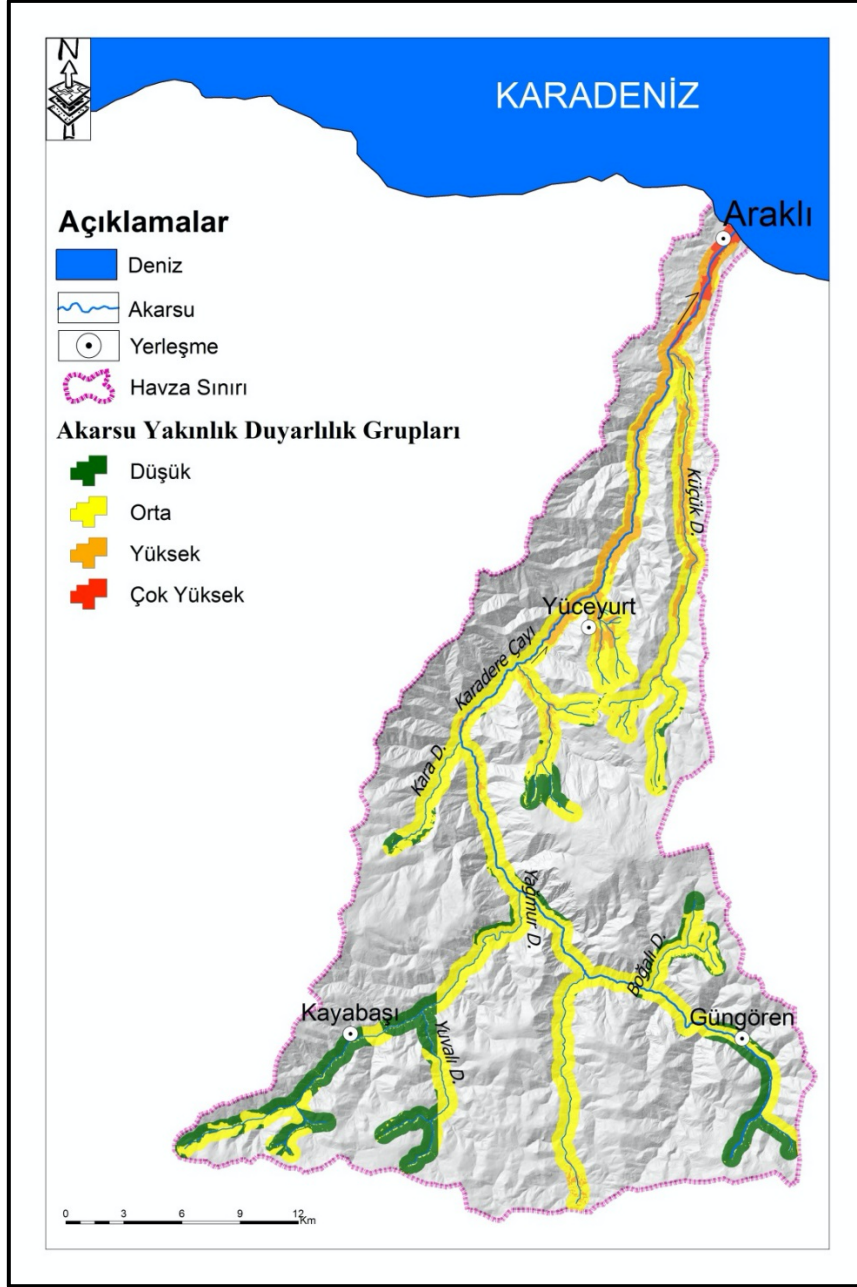
içerisinde duyarlılığın dağılımı yapılmıştır. Bu haritaya göre; havzanın denize dökülen kısmında vadi boyunca içeriye doğru Küçük Dere'nin birleşimine kadar çok yüksek duyarlı olduğu bulunmuştur. Çünkü eğim değeri az ve havza içine yağan yağmurun suları buradan denize boşalmaktadır. Bu kesimin ilçe merkezi olmasından mütevellî yerleşmenin en yoğun olduğu yerdir. Buradaki yerleşmeler olası bir ani yağışla birlikte debideki yükselmeye su basmasının yaşanacağı ilk alanlardır. Haritada taşkın duyarlılığının en az olduğu yerler ise havzanın güneyindeki yüksek ve eğimli alanlardır (Şekil 7).

Şekil 7. Karadere Çayı havzası taşkın duyarlılık haritası (1).

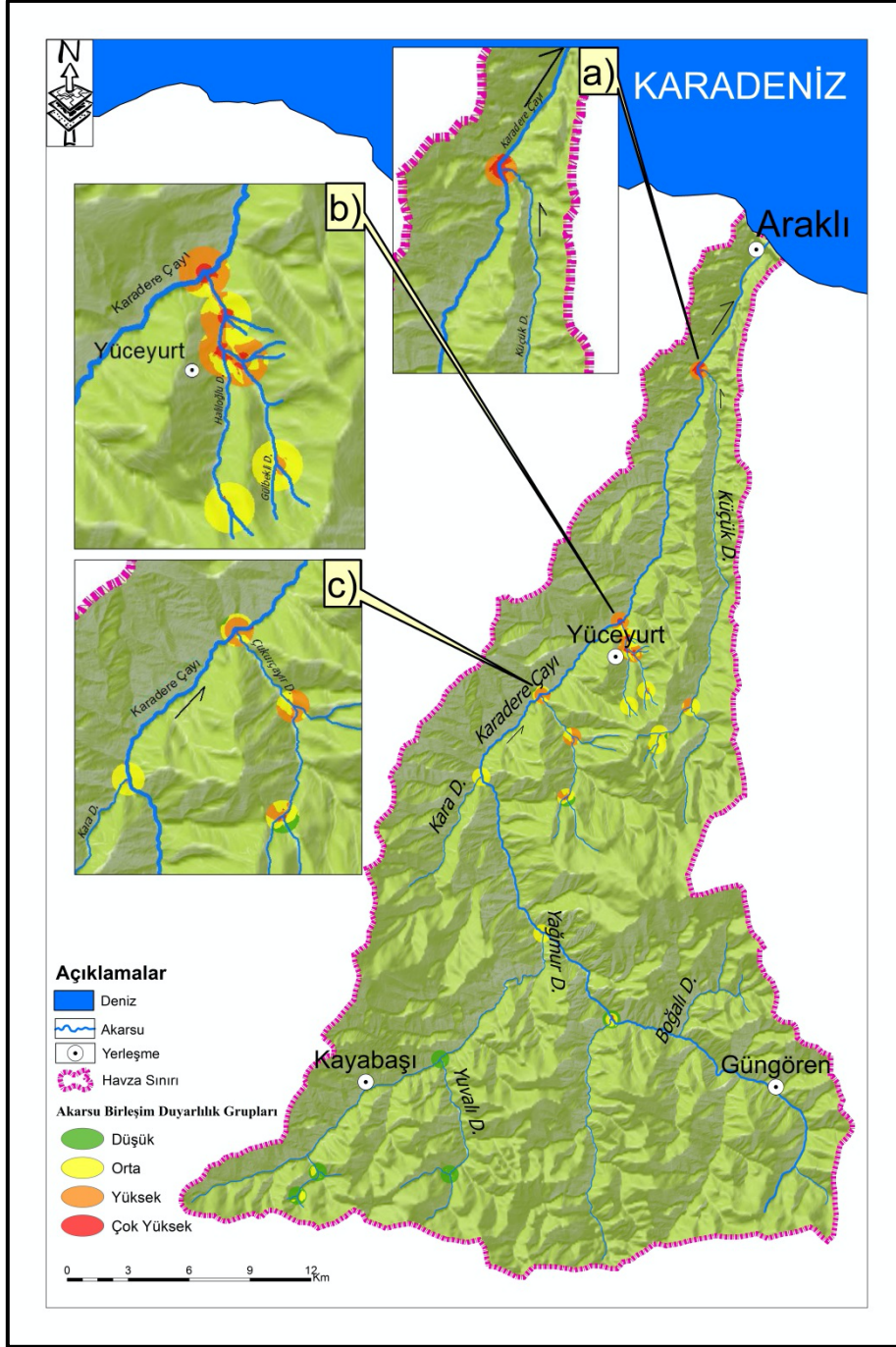
Çalışmanın ikinci duyarlılık haritası, akarsu boyunca talveg çizgisinden 500 m'ye kadar olan akarsu kenar kesimlerinde üretilmiştir. Üretilen bu haritada da duyarlılık akarsuyun denize döküldüğü ağız kısmında fazla olduğu görülmektedir. Bir farklı durum ise, bu haritada duyarlılık durumu bir önceki haritaya göre Yüceyurt Mahallesi'ne kadar gelmiş olmasıdır. Akarsu yakınlık parametresinin kullanılmasıyla aslında olmaz gibi gözükten alanlarda su basması durumu yaşanabilmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Karadere Çayı havzası taşkın duyarlılık haritası (2).

Çalışmanın son duyarlılık haritası ise akarsu birleşim yerleri baz alınarak üretilmiştir. Araştırmanın temel odak noktası 18 Haziran 2019 tarihinde Çamlıktepe ve Yüceyurt mahallelerinde yaşanan taşkın afeti olması dolayısıyla akarsu birleşim parametresi kullanılmıştır. Çünkü taşkının meydana gelmesinde önemli etken Haliloğlu ve Gülbekli derelerinin birleşmesidir. Bu bilgi doğrultusunda yapılan haritaya göre Gülbekli ile Haliloğlu Dere, Küçükdere ile Karadere Çayı, Çukurçayır ile Karadere Çayı'nın birleşim yerleri duyarlılığın en fazla olduğu yerlerdir (Şekil 9).

Şekil 9. Karadere Çayı havzası taşkın duyarlılık haritası (3).

Karadere Çayı havzasında taşkın afetine karşı hazırlanan birinci duyarlılık haritasının oransal durumuna bakıldığında, havzanın %0,5'i (3,9 km²) çok yüksek duyarlılık alanına sahiptir. Her ne kadar küçük bir oran gibi görünse de yerleşmenin en yoğun olduğu ilçe merkezine denk gelmektedir. Havzanın %7,3'ü (53,9 km²) yüksek ve %11,2'si (82,8) ise orta derecede duyarlılık alanına sahip olup eğimin az olduğu akarsu kenar kesimlerinde yer almaktadır. Buna karşın sahanın %42,7'si (316,9 km²) çok düşük ve %38,3'ü 284,7'si ise düşük derecede duyarlılık alanına sahiptir. Duyarlılığın düşük olduğu bu oran sahanın güneyindeki yüksek kesimlere ve eğimin fazla olduğu orta kesimlere aittir (Tablo 4).

Tablo 4. Karadere Çayı'na ait taşkın afet duyarlılık grupları, alanları ve dağılım oranları.

Taşkın Duyarlılık Sınıfı	Alan (km ²)	Oran (%)
Çok Düşük	316,9	42,7
Düşük	284,7	38,3
Orta	82,8	11,2
Yüksek	53,9	7,3
Çok Yüksek	3,9	0,5
Toplam	742,2	100,0

4. Tartışma ve Sonuç

Doğal olaylar kaçınılmazdır. Fakat en önemli doğal olaylar arasında yer alan taşkın olayının insana olan etkileri azaltılabilir/önlenebilir. Bu çalışmada Karadere Çayı havzasının taşkın duyarlılık durumu ortaya konulmuştur. Çok kriterli istatistiksel bir yaklaşım kullanılarak taşkın tehlikesinin belirlenmesinde yeni parametreler eklenerek farklı puanlama yapılmıştır. Havza zaman zaman taşkın olayı ile karşı karşıya kalmış, 18 Haziran tarihinde yaşanan afetle de ciddi şekilde etkilenmiştir. Çalışmada hidrometeorolojik ve jeomorfolojik süreçler dâhilinde taşkın duyarlılık durumu ortaya çıkarılarak sahanın %0,5'i (3,9 km²) çok yüksek duyarlılık alanına sahip olduğu bulunmuştur. Bu yüksek duyarlılık durumu yerleşmenin en yoğun olduğu Araklı ilçe merkezine denk geldiği görülmüştür. Elde edilen tüm bilgelere dayanarak düz, eğimin az olduğu akarsu yatağına yakın kesimlerde taşkın duyarlılık durumu fazladır. Ayrıca, akarsuya yakınlık ve akarsu birleşim parametrelerinin verdiği sonuca göre havzanın iç kesimlerinde de taşkının yaşanma olasılığı yüksektir.

Taşkının meydana geldiği yerde akarsuyun dar bir vadiden aktığı zamanla çekik yatağı seviyesinden çıkararak taşkın oluşturduğu aşikârdır. Taşkın yatağında yerleşmelerin kurulması, yüksek ve ani yağışlarda doğal bir olayı afete dönüştürmüştür/dönüştürecektir. Yanlış mekân seçimi, yapılaşma hataları ve coğrafyayı bilmeme, bu ve benzeri afetlerin yaşanmasına neden olacaktır. Bundan dolayı mekânı iyi bilmek ve planlamayı iyi yapmak gerekmektedir. Atalarımızın da dediği gibi “Tepeye ev kurma yel alır, dereye ev kurma sel alır.” Çalışmanın sonuçları, taşkın tehlikesi yönetimi için gelecekte yapılacak planlama kararlarına dâhil edilebilir. Bu sayede ülkemiz vatandaşları için daha yaşanabilir, tehlikenin az, güvenli alanlar belirlenebilir.

Kaynakça

BAHADIR, Muhammet (2014). Samsun'da meydana gelen 4 Temmuz ve 6 Ağustos 2012 taşkınlarının iklimik analizi. *Coğrafya Dergisi*, 29, 28–50.

BİLİCİ, Ömer Erdal ve Ayşe EVEREST (2017). 29 Aralık 2016 Mersin selinin meteorolojik analizi ve iklim değişikliği bağlantısı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), 227–250.

ÇINAKLI, Mine (2008). *Doğu Karadeniz Bölümü'nde Meydana Gelen Taşkınlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CÜREBAL, İsa; EFE, Recep; OZDEMİR, Hasan; SOYKAN, Abdullah ve Süleyman SÖNMEZ (2016). GIS-based approach for flood analysis: case study of Keçidere flash flood event (Turkey). *Geocarto International*, 31(4), 355–366.

DİKİCİ, Mehmet ve Murat AKSEL (2019). Havza Büyüklüğüne Göre En Uygun Taşkın Debisi Hesap Yönteminin Bulunması - Doğu Akdeniz Havzası Örneği. *ALKÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 1(3), 120–131.

DİNÇ, Hülya (2019). Arazi Kullanım Kararlarının Dere Sistemleri Üzerinde Fiziki Etkisinin Analizi ve Kentsel Yaşama Yansıması -İstanbul’da su baskını, sel ve taşkın risk değerlendirmesi-. *Journal of Planning*, 29(2), 147–170.

EL JAZOULİ, A., BARAKAT, A., & R. KHELLOUK (2019). GIS-multicriteria evaluation using AHP for landslide susceptibility mapping in Oum Er Rbia high basin (Morocco). *Geoenvironmental Disasters*, 6(3), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s40677-019-0119-7>

ERTÜRK, Esra ve Nihat KAYA (2019). Taşkın Tehlike Alanlarının Oluşturulması : Trabzon İli Vakfıkebir İlçesi Kirazlı Deresi Örneği. *Fırat Üniversitesi Müh. Bil. Dergisi*, 31(2), 337–344.

FURAL, Şakir; CÜREBAL, İsa ve Furkan İNAN (2019). Elmalı’da (Antalya) Yağışın Tetiklediği Sel Taşkın ve Çamur Akıntısı Afetlerinin Jeomorfolojik Analizi. *Journal Of Geomorphological Researches*, (3), 49–61.

GHOSH, A., & S. K. KAR (2018). Application of analytical hierarchy process (AHP) for flood risk assessment: a case study in Malda district of West Bengal, India. *Natural Hazards*, 94(1), 349–368.

GÜLBAZ, Sezar (2019). Sayısal Modeller ile Taşkın Yayılım Haritasının Oluşturulması ve Risk Altında olan Alanların Belirlenmesi: Türkköse Deresi Örneği. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 90(212), 335–349.

KOÇYİĞİT, Müsteyde Baduna; AKAY, Hüseyin ve Ali Melih YANMAZ (2016). Flooding and Its Effects on River Bridges in Western Black Sea Region. *Disaster Science and Engineering*, 2(1), 29–35.

KÖMÜŞÇÜ, Ali Ümran; ÇELİK, Seyfullah ve Abdullah CEYLAN (2011). 8-12 Eylül 2009 Tarihlerinde Marmara Bölgesi’nde Meydana Gelen Sel Olayının Yağış Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 209–220.

KUNDZEWICZ, Z. W., KANAE, S., SENEVİRATNE, S. I., HANDMER, J., NICHOLLS, N., PEDUZZI, P. & B. SHERSTYUKOV (2014). Le risque d’inondation et les perspectives de changement climatique mondial et régional. *Hydrological Sciences Journal*, 59(1), 1–28.

MATER, Barışş (2004). *Toprak Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitapevi.

METEOROLOJİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2019). 1970-2018 Aylara Göre Karadeniz Deniz Suyu Ort. Sıcaklıkları (°C).<https://www.mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/denizSuyu/Karadeniz-DenizSuyu-Sicakligi-Analizi.pdf>

MONDAL, S. & R. MAİTİ (2013). Integrating the Analytical Hierarchy Process (AHP) and the frequency ratio (FR) model in landslide susceptibility mapping of Shiv-khola watershed, Darjeeling Himalaya. *International Journal of Disaster Risk Science*, 4(4), 200–212.

OCAK, Fatih (2018). *Ünye Şehir Sellerinin Zarar Görebilirlik Yöntemi ile İncelenmesi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.

OĞUZ, Esin; ULUPINAR, Yusuf; OĞUZ, Kahraman; AKSOY, Mehmet; AKBAŞ, Ali İhsan; KÖSE, Serhan ve Seyfullah ÇELİK (2016). Artvin-Hopa Bölgesinde Meydana Gelen Taşkın ve Heyelan Olayının İncelenmesi. *Ulusal Heyelan Sempozyumu*, 27-29 Nisan, Ankara, Türkiye.

OĞUZ, K.ahraman; OĞUZ, Esin ve Mustafa ÇOŞKUN (2016). Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Taşkın Risk Alanlarının Belirlenmesi: Artvin İli Örneği. 4. *Ulusal Taşkın Sempozyumu*, 21-24 Kasım 2016, Rize, 1–12.

ÖZDEMİR, Hasan (2011). Havza morfometrisi ve taşkınlar. D. Ekinci (Ed.), *Fiziki Coğrafya Araştırmaları: Sistematik ve Bölgesel* (Babil Yayınları, ss. 507–526). Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.

ÖZŞAHİN, Emre (2013). Arnavutluk'ta Taşkın Risk Analizi. *Uluslararası Arasyya Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 91–109.

RAZANDİ, Y. POURGHASEMİ, H. R., NEİSANİ, N. S., & O. RAHMATİ (2015). Application of analytical hierarchy process, frequency ratio, and certainty factor models for groundwater potential mapping using GIS. *Earth Science Informatics*, 8(4), 867–883.

SA MARQUES, J. A., SİMOES, N., MALUF, L., SANTOS, F. S., VIEIRA, J., PİNHO, J., & L. VIEIRA (2018). Impact of Sediments and Constructions on River Flooding in Coimbra, Portugal. İçinde *13th International Conference on Hydroinformatics (HIC 2018)* (C. 3, ss. 1814–1805).

SAR, N., CHATTERJEE, S., & M. DAS ADHIKARİ (2015). Integrated remote sensing and GIS based spatial modelling through analytical hierarchy process (AHP) for water logging hazard, vulnerability and risk assessment in Keleghai river basin, India. *Modeling Earth Systems and Environment*, 1(4), 1–21.

SAATY, Thomas L. (2000). *The fundamentals of decision making and priority theory with the analytic hierarchy process* (2nd edn). Pitsburg: RWS Publications.

SUNKAR, Murat ve Saadettin TONBUL (2010). İluh Deresi Havzası'na (Batman) Yönelik Sel ve Taşkın Riski Analizleri. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 255–273.

TUROĞLU, Hüseyin (2007). Flood and flash flood analysis for Bartın river basin. *International Congress on River Basin Management*, (196), 505–513.

TUROĞLU, Hüseyin (2010). Yapılaşmanın Doğal Akım Yönü ve Akım Birikimi Üzerindeki Etkileri. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAM), VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu* (ss. 29–36).

TUROĞLU, Hüseyin (2011). Flashfloods and Floods in İstanbul. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 3(1), 39–46.

TUROĞLU, Hüseyin (2012). Amik Ovası Taşkın Problemi: Önleme Çalışmaları, Tartışma ve Öneriler. İçinde *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Hatay* (ss. 791–802).

TUROĞLU, Hüseyin ve ÖZDEMİR, Hasan (2005). *Bartın'da Meydana Gelen Sel ve Taşkınlara Ait Zarar Azaltma ve Önleme Önerileri. Çantay Kitabevi*. İstanbul.

UZUN, Ali (1995). Erzurum çevresindeki sellere bir örnek: 16 Ağustos 1994, Rizekent seli. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 246–260.

VOJTEK, M., & J. VOJTEKOVÁ (2016). Flood hazard and flood risk assessment at the local spatial scale: a case study. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 7(6), 1973–1992.

ZEYBEK, Halil İbrahim (2005). 3-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 21, 233–248.

İnternet Kaynakları

URL-1. Doğu Karadeniz'in kabusu! 90 yılda 644 ölü
<https://www.habergazetesi.com.tr/haber/5533427/dogu-karadenizin-kabusu-90-yilda-644-olu>
(Erişim Tarihi: 28.2.2020).

URL-2. <https://www.haber61.net/trabzon/arakli-daki-selin-maddi-bilancosu-ortaya-cikti-h360016.html>
(Erişim Tarihi: 09.07.2019).

URL-3.Karadeniz’de Artan Deniz Suyu Isısı Aşırı Hava Olaylarını Tetikliyor.
<https://www.iklimhaber.org/karadenizde-artan-deniz-suyu-isisi-asiri-hava-olaylarini-tetikliyor/>
(Erişim tarihi: 30 Haziran 2019)

URL-4. Çamlıktepe HABER Yüceyurt.
https://www.facebook.com/%C3%87aml%C4%B1ktepe-HABER-Y%C3%BCceyurt-1205873519422831/photos/?ref=page_internal (Erişim Tarihi: 09.07.2019).

URL-5.Araklı'da sel felaketindeki yıkım fotoğraflarda (Erişim Tarihi 09.07.2019)
<https://www.cnnturk.com/turkiye/araklida-sel-felaketindeki-yikim-fotograflarda?page=1>

Ek Kaynaklar

Copernicus (Land Monitoring Service), Arazi Kullanım Durumu Verileri (2019).

DSİ, Karadere Çayı Yıllık Akım verileri (1942-2015).

EUMETSAT Image Gallery Animation, Uydu Fotoları (2019).

Fotoğrafların çekimi ve temini: Yasir Yıldırım, OMU, Coğrafya Bölümü, 4. Sınıf lisans öğrencisi.

HGK, 1/25000 ölçekli topografya haritaları (Pafta No: G43a1, G43b3, G43c1, G43c3, G43c4, G44a1, G44a4, G44d1, G44d4).

Meteoroloji 11. Bölge Müdürlüğü –Trabzon, Yağış ve diğer iklim verileri (1975-2018).

MTA, 1/25000 ölçekli jeoloji haritaları (Pafta No: G43a1, G43b3, G43c1, G43c3, G43c4, G44a1, G44a4, G44d1, G44d4).

TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Trabzon Şubesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, 18 Haziran 2019 Tarihinde Araklı’da Meydana Gelen Taşkın ve Heyelan İle İlgili Teknik İnceleme Raporu, (2019).

Trabzon İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, Araklı Taşkın Afet Raporu (2019).

Trabzon İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 1/100000 ölçekli toprak haritası (1984).

Makale Geliş | Received: 09.09.2020.
Makale Kabul | Accepted: 07.10.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.790874

Şerif Can HATİPOĞLU

Doktora Öğrencisi | Ph.d. Student
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Postgraduate Education Institute, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0003-3425-6840
serifcanhatipoglu@gmail.com

Muhammet BAHADIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5068-4250
muhammet.bahadir@omu.edu.tr

Altınordu (Ordu) İlçesindeki Jeosit ve Jeomorfositlerin Turizm Potansiyellerinin “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)” ile Ölçümü¹

Öz

Bu çalışmada Ordu ili Altınordu ilçesinde yer alan jeosit ve jeomorfositlerin turizm potansiyelleri, “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)” ile ölçülmüştür. Çalışmada kullanılan model, arazi çalışmaları ile desteklenmiş ve fotoğraf çekimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca literatür taraması yapılmış, yerel halk ve Ordu Turizm Müdürlüğü yetkilileri ile görüşmeler yapılarak bilgiler edinilmiştir. Bunun yanında sahaya ilgili harita üretiminde Coğrafi Bilgi Sistemleri’nden faydalanılmış bu süreçte ArcGIS yazılımının 10.4 sürümü kullanılmıştır.

Bu çalışmada, sahaya uygulanan model sonucu elde edilen bulgulara göre Altınordu ilçesinde düşük ana değerlere ve ek değerlere sahip bir sit bulunmadığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet Plajı ve Karaoluk (Çiseli) Şelalesi yüksek bilimsel, estetik ve koruma değerlerine sahip iken orta düzeyde turistik ve fonksiyonel değerlere sahiptir. Kumbaşı Kumsalı Plajı, Akyazı Plajı ve Boztepe yüksek ana ve ek değerlere sahiptir. Kabaçağlayan Mağarası, Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, Ulubük Şelalesi ve Aydınlık Takım Şelaleleri orta seviyede ana değerlere ve düşük seviyede ek değerlere sahiptir. Çavuşlar Şelalesi, Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, Yoroz Kayalıkları ve Çırçırın Takım Şelaleleri ise orta düzeyde ana değerler ve orta düzeyde ek değerlere sahiptir.

Cumhuriyet Plajı ve Karaoluk (Çiseli) Şelalesi için yerel yönetim unsurları, yüksek olan değerleri göz ardı etmemekle birlikte düşük değerler için geliştirme ve planlamalarda bulunmalıdır. Kumbaşı Kumsalı Plajı, Akyazı Plajı ve Boztepe için yönetimler, turizmin etkisini araştırmalı ve yoğun turist dolaşımı nedeniyle olası tehditleri saptamalıdır. Kabaçağlayan Mağarası, Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, Ulubük Şelalesi ve Aydınlık Takım Şelaleleri için yerel yönetimler ek değerler geliştirmeye çalışmalı ve olası tehditler için araştırma yapmalıdır. Ayrıca gerekli altyapı hizmetlerinin sağlanması bu jeosit ve jeomorfositler için şarttır. Çavuşlar Şelalesi, Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, Yoroz Kayalıkları ve Çırçırın Takım Şelaleleri için yöneticiler, ek değerleri ve altyapı hizmetlerini daha yüksek seviyelere çıkarmayı hedeflemeli ve böylece turist sayısını arttırmanın yolları aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Jeoturizm, Jeosit, Jeomorfosit, Altınordu, Ordu.

¹ Çalışmanın birinci yazarı eserin sorumlu yazarıdır. Bu çalışma birinci yazarın hazırlamakta olduğu “Ordu İli Turizm Coğrafyası” adlı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Measurement of Tourism Potentials of Geosite and Geomorphosites in Altınordu (Ordu) District with “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)”

Abstract

In this study, the tourism potential of the geosite and geomorphosites in the district of Altınordu in Ordu province were measured with the “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)”. The model used in the study was supported by field studies and photographs were taken. In addition, the literature was searched and information was obtained by interviewing the local people and the officials of Ordu Tourism Directorate. In addition, Geographical Information Systems were used in the production of map related to the field. ArcGIS 10.4 was used in the map production.

According to the findings obtained as a result of the model applied to the field in this study, it was determined that there is no site with low main values and additional values in Altınordu district. While Cumhuriyet Beach and Karaoluk (Çiseli) Waterfall have high scientific, aesthetic and conservation values, they have moderate touristic and functional values. Kumbaşı Kumsalı Beach, Akyazı Beach and Boztepe have high main and additional values. Kabaçağlayan Cave, Kabaçağlayan Team Waterfalls, Ulubük Waterfall and Aydınlık Team Waterfalls have medium level main values and low-level additional values. Çavuşlar Waterfall, Karaoluk Bed Shapes, Yoroz Rocks and Çırçırın Team Waterfalls have moderate main values and medium level additional values.

For Cumhuriyet Beach and Karaoluk (Çiseli) Waterfall, local government elements should not ignore the high values, but should develop and plan for low values. For Kumbaşı Kumsalı Beach, Akyazı Beach and Boz-Tepe, administrations should investigate the impact of tourism and identify possible threats due to the intense tourist traffic. Local governments should try to develop additional values for Kabaçağlayan Cave, Kabaçağlayan Team Waterfalls, Ulubük Waterfall and Aydınlık Team Waterfalls and research for possible threats. In addition, the provision of necessary infrastructure services is a must for these geocyttes and geomorphocyttes. For Çavuşlar Waterfall, Karaoluk In-Bed Shapes, Yoroz Rocks and Çırçırın Team Waterfalls, managers should aim to increase additional values and infrastructure services to higher levels to increase the number of tourists.

Keywords: Geotourism, Geosite, Geomorphosite, Altınordu, Ordu.

1. Giriş

Günümüzde turizm deniz-kum-güneş, yayla ve kış turizmi yanında insanların yeni yerler görmek ve farklı doğal şekillerin bulunduğu mekânları keşfetmek amacıyla yolculuklara çıktığı faaliyetler olarak da gelişme göstermektedir. Farklı mekânları görme ve keşfetme olgusunun temelinde ise merak duygusu bulunmaktadır (Bahadır ve Işık, 2018: 93). Bu nedenle klasik turizm faaliyetlerinden sıkılan meraklı turistler alternatif turizm türleri yanında doğal yeryüzü şekillerinin turistik birer kaynak olarak kullanıldığı jeoturizme yönelmektedir. Jeoturizm, nispi olarak diğer turizm türlerinden yeni sayılabilecek jeolojik ve jeomorfolojik birimlerin yer aldığı mekânları ve bu mekânlara ait özelliklerin temel alındığı bir turizm türüdür (Dowling, 2009: 24). Jeoturizm, jeolojik ve jeomorfolojik oluşumların keşfedilmesi, tanınması ve öğrenilmesi amacıyla doğal mekânlara yapılan gezilerdir (Gümüş, 2008: 5). Jeoturizm denildiğinde akla ilk olarak jeosit ve jeomorfosit kavramları gelmektedir. Jeosit, genellikle eski zamanlara ait ancak kimi zaman güncel de olabilecek jeolojik bir olay, süreç ya da özelliği anlatan fosil, istif, mineral, kaya ya da arazi yüzeyleridir (Yazıcı, 2017: 84). Jeomorfosit ise daha çok turistik değere sahip morfolojik üniteler olarak tanımlanmaktadır (Tele-nicz, 2009: 7).

Jeosit ve jeomorfositler, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi ülkemizde de ilgi görmeye başlamıştır (Bahadır ve Işık, 2018: 93). Jeoturizm faaliyetlerine olan ilginin artmasının önemli sebeplerinden biri jeolojik ve jeomorfolojik sitelerin bir arada yer aldığı alanların jeopark olarak tescillenmesidir (Bahadır ve Işık, 2018: 93). Bu sayede jeosit ve jeomorfositler hem fazla sayıda turist dikkatini çekmekte hem de uluslararası ölçekte koruma altına alınmaktadır (Akbulut, 2014: 31). Ülkemizde çok sayıda jeopark potansiyeline sahip alan bulunmasına rağmen şimdiye kadar UNESCO tarafından tescillenmiş olan tek jeoparkımız Kula-Salihli Jeoparkı (Manisa)'dır (Gümüş, 2019: 19).

Dünyada jeoturizme olan ilginin artmasına bağlı olarak akademik çalışmalarda da bu konuya yönelim artmaktadır (Kubalíková vd., 2020: 6; Chingombe, 2019: 1261; Wibowo vd., 2019: 23; Chakrabarty ve Mandal, 2018: 174; Antić ve Tomić, 2017: 67; Beranová vd, 2017: 93). Buna paralel

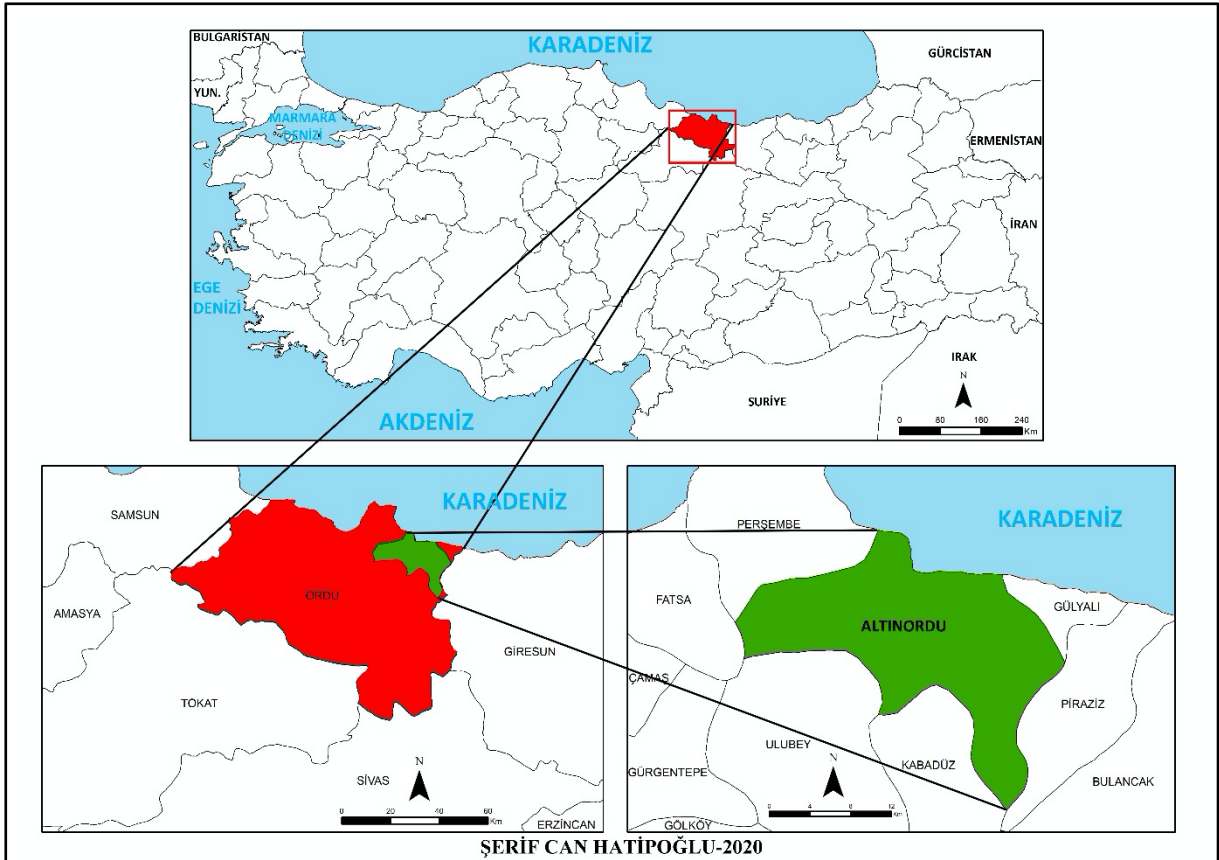
olarak ülkemizde yapılan çalışmalarda da aynı yönelimi görebilmek mümkündür (Turoğlu, 2020: 62; Aytaç ve Demir, 2019: 125; Gümüş, 2019: 17; Özdemir, 2019: 249; Akbulut Özpay vd., 2017: 15; Dölek ve Şaroğlu, 2017: 1; Uzun, 2017: 117). Yine çalışma sahası olan Ordu ilinden denize dökülen, Melet Irmağı'nın alt havzalarından olan Sapdere Havzası'nda yer alan jeomorfositlerin turizm potansiyellerinin ölçümü, Hatipoğlu ve diğerleri (2018) tarafından "Preliminary Geosite Assessment Model" yöntemi ile gerçekleştirilmiştir (Hatipoğlu vd., 2018: 346).

Genel olarak Türkiye özelinde ise Karadeniz Bölgesi, jeolojik ve morfolojik yapısı gereği yüksek bir jeoturizm potansiyeline sahiptir. Ordu ili de sahip olduğu çok sayıda turistik kaynak ile bu potansiyelin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada Ordu ili Altınordu (Merkez) ilçesinde yer alan jeosit ve jeomorfositler "Preliminary Geosite Assessment Model" ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Vujičić vd., 2011: 366). Ayrıca jeosit ve jeomorfositlerin coğrafi bakış açısı ile turistik değer ölçümü yapılmıştır. Mekândaki her bir jeolojik ve jeomorfolojik birim arazi çalışması ile yerinde gözlenmiş, irdelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Böylece çalışmada uygulanan model, arazi çalışmalarıyla desteklenmiş ve daha güvenli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çalışma alanı Ordu ili Altınordu (Merkez) ilçesi idari sınırlarını kapsamaktadır. Çalışma sahasının sınırlarını kuzeyde Karadeniz, doğuda Gülyalı ve Piraziz, güneyde Kabadüz ve Ulubey ile batıda ise Perşembe ve Fatsa idari sınırları oluşturmaktadır (Şekil 1), (Fotoğraf 1). Çalışma alanı 359 km²'dir. Çalışma sahası 37° 39' 48" ve 38° 03' 03" doğu boylamları ile 40° 46' 16" ve 41° 01' 16" kuzey enlemleri arasında yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası.

Fotoğraf 1. Boztepe’den Altınordu ilçesine bir bakış (10 Mart 2020).

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmaya öncelikle literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Sahaya en uygun model belirlendikten sonra çalışma alanına ait haritaların üretimi için veriler ve kartografik malzemeler elde edilmiştir. Haritaların üretiminde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)’nden yararlanılmıştır. Bu süreçte ise ArcGIS CBS yazılımının 10.4 sürümü haritaların üretiminde kullanılmıştır. Ayrıca Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)’ne ait 1/100000 ölçekli F39 ve G39 jeoloji paftalarından harita üretiminde faydalanılmıştır. Sonrasında arazi çalışmaları yapılarak fotoğraflar çekilmiş, incelemelerde bulunulmuştur. Yerel halktan çeşitli bilgiler edinilerek arazi çalışmaları tamamlanmıştır. Ayrıca Ordu İl Turizm Müdürlüğü yetkilileriyle de görüşülerek modelin uygulanması esnasında gereken bazı bilgiler edinilmiştir.

2.1. Jeosit Ön Değerlendirme Modeli (Preliminary Geosite Assessment Model), (GAM)

Çalışma içerisinde kullanılan model Vujičić ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen ve asıl olarak Reynard ve diğerleri (2007) ve Pereira ve diğerleri (2007) tarafından ortaya atılan “Jeosit Ön Değerlendirme Modeli (Preliminary Geosite Assessment Model), (GAM)” dir (Vujičić vd., 2011: 366; Pereira vd., 2007: 159). Bu modelin uygulanmasına karar verilmeden önce pek çok model araştırılmıştır (Božić ve Tomić, 2016: 28; Comanescu vd., 2011: 1164; Pereira vd., 2007: 159; Reynard vd., 2007: 148; Tomić ve Božić, 2014: 1042). Fakat “Jeosit Ön Değerlendirme Modeli”nin tarafımızca en kapsamlısı olduğuna karar verdiğimizden bu çalışmada uygulamaya değer bulunmuştur.

Yöntemde jeositler ve jeomorfositler için belirlenmiş birtakım değerlendirme kriterlerine göre turistik çekiciliklere puanlar verilmekte ve bu puanlamaya göre çekiciliklerin turistik değeri ölçülmeye çalışılmaktadır (Tablo 1). Vujičić ve diğerleri (2011)’ne göre kriterlerin ilk grubu üç göstergeden oluşmaktadır. Bunlar Bilimsel/Eğitsel Değerler, Doğal/Estetik Bakış Açuları ve Koruma Değerleri (VSE+VSA+VPr) olarak ana değerler başlığı altında toplanmıştır. İkinci gösterge grubu ise İşlevsel (Fonksiyonel) Değerler (VFn) ve son gösterge grubu ise Turistik Değerler (VTr) olarak ek değerler başlığı altında toplanmıştır. Toplamda ana değerlerin 12 alt göstergesi ve ek değerlerin 15 alt göstergesi bulunmaktadır (Tablo 1). Verilen tabloya göre puanlama

yapılmakta ve bir turistik çekiciliğin ulaşabileceği en yüksek puan 27 olabilmektedir (Tablo 2). Puanlama sonucunda ise turistik çekiciliğin değer ölçümü yapılmış olmaktadır. Modelin formüle edilmiş şekli şöyledir (Vujičić vd., 2011: 367):

$$GAM = \text{Ana Değerler (VSE + VSA + VPr)} + \text{Ek değerler (VFn + VTr)}$$

Tablo 1. Jeosit ve jeomorfositlerin değerlendirilmesinde kullanılan göstergeler (Vujičić ve diğerleri (2011)'den değiştirilerek).

Göstergeler / Alt Göstergeler	Açıklama
Bilimsel / Eğitsel Değer (VSE)	
Nadirlik	En yakın benzer sitelerin sayısı
Temsil edilebilirlik	Sitenin kendi kalitesi nedeniyle didaktik ve örnek nitelikleri ve genel konfigürasyon (Perreira, 2007)
Yerbilimi yayımları içindeki ele alınma düzeyi	Kabul edilen dergilerde yazılı metin sayısı, tez, sunum ve diğer yayınlar
Yorumlama düzeyi	Jeolojik ve jeomorfolojik süreçler, olaylar, şekiller ve bilimsel bilginin seviyesi üzerine yorumlama olanakları düzeyi.
Doğal / Estetik (VSA)	
Bakış açıları	Yürüyerek erişilebilen bakış açıları sayısı. Her biri belirli bir görüş açısı sunmalı ve siteye 1 km'den daha az mesafede olmalıdır.
Yüzey	Sitenin bütün yüzeyi. Her sitenin diğer sitelerle niceliksel olarak bağlantılı olduğu varsayılmaktadır.
Çevreleyen manzara ve doğa	Panoramik görüş kalitesi, su ve bitki örtüsünün varlığı, insan kaynaklı bozulmanın yokluğu, kentsel alanlara yakınlığı vb.
Siteilerin çevresel uyumu	Doğaya zıtlık seviyesi, renklerin zıtlığı, şekillerin görünüşü, vb.
Koruma (VPr)	
Şu anki kondüsyonu	Jeositin mevcut durumu
Koruma seviyesi	Yerel veya bölgesel gruplar, ulusal hükümet, Uluslararası örgütler vb. tarafından sağlanan korumalar
Güvenlik Açığı	Jeositin güvenlik açıkları
Uygun ziyaretçi sayısı	Yüzey alanına, güvenlik açığına ve mevcut jeosit durumuna göre aynı zamanda saha için önerilen ziyaretçi sayısı.
İşlevsel (VFn)	
Ulaşılabilirlik	Siteye ulaşım olanakları
Ek doğal değerler	5 km yarıçapındaki alanda bulunan ek doğal değerlerin sayısı (jeositler de dahil).
Ek antropojenik değerler	5 km'lik yarıçapındaki alanda bulunan ek antropojenik değerlerin sayısı.
Civardaki salınım merkezleri (Fabrika vb.)	Salınım merkezlerinin yakınlığı.

HATİPOĞLU, Şerif Can ve Muhammet BAHADIR (2020). “Altınordu (Ordu) İlçesindeki Jeosit ve Jeomorfositlerin Turizm Potansiyellerinin “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)” ile Ölçümü”, *Mavi Atlas*, 8(2): 548-564

Civardaki önemli yol ağı	20 km yarıçapındaki alanda mevcut önemli yol ağlarının yakınlığı.
Ek fonksiyonel değerler.	Otoparklar, benzin istasyonları, mekanik vb.
Turistik değerler (VTr)	
Tanıtm	Tanıtm kaynaklarının seviyesi ve sayısı.
Organize ziyaretler	Jeosite yapılan düzenli yıllık ziyaret sayısı.
Civardaki turizm bürosu	Turizm bürosunun jeosite yakınlığı.
Tasfir Panoları	Metin ve grafiklerin tanımlama özellikleri, malzeme kalitesi, boyutu, çevreye uyum vb.
Ziyaretçi sayısı	Yıllık ziyaretçi sayısı
Turizm altyapısı	Turist için ek altyapı seviyesi (yaya yolları, dinlenme yerleri, çöp kutuları, tuvaletler, kuyular vs.).
Tur rehberi servisi	Varsa, uzmanlık seviyesi, yabancı dil (ler) bilgisi, yorumlama becerileri vb.
Otel servisi	Jeositeye yakın otel hizmeti.
Restoran servisi	Jeositeye yakın restoran hizmeti.

Tablo 2. Ön Jeosit Değerlendirme Modeli puanlama tablosu (Vujičić ve diğerleri (2011)’den değiştirilerek).

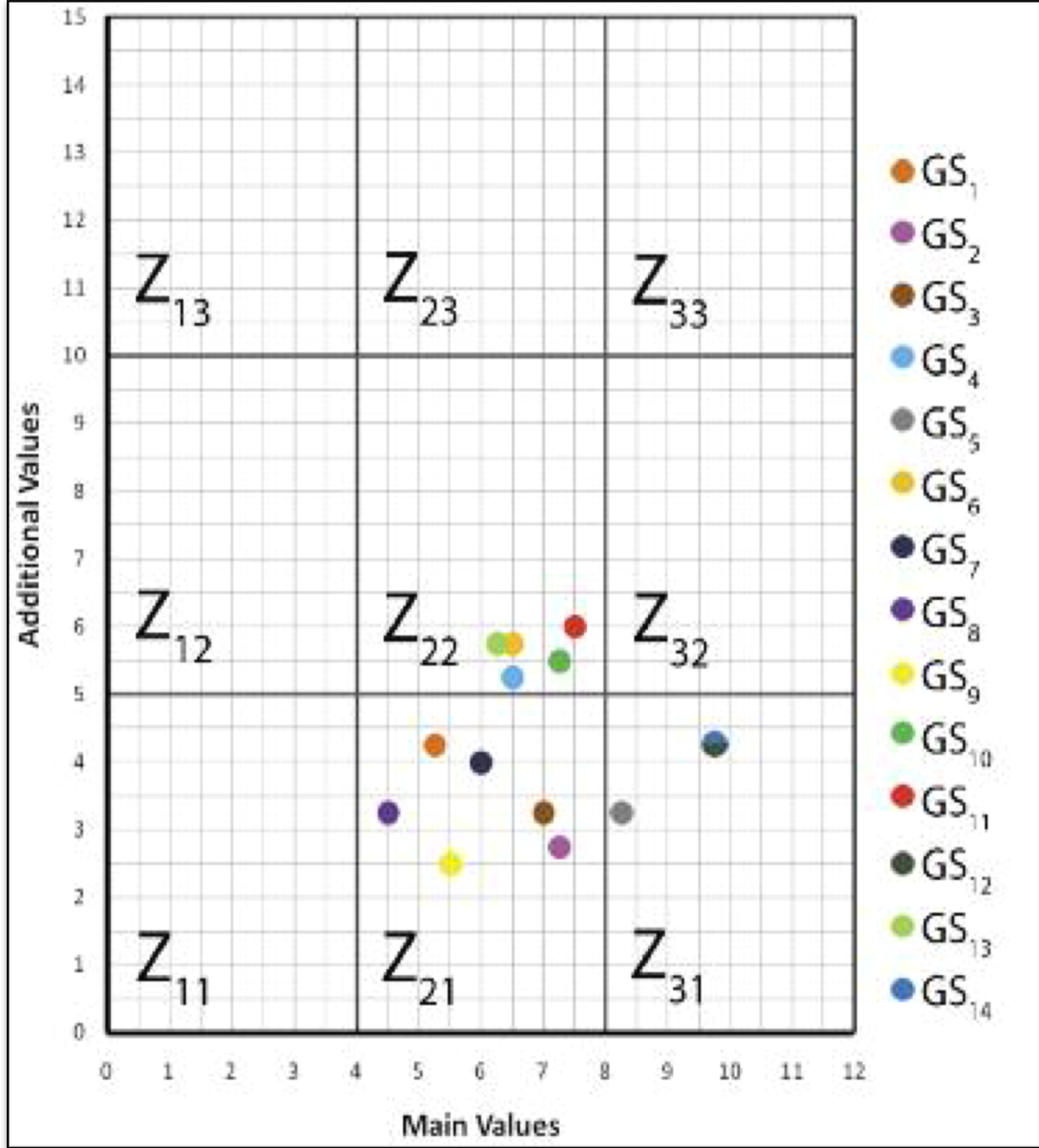
0	0,25	0,5	0,75	1
Sıradan	Bölgesel	Ulusal	Uluslararası	Dünyada tek
Yok	Zayıf	Orta	Yüksek	En Yüksek
Yok	Yerel Yayınlar	Bölgesel Yayınlar	Ulusal Yayınlar	Uluslararası Yayınlar
Yok	Orta düzeyde süreçler ancak uzman olmayanlara açıklaması zor	Süreçlere iyi bir örnek ancak uzman olmayanlara açıklaması zor	Orta düzeyde süreçler ancak sıradan ziyaretçilere açıklaması kolay	Süreçlere iyi bir örnek ve sıradan ziyaretçilere açıklaması kolay
Yok	1	2-3	4-6	6’dan fazla
Küçük	-	Orta	-	Geniş
-	Düşük	Orta	Yüksek	En Yüksek
Uyumsuz	-	Nötr	-	Uyumlu
Tamamen hasarlı (İnsan faaliyetlerine bağlı)	Yüksek hasarlı (doğal sürecin bir sonucu)	Orta Hasarlı (gerekli jeomorfolojik özellikler korunmuş)	Hafif hasarlı	Hasarsız
Yok	Yerel	Bölgesel	Ulusal	Uluslararası
Geri döndürülemez (Tamamen kayıp olasılığı ile)	Yüksek (Çabucak hasar verilebilir)	Orta (doğal süreç ya da insan faaliyetleri ile hasar verilebilir)	Düşük (Sadece insan faaliyetleri ile hasar verilebilir)	Yok
0	0-10	10-20	20-50	50’den fazla
Ulaşılamaz	Düşük (yürüyerek özel ekipmanla ve rehber eşliğinde)	Orta (Bisikletle ve insan gücüyle çalışan taşıtlarla)	Yüksek (Otomobille)	En yüksek (Otobüsle)
Yok	1	2-3	4-6	6’dan fazla

Yok	1	2-3	4-6	6'dan fazla
100 km'den fazla	100-50 km	50-25 km	25-5 km	5 km'den az
Yok	Yerel	Bölgesel	Ulusal	Uluslararası
Yok	Düşük	Orta	Yüksek	En Yüksek
Yok	Yerel	Bölgesel	Ulusal	Uluslararası
Yok	Her yıl 12'den az	Her yıl 12-24 arası	Her yıl 24-48 arası	Her yıl 48'den fazla
50 km'den fazla	50-20 km	20-5 km	5-1 km	1 km'den az
Yok	Düşük Kalite	Orta Kalite	Yüksek Kalite	En Yüksek Kalite
Yok	Düşük (5000'den az)	Orta (5001-10000)	Yüksek (10001-100000)	En Yüksek (100000'den fazla)
Yok	Düşük	Orta	Yüksek	En Yüksek
Yok	Düşük	Orta	Yüksek	En Yüksek
50 km'den fazla	25-50 km	10-25 km	5-10 km	5 km'den az
25 km 'den fazla	10-25 km	10-5 km	1-5 km	1 km 'den az

Vujičić ve diğerleri (2011)'ne göre değerlendirmenin sonuçlarına dayanarak sırasıyla X ve Y eksenleri olan bir ana ve ek değerler matrisi oluşturulmaktadır (Şekil 2). Matris, önceki değerlendirme sürecinde aldıkları puana göre jeositlerin yerleştirilecekleri Z (i, j) (i, j = 1, 2, 3) ile gösterilen dokuz alana (bölgelere) bölünmüştür. X eksenini için alan oluşturan ana kılavuz çizgileri 4 birim aralıklarla ve Y eksenini için oluşturulan çizgiler ise 5 birim aralıklarla bölünmüştür. Örneğin, bir jeosit için ana değerlerin toplamı 7 ve ek değerlerin 4 olması durumunda, o jeosit ana değerlerinin orta seviyede ve ek değerlerinin düşük seviyede olduğu Z21 alanı içinde kalacaktır (Şekil 2), (Vujičić vd., 2011: 366).

Vujičić ve diğerleri (2011)'ne göre nicelendirme aşamasında, jeosit ve jeomorfositlerin önemi, değerlerin önceden belirlenmiş kriterlere atfedilmesiyle belirlenir. Kesin değerlendirmelere göre, her bir jeosit, Şekil 2'de gösterildiği gibi, pozisyonuna göre matris alanında çizilebilir (Şekil 2). Daha sonra, jeositlerin geleceğine fayda sağlayabilecek uygun bir genel turizm gelişimi, pazar ve konservasyon (özgün niteliğe uygun olarak korumak) yönetimi politikası ile ilişkilendirilebilir. Bir jeositi değerlendirirken, yöneticilerin mevcut durumu göz önünde bulundurması gerekir. Derecelendirmeler yapıldıktan sonra, her bir coğrafi alan, bir alan veya matrisin hücrelerine konur. Değerlendirme aşamasında Z31 ve Z32 hücrelerinde yer alan jeositler yüksek bilimsel, estetik ve koruma değerlerine sahip, fakat düşük gelişmişlikte turist ve fonksiyonel sektöre sahiptir. Bu nedenle yöneticiler, yüksek olan göstergeleri geri plana atmamakla birlikte, düşük olanları desteklemeli, planlamalı ve geliştirmelidir. Diğer taraftan Z11 ve Z12 hücrelerinde yer alan jeositler düşük ana değerlere ve düşük ek değerlere sahiptir. Bu durumda iki senaryo vardır: Birincisi, ana değerlerin olmamasına bağlı olarak jeositin ek değerlerinin de olmaması durumu; ikinci senaryo, jeositin tam olarak araştırılmadığı ve buna bağlı olarak koruma altına alınmadığı bu sebeple de ek değerlere ihtiyaç duyulmadığı durum ortaya çıkmaktadır. Z33 ve Z23 hücrelerinde yer alan jeositler ana ve ek değerlerde yüksek dereceye sahiptir. Bu alanlarda yöneticiler, turizmin ve tehditlerin etkisini ölçmelidir (Vujičić vd., 2011: 370).

Şekil 2. GAM Modeli'ne göre jeositlerin yerleştirildiği matris, (GS=Jeosit), ((Vujičić ve diğerleri (2011)'den değiştirilerek).

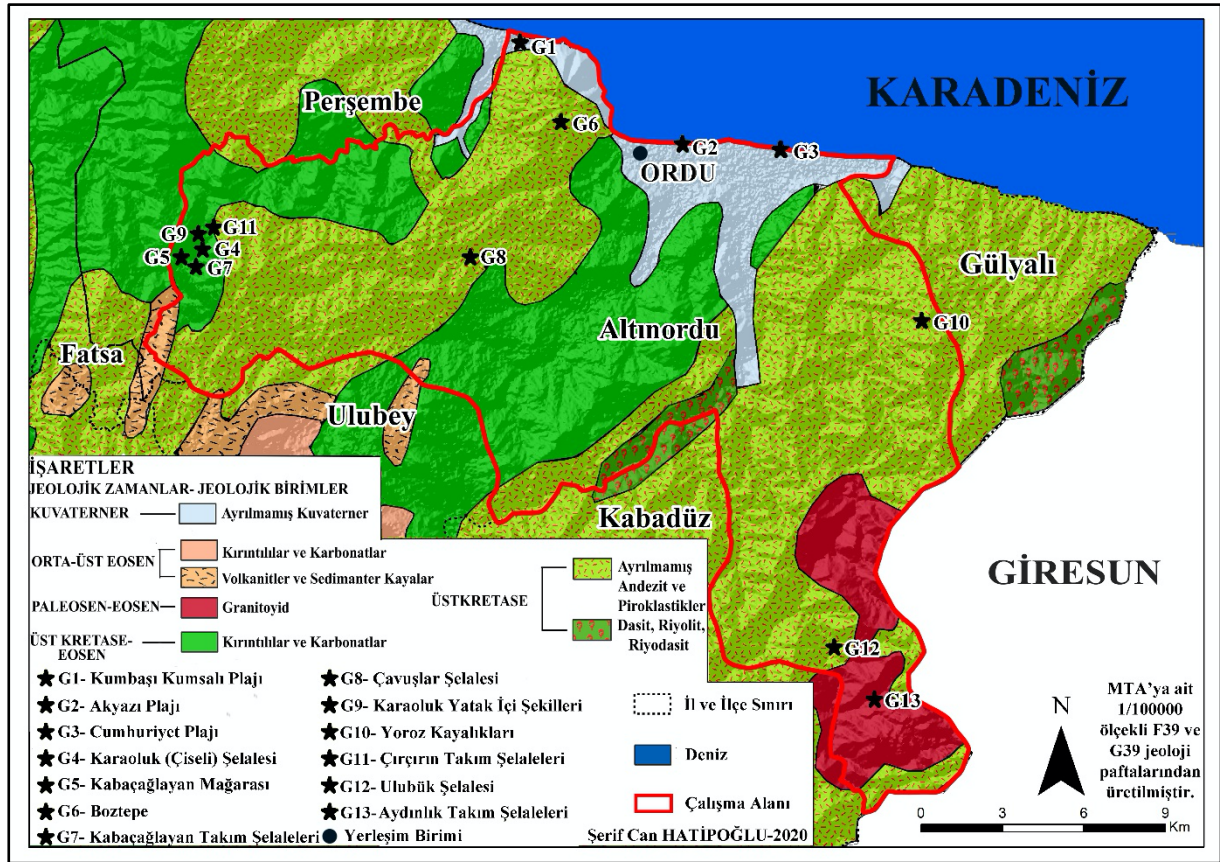
Modelin uygulanması sonucu Ordu ili Altınordu ilçesindeki jeosit ve jeomorfofitlerin turizm potansiyelleri aldıkları puanlara göre belirlenmiştir. Ayrıca bu puanlara göre potansiyeli geliştirme konusunda yerel yönetimlere turizmin geliştirilmesi için bazı öneriler sunulmuştur. Bu değerler elde edilirken her ilçeye yapılan arazi çalışmaları ve gözlemleri, fotoğraf çekimleri ile desteklenmiştir. Ordu ili Altınordu ilçesinin turistik değere sahip önemli jeosit ve jeomorfofitleri ise Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımı ile haritalanmıştır. Bu destinasyonların turizm olgusu içerisinde il ekonomisine katkısını artırmak için alternatif yorumlar yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Altınordu İlçesi Jeositleri ve Jeomorfositlerinin GAM'a Göre Değerlendirilmesi

Altınordu ilçesi içerisinde tespit edilen jeosit ve jeomorfositler; Cumhuriyet Plajı, Karaoluk (Çiseli) Şelalesi, Kumbaşı Kumsalı Plajı, Akyazı Plajı, Boztepe, Kabaçağlayan Mağarası, Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, Ulubük Şelalesi, Aydınlık Takım Şelaleleri, Çavuşlar Şelalesi, Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, Yoroz Kayalıkları ve Çırcırın Takım Şelaleleri'dir (Fotoğraf 2), (Fotoğraf 3), (Şekil 3). Çalışma sahasındaki jeosit ve jeomorfositler yöre turizmi için önemli potansiyel barındırmaktadır. Özellikle il içerisinde geliştirilecek bir turizm rotası ile daha fazla turist gelmesi ve daha uzun süre zaman geçirerek konaklaması sağlanabilir.

Şekil 3. Altınordu ilçesinin jeosit ve jeomorfositlerini gösteren harita.

Altınordu ilçesinin jeosit ve jeomorfositleri GAM ile değerlendirilmiş ve Tablo 3 ve 4 üzerinde jeosit ve jeomorfositlerin aldıkları puanlar gösterilmiştir (Tablo 3), (Tablo 4). Bu tablolar yardımı ile GAM Matrisi Altınordu ilçesi için oluşturulmuştur (Şekil 4). Altınordu ilçesinde Z₁₁ ve Z₁₂ hücrelerinde yer alan yani düşük ana değerlere ve ek değerlere sahip bir sit bulunmadığı Şekil 3'de görülmektedir. Şekil 3 incelendiğinde G3 kodlu Cumhuriyet Plajı ve G4 kodlu Karaoluk (Çiseli) Şelalesi Z₃₂ alanında yer almaktadır. Buna göre, Cumhuriyet Plajı ve Karaoluk (Çiseli) Şelalesi yüksek bilimsel, estetik ve koruma değerlerine sahip iken orta düzeyde turistik ve fonksiyonel değerlere sahiptir. G1 kodlu Kumbaşı Kumsalı Plajı, G2 kodlu Akyazı Plajı ve G6 kodlu Boztepe Z₃₅ alanında yer almaktadır. Buna göre Kumbaşı Kumsalı Plajı, Akyazı Plajı ve Boztepe yüksek ana ve ek değerlere sahiptir. G5 kodlu Kabaçağlayan Mağarası, G7 kodlu Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, G12 kodlu Ulubük Şelalesi ve G13 kodlu Aydınlık Takım Şelaleleri Z₂₁ alanında yer almaktadır. Buna

göre Kabaçağlayan Mağarası, Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, Ulubük Şelalesi ve Aydınlık Takım Şelaleleri orta seviyede ana değerlere ve düşük seviyede ek değerlere sahiptir. Bu nedenle öncelikle ek değerlerin yükseltilmesi ve gerekli altyapı hizmetlerinin sağlanması bu jeosit ve jeomorfositler için şarttır. G8 kodlu Çavuşlar Şelalesi, G9 kodlu Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, G10 kodlu Yoroç Kayalıkları ve G11 kodlu Çırçırın Takım Şelaleleri ise Z₂₂ alanında yer almaktadır. Buna göre Çavuşlar Şelalesi, Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, Yoroç Kayalıkları ve Çırçırın Takım Şelaleleri orta düzeyde ana değerler ve orta düzeyde ek değerlere sahiptir.

Tüm bu bulgulara göre özellikle orta ve düşük seviyede ek değerlere sahip olan jeosit ve jeomorfositlerin yol imkânları iyileştirilmeli, ihtiyaç duyulan noktalara WC, restoran, piknik alanı, market gibi tesisler- kurulmalıdır. Böylelikle bu jeosit ve jeomorfositlerin çekiciliği artırılabilir. Bu sahalar Orduya gelen turistlerin ya az bildiği veya hiç bilmediği turizm mekânlarıdır. Genel olarak yerel halk ve yakın çevre illerden gelenlerin günübirlik ziyaret ettiği bu destinasyonlar, Ordu turizme katma değer üretmede yetersiz kalmaktadır. Bu sahaların, daha iyi tanınması için ulusal ve uluslararası medyada tanıtımlar yapılmalıdır. Bu konuda Ordu ili dijital turizm atlası, web sayfası, yönlendirme levhaları, turizm rotası ve kent bilgi sistemi gibi dijital ortamda, gelen turistlerin kolayca hareket edebileceği ve farklı dillerde dil desteği olan argümanlar geliştirilmelidir. Öyle ki yörede çekilen bazı dizi filmler yörede ki yaylaların tanınmasına, daha fazla ilgi görmesine sebep olmuştur. Bu türden faaliyetlerin yöre çekilmesi turizmin daha fazla gelişmesine katkı sağlayacağı açıktır.

Yüksek ek değerlere sahip sit alanlarının ise mevcut imkânları korunmalı ve taşıma kapasitesinin aşılması önlenmelidir. Bu alanlarda var olan hizmetlerin daha iyi hale getirilmesi, konaklama ve ulaşım imkânlarının daha da geliştirilmesi daha fazla turistlerin yöreye gelmesini kolaylaştıracaktır. Bu konuda yöre halkı da sürece katılmalı, eğitim seminerleri ile turiste bakış ve iletişim konularında destek vererek yöredeki turizm algısının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Tablo 3. Altınordu ilçesi jeosit ve jeomorfositlerinin GAM yönteminin uygulanması sonucu aldıkları puanlar-1

Göstergeler / Alt Göstergeler	Kumbaşı Kumsalı Plajı (G1)	Akyazı Plajı (G2)	Cumhuriyet Plajı (G3)	Karaoluk (Çiseli) Şelalesi (G4)	Kabaçağlayan Mağarası (G5)	Boztepe (G6)	Kabaçağlayan Takım Şelaleleri (G7)
Bilimsel/Eğitim Değerleri (VSE)							
Nadirlik	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25
Temsil edilebilirlik	0,5	0,5	0,5	0,75	0,5	1	0,75
Yerbilimi yayımları içindeki ele alınma düzeyi	0,75	0,75	0,75	0,75	0	0,50	0
Yorumlama düzeyi	1	1	1	0,75	0,75	0,75	0,75
Doğal /Estetik Değerler (VSA)							
Bakış Açıkları	0,75	0,75	0,5	0,75	0,5	1	0,75
Yüzey	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1	0,5
Çevreleyen doğa ve manzara	0,75	0,5	0,75	1	0,75	1	0,75

HATİPOĞLU, Şerif Can ve Muhammet BAHADIR (2020). “Altınordu (Ordu) İlçesindeki Jeosit ve Jeomorfofitlerin Turizm Potansiyellerinin “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)” ile Ölçümü”, *Mavi Atlas*, 8(2): 548-564

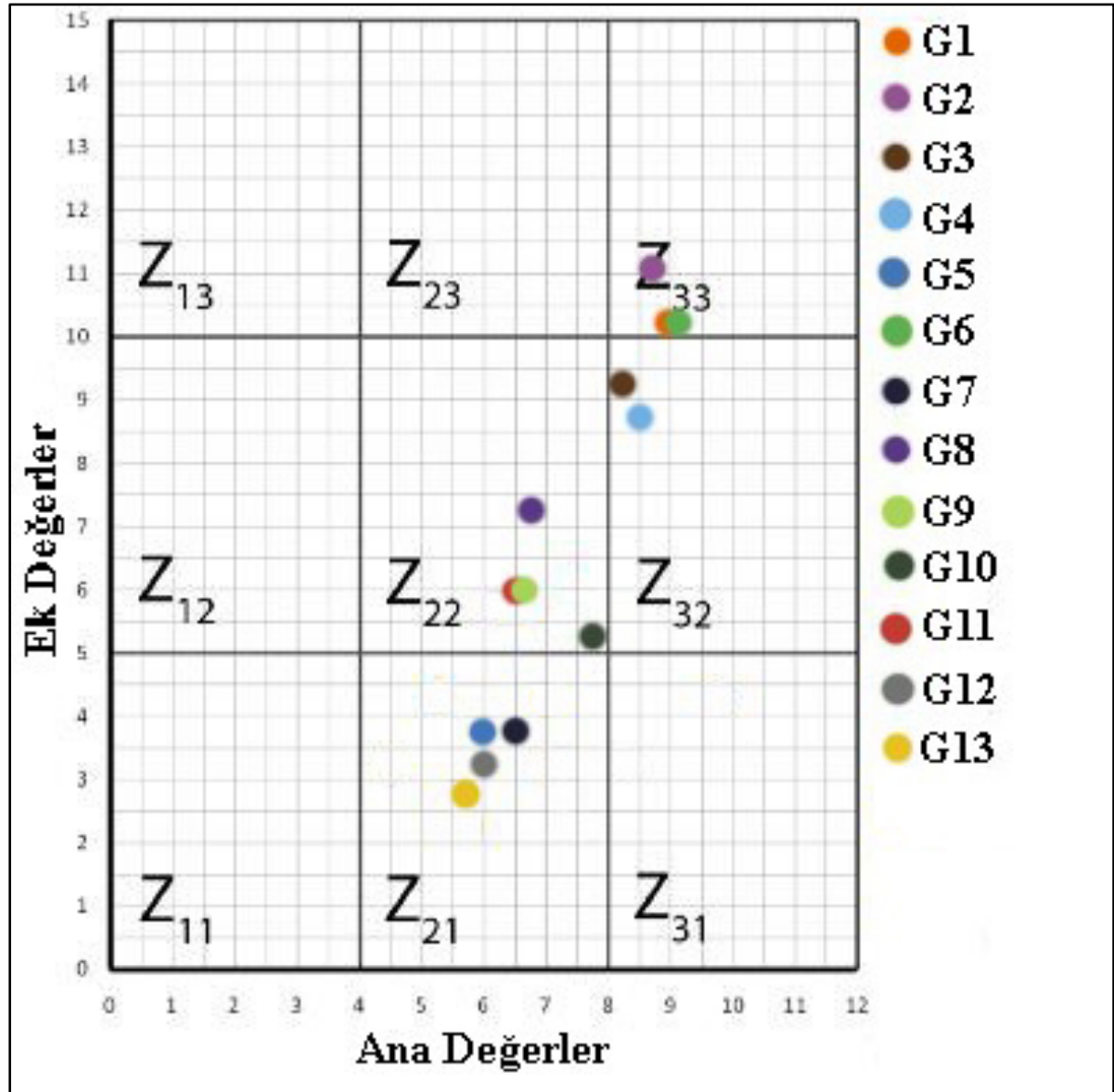
Sitelerin çevresel uyumu	1	1	1	1	0,5	0,75	0,5
Koruma Değerleri (VPr)							
Şu anki kondisyonu	1	1	0,75	1	1	1	1
Koruma seviyesi	0,75	0,75	0,75	0,5	0	0,5	0
Güvenlik açığı	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,5	0,5
Uygun ziyaretçi sayısı	1	1	0,75	0,5	0,5	0,75	0,75
Ana Değerler Toplamı (VSE+VSA+VPr)	9	8,75	8,25	8,5	6	9	6,5
Fonksiyonel Değerler (VFn)							
Ulaşılabilirlik	1	1	1	1	0,5	1	0,5
Ek doğal değerler	0,75	1	0,5	0,5	0,5	0,75	0,5
Ek antropojenik değerler	0,5	1	0,5	0	0,25	0,5	0,25
Merkezlere yakınlık	1	1	1	0,5	0,75	0,75	0,75
Önemli yol ağlarına yakınlık	1	1	1	1	1	0,75	1
Ek fonksiyonel değerler	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,5	0
Turistik Değerler (VTr)							
Tanıtım	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,75	0
Organize ziyaretler	0	0	0	0,25	0	0,75	0
Turizm bürolarına yakınlık	0,75	1	0,5	0,5	0,25	0,5	0,25
Tasvir panoları	1	0,75	0,75	0,75	0	0,5	0
Ziyaretçi sayısı	0,5	0,5	0,5	0,25	0	0,5	0
Turizm altyapısı	0,75	0,75	0,5	1	0	0,75	0
Tur rehberi servisi	0	0	0	0	0	0,25	0
Otel servisi	1	1	1	0,5	0,25	1	0,25
Restoran Servisi	1	1	1	1	0,25	1	0,25
Ek Değerler Toplamı (VFn+VTr)	10,25	11	9,25	8,75	3,75	10,25	3,75
GAM Değeri	19,25	19,75	17,5	17,25	9,75	19,25	10,25

Tablo 4. Altınordu ilçesi jeosit ve jeomorfositlerinin GAM yönteminin uygulanması sonucu aldıkları puanlar-2

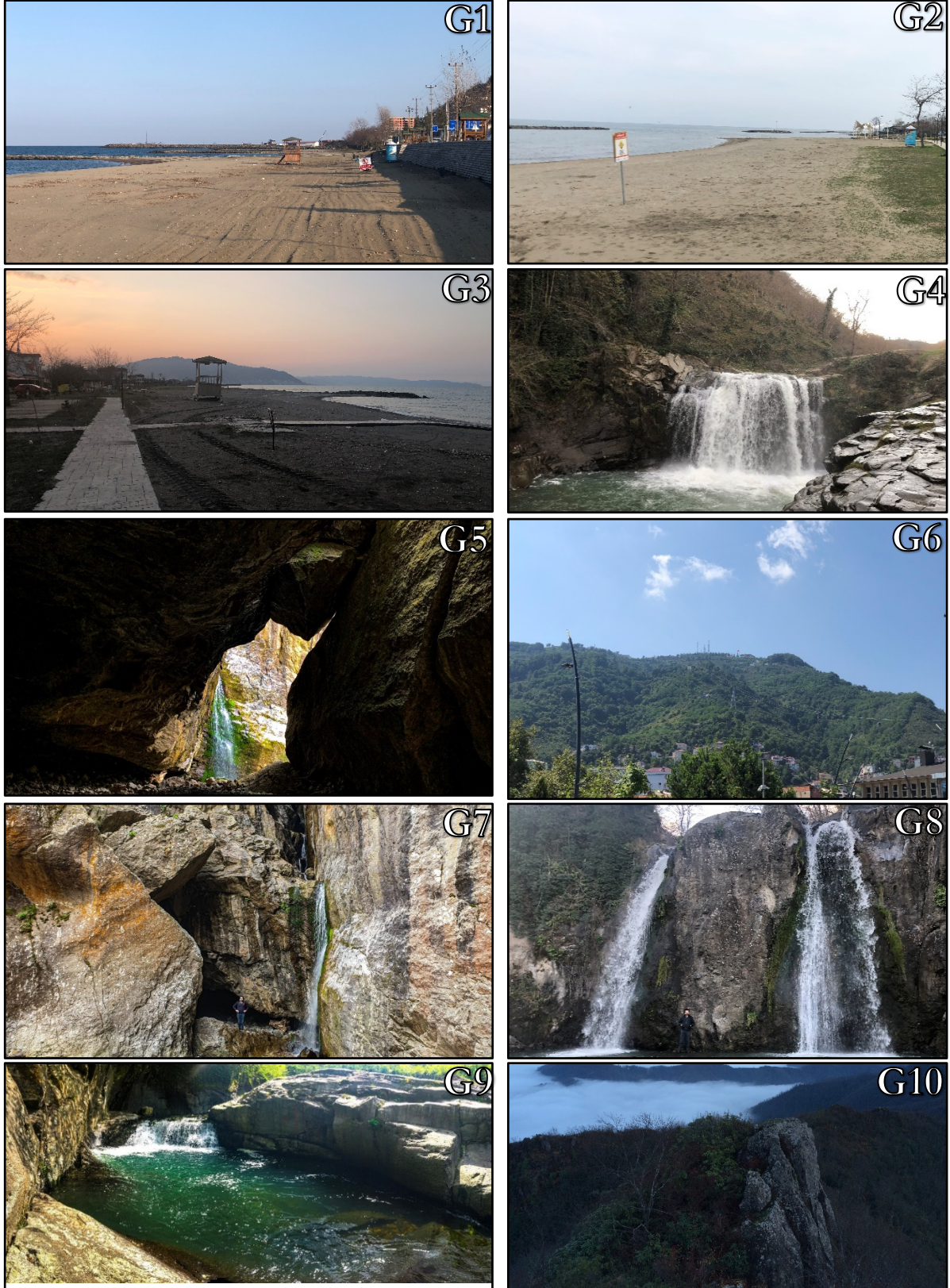
Göstergeler / Alt Göstergeler	Çavuşlar Şelalesi (G8)	Karaoluk Yatak İç Şekilleri (G9)	Yoroz Kayalıkları (G10)	Çırcırın Takım Şelaleleri (G11)	Ulubük Şelalesi (G12)	Aydınlık Takım Şelaleleri (G13)
Bilimsel/Eğitim Değerleri (VSE)						
Nadirlik	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25
Temsil edilebilirlik	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75
Yerbilimi yayımları içindeki ele alınma düzeyi	0	0	0	0	0	0
Yorumlama düzeyi	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75
Doğal /Estetik Değerler (VSA)						
Bakış Açıları	0,5	0,75	1	0,75	0,5	0,5
Yüzey	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Çevreleyen doğa ve manzara	0,5	0,75	1	0,75	0,25	0,5
Sitelerin çevresel uyumu	1	0,75	1	0,75	0,75	0,75
Koruma Değerleri (VPr)						
Şu anki kondisyonu	1	1	1	1	1	0,75
Koruma seviyesi	0,25	0	0	0	0	0
Güvenlik açığı	0,75	0,5	0,5	0,5	0,75	0,25
Uygun ziyaretçi sayısı	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,75
Ana Değerler Toplamı (VSE+VSA+VPr)	6,75	6,5	7,75	6,5	6	5,75
Fonksiyonel Değerler (VF_n)						
Ulaşılabilirlik	1	1	0,75	1	0,75	0,5
Ek doğal değerler	0,5	0,5	0,5	0,5	0,25	0,25
Ek antropojenik değerler	0,75	0	0,25	0	0,25	0,5
Merkezlere yakınlık	0,75	0,5	0,75	0,5	0,5	0,5
Önemli yol ağlarına yakınlık	1	1	0,5	1	0,5	0,25
Ek fonksiyonel değerler	0,5	0,5	0,25	0,5	0	0
Turistik Değerler (VTr)						
Tanıtım	0,25	0	0	0	0	0
Organize ziyaretler	0	0	0	0	0	0

Turizm bürolarına yakınlık	0,5	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25
Tasvir panoları	0,5	0	0,25	0	0	0
Ziyaretçi sayısı	0,25	0,25	0,25	0,25	0	0
Turizm altyapısı	0,25	0,5	0,25	0,5	0	0
Tur rehberi servisi	0	0	0	0	0	0
Otel servisi	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,25
Restoran Servisi	0,5	1	0,75	1	0,25	0,25
Ek Değerler Toplamı (VF _n +VT _r)	7,25	6	5,25	6	3,25	2,75
GAM Değeri	14	12,5	13	12,5	9,25	8,50

Şekil 4. GAM'a göre Altınordu ilçesi jeosit ve jeomorfofitlerinin yer aldığı matris.

Fotoğraf 2. Altınordu ilçesi jeosit ve jeomorfositlerine ait görüntüler (G1: Kumbaşı Kumsalı Plajı, G2: Akyazı Plajı, G3: Cumhuriyet Plajı, G4: Karaoluk (Çiseli) Şelalesi, G5: Kabaçağlayan Mağarası, G6: Boztepe, G7: Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, G8: Çavuşlar Şelalesi, G9: Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, G10: Yoroz Kayalıkları), (10-11-12 Mart 2020).

Fotoğraf 3. Altınordu ilçesi jeosit ve jeomorfositlerine ait görüntüler-2, (G11: Çırçırın Takım Şelaleleri, G12: Ulubük Şelalesi, G13: Aydınlık Takım Şelaleleri), (10-11-12 Mart 2020).

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada GAM modelinin kullanılmasının yanı sıra arazi çalışmaları ile sitlere ait ortam şartları yerinde görülerek incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Böylelikle modeldeki her bir kriter daha detaylı ele alınarak değerlendirmeden daha doğru sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yöre halkından ve Ordu İli Turizm Müdürlüğü yetkilileriyle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler de harmanlanarak değerlendirme sırasında göz önünde bulundurulmuştur.

Modelin uygulanmasıyla elde edilen sonuçlara göre Z_{32} alanında yer alan Cumhuriyet Plajı ve Karaoluk (Çiseli) Şelalesi siteleri yüksek bilimsel, estetik ve koruma değerlerine sahip iken orta düzeyde turistik ve fonksiyonel değerlere sahiptir. Bu nedenle yerel yönetim unsurları, yüksek olan değerleri göz ardı etmemekle birlikte düşük değerler için geliştirme ve planlamalarda bulunmalıdır. Ayrıca orta düzeyde olan ek değerleri geliştirerek bu siteleri Z_{33} alanına taşımaya gayret göstermelidir. Z_{33} alanında yer alan Kumbaşı Kumsal Plajı, Akyazı Plajı ve Boztepe siteleri yüksek ana ve ek değerlere sahiptir. Bunun için yönetimler turizmin etkisini araştırmalı ve yoğun turist dolaşımı nedeniyle olası tehditleri saptamalıdır. Ayrıca bu jeosit ve jeomorfositler gerekli optimum şartlara sahip olduklarından mevcut özelliklerin koruma altına alınması gereklidir. Özellikle G6 kodlu Boztepe sitesi teleferik hattının da kurulması ile birlikte yoğun turist akımına maruz kalmaktadır. Bu sebeple koruma önlemleri alınarak taşıma kapasitesinin aşılması önlenmelidir. Z_{21} alanında yer alan Kabaçağlayan Mağarası, Kabaçağlayan Takım Şelaleleri, Ulubük Şelalesi ve Aydınlık Takım Şelaleleri siteleri orta seviyede ana değerlere ve düşük seviyede ek değerlere sahiptir. Bundan dolayı yerel yönetimler ek değerler geliştirmeye çalışmalı ve olası tehditler için araştırma yapmalıdır. Ayrıca gerekli altyapı hizmetlerinin sağlanması bu jeosit ve jeomorfositler için şarttır. Bu alanda yer alan siteler çok yüksek ana değerlere sahip olmadıklarından en azından ek değerlerinin olabildiğince artırılmasında yarar olacaktır. Z_{22} alanında yer alan Çavuşlar Şelalesi, Karaoluk Yatak İçi Şekilleri, Yoroz Kayalıkları ve Çırçırın Takım Şelaleleri siteleri orta düzeyde ana değerler ve orta düzeyde ek değerlere sahiptir. Bu nedenle yönetimler ek değerleri ve altyapı hizmetlerini daha yüksek seviyelere çıkarmayı hedeflemeli ve bu sayede turist sayısını arttırmak için çalışmalıdır. Özellikle reklam ve tanıtım bu alanların ziyaretçi sayılarını arttırmada önemli bir rol oynayacaktır.

Ordu ili genelinde ve özelde Altınordu ilçesinde iklim şartları gereği kıyı ve deniz turizmi faaliyetleri sınırlı bir şekilde yapılabilmektedir. Daha çok dağ ve yayla turizmi faaliyetlerinin ön planda olduğu yörede alternatif olarak jeoturizm ön plana çıkarılabilir. Bu sayede daha fazla turist yöreye çekilmesi sağlanabilir. Ayrıca turizmin sadece belirli dönemlere değil tüm yıla yayılmasına da katkı sağlanacaktır. Bunun sağlanabilmesi için de jeosit ve jeomorfositlerin yasal düzenlemelerle koruma altına alınması gerekmektedir. Ayrıca yapılan önerilerin yerel yönetimlerce dikkate alınması

daha fazla turistin yöreyi ve turistik çekicilikleri tanınmasının yanında ortam şartların iyileşmesi sebebiyle ziyaret gerçekleştirmesine de vesile olacaktır.

Kaynakça

AKBULUT, Gülşınar (2014). “Önerilen Levent Vadisi Jeoparkı’nda Jeositler”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38: 29- 45.

AKBULUT ÖZPAY, Gülşınar; ÖZGEN ERDEM, Nazire; AYAZ Emrah ve Fatih OCAK (2017). “Yeni Bir Jeoturizm Sahası: Emirhan Kayalıkları (Sivas)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14): 15-29.

ANTIĆ Aleksandar ve Nemanja TOMIĆ (2017). “Geoheritage and Geotourism Potential of the Homolje Area (Eastern Serbia)”, *Acta Geoturistica*, 8(2): 67-78.

AYTAÇ Ahmet Serdar ve Tuncer DEMİR (2019). “Kula UNESCO Global Jeoparkı’nda Yerbilimleri ve Jeomiras Açısından Uluslararası Öneme Sahip Üç Yeni Jeosit Önerisi”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(2): 125-140.

BAHADIR, Muhammet ve Fatih IŞIK (2018). “Perşembe Yaylasında (Ordu) Jeomorfositler ve Turizm Amaçlı Kullanımları”, *Kapadokya Yerbilimleri Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı (24-26 Ekim)*, 2: 92-97, Niğde.

BERANOVÁ, Lucie; BALEJ, Martin ve Pavel RAŠKA (2017) “Assessing the geotourism potential of abandoned quarries with multitemporal data (České Středohoří Mts., Czechia)”, *Geoscape*, 11(2): 93-111.

BOŽIĆ, Sanja ve Nemanja TOMIĆ (2016). “Developing the Cultural Route Evaluation Model (CREM) and Its Application on the Trail of Roman Emperors, Serbia”, *Tourism management perspectives*, 17: 26-35.

CHAKRABARTY, Premangshu ve Rahul MANDAL (2018). “Geotourism Mapping For Sustainability: A Basin Oriented Approach”, *Geojournal of Tourism and Geosites*, 21(1): 174-185.

CHINGOMBE, Wisemen (2019). “Preliminary Geomorphosites Assessment Along The Panorama Route Of Mpumalanga Province, South Africa”, *Geojournal of Tourism and Geosites*, 27(4): 1261-1270.

COMANESCU, Laura; NEDELEA Alexandru ve Dobre ROBERT (2011). “Evaluation of Geomorphosites in Vistea Valley (Fagaras Mountains-Carpathians, Romania)”. *International Journal of Physical Sciences*, 6(5): 1161-1168.

DOWLING, Ross Kingston (2009). “The Growth of Global Geotourism”, *New Challenges with Geotourism Proceedings of the VIII European Geoparks Conference (4–6 September 2009)*, Page: 24-30, Idanha-a-Nova, Portugal.

DÖLEK, İskender ve Fuat ŞAROĞLU (2017). “Muş İli ve Yakın Çevresinde Jeoturizm Açısından Değerlendirilebilecek Jeositler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2): 1-16.

GÜMÜŞ, Erdal (2008). “Yeni Bir Doğa Koruma Kavramı: UNESCO Jeoparklar Çerçevesinde Çamladere (Ankara) Fosil Ormanı Fizibilite Çalışması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun.

GÜMÜŞ, Erdal (2019). “UNESCO Jeoparkları ve Jeomorfoloji”, *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 3: 17-27.

HATİPOĞLU, İlter Kutlu; UZUN, Ali; ZEYBEK, Halil İbrahim; DİNÇER, Hasan; HATİPOĞLU, Şerif Can ve Fatih IŞIK (2018). “Jeomorfositlerin Turizm Potansiyeli Üzerine Bir

Araştırma: Sapdere Havzası, Ordu”, 2. *Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi (20-22 Eylül 2018, Gümüşhane) Bildiriler Kitabı*, 345-353.

IELENICZ, Mihai (2009). “Geotope, Geosite, Geomorphosite”, *The Annals of Valahia University of Târgoviște Geographical Series*, 9: 7-22.

KUBALÍKOVÁ, Lucie; KIRCHNER, Karel; KUDA František & Aleš BAJER (2020). “Assessment of Urban Geotourism Resources: An Example of Two Geocultural Sites in Brno, Czech Republic”, *Geoheritage*, 12(7): 1-12.

ÖZDEMİR, Mehmet Ali (2019). “Afyonkarahisar (Seydiler) Peribacaları Jeomorfositi ve Turizm Potansiyeli”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(24): 249-262.

PEREIRA, Paulo; PEREIRA, Diamantino & Maria Isabel CAETANO ALVES (2007). “Geomorphosite Assessment in Montesinho Natural Park (Portugal)”, *Geographica Helvetica*, 62(3): 159-168, Basel.

REYNARD, Emmanuel; FONTANA, Georgia; KOZLIK, Lenka & Cristian SCAPOZZA (2007). “A Method for Assessing “Scientific” and “Additional Values” of Geomorphosites”, *Geographica Helvetica*, 62(3): 148-158. Basel.

TOMIĆ, Nemanja & Sanja BOŽIĆ (2014). “A Modified Geosite Assessment Model (M-GAM) and Its Application On The Lazar Canyon Area (Serbia)”, *International journal of environmental research*, 8(4): 1041-1052.

TUROĞLU, Hüseyin (2020). “Karasu Grabeni (Hatay, Türkiye) Bazalt Morfolojisinde Volkanik Jeomorfosit Değerlendirmesi”, *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 4: 62-80.

UZUN, Ali (2017). “Bir Açık Alan Dersliği: Kandıra Kıyıları (Kocaeli, Türkiye)”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(1): 117-128.

VUJIČIĆ, Miroslav D.; VASILJEVIĆ, Djordjije. A.; MARKOVIĆ, Slobodan B.; HOSE, Thomas. A.; LUKIĆ, Tin; HADŽIĆ, Olga & Sava JANIĆEVIĆ (2011). “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM) and Its Application on Fruška Gora Mountain, Potential Geotourism Destination of Serbia”. *Acta geographica Slovenica*, 51(2): 361-376.

WIBOWO, Yudha Gusti; ZAHAR, Wahyudi; SYARIFUDDIN, Hutwan; ASYIFAH, Suci & Rizki ANANDA (2019). “Pengembangan Eco-Geotourism Geopark Merangin Jambi”, *IJEEM: Indonesian Journal of Environmental Education and Management*, 4(1): 23-43.

YAZICI, Öznur (2017). “Jeomirasa İlişkin Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *Journal of World of Turks (ZfWT)*, 9(1): 81-102.

Geliş | Received: 29.07.2020.
Kabul | Accepted: 29.08.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.775501

Gül Nihal KUL

Arş. Gör. Dr. | Res. Asisst. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5671-0237
gulnihalinal@gumushane.edu.tr

Ahmet Mithat Efendi'nin Hokkabaz Kitabı

Öz

Ahmet Mithat Efendi, modern Türk edebiyatına pek çok türde ve konuda kaleme aldığı yazılarla yön vermiş usta bir yazardır. Bu çalışmada H. 1292/M. 1875 yılında Arap alfabesiyle yazmış olduğu "Hokkabaz Kitabı"nın Latin alfabesine çevirisi yapılmıştır.

Hokkabaz Kitabı, bir giriş ve hokkabazlık gösterilerinin yer aldığı otuz dört davadan oluşmaktadır. Giriş kısmında Fransızca olarak yazılmış eserin bazı bölümlerinin hızlıca tercüme edildiğini ifade eden Ahmet Mithat Efendi, bu eserin sadece el çabukluğuna ve göz bağlılığına dayanan bir hokkabazlık kitabı olmadığını özellikle vurgulamıştır. Eserde yer alan gösterilerde kimya, fizik ve matematik bilimleri el çabukluğu ve dil becerisiyle birleştirilerek hem halkın beğenisi kazanılmış hem de onları şaşırtarak merak duygusu canlı tutulmuştur.

Ahmet Mithat Efendi, halkın seyirlik oyunlarından aşına olduğu hokkabazlık/sihirbazlık gösterilerini, icra edilmesi büyük ustalık isteyen bir sanat olarak görmüş ve arkadaş ortamlarında yapılması mümkün olan hokkabazlık/sihirbazlık gösterilerini, herkesin anlayabileceği bir dil ve üslupla bölüm bölüm anlatmıştır. Bazı bölümlerin daha iyi anlaşılması ve icra edilmesi için ayrıca örnekler vermiş, "tenbih, yani, mesela, mütercim tarafından ihtar-ı mahsus" gibi ilave başlıklar açmıştır.

Latin alfabesine aktarılan bu çalışma ile hem Ahmet Mithat Efendi kütüphanesinden bir eserin, daha çok okuyucuyla buluşma imkânı bulması hem de geleneksel Türk tiyatrosundan günümüze kadar geçen zaman içerisinde hokkabazlık/sihirbazlıkla ilgili var olan kültürel birikime bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Hokkabaz Kitabı, Hokkabazlık, Sihirbazlık.

Hokkabaz (Juggler) Book of Ahmet Mithat Efendi

Abstract

Ahmet Mithat Efendi who directed modern Turkish literature with his articles on many types and subjects is a expert writer. In this study, was published in AH.1292/G.1875 the "Juggler Book" which he wrote in the Arabic alphabet was translated into the Latin alphabet.

The Juggler Book consists of thirty-four cases with an introduction and juggling shows. Expressing that some parts of the work written in French were translated quickly in the introduction, Ahmet Mithat Efendi emphasized that this work is not just a juggling book based on handiness and blindfold. In the shows in the work, chemistry, physics and mathematical sciences have combined with quickness and linguistic skills, both has been gained the appreciation of the public and has been kept their sense of curiosity alive by surprisingly.

Ahmet Mithat Efendi saw the juggling/magic show performances that the public is familiar with watching games as an art that requires great mastery and explained the juggling/ magic show which can be done in friend environments in a language and style that everyone can understand. He also gave examples for better understanding and performance of some sections and opened additional titles such as "secrecy, i.e. warning for the translator."

With this work, which is transferred to the Latin alphabet, it is aimed that both a work from the Ahmet Mithat Efendi library will have the opportunity to meet more readers and contribute to the existing cultural experience of juggling / magic in the time that has passed since the traditional Turkish theatre.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, Juggler Book, Jugglery, Wizardry.

Giriş

H. 1260/M. 1844 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Ahmet Mithat Efendi, modern Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Türk edebiyatının “hace-i evvel”i olan Ahmet Mithat Efendi, sanat amacı gütmeyen topluma faydalı olmak adına akla gelebilecek hemen her konuda oldukça sade, anlaşılır, temiz bir Türkçe ile yazmaya özen göstermiştir (Baydar, 1954: 4).

Ahmet Mithat Efendi, hem Doğu kültürüyle hem de Batı kültürüyle ilgilenmiş, dönemin popüler dillerini öğrenerek o dillerde verilmiş eserleri okuma fırsatı bulmuştur. Bizim üzerinde çalıştığımız “Hokkabaz Kitabı” da Ahmet Mithat Efendi’nin Batı kültürüne duyduğu ilgi sonucu topluma faydalı olacağını düşünerek Fransızcadan çevirdiği bir eserdir. Eserin kapak sayfasında Ahmet Mithat Efendi’nin adı geçmemektedir. Ancak Ahmet Mithat Efendi’nin hayatını ve eserlerini içeren hemen her eserde “Hokkabaz Kitabı”nın adı geçmektedir (Baydar, 1954: 17; Baysal vd., 2010: 219; Koz, 2020: 167). Bizim istifa ettiğimiz eserin kaynağı, Almanya’da Bayvera Eyalet Kütüphanesindedir. Ancak kütüphanenin on-line verilerinde eser sahibi olarak Ahmet Mithat Efendi’nin değil de Kırk Anbar Yayınevinin sahibi Mehmed Cevdet’in adı geçmektedir (Cevdet, 2016:1).

Eserin basım özelliklerinden bahsedecek olursak eser, ilk kez Bâb-ı Âli caddesindeki 28 numaralı Kırk Anbar Matbaasında basılmıştır. Kapak sayfasından “Kırk Anbar İlavesi-Ramazaniyelik” olduğunu, H. 1292/M. 1875 yılında İstanbul’da basıldığını, matbaa sahibinin Mehmed Cevdet olduğunu öğrenmekteyiz. Eser, 33 sayfadan oluşmaktadır. Bir giriş/mukaddeme ve 34 davadan oluşmaktadır. Giriş kısmında, Fransızca olarak yazılmış eserin bazı bölümlerinin hızlıca tercüme edildiğini ifade eden yazar, bu eserin sadece el çabukluğuna ve göz bağcılığına dayanan bir hokkabazlık kitabı olmadığını vurgulamıştır. Eserde yer alan gösterilerde kimya, fizik ve matematik bilimleri el çabukluğu ve dil becerisiyle birleşerek hem halkın beğenisini kazanmakta hem de onları şaşırtarak merak duygusunu canlı tutmaktadır. Özellikle son dönemlerde zor zamanlardan geçen halkın güzel ve eğlenceli vakit geçirmesi amacıyla tercüme edilmiş bir eserdir.

34 davadan oluşan eserde gösteriler “dava, suret icrası, tenbih” sıralaması ile verilmiştir. Kimi zaman bu sıralamaya “mesela, yani” gibi başlıklar dahil edilmiş, meselenin daha iyi anlaşılması adına örnekler verilmiştir. Öncelikle her davada gösterinin içeriği birkaç cümleyle takdim edilmiştir. Hemen sonrasında yani suret icrasında, temaşa edilecek gösterinin nasıl yapılacağı detaylı bir şekilde anlatılmış, tenbih veya mühim tenbih ile dikkat edilmesi gereken hususlara vurgu yapılmıştır. Yazar, kimi gösterilerde bununla da yetinmeyerek örnek üzerinden konuyu izah etmeye devam etmiştir.

Bu çalışmada modern Türk edebiyatının en mümtaz ve üretken yazarlarından Ahmet Mithat Efendi’nin Arap alfabesiyle kaleme almış olduğu “Hokkabaz Kitabı” Latin alfabesine aktarılmıştır. Yazarın kelime tercihinin ve cümle düzenine hiçbir müdahalede bulunulmamış, kelimelerin yazımında TDK esas alınmış, TDK’de yer almayan Arapça, Farsça kelimeler aslı şekliyle yazılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, metni tercüme ederken oldukça sade, anlaşılır bir dil kullanmış, az sayıda Arapça, Farsça kelime kullandığı için metni sadeleştirme ihtiyacı duyulmamıştır. Sayfa sayısının az olmasından dolayı müstakil bir kitap olarak basılmasına gerek duyulmamış, makale olarak düzenlenerek hem sihirbazlık gösterileriyle ilgilenenlerin hem de edebiyat çevrelerinin beğenisine ve hizmetine arz edilmiştir.

Hokkabaz Kitabı

Mukaddeme

İnsanların çoğu bir yerde kendi kendisine oturduğu zaman yine kendi kendisini eğlendirebilmek iktidarından mahrumdur. Halbuki benibeşerin en büyük ihtiyacatından birisi dahi mutlaka eğlence olup bu büyük ihtiyacın tesviyesi yolunda köşe kahvehanelerinden bede’e ile büyük tiyatrolara varıncaya her nev eğlence mahalleri için milyonlar sarfı göze aldırılmıştır.

Diyelim ki kibardansınız. Koca bir selamlık açmış ve onun için bu kadar masarif ihtiyar etmişsiniz. Meramınız? Üç beş ahbap bir yere gelip bir hoşça vakit geçirmek değil mi? Hatta kibardan olmasa gözüyle şu eğlence ihtiyacının sevgiyle selamlığı bulunan bir zata devam edersiniz. Lakin bakalım böyle cemiyetlerde de eğlenebilmek kolay mıdır? Bazı cemiyetlerde “saat başları” gelir ki lakırdı kesilip herkes yalnız sükûta değil hatta esnemeye dahi vardığından mücerret yine bir lakırdı açmaya vesile olmak üzere “Galiba yine saat başı olmalı ki lakırdı kesildi.” denilir.

Bir cemiyette böyle saat başları geldiği ve belki vaktin nasıl geçtiği dahi bilinmeden kemal-i keremi ile anlatabilmek için hikâye vesaire kitapları dahi yazılmış ve basılmıştır. Avrupa’da ise bunlara zamime olarak bir de salon hokkabazlığı suretine revaç verilmiştir ki eğlence olmak hususunda bu suret-i suver saireye tefevvuk eylemiştir. Mesela ahbap miyanında bir zat var ki “Elinize bir zar alınız, onu üç defa atınız. Her defasında ne düşmüş olduğunu görmeden bilirim.” diyor ve davasını icra dahi ediyor. Şimdi evvela ahbap bu marifete istiğrâb ve saniyen bunun sihri neresinde olduğunu merak ederek salisen bu marifeti öğrenmek için ne kadar eğlenir? Ne güzel vakit geçer.

İşte bu girih ile dahi ihvan-ı zamana böyle eğlenceli bir kitap arz ediyoruz. Kendimiz hokkabaz olmadığımız için eserimizi bir telif gibi telakki etmemeli. Fransızca olarak elimize geçen bir hokkabaz kitabının bazı mevad-ı mücribesini tercüme ediyoruz. Mevadımın derecesi miyanında el çabukluğundan ibaret şeyler var ise de bir çoğu dahi kimya ve hikmet-i tabiiye ve riyaziyyat gibi en büyük fününun delalet eylediği keşfiyat-ı garibedendir. Umarız ki bu hizmetimiz dahi nas tarafından bir hüsn-i rağbetle telakki buyurulur.

(Mütercim)

Birinci Bab

“Bazı Tuhaf Marifetler”

Dava (1)

Bir deste pike kâğıdından (1) üç tane intihap ediniz. Birliler, on bir ve suretler, on ve baki kâğıtlar kendi damgaları derecesinde addolunmak üzere intihap eylediğiniz üç kâğıdın damgaları ceman yekûn ne miktara balığ olduğunu görmeden keşfedebilirim.

Suret İcrası

Kâğıtları beğenmiş olan zat onları bir masanın üzerine yüzleri aşağıya doğru koyacak. Farz edelim ki bir dokuzlu, bir birli ve bir de sûret intihap eylemiş. Dokuzlunun üzerine altı kâğıt ilavesiyle on beş ve birli, on bir sayılacağından onun üzerine dahi dört kâğıt ilavesiyle yine on beşe ve sûret on sayılacağından onun üzerine dahi beş kâğıt ilavesiyle yine on beşe iblağ edecek. Bu ameliyatın hiçbirisini görmeyeceğim. Badehu kusur kâğıtları bana verecek. Ben onları-güya kokluyormuşum gibi halkı iğfal edecek hareketlerle- sayacağım. Pike kâğıtları otuz iki addolduğundan bunların on sekiz tanesi masa üzerinde tevkif edilmiş ise baki on dört tane kalmış demektir. Şimdi bu miktarın üzerine havadan dahi on altı ilave edeceğim. (14+16=30) Yani sayıların yükü otuza balığ olacak. Şimdi hadara derim ki “Sizin intihap eylediğiniz üç kâğıdın damgaları ceman yekûn otuzdur.” Vâkiâ onlar bir dokuzlu, bir onlu, bir de on birli intihap etmiş olduklarından bunlar (9+10+11=30) otuz eder.

Tenbih

Her ne zaman baki kalarak bana verilecek olan kâğıtların miktarına havadan on altı zam ider isem mutlaka balığ olacak miktar üç adet müntehip kâğıtların yekûn miktarıdır.

Dava (2)

Sağ elinize bir miktar malum mesela leblebi alınız. Sol elinize dahi yine bir miktar malum leblebi alınız. Bu iki miktarın birisi çift olsun diğeri tek. Ben çift olan miktar sağ veya sol elinizden hangisinde ve buna mukabil tek olan miktar dahi hangisinde olacağını görmeden bilirim.

Suret İcrası

Leblebileri eline alan zat sağ elinde bulunan miktar ne ise ona bir misli dahi havadan zam etsin. Sol elinde bulunan miktara dahi iki misli ilave eylesin. Sonra bunları yek diğerine cem etsin, yekûnu tek mi düştü çift mi bana söylesin. Eğer yekûnu tek olur ise derim ki sağ elinizde bulunan leblebiler çift ve sol elinizde olanlar tek idi, bilakis yekûnu çift ise derim ki sağ elinizde bulunanlar tek ve solda olanlar çift idi.

Yani

Farz edelim ki sağ eline dört almış ve sol eline üç. Sağa bir misli daha zam ettik sekiz ve sola iki misli daha zam ettik dokuz oldu. İkisinin yekûnu on yedi ider. Öyle ise sağda çiftin, solda tekin vucûbuna dair verdiğimiz hüküm doğrudur. Bilakis sağda üç, solda dört bulunsa idi üçe bir misli daha ilave ettik altı ve dörde iki misli daha koyduk on iki ve bunların yekûnu on sekiz eyledi. Öyle ise sağda tek ve solda çift bulunduğu dair verilen hüküm dahi doğrudur.

Mühim Tenbih

Bu meselenin misali riyaiziyeden olup (Her adet ferdi fert ile darp etmek yine bir hasıl darp ferdi intaç eder ve zevc ile darp bir hasıl darp zevci nice verir ve bir aded zevci ferd ile darp bir hasıl darp ferdi ve zevc ile darp bir hasıl darp zevci intaç eder.) düsturu üzerine mebnidir. Binaenaleyh bu marifetin hin icrasında tekrar vaka olur ise “Sağ elinizdekine bir ve soldakine iki misli ilave ediniz, demeyip de sağ elinizdekine bir çift ve soldakini tek adetle darp ediniz.” denilse yine matlup hasıl olur. Mesela $(3 \times 6 = 18) + (4 \times 7 = 28) = 46$ demiş olsak kırk altı zevc olmakla sağ elinde tek ve sol elinde çift bulunduğu hükmedilebileceği hesap aşiyane hafî değildir.

Dava (3)

Hatrınızda bir sayı tutunuz. Tuttuğunuz sayıdan bazı tenzilatın icrasıyla baki ne miktar kaldığını bilirim.

Suret İcrası

Hatrında her ne miktar tutmuş ise ona bir miktar daha zam ettiriniz. Sonra kendi tarafınızdan dahi mesela dört ilave ettiriniz. Badehu bunların yekûnunu ikiye ayırsın. Nısfını atsın. Sizin zam ettirdiğiniz miktar-ı meçhuli de atsın. Baki sonradan ilave ettirdiğiniz miktar-ı malumun yani dördün nısfı kalır. Mesela o hatrından on tutmuş. Mislini dahi siz zam ettirdiniz (20). Badehu sizde dört verdiniz, oldu yirmi dört. İkiye bölüp nısfını attı, on iki kaldı. Bundan dahi sizin zam ettiğiniz miktar-ı meçhuli yani onu attı, iki kaldı ki verdiğiniz miktar-ı malumun yani dördün nısfıdır.

Bu marifetin birkaç kat tevsî bu marifetin şu zikrettiğimiz derecesi pek umumidir. Bunu herkes bilir. Lakin ben derim ki “Hatrınızdan bir miktar sayı tutunuz. Bir ol miktarını da Ahmet’ten kezalik bir ol miktarını da Mehmet’ten alınız. Yine ne kadar kalmış olduğunu bilirim.”

Suret İcrası

Mesela hatrınızdan on tutunuz. Ahmet’ten ve Mehmet’ten dahi o miktarları alıp zam ettiniz. Etti otuz. İşte ben de size dokuz verdim, otuz dokuz etti. Şimdi bunu üç paya taksim ediniz. Bir payını atınız. (Ki $39/3=13$ ve $39-13=26$) Yani otuz dokuz, üçe taksim olunur ise her pay on üç düşer ve bu on üç otuz dokuzdan tezyil olunur ise yirmi altı kalır. Badehu Ahmet’ten aldığınız on ile Mehmet’ten aldığınız onu da yerlerine veriniz. Kalır altı ki benim size verdiğim dokuzun sesanidir.

Mühim Tenbih

Bu misale dahi riyazi olup asıl hilesi onun hatrında tuttuğu adedi çürütmektir. Bunun içindir ki kendisinin tuttuğu adedi bir ol miktar daha zam ettirdikten sonra yarıya bölüp evvela yarısını attırırlar ve badehu zam olunan bir ol miktarı da yerine verirler. Öyle ise demek oldu ki harifin tuttuğu adetten hiçbir şey kalmadı. Mesela on tutmuş idiyse bir on dahi siz zam ettiniz, yirmi oldu. Onu bir kere attı ve diğer onu dahi yerine verdi, elde bir şey kalmadı. Bu hile malum olduktan sonra elde kalacak miktar var ise o dahi sonradan zam ettirdiğiniz miktar-ı malumdur. Şimdi o zat kendi tuttuğu adette hariçten bir miktar zam etmiş ise siz kendi tarafınızdan verdiğiniz adedin nısfı ve iki misli zam etmiş iseniz siz kendi tarafınızdan verdiğinizin $2/3$ ’ünü yani üçte ikisi ve hariçten üç misli ilave ettirmiş iseniz siz kendi tarafınızdan verdiğiniz miktarın $3/4$ ’ünü yani dörtte üçünü ve hakeza hariçten beş misli zam eylemiş yani beş zattan birer ol miktar almış ise siz kendi zam ettirdiğiniz adedin $4/5$ ’i yani beşte dördünü veli ahire altı misli zam etmiş ise $5/6$ ’yı zam etmiş ise eğer $6/7$ ve sekiz misli ise $7/8$ ve dokuz misli ise $8/9$ ’unu haber verirsiniz. Beş adetten bir misli alarak zam olunmak suretini bir mecliste icra eyledim. Herkes âdem imkânına zahip olmuşlar idi. Karşımda bulunan zat hesabı yanlış eylediği cihetle ilk defa sende muvaffak olamadığımdan ehıbbanın aleyhinde olan gayreti müzdad olmuş idi. Nihayet birisi kalemi alıp hesabı doğru icra eylediği zaman tamamıyla muvaffak olmaklığım üzerine herkese bir hayret geldi ki tarif edemem. Meğer hatrında on adedini tutmuşlar. Ben dahi şöyle hareket eyledim. Dedim ki:

Ol miktarın bir mislini Ahmet’ten, bir diğer mislini Mehmet’ten, birini daha Ali’den, birini daha Veli’den, bir de İbrahim’den alınız. (Almışlar yekûnu altmış olmuş.) Ben de size altı verdim. (Altmış altı olmuş.) Bu miktarı altıya taksim ediniz. ($66/6=11$ olmuş.) Bir payını havaya atınız. ($66-11=55$ kalmış.) Ahmet’ten, Mehmet’ten, Ali’den, Veli’den, İbrahim’den aldıklarınızı birer birer yerlerine veriniz. ($55-10-10-10-10=5$ kalmış.) Badehu verdiğim altının $5/6$ ’sını yani altıda beşini hesap ederek baki beş kaldığını haber verdim. Şaşılar.

Dava (4)

Bir çift tavlâ zarını atınız. Ne düşmüş ise görmeden haber verebilirim.

Suret İcrası

Evvela zarlardan birisine bakınız. Noktaları ne ise ona bir misli ve badehu beş zamla yekûn ediniz. Bu yekûnu beş ile darp eyleyiniz. Hasıl darba öteki zarın miktarını da zam ediniz. Badehu bu yekûndan yirmi beş tenzil ediniz. Mutlaka iki haneli yani yirmi beş ve otuz altı gibi iki rakamdan ibaret bir miktar kalır ki bu rakamların birisi zarın birisininin, diğeri diğeri noktalarını ima eder.

Mesela

Zarlar se (3) badehu düşmüş. Evvela seyi ele alalım. Bir misli zam olundu beş dahi ilave edildi, on bir oldu. Bunu beş ile darp ettik, elli beş oldu. Diğer zardaki do (2) miktarını da ilave ettik, elli yedi oldu. Yirmi beş tarh ettik, otuz iki kaldı. 3 seye ve 2 doya işaret edildiğinden atılan zarların miktarı se, badehu do olduğunu hükmeyledik.

Tenbih

Eğer ahabap zarlardan birisini tavlanın bir gözüne ve diğerini diğer gözüne atmış olsalar hangi gözdeki kaç noktalı olduğunu dahi bilirim diye de dava edilebilir. Bu hal mesela sağ göze atılan zarın miktarını en evvel ele alıp da bir mislini ve badehu beşi onun üzerine zam ettirmiş isem en sonra yirmi beş tarh ile hasıl olan iki haneli rakamın ilk hanesi mutlaka en evvel hesap etmeye başlamış olduğum tarafımdaki zarın miktarıdır. Mesela tavlanın sağ gözüne se (3) atmış ve sol gözüne dahi do (2). Ben seyi evvela ele alıp da ameliyata başlar isem en sonra (32) kalır ki işte bunun da ilk hanesi yani üç en evvel ele almış olduğum zarın miktarıdır.

Dava (5)

Bir tek zarı elinize alınız. Onu üç defa atınız. Her defasında ne düşmüş olduğunu istihraç ederim.

Suret İcrası

Bu dava âdeta muhayyir-ül ukûl olacak kadar garip ise de fûnun-u riyaziye bunu dahi muhayyir-ül ukûl olacak kadar suhulet ve maharetle hasıl edebilir. En evvel düşen miktara bir misli daha zam ve badehu beş daha ilavesiyle en sonra beşe darp ederek miktarını hıfzeta. Badehu şu miktar mahfuza ikinci defanın miktarını zam ederek hasılını on ile darp etmeli. Bu miktara dahi üçüncü defanın miktarını zam ederek şu miktardan iki yüz elliye tenzil etmeli. Baki bir miktar kalır ki onun birinci rakamı ilk defanın ve ikinci hanesi ikinci defanın ve üçüncü hanesi dahi üçüncü defanın miktarlarıdır.

Mesela

İlk defasında dört, ikincide altı, üçüncüde iki düşmüş. Dörde bir mislini ve badehu beş zam ederek miktarını on üçe vardırıktan sonra beş ile darp ettik, altmış beş oldu. Bu miktara ikinci zarın miktarını zam ettik, yetmiş bir oldu ki bunu on ile darp ettik, yedi yüz on oldu. Buna üçüncü zarın miktarını ilave ettik, yedi yüz on iki oldu. Bundan iki yüz elli adedini tenzil ettik, dört yüz altmış iki kaldı. Atılan zarların dahi sırası şöyle dört-altı-iki idi.

Tenbih

Bu mesele dahi mesail-i riyaziyeden olup fûnun-u riyaziyenin kuvvetine nihayet olduğu cihetle bir tek zarı yalnız üç defa değil kırk defa atmış olsalar dahi her defanın miktarı ayrı ayrı bulunabilir ise de tafsilden ihtirazen şu üç defasıyla iktifa eyledik.

Dava (6)

Bir efendiye kilârcı idim. Bir gün bir yerden otuz iki tane gayet iri karpuzlar geldi. Efendi bunları kilerin dört tarafında bulunan raf üzerine dizdi. Her raf üzerindeki saydı, dokuzar olduğunu bana ihtar ile bunlardan hiçbir tanesini çalmamaklığımı tenbih eyledi. İşte evvela karpuzları şöyle dizmiş idi:

o o o o o o o o o o
o o
o o
o o
o o
o o
o o
o o
o o
o o o o o o o o

Ben ilk defasında bunlardan dört tanesini çaldım. Efendi geldi, yokladı. Yine her sırayı dokuz bularak karpuzların tamam olduğuna kandı. Zira ben karpuzları şöyle dizmiştim:

oo o o o o o o
o o
o o
o o
o o
o o

oo o o o o o o

Yani rafların köşe cihetlerine ikişer tane koymuş idim. Badehu dört daha çaldım. Yine gelip saydı, sıraları tamam buldu. Zira o zaman dahi köşelere üçer koyarak karpuzları şöyle dizmişim:

o o o
oo oo oo
o o o
oo oo oo
o o o
oo oo oo

Bundan sonra dört karpuz daha çaldım. Şu halde yani on iki karpuz çalındığı zaman dahi efendi geldi, saydı. Her sırayı dokuz ve otuz iki karpuzu tamam buldu. Zira ben köşelere dört karpuz koyarak şöyle yerleştirmişim:

oo o oo
oo oo
o o
oo oo
oo o oo

Dava (7)

Bir deste iskambil kâğıdından yirmi tane ayırdıktan sonra on âdeme ikişer tanesini beğendiririm. Badehu herkesin beğenmiş oldukları kâğıtları birer birer bulup çıkarırım.

Suret İcrası

Yirmi kâğıdı ikişer ikişer ayırıp her çifti dahi üst üste koyarak masa üzerine dizerim. Badehu herkes bir çift alıp hangi kâğıtlar olduğunu beller. Ben dahi diğer taraftan masa üzerine aşağıda görüleceği veçhile birden yirmiye kadar dört sıra numara yazarak her numaranın yanına dahi şu "mutus dedit nomen cocis" Latin kelimelerini yine Latin haruf ile yazarak ve bunların bir tılsım olduğunu erbab-ı temaşaya ilan ederim. İşte mezkur kelimeleri ve numaraları şöyle yazarım:

m u t u s d e d i t n o m e n c o c i s
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

Bunları o kadar kapalı yazarım ki her kâğıdı tamamen numaraların üzerine koyduğum zaman numaralar örtülse bile harfler örtülmez. Şimdi herkesin beğenmiş olduğu çiftlerin ikisini birbirinden ayırmayarak toplarım. İlk kâğıdı alıp açarak damgaları dışarıda yani görünür olduğu halde bir numaranın üzerine koyup ikinci kâğıdı ise on üç numaraya koyarım. Zira bu iki numaranın ikisinin dahi gösterdiği harf "m" harfidir. Badehu üçüncü kâğıdı alıp iki numaranın üzerine koyarım. Dördüncüyü yani üçüncü kâğıdın eşini dahi dört numaraya koyarım ki iki ve dört numaraların gösterdiği harfler hep "u" harfleridir. İşte bu suretle her çifti ikisi bir cins harf gösteren numaralar üzerine koyarak tekmil kâğıtları tertip eyledikten sonra lalettayin bir âdeme "Sizin beğendiğiniz iki kâğıt hangi sıralarda bulunur?" diye soralım. Farz edelim "Birinci ile dördüncü sırada bulunur." der ise bu iki sırada birbirine benzeyen harfler "s" olduğundan bu harflerin yanındaki kâğıtlar onun olduğunu bilir ve gösteririm. Eğer yalnız ikinci sırada olduğunu söyler ise o sırada "d" harfleri müteşabih olduklarından onların yanındaki kâğıtlar mutlaka kendi kâğıtları olduğunu anlarım.

Tenbih

Bu oyunun hilesi meydanda yani bir âdemin bellemiş olduğu kâğıtları yine cins ve ehadden iki harf mukabiline koymaktan ibaret ise de mezkur dört Latin kelimesini birer tılsım ve efsun olmak

üzere kabul ettirerek kemal-i maharetle icra olunduğu zaman cemiyete pek ziyade taaccüp vermektedir.

Dava (8)

Malumdur ki bir kibrit yalnız bir kere yanmak için yapılmıştır. Bahusus kibrit ıslandıktan sonra yanmayacağı cihanın bildiği bir şeydir. İşte ben bir kibriti dokuz kere yakarım, hem de her defasında ıslatıp ıslatıp da öyle yakarım.

Suret İcrası

Bir kadeh su almalı. Bir tane de büyücek başlı kibrit intihap etmeli. Kibriti sürterek ateş alır almaz derhal suya batırmalı. Kibrit söner. Badehu onu saçlara sürüp kurulmalı, tekrar yakmalı. Yine yanar. Tekrar suya sokup kurulmalı. Bu suretle dokuz defaya kadar yanar.

Tenbih

Bu marifet ziyade maharetle icra olunur ise haziruna hayret vermemek mümkün değildir. Hatta herkes kibrit ıslandıktan sonra yanacağına bir türlü kani olamayarak “Sen mutlaka saçların arasına dokuz tane kibrit saklamışsın.” diye saçların içini aramaya kalkışılar. Bu halde gayet naz gösterip en sonra saçları aratmaya da razı olmalı. Orada kibrit bulamadıkları zaman daha ziyade mütehayyir olurlar. Halbuki bu meselede göz boyamacılığı olmayıp bunun hikmeti kimyadır. Zira bir kibrit vâkıâ bir defa yanmak için yapılmış ise de bir an için yanmak üzere yapılmamıştır. Yani yandığı zaman bir iki saniye devam eder. İşte kibrit yanar yanmaz suya sokup söndürdüğümüz halde teknil yanıp bitmesine müsaade göstermemiş oluyoruz. Bu surette ise büyücek başlı bir kibritin tamamıyla yanacağı zamanı dokuza taksim eylemiş oluyoruz. Saniyen yanmak üzere bulunduğu halde suya soktuğumuz kibrit vâkıâ söner ise de onu söndüren şey su değildir. Su içinde hava bulunmamasıdır ki hava bulunmadığı yerde hiçbir şey yanmaz. Kibrit sönüp bittikten sonra su içinde çok tutmamalı. Zira ıslanır. Az tutulduğu zaman ıslanmaması ise o halde kibritin etrafından suyun bir gömlek uzakça bulunmasıdır. Zira su ateş içine giremeyeceği gibi takrip de edemez. Elhasıl bu marifeti pek maharetle icra etmek için evvelce birkaç kutu kibrit yakarak talim etmek ve eli alıştırmak lazımdır. Layıkıyla idman geldikten sonra ise bir kibriti dokuz defa değil büyücek başlı kibrit olur ise on beş defaya kadar da yakmak mümkündür.

Dava (9)

Amerika’yı keşfeden Kristof Kolomb’un şu hikayesini bilir misiniz ki: Kristof Kolomb Amerika’yı bulmadan evvel kendi aleyhinde bulunanlar en meşhur kapudanlardan birkaç tanesini Amerika tarafına göndermişler idiyse de yeni dünya bulununcaya kadar gitmeye cesaret edemediklerinden cümlesi meyusen avdet eylemişler idi. Vakte ki Kristof Kolomb bir cesaret-i garibe ile garb tarafına doğru gide gide Amerika’yı buldu. O zaman dahi hasımları “Âdem! Amerika’yı bulmak da bir hüner mi sayılır? Garb tarafına doğru gidersek Amerika’ya vasil olursun.” diye istihzaya başladılar. Bir akşam Kristof Kolomb bir ziyafette bulunur. Lakin düşmanları bu sözü yüzüne karşı dahi söylemişler idi. Kristof asla fütür göstermeyip dedi ki “Efendiler! Ben Amerika’yı bulunmaz bir şey diye hükmetmedim. Zira bulunmaz bir şey olsa ben dahi bulamamalı idim. Lakin şu denizin öte tarafındaki Amerika’yı benden başka bulacak âdemi bulmak isterim. Bu ise kolaydır. İşte size bir yumurta. Her kim bunu kıcı üzerine oturtabilir ise Amerika’yı bulacak olan odur.” Bu lakırdı üzerine herkes eline bir yumurta alıp kıcı üzerine oturtmaya çalıştılar ise de hiçbirisi muvaffak olamadı. Nihayet Kristof’a “Haydi bakalım sen oturt.” dediler. O dahi yumurtayı alıp kıcı tarafıyla masa üzerine olduğu gibi kırarak bu suretle oturttu. Cemaat bunu görünce “Âdem sen de! O da marifet mi? Onu kim yapamaz?...” dediler ise de Kristof şu cevapla cümlesini mebhut eyledi, dedi ki: Evet! İşte bu da Amerika’yı bulmak kadar kolay bir şeydir. Lakin bir kere nasıl icra edildiğini görünce suret icrası kimsenin aklına gelmez.

Sözü biraz uzattık. Âdeta tarih dersine çevirdik ama zararı yok. Şimdi siz davama bakınız. Kristof Kolomb yumurtanın ancak kıcını kırıp yaslayarak oturtmuş değil mi? İşte ben yumurtayı asla kırmaksızın hem de kıcı üzerine değil burnu üzerine oturtabilirim. Hem de Kristof’un teklifi gibi birinin sofrası üzerinde değil âlâ mücella bir ayine üzerinde durdurabilirim.

Suret İcrası

Bir taze yumurta alınız. Kuvvet ve şiddetle sallamaya başlayınız. O kadar sallayınız ki içinde sarısıyla akı birbirine güzelce karışsın. Badehu ayineyi veyahut ayine kadar mücella bir sathı masa üzerine koyunuz. Ama o kadar düz durmalı ki hiçbir tarafa meyletmemeye gayret lazımdır. Bunu da tesviye ruhuyla icra etmek mümkün olur. Ondandır yumurtayı burnu üzerine ve gayet terazeli koyunuz. Mütevazin olarak durur. Bu suretle Kristof Kolomb’a dahi galebe etmiş olursunuz. Lakin yumurtayı kıcı üzerine oturtmak mukavelesine girmeyiniz. Vâkıâ yine oturabilir. Ancak muvazenesini buldurmak için gayet maharetli bir el ister.

Dava (10)

Bir elinize altın ve diğerine gümüş para alınız. Ben altın ve gümüşün hangi elinizde olduğunu bilebilirim.

Suret İcrası

Bu davanın suret hali 2 numaralı davanın suret hali gibidir. Yalnız altın için adetten hem de çift olarak bir isim koyup “Ben altının ismini iki koydum.” dersiniz gümüşün ismini de koyarak “Gümüş paranın ismini de üç koydum.” diye hesaba başladınız, hatta işin daha ziyade ekeni belli etmemek ister iseniz en sonra iki miktarı cem ettirdiğiniz zaman kaç olduğunu sormayıp “Şu miktar mecmuayı bıçaksız olarak ikiye pay edebilir misiniz?” diye sorarsanız edebilirim der ise adedin çift olduğunu ve edemez ise tek olduğunu anlar ve ona göre hüküm verirsiniz.

Dava (11)

Elime bir elma alırım. Sizi temin ederim ki elma hiçbir taraftan kesilmemiş ve zedelenmemiştir. Badehu ağaçtan mamul bir bıçak alırım. Elma üzerine uzaktan işaretle yine kabuğuna felanına asla halel gelmeden elmayı dört bölük ayırdım.

Suret İcrası

Evvelce bir büyücek ve güzelce elma alalım. Bir yorgan iğnesine ibrişim geçirip badehu iğneyi elmanın saç tarafından eni ile kabuğu arasından doğru sokup yürüterek çiçek tarafından çıkarmalı. Sonra yine çıktığı delikten sokarak evvelce yürütülmüş olan cihetin mukabilinden yürüterek ta sap mahalline kadar gelmeli. Bu halde ibrişimin iki uçları dahi bir yere gelmiş olur. Artık ibrişim ile sabun kesmek tarzında elmayı da hâlâ kesmek kolaydır. Bu ameliyat bir de dört bölük etmek için evvelki maktanın mukabilinden icra olunmalı. İşte bu suretle tehiyye edilen elmayı avuç içinde sıkınca dört parçaya ayrılır. Vâkıâ elmayı böyle deruni yarmak biraz sanata ve maharete muhtaç ise de bu marifet bir mecliste icra olunur ise mucip istiğrâb olmamak mümkün değildir.

Dava (12)

Çeliği eritmek ne kadar güçtür bilirsiniz. Cehennem ateşi gibi ateşe atıp gayet suubetle eritebilirler. Ben ise bir çubuk çeliği bir mangal ateşte eritebilirim. Zira benim ateşim tılsımlıdır.

Suret İcrası

Bir çubuk çeliği kırmızı olacak kadar kızdırmalı. Badehu onu bir kıskaç ile tutup diğer eline dahi bir çubuk kükürt alarak üzerine sürmeli. Çelik o saat su gibi erir.

Dava (13)

Bir incecik yirmilik altını kalınlığına alarak ikiye tefrik edebilirim.

Suret İcrası

Bir masanın üzerine müselles surette üç toplu iğneyi dikine dikmeli. Onun üzerine altını koymalı. Badehu üzerine kükürt çiçeği yığılmalı. Bir kibrit ile ateş vermeli. Yanıp söndükten sonra üst yüzünde yirmilik altının bir katmanını görürsünüz.

Dava (14)

Bir deste kâğıt içinden lalettayın bir tanesini alınız. Belleyniz. Bellediğiniz kâğıdı yine o destenin istediğiniz tarafına vaz edeyim. Sonra istediğiniz kadar karıştırayım. Siz dahi istediğiniz kadar kesiniz. Ben kâğıtların yüzüne de bakmadığım halde yalnız terslerine nazarla beğendiğiniz kâğıdı bulur çıkarırım.

Suret İcrası

Bunun için intihap olunacak kâğıtların ters tarafı düz beyaz veyahut düz renk olmayıp nakışlı bulunmak lazımdır. Bu nakışların üzerine elbet bazı cihetler olacak ki kâğıdın bir semtini tayin edecek. Mesela nakışların bazı yerleri ay şeklinde olur ise bunların uçları hep bir tarafa teveccüh edecektir. Şimdi evvelce bir deste kâğıdın hepsinin tersinde olan birer alametini hep bir tarafa teveccüh ettirilmeli. Mesela kâğıtların tersinde aylar resmolunmuş ise cümlesinin uçlarını yukarı tarafa çevirmeli. Badehu paketi bir zata takdim ederek beğeneceği kâğıdı beğendikten sonra alıp - eğer kâğıda bakar iken onu çevirmemiş ise – çevirip onun alametini baş aşağıya alarak paketin orta yerine koymalı. Bundan başka kâğıtları çevirmemek üzere ne kadar lazım ise o kadar karıştırmalı. Nihayet beğenilen kâğıdı bulmak için terslerini muayeneye başlamalı. Hepsinin alametleri bir tarafa müteveccih olduğu halde hangisinin alameti umumuna muhalif olan tarafa müteveccih ise matlup olan kâğıt o olacağı bedihidir. Eğer bu marifet maharetle icra olunur ise halk nazarında pek ziyade garip görünür.

Dava (15)

Bir deste kâğıttan on kişiye birer tane beğendiririm. Badehu onunu dahi bulur çıkarırım.

Suret İcrası

Bunun suret icrası dahi 14 numaralı dava gibidir. En ziyade dikkat olunacak şey herkes kâğıtlara bakarken çevirip çevirmediğine bakmaktır. Zira bakan âdem çevirmiş ise bir de siz çevirdiğiniz halde kâğıdına umum kâğıtların teveccüh etmiş oldukları hizaya gelir ki bu halde matlup olanlar bulunamaz. Bundan sonra birinci âdeme paketin üst tarafından bir kâğıt vermiş iseniz ikinciye daha alt taraftan üçüncüye daha aşağıdan ve nihayet en sonraki âdeme dahi en aşağıdan kâğıt vermeli. Ta ki iki âdem sehven bir kâğıdı beğenmemiş olsun. Umum kâğıtların aksine olarak çevrilmiş olan kâğıtları bulmak için dahi dikkat lazımdır. Zira ihtimal ki kâğıtları karıştırır iken matlup olunanlardan ikisi veya daha ziyadesi üst üste gelmiştir. Elhasıl gayet dikkatle hareket olunarak on kâğıdın onu dahi bulunduktan sonra bunları bir tabağa muntazaman dizmeli. Ve herkese gösterip “Sizin beğendiğiniz kâğıt bunun içindedir ya?” diye sormalı ki mutlaka “Evet” cevabını verecektir. Çünkü herkesin kâğıdı hangisi olduğuna dikkat mümkün değildir.

Dava (16)

Size bir şişe mavi su veririm. Ağzını tıpa ile tıkayınız. Ben derhal suyun mavi rengini çalarım. İster iseniz şişenin ağzını açınız. Rengi yine yerine koyarım. Pek canınız ister ise bu defa daha ziyade dikkatle kapayınız. Mutlaka yine çalarım. Ve ister isem çaldığım rengi yine yerine koyarım.

Suret İcrası

Bir şişe derune “alcali volatil” koyunuz. Üzerine de “limaille de cuivre” koyup eritiniz. Bu eczalar her eczacılarda vardır. Bu mahlut size bir âlâ mavi su peyda eder. Eğer şişenin ağzını tıpa ile tıkar iseniz bu renk kendiliğiyle kaybolur. Tekrar açar iseniz yine avdet eder. Bu bir inkılap-ı kimya

idir ki mezkur rengin bekası havaya mukabil bulunmaya tevkif eder. Fakat “Rengi çalarım, işte çalıyorum.” gibi latifeler maharetle icra olunur ise halka büyük garabet verir.

Dava (17)

Bir âlâ kavanoz veyahut güzel bir cam üzerine nefesim ve soluğum ile istediğim yazıyı yazabilirim. Hem de bir âlâ hüsnühatla ki hattatlar hayran kalsınlar.

Suret İcrası

“Caried’ espagne” yahut “vitriol de chypre” denilen eczadan bir kurşun kalemi teşkil ediniz. Badehu bir sırça kavanozu veyahut bir güzel pencere camını temizleyip üzerine istediğiniz şeyi bir hüsnühatla hattata yazdırınız. Sonra yazıyı bir bez ile siliniz. Her zaman yazıyı tekrar göstermek lazım gelir ise üzerine hohladığımız gibi yazılar meydana çıkar. Lakin bunun icrasında gayet ustalık kullanılmalı. Halkın gözü o günde camı bir ehemmiyet ve dikkat ca’lîye ile silip hohlar iken dahi bir hattat yazı yazar iken ne kadar ezilir, büzülür, sakınır, himmet eder ise taklit etmeli. Güzel icra olunur ise pek latif bir oyundur.

Dava (18)

Bir kırmızı gülün evvela rengini çaldıktan sonra yine iade edebilirim.

Suret İcrası

Tamamıyla açılmış bir kırmızı gül alınız. Bir tabla içine dört beş tane ateş koyup üzerine bir miktar toz kükürt serpererek gülü tütsüleyiniz. O saat rengi beyaz olur. Sonra bir miktar suya biraz da beyaz sirke koyarak gülü batırınız. Yine evvelki rengini alır.

Dava (19)

Bir masa üzerine dört mum dizerim ki ikisi yanmakta ve ikisi dahi henüz yanmamaktadır. Sonra bunların üzerine bir tabanca sıkırım. Yanmakta olan mumlar söner, yanmamakta bulunan mumlar alevlenir.

Suret İcrası

Mumlar bütün ve fitilleri henüz alıştırılmış olacak. Yanmayacak olan fitillerin orta yerlerine bir bıçağın ucuyla darı tanesi kadar “d’angleterre phosphor” fosfor yerleştirmeli, diğer ikisini de yakmalı. Yanan mumları tabancanın ağzına daha yakın götürüp yanacakları öte tarafa koymalı. Tabanca yalnız barut ile kuru sıkı olarak dolar, şu halde tabancayı patlatınca yanar mumları söner ve diğeri ateş alır. Bu bir mesele-i kimya olduğundan istenilir ise on beş mumu söndürüp diğer on beşini yakmak dahi mümkündür.

Dava (20)

Dört yüz adım mesafeden bir tüfek kurşunuyla yanar mumun alevini kapıp söndürebilirim ki hiçbir nişancının haddine bile düşmemiştir.

Suret İcrası

Bir yuvarlak kurşun alıp birbirine mukabil iki taraftan karşı karşıya delmeli. Tüfeği bununla doldurup güzelce nişan alarak muma atmalı. Yarım arşın uzak geçse bile rüzgarıyla mumu söndürebilir.

Dava (21)

İki duvar üzerine kömür ile iki âdem resmederim. Badehu bir mumu alırım. Birisinin ağzına tutarım. Üfleyip söndürür. Diğerrinin ağzına tutarım, yakar.

Suret İcrası

Duvar üzerine evvelce birer delik yapmalı. Birisine bir miktarlık barut koymalı. Diğerrine de kişniş, fosfor d’angleterre vaz etmeli. Badehu resimleri iri burunlu korkunç şeyler olarak resmedip

ağzılarını tamamen bu noktalar üzerine getirmeli. Şimdi yanan mumu barutlu ağza yaklaştırdıca barut yanıp mumu söndürür ise de güya üfleyip söndürmüşten hiç farkı olmaz. Fosforlu ağza tuttuğunuz zaman ise derhal alevlenip yanar. Bunun hüsn-i icrasında maharet ile davranılır ise o kadar istiğrâb verir ki bir resmin mum söndürmesi ve yakması mümkün olmadığı malum bulunduğundan halk “Mutlaka duvarın o tarafında bir delik vardır da mumu oradan söndürüp yakıyorlar.” diye aramaya dahi kıyam ederler.

Dava (22)

Bir tüfek kurşununu bir kâğıda sararım. Badehu bir lamba üzerine asarım. Kâğıt içinde kurşun eriyip damla damla düşer. Halbuki kâğıt yanmaz.

Suret İcrası

Bu hikmet-i tabiiyece garibedir ki herkes şaşar. Kurşun gayet yuvarlak olmalı. Cilalı ve oldukça kuvvetli bir kâğıda sarıp badehu bir tel bağlayarak lamba üzerine asmalı. Lambanın harareti kâğıdın mesamatından geçip kurşunu eritir. Ve eriyen kurşun kâğıdın ortasında bulunacak olan bir delikten akar, halbuki kâğıda hiçbir şey olmaz.

Dava (23)

Bir yumurta üzerine iplik sararım. Badehu onu ateş üzerine koyarım. Yumurta pişer, ipliğe bir şey olmaz.

Suret İcrası

Bunda zann-ı beşerin hiçbir dahili yoktur. Bu da tabiiyetin esrar-ı garibesindedir ki bir yumurta üzerine sımsıkı sarılan iplik ta yumurta pişinceye kadar yanmaz.

Dava (24)

Size bir yapma çiçek gösteririm ki çiçekleri ve yaprakları bembeyazdır. Badehu bunu bir tılsımlı su içine sokar çıkarırım. Her çiçek kendi rengine göre boyanmıştır.

Suret İcrası

Bunda biraz külfet var ise de letafeti dahi külfetine değer. Yapma çiçek yapan bir çiçekçiye beyaz nevadirden birtakım yapraklar ve beyaz sakankordan gül, lale, sümbül gibi çiçekler imal ettirirsiniz. Aşağıda birtakım kimyali sular arif olunmuştur. Ki onlar rengarenk ise de hâlihazırları bembeyazdır. Bu suların ileride zuhur edeceği malumunuz olan renkleriyle yaprakları ve çiçekleri mütenasiben ıslatırsınız. İsteddiğiniz rengi istediğiniz çiçeğe verdikten sonra cümlesinden bir buket yapıp kurutursunuz. Her ne zaman icap eder ise buketi bir mecliste ârâ’ edersiniz. Herkes görür ki bembeyazdır. Sonra bunu yine aşağıda tarif olunacak banyo içine daldırıp çıkarınca her çiçek ve yaprak evvelce verilmiş olan renkleri izhar eder ki halk nazarında sihirbazlık nevinden bir şey addolunur. Zira banyo içinden bir boya almış diye hükmedilse bir su içinde birkaç türlü renk olmayacağı ve bhusus yaprakları yeşil ve çiçeği kırmızı ve sarı olarak boyayamayıp karmakarışık boyamak lazım geleceği derkârdır.

Suların Suret Tertibi

“Esprit de nitre” denilen maddeyi on misli kadar suya katar iseniz âlâ kırmızı olur.

Aynısafa yahut gün çiçeği denilen çiçekten bir miktarını (Eczacıardan fleur de souci diye arasanız bulursunuz.) gayet âlâ ve imbikten çekilmiş beyaz sır ki içinde sekiz on gün ıslatıp badehu süzünüz. Suyu güzel bir sarı renk tevellüt eder. Lakin bu suyu muhafaza edeceğiniz zaman şişenin ağzını güzelce tıkamalı. Zira bozular. Limonu âdeta sıkıp suyunu alınız. Âlâ bir benefşe rengi tevellüt eder.

“Sel de tartre” denilen eczanın gayet beyaz ve kuru olan cinsinden bir miktarını adi suda arınır. Âlâ bir yeşil renk verir.

İşte şu dört renk dördü dahi beyaz birer su olduğu halde bir kâğıt veya bez bunlarla ıslatılıp kurutulduktan sonra aşağıki banyo içinde tekrar ıslatılır ise her renk mesudane çıkar.

O banyo dahi şudur:

Bir miktar benefşe çiçeğini havanda yavaş yavaş ezmeli. Ezer iken içine bir tülbentten süzüp suyunu almalı. Ve bu suyu banyo olarak kullanmalı.

Dava (25)

Bir halkayı uzunca bir kurdeleye geçirip iki ucunu iki âdemin eline verdiğim halde halkayı sarkıt edebilirim.

Suret İcrası

Bu oyun yalnız el çabukluğuyla icra olunacağından suret icrasında maharet kemali lazımdır. Halkayı takacak olduğumuz kurdale ikisi bir boyda ve ikişer arşından ziyade tevellüde iki kurdale olacaktır. Hani salınan müsadesi var ise beş arşın uzunluğunda olsalar daha âlâ olur. Bunların herbirini iki bükmeli ve uç tarafları erbab-ı temaşanın eline verileceğinden tam orta yerleri yani kıvrılmış oldukları taraflar incecik ipek ile birbirine dikilmeli. İpeğin ve kurdalelerin hep bir renkte olacakları ihtara muhtaç değildir. Şimdi bu suretle tembih edilmiş bulunan kurdalenin bir ucunu zata ve diğerini diğerine verir iseniz onlar ikisini beraber uzatılmış iki kurdalenin birer uçlarını tutuyoruz zan ederler. Badehu halkayı bir ucundan geçirmeli pek gergin tutarlar ise kurdale kırılacağından bahisle biraz gevşetmelerini rica edersiniz. Gevşettikten sonra herkesin elinde bulunan iki ucundan birer tanesini istersiniz. Diğer birer tanesi kendi ellerinde kalacağı cihetle vermemezlik etmezler. Sağ tarafınızdaki âdemin verdiği ucu sol tarafınızdakine ve onun verdiğini diğerine verseniz ama enini belli etmemek için evvelce güya bir dönüm yapmaya çalışmış gibi hareketler gösterirsiniz. Verdikleri uçları bu suretle mübadele ettikten sonra her biri ikisi beraber uzatılmış iki kurdalenin birer uçlarını tutmuş olur. Onlar tamam iki ucu bir yere getirmek ile meşgul iken siz el çabukluğu ile kurdaleleri birbirine rapt eden ipliği kırarsınız. Halkayı çıkarıp aldıktan sonra hala kurdalelere hiçbir şey olmamış olduğu görülünce erbab-ı temaşaya hayret verir.

Dava (26)

Mesela kış ortasında biz size yazdan kalma solmuş kurumuş bir çiçek gösteririm. Badehu bu çiçeği âdeta yazın taze açılmış haline koyarım.

Suret İcrası

Bu çiçeğin yazın tedarik ve hıfz edileceği derkârdır. Bunun için bir kökte bulunan goncaların en kutlusunu ve henüz açılmak üzere bulunanlarını intihap etmeli. Kesileceği zaman sekiz on parmak kadar sap bırakılarak hem de makas ile kesilmeli. Kesildiği mahalli mühr ü balmumu ile muhafaza etmeli. Birkaç gün hariçte bırakıp goncalar kemal ile solduktan sonra herbirini gayet kuru olmak şartıyla birer kaba kâğıda sarmalı. Cümlesini bir tahta kutu içine koyup yine beraber muhafaza etmeli. Şimdi her ne zaman istenilir ise bu goncalardan bir tanesini alıp mühr ü balmumu bulunan ucunu kestikten sonra suda ezilmiş kireçle içine atınca yeniden açıyormuş gibi açılır.

Dava (27)

Bir bardağın içine bir miktar ilaç koyarım. Badehu onun üzerine sudan başka bir şey koymadığım halde birçok renkler gösterebilirim.

Suret İcrası

“Bois d'inde” yani Hint ağacı denilen nebatın usaresinden bir miktarını kadeh içine koymalı. Orta yerde ise bir kavanoz su bulunup bunun adı su olduğunu ispat için bir miktarını içmeli ve bir miktarını da halka göstermeli. Diğer tarafta dahi başka bir kadeh hazır bulunmalı ki onun içine yani kenarlarına evvelce biraz sirke sürülmüş olmalı. Şimdi Hint ağacı usaresi içine biraz su koyduğunuz gibi şarabi bir renk gösterir. Bu kırmızı suyu sirkeli bardağa dökünce sarı olur. Badehu bu bardağın

dibinde yalnız üç parmak kadar sarı su bırakıp küsurunu atınız. İşbu sarı suyun üzerine bir miktar adi su koyunuz. Koyu şarabi bir renk gösterir. Birazını daha atıp üzerine biraz daha su koyunuz. Şeker renk bir levn peyda eder. Eğer bu aralık el çabukluğu ile bu suyun içine iki damla kadar mürekkep akıtılabilir ise âlâ bir mavi renk dahi gösterebilirsiniz. Şimdi bir suya şarabi sarı badehu koyu şarabi badehu şeker renk ve nihayet mavi renkler vermek halkın istiğrâbını mucip olup mutlaka kavanozdaki su içine bazı ilaçlar saklanmış olduğunu dava ederler.

Dava (28)

İki elinize birer miktar leblebi alınız. Lakin iki miktar birbirine müsavi olmasın. İki eliniz de ceman yekûn kaç leblebi bulunduğunu bilirim.

Suret İcrası

Sağ elinde bulunan miktardan bir miktar-ı malumunu sol eline naklettirmeli. Badehu sağ elinde ne kadar kalmış ise o miktar leblebiyi sol elinden alıp yine sağa naklettirmeli. O halde sol elinde kalan miktar sizin en evvel sağdan sola naklettirmiş olduğunuz miktarın iki katıdır. Bu suretle sol elinde kaç tane bulunduğunu anlamış olursunuz. Badehu sağ elinde bulunan miktar sol elinde bulunan miktardan ne kadar az veyahut çok olduğunu sorarsınız. Alacağınız miktara göre hesap ile sağ elindeki miktarı da anlarsınız. Tamamen hesabınızı yoluna koyduktan sonra “Efendi sizin iki elinizde bulunan leblebiler ceman yekûn şu kadardır.” dersiniz ki bu keramete şaşarlar. Bundan sonra dahi “Hatta sağ elinizdeki şu kadar ve sol elinizdeki dahi bu kadardır. İşte şimdi onu da bana şeytanlar haber verdi.” dersiniz ki onların da hayreti bir kat daha artar.

Mesela

Farz edelim ki sağ ve sol eline on ikişer leblebi almış. “Sağ elinizden beş tane leblebiyi sol elinize naklediniz.” dersiniz. Nakil eder bu halde sağda yedi ve solda on yedi olur. Badehu “Şimdi sağ elinizde ne kadar kaldı ise yine o kadar leblebiyi sol elinizden alıp sağa naklediniz.” dersiniz. Sağ elinde yedi leblebi kalmış olduğundan o miktarı soldan bir hızla sağa nakledince sağda on dört ve solda on leblebi kalır. İşbu on leblebi ise sizin en evvel sağdan sola naklettirmiş olduğunuz beşin iki katıdır. İşte sol elde bulunan miktarı bu suretle anladınız. Şimdi sağda bulunan miktarın solda bulunan miktardan ne kadar az veyahut çok olduğunu sorarsınız. Sağdaki dört tane ziyade olduğunu haber verir. Öyle ise onu dört daha zam ettikçe on dört olacağı derkâr bulunmakla sağdaki miktarın da on dört olduğunu anlarsınız. İki yirmi dört edeceğinden iki elde ceman yekûn yirmi dört tane bulunduğu anlaşılır. Bahusus elhâlet hâzihi bu yirmi dördün on dördü sağ ve onu sol elde bulunduğu dahi bilinir.

Dava (29)

Benim hünerim yalnız iki elinizde bulunan miktarın ceman yekûnunu bildikten sonra elhâlet hâzihi her elinizde ne kadar bulunduğunu da bilmekten ibaret değildir. İster misiniz ki en evvel sağ elinize kaç ve sola ne miktar almış olduğunuzu da haber vereyim. Ben onu daha evvelden bilir idim ama latife olması için sizi bu kadar üzdüm.

Suret İcrası

Bu mesele, mesail-i riyaziyedendir ki mepsuten icra olunduğu gibi makûsen dahi icra olunabilir. Şöyle ki: Biz anlamış idik ki sol elinde on ve sağ elinde on dört vardır. halbuki bu sağ elindeki miktarın evvelce nısfı var iken sonra o miktar kadar daha leblebiyi soldan alıp sağa götürür iken dörde iblağ eylemiş olduğu edna bir mülâhaza ile malum olur. Zira yukarıdaki fikre de gösterildiği vecihle sağ elinde bulunan miktardan (yani on ikiden) bizim tayin eylemiş olduğumuz beş miktarını sol eline nakil eyledikten sonra sağda ne kalmış ise badehu onun bir mislini dahi soldan alarak on dörde balığ olmuş idi. Bu halde on dördü iki nısfı ayırıp da birisini yine sol ele verirsiniz, sağ elde yedi kalacağını bilmekten kolay âlemde bir şey yoktur. Sağ elde yedi kaldığını bildikten sonra ise biz evvela ben sağ elden beş taneyi çıkartıp sola verdirmiş olduğumuz dahi malum

olduğundan bu beşin yerine yani sağa iade edince on ikiye baliğ olur. Anlaşıyor ki sağ eline en evvel almış olduğu miktar on iki imiş. Yirmi dördün on ikisi sağ elde bulunur ise elbet sol elde dahi ancak on ikisi bulunur. İşte şu suretle bilâ-teemmül bilinir ki o zat evvelen sağ ve sol ellerine on ikişer tane leblebi almış.

Tenbih

Eğer zihnen hesapta kuvvetiniz olup da bu iki davanın ikisini birden dava ve yine ikisini birden icra eder iseniz halka hayret-i kâmil vermiş olursunuz. İşte o halde verilecek emirleri bervech-i ati yazdık. Muhataptan alınacak cevaplar üzerine edilecek hesapları dahi daha aşağıda irâ'e edeceğiz.

Emir 1: Sağ elinizde bulunan miktardan iki tanesini sola naklediniz. (Bu iki adedi hatırda tutmalı zira bir emir sonra sol elde kalacak miktar bu ikisinin iki misli olan dört olacaktır.)

Emir 2: Şimdi sağ elde ne miktar kaldı ise soldan o miktarı alıp sağa naklediniz. (Muhatap bu hareketi icra edince malum oldu ki sol elinde hatrınızda tuttuğunuz ikinin iki katı olan dört kaldı.)

Emir 3: Şimdi sağ elinizde bulunan leblebinin miktarı soldan ne kadar ziyade veya noksandır? Bu halde alacağınız cevap mesela “Altı ziyadedir.” ise sol elde dört olduğunu bildiğinizden ve altı ile dört on edeceği dahi aşikar bulunduğundan muhatapın sağ elinde on tane olduğunu ve iki elindekilerin ceman yekûn on dört tane ettiğini anlarsınız. Fakat henüz bir cevap vermeyip zihninizden şu zikri ati hesabı edersiniz. Şöyle ki:

Sağ elinde on tane var imiş. Halbuki sağ elinde bulunan adet evvelce şimdikininki nısfı iken o miktar dahi soldan alarak ona iblağ eylemiş. Öyle ise soldan evvel nısf-ı diğeri almadan evvel beş var idi. Ben ise bu beşten iki tanesini daha evvel yani ilk emrimle sola naklettirmiştim. Bu ikiyi yerine iade edince evvelki beş ile beraber yedi etti. Şimdi hükmederim ki sağ elinde en evvel yedi var idi. On dört tanenin yedisi sağ elinde imiş ise diğeri yedisi dahi sol elinde olacağı derkârdır.

İşte hesabı badehu icra edersiniz ki “Efendi sizin iki elinizde bulunan leblebiler ceman yekûn on dört tanedir. Şimdiki halde bunlardan on tanesi sağ dört tanesi sol elinizdedir. Lakin en evvel yedisi sağ ve yedisi sol elinizde idi.” Artık bu cevabı alıp da şaşmamak hazırın için mümkün değildir.

“Mütercim Tarafından İhtar-ı Mahsus”

Leblebileri eline almış olan zatın en evvel her eline kaç tane almış olduğunu bilmek için hesab-ı makus ve hesab-ı rücu ameliyatına hiç hacet yok idi. Daha yirmi sekiz numaralı dava mucibince ceman yekûn kaç leblebi almış olduğunu istihraç edildikten sonra çünkü sağ ve sol elinde bulunan adetler birbirinin aynı ve yekdiğerine müsavi olduklarından bir nısf sağ ve nısf-ı diğeri sol elinde bulunacağını anlayabiliriz. Mesela yirmi sekiz numaralı dava mucibince bulduk geldiği leblebiler yirmi dört tane imiş. “Siz en evvel on iki tane bir elinize ve on iki tane diğeri almışsınız.” diyebiliriz. Geldik yirmi dokuz numaralı davanın tenbihinde gösterilmiş olduğu vecihle ceman yekûn on dört tane almış olduğunu görünce bunu “Ellerinize yedişer tane almışsınız.” demek işten bile değildir. Lakin kitabın müellifi bu kadar uzun tarifatla hesab-ı makus ve rücu kavaidini göstermiş olması bervech-i ati otuz numaralı davayı dahi halledebileceğine suhulet olmak içindir.

Dava (30)

Benim hünerim yalnız bu kadar da değildir. İki elinize aldığınız leblebiler miktarının birbirine müsavi olması dahi lazım değil. Bir eliniz tek ve diğeri çift olmak üzere birer miktar leblebi alınız. Hangi elinizdeki çift ve hangisindeki tek ve çift olanı ne kadar ve tek olanı ne kadar ve elhâlet hâzihi hangi elinizde tek ve hangisinde çift ve bunlarında tek olanı ne miktar ve çift olanı ne miktar olduğunu hep hesap edebilirim.

Suret İcrası

Evvela iki numaralı davanın suret icrası tarikiyle hangi elinde çift ve hangi elinde tek olduğunu bulmalı. Saniyen yirmi dokuz numaralı dava mucibince hareket etmeli ise de sağ elden sol ele nakledilen miktar-ı malumun badehu sağda kalan miktar kadar dahi soldan nakedince –iki misli sol elde kalmış olacağını hükmedeceğiniz zaman eğer sol el tek eli ise o halde mezkur iki misli bir de havadan zam etmeli. Yok eğer sol el çift eli ise bilakis iki misliden biri tenzil etmeli. Ondan sonra yirmi dokuz numaralı davanın tenbihinde gösterildiği vecihle bir hesap yapıp kâffe-i mesaili halletmeli.

Mesela

Muhatabımız sağ elinde altı ve sol elinde yedi tutmuş. Bir kere iki numaralı davanın suret icrasınca hareket ederek sağ elde altı ve sol elde yedi olduğunu istihraç eyledik. Sonra sağ elden mesela iki taneyi sola nakletmesini emreyledik. (Nakletti sağda dört ve solda dokuz oldu.) Sağ elde ne kadar kaldı ise o miktarı soldan almasını emrettik. (Sağ elde dört kalmış olduğundan bir o kadar miktar dahi soldan alarak sekiz ve sol elde ise dokuzdan dört çıkınca beş kaldı.) Şimdi hesap edecek olsak solda ikinin iki misli olan dört kalmış olması lazım gelir. Ama bu sol el evvelce tek adedin yani yedinin bulunduğu el olmakla bu davada tavsiye edildiği vecihle havadan dahi bir zamlı solda beş kaldığını hükmeyledik. (Filvâki öyle kalmış idi.) Sağ elinizdekinin sol elinizdekinden ne kadar ziyade veya noksan olduğunu sorduk. (Üç ziyade olduğunu haber vermekle üç ile beşi cem ettik, sağ elinde bulunan dahi sekiz olduğunu ve sağ ve solda ceman yekûn on üç bulunduğunu anladık.) Bundan sonra düşündük ki onun sağ elinde bulunan sekiz evvelce sekizin nısfı bulunan dört idi. Halbuki biz bu elden daha evvel dahi almış idik. Bu ikiyi dört ile cem eyledik, altı oldu. On üçün altısı sağda olmak lazım gelir ise elbet yedisi dahi sol elde bulunduğunu hükmederiz.

İhtar

Eğer bir cemiyette iki ve yirmi sekiz ve yirmi dokuz numaralı davalar icra edilmeden işbu otuzuncu dava icra edilir ise mucip olacağı hayrete nihayet olamaz.

Dava (31)

Üç âdem ellerine birer miktar leblebi alsın. Lakin üçünün de miktarları müsavi olsun. Ben her birinde ne kadar leblebiden ceman yekûn ne kadar leblebi almış olduklarını ve elhâlet hâzihî her birinin elinde ne miktar leblebi bulunduğunu keşfedebilirim.

Suret İcrası

Birinci âdemin elinden bir miktar leblebiyi ikinci âdeme verdirmeli. Badehu ikinciden dahi birinciden almış olduğu miktarın iki katını alıp üçüncüye verdirmeli. Bu halde ikincinin miktarı ne kalmış ise o miktarı üçüncüden alıp ikinciye vermeli. Ve birincinin miktarı da ne kalmış ise onun bir mislini ikinciden alıp birinciye vermeli. Bu ameliyatın icrasından sonra malum olur ki üçüncü âdemin elinde kalan miktar en evvel birinciden alıp ikinciye verdirmiş olduğunuz miktarın tam üç mislidir¹. Şimdi birinci ile ikinci ellerinde bulunan leblebileri saysınlar. Yekûnu üçüncüden ne kadar ziyade ve noksan olduğunu söylesinler. O ziyade ve noksanı üçüncünün miktarına zam veya ondan tenzil etmek suretiyle mecmunun miktarını bulmak kolaydır. Bundan sonra şu da malumdur ki ikincinin elinde kalan miktar daima birincinin nısfıdır. Halbuki birinci ile ikincinin miktarları mecmusu sizin malumunuz olacağından o mecmuyu üçüncü hisseye taksim ile iki hisselerin birincide ve bir hissesinin ikincide olduğunu hükmedebilirsiniz.

Mesela

Farz edelim ki üç âdem ellerine altışar leblebi almışlar. Birinciden iki tanesini ikinciye verdikten (Birincide dört kaldı, ikincide sekiz oldu.) sonra birinciden aldığımız ikinin iki mislini yani dördü ikinciden alıp üçüncüye verdik. (Bu halde ikinci dahi birinci gibi dört kaldı ve üçüncü ise on oldu.) Şimdi ikincide olan miktar kadar yani dört kadarını üçüncüden aldık. (Öyle ise üçüncü altıya

indi ve ikinci sekiz oldu.) Badehu birincide olan kadarını yani dört taneyi dahi ikinciden alıp birinciye verdik. (İkinci yine dört kaldı, birincide ise sekiz oldu.) Şimdi hükmederiz ki şimdi üçüncüde bulunan miktar en evvel birinciden alıp ikinciye vermiş olduğumuz ikinin üç mislidir. (Vakıa altıdır.) Yine hükmederiz ki birincinin elinde bulunan ikincinin iki mislidir. (Öyledir zira birincide sekiz ve ikincide dört kalmıştı.) Sorarız ki birinci ile ikincinin ellerinde bulunan üçüncünün elindeki miktardan ne kadar ziyade veya noksandır. (Sekiz ile dört on iki edeceği cihetle on iki dahi altıdan altı ziyade olmakla bize altı ziyade olduğunu ifade ederler.) Bu altıyı üçüncünün elinde bulunduğu malumumuz olan altıyı zam eder isek on ikiye balığ olur ve bununla birinci ve ikincinin ellerinde on iki tane bulunduğunu hükmederiz. Madem altı tane dahi üçüncü elinde vardır. Demek oluyor ki hepsi on sekiz imiş. İşte bu on sekizden altısı üçüncüdedir. Küsür olan on ikiyi üçe taksim ederiz ki bir payı yani dördü ikincide ve diğer iki payı yani sekiz dahi birincidedir.

İhtar

Mesail-i riyaziye ilâ gayri’n-nihâye uzanıp gider ise de bu ameliyat üç âdemden ziyadeye tatbikte şayet müşkilat görüleceği cihetle biz bu kadarıyla iktifa eyledik.

Dava (32)

Bir akşam ahabptan bir zatın konağına gittim. Her zaman kendilerine hünerler, marifetler göstermekte bulunduğumdan beni hüsn-i suretle kabul eylediler. Hâl ve hatır sualinden falandan sonra “Aman efendi, bir tuhaf hüner-kes daha var mı? Zira sizden görmekte olduğumuz hünerler bize ziyadesiyle taaccüp veriyor.” dediler. Birkaç günden beri keyifsizce olduğumdan bahisle bir yeni hüner icat etmemiş olduğumu dermeyan eyledim. Hokkabazlığa ziyadece merakı olanlar bu cevaptan memnun olmadılar. Israr etmeye başladılar. Ben nazda sebat ettim. Nihayet “Gayet tuhaf bir eski hünerler hatırıma geliyor ise de bilmem içinizde öyle bir âdem var mıdır ki o hüneri icra edeyim?” dedim. Âdemi ne yapacağımı sordular. Bu hünerlerin icrası için bir âdem lazım olduğunu ve onun dahi uzun boylu, sarı bıyıklı, nahif bir zat olması gerektiğini söyledim. Hazirunun cümlesi birbirini yokladılar. İçlerinden Mehmet Efendi’yi buldular ki benim tarif eylediğim kıyafete tamamıyla muvaffak olup ondan başkası o kıyafette değil idi. Ben Mehmet Efendi’ye derdest icra olan hünerde bana muavenet etmesini rica eyledim. Korktu, bir türlü razı olmadı. Ahbap cümleten rica eylediler. Ben dahi “Canım size bir fenalık olmayacak, sizi tılsımlayacağım, her kim gönlünden ne tutar ise bir hatif onu size haber verecektir.” diye teminat verdim. Verdiğim teminat halkın nazar-ı dikkatini celp ile bir kat daha meraklarını mucip olduğundan Mehmet Efendi’ye daha ziyade rica eylediler. Nihayet o da bin nazla bin havfla kabul eyledi. Kendisini bir sandalye üzerine oturttum. Ahbaptan birinin yanına sokulup zihninden bir isim tutarak Mehmet Efendi işitmeden söylemesini tavsiye ettim. “şalgam” dedi. Badehu Mehmet Efendi’ye hitaben “Falan efendi portakal ve hıyar ve kereviz ve elma ve şalgam ve turp ve hindiba ve zeytinden hangisini ister?” dedim. Düşündü, taşındı. “Ha? Ne dedin, ne dedin? Yal Şalgamı mı? Acayip!” deyip badehu bana teveccühle “şalgam” dedi. Herkes şaştı. Bu hünerin sihri neresinde olduğunu bana sordular. “Ne bileyim ben? Tavan arasından doğru bir ses gelip şalgamı istediğini defaatle söyledi.” deyince halkın istiğrâbı arttı. Diğer birisi beni yanına çağırıp kulağıma “ipek” dedi. Ben de Mehmet Efendi’ye dönüp “Falan efendi basma ve çuka ve kadife ve ipek ve ibrişim ve pamuk ve astardan hangisini ister?” dedim. Yine tavana baktı baktı da “ipek” dedi. Ahbap o kadar istiğrâb eyledi ki hatta bazılarının yüzünde dehşet alametleri dahi görüldü. Zira ben o gece haneyi gamla tılsımlamış olduğumu söylemiş idim.

Suret İcrası

Bu oyunun icrasında olan en büyük hüner daha cemiyet-i ahbaba girer girmez hazirunun cümlesini nazar-ı imtihanından geçirip zaten tanımakta olduğunuz Mehmet Efendi’nin eşkaline yakın bir şekilde âdem bulunup bulunmadığını iyice anlamalıdır. Sonra falan şekil ve surette bir âdem taharri eylediğiniz zaman Mehmet Efendi’yi öyle bir tarif etmelidir ki ettiğiniz tarife göre ondan başkasını intihap etmek mümkün olmasın. Halbuki siz daha gündüzden beri Mehmet Efendi ile

mukavele etmişsiniz. “Yemişlerden bir şey isterler ise elma lafzından sonra haber verdiğim şey onların istediğidir ve mensucatından isterler ise keten lafzından sonraki onların matlubudur.” diye aranızda bir parola koymuşsunuz. Ancak onlar evvelce sizin nazınızı ve badehu Mehmet Efendi’nin hafvını ve âdemin kabulde ısrarını görünce aranızda böyle bir ittifak olduğuna asla zâhib olmazlar. Şimdi her şeyi bülend icra eder iseniz bu kerametle halkı hayran edebilirsiniz.

Dava (33)

Yine ve gece idi ki Mehmet Efendi vasıtasıyla gösterdiğim keramete halkı ziyadesiyle taaccüp ederiz. “Haydi bakalım ben de bir şey tutayım da bilsin.” diye birçok ehl-i merak ortaya atıldığında ve bir şeyin üzerine bu kadar düşerler ise mutlaka foyası meydana çıkacağını bildiğimden “Tavrınız bu oyun bu kadar kalsın, hem artık Mehmet Efendi’ye gaipten haber veren hatifler gittiler. Şimdi onunla bir de domino oynayacağım.” dedim. “Âdem, domina falan neye lazım? Şu hünerlere bakalım.” dediler ise de ben Mehmet Efendi ile oynayacağım domino. Öyle herkesin oynadığı dominolara makis olmadığını ve herkes domino oyununu noktaları dışarı tarafa koyarak ve tonları görerek oynar ise de biz Mehmet Efendi ile noktaları alt tarafa koyup taşların yalnız siyah taraflarını dışarıya çevirerek hasılı görmeden oynayacağımızı dermeyan eyledim. Buna kimse ihtimal vermedi. Hatta cümleden ziyade Mehmet Efendi itirazla “Canım hiç öyle şey mi olur Allah’ı severseniz, kim bilir ne hilesi vardır, ben öyle tehlikeli hilelere gelemem, benden başka âdem yok değil, onlarla oyna.” diye kabulden imtina gösterdi. Ben “Siz şekilde âdemlerden maadasıyla oynamak mümkün değildir zira cinler yalnız sizi istila edebilirler.” dediğimde “Tamam beni cinlere çarptırınız da bir de sakat kalayım, olmaz efendim olmaz!” imtinasında ısrar eyledi. Fakat bir kere meraka düşmüş olan ahbabın ricasına mukavemet mümkün olmadığı gibi ben dahi hiçbir tehlike olmadığını temin eyledim. Nihayet orta yere bir masa koyup karşı karşıya geçerek oynamaya başladık. Her defa oynadıkça Mehmet Efendi “Ha! Şeş ve se mi? Öyle ise aramalı.” diye bela ihtiyar ifşa zar ider idi de ben de kendisini takdir ederek “İşte siz görüyorsunuz ya başkasına da haber vermek ne lazım?” der idim. Nihayet daima noktalar aşağıda kalmak suretiyle oynadık oyunu, bitirdik. En sonra kendisi kemal-i sürurla “Na işte domino!” diye taşı yine siyah tarafı yukarıda kalmak üzere yere çarptı. Bir de ahbab taşları çevirsinler baksınlar ki hepsi sırasında çarlar pençler hep mütenasip. Buna daha ziyade şaşıp her geceden ziyade o gece eğlenmiş olduklarını itiraf eylediler.

Suret İcrası

Bunda dahi Mehmet Efendi ile mukavelemiz vardır. Onun gösterdiği telaşlar, inatlar hep işin hilesini belli etmemek içindir. Masanın bir tarafına o bir tarafına ben oturduğumuz zaman ben sağ ayağımı onun sol ayağı üzerine koydum. O da sağ ayağını benim sol ayağım üzerine koydu. Ben oynadığım zaman domino silsilesinin ucunda kaç kalacak ise o kadar defa ayağımla onun ayağına basar idim. O da öyle yapar idi. Şayet verdiğim işareti anlayamaz ise ayağına yukarıya kaldırması ve hiç işaret vermemek süt beyaza işaret olması kararlaştırılmıştı. Lakin bu oyunu kemal-i maharetle oynamak lazımdır. Yani ayak ile evrilir iken bütün vücut ile sallanmak gibi bir suretle hileyi erbab-ı temaşaya anlatmamalı. Ve bir de işareti aldıktan sonra dahi acele etmeyip düşünerek taşınarak oynamalı. Eğer öyle oynanır ise asla hilesi belli olmayarak devam edilir ve halka hayret verir.

Dava (34)

Bir deste oyun kâğıdı alırım. Orta yerinden bölerim. Birisinin altına mesela kupanın papazını ve diğer nısfının altına dahi maçanın birlisini koyarım. Bnları böyle koymuş olduğumu herkese gösterdikten sonra ellerim birbiri yanına yanaşmamak için bir masanın bir tarafına sağ elimi diğer tarafına sol elimi koyarım. Ellerimin üzerini birer palto ile örtünüz. Badehu kaldırınız. Evvelce kupa papazını görmüş olduğunuz tarafta maça birlisini ve bunun yerinde onu görürsünüz.

Suret İcrası

Evvelce iki tane kupa papazını almalı. Ve bunların arkası üzerine gayet siyah mürekkeple birer maça birlisi resmetmeli. Kâğıtları karıştırır iken bir ustalıklı bunları iki nısfaya ayrılan destenin

her yarımşar nısfı altına götürmeli. Halka göstermeli. Sonra eller birbirinden ayrı olduğu halde masanın üzerine koymalı. Örtsünler. Tamamen örterler iken kâğıtları çevirmeye başlayıp çevirir çevirmez ve onlar dahi örter örtmez hemen açtırmalı. Papaz yerinde birliyi ve bunun yerinde onu görürler. Bu aralık yani halkın istiğrâbıyla paltolar düşürülür iken bu iki kâğıdı bir takrip çalıp güya birleri zaruri ve tabii üzerine imiş gibi dışarı çıkmalı. Diğer kâğıtları sola ehemmiyet vermeksizin masa üzerinde bırakmış olacağınızdan siz dışarıda iken halk kâğıtları ararlar, çünkü onlar ancak ikişer kupa papazıyla ikişer maça birisine vücut vereceklerinden bunları birer tane görünce hayrette kalırlar.

Sonuç

Osmanlı döneminde çeşitli sebeplerle hem halkın hem de devlet erkanının katıldığı çok sayıda şenlik tertip edilmiş, bu şenliklerde hokkabazlık gösterilerine sıkça yer verilmiştir. Esasında hokkabazlık, hokka ve benzeri cisimlerin el maharetiyle çevrilmesi üzerine dayanan bir gösteridir. Ancak zaman içerisinde sihirbazlık, canbazlık, hokkabazlık birbiri yerine kullanılan kavramlar haline dönüşmüştür. Bu eserin de adı “Hokkabaz Kitabı” olarak çevrilmiş ancak hokkabazlık gösterilerinden ziyade sihirbazlık gösterilerine yer verilmiştir. Kimi gösterilerde matematik veya kimya bilimi ön plana çıkarken kimi gösterilerde maharet gerektiren bir el çabukluğu ön plana çıkmıştır.

Yazar, hemen her evde bulunabilecek malzemelerle gösteriler hazırlamıştır. Gösterilerde tavla zarı, iskambil kağıdı, domino taşlarından leblebi, karpuz ve yumurtaya; bitkilerden ilaçlara çok çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Bazen de tüm bu malzemelerin ötesinde hafızaya alınan bir sayı üzerinden matematiksel işlemlerle gösteriler icra edilmiş, izleyenler âdeta büyülenmiştir.

Mukaddeme kısmında mütercim, kendi konaklarında yahut davetli olarak gidebilecekleri konaklarda eğlenebilme imkânı olan kişilerin yanı sıra kibardan olmayanların da bir araya geldiklerinde eğlenebilecekleri kılavuz niteliğinde bir eser tercüme ettiğini vurgulamıştır. Mütercim, her kesimden insanın yüzyıllardır bir araya geldiğinde icra ederek hoşça vakit geçirdiği anlatı geleneğine Avrupa salon hokkabazlığı ile çeşitlilik kazandırmıştır.

Kırk Anbar serisinde yayımlanan “Hokkabaz Kitabı” giriş kısmında belirtildiği üzere Fransızcadan tercüme edilmiş bir eserdir. Eser üzerinde ne Ahmet Mithat Efendi’nin adı ne de kitabın asıl yazarının adı geçmektedir. Ancak muhtelif kaynaklar ile dil ve üslup eserin Ahmet Mithat Efendi’ye ait olduğunu doğrulamaktadır.

Ahmet Mithat Efendi “idi, imiş, ise, iken” gibi ek fiilleri ekleşmiş halleriyle kullanmaktan ziyade mütemadiyen ayrı olarak kullanmayı tercih etmiştir. Kısa ve anlaşılır cümleler kurmuş olsa da yer yer cümle düşüklüğü görülmektedir. Noktalama işaretlerini çok az kullanmıştır. Mukaddmeden sonra “Birinci Bab” diye başlamış, ancak devamında ikinci, üçüncü baba yer vermemiştir. Eserin yazarından yahut çevirmeninden kaynaklı bazı eksiklikleri olsa da günümüzde dahi ilgiyle izlenen bu gösterilerin icrası için yapılan detaylı anlatımlar oldukça başarılıdır. Eserin Latin alfabesine aktarılması ile daha çok okuyucuya ulaşması ve Ahmet Mithat Efendi kütüphanesine bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca insanların birbirinden uzaklaşarak yalnızlaştığı günümüz teknoloji toplumunda insanların yeniden bir araya gelerek el becerilerinin ön plana çıktığı aktivitelerde bulunduğu keyifli zamanlara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Kaynakça

BAYDAR, Mustafa (1954). *Ahmet Mithat Efendi, Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Varlık Yayınevi.

BAYSAL, Jale; KESEROĞLU, Hasan S. ve İlkin MENGÜLEREK (2010). *Müteferrika’dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar: 1729-1875*, 2. Baskı, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

CEVDET, Mehmed (2016). “Hokkabaz Kitabı”, Erişim Tarihi: 05.05.2020, (https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=fj5oAAAAcAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=hokkabaz&ots=2U_7Hzkj4E&sig=b54_RyvjujWYsY5mWkin7XhOH10&redir_esc=y#v=onepage&q=hokkabaz&f=false).

KOZ, M. Sabri (2020). “Ahmet Mithat Efendi’nin Eserleri”, Erişim Tarihi: 15.05.2020, (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13041/001583437010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>).

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkî sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas’taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT MAVI ATLAS

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes "Research Articles". The second group papers includes "Translations", "Book Reviews", "Discussions," "Conversations," "Seminar Papers," and "News." All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets "DOI" number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail "gu.maviatlas@gmail.com."

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğersinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” and “News” necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için e-posta adresi: gu.maviatlas@gmail.com.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı

- Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa

- "Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.
- "Başlık" Kelimelerin ilk harfleri büyük, bold stil ve Garamond 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.
- "Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.
Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.
- "Öz/Abstract" En az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.
- "Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin

- "Metin" MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).
- Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisi tercih edilmeli) 44 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar

- Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Sekiller ve Tablolar

- Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 10 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşınmalıdır. Gerektiğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir.

Fotoğraflar

- Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

KİTAP (Çeviriler Dahil)

Tek Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Tek Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Demir 2000: 35

İki Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

İki Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Kabağağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Çok Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Çok Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Türkçe Sözlük: 115

Eski El Yazması (Kaynakça Hazırlarken)

- LEBĪB-İ ĀMİDĪ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Eski El Yazması (Referans Verirken)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

KİTAP BÖLÜMÜ (Derleme ve Çeviri Kitap içindeki bölümler, Ansiklopedi Maddesi, Basılmış Bildiri vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- KUÇURADİ, Ionna (1999). “Değer, Değerler ve Yazın”, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). “Metafiziğin Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması”, *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). “The Old and the New Logic”, trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). “Francis Bacon”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). “Osmanlı'da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği”, *Uluslararası Katımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Referans Verirken

- Kuçuradi 1999: 34

MAKALE (Çeviri Makaleler, Derleme Kitap içindeki Makaleler vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- FRIEDMAN, Michael (2002). “Kant, Kuhn, and the Rationality of Science”, *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). “On Protocol Sentences”, *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). “Kant’ın Varlık Tezi”, çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Referans Verirken

- Friedman 2002: 181

TEZLER

Kaynakça Hazırlarken

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant’s Conception of Experience in View of Leibniz’s Ontology, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Referans Verirken

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE KAYNAKLAR

Kaynakça Hazırlarken

- NİSAN, Fatma (2014). “Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak”, Erişim Tarihi: 04.02.2014, (<http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vicdanda-tasimak-.html>).

Referans Verirken

- Nisan 2014

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

Submit your manuscripts to the e-mail address of *Mavi Atlas*: “gu.maviatlas@gmail.com.”

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with “Spelling Dictionary “of “Turkish Language Association”.

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

- General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

- “Author information” should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.
- “Title” should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.
- “Subtitles” second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level
Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.
- “Abstract” should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.
- “Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

- “Text” should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.
- Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

- Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Photos

- Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

BOOKS (Including Translations)

Books with One Author (Works Cited)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Books with One Author (Parenthetical Note)

- Demir 2000: 35

Books with Two Authors (Works Cited)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

Books with Two Authors (Parenthetical Note)

- Kabağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Books with More Than Three Authors (Works Cited)

- GÖKDÖĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Books with More Than Three Authors (Parenthetical Note)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Books of Legal Entity (Works Cited)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Books of Legal Entity (Parenthetical Note)

- Türkçe Sözlük: 115

Codex – Handwritten Manuscripts (Works Cited)

- LEBİB-İ ÂMİDÎ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Codex – Handwritten Manuscripts (Parenthetical Note)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

BOOK CHAPTERS etc.

Works Cited

- KUÇURADI, İonna (1999). “Değer, Değerler ve Yazın”, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). “Metafizik’in Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması”, *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefe Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). “The Old and the New Logic”, trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). “Francis Bacon”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). “Osmanlı’da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Parenthetical Note

- Kuçuradi 1999: 34

ARTICLES (Including Translations etc.)

Works Cited

- FRIEDMAN, Michael (2002). “Kant, Kuhn, and the Rationality of Science”, *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). “On Protocol Sentences”, *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). “Kant’ın Varlık Tezi”, çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Parenthetical Note

- Friedman 2002: 181

THESIS

Works Cited

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant’s Conception of Experience in View of Leibniz’s Ontology, (Unpublished PhD Thesis), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parenthetical Note

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE SOURCES

Works Cited

- NİSAN, Fatma (2014). “Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak”, Erişim Tarihi: 04.02.2014, (<http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vidanda-tasimak-.html>).

Parenthetical Note

- Nisan 2014